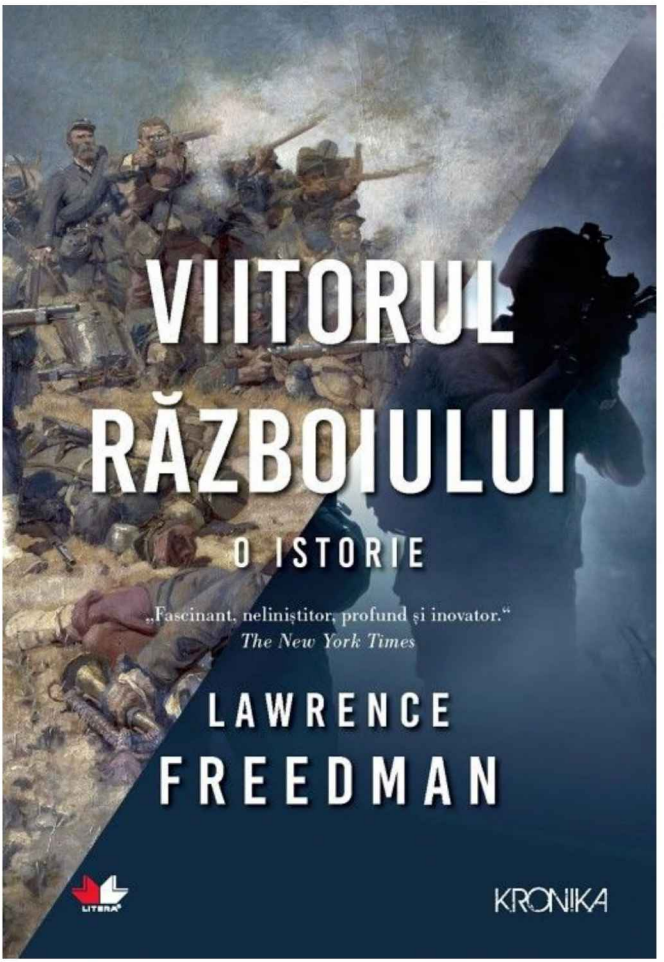
VIITORUL RĂZBOIULUI
O ISTORIE
„Fascinant, neliniștitor, profund și inovator."
The New York Times
LAWRENCE FREEDMAN
LITERA
KRONIKA

Introducere

PARTEA I

Capitolul 1

Bătălia decisivă

Capitolul 2

Bătălia nedecisă

Capitolul 3

Casa suferinței

Capitolul 4

Victoria prin cruzime

Capitolul 5

Eșecurile păcii

Capitolul 6

Războiul total

Capitolul 7

Echilibrul terorii

Capitolul 8

Blocați în era nucleară

Capitolul 9

O pace surpriză

PARTEA A II-A

Capitolul 10

O știință a războiului

Capitolul 11

Numărătoarea morților

Capitolul 12

Democrație și război

Capitolul 13

Războaie noi și state eșuate

Capitolul 14

Resentimente străvechi și resurse blestemate

Capitolul 15

Intervenția

Capitolul 16

Contrainsurgență împotriva terorismului

Capitolul 17

De la antiterorism la contrainsurgență

Capitolul 18

Rolul barbariei

Capitolul 19

Vindecare, nu prevenire

PARTEA A III-A

Capitolul 20

Războaie hibride

Capitolul 21

Războiul cibernetic

Capitolul 22

Roboți și drone

Capitolul 23

Megaorașele și schimbarea climei

Capitolul 24

Războaiele ce vin

Capitolul 25

Viitorul viitorului războiului

MULȚUMIRI

BIBLIOGRAFIE

NOTE

KRONIKA

Colecția în care umanitatea este reconstruită prin cărți
care ne ajută să pătrundem în culisele celor mai interesante
evenimente politice, sociale sau financiare de ieri și de astăzi.

LAWRENCE
FREEDMAN

VIITORUL RĂZBOIULUI

O ISTORIE

Traducere din limba engleză de
CORINA HĂDĂREANU

LITERA
București
2019

The Future of War. A History
Lawrence Freedman
Copyright text © 2017 Lawrence Freedman
Ediție publicată pentru prima dată în limba engleză de Penguin Books Ltd, Londra, în 2017.
Autorul și-a declarat drepturile morale asupra acestei cărți.
Toate drepturile rezervate.
Credit foto copertă: © Gorodenskoff/Shutterstock;
© Leemage/Corbis via Getty Image
(*Linia focului în bătălia de la Rezonville*, de Pierre Goerge Jeanniot)

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Viitorul războiului. O istorie
Lawrence Freedman

Copyright © 2019 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Corina Hădăreanu

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Aloma Ciomâzgă Mărgărit, Georgiana Harghel
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FREEDMAN, LAWRENCE
Viitorul războiului: o istorie / Lawrence Freedman;
trad.: Corina Hădăreanu. – București: Litera, 2019
ISBN 978-606-33-4440-4
ISBN EPUB 978-606-33-4539-5
I. Hădăreanu, C. (trad.)
94

Pentru sir Michael Howard,
profesor, mentor, prieten

INTRODUCERE

Meseria mea este despre curaj şi atrocităţi. Mă uit fără să condamn. Scriu lucrurile aşa cum s-au întâmplat, pe cât de bine pot fi amintite. Nu întreb de ce, pentru că de fiecare dată răspunsul ar fi acelaşi. Războaiele au loc pentru că aceia care le-au început cred că le pot câştiga.

Margaret Atwood, *The Loneliness of the Military Historian (Singurătatea istoricului militar), 1995*[1]

În mitologia greacă, zeii războiului aduceau suferinţă şi haos. Ares, odată ce era lăsat liber, devenea periculos şi înfricoşător. Partenera sa, Enyo, distrugea oraşe, iar copiii lui erau întruchiparea dezbinării, a fricii şi a groazei. De la numele fratelui lui Enyo, Polemos, provin termenii „polemologie", care înseamnă studiul războiului, şi „polemică", adică limbaj agresiv. Polemos a apărut în literatura greacă drept personificarea războiului. Una dintre fabulele lui Esop descrie cum, atunci când zeii şi-au ales perechile, Polemos a întâmpinat dificultăţi în găsirea unei partenere. Până la urmă, a rămas doar Hybris, zeiţa mândriei nemăsurate şi a infatuării. Polemos s-a îndrăgostit nebuneşte de Hybris şi a început s-o urmeze pretutindeni. Morala fabulei era că popoarele lumii nu trebuiau s-o lase vreodată pe Hybris să apară în mijlocul lor pentru că, de îndată ce avea să se întâmple acest lucru, războiul ar fi urmat inevitabil.

Romanii, de asemenea, puneau războiul pe seama intrigilor zeilor. *Eneida* lui Vergilius ilustrează forţa mistuitoare a războiului, care afectează, în egală măsură, toate părţile implicate, mai ales când conflictul răbufneşte în *discordie* – război civil. Cu toate acestea, ei au înţeles şi aspectele legate de noblеţea şi de necesitatea războaielor. Când s-a transformat în zeul roman Marte, Ares a dobândit demnitate şi a primit laude ca apărător al poporului, fiind privit mai puţin drept o sursă de dezbinare. Enyo a devenit Bellona, înarmată cu un scut şi o sabie. Ea avea propriul templu, pentru întâlniri cu ambasadorii străini, elogierea generalilor victorioşi şi declararea războaielor. Dar Bellona nu era nici pe departe un simbol al liniştii. La începuturile epocii romane, ea era venerată cu sacrificii umane şi libaţii cu sânge. Rolul ei era să îi inspire şi să îi îndemne pe soldaţi la violenţă. Vergilius o descrie ca având un bici pătat cu sânge de om.

Numele zeiţei Bellona îşi are originile în cuvântul latin pentru război, „bellum". Acest cuvânt se regăseşte în vocabularul zilelor noastre când spunem despre oameni înclinaţi spre conflict să sunt belicoşi sau beligeranţi. Lingviştii englezi din mileniul I au considerat însă că „bellum" este nepotrivit de asemănător cu termenul folosit pentru frumuseţe, respectiv „bellus". Prin urmare, au căutat alte variante. Aşa a început să fie folosit un vechi cuvânt englez care însemna luptă sau strădanie – „gewin". Acesta a fost înlocuit în cele din urmă cu „werran", din limba germană, care avea aceeaşi semnificaţie şi care este legat de cuvântul englez „worse" (mai rău). „Werran" a devenit „weorr", iar apoi „warre" în engleză şi „guerre" în franceză.

Războiul are aşadar o istorie îndelungată în asocierea cu discordia şi confuzia, dar şi cu onoarea şi cu apărarea a ceea ce este preţuit. Dualitatea războiului înseamnă că acesta este pornit în numele unui lucru cu adevărat important, dar este dus cu mijloace inerent distructive, fără reguli şi greu de stăpânit. Acesta este motivul pentru care cuvântul „război" trezeşte emoţii atât de contradictorii. Pe de o parte, descrie consecinţele sumbre ale unui conflict – războiul poate distruge popoare. Pe de altă parte, poate fi o sursă de solidaritate extraordinară. Este o înlănţuire de evenimente tragice şi pline de

amărăciune, de cruzime și de distrugere, dar și de momente inspiratoare de eroism. Mașinăriile războiului ne fascinează la fel de mult pe cât ne îngrozesc efectele acestora. Statele lumii continuă să se pregătească de război, deși pretind că și-ar dori legi care să înlăture un astfel de pericol. Dacă e nevoie să se lupte, insistă ele, o vor face pentru cele mai îndreptățite motive, ca o ultimă soluție, și în modul cel mai civilizat. Cultura occidentală, fără a fi un exemplu unic, este impregnată cu un acut sentiment al acestei dualități – războiul este îngrozitor, dar uneori este văzut ca fiind nobil și necesar. Definim războiul prin prisma acestei dualități, admițând violența sa inevitabilă, dar pretinzând ca aceasta să fie cât se poate de organizată și să aibă un scop. Actele aleatorii de violență sau conflictele care sunt purtate fără violență nu sunt considerate războaie.

Acuzația care se poate aduce războiului este că scopurile slujite nu pot niciodată să justifice costurile. Dacă se pot găsi situații în care această acuzație să fie respinsă, încercările de a justifica războiul ca pe un mijloc de rezolvare a disputelor sunt într-o poziție de dificultate de la apariția armelor nucleare, în 1945. Posibilitatea ca acestea să fie folosite într-un al Treilea Război Mondial a conturat o perspectivă catastrofală, și nu doar pentru beligeranți, ci și pentru omenire ca întreg. Într-un astfel de război nu poate exista noblețe și nici țel, iar confuzia și discordia ar atinge cote inimaginabile. Acesta este unul dintre motivele pentru care marile puteri evită declanșarea unui alt mare război, deși și-au păstrat inventarul militar și fac cercetări pentru noi generații de armament. Au studiat fără prea mari eforturi caracterul probabil al unui război viitor și au stabilit că acesta nu ar fi unul căruia i-ar putea supraviețui. Observând acest lucru, în 1985, istoricul John Gaddis a inventat termenul de „Lunga Pace" pentru a descrie perioada de după 1945. Deși au fost ani în care milioane de vieți s-au pierdut în conflicte violente, în care marile puteri au fost deseori implicate, s-a putut găsi o consolare în absența unui război între acestea.[2] Poate prin atingerea unor astfel de culmi terifiante ale capacității de distrugere, un eventual război între mari puteri aproape că s-a autoanulat.

Optimismul în această privință a sporit în anii 1990, după sfârșitul Războiului Rece. Lunga Pace a continuat, ceea ce dat naștere unor speculații legate de faptul că poate omenirea a învățat ceva despre război. Istoricul John Keegan s-a întrebat dacă: „Războiul ar putea să înceteze să li se prezinte oamenilor drept un mijloc dezirabil sau productiv, cu atât mai puțin rațional, de a reconcilia disensiunile dintre ei".[3] Este o abordare similară unei mai vechi viziuni ale politologului John Mueller: „La fel ca duelul sau sclavia, războiul nu pare să fie una dintre necesitățile vieții". A fost o „suferință socială, dar, în multe privințe importante, a fost și un comportament social nesincer care poate fi înlăturat".[4] Psihologul cognitiv Steven Pinker, în cartea sa *The Better Angels of Our Nature*, publicată în 2011, a recurs la o vastă gamă de surse pentru a oferi o perspectivă încă și mai încurajatoare. Încet, dar sigur, de-a lungul istoriei umane, a scris el, a existat o mișcare constantă de îndepărtare de violență pentru a soluționa dispute.[5] Cauza acestui lucru a fost progresul normativ pentru că în rândul „electoratelor influente din țările dezvoltate" a existat „un consens în creștere asupra faptului că războiul este inerent imoral din cauza costurilor sale pentru bunăstarea umană". Pe această bază, a argumentat el, războiul interstatal între țările dezvoltate va urma, cu siguranță, calea acelor obiceiuri interne care, în timp, au trecut de la „comune la de neconceput și de neimaginat". Aici, el a enumerat o lungă listă de practici odioase, începând cu sclavia și robia, și incluzând spintecarea și arderea pe rug a ereticilor, înainte de a încheia cu biciuirea și târârea pe sub punte (o pedeapsă extrem de neplăcută aplicată în marină).[6] Pinker a avut dovezi pentru a susține teza sa generală cu privire la declinul violenței. 15 la sută dintre strămoșii noștri îndepărtați au avut o moarte violentă; în secolul al XVI-lea,

numărul a scăzut la aproximativ 2 la sută; în secolul trecut, aproximativ 0,7 la sută din populația lumii a murit în luptă.[7]

După apariția cărții, Human Security Project, cu baza la Universitatea Simon Fraser din Canada, a confirmat o tendință pozitivă. Numărul războaielor interstatale a scăzut de la șase pe an, în anii ۱۹۵۰ (incluzând războaiele anti-coloniale), la doar unul pe an în primul deceniu al secolului XXI. Și mai surprinzător a fost raportul lor că numărul total al conflictelor în această perioadă a scăzut cu aproximativ ٤۰ la sută, iar cele cu cele mai multe victime au scăzut cu mai mult de jumătate. În privința numărului victimelor, scăderea a fost și mai remarcabilă. În ۱۹۵۰, rata anuală a fost de aproximativ ۲٤۰ de morți în luptă raportate la un milion de oameni; în ۲۰۰۷, a fost de mai puțin de zece la un milion. Chiar luând în considerare creșterea populației globale și observând că tendința a fost departe de a fi liniară, aceasta tot este o scădere absolută, și nu doar relativă.[8] Această concluzie pozitivă a fost preluată nu doar de către comentatori, ci și de guverne.[9]

Pinker a avut prudența de a nu prezice că omenirea se află în pragul unei „Ere a Vărsătorului" în care violența a fost abolită.[10] Combinații de personalități, împrejurări și întâmplări pot produce valuri neașteptate de moarte și de distrugere. Totuși, efectul lucrării sale a fost liniștitor. El a admis că situația s-ar putea schimba, posibil brusc, dar nu era nici un motiv să se presupună că s-ar putea întâmpla acest lucru. „[D]e unde ne aflăm acum, ca tendințe, cele mai multe arată spre pace."[11] Scăderea pe termen lung a ratelor omuciderilor și a cruzimii de stat, dar și a incidenței războaielor, reflectă, a argumentat el, triumful progresiv al „îngerilor noștri mai buni" ai empatiei, autocontrolului și ai moralității asupra „demonilor interiori" ai violenței folosite ca instrument, ai dominației, răzbunării, sadismului și ideologiei. Acestea s-au îmbinat într-un „proces civilizator".[12]

Factorii care au contribuit la aceasta au fost: „comerțul amiabil" care a încurajat relațiile de încredere transfrontaliere; „feminizarea", întrucât femeile sunt mai puțin războinice decât bărbații; un „cerc de simpatie în expansiune", întrucât societățile mai cosmopolite nu pot desconsidera durerea și sentimentele altora și nu pot să le eticheteze ca irelevante sau să le demonizeze ca subumane; și, în sfârșit, „scara rațiunii", care permite o critică inteligentă, educată, a pretențiilor care odată ar fi putut să fie folosite pentru a justifica practici abominabile. La baza argumentului său, așadar, se aflau un scepticism liberal cu privire la puterea de stat, opoziția față de militarism, disprețul față de mercantilism și sprijinul pentru cooperare și internaționalism.

Teza lui Pinker are două mari probleme. Prima este metodologia. El s-a concentrat nu asupra numărului real de acte violente, ci asupra probabilității ca un individ viu, la un anumit moment, să sufere o moarte violentă. Reperul era, așadar, proporția din populația lumii afectată de violență și de crimă, ca și de războaie, măsurată ca număr de morți la 100 000 de locuitori.[13] Prin acest calcul, Pinker a vrut să arate că există o tendință de-a lungul secolelor, chiar incluzând cel de-al Doilea Război Mondial, cea mai mare vărsare de sânge a epocii noastre. Deși actele de violență din trecut au fost mai puțin letale la timpul lor, ele au afectat în mai mare proporție populația globală. Aici, Pinker a intrat într-o încurcătură. După cum vom vedea, estimările numărului de victime din al Doilea Război Mondial variază enorm, iar el nu le-a luat în calcul pe cele mai mari. Mai mult, viteza uciderilor contează. Acte cumplite de violență au avut loc în trecut, dar într-o perioadă extinsă de timp.[14] Mai mult, scăderea numărului de morți nu a fost doar o consecință a scăderii violenței, ci și a îmbunătățirilor din domeniul îngrijirii medicale și al asistenței sociale și, prin urmare, a creșterii longevității. Cu mai mulți oameni care trăiesc mai mult de 50 de ani, proporția din populație predispusă la lupte de stradă și aptă

pentru serviciul militar a scăzut. În timp, riscul de a fi ucis în luptă s-a redus.[15] Recruții au acum șanse mai mari să fie mai sănătoși și capabili să facă față mai bine rănilor. Singurul indicator al violenței pe care Pinker l-a luat în mod constant în considerare a fost numărul victimelor, dar graficele lui ar fi arătat diferit dacă ar fi analizat toate încercările de a provoca vătămare corporală. Rata deceselor în urma violenței deliberate măsoară consecințele mai degrabă decât intențiile. A ști proporția din totalul populației globale ucisă în război (și în acte de violență, mai general) nu ajută dacă scopul este înțelegerea proceselor politice și sociale. Cifrele trebuie să fie legate de contexte particulare. Chiar și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, unele părți ale lumii abia dacă au fost afectate de ostilități. Guvernele și indivizii nu evaluează riscurile în raport cu posibilitățile globale, ci cu situații reale. A ști că un individ trăiește într-o epocă în care mai puțin de unu la sută din oameni ar putea să moară în luptă nu are o prea mare valoare când te confrunți cu un inamic înarmat, iar pe o mamă africană care abia a născut nu o interesează care este speranța de viață a bebelușilor din America de Nord.

A doua problemă a lui Pinker se află în titlu, care transmite o dorință de a demonstra progresul civilizației. Odată cu industrializarea și comerțul mai facil, era mai greu să se vadă vreun câștig în război, în timp ce costurile erau, invariabil, mari, iar riscurile erau ridicate.[16] Cuceririle imperiale promiseseră cândva achiziții ieftine, dar la mijlocul secolului trecut pornirea de a căuta noi părți de pe suprafața pământului pentru a le controla și a le exploata era în mare măsură epuizată, iar, la apusul ei, acele părți luate drept colonii au fost înapoiate localnicilor. Războiul avea cerințe dure în termeni de datorie, efort industrial deviat și pierderea unor ocazii comerciale. Simplu spus, războaiele au devenit nu doar mai periculoase, ci și mai puțin profitabile.

Pinker a mers un pas mai departe, încercând să demonstreze că omenirea progresează într-o curbă ascendentă abruptă astfel încât, cu regretabile excepții și eșecuri ocazionale, devine tot mai bună în evitarea violenței. Privind istoria ca pe un fel de luptă maniheistă între binele angelic și răul demonic, devine imposibil să se atribuie vreun merit altui factor decât procesul civilizatoriu atunci când se încearcă să se explice declinul războiului. Forța armată descria problema, așa că nu putea să fie niciodată parte a soluției. Să te bazezi pe echilibre de putere era un lucru lipsit de gust, deoarece acestea condamnau națiunile la anarhie permanentă, presupunând că liderii ar „acționa ca niște psihopați și ar lua în considerare doar autointeresul național, neîmblânzit de gânduri sentimentale (și suicidale) la moralitate".[17] Ideea că unele considerații ale puterii ar fi avut recent efect în reducerea violenței, încurajând țările să evite războiul din simplă prudență, a fost respinsă. Pinker nu a văzut nici un efect consecvent și nici o corelare, de-a lungul istoriei, „între puterea distructivă a armamentului și costul omenesc al disputelor letale".[18]

Cu siguranță, este o raritate acum pentru state să treacă direct la lovituri, dar era o raritate și în unele perioade din trecut. Numărul războaielor interstatale a rămas scăzut în întreaga perioadă de după 1945, și nu a existat nici un război major implicând marile puteri (deși Războiul din Coreea, din ١٩٥٠, a fost aproape). În privința războaielor civile, însă, situația a fost mult mai complexă. Conflictele înregistrate arată o creștere progresivă începând din ١٩٤٥, ajungând la un punct culminant la începutul anilor 1990. În ٢٠١٤, au fost ٤٠ de conflicte armate în lume, cel mai mare număr din ١٩٩٩. Numărul a crescut de la ٣٤, în ٢٠١٣, iar conflictele au devenit mai letale, aproximativ un sfert dintre ele fiind responsabile pentru aproape toate victimele, mai puțin câteva procente.[19] Nu a existat nici o tendință constantă și solidă. Câteva dintre conflicte au avut un efect considerabil în numărul de victime și în cantitatea de violență, în orice perioadă, cum ar fi Războiul din Vietnam, din anii 1960, sau din Republica Democrată Congo, în anii 1990, ori din Siria, în anii 2010.

În ٢٠١١, anul în care a fost publicată cartea lui Pinker, cinci cercetători norvegieni, luând în considerare toate studiile disponibile, au încercat să elaboreze un model pentru a prezice un conflict intern. Ei au analizat „cei mai importanți factori structurali care explică începutul, riscul și durata unui conflict armat" ca un ajutor pentru elaborarea de politici. Acesta a fost făcut cu o precizie considerabilă. Dacă, de exemplu, ar exista o mare probabilitate de conflict în Tanzania în jurul anului 2030, atunci, au argumentat autorii, „ONU ar trebui să monitorizeze îndeaproape țara pentru a putea să intervină din vreme dacă acest conflict ar avea loc, și să caute măsuri pentru a aborda cauzele care stau la baza conflictului". Per ansamblu, concluzia lor a fost optimistă: până în „2050, proporția țărilor în conflict se va reduce la jumătate din rata actuală".[20] Ei au studiat factorii importanți în analiza originilor războiului civil și escaladarea conflictului, cum ar fi mărimea, demografia, inclusiv numărul de tineri șomeri, și rata de dezvoltare socio-economică. Cu creștere economică, educație îmbunătățită și un sistem mai bun de sănătate a venit o oarecare stabilitate internă. Pe această bază, „principalul factor al reducerii numărului conflictelor pe care îl anunțăm", au declarat ei, este „reducerea sărăciei, care ONU se așteaptă să continue în următoarele decenii". Doar câțiva ani de pace ar putea face o mare diferență pentru șansele unei țări afectate de sărăcie de a scăpa pentru totdeauna de violență. Ei au subliniat „importanța asistenței pentru țările post-conflict sub forma operațiunilor de menținere a păcii și a altor intervenții". Aceste intervenții ar putea implica o gamă de acțiuni, de la forțe de menținere a păcii care monitorizează acordurile de încetare a focului la angajamente mai puternice pentru a impune o reglementare unor părți recalcitrante.

Din păcate, s-a descoperit destul de repede o problemă a acestei analize. Datele analizate se opreau în 2010, astfel încât nu au inclus conflicte din țări care nu au fost menționate deloc în studiu, mai ales Siria. Într-un interviu de la sfârșitul anului 2012, unul dintre conducătorii proiectului a recunoscut că, într-adevăr, conflictele din Orientul Mijlociu au slăbit corelația clară dintre dezvoltarea socio-economică și absența războiului civil. Luptele din Siria și din Libia au arătat că „trebuie, de asemenea, să includem democratizarea în model".[21]

Declanșarea războiului este, așadar, greu de prezis. După o perioadă de optimism la începutul anilor 2010, a urmat o cădere spre pesimism. Conflictele brutale din Ucraina și din Siria au acaparat primele pagini ale ziarelor și au reamintit cumplitul preț al războiului. Ascensiunea Chinei la statutul deplin de mare putere a adus perspectiva unor turbulențe în sistemul internațional. Atitudinea conducerii ruse a devenit mai dură, cu președintele Putin subliniind importanța puterii militare a țării sale, în timp ce înlocuirea președintelui Obama cu președintele Trump a părut, de asemenea, să plaseze Statele Unite pe o traiectorie mai naționalistă. Au existat îngrijorări cu privire la cât de bine ar reuși statele să facă față solicitărilor și tensiunilor încetinirii creșterii economice sau schimbărilor climatice fără să se destrame în războaie civile sau să ajungă la conflicte cu vecinii în lupta pentru resursele și așa insuficiente.

Aceasta este cea mai recentă reapariție a unor probleme care îi preocupă de mult pe politicieni, militari, diplomați, jurnaliști și romancieri. Aceste întrebări se referă la ambițiile statelor puternice, la cât de demni de încredere sunt aliații, la performanțele potențiale în bătălii, la atitudinea celor oprimați, la impactul celui mai modern armament, la mijloacele de a atenua efectele dăunătoare ale războiului și dacă se poate aștepta ceva de la cea mai recentă conferință internațională. Întrebările sunt puse acum cu mai mult profesionalism în think tank-uri specializate, în departamente universitare de relații internaționale, în departamente de planificare de la vârful guvernelor, în celule speciale din centre de comandă și în grupuri de studiere a perspectivelor care răspund în

fața șefilor executivi ai unor companii importante din domeniul apărării. Modul în care se răspunde la ele determină dacă guvernele sunt luate prin surprindere, fie atrase într-un război care ar fi putut fi evitat, fie doborâte într-o luptă pe care se așteptau să o câștige.

Diferite grupuri de interese ale spectrului politic au lucrări documentate despre un război viitor. Intenția acestora este rareori de predicție. Aceasta nu doar din motive evidente – predicția este dificilă și cel mai probabil ar fi eronată – ci și pentru că preocuparea autorilor lor a fost să îi facă pe cititori conștienți de pericolele ascunse și de perspectivele entuziasmante. Scopul lor a fost să recomande cursuri de acțiune care ar îmbunătăți securitatea sau ar evita catastrofe, încurajând guvernele să aloce mai multe resurse domeniului militar, să schimbe prioritățile, sau să recunoască amenințarea reprezentată de o putere în ascensiune, ori să își dubleze eforturile pentru a rezolva disputele cele mai presante, să găsească o cale de a aboli anumite categorii de arme sau chiar de a scoate războiul în afara legii. Unele au fost lucrări pur raționale, demonstrând nebunia războiului. Altele au fost o pledoarie pasionată menită să avertizeze asupra ororilor războiului. Unii autori și-au transmis mesajul analitic, folosind din ce în ce mai mult metodologia științelor sociale, în timp ce alții au recurs la formule mai literare.

Fie că revenim la ceea ce acum poate părea optimismul naiv dinaintea Primului Război Mondial, la realismul înfricoșător dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial sau la încercările de a înțelege perspectivele terifiante ale unui conflict nuclear, această literatură este valoroasă pentru ceea ce dezvăluie despre presupunerile din epocile anterioare, despre ceea ce îi făcea pe oameni să se teamă și de ce, și despre soluțiile propuse. Ne spune ce se credea despre tipul de dispute care ar putea duce la războaie, despre rivalitățile care contau și despre capacitățile esențiale care puteau să facă diferența. Observând cum părea să fie trecutul nostru atunci când era viitor ne poate ajuta să înțelegem de ce evenimentele s-au petrecut așa cum s-au petrecut, cum indivizii au devenit prizonieri ai propriilor experiențe și nu au văzut ceea ce a devenit evident pentru generațiile următoare, iar uneori au văzut cu o claritate de Casandră ceea ce urma să vină, doar pentru a fi ignorați de contemporanii lor. Pe scurt, viitorul războiului are un trecut distinct și revelator. Există exemple de ficțiune care au privit mult în viitor, cele mai cunoscute fiind romanele lui H.G. Wells. Cei mai mulți autori ai unor lucrări despre un viitor război, însă, au descris lumi asemănătoare celei în care trăiau. Ei au scris despre posibilități legate de starea actuală a lucrurilor. Dacă acestea deveneau realitate sau nu depindea de luarea măsurilor corecte, fie că acestea erau un fel de precauțiuni militare sau eforturi perceptibile de a soluționa conflicte. Acesta este motivul pentru care cărțile despre război au fost deseori cărți despre pace, incluzând proiecte de a elimina războiul pentru totdeauna. În cele din urmă, ele sunt și cărți despre trecut, deoarece au luat în considerare tendințe sociale, politice, economice și tehnice observabile. O perspectivă plauzibilă se referă la evenimente și tendințe pe care cititorul le-ar recunoaște.

Două teme mari apar în această literatură. În primul rând, o din ce în ce mai mare apreciere a dificultăților în limitarea războiului, astfel încât distructivitatea sa să poată să fie îngrădită în timp și în spațiu, iar a doua, legată de aceasta, este căutarea unei forțe decisive care ar putea da o lovitură letală inamicului, încheind astfel rapid și cu succes un război. Raționamentele asupra unui război viitor au ajuns deseori la o strategie convingătoare care putea duce la o finalizare rapidă, promițătoare, dacă era adoptată de o țară, dar periculoasă dacă era adoptată de către un dușman. Încă și mai puțin s-au gândit autorii la consecințele unei prime lovituri care nu ar fi reușit să îl doboare pe oponent, sau asupra modului în care cursul unui război ar putea fi din ce în ce mai mult determinat de factori ne-militari, incluzând formarea și destrămarea alianțelor, forța economică și

demografică sau disponibilitatea populației de a face sacrificii ori de a tolera apariția victimelor.

Explicația de ce primele mișcări într-un război viitor ar putea avea mai mult succes decât cele din precedentele războaie se referea, în general, la noi tehnologii sau la noi tactici. Era mai ușor să se anticipeze tehnologia decât politica, deoarece, de obicei, se știa într-o oarecare măsură ce se întâmplă în planul dezvoltării. Mitralierele, submarinele, avioanele, vehiculele blindate, radarele, rachetele, armele nucleare, ghidarea cu precizie, digitalizarea și inteligența artificială au reprezentat, toate, la timpul lor, provocări pentru modurile de gândire tradiționale despre formele pe care le-ar putea lua o bătălie și despre efortul necesar pentru victorie. Deși tehnologia a fost prezentată drept principalul motor al schimbării în modul de a duce un război, influența sa a fost conturată de contextul politic. Destrămarea imperiilor și, ulterior, implozia comunismului european, au dus la crearea mai multor state noi, câteva dintre ele cu instituții fragile, economii nedezvoltate și diviziuni sociale. O mare parte dintre conflictele contemporane a fost legată de eforturile guvernelor din aceste țări de a face față în condiții de instabilitate continuă, de reverberațiile regionale ale incapacității lor de a rezista și de încercările unora din afară să identifice cauzele și consecințele acestor conflicte.

În comparație cu studiul continuu și intensiv a modului în care ar putea izbucni un război între marile puteri și ce s-ar întâmpla dacă un astfel de război ar izbucni, până în anii ١٩٩٠ s-au făcut mult mai puține eforturi de studiere a războaielor civile, deși acestea erau mult mai frecvente și deseori cu extrem de multe victime. Au existat mereu scenarii despre războiul între marile puteri și chiar despre pacea între marile puteri: despre războaiele civile și intervențiile externe pentru atenuarea impactului și încheierea lor, scenariile au fost aproape în totalitate improvizate. Cu cât a devenit mai necesar să se cerceteze anumite societăți și violența din ele, cu atât definițiile războiului au fost mai mult puse la încercare. Termenul putea include și un război nuclear de scurtă durată care să distrugă civilizații întregi, și o confruntare locală dură care să continue de ani de zile, în timp ce vecinii abia dacă îi dau atenție. Este rezonabil să ne întrebăm dacă formele cele mai crunte de război între bande, ascunse în mahalalele metropolelor moderne, ar trebui să fie socotite conflicte armate. Motivul pentru care viitorul este dificil de prezis este că el depinde de alegeri care trebuie să fie făcute, inclusiv de către guvernele noastre, în circumstanțe care rămân incerte. Punem întrebări despre viitor pentru a informa când se fac opțiuni, nu pentru a cădea în fatalism. Subliniind acest aspect al gândirii asupra războiului, păcii și folosirii armelor, această carte amintește că istoria este făcută de oameni care nu știu ce urmează să se întâmple. Multe dintre evoluțiile care au fost așteptate, fie cu teamă, fie cu ardoare, nu s-au materializat niciodată. Acele lucruri care s-au întâmplat au fost, uneori, văzute ca inevitabile în perspectivă. „Istoria", după cum remarca John Comaroff, poate fi studiată ca „orice succesiune de evenimente turbulente care, împreună, aduc la lumină neînțelegerile și concepțiile noastre greșite despre prezent."[22]

Această carte localizează lucrările despre un viitor război în preocupările timpului. Scopul nu este de a evalua cât de clarvăzători au fost diferiți autori, sau dacă ar fi putut să facă previziuni mai bune având în vedere ceea ce se știa despre armamentul nou sau despre experiența războaielor recente, ci să exploreze accepțiunea prevalentă în diferite perioade despre cauzele războiului și despre modul lor de manifestare și despre evoluția lor. Modul în care oamenii și-au imaginat războaiele viitorului a afectat modul în care acestea au fost purtate și cursul lor, atunci când ele au izbucnit. Războaiele neanticipate, în forme care nu au fost imaginate, i-au lăsat pe participanți și pe comentatori luptându-se să înțeleagă de unde veniseră și cum ar fi putut fi mai bine duse. Atenția este

concentrată în mare măsură, dar nu în totalitate, asupra Marii Britanii și a Statelor Unite. Am ales aceste țări nu doar pentru că se întâmplă să fie cele pe care le cunosc cel mai bine sau pentru că sunt în vârful ierarhiei internaționale de ceva timp. Din cauza poziției lor, ele au fost mai preocupate decât cele mai multe din celelalte state în legătură cu diverse amenințări: ele au avut o perspectivă globală și au fost îngrijorate de orice provocare a status quo-ului care se potrivea intereselor lor.

Cartea este împărțită în trei părți. Prima are în vedere perioada de la mijlocul secolului al XIX-lea până la sfârșitul Războiului Rece, în 1990. În această perioadă, s-au înregistrat evoluții spectaculoase în tehnologia și practica războiului, incluzând două războaie mondiale și îngrijorarea cu privire la un al treilea, încă și mai catastrofal. Punctul de pornire, însă, a fost un model idealizat de război orientat spre bătălii decisive, care ar fi putut fi folosit pentru a reglementa relațiile dintre marile puteri. Acest model încuraja eforturile de a obține efectul maxim de la prima lovitură, în speranța că războiul care ar rezulta ar putea fi ținut sub control și limitat ca durată. Modelul și-a arătat limitările nu doar din cauza dificultății de a scurta războaiele, ci și din cauza importanței crescânde a sferei civile – ca o sursă de rezistență, dar și ca țintă. Atacarea civililor a devenit o modalitate de a submina efortul de război al inamicului, forțând o societate să ceară pace, și, in extremis, de a eradica o populație ostilă. Aceste tendințe au ajuns la apogeu în al Doilea Război Mondial, cu naziștii care urmăreau să extermine evreii europeni, partizanii în zonele ocupate și amplele raiduri aeriene împotriva unor orașe importante, culminând cu bombele atomice din august 1945. Tehnologia nucleară a adus posibilitatea distrugerii unor întregi civilizații. Efectul acestui lucru a fost apariția unei mari precauții în relațiile dintre marile puteri, întrucât războiul a devenit un act de extrem de mare risc, și încurajarea căutărilor unor căi de a lupta folosind noi tehnologii care să reducă dependența de amenințările nucleare. Deoarece acestea erau războaiele pe care țările occidentale trebuiau să se pregătească să le poarte, ele au dominat lucrările despre războiul viitor, atât în domeniul ficțiunii literare, cât și în cel al analizelor realizate de profesioniști.

Partea a doua acoperă perioada de după 1990. Marea surpriză s-a dovedit a fi nu calea vicleană pe care adversarii au descoperit-o pentru a ajunge din urmă Occidentul, ci viteza cu care Uniunea Sovietică și Pactul său de la Varșovia s-au destrămat. Amenințarea sovietică era, dintr-odată, absentă, după ce dominase toate considerațiile asupra viitorului. Fără scenarii evidente pentru un război major, un întreg efort intelectual și politic s-a oprit brusc. Atenția s-a îndreptat curând asupra războaielor civile, nu atât de mult pentru că ele erau un fenomen nou, ci pentru că au început să atragă în ele puteri occidentale. În acel moment, nu exista nici un sistem teoretic care să facă lumină asupra caracterului războaielor civile și care să ofere un ghid pentru intervenție. Supoziția trebuia să fie că se stabilea modelul viitorului. Încercând să înțeleagă conflictele în curs, teoreticienii și practicienii din domeniul militar au sperat să stabilească termenii pentru viitoare intervenții. Dar au întâmpinat mari dificultăți în a face acest lucru. O mai bună înțelegere a naturii și a caracterelor acestor războaie însemna că, deseori, ele păreau mai complicate și mai dificil de explicat.

Nu considerațiile umanitare, ci atacul al-Qaeda asupra Statelor Unite, din 11 septembrie 2011, a fost ceea ce a creat imperativele strategice ale unei intervenții occidentale intensive mai întâi în Afghanistan și în Irak. Experiența a fost o trezire la realitate. S-a dovedit dificil să se găsească o combinație justă între forța armată și reformele sociale care ar face posibilă înfrângerea insurgenților și ar aduce stabilitate în țări sfâșiate de război.

Pentru a scăpa din capcana conflictului perpetuu trebuiau abordate sursele de fragilitate a statelor, dar acest lucru presupunea niveluri de sprijin extern care, în cele mai multe cazuri, erau greu de furnizat, mai ales fără o conducere politică locală credibilă. Sfertul de secol de după sfârșitul Războiului Rece a îmbinat, așadar, o mai bună evaluare științifică a surselor de conflict în țări neoccidentale, mai profundă și mai realistă decât tot ce era disponibil în 1990, cu un arc al angajamentului occidental. Arcul a început șovăielnic, alimentat de o mai mare implicare și ambiție, până când s-a instalat deziluzia, confirmând tendința inițială de a sta departe de aceste conflicte. S-a încercat căutarea unui nou tip de viitor al războiului, dar acesta nu a fost găsit. Principala moștenire a perioadei post-1990 a fost un set de categorii difuze de războaie, pe măsură ce uzul forței armate pentru scopuri politice s-a îmbinat cu criminalitatea și războaiele între bande.

În partea a treia vedem cum, pe măsură ce entuziasmul pentru intervenții în străinătate s-a estompat, conflictul între mari puteri a revenit. Rusia și-a afirmat interesele sale specifice, în timp ce creșterea economică rapidă a Chinei a început să o pună într-o poziție care ar putea reprezenta o provocare pentru superioritatea americană în regiunea Asia-Pacific. Progresele tehnlogice în robotică și inteligență artificială au dat credibilitate viziunilor unei bătălii din viitor purtate cu echipamente automate și au deschis perspectiva unor versiuni aproape dezumanizate ale tipului ideal de război clasic. Practica a sugerat tatonări continue ale marilor puteri când s-au gândit la un război între ele, tatonări reflectate în adoptarea unor forme de război aflate la un pas de război deschis – implicând, poate, atacuri cibernetice sau folosind războiul informațional la fel de mult ca forța armată. În același timp, opusă acestor modele idealizate de război al viitorului, a existat realitatea de zi cu zi a războaielor civile necruțătoare, zdrobitoare, care atrag în ele străini ale căror intervenții sunt la fel de probabil să le mențină cât să le încheie. Nu mai există un model dominant al războiului viitorului, ci un concept difuz și o gamă de posibilități speculative.

Partea I

Capitolul 1

Bătălia decisivă

Şi totuşi am primit o mulţime de avertismente, ne trebuia decât să ne folosim de ele. Primejdia nu a venit asupra noastră pe neaşteptate. Ne-a lovit brusc, este adevărat, dar venirea ei a fost prevăzută suficient de clar ca să deschidem ochii, însă noi i-am închis de bună voie.

George Chesney, *Bătălia de la Dorking*, 1871[1]

Pe 1 septembrie 1870, o armată franceză care mergea să ajute o alta, asediată la Metz, a fost înconjurată și apoi copleșită în Bătălia de la Sedan. Un raport descrie cum „bătălia a început la cinci dimineața, iar la cinci după-amiaza, apariția unui general francez care flutura un steag în vârful parapetului de la Sedan, i-a anunțat pe germani de uimitoarea lor victorie". Raportul continua cu mesajul trimis după aceea de împăratul francez Napoleon al III-lea regelui Wilhelm al Prusiei: „Fratele meu, cum nu am reușit să mor la conducerea trupelor mele, îmi depun sabia la picioarele Majestății Voastre".[2]

Aceasta este descrierea unei victorii militare clasice, ca la carte. Echilibrul de putere din Europa se schimbase printr-o ciocnire armată, ce a culminat cu o bătălie încheiată într-o singură zi. Partea învinsă a acceptat rezultatul și consecințele lui politice – cu excepția faptului că Napoleon al III-lea avea să ajungă în curând într-o poziție în care nu-și mai putea îndeplini promisiunile făcute lui Wilhelm. Pe 2 septembrie 1870, el a fost detronat și a fost proclamată A Treia Republică. Noul guvern a refuzat să accepte verdictul bătăliei și a decis să continue lupta. În timp ce germanii asediau Parisul, francezii au strâns în restul țării noi armate, inclusiv lunetiști, așa-numiții *franctireurs* („trăgători la liber") care au provocat pierderi grele și au îngreunat apărarea liniilor de aprovizionare.

Cancelarul german Otto von Bismarck era din ce în ce mai îngrijorat că rezistența prelungită avea să încurajeze alte țări să intre în război de partea Franței, așa că a cerut să se acționeze cu duritate maximă. Și totuși, chiar și atunci când Parisul a căzut după două luni de asediu, la sfârșitul lui ianuarie 1871, orașul a devenit scena unei revolte revoluționare. La rândul ei, armata franceză regulată a zdrobit Comuna din Paris. Abia după aceea au putut germanii să ajungă la un acord cu guvernul francez. Termenii înțelegerii erau mai duri decât ar fi fost dacă francezii ar fi acceptat verdictul inițial al bătăliei, incluzând cedarea Alsaciei și Lorenei către Germania, precum și reparații în valoare de cinci miliarde de franci în aur.

Sedan a atras atenția tuturor celor interesați de arta militară. Victoria germanilor a fost posibilă printr-o impresionantă mobilizare de forțe, ce a inclus folosirea căilor ferate pentru aducerea oamenilor pe linia frontului. Prin contrast, răspunsul haotic al Franței după propria ei declarație de război, în care o atrăsese Bismarck, a făcut-o să rateze șansa de a lansa o ofensivă timpurie. Puterea artileriei moderne fusese etalată pe deplin. Tactica mareșalului Helmuth von Moltke a ilustrat manevrele cu armate moderne într-un mod ce avea să inspire generațiile următoare de strategi militari. Dar dacă nu ar fost restabilită ordinea în haosul ce a urmat bătăliei de la Sedan, războiul ar fi rămas în istorie cu totul altfel. Germanii au înțeles două lecții cruciale. Prima era că o bună strategie putea cu adevărat să ducă la o victore rapidă într-un război obișnuit. A doua era că, dacă

nu urmau măsuri dure, această victorie putea fi compromisă de dezvoltarea unei rezistențe în mijlocul națiunii învinse.

În acest caz, rezistența a eșuat. De asemenea, a fost văzută ca fiind ceva unic franțuzesc, reflectând tradițiile insurecționare ale țării. Concluzia principală a fost însă că Germania era un stat foarte puternic și un actor militar bine pregătit, capabil să se miște curajos și fără milă împotriva inamicilor lui. Ordinea europeană era de acum tulburată, cu echilibrul de putere înclinat în favoarea Germaniei, chiar dacă intențiile pe termen lung ale acesteia erau neclare. Victoria uimitoare a lui von Moltke a întărit modelul clasic de război, cu toate că a sugerat, totodată, limitările acestuia.

În mai ١٨٧١, lună în care Tratatul de la Frankfurt a pus capăt oficial războiului franco-prusac, *Blackwood's Magazine* din Londra a publicat o scurtă povestire, *The Battle of Dorking (Bătălia de la Dorking)*. Scrisă de sir George Tomkyns Chesney, un colonel din corpul de geniști, a făcut atâta vâlvă încât a fost retipărită ca broșură de sine stătătoare. S-a vândut în 80 000 de exemplare și a declanșat o dezbatere națională privind măsura în care Marea Britanie era pregătită pentru un război. Aceasta fusese și intenția autorului. După cum a explicat în scrisoarea inițială trimisă editorului, Chesney voia să încurajeze reorganizarea sistemului militar britanic demonstrând cum putea fi invadată Anglia, ceea ce ar fi dus la „prăbușirea puterii noastre și a comerțului". În ce măsură a reușit este demonstrat de faptul că vâlva l-a determinat pe premierul în funcție, William Gladstone, să se plângă public de discuțiile alarmiste ce puteau duce la cheltuieli militare inutile, care ar fi putut ruina finanțele statului.

Cei care încercau să combată argumentele lui Chesney o făceau deseori cu propriile scrieri de ficțiune, demonstrând că, atunci când inventezi povestea, poți cel puțin să decizi cine este învingătorul.[3] Aceste povestiri despre viitor făceau ca polemica să fie mult mai aprinsă decât dacă ar fi fost dusă cu argumente raționale sau cu analize ale campaniilor militare din trecut. Succesul *Bătăliei de la Dorking* a făcut ca ea să fie mai mult decât senzația anului 1871: a fost creat un nou gen literar care, în anii ce au dus la Primul Război Mondial, avea să ofere mediul în care puteau fi stârnite îngrijorările patriotice, se alimenta naționalismul, erau descrise inovațiile militare și se evaluau pregătirile. Să scrii despre viitorul războiului avea menirea să arate ce se putea întâmpla dacă guvernele nu reușeau să înțeleagă mesajul autorului și nu acționau apoi de urgență.

Desigur, Chesney nu a fost primul care a scris pe această temă sau care și-a exprimat ideile sub formă de ficțiune. Războaiele napoleoniene au produs în masă o literatură care imagina invazii într-o direcție sau alta, în care cei nepregătiți erau luați prin surprindere de arme și de tertipuri viclene. Exista totodată o dorință reconfortantă „de a vedea inamicul ca demn de dispreț, inferior și deja învins."[4] Ce a făcut diferența în cazul lui Chesney a fost faptul că el era un scriitor talentat și a știut să profite de dezvoltarea presei populare, care a creat un public în creștere pentru asemenea provocări. Nemulțumirea privind modul în care fusese gestionat Războiul din Crimeea, în anii 1850, ajutase deja la mutarea subiectelor războiului și păcii din sfera consultărilor elitiste în cea a dezbaterii democratice. În plus, momentul era foarte potrivit, și nu din întâmplare. Venind imediat după victoria germană, reflecta convingerea larg răspândită – și perfect justificată, privind retrospectiv – că vechea ordine fusese destabilizată. Relațiile dintre marile puteri aveau să fie pentru o vreme fluide.

Dacă a putut fi învinsă astfel Franța cu celebra ei armată, cine avea să fie victima viitoarei confruntări? În această nesiguranță, unele progrese importante în armament și în metodele militare puteau să joace un rol esențial, lăsându-i pe cei nepregătiți sau lipsiți de curaj într-o poziție foarte proastă. Povestea lui Chesney era despre cum a fost

invadată Marea Britanie de o putere străină, care nu era numită, dar nu exista îndoială că era vorba de Germania (invadatorii victorioși vorbeau germana). Inamicul făcea planuri de ceva vreme, iar momentul loviturii a fost ales când Marea Britanie era cu garda jos. Marina Regală era mai împrăștiată decât de obicei cu diferite îndatoriri coloniale, în timp ce armata era ocupată cu Fenienii în Irlanda, cu o revoltă în India și cu o provocare din partea Statelor Unite în Canada. Germanii au lovit, având grijă să respecte formalitățile măcar printr-o declarație de război. Comunicațiile telegrafice către Marea Britanie au fost tăiate, astfel încât nu poată exista o avertizare reală. O forță de invazie bine pregătită a traversat repede Canalul Mânecii, întâmpinând o rezistență minimă atunci când a ajuns la țărm. Naratorul era un voluntar, unul dintre numeroșii convocați pe coasta abruptă dintre Guildford și Dorking unde, alături de militarii disponibili, aveau să înfrunte forța inamică. Din nefericire, inamicul s-a dovedit mult mai bine organizat și disciplinat. Așa cum era de așteptat, britanicii au luptat cu vitejie. Însă, fără informații, logistică și o conducere decente, au fost copleșiți.

Ca să ajungă la lovitura fatală pe care o închipuise, Chesney trebuia să se asigure că totul mergea bine pentru agresori, chiar înainte de a se ajunge la punctul în care lipsa de pregătire a armatei britanice putea să facă o diferență reală. Cheia operațională a victoriei germane stătea în depășirea problemei majore cu care se confrunta orice potențial invadator al Marii Britanii: și anume dublul avantaj al acesteia de a fi o insulă și de a avea una dintre cele mai puternice forțe navale din lume. În trecut, îngrijorările privind posibilitatea unei invazii napoleoniene presupuneau că marea barieră reprezentată de Canalul Mânecii putea fi depășită prin metode ca săparea de tunele sau cu aerostate. În 1784, un umorist american cu vederi antibritanice își imagina că „dacă englezii s-ar avânta pe mare cu flota lor, ar fi întâmpinați de o mulțime de baloane".[5] Multă vreme după înlăturarea lui Napoleon, britanicii au continuat să se agite din cauza oricărei posibile amenințări la adresa supremației lor navale, inclusiv cea reprezentată de navele cu aburi, care ofereau o viteză mai mare și capacitatea de a depăși limitările impuse de vreme și de maree. Chesney a făcut ca Marina Regală să fie prinsă pe picior greșit de o manevră iscusită a flotei germane și apoi, cel mai dramatic, „de mașinării letale care au scufundat navele noastre, una după alta". El arată clar că era vorba de torpile, deși la vremea respectivă termenul era folosit pentru bombele plutitoare ce aveau să fie cunoscute mai târziu ca mine marine. Abia în 1870, Amiralitatea a făcut primul test cu bombe cu propulsie pe care le numim astăzi torpile.[6] În deceniile următoare, forțele navale aveau să doteze cu ele atât navele lor cele mai importante, cât și pe cele mai mici, și a început o dezbatere despre relația dintre tunurile cu bătaie lungă, pe care se bazaseră până atunci, și noile torpile, cu o rază de acțiune și mai mare, dar mai puțin precise.

Chesney era așadar la zi, dar nu a mers cu mult mai departe de experiențele recente. De exemplu, el nu a făcut nici o mențiune referitoare la submarine, iar acestea aveau să se dovedească în curând inovația cea mai importantă pentru războiul naval. O formă primitivă de submarin fusese folosită în recentul Război Civil American, chiar dacă avea să mai dureze până la sfârșitul secolului ca să fie introdusă o versiune mai sigură, de către francezi. Și mai important este că el s-a arătat prea puțin interesat de natura epuizantă a războiului american. Ca și alți europeni, el înclina să considere că nu erau prea multe de învățat de la armatele presupus nedisciplinate și alcoolizate ale americanilor, exceptând poate la ce risca să ducă extinderea rapidă și improvizată a micilor armate de voluntari.[7]

Potrivit lui Chesney, consecințele înfrângerii Marii Britanii au fost uriașe. Națiunea odată mândră a fost lăsată fără colonii, „comerțul a dispărut, fabricile s-au oprit, porturile au rămas goale – o țară pradă sărăciei și decăderii". A fost obligată să cedeze Germaniei poziția ei de principală putere maritimă a lumii. Și totul fusese rezultatul unui

atac care îi luase pe britanici complet prin surprindere. Și a fost o surpriză nu doar prin viclenia operațiunii militare, ci și pentru că a lipsit o criză declanșatoare. Succesul Germaniei se bazase pe faptul că nu exista nici un motiv evident să atace atunci când a făcut-o. Războiul izbucnise doar din cauza unui inamic agresiv și oportunist. Rezultatul a fost că poziția Marii Britanii în ierarhia internațională s-a schimbat pentru totdeauna.

Bătălia de la Dorking și scrierile epigonice ulterioare descriau o înfrângere rușinoasă, dar nu un măcel sângeros sau un conflict îndelungat, agonizant. Totul se putea câștiga sau pierde într-un timp foarte scurt. O națiune luată prin surprindere nu avea nici o speranță să recupereze cele pierdute prin lovitură; odată învinsă, nu se putea aștepta la clemență.[8] Pierderea unui astfel de război însemna o pierdere a suveranității, a modului de viață și a stilului de a face comerț. Din această perspectivă melodramatică, relațiile internaționale aveau să fie reconfigurate pentru totdeauna de rezultatul bătăliei. Când prim-ministrul Gladstone a denunțat scrierea lui Chesney ca fiind alarmistă și o schemă pentru a cheltui bani publici, a remarcat și că „omenirea nu dă semne că ar avea tendința uimitoare de a face din noi obiecte ale urii".[9]

Chesney, care până la urmă a devenit membru al Parlamentului din partea Partidului Conservator, nu împărtășea optimismul adepților comerțului liber care, asemenea lui Gladstone, militau pentru o interdependență economică prin care s-ar fi promovat pacea oferindu-se factori extrem de puternici de descurajare a războiului. Lumea lui Chesney, așa cum o vedea și mare parte a ierarhiei militare, era una în care se putea pierde totul într-o singură campanie calculată greșit. Aceasta era o viziune asupra războiului care combina urgența cu mulțumirea de sine. Înfrângerea militară era egală cu dezastrul politic, dar războiul în sine nu ar fi fost chiar așa de rău. Morala care trebuia extrasă de aici și din scrierile similare era că marile puteri trebuiau să-și păstreze vigilența și să se pregătească așa cum se cuvine pentru încercările ce aveau să vină, dar nu că întregul caracter al războiului trecea printr-o schimbare.

Acesta era un model clasic de război, împărtășit de politicienii, generalii, amiralii și comentatorii vremii respective. Era clasic prin aceea că avea la bază o concepție bine înrădăcinată cu privire la ce anume însemna războiul și la cum trebuia dus. Această viziune putea fi urmărită înapoi în timp până la greci și romani. Era o tipologie ideală și oamenii înțelegeau că, în practică, nu toate războaiele corespundeau modelului și că uneori diferențele erau foarte mari. Totuși, era ghidul cel mai bun pentru pregătirea de război. Era totodată și normativ, prin faptul că interesele guvernelor erau cel mai bine deservite dacă se putea duce războiul în acest fel. Dacă războiul putea fi de scurtă durată și limitat în spațiu, atunci el putea fi folosit ca instrument politic, limitându-i-se efectele mai largi, distrugătoare din punct de vedere social și politic. În cele din urmă, era și empiric, iar succesul Germaniei la Sedan confirmase modelul, demonstrând că era în continuare valabil și descurajând încercările de adaptare în lumina schimbărilor majore care se petreceau în știință, în metodele industriale, în formele de participare politică și de dezvoltare a presei.

Războaiele de unificare a Germaniei – Războiul austro-prusac din 1866, ca și Războiul franco-prusac izbucnit doi ani mai târziu – au dus la convingerea că victoriile rapide ale lui von Moltke reprezentau precedente strategice pentru viitor. Marele Stat Major German ținea cu înverșunare la această convingere și îi dezaproba categoric pe cei care avertizau că războaiele viitoare s-ar putea să nu se termine la fel de bine, iar victoria să fie obținută doar după campanii îndelungate, de uzură, și nu printr-o singură bătălie rapidă, în care inamicul să fie anihilat. Ideea a marcat gândirea despre războaiele viitorului peste tot în Europa, nu neapărat pentru că arăta cum trebuia să se încheie

războiul, ci pentru că germanii arătaseră cum se face și puteau foarte bine să o facă din nou.

La vremea respectivă, cele mai influente teorii privind războiul erau cele extrase din războaiele napoleoniene. Teoreticianul cel mai important era baronul de Jomini, care servise în armata lui Napoleon și era recunoscut drept cel mai zelos exponent al principiilor militare exemplificate de împărat. După mai multe scrieri din tinerețe în care a analizat campaniile lui Frederick cel Mare și ale lui Napoleon, *Arta războiului* pe care a publicat-o pentru prima dată în 1838 a devenit cel mai folosit manual pentru forțele armate din Europa și a avut o influență majoră pentru Statele Unite. Napoleon însuși a susținut că Jomini i-a dezvăluit cele mai ascunse secrete.[10] În timpul vieții, el a fost mult mai apreciat decât contemporanul lui, prusacul Carl von Clausewitz, care este considerat acum teoreticianul mai important. De asemenea, Jomini i-a supraviețuit cu aproape patru decenii lui Clausewitz, încetând din viață la vârsta de 90 de ani și cu doar câțiva ani înainte ca Chesney să-și publice povestea. În cartea lui,[11] Jomini explorează dinamica războiului separat de contextul politic al acestuia. Indicațiile lui urmăreau să explice cum trebuiau generalii să își maseze forțele împotriva armatelor inamice mai slabe, într-un anume moment decisiv. Clausewitz, care rămăsese mai influent în Germania, avea un simț mai fin al motivelor pentru care planurile puteau să meargă prost și al diferitelor forme pe care le putea lua războiul, dar și teoria lui era, în esență, una a bătăliei și a circumstanțelor în care aceasta putea fi decisivă. De la Napoleon la Jomini, confirmată de Clausewitz și apoi demonstrată de von Moltke, presupunerea esențială era că un mare comandant avea să elimine prin luptă armata inamică și să expună astfel statul învins la orice umilință sau pedeapsă găsea de cuviință învingătorul. În forma lor clasică, bătăliile trebuiau să înceapă la ivirea zorilor și să se încheie până la sfârșitul zilei, când învingător ar fi fost acela care domina câmpul de luptă. Pentru ca o victorie să fie într-adevăr decisivă, armata învinsă trebuia să fie atât de împuținată, cu soldații uciși, răniți sau luați prizonieri, încât să nu mai poată servi ca forță de luptă. Dată fiind situația, statul inamic trebuia să accepte termenii învingătorului. Când împăratul austro-ungar Franz Josef a fost învins în Bătălia de la Solferino, în 1859, a admis: „Am pierdut o bătălie, plătesc cu o provincie".[12]

Presupunerea că războaiele puteau fi tranșate printr-o campanie bine condusă, ce culmina cu o bătălie decisivă, era învățătura tradițională la vremea respectivă. În 1851, sir Edward Creasy a publicat *The Fifteen Decisive Battles of the World: from Marathon to Waterloo (Cele cincisprezece bătălii decisive ale lumii: de la Marathon la Waterloo)*, care, prin titlul și premisa ei, confirma ideea că unele bătălii nu erau doar capodopere de artă militară, ci, prin efectele lor, aveau un impact semnificativ asupra istoriei lumii. Creasy remarca „incontestabila măreție a curajului disciplinat și a dragostei pentru onoare care îi fac pe combatanți să înfrunte agonia și distrugerea", precum și forța intelectuală și îndrăzneala celor mai eficienți comandanți. Din păcate, remarca el, aceste calități puteau fi găsite „și la cei mai de jos, și la cei mai nobili dintre oameni". El l-a citat pe poetul Byron: „Cauza înseamnă totul / Ea degradează sau sfințește curajul, în prăbușirea ei".

Ceea ce conta pentru Creasy era dacă bătăliile făceau parte

> ... din lanțul de cauze și de efecte care ne-au ajutat să devenim ceea ce suntem; și asta în timp ce ne imaginăm ceea ce probabil am fi putut să fim, dacă vreuna din aceste bătălii se termina altfel.[13]

Punctele de cotitură din istorie au fost, de regulă, marcate prin bătălii. Nu exista nici un motiv pentru care să se presupună că tiparul acesta nu avea să continue în viitor.

Cartea lui Creasy a fost o provocare pentru cei care voiau includerea pe listă a bătăliilor lor preferate, dar trecute cu vederea. Se făceau cu regularitate actualizări, prin adăugarea „bătăliilor decisive" mai recente. Astfel, când cartea a fost republicată în 1899, au fost adăugate Gettysburg, din Războiul Civil American, și Sedan, alături de înfruntările contemporane din Războiul americano-spaniol.[14]

Farmecul bătăliei stătea în ideea că o confruntare culminantă dintre două armate sau flote, care folosea până la epuizare resurse acumulate în perioade de ordinul deceniilor, ar fi putut, în câteva ore, să schimbe cursul istoriei. Bătăliile ofereau un dramatism acut și concentrat, pentru că soarta unor civilizații ajungea să depindă de armele, de curajul și de priceperea tactică a unui număr mic de oameni – „noi, puținii fericiți / noi, frații de arme", cum spunea Henric al V-lea al lui Shakespeare în discursul de dinaintea Bătăliei de la Agincourt. Însă pentru ca o bătălie să fie „decisivă", ea trebuia să determine un amplu lanț de evenimente, dincolo de cine ieșea viu și triumfător de pe câmpul de luptă la sfârșitul zilei. Cuvântul „decisiv" are un aer de finalitate, confirmând că o chestiune importantă era de-acum tranșată, însă, în alte privințe, este destul de neutru – spre deosebire de cuvinte ca „victorie" și „înfrângere". Decizia putea să îmbrace forma unui acord negociat de care nici o parte să nu fie satisfăcută. Trăsătura esențială era că ambele tabere acceptau rezultatul și că acesta reflecta o situație obținută, în general, prin mijloace militare.

Au existat anumite bătălii în urma cărora istoria pare să fi făcut o cotitură radicală. Să presupunem că Austerlitz, în 1805, nu s-ar fi terminat cu victoria uluitoare a lui Napoleon asupra rușilor și austriecilor și aproape tot ce a urmat după aceea ar fi arătat diferit. Sau să presupunem că sudiștii ar fi învins la Gettysburg și să ne întrebăm dacă Uniunea ar mai fi fost salvată. Dar o bătălie cu adevărat decisivă era ceva neobișnuit. S-a întâmplat rar ca războiul să depindă de o singură confruntare. De obicei, diferența pe care o făceau bătăliile individuale putea fi înțeleasă doar în contextul unui efort de război mai amplu. Unele dintre cele mai importante bătălii au fost în esență defensive, astfel încât războiul care ar fi putut să se încheie rapid a mers cu greu mai departe. Altele au avut un impact cumulativ, pe măsură ce resursele, rezervele și moralul uneia dintre părți se consumau din cauza înfrângerilor succesive. Unele au căpătat un impact mai mare când s-au combinat cu asedii (la fel de importante din punct de vedere istoric ca bătăliile pentru rezultatul războiului) sau cu lupte asimetrice, de gherilă. Odată ce erau recunoscuți toți ceilalți factori care determinau superioritatea militară, bătălia devenea un mijloc prin care acești factori puteau fi demonstrați, un mod de a dovedi o capacitate care existase întotdeauna. Din această perpectivă, unele bătălii au meritat statutul de „punct de cotitură" nu prin ghiontul pe care l-au dat istoriei, ci, mai degrabă, ca revelări ale unei superiorități culturale și materiale mai ample.[15] Prin confirmarea acestei superiorități, bătălia era o formă de a „demonstra" ceea ce altfel ar fi fost doar o ipoteză, dar care acum se prezenta complet și fără ambiguități, astfel încât să înțeleagă toți mesajul.[16]

Încă mai era posibil ca momentul să fie pasager și următoarea bătălie să demonstreze altceva, poate despre capacitatea fostului învins de a găsi aliați sau de a-și reînvia moralul națiunii. Întrebarea esențială nu era diferența făcută de bătăliile individuale, ci dacă războaiele se puteau încheia rapid. Aceasta era întotdeauna speranța și, în unele cazuri, așteptarea celor care porneau războaiele. Dacă inamicul se dovedea rezistent, atunci factorii non-militari aveau să devină din ce în ce mai importanți. Înainte de un război, când se lua în calcul o bătălie decisivă ca posibilitate speculativă sau ca directivă de planificare, conducătorii aveau în minte, în primul rând, o luptă planificată cu atenție și dusă cu soldați proaspeți, curajoși, nerăbdători să își facă datoria, nu una dusă de soldați

epuizați și marcați de confruntările trecute, întrebându-se dacă aveau să supraviețuiască celei finale. O primă bătălie care să ia inamicul prin surprindere și să-i dea o lovitură din care să nu mai poată să-și revină putea ajuta la evitarea unui război de durată. Aceasta era „fascinația bătăliei" care determina statele să mizeze pe agresiune. Puține țări au intrat cu bună știință într-un război lung, de uzură, și totuși deseori cu asta s-au ales și au avut de suferit în consecință.[17]

Capitolul 2

Bătălia nedecisă

În această luptă finală pentru libertatea Marii Britanii, invadatorul a fost zdrobit şi puterea lui spulberată; graţie vitejilor noştri soldaţi cetăţeni, duşmanii care au cutreierat cu săptămânile în veselele noastre ţinuturi ca haitele de lupi flămânzi, dându-ne foc în devălmăşie la case, măcelărindu-i pe cei nevinovaţi şi lipsiţi de apărare, şi-au primit plata bine meritată şi acum zac împrăştiaţi pe mile întregi de pajişti, câmpuri cu porumb şi păduri, încremeniţi, reci şi morţi.

William Le Queux, *The Invasion of 1910 (Invazia din 1910)*[1]

Influența modelului clasic era evidentă nu doar în *Bătălia de la Dorking*, ci și în numeroasele cărți care i-au urmat până la începutul Primului Război Mondial, în ١٩١٤. Cu toate că literatura s-a adaptat schimbărilor din politica internațională și progreselor din tehnologia și tactica militară, cadrul general a rămas în esență același. „Cu puține excepții", a remarcat I.F. Clarke, aceste publicații „se remarcau printr-o lipsă totală de succes în a anticipa forma pe care avea să o ia războiul modern." Ele susțineau ipoteza că orice război european avea să fie marcat de bătălii scurte și de fapte eroice. Știința avea să fie aplicată și aici, ca în multe alte domenii de activitate umană, ca să facă lucrurile mai bune, nu mai rele. Era posibil ca înfruntările să fie mai feroce, dar metodele aveau să fie mai eficiente, astfel încât disputa să se încheie rapid. Caracterul acestui război ficțional era „un amestec de mulțumire de sine, ignoranță și inocență". Posibilitatea războiului era destul de reală, și totuși existau puține indicii privind caracteristicile lui; aceasta lăsa libertate de acțiune și optimismului naiv, și alarmismului vulgar.[2]

În condițiile creșterii rapide a numărului ziarelor și revistelor, poveștile de război erau foarte bune pentru creșterea tirajului. În ١٨٩١, o publicație nouă și foarte serioasă, numită *Black and White*, a dat lovitura cu ideea unui serial ce descria cursul viitorului război european de o manieră documentară, cu mesaje de pe front fictive, dar plauzibile, telegrame oficiale și editoriale întrețesute cu relatări palpitante și detalii tehnice. Când a anunțat serialul pentru începutul anului următor, editorul a venit cu explicația:

> Zvonurile de război plutesc peste tot în aer. Țările europene s-au înarmat până în dinți și sunt pregătite să-și mobilizeze armatele rapid. Autoritățile sunt toate de părere că un MARE RĂZBOI trebuie să înceapă în viitorul imediat și că acest război va fi dus în condiții noi, surprinzătoare.[3]

În încercarea de a afla cum ar putea să evolueze acest război, redactorii au consultat „cele mai importante autorități contemporane în politică internațională, în strategie și război", sub coordonarea amiralului sir Philip Colomb, un fost ofițer care publicase mult pe tema puterii navale. Ei au folosit unități militare existente și dispunerea la momentul respectiv a flotelor. În termenii predicțiilor, cel mai impresionant aspect era declanșarea războiului de o tentativă de asasinare, în Balcani, a prințului Ferdinand (deși, spre deosebire de cele întâmplate cu adevărat în 1914, tentativa nu a avut succes, iar prințul era bulgar, nu austriac), fapt care arăta o înțelegere a posibilității izbucnirii războaielor dintr-o ciocnire între țări mici, care ar atrage apoi puterile mari. În acest caz, Marea Britanie s-a poziționat de partea Germaniei, împotriva Franței și a Rusiei. În afară de aceasta, războiul a urmat strategiile cunoscute și a fost decis de o serie de bătălii pe uscat

și pe mare, cu mari generali făcând manevre ca să dea o lovitură puternică în punctul cel mai slab al liniilor inamicului. Din perspectiva noilor tehnologii, autorii și-au dat seama de importanța telegrafului (inclusiv de posibilitatea de a opri complet știrile, prin împiedicarea folosirii lui), dar au făcut sugestii și privind alte evoluții, inclusiv mitraliera.[4]

În ١٨٩٤, jurnalistul William Le Queux a scris pentru noul ziar *Daily Mail* o carte despre *The Great War in England in 1897 (Marele război din Anglia din 1897)*, care începea cu o invazie a francezilor și rușilor.[5] Credibilitatea unei astfel de confruntări fusese evidențiată de Incidentul Fashoda, din 1898, când Marea Britanie și Franța aproape că ajunseseră la lupte, din cauza ciocnirii intereselor lor imperiale în Nordul Africii. Șase ani mai târziu, cele două țări au acceptat să se împace, cu Entente Cordiale, și, în loc să fie aliatul Marii Britanii, Germania a ocupat acum centrul scenei ca fiind inamicul cel mai probabil. Această perpectivă a fost întărită de intrarea celor două țări într-o cursă a înarmării navale. Astfel, în martie ١٩٠٦, când Le Queux a reluat subiectul pentru *Daily Mail,* pentru serialul *The Invasion of 1910 (Invazia din 1910)*, germanii erau inamicul. Era aceeași combinație de scrisori și depeșe de pe front care alcătuiau o poveste dramatică. A fost un mare succes, cu milioane de exemplare vândute și traduceri în 27 de limbi. Povestea era mult mai elaborată și senzațională, cu imagini ale trupelor germane mărșăluind printr-o Londră devastată. Strategia scoasă în evidență fusese cea a unei lovituri rapide și năucitoare, cucerirea Londrei și apoi presupunerea că o țară zdrobită avea să accepte repede termenii capitulării. Scenariul era întotdeauna incredibil, atât în ceea ce privea dimensiunea forței de invazie, cât și a numărului mic de soldați pe care îi pierdea, chiar și atunci când avea probleme. Una dintre principalele schimbări editoriale cerute de *Daily Mail* fusese ca luptele să se dea în apropierea marilor orașe, unde se găseau cei mai mulți cititori, nu prin locuri îndepărtate. Se publicau hărți, care arătau unde aveau să ajungă trupele germane în ziua următoare.

Unul dintre mesajele destinate cititorilor consta în importanța spionilor care se infiltraseră cu intenții malefice în societatea britanică. Le Queux a avut astfel un rol important în încurajarea dezvoltării serviciului secret. Spionii apăruseră și în cartea lui din 1894, ca și descrierile pline de culoare ale inocenților măcelăriți când orașele lor erau bombardate.[6] În cartea mai veche, civilii ieșeau în față să ajute la rezistența împotriva inamicului, dar o făceau ca voluntari, sprijinind armata regulată. În noua carte, invazia era înfrântă în mare măsură de forțele de rezistență evoluate în „Liga apărătorilor", ce devenea tot mai numeroasă și mai eficientă odată ce luptele înaintau în țară, cu mai mult succes decât omoloaga ei franceză din 1870. În această privință, abordarea lui Le Queux a fost inspirată de campania mareșalului lord Roberts de pregătire pentru război, cu încorporare generală și pregătire militară obligatorie a tinerilor.[7]

Cartea din 1906 a contribuit la sentimentele antigermane (xenofobia era o consecință generală a multora dintre aceste ficțiuni de război, peste tot în Europa), dar nu i-a pregătit pe cititorii ei pentru ceea ce avea să vină. Principalele critici aduse acestui gen de literatură se referă la faptul că nu a reușit să anticipeze impasul și confruntările de tranșee din Primul Război Mondial, și nici posibilitatea ca un război să continue atât de mult în condițiile unui astfel de carnagiu.

Ar fi fost însă posibil să se anticipeze așa ceva? În deceniile ce au urmat războaielor napoleoniene au crescut și raza de acțiune, și capacitatea de a ucide a armelor, iar aceasta s-a combinat cu apariția unor forme mai eficiente de transport și de comunicații. Armatele de masă, cu noile lor capacități defensive, susținute de importante rezerve de oameni și tehnică, au subminat constant perspectivele unor asalturi ofensive strălucite și

irezistibile. În timpul Războiului Civil American își făcuseră apariția primele versiuni ale mitralierei. Ucigătoarea mitralieră Maxim a fost folosită în premieră de forțele britanice în timpul Primului Război Matabele din Rhodesia, în 1893–1894. Și totuși, este surprinzător că prea puține arme de acest tip sau comparabile au fost cumpărate înainte de 1914. Situația s-a schimbat abia după ce valoarea lor defensivă a devenit evidentă, în primele luni ale Marelui Război.[8] Îmbunătățirile aduse razei de acțiune, acurateței și manevrabilității puștilor și artileriei măriseră deja distanța pe care trebuia să o parcurgă forța atacatoare și pericolele care o pândeau înainte să se confrunte efectiv cu inamicul. Această zonă a morții, de foc concentrat în fața pozițiilor apărătorului, fusese în jur de ١٥٠ de metri în epoca napoleoniană. La momentul Războiului Franco-Prusac era în jur de ٤٠٠ de metri, iar la jumătatea anilor ١٨٩٠ crescuse deja la ١ ٥٠٠ de metri. Existau și tactici de evitare a acestei zone, ce includeau concentrarea tirurilor de artilerie pentru a-i obliga pe apărători să țină capetele jos, sau folosirea avantajelor terenului pentru a reduce câmpul deschis pe care îl aveau de traversat atacatorii. Cu armate mai mari și cu trupe de rezervă, generalii trebuiau să se aștepte la pierderi mai consistente în luptă, dar în principiu ofensivele încă mai aveau șanse de reușită.[9]

Nu se poate spune că militarii au ignorat noile evoluții, ci mai degrabă că au avut dificultăți în a le înțelege implicațiile. Cum câmpurile de luptă deveneau tot mai letale și formele îmbunătățite de transport permiteau să se aducă pe front mai mulți oameni și mai multe materiale, avea să fie tot mai greu să se obțină un rezultat rapid în fața unui inamic cu efective și capacități egale. Și, pe măsură ce se înmulțeau speculațiile cu privire la un viitor război, tot ce se putea spera era că acesta avea să fie suficient de familiar ca să poată fi gestionat, atâta vreme cât se făcuseră cu prudență pregătirile necesare și fusese cultivat un spirit suficient de ofensiv.

Punctul slab al teoriei stătea în pretenția că, oricare ar fi fost echilibrele materiale și calitatea armelor, soarta bătăliei depindea de motivație și de puterea voinței. Era vorba de un test al caracterului, de o dorință de a merge înainte chiar și spre o foarte probabilă moarte, de un val de curaj și îndrăzneală care putea împinge suficient de mulți oameni în câmpul expus focului ca să ajungă la inamic și să îl distrugă. Astfel, manualul de instrucție din 1907 al Cavaleriei britanice spunea: „Trebuie acceptat ca principiu că pușca, oricât de eficientă, nu poate înlocui efectul produs de viteza calului, magnetismul șarjei și teroarea oțelului rece".[10] Dacă orice altceva eșua, numărul avea să facă diferența. Liniile de apărare se întindeau și se subțiau: cei aflați în ofensivă aveau să aleagă unde să atace.

Se putea imagina și un tip diferit de război. În 1898, bancherul polonez Ivan Stanislavovici Bloch a publicat un studiu dens, în șase volume, intitulat *Viitorul războiului în aspectele lui tehnice, economice și politice*. Ultimul volum a fost publicat în engleză cu titlul mai incitant *Is War Now Impossible? (Este războiul imposibil acum?)* Ideile fundamentale ale lui Bloch au fost prezentate la începutul cărții sub forma unui interviu cu jurnalistul radical William Stead. El a adus cea mai formidabilă provocare la adresa ideii că ofensivele puteau să reușească în condiții moderne, că trupele cu elan și cu moral ridicat puteau depăși orice obstacole le-ar fi apărut în cale. În schimb, Bloch a insistat că, în războiul terestru, avantajul se deplasa de la ofensivă către apărare. Când trupele se deplasau în câmp deschis, ele puteau fi lichidate înainte să se angajeze în luptă cu inamicul. Apărarea se ascundea în tranșee. „Lopata îi va fi la fel de indispensabilă soldatului ca pușca." Viitorul război avea să fie, așadar, „un mare război de tranșee".

Cercetarea lui Bloch a fost riguroasă și puțini comentatori au obiectat la analiza lui tehnică. Era o prognoză construită având în vedere armele momentului, greu de respins de către cei cărora nu le plăcea mesajul. Cel mai des, criticile vizau implicațiile logicii lui.

Când a venit la Londra ca să demonstreze cum războiul cu burii din 1899–1901 îi întărise opiniile cu privire la forța apărării, el a fost acuzat nu doar de „un așa-zis non-șovinism sau non-militarism, un așa-zis umanitarism nesărat“ ci și, mai serios, de insistență asupra „balisticii“ în dauna „priceperii și idiosincraziilor oamenilor“.[11] Pentru tradiționaliști, păcatul lui cel mare era negarea faptului că șarjele de cavalerie și la baionetă își mai aveau încă rostul în fața tirurilor intense.

Evaluările pesimiste ale lui Bloch au avut implicații profunde: „în loc ca războiul să se deruleze până la sfârșitul dramatic într-o serie de bătălii decisive, vom avea, în schimb, o îndelungată perioadă de solicitare crescândă a resurselor combatanților“. În „războiul viitorului“ nu avea să fie vorba atât de „lupte, cât de foamete, nu atât de uciderea oamenilor, cât de falimentarea națiunilor și de destrămarea întregii organizări sociale“.[12] Bloch susținea așadar că războiul nu avea să ajungă la final prin lupte, ci prin colapsul economic și social. Era posibil să înceapă un mare război, dar curând aveau să apară solicitări de a pune capăt conflictului,

> pentru că interesele vitale ale națiunilor se întrepătrund mai strâns ca niciodată până acum și, la fel ca oamenii care se țin de mână când unul primește un șoc electric, vor resimți toate lovitura. De îndată ce își vor da seama că greutățile sunt mai mari decât li se poate cere rațional să ducă, ele vor găsi modalități și mijloace de a pune rapid capăt războiului, orice ar crede și ar simți beligeranții pe această temă.[13]

Bloch presupunea aici că societățile nu puteau să absoarbă costurile și să facă față privațiunilor aduse de război. Și totuși, avea deja exemplul Războiului Civil American, în care, cu toate eșecurile militare, beligeranții au preferat să continue lupta în loc să accepte consecințele nefaste ale înfrângerii. El înțelegea de ce un război se putea transforma într-unul de uzură reciprocă, dar nu și de ce ambele tabere puteau să continue să lupte în pofida pierderilor dureroase. La fiecare etapă, prețul plătit pentru a merge mai departe părea mai mic decât prețul acceptării înfrângerii. Guvernele puteau să mobilizeze rezervele și să mărească producția industrială ca să susțină efortul de război.

Adevăratul risc nu consta, așadar, doar în suferința inutilă înainte ca imposibilitatea victoriei să devină evidentă, ci și în posibilitatea ca războaiele să se prelungească târâș-grăpiș încă o vreme. Cu cât mai mult se prelungea războiul, cu atât deveneau importanți mai mulți factori ce scăpau controlului militarilor, în primul rând forța economică și demografică a beligeranților, gradul de sprijin popular care putea fi păstrat în fața greutăților și sacrificiilor, precum și capacitatea de a rupe alianțele sau de a atrage noi aliați. Apoi se mai punea problema forțelor neregulate. Una era să învingi în bătălie și cu totul altceva să ocupi teritoriul inamic, confruntat cu ostilitatea locală.

Poate că aveau o înțelegere limitată a modului în care puteau evolua bătăliile în condiții moderne, dar scriitorii de ficțiune de război recunoșteau cu adevărat importanța acestor considerații. Subiectul ficțiunii lui Le Queux era că o campanie militară de succes putea fi zădărnicită de o revoltă a populației care provoca forța de ocupație cu orice ocazie, adoptând lupta de gherilă și chiar metode teroriste, cu toată amenințarea unor represalii dure. Cărțile de acest fel au demonstrat mai multă acuitate decât strategia militară oficială în înțelegerea importanței pe care o aveau schimbările politice și sociale pentru soarta războiului, ca și a importanței noilor tehnologii. Aceasta nu înseamnă că scriitorii de ficțiune le și aprobau – chiar dimpotrivă. Ei erau deseori indignați de tendințele democratice care făceau guvernele să împace masele cu politici populiste, ce riscau să erodeze voința națională și apărarea.

De exemplu, deși Chesney era bine informat despre Comuna din Paris, la putere în timp ce scria el, nu a tras din evenimentele respective nici o concluzie privind importanța potențială a formelor asimetrice de război sau de conflict civil. Acest „comunism nebunesc", care „îi ruina pe bogați fără ca săracii să aibe ceva de câștigat", îi doborâse pe francezi. Tendințele de acest gen îi făceau pe conducători să cedeze la cererile populare egoiste pe termen scurt, în dauna apărării națiunii. El deplângea îndepărtarea de la putere a „clasei care era obișnuită să guverneze și să înfrunte primejdiile politice", care trecuse națiunea cu onoarea nepătată prin luptele de odinioară. Puterea trecea acum „în mâinile claselor de jos, needucate, nepregătite să folosească drepturile politice și controlate de demagogi".[14] Disperarea conservatorilor din cauza slăbiciunii liberalilor avea să crească în deceniile următoare, reflectată în lamentările din cartea din 1906 a lui Le Queux cu privire la declinul spiritului luptător. El deplângea totodată pierderea unui guvern aristocratic puternic, în locul căruia venise unul „ce schimba direcția la cel mai slab impuls popular". Un semn al răului făcut de invazia germană era faptul că țara căzuse pradă

> socialismului, al cărui crez „să nu ai alt Dumnezeu în afară de tine însuți" și doctrină – „să bem și să ne veselim, că mâine oricum murim" – înlocuiseră convingerile religioase ale generațiilor de englezi învățați mai degrabă să sufere și să moară decât să capituleze în fața răului.[15]

Un alt admirator al lordului Roberts și al campaniei lui de a pregăti tineretul țării pentru lupta ce avea să vină a fost generalul Baden-Powell. El a lansat în 1908 mișcarea de cercetași, ca un mod de abordare a problemei pe care o vedea în deteriorarea rasei, incapabilă să facă față cerințelor războiului și apărării imperiului. Celebrul lui motto pentru mișcarea de cercetași a fost „FII PREGĂTIT". Pregătirea însemna să fii gata „să mori pentru țara ta... astfel încât atunci când va veni vremea să pleci la atac cu încredere, fără să-ți pese dacă o să fii ucis sau nu".[16]

De la celălalt capăt al spectrului politic, acest militarism, xenofobia și alarmismul păreau să fie adevăratul pericol, încurajând febra războiului în popoare care nu aveau nici un motiv să fie ostile unul altuia. Aceasta a fost linia urmată la conferințele succesive ale celei de-a Doua Internaționale Socialiste, până când unitatea de clasă a cedat locul patriotismului, în august 1914. Pentru cei care vedeau în război doar suferință și zădărnicie, cursul rațional era să demonstreze aceste perspective și să spere că bunul simț avea să învingă. Aceasta însemna să combată spiritul belicos în rândurile populației și să deplângă tendințele spre „șovinismul" agresiv, naționalist.[17] În fața unor asemenea atitudini, nu era însă realist să te aștepți la răspunsuri calme și măsurate în vreme de criză. Entuziasmul popular putea să atâțe flăcările, în loc să le potolească. Războiul putea să fie chiar mai distructiv atunci când erau depășite barierele raționale.

Romancierul și eseistul H.G. Wells a fost, la vremea lui, cel mai influent scriitor despre viitorul războiului. Cu toate că era socialist, viziunea lui era influențată la fel de mult de părerea proastă pe care o avea despre omenire în situații de stres, ca și de fascinația lui pentru potențialul noilor tipuri de arme. Ca avocat al ideii de guvern mondial, Wells a încercat sistematic prin romanele lui futuriste să demonstreze cât de rău putea fi războiul și cum abolirea lui ar fi fost posibilă doar odată ce era înțeles acest lucru. El vedea ficțiunea ca fiind „singurul mijloc prin care putem discuta majoritatea problemelor ridicate în număr atât de mare de dezvoltarea socială contemporană".[18] În 1902, a publicat și un manifest, *Anticipation of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress on Human Life and Thought (Anticiparea reacției progresului mecanicii și științei asupra vieții și*

gândirii umane). Aceasta a stat la baza pretenției lui de a fi recunoscut ca prim exponent al futurologiei. Scrierea a inclus și un capitol despre „Războiul în secolul XX".

Pentru Wells, capacitatea de a încorpora știința reprezenta linia de demarcație dintre învechit și modern, dintre cei strâns legați de vechile practici și cei care îmbrățișau cele mai avansate metode – oameni pe care îi numea „eficienții". În eseul din 1902, el a arătat și cum s-ar putea reflecta aceasta în practica războiului. În loc de „un mic general teatral, care să le insufle trupelor prin discurs acea doză de isterie necesară șarjei", cel eficient era prezentat stând „mult în spate", ca un „organizator central" care „stătea la centrul telefonic al vastului lui front".[19] Războiul avea să fie câștigat prin cucerirea „aparatului vital al regiunilor urbane", cum ar fi alimentarea cu apă, centralele electrice și distribuția alimentelor, în ciuda eforturilor făcute de grupările de gherilă de a opri înaintarea.

Dacă ne concentrăm doar asupra premoniților lui Wells, riscăm să minimalizăm imaginația lui militară. El poate fi considerat inventatorul tancului, deși „cuirasatele" pe care le anticipa el în 1903 erau enorme, de zeci de metri lungime, mai asemănătoare ca dimensiune și armament cu navele de luptă (de la care preluase denumirea) decât cu genul de vehicule care puteau conta într-o bătălie terestră. El a văzut imediat și potențialul militar al avioanelor, deși a presupus că dezvoltarea acestora avea să dureze mai mult decât a fost cazul. Pe de altă parte, nu a prea luat în serios submarinele, pe care nu le vedea făcând altceva decât „să-și sufoce echipajul și să se ducă la fundul mării". Era entuziasmat în schimb de aerostate, despre care credea că aveau să fie peste tot din prima zi a războiului viitor. Noile arme din imaginația lui aveau rareori defecțiuni mecanice și la fel de rar cădeau victimă măsurilor luate pentru contracararea lor.

Și mai impresionantă era capacitatea lui Wells de a evalua problemele pe care noile arme puteau încerca să le rezolve, precum și problemele pe care acestea aveau să le creeze. În timp ce generalii dezbăteau afirmația lui Bloch, cum că războiul de tranșee era răspunsul normal la o apărare puternică, el se gândea care ar fi pașii următori în eventualitatea că Bloch avea dreptate. În timp ce alții produceau modele mai realiste de vehicule blindate funcționale, viziunile lui Wells au ajuns mult mai bine cunoscute; conceptul lui avea suficientă credibilitate pentru a-i încuraja pe cei care, în primele luni ale Primului Război Mondial, căutau modalități de soluționare a impasului de pe frontul de vest.[20]

Pentru futurologi, cea mai entuziasmantă perspectivă era cea a mașinăriilor zburătoare. Unele posibilități fuseseră semnalate de utilizarea militară a aerostatelor. Cetățenii blocați în Parisul asediat folosiseră baloanele pentru deplasarea oamenilor și pentru trimiterile poștale în și din oraș, pentru a-i bombarda pe germani cu propagandă, în lipsă de altceva, și pentru a încerca să aducă provizii. În romanul lui din 1887, *Robur Cuceritorul*, Jules Verne i-a uimit pe entuziaștii aerostatelor cu misteriosul lui erou, Robur, care construise un aparat „mai greu decât aerul", ceva între elicopter și avion cu aripi. La sfârșitul romanului, Robur iese din scenă luând cu el secretul acestui aparat, dându-și seama că era „înaintea vremurilor" și că națiunile divizate nu erau încă pregătite să se unească. El urma să se întoarcă atunci când oamenii aveau să fie suficient de educați ca să profite de pe urma invenției lui, nu să abuzeze de ea.[21] Într-o continuare mai puțin cunoscută, publicată în 1904, Robur s-a întors cu o nouă mașinărie, numită amenințător *Teroarea*, care putea funcționa ca barcă cu motor, submarin, automobil sau avion. Titlul cărții, *Stăpânul lumii*, semnala de-acum intențiile inventatorului. El declara că aparatul îi va permite să dețină „controlul asupra întregii lumi și nu există nici o forță la îndemâna omenirii care să poată să-mi reziste, oricare ar fi condițiile". Și totuși, el a pierit înainte să preia controlul, odată cu mașinăria și secretele ei, într-o furtună violentă.[22]

1904 a fost anul primului zbor făcut de frații Wright cu un aparat cu motor. Wells, care deja anticipase că avionul avea să joace un rol într-un viitor război,[23] a publicat în 1908 *The War in the Air (Război în aer)*. În acest roman, avioanele germane au terorizat orașele americane până când termenii capitulării au fost acceptați. Newyorkezii însă, în loc să cedeze, s-au înfuriat și li s-a trezit spiritul războinic, sfidându-i pe germani și provocând practic propria distrugere. Aceasta reflecta concepția lui Wells potrivit căreia războiul declanșa emoții intense, violente și contagioase, astfel încât, odată început, nu mai putea fi controlat. „O națiune se ridica împotriva alteia, o flotă aeriană se lupta cu altă flotă aeriană, orașele erau în flăcări și mureau o mulțime de oameni.“[24] Puterea aeriană nu era așadar un mijloc pentru obținerea unei victorii decisive, ci mai degrabă un mijloc prin care războiul putea fi extins dincolo de granițe de netrecut până atunci și în toate domeniile vieții. Provocarea era tocmai că ducea războiul departe de bătălia clasică, „implicând inevitabili civili și locuințe, întregul mecanism al vieții sociale“. În viziunea lui apocaliptică, aceasta avea să ducă la haos total și la distrugerea civilizației.

Wells nu a fost singurul scriitor care să presupună că experiența teribilă a noului război avea să determine omenirea să accepte că războiul era de acum învechit. Cu un an înainte să apară *The War in the Air*, scriitorul american Roy Norton a publicat *The Vanishing Fleets (Flotele care dispar)*.[25] Așa cum avea să facă Wells câțiva ani mai târziu (și cu mai multă acuratețe), Norton s-a inspirat din recenta descoperire a radioactivității. Norton a văzut-o ca fiind utilizabilă pentru o armă antigravitațională. În cartea lui, președintele Statelor Unite exclamă că accesul la „cel mai letal dispozitiv construit vreodată“ aducea cu el responsabilitatea de a-l folosi „ca mijloc de control și, în consecință, pentru a pune capăt războiului pentru totdeauna“. În același an, o altă carte cu titlul *The Man Who Ended War (Omul care a pus capăt războiului)*[26] mizează și ea pe radioactivitate, având drept erou un savant pacifist, John King, care descoperă cum să o transforme într-o rază mortală ce putea paraliza marinarii și topi navele de luptă. King a pornit prin lume cu un submarin, atacând una câte una navele marilor puteri până când acestea acceptă să pună capăt războiului, moment în care King își distruge invenția, dar și pe sine însuși.

Chiar dacă nu a fost singurul fascinat de ideea că descoperirile științifice dramatice și potențial letale ar fi făcut ca războiul să apară ca o nebunie după experiența teribilă a unei mari confruntări, Wells avea mai mult talent literar și o imaginație socială mai amplă.[27] El a remarcat inegalitatea luptei dintre aviatori și victimele lor: „oameni care nu erau nici incitați... nici în vreun pericol, revărsau moarte și distrugere peste casele și mulțimile de sub ei“.[28] În 1921, într-o nouă prefață scrisă pentru carte, a comentat că mesajul lui primise oarecum o confirmare în timpul războiului. Aici intra recunoașterea capacității de distrugere, dar și a limitelor puterii aeriene:

> Odată cu mașina zburătoare se schimbă și caracterul războiului; acesta încetează să mai fie o chestiune de „fronturi“ și devine o chestiune de „zone“; nici una dintre tabere, învingător sau învins, nu rămâne imună la cele mai grave răni, iar dacă războiul devine copleșitor mai distructiv, el devine totodată și mai greu de decis.[29]

Deoarece nu puteau ocupa teritorii, avioanele nu aveau cum să „câștige“ războaie de unele singure, un aspect care, așa cum vom vedea, a fost, în general, ignorat de entuziaștii din perioada interbelică ai puterii aeriene.

Problemele lumii, pentru Wells, erau rezultatul refuzului națiunilor de a accepta „coalizarea mai amplă“, „sinteza rezonabilă“ a unui guvern mondial. Erau atât de absorbite de interesele lor naționale și atât de suspicioase una față de alta, încât nu puteau împărtăși o astfel de înțelepciune. Se comportau în schimb „ca oamenii prost

crescuți într-un vehicul de transport public, înghesuindu-se, înghiontindu-se și luându-se la harță". Wells considera că aceste obiceiuri mentale duceau la un impuls aproape instinctiv de violență și de răzbunare, odată ce erau distruse constrângerile fragile ale civilizației și păcii. Argumentul lui era așadar că, fără socialism și guvern mondial, lumea se îndrepta spre distrugere scăpată de sub control. Oamenii și chiar națiunile întregi nu erau în stare să se ajute singuri. El și-a prezentat pentru prima dată convingerile în *Anticipații*, în 1901, așteptând cu nerăbdare „o republică menită să devină, în cele din urmă, un Stat Mondial de oameni capabili și raționali, dezvoltându-se peste contururile și culorile tot mai șterse ale națiunilor și instituțiilor noastre de acum" și avea să pledeze pentru asta până la sfârșitul vieții.[30]

Abordarea lui reflecta presupunerile, foarte răspândite la acea vreme, privind posibila dezvoltare a unei societăți raționale, științifice, care să ia locul capitalismului și al statelor naționale. Mesajul era că războaiele viitoare aveau să fie purtate în mijlocul unei populații educate și disciplinate. „Legea care domină viitorul îți sare efectiv în ochi. Un popor trebuie să își dezvolte și să își consolideze clasele educate, eficiente, sau va fi învins în război și va ceda în toate punctele în care interesele lui se ciocnesc de interesele unui popor mai capabil." Această idee se împletea cu unele mai alarmante, de inginerie socială. Avantajul avea să fie de partea „națiunii mai hotărâte să aleagă, să educe, să expatrieze sau să otrăvească Oamenii Abisului," să combată jocurile de noroc și „degradarea morală" a femeilor, să lichideze „familiile bogate și incompetente", să transforme „cea mai mare parte a adipozității ei iresponsabile în musculatură socială". El avea prea puțină încredere în capacitatea maselor, în general imature și predispuse la pasiuni periculoase, de a lua decizii rezonabile cu privire la pace și război. Supoziția lui era că ordinea socială avea să cedeze rapid, dacă ar fi fost supusă unui atac. Romanele lui insistă deseori nu atât asupra invențiilor viitorului sau a conducerii de către o elită de competență ridicată, cât asupra unei presupuse imaturități a opiniei publice, susceptibilă la pasiuni periculoase.

Reacțiile cele mai probabile ale claselor muncitoare la război, fie el în uniformă sau nu, erau motiv de fascinație și de anxietate deopotrivă, la acea vreme. Wells cunoștea foarte bine *Psihologia mulțimilor*[31] a lui Gustave Le Bon, publicată în 1895, care susținea ideea că oamenii obișnuiți, raționali, își puteau pierde rațiunea odată ce erau cuprinși de spiritul colectiv al gloatei. Aceasta a influențat ideile despre cum ar putea fi convinși soldații să lupte, sau ce s-ar putea întâmpla cu civilii expuși atacurilor. Incertitudinea privind viitorul războiului nu ținea atât de pericolele bătăliei moderne, cât de motivarea oamenilor să le înfrunte. Din acest punct de vedere, vulnerabilitatea cea mai mare a clasei militare era degenerarea și degradarea morală. Ivan Bloch împărtășea opinia că omului modern îi lipsea cheful de luptă, doar că la el aceasta era un bine-venit antidot pentru militarism. El pornea de la ideea că războiul intrat în impas putea fi tranșat nu printr-o lovitură militară, ci ca urmare a dezgustului popular în fața suferinței și a costurilor aduse de el. În spatele multor teorii ale războiului care se dezvoltau la vremea respectivă stăteau așadar presupuneri despre cum aveau să reacționeze oamenii, ca mulțime.

Aceasta nu îi preocupa însă și pe generalii care sfătuiau guvernele din Europa. Ei nu spuneau că războiul avea să fie ușor, ci doar că ofensiva cuiva avea să reușească, iar dacă nu era ofensiva lor, avea să fie cea a inamicului. De aici insistența lor privind viteza de mobilizare pentru a ajunge pe poziții câtă vreme inamicul era încă dezorganizat, precum și patriotismul și spiritul de sacrificiu care trebuiau insuflate trupelor pentru a le împinge în luptă. Erau luate în calcul pierderile numeroase de vieți, însă nu și impasul. O revistă militară germană din 1908 insista că Războiul Ruso-Japonez din 1904 dovedise că „până și cele mai bine apărate fortificații și tranșee pot fi cucerite, chiar în câmp deschis, prin

curaj și o exploatare inteligentă a terenului... Ideea statelor care duc războiul până în punctul epuizării absolute nu face parte din experiența culturală europeană."[32] Un analist militar rus a respins afirmația lui Bloch cum că, „în condițiile uriașelor armate de masă moderne, a tehnologiilor și a relațiilor sociale sofisticate, rezolvarea unor astfel de chestiuni pe calea armelor ar fi imposibilă".[33] În perioada Războiului cu burii, umoristul Hector Munro (cunoscut ca Saki) a scris o parodie la *Alice în Țara Minunilor*. La un moment dat, ministrul de Război, prezentat caricatural drept Cavalerul Alb, îi spune lui Alice:

> „Știi, am citit o carte... scrisă de cineva ca să demonstreze că, în condițiile moderne, războiul este imposibil. Îți dai seama cât de deranjant a fost asta, pentru un om cu meseria mea..."
> Alice s-a gândit un timp. „Dumneata ai fost la război, desigur..."
> „Da, dar nu în condiții moderne."[34]

Munro a murit în luptă, în 1916.

Capitolul 3

Casa suferinței

Va veni o zi în care gloanțele și proiectilele vor fi înlocuite de voturi, de sufragiul universal al națiunilor, de arbitrarea respectabilă a unui mare Senat Suveran.

Victor Hugo, Discurs la Al Doilea Congres Internațional de Pace, 1849[1]

Ipoteza lui Wells, că doar experiența totală a unui război catastrofal putea împinge omenirea către pace, era descurajantă pentru cei care credeau că orice război este prin el însuși jalnic și inutil. Cei care făceau parte din mișcările pacifiste din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu credeau că mai era mare lucru de învățat. Noile tipuri de arme nu făceau decât să înrăutățească lucrurile. Se știau destule pentru a merge înainte cu scoaterea în afara legii a războaielor și găsirea unor mijloace mai bune pentru rezolvarea disputelor.

În ١٨١٦, quakerii au organizat prima societate oficială pentru pace, sub numele de Societatea Britanică pentru Promovarea Păcii Permanente și Universale. Această mișcare s-a răspândit rapid în Europa și în America de Nord. Au existat întotdeauna tensiuni între pacifiștii absoluți, care credeau că toate diferențele puteau fi depășite, și cei care nu vedeau cum ar fi fost posibilă o pace de durată fără justiție socială, a cărei obținere putea necesita o oarecare violență. Esența agendei lor era însă evitarea disputelor prin intermediul unui congres al națiunilor și al arbitrajului internațional.[2] Era nevoie totodată de un act susținut de voință politică, bazat pe aserțiunea morală că era rău să te pregătești să ucizi alte ființe umane, ca acțiune politică. O îndepărtare atât de dramatică de practicile trecutului părea imposibil de realizat, dar să nu uităm că erau vremuri ale credinței în progres și în mersul înainte al civilizației. Odată cu dezvoltarea comerțului, națiunile au devenit mai strâns legate prin interese economice comune; așadar, fără să fie nevoie de negocieri complexe și de noi tratate, bunul simț părea suficient pentru a face războiul să fie ceva învechit, demodat.

Ivan Bloch a adus un argument în plus pentru demodarea războiului, scoțând în evidență probabilitatea ca un viitor război să nu fie unul al victoriilor rapide prin ofensive îndrăznețe. Totuși, el nu era convins că pledoariile împotriva războiului erau suficiente pentru a descrie „consecințele lui îngrozitoare". Era nevoie, în plus, ca „încăpățânații fanatici ai militarismului să fie întorși de pe drumul pe care și-l trasaseră singuri".[3] Militarism însemna să permiți personalităților militare, fabricanților de arme și temelor patriotice să domine viața publică. Cei care ar fi câștigat de pe urma războiului aveau o miză în perpetuarea lui – politicienii orbiți de perspectiva grandorii la scară națională, generalii de perspectiva gloriei și fabricanții de perspectiva profitului. Comercianții de arme erau considerați în mod special vinovați, pentru că vedeau o oportunitate de afaceri în orice tip nou de armă – de la mitraliere până la torpile și artilerie grea – și erau gata să creeze false crize care să declanșeze febra războiului, ca să vândă apoi ambelor tabere.[4]

Așadar nu era suficient să te bazezi pe învechirea războiului ca atare. Era nevoie de acțiune la cel mai înalt nivel pentru a te asigura că lucrurile stau astfel. În 1899, încurajat de Bloch, țarul Nicolae al II-lea al Rusiei a hotărât să convoace o conferință internațională de pace care să abordeze subiectul. În 1899, ministrul de Externe al Rusiei le-a scris

omologilor lui, cerându-le imperativ să participe la această conferință. El s-a referit la „problemele grave" provocate de efortul lipsit de sens făcut pentru înarmare. Pe măsură ce se achiziționau „teribile mașini ale distrugerii", valoarea lor era neutralizată de eforturile similare pe care le făceau ceilalți pentru a le obține și ei pe ale lor, iar apoi pierdeau cu toții atunci când noile descoperiri științifice le făceau să fie învechite.

În luna mai a acelui an, delegați din ٢٦ de țări s-au întâlnit într-un palat din apropiere de Haga. Acolo li s-au alăturat nu doar Bloch, ci și reprezentanții unor societăți pentru pace care astăzi ar fi descrise ca organizații non-guvernamentale și care susțineau că vorbesc în numele societății civile. Chiar dacă invitația a venit dintr-o direcție surprinzătoare, mișcarea pentru pace a salutat reuniunea. Bertha von Suttner de la Societatea pentru pace din Austria, pentru care hotelul în care stătea a arborat un steag alb pe durata conferinței, a scris în jurnalul ei că „din momentul acesta, mișcarea [noastră] este incalculabil mai aproape de scopul ei; noi căi i se deschid înainte". Societatea pentru pace britanică a mulțumit „Dumnezeului Atotputernic" pentru recunoașterea faptului că idealurile ei erau „realizabile" și pentru că „propunerea de a le pune în practică a venit de la una din marile puteri ale lumii". Lev Tolstoi, un pacifist înfocat, dar și un inamic al țarului, a fost mai puțin impresionat de un asemenea „proiect copilăresc, stupid și ipocrit al păcii universale", într-un moment în care creșteau cheltuielile pentru armată.[5]

Un scepticism similar, chiar dacă nu din același motiv, a fost exprimat de șeful delegației americane, Andrew White. Acesta s-a plâns că era asaltat de „scrisori ciudate și de propuneri nebunești" și că un număr uriaș de oameni cu „planuri, urzeli, idei, panacee și toane de toate felurile fac presiuni asupra noastră și ne mănâncă timpul", totul combinat cu „viermuiala jurnaliștilor și a fotografilor". În mijlocul acestui entuziasm pentru pace, el a remarcat, cu privire la delegați, că nici unul dintre grupuri nu manifesta altceva decât „un scepticism lipsit de orice speranță într-un rezultat pozitiv".[6] Delegațiile veniseră mai mult din politețe, nu pentru că ar fi luat în serios ideile țarului.

Acest contrast între entuziasmul pentru pace ca principiu și ca proiect, pe de-o parte, și realitățile dure ale politicii internaționale de partea cealaltă au afectat rezultatele Primei Conferințe de la Haga. Ea nu a fost considerată un succes. Ca să încurajeze statele să-și rezolve disputele mai degrabă prin mediere decât prin război, țările participante au căzut de acord cu înființarea la Haga a unei Curți de Arbitraj (care există și astăzi). Ea a avut un oarecare succes, dar nu dispunea de mecanisme de impunere a deciziilor – un subiect care a semănat confuzie printre pacifiști, deoarece impunerea implica și recurgerea la forță.[7] Nu s-a ajuns la un acord nici în privința restricțiilor la cheltuieli militare și noi tipuri de arme, un alt subiect care i-a tulburat pe pacifiști deoarece presupunea o distincție între arme bune și arme rele. S-au făcut progrese doar într-un al treilea domeniu, ajungându-se la un acord privind un cod de conduită în război. Prima Conferință de pace de la Haga din 1899 a fost urmată de o a doua, în 1907. Aceasta fusese programată pentru 1904 și apoi amânată din cauza războiului Rusiei cu Japonia. Un Palat al Păcii a fost construit pentru a treia conferință, programată în 1915, dar care, deloc surprinzător, nu a mai avut loc din cauza Primului Război Mondial. Rezultatul net al acestui efort considerabil a fost confirmarea rolului războiului în politica internațională, și mai puțin diminuarea efectelor acestuia.

Joseph Conrad, un romancier cu un simț aparte pentru tendințele politice ale vremurilor lui, a oferit o critică vehementă. Într-un eseu scris în 1905, când Rusia pierdea războiul cu Japonia, el și-a exprimat pesimismul cu privire la viitor. Infantilismul moral al omenirii contrasta cu interesele materiale presante, ce făceau marile puteri să se transforme în inamici și să se arunce una împotriva alteia. Pacea europeană era doar

„temporară“, dependentă de alianțele bazate pe neîncredere reciprocă și de pregătirile pentru război. Chiar dacă din „discursurile împăraților, regilor, președinților și miniștrilor“ nu lipseau niciodată „angajamentele pline de pasiune în favoarea păcii“, în practică, războiul „nu a primit niciodată atâtea omagii de pe buzele oamenilor și nici nu a dominat mai puternic mințile lor“. Iar dreptul la război „nu a fost niciodată recunoscut mai sincer în culegerile de discursuri publice, în cărți, în ziare și reviste, în toate treburile publice referitoare la pace“. Pentru că acesta era dreptul unui stat suveran și trebuia apărat, efortul umanitar ce ar fi putut să se îndrepte împotriva instituției războiului era concentrat, în schimb, pe limitarea efectelor lui. Procesul de codificare a legilor războiului, scria Conrad într-o frază revelatoare, era o recunoaștere a „Pământului ca o casă a suferinței“. Conrad a consemnat „comicul alarmant“ și „ingenuitatea emoționantă“ cu care această temperare încerca „să fure unul câte unul fulgerele Jupiterului lor“, transformând războiul din ceva exploziv într-o „instituție calmă și reglementată“. „La prima vedere“, a adăugat el, „schimbarea nu pare să fie în bine, deoarece fulgerele lui Jupiter par să fie jucăria cea mai periculoasă în mâinile oamenilor.“[8]

Logica reuniunilor de la Haga, după cum recunoștea Conrad, nu a fost să scoată războiul în afara legii, ci să îl facă mai ușor de acceptat prin netezirea aspectelor mai dure. Un istoric observa că era o vreme în care războiul „își atinsese culmea prestigiului moral“. Exista

> un edificiu impresionant de detaliat de norme legale cu privire la întregul fenomen al războiului, de la deschiderea ostilităților până la semnarea acordului de pace, plus toate etapele dintre acestea – inclusiv comportamentul pe câmpul de luptă, ocuparea teritoriului inamic, relațiile cu puterile neutre, tratamentul prizonierilor și al spionilor, îngrijirile medicale pentru răniți și multe altele.[9]

Atâta vreme cât regulile erau respectate, acțiuni care în oricare alte circumstanțe ar fi fost considerate criminale deveneau legale și chiar erau sărbătorite.

Cum sistemul internațional avea la bază premisa autonomiei și suveranității statelor, nu exista o autoritate mai înaltă care să se pronunțe dacă un război anume era injust sau necorespunzător. Din 1648, de la Pacea din Westfalia care pusese capăt sângerosului Război de 30 de Ani, se subînțelegea că modul cel mai bun de a evita războiul era ca fiecare stat să își vadă de treburile lui. Interesele statelor erau interpretate de oricine se întâmpla să fie la conducere într-un anumit moment, după principiul *„cuius regio eius religio“* („regatul meu, religia mea“). Aceste interese, însă, aveau semnificații și durabilitate care se întindeau mult dincolo de autoritățile momentului și de toanele anumitor conducători. Statele căpătau propriile personalități legale, distincte de persoana conducătorului lor. Așadar, era mai probabil să fie urmate imperativele strategice, nu sfaturile morale, iar alterarea configurației de putere conta mai mult decât recomandările legale. Pentru că nu se putea ajunge la un acord privind o ierarhie sau o precedență, atunci toate statele se bucurau, în principiu, de același statut, chiar dacă între puterile lor reale existau diferențe enorme. Motivele războiului încă mai erau lăsate cu totul la discreția suveranilor.

Justificarea războiului putea să fie o chestiune de oportunitate, o percepție a slăbiciunii inamicului natural, o reacție la un presupus afront sau la onorarea obligațiilor asumate prin alianțe. După ce decizia era luată, nu trebuia decât să fie anunțat inamicul ales, printr-o declarație. Odată făcut acest lucru, era instaurată „starea de război“. Din acest moment, guvernele și forțele lor armate se puteau angaja în acțiuni care, cu câteva clipe mai devreme, ar fi fost ilegale, piratерești și criticabile, dar care acum erau nobile și

demne de laudă. Declarația putea fi cuplată cu un ultimatum care îi oferea adversarului șansa de a accepta în ultima clipă o înțelegere, pentru a evita ostilitățile. La o adică, era posibil ca ultimatumul aproape să coincidă cu momentul primei acțiuni militare, pentru a nu-i da inamicului timp să-și pregătească apărarea. Obligativitatea unei declarații oficiale a fost inclusă în Articolul 1 al Convenției de la Haga din 1907, care spunea că „ostilitățile nu trebuie să înceapă fără o declarație anterioară explicită, fie sub forma unei declarații de război argumentate, fie a unui ultimatum ce ar condiționa declanșarea războiului".

Chiar dacă legile războiului nu au urmărit să facă războiul ilegal, ele au încercat, în schimb, să îl facă mai puțin dureros. Astfel, Declarația din 1868 de la Sankt Petersburg, o inițiativă mai veche a țarului, proclama evitarea folosirii „de către armate sau forțele navale a oricărui proiectil cu greutate mai mică de 400 de grame, care este exploziv sau încărcat cu substanțe fulminante sau inflamabile". Preambulul transmitea următoarele sentimente, în ideea că măsura oarecum inutilă în practică avea să ajute, de fapt, la limitarea războiului:

> Că progresul civilizației ar trebui să aibă drept efect atenuarea cât mai mare cu putință a calamităților războiului;
>
> Că singurul obiectiv legitim pe care statele ar trebui să îl urmărească în timpul războiului este slăbirea forțelor inamicului;
>
> Că pentru acest scop este suficient să scoți din luptă un număr cât mai mare de oameni;
>
> Că acest obiectiv ar fi depășit prin folosirea armelor care agravează inutil suferințele răniților, sau fac moartea lor inevitabilă;
>
> Că folosirea unor astfel de arme ar fi așadar contrară legilor umanității...

Părțile implicate voiau să stabilească „limitele tehnice la care cerințele războiului ar trebui să cedeze în fața cerințelor umanității".[10]

Ce anume a determinat această declarație se află în rapoartele privind suferința combatanților după bătălie. În 1859, omul de afaceri elvețian Henry Dunant a fost martor la urmările Bătăliei de la Solferino, dintre austrieci și francezi, în care 40 000 de oameni au fost uciși sau răniți. Șocat de „dezordinea haotică, disperarea ce nu poate fi exprimată în cuvinte și suferințele de tot felul",[11] el a cerut imperativ să se facă toate eforturile posibile pentru a-i ajuta pe cei ce aveau de suferit de pe urma războiului, fie ei din tabăra învingătorilor sau a învinșilor. Aceasta a dus la constituirea, în 1863, a Comitetului Internațional al Crucii Roșii, ca agenție permanentă de ajutorare, și la adoptarea Primei Convenții de la Geneva pentru „ameliorarea condiției celor răniți și bolnavi din forțele armate aflate pe teren". În anul următor, Prima Convenție de la Geneva „pentru îmbunătățirea condițiilor soldaților răniți" a acceptat aceasta ca statut care transforma combatanții în ființe umane aflate în suferință. Ea cerea respectarea neutralității celor care încercau să ajute și care aveau să fie recunoscuți din acel moment prin simbolul crucii roșii pe fundal alb.

Aceste reguli de comportament în război trebuiau aplicate imparțial. Calitatea unei cauze nu putea fi o scuză pentru ignorarea regulilor. În esență, „războiul avea să fie dus cu ceva mai mult decât o urmă de etos sportiv – pe baza unor reguli de corectitudine strictă acceptate de ambele tabere înaintea conflictului, cu practicile josnice precum vicleșugurile reduse la minimum".[12] Aceasta era o moștenire din practica războiului limitat. Un război limitat era un mecanism nefericit, dar uneori inevitabil pentru rezolvarea disputelor, care funcționa între două părți ce se așteptau să aibă în continuare relații diplomatice odată ce neplăcerea se încheia printr-un tratat. Nostalgia după acest model era evidentă în Articolul 22 al Convenției din 1899: „Dreptul beligeranților de a folosi mijloace de lezare a inamicului nu este nelimitat".[13] Erau convenții pentru a reduce

la minimum suferințele provocate de război, precum și privitoare la tratamentul prizonierilor și al răniților. Erau reminiscențe ale vechiului cod cavaleresc, chestiuni de onoare și de respect reciproc, ce meritau avute în vedere într-un sistem în care inamicul de astăzi putea fi aliatul de mâine. Și totuși au făcut prea puțin ca să atenueze cele mai grave efecte ale războiului, iar acesta era motivul pentru care se făceau presiuni în vederea adoptării unor reguli noi, care să ofere un anumit grad de protecție celor care erau efectiv *hors de combat*, incapabili să lupte în continuare.

Un cod sistematic pentru comportamentul în luptă a fost elaborat pentru armata unionistă, într-o perioadă critică a Războiului Civil American. Autorul era Francis Lieber, un profesor de drept de la Universitatea Columbia. Prilejul l-a oferit Proclamația de emancipare a președintelui Lincoln de pe 1 ianuarie 1863, care proclama eliberarea sclavilor din zece state rebele. Cum Confederația insista că negrii care luptau în armata Uniunii meritau să fie împușcați ca trădători, Lieber a susținut că și aceștia aveau dreptul la protecție, la fel ca orice alți combatanți. Un beligerant trebuia să „declare că inamicii de o anumită clasă, culoare sau condiție, atunci când erau organizați ca soldați, nu aveau să fie tratați de el ca inamici publici". Pare ceva evident acum, însă atunci era un subiect ce atingea însăși esența războiului; însemna că sclavii nu mai puteau fi tratați ca proprietate privată,

Lieber avea o viziune deloc sentimentală asupra războiului.[14] În domeniul lui, el trebuia recunoscut ca o treabă inevitabil sângeroasă. În afara acestui domeniu, civilizația trebuia păstrată. Problema era unde se trăgea linia, iar, în această privință, Lieber era flexibil. Dacă victoria era în pericol, civilizația trebuia lăsată deoparte. În viziunea lui, conceptul-cheie pentru trasarea liniei era necesitatea militară. Ce anume însemna necesitate militară nu era însă ceva obiectiv și, în ultimă instanță, ajungea să depindă de judecata unui comandant militar. Însăși Proclamația de emancipare putea fi un exemplu de necesitate militară, pentru că nu reprezenta doar motivul pentru care era dus războiul respectiv, ci arăta și cum putea fi câștigat prin însuflețirea unui efort de război șovăitor.

Lieber definea necesitatea militară drept „acele măsuri care sunt indispensabile pentru atingerea scopurilor războiului și care sunt legale potrivit legilor moderne și uzanțelor războiului." Ea permitea „uciderea directă și rănirea inamicilor înarmați", dar și a „altor persoane a căror distrugere accidentală este inevitabilă în confruntările armate ale războiului". Era permisă și „distrugerea proprietăților, precum și obstrucționarea căilor și canalelor de trafic, călătorie sau comunicații, și a tot ce asigură aprovizionarea și modul de viață al inamicului".[15]

Indispensabilitatea avea prioritate. De exemplu, dacă prizonierii de război nu trebuiau executați, Lieber admitea excepții în circumstanțe extreme, când nu exista altă variantă pentru succesul unei operațiuni. Atunci când cauza era justă, nu trebuia permis constrângerilor umanitare să împiedice victoria. Lieber nu susținea că ar fi identificat standarde absolute de comportament și putea fi destul de tolerant cu practicile nemiloase.[16] La urma urmelor, omenirea avea cel mai mult de câștigat atunci când războiul era de scurtă durată, iar „modalitatea prin care se ajungea la războaie de scurtă durată era ca ele să fie duse cât mai nemilos posibil. Perspectiva războaielor nemiloase putea chiar să prevină izbucnirea lor, în primul rând." Când Convenția de la Geneva a fost revizuită și extinsă, în ١٩٠٦, chestiunea necesității militare a fost una de prim-plan. Expresia „atât cât permit exigențele militare" a apărut cu regularitate. Președintele Conferinței a scos în evidență principiul: „Nici o regulă, oricare ar fi ea, nu poate fi o obligație absolută pentru generali; obligațiile lor sunt ordinele pe care le primesc".[17] Aceasta indica punctul slab al eforturilor de a controla viitorul războiului prin legislație internațională. Dincolo de consensul privind bunele practici și de constrângerile

adecvate, derularea războaielor avea să fie determinată de imperativele strategice care au dus la declanșarea lor și de ceea ce apărea la momentul respectiv ca fiind necesitate militară.

Capitolul 4

Victoria prin cruzime

În anii viitori nu se va mai şti nimic despre iadul clocotitor şi fundalul cumplit al nenumăratelor scene şi întâmplări minore (nu curtoazia de faţadă a generalilor, nu cele câteva mari bătălii) din Războiul de secesiune; şi este mai bine aşa – realitatea războiului nu va ajunge niciodată în cărţi.

Walt Withman „The Million Dead, Too, Summ'd Up" („Milionul de morţi, luat în calcul şi el"), 1881[1]

Conceptul de civil ca o categorie distinctă de cea militară poate fi urmărit înapoi în timp la începutul secolului al XIX-lea, dar nu a intrat în uzul general până spre sfârşitul secolului. Era prea larg, prea ambiguu ca să aibă valoare pentru înţelegerea războiului. Populaţii întregi puteau fi afectate dacă un război era câştigat sau pierdut, dar oamenii de rând nu ar fi trebuit să joace vreun rol în derularea acestuia. Este adevărat că, din când în când, ei nimereau la mijloc, chiar în războaiele dintre armate regulate, de profesionişti. Ei putea să aibă ghinionul de a se afla în calea armatelor invadatoare şi îşi vedeau ţinuturile jefuite şi casele rechiziţionate. Şi mai rău, puteau să fie prinşi într-un oraş asediat, supuşi privaţiunilor şi bombardamentelor, sau în ţări sub blocadă navală.

Legile războiului dădeau foarte puţină atenţie acestor lucruri. Distincţia-cheie era între cei care participau la luptă şi cei care nu participau. Distincţia decurgea natural din ideea de război ca activitate a militarilor profesionişti, acţionând ca apărători ai statelor respective. Legile se refereau, în general, la cei care ar fi putut să fie combatanţi dar nu mai erau în situaţia de a se implica în luptă, din cauza rănilor sau a prizonieratului. Ele aveau prea puţine de spus despre cei fără nici un rol în luptă. Interesul era unde şi cum putea să se estompeze linia dintre combatanţi şi necombatanţi, precum şi ce fel de protecţie avea să funcţioneze de fiecare parte a acestei linii. Lieber se referea la cetăţeanul unei ţări ostile ca la un „inamic" care avea să fie expus „duritãţilor războiului", dar dacă era „neînarmat" atunci „persoana, proprietatea şi onoarea lui aveau să fie ferite atâta cât permiteau exigenţele războiului".[2]

Efortul de a limita războiul prin acorduri internaţionale depindea de valorile comune. Aceste valori erau însă sub o presiune puternică, pe măsură ce îndemnurile la război deveneau mai ideologice şi mai naţionaliste. O democraţie mai mare însemna că sentimentele populare căpătau din ce în ce mai multă influenţă. Civilii nu erau tocmai nişte martori pasivi, care urmăreau deciziile luate de guvernele lor. Dar dacă ei puteau împinge lucrurile spre război, atunci se puteau aştepta să fie protejaţi de urmările acestuia? Dacă ţara lor se confrunta cu înfrângerea, iar ei puneau mâna pe arme ca să reziste ocupaţiei străine, atunci nu deveneau şi ei parte a sferei militare? Această chestiune a războiului de partizani s-a dovedit deosebit de greu de rezolvat, întrucât luptătorii neînregimentaţi apelau la populaţia civilă pentru adăpost şi aprovizionare. Distincţia între forţele regulate şi cele neînregimentate ţinea de organizarea lor oficială, sau nu. Cel mai cunoscut exemplu este cel al gherilelor din Spania care au luptat împotriva lui Napoleon, dar mai există şi exemplul mexicanilor care au continuat să lupte şi după ce armatele lor au fost învinse de americani în războiul din 1846–1848.

Înainte de acest cod, Lieber scrisese un tratat despre războiul de gherilă în care exprima obişnuitul dispreţ al profesioniştilor faţă de luptătorii neînregimentaţi, pe care

nu îi considerau altceva decât niște gloate. Legile războiului cereau păstrarea aparențelor profesionalismului militar: purtarea uniformelor (în timpul războiului civil, unii militari purtau uniformă completă chiar și în operațiunile din spatele liniilor inamice), existența unei structuri de comandă și capacitatea de a se ocupa de prizonierii de război. El insista că, odată ce puneau mâna pe arme, oamenii „nu încetau din acest motiv să fie ființe morale, responsabili unii față de alții și în fața lui Dumnezeu", iar codul lui interzicea jefuirea, violarea și uciderea locuitorilor neînarmați. Însă „necesitatea militară" depășea în continuare aceste considerente și oferea o justificare pentru înfometarea oamenilor sau alungarea lor din locuințe.

Războaiele ipotetice pentru care se făceau planuri și se scriau coduri de conduită erau cele dintre marile puteri, cele care implicau armate uriașe cu cele mai moderne arme, angajându-se în bătălii epocale, cu cele mai ridicate mize politice. Războaiele în care unele dintre aceste mari puteri au fost implicate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până în secolul XX, au fost însă oarecum diferite. Erau războaie de cucerire a unor popoare lipsite de tehnologia militară și de organizarea de care se bucurau europenii, popoare care și-au văzut teritoriile ocupate, locuitorii subjugați și resursele exploatate. Din 1837 până în 1901, Marea Britanie a purtat mai mult de 400 de bătălii în circa 60 de campanii coloniale.[3] Uneori, populațiile indigene reușeau să se acomodeze și să se adapteze; alteori se opuneau și erau suprimate. Tratatele de la Haga nu au fost extinse și la conflictele coloniale: și la conferința din 1899, și la cea din 1907, toate chestiunile imperiale au fost excluse deliberat.[4]

Aceste războaie erau de un tip distinct, descrise ca „războaie mici", cu logică și caracter proprii, adesea exasperante, dar niciodată necesitând efort și resurse în aceeași măsură ca un conflict cu o altă mare putere. Termenul a fost popularizat de Charles Callwell din armata britanică, inspirat de vasta lui experiență colonială mai întâi pentru un eseu și apoi o carte, în 1886.[5] Ocazional, forțele coloniale erau prinse pe picior greșit în câte o ambuscadă, însă în lupta directă, superioritatea lor materială – și, se presupunea, cultura și inteligența lor superioare – ducea întotdeauna la victorie. „Modul de a-i trata pe asiatici", scria Callwell, „este să-i ataci și să-i intimidezi cu simpla forță a voinței."[6]

În practică, dezvoltarea tehnologiei militare de la navele cu aburi – care au îmbunătățit aprovizionarea – până la mitraliere – care însemnau putere de foc superioară și portabilă – a oferit un avantaj considerabil, chiar dacă uneori exagerat. Mitralierele nu existau în număr mare și cele mai multe armate coloniale se bazau tot pe puști. La vremea respectivă, ideea era că principala problemă a războaielor mici nu ținea de adversari, ci de nevoia de a lupta în locuri inospitaliere, cu dificultăți de aprovizionare și de deplasare, precum și vulnerabilități la boli. Acesta este motivul pentru care Callwell le-a descris ca „războaie împotriva naturii" și pentru care progresul medicinei, inclusiv controlul epidemiilor, a avut deseori impact mai mare decât noile tehnologii militare. În timp, pe măsură ce colonizatorii au prins rădăcini, ei au început să se bazeze pe susținători din rândurile populației locale, ca să-i ajute să se ocupe de cei mai rebeli.

Pentru cei care meditau la viitorul războiului, aceste mici războaie erau lipsite de interes. Bloch a respins tot ce ținea de astfel de campanii. El s-a declarat neinteresat de „incidentele de la frontieră sau de încăierările punitive", ori de „astfel de mult trâmbițate expediții împotriva unor popoare semibarbare".[7] Ele ar fi fost relevante doar ca potențială cauză a unui mare război. Într-o argumentație preluată ulterior de Lenin, teoreticianul liberal britanic John Hobson a avertizat cu privire la toxicitatea combinației dintre fabricanții de arme lipsiți de scrupule și colonialism. Reflectând la Războiul cu burii, el susținea în ۱۹۰۲ că, deoarece capitalismul nu se putea mulțumi cu piețele

interne, era nevoie de cucerirea unor noi teritorii care să fie secătuite de resurse și trasformate în noi surse de comerț.[8] Colonialismul era văzut așadar ca o posibilă sursă pentru un război între marile puteri, dar nu și ca un ghid pentru derularea conflictului.

Experiența colonizării era deseori extrem de violentă. Câteodată se ajungea la bătălii, când conducătorii locali încercau să se opună cuceririi de către europeni. Rezistența era de cele mai multe ori redusă și spasmodică, nu foarte eficientă. Un studiu referitor la secolul al XIX-lea în Queensland, Australia, a arătat că din anii 1820 până în prima parte a anilor 1900 au fost uciși 63 000 de aborigeni, ca rezultat al unor crime în masă „fără nici o limită, ascunse și neanchetate".[9] În Tasmania, comunitatea locală a dus un război violent împotriva coloniștilor (așa-numitul „Război negru") la sfârșitul anilor 1820. Conflictul, în combinație cu lipsa de imunitate la bolile aduse de coloniști, a dus efectiv la dispariția populației native.

Cazul tasmanienilor i-a inspirat lui Wells unul dintre cele mai importante romane. În capodopera lui *The War of the Worlds (Războiul lumilor)*, din 1897, el și-a invitat cititorii să-și imagineze cum ar fi dacă o putere extraterestră ar veni să ne cucerească, la fel cum îi cucerise și pe alții. În scrierea lui, pământenii nu au avut nici o replică la puterea superioară a extratereștrilor. Reprezenta un pas înainte față de literatura cu care era în mod obișnuit comparată, prin neajutorarea completă a populației în fața metodelor folosite de cuceritori, care includeau un „fum negru", o formă de gaz toxic. Oamenii nu aveau cum să se ferească de metodele devastatoare. Până la urmă, marțienii au fost învinși nu de rezistența oamenilor, ci de bacteriile microscopice împotriva cărora nu aveau imunitate. Și totuși, chiar dacă Wells arăta compasiune pentru cei colonizați și exprima deseori sentimente antirasiste, un fragment din *The War in the Air*, din 1908, sugera că aspectul cu adevărant șocant al viitorului război era că așa-zișii oameni civilizați puteau avea aceeași soartă ca și cei colonizați. El a descris bombardarea Broadway-ului, la New York: „Dedesubt au lăsat ruine și morți împrăștiați sau adunați grămadă; bărbați, femei și copii amestecați de parcă ar fi fost mauri, zuluși sau chinezi".[10]

Colonialismul a introdus ideea de populații întregi ca ținte legitime. Practici precum masacrarea localnicilor, distrugerea satelor, desființarea culturilor agricole și uciderea animalelor domestice au apărut din rațiuni în general strategice – ca mijloacele cele mai bune de care dispuneau armatele occidentale „pentru a învinge populațiile evazive și foarte mobile care practicau un război de gherilă".[11] Dacă metodele acestea dădeau rezultate împotriva „popoarelor semibarbare", atunci aceeași logică strategică sugera că unele similare ar fi putut funcționa și împotriva unor popoare presupus mai „civilizate".

S-a demonstrat în timpul Războiului Civil American. În primăvara anului 1864, Confederația se apropia de înfrângere și încerca să-și completeze armata cu bătrâni și adolescenți. Trupele Uniunii începuseră să se deplaseze liber pe teritoriul ei. În același timp, au adoptat o strategie care arăta prea puțin respect pentru necombatanți. Militarii nordiști trebuiau să se aprovizioneze din ținuturile în care se aflau, ceea ce le-a dat o justificare să jefuiască tot ce apucau. În rândul trupelor exista și o ostilitate profundă față de rebeli, alimentată de povești privind relele tratamente aplicate sclavilor sau uciderea soldaților luați prizonieri. Sudiștii erau acuzați că au încercat secesiunea și pentru că făceau tot posibilul ca să susțină efortul de război. La acestea toate s-a adăugat generalul Sherman, care, pe când era tânăr ofițer, luptase cu indienii seminoli evitând ciocnirile directe și distrugând în schimb recoltele și rezervele de hrană. El era convins că măsurile directe împotriva civililor și a proprietăților lor aveau să-i forțeze pe rebeli să renunțe, în cele din urmă, la război. Terenul era pregătit pentru o campanie punitivă.

Prilejul a apărut atunci când Sherman și-a dat seama că armata confederată lăsase Georgia fără apărare. Intenția nu a fost să-i masacreze pe locuitorii statului din Sud, ci să-

i facă să-și vadă bogățiile distruse și să-i împingă la o economie de subzistență. Sherman voia ca sudiștilor să le fie „teamă și groază" de trupele Uniunii. Explicația lui dovedește o deplasare a obiectivelor de la războiul împotriva armatelor, în care el vedea tipul obișnuit de război european, la unul împotriva populației: „nu avem de luptat doar cu armate ostile, ci cu o populație ostilă, și trebuie să-i facem pe toți, bătrâni și tineri, bogați și săraci, să simtă duritatea războiului așa cum o simt și armatele lor organizate".[12] Distrugerea orașului Atlanta, centrul comercial al Georgiei, era explicată în termenii rolului jucat în război: „În trecut ne-am luptat tot timpul cu *Atlanta*: am capturat tunuri, căruțe etc. etc., toate marcate *Atlanta* și fabricate acolo. Iar acum, întrucât au făcut atât de multe ca să ne distrugă, pe noi și guvernul nostru, trebuie să-i distrugem noi pe ei, sau măcar să-i împiedicăm să meargă mai departe." Când a fost incendiată Columbia, capitala Carolinei de Sud, a spus că nu dorise și nu ordonase asta, dar „nici n-am vărsat vreo lacrimă, deoarece cred că a grăbit lucrul pentru care luptam cu toții, sfârșitul războiului".[13] După ce s-a terminat totul, le-a spus locuitorilor din Atlanta: „Războiul înseamnă cruzime și nu puteți să-l faceți mai blând... Să protestezi împotriva greutăților războiului este ca și cum ai protesta împotriva fulgerelor și tunetelor." Când a ordonat evacuarea orașului, le-a recomandat să aibă grijă „de cei bătrâni și slabi" dintre ai lor și să aibă răbdare până când „pasiunile nebunești ale oamenilor or să se potolească".[14]

Cel mai important lucru referitor la strategia lui Sherman este că funcționat. Cucerirea Atlantei a ridicat moralul în Nord și l-a ajutat pe președintele Lincoln să-și asigure un al doilea mandat, la alegerile din 1864. Devastarea produsă de trupele lui a împins Confederația, a cărei poziție militară devenea tot mai lipsită de speranță, de la sfidare la capitulare. Acest succes a influențat strategia germană. Am vorbit deja despre frustrarea provocată de rezistența francezilor după înfrângerea din 1870, de la Sedan. La început, von Moltke nu a fost preocupat de această rezistență, deoarece nu o vedea ca pe una de durată, dar potențialul „războiului popular" a început să îi lase o impresie profundă. Cancelarul Bismarck a fost frustrat de la bun început, din cauză că se temea că francezii ar fi putut primi ajutor din partea altor țări, dacă războiul nu s-ar fi încheiat rapid. El a cerut sfatul unui general american, Phil Sheridan, aflat pe atunci la Berlin, care s-a inspirat din finalul nemilos al Războiului Civil. Sheridan i-a vorbit despre necesitatea de a le provoca oamenilor „atâta suferință, încât ei trebuie să tânjească după pace și să-și oblige guvernele să o ceară. Oamenilor nu trebuie să le mai rămână nimic, în afară de ochi ca să plângă din cauza războiului." Bismarck a fost impresionat, așa că a ordonat ca, în zonele în care existase activitate a gherilelor, să fie luate cu asalt satele și toți locuitorii de sex masculin să fie spânzurați. Nu trebuia să existe „nici o încetinire a ritmului uciderilor".[15] Dacă von Moltke voia să supună Parisul unui asediu tradițional, așteptând până când epuizarea avea să îngenuncheze orașul, Bismarck nu dorea să aștepte și prefera bombardamentele. Cancelarul și-a impus punctul de vedere. Scopul lui era constrângerea – să oblige guvernul francez la concesii. El avea să negocieze apoi cu guvernul francez ca să-i permită să păstreze Parisul, în schimbul acceptării altor cereri ale Germaniei. Era gata să acționeze la nevoie fără milă împotriva civililor, dar apoi să își tempereze cererile făcute guvernului de dragul păstrării ordinii politice. Von Moltke, dimpotrivă, vedea acest model de război ca fiind unul repetitiv, cu Franța putând oricând să riposteze pe viitor dacă era încurajată, așa că el ar fi vrut să ducă un război total împotriva populației franceze, ca să o împiedice să se mai ridice vreodată.[16]

Un ofițer german care luase parte la acest război, Colmar von der Goltz, a văzut în această direcție a viitorului război „o luptă pe viață și pe moarte" între națiuni întregi, războiul încheindu-se cu subjugarea uneia de către cealaltă.[17] El îl urma explicit pe Clausewitz, doar că nu mai vedea în „absolut" un ideal la care putea să tindă războiul, ci o

nouă realitate concretă. O coliziune de interese putea să declanșeze un război, însă „pasiunea națiunilor" era cea care avea să fie decisivă. Goltz și-a exprimat dorința de a îndepărta strategia de atenția excesivă care fusese dată ideii de „conducere militară pe câmpul de luptă", pentru că finalul războaielor viitorului avea să fie decis doar prin „epuizarea națiunilor beligerante". Chiar și după ce a fost învinsă, populația putea să fie atât de „încăpățânată" încât avea să fie nevoie „să se exercite asupra ei o presiune extremă" pentru un număr de ani.

Această abordare dură se vedea cel mai bine departe de Europa, în războaiele coloniale. Acolo erau lăsate deoparte intenționat orice rețineri atunci când era vorba de a provoca suferință unor populații întregi care refuzau să accepte înfrângerea. În timpul celui de-al doilea război din Filipine (1899–1902), în care Republica Filipineză a luptat să-și câștige independența de Statele Unite, sprijinul pentru rebeli a fost descurajat prin recurgerea la lagăre de detenție, în care un mare număr de civili au murit din cauza condițiilor mizerabile. Statele Unite au pierdut în jur de 4 000 de militari și au ucis circa 20 000 de insurgenți, dar războiul a avut un efect devastator asupra întregii populații, alții 200 000 de oameni murind din cauza răspândirii bolilor.[18] În același timp, britanicii duceau Al Doilea Război cu burii, prin care Republica Sud-Africană Afrikaner (Republica Transvaal) și Statul Liber Orania se opuneau includerii lor în Imperiul Britanic. Comandantul general al trupelor britanice, Herbert Kitchener, a descris tactica pe care a folosit-o ca fiind:

> eliminarea gherilelor printr-o serie de asalturi organizate ca o partidă de tir sportiv, cu succesul definit printr-un „coș" săptămânal de uciși, capturați și răniți, precum și măturarea întregii țări pentru eliminarea celor care ar putea sprijini gherilele, inclusiv femei și copii... Înlăturarea civililor – dezrădăcinarea întregii națiuni – urmează să fie dominantă în ultima fază a războiului.[19]

În jur de ۲۸ ••• de femei și copii au murit în lagărele de concentrare britanice, nu din cauza unei politici deliberate de exterminare, ci a înghesuielii și a condițiilor de igienă proaste, la care s-a adăugat aprovizionarea inadecvată cu hrană și medicamente, astfel încât malnutriția și bolile făceau ravagii. Practicile medicale primitive nu au fost de nici un ajutor. Conceptul de necesitate militară a fost extins la genocid atunci când trupele germane au fost trimise să suprime revolta Herero, în sud-vestul Africii, din 1904 până în 1907. Militarii aveau ordin să-i execute pe toți cei capturați și răniți, indiferent dacă era vorba de luptători sau de femei și copii, ceea ce a dus la uciderea a trei sferturi din populație.[20]

Brutalitatea fără limite arătată în colonii era deconectată de concepția general răspândită că orice război dus între puterile europene putea fi limitat. Până la urmă însă, practicile dezvoltate în colonii au fost cele care au modelat derularea războiului european, exact la fel cum experiența lui Sherman cu seminolii a influențat modul în care a abordat Confederația. Această tolerare a violenței extreme ce urmărea anihilarea totală a inamicului s-a perpetuat până la izbucnirea Primului Război Mondial.

Principiul de bază era că, dacă presiunea pusă pe populație putea face un război să se termine mai repede, atunci aceasta era justificată ca necesitate militară. Von Moltke a exprimat succint această idee într-o scrisoare din 1880:

> Cel mai mare bine în război este să-i pui capăt rapid și toate căile în această direcție, atâta vreme cât nu sunt reprobabile, trebuie să rămână deschise. Nu pot sub nici o formă să fiu de acord cu Declarația de la Sankt Petersburg, cum că singura cale justificabilă în război este

„slăbirea puterii militare a inamicului". Nu, trebuie luate în calcul toate sursele de sprijin ale guvernului inamic, finanțele, căile ferate, proviziile de hrană, chiar și prestigiul lui.[21]

Siguranța și bunăstarea armatei erau prioritare. La a doua Conferință de la Haga, un general german a făcut remarca, fără ironie, că „soldații sunt și ei oameni, așa că au dreptul să fie tratați cu omenie". Atunci când, epuizați de „un marș lung sau o bătălie, ajung să se odihnească într-un sat, [ei] au dreptul să fie siguri că locuitorii pașnici nu se vor transforma brusc în inamici furioși".[22] Țările mai mici, care se așteptau să fie nevoite să lupte și în războaie de partizani, au obiectat. Compromisul a fost că, atâta vreme cât civilii intrau ca voluntari în unități organizate în principiu după modelul armatei regulate, statutul lor putea fi recunoscut. O dispensă în plus era acordată celor care își apărau locuințele.[23]

Implicațiile acestui curent de gândire nu erau cu totul recunoscute. Persista încă ideea de război ca întrecere sportivă, cu reguli de fair play. Era posibil ca oamenii obișnuiți să fie prinși fără vina lor într-un război și să sufere mult, dar ideea că ei ar putea fi vizați printr-o strategie deliberată era considerată de cei mai mulți respingătoare, cel puțin când era vorba de război între țări presupuse a fi civilizate. Arthur Conan Doyle, cunoscut în special pentru scrierile cu Sherlock Holmes, a publicat chiar înainte de războiul din 1914 o povestire în care opt submarine germane scufundau nave comerciale britanice, ca să înfometeze regatul și să-l oblige să capituleze. Amiralii au respins un astfel de scenariu, nu atât din cauza deficiențelor tehnice, cât a faptului că nu puteau accepta o formă de război ce se baza pe atacarea navelor civile: „Eu unul nu cred că vreo națiune civilizată va lansa torpile împotriva navelor comerciale, neînarmate și lipsite de apărare".[24] Războiul avea să fie cumva ținut separat de forțele sociale mai ample, deși aceasta atrăgea automat întrebarea de ce națiunile civilizate s-ar fi luptat una cu alta, în primul rând.

La începutul Primului Război Mondial, germanii erau în continuare îngrijorați că fiecare bărbat capabil să lupte s-ar putea hotărî să facă asta. Din prima clipă în care au invadat Belgia, în august 1914, forțele germane au strâns și au executat civili, de parcă ar fi fost sigure că aveau să întâmpine rezistență din partea populației. Acestea erau represaliile preemptive împotriva celor care nu erau îndrituiți să lupte, dar puteau fi tentați să o facă. Teama de franctirori, ce persista din 1871, a făcut ca oameni de vârstă militară să fie executați pentru fapte pe care nu le-au comis. Cum 6 500 au fost uciși și casele au fost incendiate, foarte mulți belgieni au fugit.[25]

Mersul războiului a contrazis așteptările. Ar fi trebuit să fie evident că un război între două coaliții „aproape în echilibru... avea să fie lung și dus pe picior de egalitate".[26] Planul de război german urmărea să scape din logica acestui echilibru prin surprinderea forțelor franceze cu o ofensivă rapidă. Era în spiritul lui 1870, bazându-se pe viteza de mobilizare pentru a ajunge de timpuriu într-o poziție câștigătoare, dar nu s-a putut ridica la înălțimea realizărilor de atunci. Principalul efect al mobilizării rapide a fost că a impus graba conducerii civile, lăsând prea puțin timp pentru orice discuții strategice referitoare la fezabilitatea planului, la consecințele posibile dacă nu avea să funcționeze, dacă nu ar trebui să se ofere mai mult timp diplomației și cât de bine erau legate obiectivele militare de cele politice. Dacă politicienii ar fi fost mai insistenți, poate că ar fi putut să își dea seama de dubiile pe care le aveau militarii înșiși. Statul Major german știa că face un joc riscant atunci când a lansat ofensiva de amploare pentru ocuparea Franței, dar se temea și că, dacă aștepta mai mult, ar fi crescut și riscurile. Până la urmă, jocul riscant ce presupunea încălcarea neutralității Belgiei a fost suficient ca să atragă în război Marea

Britanie, dar nu și să distrugă Franța. Cerințele impuse de plan trupelor germane și rețelei lor logistice s-au dovedit excesive. Chiar dacă se așteptau cu adevărat sau nu să se termine totul până la Crăciun, nici unul dintre beligeranți nu se pregătise pentru un război care avea să fie dus cu atâta intensitate și atât de multă vreme. În câteva luni, aproape că își terminaseră muniția. Listele cu morți și răniți erau mult mai lungi decât anticipaseră. În locul unei bătălii decisive, pe frontul de vest a început războiul de tranșee. Tentativele de străpungere prin tiruri concentrate de artilerie urmate de șarje de infanterie peste fâșia dintre cele două linii au devenit sinonime cu măcelul fără rost.

Consecința acestui impas frustrant a fost acumularea de presiuni sociale și politice, care în timp au dus la revolte, revoluții și războaie civile. Au existat inovații foarte neplăcute, precum gazele toxice de luptă, bombardamentele aeriene și atacurile asupra navelor comerciale. Toate acestea și-au făcut apariția în primăvara anului 1915, ca rezultat a frustrării pe care le-o provoca germanilor impasul și sentimentul că inamicii lor erau mai bine pregătiți să facă față unui război îndelungat.[27] Deveniseră evidente limitele acestui „cult al ofensivei", care era o trăsătură mai mult retorică decât practică a planurilor militare de dinainte de război.[28] Blocada navală a contribuit și ea la vlăguirea forței și resurselor Germaniei. Încercarea acesteia de recupera din inițiativa pe mare prin folosirea fără restricții a submarinelor a fost un alt exemplu de mișcare militară îndrăzneață cu consecințe politice și mai mari, pentru că aceasta a fost chestiunea care a adus în război Statele Unite. Și totuși, modelul clasic de război a rămas intact. Războiul s-a încheiat cu două ofensive masive, prima lansată de germani în primăvara lui 1918 și care i-a lăsat epuizați, iar a doua lansată în toamnă de aliați, care a avut succes și a dus la capitularea oficială a Germaniei. În plus, apăruseră posibilități pentru noi tipuri de război, în special cele ce implicau tancuri și avioane. Acestea au menținut în viață speranțele că viitoarele războaie aveau să se poată încheia rapid, cu lovituri năucitoare.

Capitolul 5

Eșecurile păcii

Dorința fierbinte de a preveni războiul a determinat tot cursul inițial și direcția studiului. Ca toate celelalte științe aflate la începuturile lor, știința politicii internaționale a fost sincer și vădit utopică.

E.H. Carr *The Twenty Years Crisis (Criza celor 20 de ani)*, 1939[1]

Într-o carte publicată pentru prima dată în tiraj redus în 1909 drept *Europe's Optical Illusion (Iluzia optică a Europei)* și în anul următor în toată lumea cu titlul *The Great Illusion (Iluzia cea mare),* Norman Angell, editorul parizian al lui *Daily Mail,* a încercat să demonteze cu totul ideea că războiul avea până la urmă vreun sens. El a amintit presupunerea larg răspândită că „prosperitatea relativă a unei națiuni este determinată în linii mari de puterea ei politică; că, națiunile fiind elemente în competiție, avantajul este în ultimă instanță de partea celui care are forța militară mai mare, iar cel slab este pus la zid, ca și în alte forme ale luptei pentru supraviețuire". Apoi a continuat prin contestarea „acestei întregi doctrine", argumentând că:

> ea aparține unui stadiu de dezvoltare pe care l-am depășit; că industria și comerțul unui popor nu mai depind de extinderea frontierelor lui politice; că frontierele politice și economice ale unei națiuni nu coincid obligatoriu; că puterea militară este inutilă social și economic, și nu poate avea nici o relație cu prosperitatea poporului care o exercită; că este imposibil pentru o națiune să ia cu forța bogăția sau comerțul alteia – să se îmbogățească prin subjugare, sau impunându-și voința prin forță ori pe altă cale; pe scurt, că războiul, fie el și victorios, nu mai poate să atingă acele scopuri după care tânjește poporul...

El avea să insiste ulterior că iluzia din titlu se referea la ideea că războiul putea fi benfic, nu dacă acesta putea să aibă loc în primul rând. Interdependența economică făcea ca un astfel de război să fie lipsit de înțelepciune, dar nu imposibil.[2] Cu toate acestea, popularitatea de dinainte de război a cărții și mesajul ei încrezător l-au condamnat pe Angell să fie citat ca un fals profet, unul care presupunea că rațiunile economice puteau triumfa în fața conceptelor înguste ale interesului național și în fața logicii geopolitice dure.[3] El a avut totuși dreptate în privința consecințelor economice ale războiului, care au fost crunte, și poate că dacă bancherii, industriașii și comercianții ar fi fost consultați și ei în vara lui 1914, opiniile acestora ar fi făcut guvernele să se oprească înainte să riște atât de mult. Dar ei nu au fost întrebați.

Problema era că guvernele din vara anului 1914 nu au dat nici o atenție consecințelor economice ale războiului și erau prinse în schimb într-o serie de erori de evaluare, judecată și calcule, care au făcut ca o criză gestionabilă, ce putea deveni cel mult un conflict localizat, să se transforme într-un război total. Atunci când a început criza, războiul era departe de a fi inevitabil, dar s-a ajuns la el ca efect al unor spectaculoase decizii greșite. Cei de la guvernare nu aveau nici cea mai mică idee despre cum s-ar fi desfășurat în practică, la vremea respectivă, un război între marile puteri. Margaret MacMillan a descris faptul că „nu au văzut cât de distructiv avea să fie un asemenea conflict ca pe un eșec al imaginației". Clark i-a calificat pe cei responsabili drept „somnambuli", pentru că „priveau fără să vadă nimic, bântuiți de vise și orbi la realitatea ororii pe care erau pe cale să o aducă în lume".[4]

Altă profeție care nu a rezistat la testul timpului a fost una făcută de H.G. Wells la începuturile războiului. Dată fiind convingerea lui că doar o mare conflagrație putea să convingă națiunile lumii să elimine războiul, acesta părea să fie momentul. Odată ce avea să fie învinsă Germania, un „cuib de idei malefice", urma să domnească bunul simț. Acesta avea să fie, a scris el, „războiul care va pune capăt tuturor războaielor".

> Acest război nu este al națiunilor, ci al întregii omeniri. Este un război care să exorcizeze o nebunie mondială și să pună capăt unei epoci... Pentru că acesta este acum un război pentru pace. Obiectivul lui direct este dezarmarea. Obiectivul lui este un acord care va pune capăt unor astfel de lucruri, pentru totdeauna. Fiecare soldat care luptă acum împotriva Germaniei este un cruciat împotriva războiului. Acesta, cel mai mare dintre toate războaiele, nu este doar un alt război oarecare – este ultimul război![5]

Cea mai dăunătoare dintre ideile malefice pentru care era făcută responsabilă Germania era cea de „realpolitik", caracterizată ca o abordare amorală a politicii externe, preocupată doar de putere și de cea mai îngustă definiție a interesului național. Într-o carte despre *Germania și viitorul război (Germany and the Next War)*, publicată în 1911 de un general prusac veteran, Friedrich von Bernhardt, noțiuni ca arbitrajul disputelor nu erau doar respinse ca naive în idealismul lor, ci de-a dreptul „imorale". Războiul era prezentat ca o „necesitate biologică".[6] Conceptul original de realpolitik nu era altceva decât o abordare pragmatică și lipsită de sentimentalism a politicii externe, dar încă potențial constructivă. În timp, acesta a ajuns să fie asociat cu un dispreț cinic față de toate legile și normele, bazat exclusiv pe forță. În influentul lui studiu al imperialismului, Hobson a afirmat că realpolitik „a remodelat întreaga artă a diplomației și a ridicat creșterea națională fără milă sau scrupule la rangul de forță motivatoare conștientă a politicii externe".[7]

În 1919, cu această ideologie presupus otrăvitoare de-acum discreditată și cu susținătorii ei înfrânți, exista o oportunitate pentru o abordare alternativă, mai civilizată și mai luminată. Această abordare alternativă, alimentată îndelung de liberalii cu vederi generoase din Marea Britanie și din Statele Unite, era pregătită să vină cu propriile analize și rețete. Era o abordare asociată în secolul precedent cu fostul prim-ministru William Gladstone, care făcuse campanie viguros pentru persecutații Europei, iar acum cu președintele american Woodrow Wilson. Era o abordare puternic înclinată să emită judecăți de ordin moral, privind războiul mai degrabă ca rezultatul unei agresiuni culpabile, nu ca o consecință nefericită a unui conflict de interese nerezolvat, mai degrabă ca rezultatul unei acțiuni criminale, decât al unei erori de calcul sau al unei gafe. Orice acțiune militară trebuia așadar să fie animată de conștiință, întreprinsă fără egoism și fără a aștepta un avantaj material. Aceasta era o „viziune liberală", animată de un „optimism fundamental privind intervenția în conflictele internaționale, cu strategii ale renașterii care să poată repara relele făcute".[8]

Agenda liberală pentru perioada imediat următoare Primului Război Mondial presupunea o nouă ordine internațională, ce urmărea treptat instalarea unui nou guvern mondial, promovarea democrației și înlocuirea curselor înarmărilor cu dezarmarea.[9] În fruntea mișcării s-a aflat președintele american Woodrow Wilson, până la atacul cerebral suferit în 1919. El a încercat să îndepărteze lumea de căile vechi și nefaste, cu cele Paisprezece Puncte anunțate în Congres ca fiind agenda lui pentru pace, în ianuarie 1918. Principiile de bază erau acestea:

> În primul rând, fiecare parte a acordului final trebuie să se bazeze pe justiția fundamentală în acel caz particular, cu ajustările care au cea mai mare probabilitate de a aduce o pace care să

fie permanentă;

În al doilea rând, popoarele și provinciile nu vor mai fi tranzacționate de la o putere suverană la alta, ca și cum ar fi doar pioni într-un joc, fie el și jocul cel mare, acum discreditat pentru totdeauna, al echilibrului de putere; dar asta înseamnă că,

În al treilea rând, fiecare înțelegere teritorială legată de acest război trebuie făcută în interesul și în beneficiul populației interesate, și nu ca parte a unei ajustări sau a unui compromis între state rivale; și

În al patrulea rând, tuturor aspirațiilor naționale bine definite li se va răspunde într-un grad de satisfacție care nu introduce noi elemente de discordie și antagonism, și nici nu le perpetuează pe cele vechi, care în timp ar putea să afecteze pacea Europei și în consecință pacea lumii întregi.[10]

Pe lângă diplomația deschisă, libertatea mărilor, reducerea barierelor comerciale, dezarmarea și „dezvoltarea autonomă", el a pledat pentru o asociere a națiunilor care să garanteze independența politică și integritatea teritorială a acestora. Asocierea urma să fie făcută „cu clauze specifice", însemnând că garanțiile acestea aveau să fie impuse, la nevoie, prin sancțiuni politice și militare.[11] Cu toată reticența omologilor lui (prim-ministrul francez George Clemenceau remarca ironic că, în comparație cu cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson, „Bunul Dumnezeu au avut doar zece"), acestea au dus la formularea obiectivelor aliaților și au stat la baza capitulării Germaniei.

Limbajul lui Wilson capta o stare de spirit, o respingere a politicii forței în favoarea unor instituții globale puternice, care să poată introduce influența civilizatoare a domniei legii. În spatele acestei respingeri stătea o viziune pozitivă asupra naturii și a potențialului uman, ignorată până atunci de elitele decise să deruleze afacerile internaționale în secret, pe ascuns. Tot așa cum „domnia legii" se dovedise a fi modul de îmbinare a ordinii cu justiția în interiorul statelor, era firesc ca legislația internațională, întărită de un mecanism colectiv de securitate, să fie prezentată cu răspunsul la insecuritatea internațională. Dezarmarea permitea o ieșire din logica cursei înarmărilor, în care un stat își mărea puterea militară ca răspuns la mișcările altui stat, agravând suspiciunile și sfârșind prin a provoca un război nedorit. Sir Edward Grey, ministru de Externe în momentul începerii războiului, a analizat retrospectiv rivalitatea navală dintre Marea Britanie și Germania, cu care începuse secolul. „Înarmările masive", remarca el sumbru, „duc inevitabil la război."[12]

Noile aranjamente rezultate în 1919 din Tratatul de la Versailles nu doar că nu au calmat ordinea internațională, dar au tulburat-o și mai tare. Realpolitik s-a dovedit a nu fi o exclusivitate a Germaniei imperiale, ci a fost îmbrățișată și de puterile victorioase; termenii punitivi impuși Germaniei nu puteau fi niciodată acceptați ca legitimi, cu toate că Liga Națiunilor, lipsită de participarea americană, făcea eforturi să-și impună autoritatea. Nu se poate spune că Tratatul de la Versailles a făcut ca un alt mare război să fie inevitabil, pentru că aveau să mai fie decizii greșite luate de liderii politici, dar a încercat să obțină prea mult în timp ce era supus prea multor presiuni contradictorii și cereri concurente.[13]

O importanță specială a avut-o cererea de autodeterminare a multor națiuni, cerere sprijinită de Wilson și făcută pe fondul dezordinii ce cuprinsese statele imperiale europene. Luptele duse în secolul al XIX-lea de grupările pentru independență națională din Imperiul Austro-Ungar și din cel Otoman i-au entuziasmat pe liberalii din Europa și America de Nord. Acestea au contribuit apoi la tensiunile ce au dus la război și chiar l-au declanșat. A existat o tensiune inevitabilă între liberalism și naționalism, chiar dacă la început a fost mascată de opoziția lor comună față de conservatorismul și opresiunea

întruchipate de Congresul din 1815 de la Viena, precum și de apelurile lor comune la libertate. Liberalii credeau într-o ordine bazată pe drepturi universale și în irelevanța tot mai pronunțată a frontierelor naționale; naționaliștii voiau în primul rând libertate pentru propria națiune.[14]

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când Germania și Italia erau unificate, Statele Unite rămâneseră laolaltă și se construiau mari imperii în numele unui presupus destin național, naționalismul apărea ca o ideologie în expansiune. Și totuși, în interiorul statelor, încercările de a impune uniformitatea unor grupuri care avea culturi destul de diferite era de asemenea o importantă sursă de fragmentare. Grupurile își asumau identități destul de diferite de restul țării în care se aflau. Pentru liberali, aceasta a început să fie o dilemă. Ei argumentau că statele nu trebuiau să recurgă la război ca să-și rezolve disputele, dar le era greu să extindă această argumentație și la minoritățile naționale care cereau autodeterminare fără să se plaseze de partea opresorilor.

Potrivit lui Wilson, autodeterminarea nu era „doar o vorbă", ci „un principiu de acțiune imperativ". El a explicat că „aspirațiile naționale trebuie respectate; de acum, oamenii pot fi dominați și guvernați doar cu consimțământul lor".[15] Nu a fost niciodată ușor de stabilit ce a vrut să spună de fapt Wilson. El se gândea în general la cei a căror naționalitate era deja „bine definită" și care aveau o dorință rezonabilă de autoguvernare. Formula era așadar aplicabilă mai degrabă celor care nu aveau mijloace democratice să se exprime (motiv pentru care avea atât de puțină simpatie pentru cererile de independență ale irlandezilor). Și totuși, odată ce era ridicată la rangul de principiu de bază, se putea aplica pe scară mult mai largă. Secretarul lui de stat, Robert Lansing, avea presimțiri rele cu privire la unde putea să ducă aceasta. Erau probleme privind definirea subiectului – se referea Wilson la „o rasă, un teritoriu, sau o comunitate?" Deoarece conceptul era atât de vag, Lansing se temea că el avea „să dea speranțe care nu puteau să fie realizate niciodată" și avea „să coste mii de vieți" până să fie, în cele din urmă, discreditat.

Nu Wilson a creat cererea de autodeterminare, dar el i-a oferit o extindere fără limite. Odată ce principiul a fost afirmat, numeroși pretendenți au făcut un pas în față, fără să existe modalități clare de a evalua o revendicare în contradicție cu alta. Jumătate dintre locuitorii Europei Centrale se puteau descrie pe ei înșiși ca membri ai unei minorități naționale, iar președintele dăduse de înțeles că aceia care își doreau propriul stat trebuiau să îl aibă.[16] Pentru că putea fi adaptat ușor nevoilor locale, naționalismul s-a dovedit a fi o ideologie mult mai puternică decât democrația liberală pe care căuta să o promoveze Wilson. Când marile imperii multinaționale ale puterilor învinse s-au destrămat după război, procesul a fost unul dezordonat. Ceea ce voia un grup pentru emanciparea lui avea o nefericită tendință de a se suprapune cu ceea ce cerea un altul, cu la fel de multă convingere și justificare istorică.

Armistițiul cu care s-a încheiat Primul Război Mondial, pe 11 noiembrie 1918, un moment încă marcat cu solemnitate, le-a permis învingătorilor să se demobilizeze și să-și îngrijească rănile. În paralel, revolte extraordinare au cuprins restul Europei. Republicile au luat locul împăraților, teritoriile fie s-au desprins, fie au fost luate de noile state născute din ruinele imperiilor, și noi ideologii ofereau promisiunea unei lumi mai bune. Între 1917 și 1920, Europa a cunoscut douăzeci și șapte de transferuri de putere politică.[17] Pe lângă blocada economică a puterilor învinse, menținută până când s-a căzut de acord asupra termenilor de pace și care a dus la sărăcie și înfometare, și a impactului devastator al gripei spaniole asupra unei populații slăbite, în jur de patru milioane de oameni au murit în Europa ca rezultat direct al războaielor ce au urmat armistițiului.

În principiu, autodeterminarea ar fi trebuit să reducă presiunea unui viitor război. Dacă fiecare națiune ar fi avut propriul stat, atunci ar fi fost mai puține motive de luptă

pentru viitor. Însă ceea ce a ieșit de aici nu a fost o treabă prea bună. Din ruinele vechilor state au fost create unele noi, precum Ucraina (pentru scurt timp), Polonia și Cehoslovacia, dar acestea nu erau omogene și conțineau propriile amestecuri etnice, cu fostele ierarhii răsturnate astfel încât grupurile oprimate în trecut erau acum la conducere. Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, care avea să devină în final Iugoslavia, purta un nume care avertiza el însuși asupra lipsei inerente de unitate. Numeroși germani, maghiari și bulgari erau pierduți în state în care reprezentau minorități. Chestiunile de naționalitate, definite folosind diverse permutări de teritoriu, limbă și religie, se intersectau cu cele de clasă și ideologie. Au izbucnit războaie între Rusia și Polonia, Grecia și Turcia, România și Ungaria, precum și războaie civile în Rusia, Finlanda, Ungaria, Germania și Irlanda. Date fiind granițele incerte și loialitățile discutabile, era greu de spus ce era război între state și ce era război civil, care era miliție și care era armată națională. Aceste războaie au încurajat ideea că populații întregi reprezentau inamicul, din motive de clasă sau de etnie.

Toate acestea vesteau conflictele care aveau să vină – destrămarea marilor imperii maritime după al Doilea Război Mondial și apoi, din nou, când Războiul Rece s-a încheiat cu implozia comunismului european. Existau legături clare între aceste seturi de războaie. Ele au avut loc pe aceleași teritorii și au implicat aceleași chestiuni de identitate națională și de suveranitate. Ele au fost totodată războaie care au șters granițele dintre civili și militari, și au fost deseori purtate de paramilitari cu civilii pe post de ținte, și asta nu doar pentru că au nimerit în calea luptelor, ci pentru că întregi categorii de oameni fuseseră dezumanizate ca reprezentând răul și primejdia. Asemenea concepții au făcut posibile masacrele și expulzările. Cei din anii 1920 care voiau să înțeleagă viitorul război ar fi trebuit așadar să fie mai atenți. Dar cu referire la înțelegerea viitoarelor războaie, acestea au fost ignorate. Accentul rămăsese pe marile puteri și pe ce trebuia făcut pentru prevenirea unui alt mare război.

Abia spre 1923 au fost rezolvate și aceste conflicte, fie ca rezultat al epuizării uneia dintre părți, fie, ocazional, prin mediere internațională. A existat o scurtă perioadă în care părea că promisiunile anterioare menite să facă lumea mai bună erau pe cale să se îndeplinească. Treptat, marile puteri au acceptat necesitatea unui nou mod de a face afaceri. Au apărut inițiative de instituționalizare a practicilor în favoarea păcii. S-au luat angajamente de dezarmare în concordanță cu primul articol din Carta Ligii Națiunilor. Capacitățile militare trebuiau să fie suficiente pentru autoapărare, nimic mai mult. Tratatele de la Locarno, din 1925, care au oficializat noile granițe ale Europei, aveau reputația de a fi generat un „spirit“ aparte. Ministrul de Externe german Gustav Streseman a spus despre ele că însemnau „că statele Europei și-au dat seama în sfârșit că nu pot continua să se războiască unele cu altele fără să ajungă la distrugerea comună“.[18] În termenii Pactului Kellog–Briand din 1928, creația secretarului de stat american și a ministrului de Externe francez, cele șaizeci și trei de țări semnatare se angajau să nu recurgă la război pentru a rezolva „disputele sau conflictele ce ar putea să apară între ele, indiferent de natura și de originea acestora“. Până la urmă, asta nu a fost suficient.

Salvador de Madariaga y Rojo a studiat ingineria, a lucrat ca jurnalist și apoi s-a mutat la noua Ligă a Națiunilor, în 1921, mai întâi ca purtător de cuvânt și apoi ca șef al noii Secții de dezarmare a Ligii. A renunțat la funcție în 1928 ca să devină profesor de limba spaniolă la Oxford și a scris o carte ca să explice de ce progresele către dezarmare au fost atât de lente. El nu avea nici o îndoială cu privire la necesitatea dezarmării și argumentul principal era unul acceptat și acum de susținătorii lui. Cheltuielile militare însemnau risipă. Sume uriașe erau cheltuite pentru pregătiri de război, iar pentru pace se făcea o

alocare deficitară. Armamentul absorbea banii din impozite, resursele precare și cele mai moderne tehnologii, fără să aibă o valoare productivă sau de durată. El încuraja „un sentiment de neîncredere", cu teama dependenței de alții, precum și competiția pentru materii prime și teritorii. Fabricanții de arme încurajau conflictele ca să mărească astfel cererea pentru produsele lor, în timp ce ofițerii de rang înalt căutau adversari credibili, ca să-și justifice astfel existența.

Și totuși, de Madariaga s-a oprit cu puțin înainte de argumentul hotărâtor că înarmarea era singura cauză a războiului. Dacă lucrurile ar fi stat așa și s-ar fi renunțat la toate armele atunci ar fi fost pace, dar era nevoie să rămână și ceva arme pentru păstrarea ordinii pe plan intern și internațional. Războiul nu putea fi scos cu adevărat în afara legii, pentru că nici un stat nu ar fi admis vreodată că acționase pentru alt motiv în afară de autoapărare. Pactul Kellog–Briand nu a făcut decât să ducă la războaie care au început fără să fie declarate, ca atunci când Japonia a invadat Manciuria, în 1931, și Italia a invadat Abisinia, în 1935.

Când se ajungea la propuneri de dezarmare, chiar și modeste, preocupările de securitate ale statelor individuale le făceau să devină diluate sau fără sens. Fixarea unor cifre pentru dimensiunile forțelor era îngreunată nu doar de necesitatea unor unități de măsură pentru inventarierea tancurilor sau avioanelor atunci când același sistem juca roluri diferite în strategiile națiunilor, ci și de modalitățile prin care s-ar fi ținut cont de mărimile țărilor și de natura rivalităților dintre ele, de capacitatea de a reorienta resursele de la pace la război, ca și de capacitățile logistice de a asigura aprovizionarea frontului. Toate națiunile pretindeau că erau la nivelurile minime ale necesarului impus de amenințările cu care se confruntau. Toate își estimau necesitățile proprii „la modul cel mai extravagant". De Madariaga a anticipat o abordare care avea să fie asumată la Conferința pentru dezarmare de la Geneva, din 1932, și anume de a diferenția forțele armate după rolul lor, dacă erau adecvate pentru scopuri agresive sau defensive. Din nefericire, a observat el, intenția era cea care transforma o armă într-un instrument de agresiune.

Ca rezultat al acestor practici și al problemelor politice, conferințele pentru dezarmare au devenit doar o altă arenă de luptă pentru un avantaj relativ, și mai degrabă au încurajat decât să reducă neîncrederea. Analiza lui de Madariaga nu l-a făcut însă să abandoneze proiectul de pace, ci doar a subliniat cât de dificilă era provocarea. El avea să revină în continuare la necesitatea unei „Comunități mondiale" bine organizate, care să tranșeze disputele și să protejeze statele mai mici. Rivalitatea trebuia înlocuită de cooperare: „Lumea este o unitate. Ea trebuie percepută ca o unitate, guvernată ca o unitate, menținută în pace ca o unitate." Astfel, analiza lui pronunțat realistă l-a condus la o concluzie idealistă.

Idealismul care susținuse Liga Națiunilor a rămas pe poziții până spre anii 1930, însă, după aceea, a devenit tot mai greu de păstrat. Aceasta se poate vedea într-o carte publicată în 1933. În *The Intelligent Man's Way to Prevent War (Modul omului inteligent de a preveni războiul)*, mai mulți autori dedicați proiectului de pace au făcut această încercare. Editorul, Leonard Woolf, a comparat războiul cu alte fenomene sociale precum „canibalismul, arderea pe rug a vrăjitoarelor, crima, beția", care puteau fi prevenite doar dacă era posibil să descoperi condițiile care le provocau și pe cele care le-ar fi făcut „extrem de puțin probabile sau imposibile".[20] Cadrul a fost stabilit într-un capitol de Norman Angell, cel care scrisese și *Iluzia cea mare*. După 1918, Angell a continuat să încerce să demonstreze nebunia războiului. El a câștigat Premiul Nobel pentru Pace în 1933, pentru efort, dar și pentru realizări. Ca mulți alți promotori ai păcii, era un

raționalist din punct de vedere filosofic, așa că s-a concentrat asupra surselor potențiale de iraționalitate. După război, Angell a tot schimbat între ele pozițiile izolaționiste și internaționaliste, balansând între convingerea că modalitatea cea mai bună de a evita războiul era să nu te amesteci prea mult în treburile altor state și cea potrivit căreia doar implicarea împreună cu alte state putea să ducă la un sistem în care războiul să devină imposibil. La momentul eseului din 1933, intitulat „Anarhia internațională", era într-o stare de spirit internaționalistă. Problema nu era nici natura umană, nici capitalismul. El a respins „teoria națiunii vinovate de declanșarea războiului", pe motiv că aceasta ar fi sugerat că unele state erau în mod natural mai rele decât altele. Toate țările care intrau în război credeau că inamicul lor era cel rău și cauza lor era justă. Cu toate că națiunile luptau pentru „drepturile" lor, semnificația acestor drepturi era deseori controversată și nu ar fi trebuit să fie decisă de cei implicați. Adevărata problemă era că „noi am făcut din suveranitatea națională un zeu și din naționalism o religie", ceea ce a dus la respingerea instinctivă a cooperării internaționale. Singura alternativă pentru a ajunge la „eliminarea treptată a forței" era un angajament că aceasta avea să fie folosită doar pentru apărarea legii.

La momentul publicării cărții, această propunere s-a confruntat cu formidabilul obstacol reprezentat de Adolf Hitler, care devenise cancelar al Germaniei în ianuarie 1933. Toți cei care au contribuit la cartea lui Woolf au făcut ce le-a stat în puteri ca să-și susțină convingerile. Erau pregătiți să facă unele concesii Germaniei, date fiind presiunile deloc rezonabile ce au rezultat din Conferința de pace de la Versailles și care creaseră un teren fertil pentru propaganda nazistă. Unul dintre autori a apreciat drept liniștitor un discurs rostit de Hitler în Reichstag, în care acesta a pledat împotriva războiului pentru că „nici din punct de vedere politic, nici economic, recurgerea la forță de orice fel în Europa nu ar putea crea o situație mai favorabilă decât există astăzi". Un altul spera că responsabilitatea „putea să-i învețe pe acești oameni prudența", în vreme ce „necesitățile economice i-ar putea obliga să urmeze o politică de mare răbdare și moderație". Și totuși, cuvintele lui Hitler din cartea lui manifest, *Mein Kampf*, erau greu de ignorat:

> teritoriile oprimate nu sunt readuse la sânul patriei mamă cu proteste înflăcărate, ci cu o sabie în stare să lovească. Este sarcina celor ce conduc politica internă să făurească această sabie; să se asigure că făurirea ei nu este perturbată, iar să caute camarazi de arme este sarcina politicii externe.

Pregătirea pentru război începuse deja, iar copiii erau învățați ura și răzbunarea. Germania trebuia așadar să fie văzută ca „un pericol pentru pacea mondială". Woolf și-a încheiat introducerea referindu-se la „virajul spre fascism și hitlerism". De la data primelor planuri făcute pentru carte, se produsese „o accelerare enormă a mișcării spre naționalism și violență și dictatură, departe de orice idee de internaționalism și de Ligă a Națiunilor". Cei cu aceste concepții retrograde puteau să facă războiul inevitabil, dar puteau totodată să aleagă și o altă cale. El insista că „nu era nimic rușinos în a refuza să te alături barbarilor".[21]

Câțiva ani mai târziu, speranța că Hitler avea să învețe moderația a lăsat locul alteia, și anume că setea lui de putere putea fi satisfăcută dacă i s-ar fi îndeplinit unele solicitări limitate.[22] Omul care a îmbrățișat cu cel mai mare entuziasm politica de împăciuire, prim-ministrul britanic Neville Chamberlain, a devenit un nume generic pentru naivitatea iresponsabilă. După ce s-a întâlnit cu Hilter la München și a acceptat intrarea Germaniei în Regiunea Sudeților, în Cehoslovacia, Chamberlain a vorbit despre „pacea în vremurile noastre", remarcând: „Cât de oribil, de fantastic, de neconceput ar fi să săpăm

tranșee aici și să ne punem măștile de gaze din pricina unei dispute într-o țară îndepărtată, între popoare despre care nu știm nimic".[23] La începutul lui septembrie 1939, naziștii au invadat Polonia. La doar două decenii după sfârșitul unui război catastrofal, Europa se implica într-un al doilea. Spre deosebire de nesfârșitele discuții privind originile Primului Război Mondial, originile celui de-al doilea nu erau mai deloc controversate.

Războiul abia începuse când Edward Hallett Carr, un fost diplomat, a publicat *The Twenty Years' Crisis (Criza celor 20 de ani)*, o critică tranșantă a proiectului de pace interbelic. Carr era cel de-al patrulea deținător al funcției de președinte al primului Comitet pentru relații internaționale, înființat în cinstea lui Woodrow Wilson la Universitatea din Aberystwyth. Sponsor a fost parlamentarul liberal David Davies, un susținător activ și entuziast al Ligii Națiunilor, care spera că, printr-o înțelegere suficient de riguroasă a funcționării sistemului internațional, puteau fi identificate măsuri care să prevină o nouă alunecare spre război. De unde și consternarea pe care i-a provocat-o critica adusă de Carr convingerilor la care ținea cel mai mult. *The Twenty Years' Crisis* nu pleda atât pentru o alternativă „realistă" la „utopianism", cât pentru o sinteză a celor două, deși tonul dominant era cel realist.

Critica lui indica trei probleme fundamentale ale utopiilor din precedentele două decenii: în primul rând, o credință nejustificată în progres, de parcă omenirea ar fi fost obligată să-și îmbunătățească formele de guvernare; în al doilea rând, neglijarea factorilor de putere; și, în al treilea rând, încercarea de „a pune la baza moralității internaționale o presupusă armonie de interese, care identifică interesul întregii comunități de națiuni cu interesul fiecărui membru individual al acesteia". Când guvernele vorbeau de principii, justiție și drepturi, a avertizat el, se refereau de fapt cu toatele, fie și inconștient, la interesele lor naționale.[24] Dat fiind momentul, cu greu mai putea fi contestat eșecul proiectului utopic. Era dureros de clar că eforturile de a gestiona problema războiului cu ajutorul unei noi organizații internaționale dăduseră greș.

Capitolul 6

Războiul total

„Cum va fi următorul război?" „Va semăna întru ceva cu precedentul?" Acestea sunt întrebările cu care, în actuala stare de teamă sau de curiozitate resemnată, este bombardat oricine studiază sumbrul domeniu al cunoaşterii numit uneori ştiinţa războiului.

Basil Liddell Hart, *Europe in Arms (Europa la arme)*, 1937[1]

Spre deosebire de perioada anterioară Primului Război Mondial, în anii care au dus la cel de-al doilea nu au mai existat iluzii cu privire la natura războiului. Amintirile cutremurătoare ale victimelor ridiculizaseră ideea de război ca un lucru nobil și formator de caractere. Războiul scăpase din constrângerile fizice și normative de până atunci. Învingătorii din 1918 au ieșit din război răniți și epuizați, la fel ca învinșii. Un viitor război avea să fie destul de asemănător, dar mult mai distrugător, pentru că apăruseră noi moduri de a ucide și nu exista protecție pentru civili. Civilii nu mai apăreau ca necombatanți care trebuiau protejați, ci deveneau obiectiv central al mașinăriei războiului industrializat și, totodată, o țintă, în același timp, „slabi și de o importanță critică". În 1923, în contextul preocupărilor privind războiul aerian, juriștii au început să înlocuiască vechea antiteză combatant/necombatant cu cea dintre militari și civili.[2]

Perspectivele erau sumbre, presupunându-se că inovațiile cele mai cumplite din precedentul război, în special raidurile aeriene, aveau să domine luptele încă de la început. După atacurile asupra Marii Britanii cu aerostate în 1915 și avioane în vara anului 1917, și cu toate că nu a existat panică, guvernul a început să își facă griji cu privire la reacțiile populației la atacuri viitoare. În vara anului 1918, generalul sud-african Jan Christiaan Smuts a scris pentru guvernul britanic un raport ce anticipa o zi, nu prea îndepărtată,

> în care operațiunile aeriene – cu distrugerile produse de ele în teritoriile inamicului, cu distrugerea pe scară largă a centrelor industriale cu mulți locuitori – ar putea să devină principalele operațiuni ale războiului, față de care formele mai vechi de operațiuni militare terestre și navale ar putea deveni secundare și subordonate.[3]

Viziunea lui Wells, a forței aeriene folosite împotriva populațiilor lipsite de apărare, a fost contestată înainte de război. Unul dintre critici a remarcat că „putem fi siguri că, deși raidul aerian va avea utilitățile lui în strategia viitorului, el va rămâne subsidiar altor metode". Alții credeau că era mai puțin probabil ca națiunile civilizate să recurgă la astfel de metode teribile, dar îi îngrijora ce ar putea face anarhiștii cu asemenea arme.[4] După 1918, preocupările din jurul războiului aerian au dus la cristalizarea ideilor privind importanța civililor în efortul național de război și posibilitatea ca o lovitură ce i-ar viza în mod special să fie fatală. Astfel, dacă Wells se îndoia că războiul putea fi câștigat din aer și a avertizat cu privire la un concurs nebunesc al distrugerilor până când, din disperare, s-ar fi ajuns la un guvern mondial, opinia mai larg răspândită era că aceasta putea fi o cale către victorie. Încă din 1909, jurnalistul R.P. Hearne a descris un război care începea cu „o lovitură răsunătoare" împotriva orașelor, suficientă pentru ca moralul național să se prăbușească.[5] Pe alții îi îngrijora „paralizia" ce ar rezulta dintr-o „singură lovitură bine direcționată" împotriva a ceea ce ar fi descris acum ca „infrastructură

critică". Conștientizarea tot mai pronunțată a interdependenței complexe din societățile moderne a adus preocuparea că distrugerea unei părți a sistemului ar putea duce la un colaps mai răsunător. În timpul Primului Război Mondial, raidurile zeppelinurilor au încurajat ideea că un război dus împotriva „nervilor centrali și arterelor vitale ale unui adversar nepregătit" putea fi decisiv. Aceasta sugera un răspuns la dilema războiului îndelungat, de uzură. Dacă războaiele nu mai puteau fi „câștigate pas cu pas", prin metode tradiționale, atunci raidurile aeriene puteau fi un mod de a pune capăt rapid unui viitor conflict.[6]

După război, analiștii militari au evaluat diferitele tipuri de muniție care puteau fi lansate din avion, de la cele incendiare la cele cu gaze toxice, ținând cont nu atât de efectele lor materiale, cât de cele psihologice. Cei mai entuziaști susținători ai puterii aeriene, ca Billy Mitchell în Statele Unite și Giulio Douhet în Italia, au încercat să arate cum ar putea câștiga războaie cu ofensive viguroase, care să îngenuncheze inamicii națiunii. Ei au respins alte opțiuni în locul raidurilor masive asupra teritoriului inamic, la fel cum, înaintea lor, susținătorii puterii navale insistau că preocuparea pentru apărarea de coastă sau sprijinirea operațiunilor terestre distrăgea din eforturile care ar fi fost mai bine dedicate supremației pe mare. Afirmațiile lor au fost popularizate de Douhet, a cărui carte *Dominarea din spațiul aerian*, publicată în 1921, demonstra că avionul urma să facă irelevantă lupta terestră, proiectând bătălia în inima teritoriului inamic, unde civilii loviți aveau să ceară curând guvernului lor să capituleze.[7] Impactul probabil al unor astfel de atacuri asupra stării de spirit a populației se baza doar pe observațiile făcute după raidurile din timpul războiului împotriva britanicilor, pe prejudecățile de clasă și pe teoriile dominante ale psihologiei mulțimilor, cum era cea a lui Le Bon, care puneau accentul pe susceptibilitatea la emoția brută. O examinare mai atentă a realității ar fi încurajat o viziune mai nuanțată asupra reacțiilor populare și nu ar fi mers prea mult pe ideea că oamenii n-ar fi fost în stare să facă față. Ideea care predomina era cea potrivit căreia bombardamentele din aer ar fi dus inevitabil la haos social. În 1926, de exemplu, strategul militar Basil Liddell Hart, care analizase impactul raidurilor cu zeppelinuri în Hull, medita la posibila distrugere a unor mari orașe, inclusiv Londra, cu „magazinele și Fleet Street dărâmate, Whitehall o grămadă de ruine, cartierele de la periferie scoase din minți, dezlănțuite și împinse să se revolte, căile ferate întrerupte, fabricile distruse". În asemenea circumstanțe, se întreba: „Nu cumva ar dispărea voința generală de a rezista și ce ar putea face partea încă hotărâtă a națiunii, fără organizare și conducere centrală?"[8]

Holman a descris cum „teoria loviturii năucitoare a ajuns să fie unanim acceptată de intelectualii militari în anii 1920, iar în anii 1930 devenit varianta oficială, acceptată și promovată de pacifiști și militariști deopotrivă". Teoria se baza pe presupuneea că populația civilă era esențială pentru economia de război, dar reprezenta și elementul cel mai vulnerabil, conform unui scenariu stereotip. Acesta postula un război care începea cu un atac surpriză al Germaniei, cu un raid aerian masiv soldat cu un mare număr de victime în rândurile civililor, cu siguranță de ordinul miilor, dacă nu al milioanelor. La pagubele produse în mediul urban se adăuga perturbarea sau încetarea unor servicii esențiale, iar zonele rurale nu puteau reprezenta un adăpost din cauza răspândirii foametei și a bolilor. „Cu capacitatea de a duce un război grav compromisă, guvernul nu ar fi avut altă opțiune decât să capituleze după doar câteva săptămâni sau zile, ori poate chiar ore."[9]

În acest fel, autoliniștirea antebelică privitoare la impactul războiului a fost înlocuită de alarmismul postbelic. Ceea ce părea o fantezie cu flote aeriene bombardând mulțimile neputincioase era văzută acum ca o realitate inevitabilă, care se adăuga amintirii tranșeelor și a infanteriei măcelărite la scară industrială. Nu era nevoie de cine știe ce

eforturi de imaginație sau de logică. Dacă populația civilă făcea ca războiul să continue, furnizând rezerve proaspete pentru front și muncitori pentru fabrici, atunci ea era o țintă legitimă și mai profitabil de atacat, deoarece era mai puțin pregătită să reziste decât soldații. În loc ca războiul să devină mai limitat, părea mai probabil să se întâmple contrariul.

Omul care a supervizat înfrângerea Germaniei în 1918, generalul Erich Ludendorff, a dedus că problema stătuse în incapacitatea de a înțelege că războiul trebuia recunoscut ca o întreprindere „totală". În 1935, Ludendorff a avertizat că în următorul război întreaga societate trebuia să fie mobilizată împotriva inamicului, ceea ce însemna că și inamicul trebuia privit în termenii întregii lui societăți, nu limitat doar la forțele armate. Războiul era total, a comentat el, deoarece implica întregul teritoriu și întreaga populație a statului. Pentru aceasta era nevoie de pregătiri din timp, înainte să înceapă ostilitățile, și de o întărire a moralului populației. În plus, războiul total urma să fie condus de un singur personaj, cu autoritate supremă asupra tuturor acțiunilor militare. Erau încă prezente conceptele de dinainte de 1914, de acțiune ofensivă într-un război de anihilare, doar că acum se aplicau întregii națiuni inamice, în caz contrar rezultatul fiind cu siguranță anihilarea națiunii proprii; cerințele mergeau mult dincolo de forța militară. „Victoria se datorează spiritului."[10]

Perspectiva unui viitor război dominat de raiduri aeriene masive, mai ales când în ecuație intrau și gazele toxice, a furnizat scenariul standard pentru literatura perioadei respectice. Clark prezintă o listă de titluri ce demonstrează cât de deprimantă și de ubicuă era tema: *The Poison War (Războiul otrăvii)*, *The Black Death (Moarte neagră)*, *Menace (Amenințare)*, *Empty Victory (Victorie fără sens)*, *Invasion from the Air (Invazie din aer)*, *War Upon Women (Război asupra femeilor)*, *Chaos (Haos)* și *Air Reprisal (Represalii aeriene)*.[11] Ideea victoriilor rapide și facile nu avea prea mare trecere; scenariile sugerau în schimb necesitatea dezarmării.

În ١٩٢٢, Cicely Hamilton, activistă pentru drepturile femeilor și scriitoare britanică, a publicat *Theodore Savage*, ulterior republicată în Statele Unite cu titlul *Lest Ye Die (În caz că nu mori)*, în care o criză în Balcani ducea la un război devastator. După ce Londra a fost lovită, „un val de oameni rămași fără nimic a pornit brusc și orbește spre nord... oriunde departe de ruinele lăsate în urmă de explozii, de flăcări și de moartea prin sufocare; iar autoritățile se chinuiau zadarnic să controleze și să ghideze torentul de suferință de nesuportat". *The Gas War of 1940 (Războiul cu gaze toxice din 1940)*, scrisă în 1933 de Stephen Southwold sub pseudonimul Miles, prezenta amintirile unui dictator care își trimisese fiul în spațiu ca să-l ferească de o lume lipsită de siguranță. *What Happened to the Corbetts (Ce a pățit familia Corbett)* a lui Nevil Shute este povestea unei lumi care a decăzut din cauza războiului și a bolilor aduse de el, a nevoii de a fugi și de a evada, cu toate că mesajul era că civilizația nu era condamnată, pentru că barbaria atacului aerian a întors întreaga lume împotriva agresorului.[12] Cel mai cunoscut era romanul din 1933 al lui H.G. Wells, *The Shape of Things to Come (Cum arată viitorul)*, nu în ultimul rând datorită filmului șocant la baza căruia avea să stea câțiva ani mai târziu, și care începea cu o „alertă de război" în timpul Crăciunului anului 1940. Wells a rămas și de această dată la mesajul lui obișnuit. Chiar dacă la început părea că forța brută avea să învingă, până la urmă lumea era salvată de intervenția Aviației Internaționale, care lupta pentru lege și normalitate, ducând la o nouă epocă a științei și culturii.[13]

În tradiția ficțiunilor de război din urmă cu treizeci de ani, *Evening News*, din Londra, s-a considerat „obligat" să publice în serial, în iunie ١٩٣٥, *The War of 1938 (Războiul din 1938)* a lui S. Fowler Wright.[14] Aceasta a devenit până la urmă o trilogie în care, pe fundalul sumbru al războiului, se derulau povești complexe de iubire și aventuri. Wright

era profund conservator, se temea de impactul științei și privea cu dispreț concepțiile despre progres ale lui H.G. Wells. El vizitase Germania nazistă în 1934, iar cărțile lui reflectau groaza provocată de cele văzute. Primul volum începe cu Germania transmițând revendicări Cehoslovaciei, în ١٩٣٨. Praga a fost distrusă într-un raid aerian și cehii au fost avertizați că avea să fie și mai rău dacă nu cedau solicitărilor Germaniei. Germania, li s-a transmis, devenise „capabilă să-și impună voința, așa cum îi cerea mărețul ei destin". Printre invențiile vătămătoare se număra un gaz care înghețа sângele și le provoca oamenilor orbire și debilitate mintală. Britanicii intră în conflict doar în volumul al doilea, deși în primul existase un avertisment cu privire la eșecul țării de a pregăti populația pentru războiul cu gaze toxice, din cauza resentimentelor persistente față de „ravagiile făcute de știința militară, care nenorocea omenirea". Când Germania a cerut Marii Britanii să-i predea Canalul Suez, aceasta a refuzat doar ca să descopere cât de nepregătită și de nedisciplinată era, acum că Germania devenise „o sabie malefică și nemiloasă, pornită să supună lumea". Americanii stăteau și mai rău, schilodiți de „cancerul profund al comunismului" și convinși de propagandă că războiul trebuia evitat cu orice preț. În volumul al treilea, Germania și Rusia colaborează, în timp ce Statele Unite erau preocupate în exclusivitate de Pacific. Aceste romane, care urmăreau să avertizeze cu privire la Germania și să încurajeze preocuparea pentru aviație, nu fac decât să demonstreze cât de intimidantă devenise perspectiva raidurilor aeriene. Germanii nu mai trebuiau să facă presiuni cu coloane de tancuri, deoarece dețineau arme distrugătoare, de care inamicii lor nu se puteau apăra.

Pe 26 aprilie 1937, avioane germane și italiene ce acționau de partea naționaliștilor spanioli au bombardat orașul basc Guernica. Cifrele care au circulat ulterior sugerează că peste 1 600 de oameni au fost uciși, dintr-o populație de circa 7 000 de locuitori. Acestea au fost cifrele care au alimentat dezbaterea publică privind însemnătatea atacului de la Guernica, deși numărul real al morților a fost probabil mai apropiat de 300. Privind în urmă, acest episod ilustrează cât de vagă era granița între terorizarea populației și sprijinul acordat operațiunilor militare. Obiectivul era prinderea în capcană a forțelor republicane și împiedicarea retragerii lor pentru a întări apărarea orașului Bilbao. Rezistența republicanilor a fost într-adevăr sfărâmată după atac, întărind ideea că raidurile aeriene erau o modalitate eficientă de a frânge voința populară. Efectul imediat a fost însă un val de indignare față de o atrocitate. George Steer, reporter pentru ziarul londonez *Time*, a publicat după câteva zile o relatare completă și intensă:

> Ca execuție și ca scară a distrugerii produse, ca și prin selectarea țintelor, raidul de la Guernica este unic în istoria militară. Guernica nu era obiectiv militar. O fabrică în care se producea material de război, aflată în afara orașului, a rămas neatinsă. La fel și două cazărmi, la mică distanță de oraș. Orașul era mult în spatele liniilor frontului. Scopul bombardamentului a fost, se pare, demoralizarea populației civile și distrugerea leagănului culturii basce. Toate datele vin în sprijinul acestui argument, începând cu ziua în care a avut loc atacul.[15]

Pablo Picasso s-a inspirat din acest eveniment și a prezentat o pictură pentru pavilionul spaniol de la Expoziția Internațională de la Paris. Artistul a concentrat dezastrul într-o imagine dramatică, șocantă și originală, ce avea să rămână un simbol puternic pentru grozăvia oricărui război.

Nu mult după aceea, o dispută mocnită dintre China și Japonia s-a transformat brusc într-un război total. Chinezii au făcut față cu greu atacului japonez și nu au reușit să își apere capitala, Nanking. La sfârșitul lui decembrie 1937, japonezii au intrat în oraș și au renunțat imediat la orice constrângeri. Vreme de aproximativ șase săptămâni, soldații

japonezi au ucis, au jefuit și au violat. Ei pretindeau că ar căuta militarii chinezi, dar aceasta nu putea să explice și cu atât mai puțin să justifice atrocitățile. De data aceasta a fost un reporter de la *New York Times*, F. Tillman Durdin, care a prezentat ororile văzute. El a descris violența intensă ca fiind strategică: „Japonezii par să vrea ca ororile să persiste cât mai mult, ca să întipărească în mintea chinezilor ce rezultate cumplite are rezistența opusă Japoniei". Rezultatul a fost că Nanking „adăpostea de-acum o populație terorizată care, sub ocupație străină, aștepta temându-se de moarte, tortură și jaf. În cimitirele zecilor de mii de soldați chinezi ar putea fi la fel de bine îngropate orice speranțe ale chinezilor de a rezista cuceririi de către Japonia."[16] Dacă acesta a fost scopul, el a fost îndeplinit doar până la un punct. Forțele japoneze au continuat să facă progrese, dar China era atât de mare și populația ei atât de numeroasă, încât nu au putut niciodată termina cu adevărat cucerirea.

Cu toate că lumea se aștepta deja la un al Doilea Război Mondial, când s-a ajuns la el luptele au început cu precauție. În *The Shape of Things to Come*, Wells văzuse războiul începând între Germania și Polonia în 1940, cu o durată între doi și zece ani. Așa a și început în septembrie 1939, dar totul s-a terminat în șase săptămâni. Francezii și britanicii sperau că s-ar putea găsi o cale de învinge Germania fără ofensive majore. Armata franceză aștepta în spatele defensivei ei Linii Maginot, în timp ce Marina Regală britanică se pregătea din nou să impună o blocadă care, în timp, să paralizeze economia de război germană. După ocuparea Poloniei a urmat o perioadă de calm și chiar s-a vorbit despre „un fals război". În primăvara anului 1940, când au căzut Olanda și Belgia, și când, până la urmă, a capitulat și Franța, războiul a părut să revină la tipul anticipat în 1914. Germania cucerea țările una după alta prin ofensive rapide și eficiente, în doar câteva săptămâni. Războiul urma liniile clasice, cu armate regulate care se înfruntau în bătălii, iar rezultatele acestora decideau soarta politică a națiunilor.

Rolul potențial al tancurilor într-un viitor război stârnise discuții aprinse încă de la prima apariție a acestora, în timpul Primului Război Mondial. Toate puterile mai importante își construiseră vehicule blindate, dezbătând între timp cum puteau fi acestea folosite mai bine – să se deplaseze rapid și pe cont propriu în teritoriu inamic, ca forță de sprijin pentru infanterie într-o ofensivă obișnuită, sau ca putere de foc mobilă pe o poziție defensivă. Tancul era întotdeauna preferat de cei hotărâți să înfrunte provocarea întoarcerii la ideea clasică de război între armate de profesioniști. În locul lipsitelor de sens atacuri frontale din Primul Război Mondial, ei pledau pentru deplasare rapidă și manevre de învăluire. Acestea se materializaseră acum cu o eficiență devastatoare. Spre deosebire de entuziaștii puterii aeriene, care erau convinși că avionul trebuia utilizat doar în rol „strategic", de câștigător al războiului, germanii și-au dat seama cum putea avionul să sprijine operațiunile terestre.

Succesul ofensivelor germane din 1939–1940 a fost posibil prin pactul dintre Hitler și Stalin, conducătorul Uniunii Sovietice comuniste. La vremea respectivă, acesta a fost văzut ca fiind deosebit de cinic. Ambele țări fuseseră în tabăra celor învinși în precedentul război și se radicalizaseră, ca rezultat. Ambele erau totalitare, cu elita conducătoare controlând orice aspect al vieții. Din punct de vedere ideologic, erau complet opuse și cu totul antagonice. Caricaturistul David Low a surprins cinismul pactului imediat după anunțarea acestuia. Cei doi dictatori se întâlneau într-un peisaj pustiit. „Canalia planetei, presupun", spune Hitler. „Asasinul sângeros al maselor, presupun", spune Stalin. Dacă Hitler s-ar fi mulțumit să îl lase pe Stalin să facă propriile cuceriri, cei doi ar fi putut să împartă Europa între ei, dar el nu a putut accepta să împartă continentul cu o ideologie pe care o respingea și cu un popor pe care îl

disprețuia. Hitler a avut întotdeauna intenția ca, la un moment dat, să se deplaseze spre est ca să obțină *Lebensraum*, „spațiu vital" pentru poporul german. La sfârșitul anului 1940, cu Marea Britanie înțepenită în starea defensivă și cu Statele Unite încă nebeligerante, a ajuns la concluzia că era momentul potrivit. O înfrângere a sovieticilor i-ar fi convins pe britanici că poziția lor era lipsită de speranță, realizând totodată ceea ce reprezenta obiectivul mobilizator al întregii lui ideologii. Pe 18 decembrie 1940, și-a prezentat punctul de vedere: „Wehrmachtul trebuie să fie pregătit să zdrobească Rusia sovietică printr-o campanie rapidă, și asta chiar înainte de sfârșitul războiului împotriva Angliei".[17]

Cât despre metodă, Hitler intenționa să se bazeze pe blitzkriegul care îl servise atât de bine în 1940. El nu credea că forțele sovietice erau într-o stare suficient de bună ca să facă față unui atac sălbatic brusc și se aștepta ca ele să cedeze rapid. Națiunea lui era una puternică și cu o voință de fier, și înfrunta o națiune slabă. Generalii lui nu erau la fel de siguri, dar ei nu fuseseră siguri nici înainte de invadarea Franței și se dovedise că nu avuseseră dreptate. Au înțeles că totul depindea de viteză. Dacă Moscova reușea să reziste, atunci întreaga operațiune era probabil condamnată. Fusese mobilizată o armată germană imensă, de patru milioane de oameni, dar dacă armata sovietică avea șansa să se regrupeze și să își revină, urma să fie nevoie de un număr și mai mare. La fel de serios, dacă războiul nu se termina rapid, forțele germane nu dispuneau de îmbrăcămintea și de cele necesare pentru iernile grele din Rusia.

Când a venit momentul lansării Operațiunii Barbarossa, pe 22 iunie 1941, surpriza a fost aproape totală.[18] Stalin fusese prevenit, dar a ales să ignore avertismentele, pe care le-a văzut ca pe o încercare de a distruge o relație ce se dovedise satisfăcătoare pentru ambele părți, permițând fiecăreia să își stabilească sfera de influență. Inițial s-a poticnit, dar apoi și-a recăpătat cumpătul și a început apărarea. Acesta a devenit Marele Război Patriotic, dus pentru apărarea patriei, mai degrabă decât pentru comunism. Dovezile brutalității germanilor au făcut ca și aceia care aveau prea puțină simpatie pentru regim să lupte împotriva invadatorilor. Germanii au ajuns aproape de Moscova și de Leningrad, unde au instituit un asediu teribil, dar nu s-au apropiat suficient de mult. Trăsătura principală a strategiei lui Hitler nu ținea de pretinsa originalitate a conceptelor și a tacticilor lui militare. De fapt, Hitler nu își dădea seama pe deplin de caracterul improvizat al blitzkriegului dus de el în Europa de Vest și norocul pe care îl avusese să găsească în față o Franță rămasă încă la stadiul de campanie defensivă pe liniile de tranșee din precedentul război. Strategia era mult mai puțin adecvată stepelor rusești. Originalitatea lui stătea în obiectivele războiului, care presupuneau nu doar cucerirea altor popoare, ci înrobirea și anihilarea acestora. Vătămarea societății inamicului nu mai era un mijloc către un scop: tocmai asta urmărea războiul. Persecutarea evreilor era o parte bine ancorată în ideologia nazistă și era practicată în teritoriile ocupate, însă pe măsură ce forțele germane avansau pe teritoriul Uniunii Sovietice s-a trecut oficial la o politică de ucidere nediscriminatorie și apoi de exterminare organizată. După întâlnirea din ianuarie 1942 a conducerii naziste în suburbia berlineză Wannsee, „Soluția finală la problema evreiască" a ajuns să presupună eliminarea sistematică a evreilor nu doar din est, ci și a celor deja aflați sub ocupație în Europa de Vest.[19] A fost un angajament care a dat o semnificație războiului din Est, dar i-a asigurat totodată și eșecul. Hotărârea de a invada Uniunea Sovietică era „înrădăcinată atât de adânc în ADN-ul nazist, încât nu a putut fi oprită". Însă deturnarea de resurse pentru realizarea exterminării și o ocupație brutală care a alienat naționalități ce altfel ar fi putut fi câștigate de partea luptei antisovietice au „îndepărtat" și mai mult orice șansă ar fi avut Hitler să câștige războiul.[20]

Dacă decizia Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică a reprezentat o eroare de judecată majoră, atunci atacul japonez asupra flotei americane din Pacific la baza ei de la Pearl Harbor a fost una și mai mare. O posibilă explicație este că – la fel ca Hitler cu Planul Barbarossa – japonezii erau încrezători în capacitatea lor de a câștiga un atac-surpriză. Strategia funcționase în favoarea lor în trecut, în Primul Război Sino-Japonez din 1894, și apoi în februarie 1904, când au atacat flota rusă din Extremul Orient la Port Arthur, hotărând că războiul era singura cale de rezolvare a unei dispute privind statutul Coreei. După acest al doilea atac, navele rusești au fost distruse sau au eșuat, incapabile să mai iasă din port, iar forțele japoneze au înaintat în Coreea fără să întâmpine rezistență. Ca să recupereze, țarul a a trimis nave din Flota Baltică, dar, până au ajuns acestea acolo, Port Arthur căzuse deja și flota japoneză era pregătită să le întâmpine. Japonezii au anticipat traseul prin Strâmtoarea Tsushima al navelor rusești, care au fost luate prin surprindere. Într-una din acele rare bătălii care pot fi descrise ca „decisive", flota rusă a pierdut două treimi din nave și, ca să evite un dezastru și mai mare, s-a predat japonezilor. Nu mult după aceea, Rusia a acceptat termenii de pace. Victoria le-a dat japonezilor și mai multă îndrăzneală, în timp ce restul puterilor maritime au fost foarte atente să tragă învățăminte. Succesul Japoniei fusese rezultatul vitezei navelor ei de luptă și al tunurilor puternice, precum și al faptului că își dăduse seama de potențialul telegrafiei.

Un analist a văzut din timp că succesul acesta ar fi putut ispiti Japonia să atace flota Statelor Unite. Hector Bywater îmbina jurnalismul naval cu spionajul ocazional pentru Amiralitatea britanică. După ce și-a expus pentru prima dată ideile, în 1921, în cartea *Sea-power in the Pacific: A Study of the American-Japanese Naval Problem (Puterea maritimă în Pacific: un studiu al problemei navale americano-japoneze)*, el și-a prezentat pe larg ideile în 1925 într-un roman, *The Great Pacific War (Marele Război din Pacific)*, care explora cum ar putea izbucni și evolua un viitor război între Statele Unite și Japonia.[21] El a subliniat, foarte corect, importanța lipsei de materii prime de care suferea Japonia și nevoia ei de a căpăta acces la Asia continentală pentru a-și satisface necesitățile, și că „înrobirea" chinezilor pe care o presupunea acest demers avea să întâmpine rezistența Statelor Unite. Conform scenariului imaginat de Bywater, flota militară americană urma să fie prinsă în Golful Manila de un atac surpriză japonez, exact la fel cum fuseseră surprinși rușii în Strâmtoarea Tsushima. Cele mai mari pagube avea să le facă artileria navală.

Pe 7 decembrie 1941, valuri de avioane japoneze plecate de pe șase portavioane au atacat flota americană din Pacific la Pearl Harbor, avariind sau distrugând optsprezece vase, inclusiv cinci nave de luptă, și avariind sau distrugând cele mai multe avioane americane din Hawaii. Bywater, care murise cu un an în urmă, a fost redescoperit ca un fel de profet.[22] Japonezii știau de el cu siguranță, deoarece cărțile lui fuseseră traduse în japoneză. Însă factorul esențial în pregătirea planurilor pentru Pearl Harbor a fost înțelegerea de către marina militară japoneză a posibilităților puterii aeronavale.[23] Bywater văzuse un rol pentru avioanele având baza de lansare pe nave, dar nu apreciase pe de-a întregul posibilul lor impact. Însă la fel de importantă ca previziunea lui Bywater că războiul ar putea să înceapă cu un atac-surpriză a fost opinia lui că, totuși, Japonia avea să piardă până la urmă războiul. El a anticipat strategia din-insulă-în-insulă pe care americanii aveau să o adopte în Pacific, ca să-i împingă înapoi pe japonezi. În romanul lui, Japonia se predă după un raid american „demonstrativ" asupra capitalei Tokyo cu „bombe" conținând fluturași care cereau imperativ capitularea, „ca să nu se mai piardă atâtea vieți". Eșecul Japoniei era esențial pentru scopul urmărit de Bywater. El a explicat că a ales să demonstreze „cu ajutorul ficțiunii" că „războiul nu era o opțiune rentabilă pentru nici una dintre părțile implicate".

Dacă japonezii au apreciat descrierea făcută de Bywater primelor etape ale războiului, ei au fost mai puțin impresionați de modul în care le-a descris eșecul final (calificat drept „calomnie“ de un ofițer în introducerea pe care a făcut-o la carte). Motivele pentru care un atac ar fi putut să eșueze au fost apreciate pe de-a întregul la Tokyo, chiar și de către susținătorii războiului. Invadarea recentă a Chinei ar fi putut să fie un avertisment suficient de puternic privind pericolele acțiunii agresive. Aceasta a dus la deteriorarea relațiilor cu Statele Unite și a făcut ca Washingtonul să impună sancțiuni economice. De-a lungul anului 1941, discuțiile diplomatice intermitente nu au reușit să rezolve impasul, chiar dacă Japonia încerca din greu să restabilească liniștea în China. Dacă sancțiunile continuau, economia Japoniei ar fi fost grav afectată. Dar Japonia nu a vrut să admită că făcuse o eroare cu China, pentru că ar fi fost dezonorant și probabil ar fi atras cereri și mai nerezonabile din partea Washingtonului.

Logica acestei poziții era să accepte inevitabilul războiului fără o soluție evidentă pentru victorie. Nu s-a luat în calcul o invadare sau o ocupație a Statelor Unite continentale. Scopul era înlăturarea opoziției americanilor la hegemonia Japoniei în Asia de Est. Planul de a ataca Pearl Harbor a fost așadar conceput știind foarte bine că, oricât succes ar fi avut, nu se punea problema unei înfrângeri militare a Statelor Unite și că, dacă Statele Unite nu se hotărau să pună capăt pierderilor și să negocieze o pace în termenii japonezilor, resursele superioare ale americanilor aveau să ducă la victoria acestora. Americanii nu au avut niciodată vreo îndoială că urmau să învingă într-un eventual război și de asta au fost luați prin surprindere atunci când japonezii au decis că nu mai suportă.

Este relevantă discuția pe care a avut-o împăratul Hirohito cu șeful armatei terestre și cu cel al forțelor navale (generalul Hajime Sugiyama, respectiv amiralul Nagano Osami) în septembrie 1941, la o consfătuire despre probabilitatea victoriei. Împăratul a amintit că, la invadarea Chinei, șefii armatei i-au spus că „putem obține pacea imediat după ce îi atacăm cu trei divizii“. Când Sugiyama a încercat să explice („China este o țară cu un teritoriu imens, cu multe căi de intrare și de ieșire, și pe neașteptate am întâmpinat dificultăți foarte mari“), împăratul s-a înfuriat. „Nu v-am avertizat de fiecare dată cu privire la chestiunile acestea? Sugiyama, mă minți? Dacă tu spui că teritoriul Chinei este vast, nu crezi că Pacificul este și mai mare?“ Cu Sugiyama încremenit și incapabil să răspundă, Osami a făcut un pas în față. El a recunoscut că victoria nu era 100% sigură și a venit cu o metaforă:

> Să presupunem că un om este bolnav și noi nu îi facem nimic, atunci va muri cu siguranță. Dar dacă medicul spune că sunt ٧٠٪ șanse de supraviețuire, cu condiția ca pacientul să fie operat, atunci nu credeți că ar trebui să încercăm asta? Iar dacă omul moare după ce este operat, nu putem spune decât că așa a fost să fie. La fel este și situația în care ne găsim astăzi... Dacă pierdem timpul, dacă lăsăm zilele să treacă și suntem obligați să luptăm după ce este prea târziu pentru luptă, atunci nu vom mai putea face nimic.

Aceasta l-a mulțumit pe împărat: „Foarte bine, înțeleg... Nu trebuie să schimbați nimic.“[24]

Amiralul Yamamoto, responsabil cu planificarea atacului, credea că „marina militară a Japoniei trebuie să decidă soarta războiului încă din prima zi“. Metoda avea să fie „atacarea în forță și distrugerea principalei flote americane încă de la începutul războiului, pentru ca moralul forțelor navale și al poporului Statelor Unite să se prăbușească la un nivel de unde să nu mai poată să-și revină“. Problema era că navele sunt mai ușor de scufundat decât moralul. Yamamoto a luat în calcul riscurile, inclusiv „posibilitatea ca inamicul să îndrăznească să lanseze un atac asupra teritoriului nostru, ca

să dea foc capitalei și altor orașe", dar nu vedea nici o altă ieșire din impasul strategic de atunci al Japoniei. Era un plan îndrăzneț, dar „conceput din disperare". În practică, Japonia nu putea spera decât cel mult la o reluare a negocierilor și la termeni mai buni decât cei de până atunci, dar nu exista nici un motiv pentru a presupune că americanii ar fost interesați. Prim-ministrul Tojo a recunoscut că erau doar speculații: „În privința războiului, dacă nu încerci, nu ai de unde să știi cum o să iasă".[25]

Barbarossa și Pearl Harbor reflectau logica simplă că un stat decis să intre în război cu un altul avea să caute să maximizeze impactul primei lui mișcări. Agresiunea și atacul-surpriză mergeau mână în mână. În ambele cazuri, agresiunile reflectau un sentiment de inevitabil. Războiul avea să vină oricum, așa că trebuia început în cele mai bune condiții cu putință. Pentru Hitler, desfășurarea de forțe împotriva bolșevicilor era destinul lui istoric; pentru Tojo era incompatibilitatea fundamentală dintre Statele Unite și Japonia. Fără acest sentiment al fatalității, argumentele erau foarte subțiri în ambele cazuri, deoarece era vorba de atacarea unor țări cu resurse formidabile. Hitler credea că Uniunea Sovietică putea fi înfrântă; Tojo nu era așa de sigur în privința Statelor Unite. Și tot în ambele cazuri, ideea că o primă mișcare îndrăzneață putea să asigure o victorie rapidă, o moștenire a războaielor din trecut, fusese contrazisă de experiențe recente. Germania și Japonia își făceau noi dușmani înainte ca dușmanii pe care îi aveau deja să fie învinși.

În ceea ce privește atacurile, unul terestru și unul pe mare, ambele au fost facilitate de complacerea victimelor. Stalin avea mai puțină încredere în cei care îl avertizau că Hitler era pe punctul să atace decât avea în Hitler. Americanii, care știau că un atac timpuriu era destul de probabil, considerau mai degrabă Filipinele ca o posibilă țintă și subestimau capacitățile japonezilor. Ei presupuneau că forța Flotei Pacificului avea să fie un factor de descurajare. Moscova și Washingtonul au greșit în evaluarea riscurilor cu care se confruntau deoarece nu au considerat că tabăra opusă ar fi putut greși atât de mult cu privire la riscurile pe care erau dispuși să și le asume.[26] În ultimul rând, în ambele cazuri, impulsul militar câștigat a fost insuficient pentru a pune capăt rapid războiului, și chiar dacă puterile Uniunii Sovietice și ale Statelor Unite au fost considerate din start mai mari, ele s-au dovedit în final copleșitoare.

Al Doilea Război Mondial, la fel ca Primul, a confirmat modelul clasic prin faptul că sfârșitul lui a depins de o victorie militară clară. Războaiele din Europa și din Pacific s-au încheiat cu capitulări oficiale ale forțelor armate învinse. Totuși, modelul clasic era forțat până la limita distrugerii. Ceea ce a făcut diferența a fost enormul avantaj al aliaților în forța combinată aeriană și maritimă, care le-a permis să erodeze puterea inamicului și capacitatea lui de luptă terestră.[27] Estomparea liniilor dintre militar și civil în acest război a reprezentat o provocare specială pentru modelul clasic. Germanii au adoptat o poziție nemiloasă când s-au confruntat cu orice formă de activitate de partizani în teritoriile ocupate în Europa. Aceasta încă se mai putea încadra în modelul clasic, în termenii riscului pe care și-l asumau necombatanții atunci când puneau mâna pe arme sau ajutau direct forțele inamice. Odată ce naziștii au decis să se îndrepte împotriva unor populații întregi, modelul a fost abandonat. Atacurile împotriva civililor nu mai erau doar o chestiune de menținere a legii și ordinii, sau nefericite pagube colaterale la atacurile împotriva unor obiective militare, sau eforturi disperate de a slăbi inamicul atunci când orice altceva a eșuat, ci făceau parte din motivația războiului, un mod de a-și afirma superioritatea asupra raselor inferioare sau de a le elimina, pur și simplu.

Pentru naziștii din Germania și militariștii din Japonia, războiul total nu ținea atât de strategie, cât de viziunea asupra lumii. Logica era totalitară, și nu doar pentru că statul controla toate aspectele economiei și ale relațiilor sociale, ci și pentru că pornea de la

premisa că indivizii trebuiau să acționeze în slujba lui. Când Franța a cedat în 1940, dreapta care a preluat controlul în Regimul de la Vichy a văzut înfrângerea ca o consecință a faptului că țara devenise „pluralistă, materialistă și moale". Războiul era un test al sănătății națiunii și Franța nu l-a trecut. Această logică, așa cum s-a manifestat ea în al Doilea Război Mondial, a fost „cea mai perfidă moștenire" rămasă din Primul.[28] Chiar dacă războiul nu a început atât de brutal pe cât era așteptat, el a devenit, spre sfârșit, de o brutalitate pe care puțini și-ar fi putut-o imagina la început, o tentativă de asasinare a unui popor întreg, cu violență dezlănțuită împotriva populațiilor ocupate și cu bombe capabile să distrugă, fiecare, orașe întregi.

Capitolul 7

Echilibrul terorii

Așa a fost triumful care a încununat știința militară, explozibilul suprem care avea să dea războiului „tușa decisivă"...

H.G. Wells *The World Set Free (Lumea eliberată)*, 1914[1]

La începutul Primului Război Mondial, H.G. Wells a văzut necesitatea învingerii Germaniei deoarece aceasta, îmbrățișând *realpolitik*, contrazicea viziunea lui referitoare la guvernul mondial. În al Doilea Război Mondial, orientarea lui a fost asemănătoare. George Orwell a remarcat că era „aceeași evanghelie" pe care Wells „o predicase aproape fără întrerupere în ultimii patruzeci de ani, întotdeauna cu un aer de surprindere furioasă că oamenii nu reușeau să înțeleagă ceva atât de evident". Întotdeauna era vorba de „așa-zisa antiteză dintre omul de știință care trudea în direcția unui deja planificat Stat Mondial și reacționarul care încerca să reinstaureze un trecut dezordonat". Aceasta, a avertizat Orwell, l-a împiedicat pe Wells să perceapă natura amenințării și a provocării ce-i stăteau în față, „incapabil să înțeleagă că naționalismul, bigotismul religios și loialitatea feudală sunt forțe mult mai puternice decât ceea ce el însuși ar descrie ca normalitate. Creaturi din Evul Mediu au venit mărșăluind până în prezent, iar dacă acestea sunt fantome, atunci oricum sunt fantome pentru a căror alungare ar fi nevoie de o vrajă puternică."[2] Acesta nu era un război care să poată fi înțeles în termenii calculelor făcute de oamenii de stat sau ai judecăților înguste privind interesul național.

Când a venit însă vorba de un posibil al Treilea Război Mondial, Wells s-a dovedit mai profetic. Una dintre cele mai impresionante predicții ale lui era și mai remarcabilă prin faptul că el însuși a contribuit la materializarea ei. Mereu în căutare de inovații științifice care să susțină cauza progresului politic, el a dat, la începutul anilor 1900, peste articole despre realizările epocale privind înțelegerea structurilor atomice. Cel care l-a îndrumat a fost Frederick Soddy, unul dintre pionierii studiului radioactivității și care își câștigase reputația lucrând cu fizicianul Ernest Rutherford la Universitatea McGill, din Canada. Cei doi arătaseră că existau circumstanțe în care atomii se puteau rupe, eliberând în acest proces mari cantități de energie. Rutherford și Soddy au înțeles cât de multă energie era înmagazinată în cantități mici de materie, dar nu vedeau cum ar fi putut fi ea eliberată. În mod normal, radioactivitatea era eliberată în perioade de timp de ordinul secolelor, chiar al mileniilor. Pentru construirea unei arme folosind aceste cunoștințe, procesul trebuia comprimat în ore, chiar mai puțin. Rutherford nu credea că ar fi fost posibil, dar Soddy nu era atât de sigur. Cu toate că mai târziu avea să minimalizeze acest aspect, el a recunoscut imediat importanța pe care o putea avea pentru război o asemenea putere explozivă. Într-o prelegere ținută în 1904 în fața Corpului Regal de Ingineri, Soddy a speculat că dacă energia „latentă și legată în structura atomului" de materie grea putea fi eliberată, „ce agent ar fi fost pentru făurirea destinului lumii". Omul care „ar pune mâna pe pârghia" ce i-ar permite accesul la acest vast depozit de energie „ar ajunge în posesia unei arme cu care ar putea și să distrugă lumea, dacă ar dori". Liniștitor însă, avea încredere în natură că-și va păstra secretul.[3]

El a lăsat în general la o parte această perspectivă neplăcută și într-o carte de popularizare a noii științe, *The Interpretation of Radium (Interpretarea radiului)*, publicată

în 1909.[4] O sursă atât de bogată de energie însemna că specia umană nu mai trebuia „să-și câștige pâinea cu sudoarea frunții". Perspectiva mai fericită se baza pe capacitatea „de a transforma un continent deșertic, de a topi gheața de la poli și de a face din întreaga lume o fericită Grădină a Edenului".[5] Soddy nu a pomenit de vreo armă, dar implicația era acolo, într-un paragraf de la început care compara atomii, ca blocuri din care este constituită materia, cu cărămizile dintr-o construcție. Imaginați-vă, cerea Soddy, că ar dori cineva să-i demonstreze unui arhitect că aceste cărămizi ce formează locuința „puteau fi folosite în cu totul alte scopuri – să spunem, de exemplu, că ar putea fi utilizate ca un explozibil incomparabil mai puternic decât dinamita".[6]

Wells a fost unul dintre cei mai atenți cititori ai lui Soddy. În 1913, el l-a recunoscut pe savant ca sursă de inspirație pentru noul lui roman, *The World Set Free*. Cartea era și ea o proslăvire a meritelor unui guvern mondial și cum avea să fie acesta universal acceptat ca rezultat al unei arme extraordinar de distructive, numită „bomba atomică". În roman, un om de știință botezat profesorul Rufus ținea prelegeri la Edinburgh, în 1910, folosind vorbele lui Soddy. Wells a sărit apoi mai bine de douăzeci de ani în viitor, în 1933, când un alt savant, Holsten, a descoperit cum să stăpânească energia atomică printr-o combinație de „inducție, intuiție și noroc". A mai fost nevoie de încă două decenii până ca armele atomice să fie folosite într-un război dintre alianța formată din Marea Britanie, Franța și Statele Unite împotriva Germaniei și Austriei, iar lucrurile erau cât pe ce să scape de sub control după ce un atac aerian a distrus cartierul general de la Paris al statului major al alianței. În loc să pună capăt luptei, atacul i-a dat apă la moară unui „aviator tânăr și cam necioplit", care răspundea de oamenii de știință din Franța. Rămas fără control, el s-a entuziasmat că „nimic nu ne mai împiedică să mergem la Berlin și să le plătim ochi pentru ochi... Strategie și rațiuni de stat, gata cu ele... Haide, băiete, să le arătăm babelor ăstora de ce suntem în stare când ne lasă să gândim cu capetele noastre." Când și-au lansat bombele atomice, niște sfere mari și negre, care conțineau un element greu pe nume „carolinum", s-a produs un efect de-a dreptul vulcanic –„o stea tremurătoare de o splendoare malefică din care țâșneau și curgeau spre ei fum și flăcări, ca o acuzație".[7]

În relatarea lui Wells au fost distruse astfel două sute de orașe, pe care radiația reziduală le-a făcut de nelocuit. Există și un narator, un istoric care subliniază că „nimic nu putea fi mai evident pentru oamenii de la începutul secolului XX decât rapiditatea cu care războiul devenea imposibil. Și cu siguranță ei nu au văzut asta. Nu au văzut până când bombele atomice nu le-au explodat în mâinile neîndemânatice." Din fericire, totuși, această experiență cumplită i-a zguduit pe oameni suficient cât să iasă din „vechile tipare de gândire" și să se ajungă astfel la o „lume eliberată".

Rutherford, colaboratorul din 1902 al lui Soddy, a rămas sceptic. Când romanul lui Wells a fost publicat, el a calificat posibilitatea controlării energiei nucleare ca fiind „deloc promițătoare".[8] Până în ١٩٣٣, părerea lui nu se schimbase. În luna septembrie a acelui an, adresându-se Asociației Britanice, și-a reiterat poziția: transformarea atomilor ar fi o modalitate „foarte slabă și ineficientă" de eliberare de energie. Remarcile lui au fost publicate pe larg în *The Times*, unde le-a citit Leo Szilard. Acesta, un savant strălucit și inventiv de origine maghiară, se mutase din Germania la Londra din cauza naziștilor. Szilard era un admirator al lui Wells, pe care îl întâlnise, și, cu puțin timp în urmă, citise și *The World Set Free*. Cu cartea încă proaspătă în minte, a fost deranjat de remarcile sceptice ale lui Rutherford. După cum a povestit el însuși, ideea despre cum ar putea fi eliberată energia i-a venit în timp ce traversa o piață din Londra. Când a ajuns la curbă, potrivit istoricului Richard Rhodes, „parcă timpul s-a deschis înaintea lui și a văzut o cale

spre viitor, spre moartea din lume și toate nenorocirile noastre, forma lucrurilor ce aveau să vină".[9] Intuiția l-a făcut să își dea seama că se putea produce o reacție în lanț capabilă să elibereze cantități uriașe de energie, dacă se putea găsi un element care, atunci când era bombardat cu un neutron, să emită doi. Szilard, la fel ca Holsten, personajul fictiv al lui Wells în 1933, a avut brusc o revelație ce avea să determine evoluții minunate și, în același timp, înspăimântătoare. În 1934, Szilard a înregistrat un patent de invenție care descria o reacție în lanț ce se autoîntreținea, dar a decis că ar fi fost responsabil din partea lui să păstreze secretul.

În decembrie ۱۹۳۸, savanții nuclearişti Lise Meitner și nepotul ei Otto Frisch se aflau împreună în Suedia. Ei au reușit să demonstreze că un atom de uraniu se putea rupe în două, proces pe care l-au numit fisiune. Fizicienii nuclearişti care au aflat vestea și-au dat seama imediat că aceasta putea însemna o nouă formă de explozibil. Dacă până atunci Szilard mai nutrea speranța că secretul bombei atomice putea fi ascuns, acum el a început să se teamă de riscul ca Germania nazistă să-l exploateze prima. Așa că l-a convins pe prietenul lui, Albert Einstein, să-i scrie președintelui Roosevelt și să-i ceară să autorizeze urgent cercetări privind construirea unor „bombe extrem de puternice". Era cu ceva vreme înainte ca Statele Unite să intre în războiul din Europa. La momentul respectiv, Frisch se afla în Marea Britanie și, împreună cu un alt savant emigrat, Rudolf Peierls, demonstrase guvernului britanic că bomba atomică era fezabilă. În 1942, proiectul britanic și cel american au fuzionat, formând Proiectul Manhattan.

Bombele atomice au fost folosite pentru prima și singura dată într-o campanie militară în august 1945, când au fost lansate asupra orașelor japoneze Hiroshima și Nagasaki, ștergându-le de pe fața pământului pe amândouă împreună cu cei mai mulți dintre locuitorii lor. Acest atac a fost recunoscut imediat ca o schimbare radicală în ceea ce privește războiul în general. Totuși, nu fost văzut neapărat ca o transformare. Distrugerea celor două orașe nipone putea fi prezentată și ca o continuare naturală a raidurilor aeriene nemiloase din cel de-al Doilea Război Mondial, când mari concentrări de populație au fost atacate cu regularitate și fără remușcări, cu toate că structurile sociale și chiar capacitatea de producție s-au dovedit remarcabil de rezistente la bombardamentele continue. Pagubele suferite de Japonia în august 1945 puteau fi produse și prin alte mijloace – raidul aerian din martie 1945 asupra capitalei Tokyo a făcut un număr mai mare de morți. Și, totuși, mijloacele au fost spectaculoase, iar consecințele imediate. Folosirea bombelor atomice a fost urmată de capitularea Japoniei.

A fost nevoie de timp până să fie înțelese complet implicațiile a ceea ce se întâmplase. În 1946, *New Yorker* a dedicat un număr întreg relatării jurnalistului John Hersey despre impactul bombelor atomice, incluzând mărturii sfâșietoare ale supraviețuitorilor.[10] El a citat un raport scris pentru Vatican de un preot iezuit german, despre dilemele morale ridicate de noile arme:

> Unii dintre noi au considerat bomba ca fiind din aceeași categorie cu gazele toxice și s-au opus folosirii ei împotriva populației civile. Alții au fost de părere că, într-un război total cum este cel dus în Japonia, nu era nici o diferență între civili și soldați, și că bomba însăși a fost o forță eficientă pentru oprirea vărsării de sânge, avertizându-i pe japonezi să se predea și să evite astfel distrugerea totală. Pare logic ca acela care sprijină în principiu războiul total să nu se plângă de un război împotriva civililor. Esența problemei este dacă un război total în forma actuală este justificabil, chiar dacă servește unui scop just. Nu are consecințe materiale și spirituale rele care depășesc cu mult binele ce ar putea rezulta? Când ne vor da moraliștii noștri un răspuns clar la această întrebare?

În deceniul următor, odată cu testările unor bombe noi și mai puternice, s-au clarificat și caracteristicile unui război nuclear. Pe o rază mare în jurul punctului de impact, oamenii ar fi uciși de explozie și de foc. Supraviețuitorii ar suferi arsuri grave, boli asociate cu radiațiile și traume psihologice. Efectele radiațiilor s-ar putea simți la distanțe mari, în funcție de natura detonării și de vreme. În timp, acestea ar duce la o incidență crescută a leucemiei și a cancerului. Mai dificilă a fost evaluarea consecințelor sociale pe termen lung. Evident, serviciile medicale ar ajunge și ele într-o stare groaznică și ar fi presate să trateze măcar o mică parte dintre victime. Ajutorul din exterior ar fi îngreunat de daunele aduse infrastructurii. Agricultura și producția industrială ar fi în regres și moștenirea culturală s-ar pierde pentru totdeauna. Dacă s-ar folosi un număr mare de bombe atomice, atunci ar fi contaminate și ținuturi îndepărtate. Au apărut rapid speculații privind o posibilă dispariție a vieții umane.

În august ١٩٤٩, mult mai devreme decât se așteptau americanii și britanicii, Uniunea Sovietică a testat un dispozitiv atomic. În replică, americanii au trecut la etapa următoare a tehnologiei nucleare, de la armele atomice bazate pe fisiunea nucleară la cele termonucleare sau cu hidrogen, având la bază fuziunea. Acestea amenințau a avea o capacitate de distrugere aproape nelimitată. În anii ١٩٤٠, americanii au avut la dispoziție foarte puține bombe atomice. În anii ١٩٥٠, puținătatea a lăsat loc abundenței, cu numeroase arme la dispoziția ambelor superputeri. Deja câștiga teren presupunerea că viitorul război avea să înceapă cu schimburi devastatoare de bombe capabile să distrugă orașe întregi. Și mai alarmantă a fost conștientizarea faptului că efectele nu aveau să fie resimțite doar de către beligeranți. Era afectat oricine se întâmpla să se afle în calea căderilor nucleare, a prafului și a cenușii radioactive purtate de vânt la mare distanță de locul detonării. Căderile radioactive nu țineau cont de granițele naționale, ca să nu mai vorbim de vina personală. Și pentru apariția lor nici măcar nu era nevoie să fie vreun război, așa cum au arătat căderile ce și-au făcut nedorita prezență în anii ١٩٥٠, ca efect secundar al testelor nucleare efectuate în aer liber de Statele Unite, Marea Britanie și Uniunea Sovietică.[11] Impactul lor a ajuns și acasă, în martie 1954, când Statele Unite au detonat în atolul Bikini (una din Insulele Marshall) o bombă ce combina fuziunea cu fisiunea, echivalentă cu 15 milioane de tone de TNT (megatone). Aceasta însemna că era în jur de o mie de ori mai puternică decât bomba care distrusese Hiroshima, care avusese o putere echivalentă cu 15 000 de tone (kilotone). Pentru că explozia a fost mai puternică decât se anticipa, un vas de pescuit japonez, *Fukuryu Maru (Dragonul norocos)*, a fost surprins de căderile radioactive, deși se afla la 130 kilometri de Bikini. Echipajul a suferit de boala radiațiilor și unul dintre membri a murit. Vâlva pe care incidentul a iscat-o în Japonia a făcut ca preocuparea pentru căderile radioactive să fie una de primă pagină.

După trecerea de la bomba atomică la cea cu hidrogen, temerea a fost că savanții ar putea să vină cu ceva încă și mai rău – bomba cu cobalt. Caracteristica principală a bombei cu cobalt era că folosirea ei ar fi fost cu adevărat suicidară. Leo Szilard a abordat pentru prima dată ideea în 1950, când a vorbit la o dezbatere radiofonică despre cum guvernele ar putea construi deliberat bombe ca să maximizeze căderile radioactive „condimentându-le" cu cobalt. Dacă oamenii se puteau întoarce după câteva luni în zonele afectate de căderi radioactive, după cele mai multe bombe, radiația unei bombe cu cobalt ar avea un timp de înjumătățire mult mai lung și zona contaminată ar rămâne de nelocuit până la un secol. Aceasta face dintr-un asemenea dispozitiv unul apocaliptic.

Szilard a prezentat ideea nu ca susținător al ei, ci ca să avertizeze referitor la consecințele posibile ale unei curse a înarmărilor fără restricții. În 1956, candidatul la președinție Adlai Stevenson vorbea despre „milioanele care tremură de groază pe marginile acestei curse nebunești a înarmărilor" și a cerut ca președintele Eisenhower să

dezvăluie planurile guvernului în privința bombei cu cobalt. Oficialii invocau caracteristica ei suicidară pentru a respinge zvonurile că era aproape să fie proiectată, dacă nu și construită. Nu au avut prea mare succes. Opinia tot mai răspândită era că orice putea fi construit avea să fie construit. În realitate nu au existat astfel de planuri și nu au fost realizate niciodată bombe cu cobalt. Chiar dacă ar fi fost construite și apoi utilizate, aceasta nu ar fi dus neapărat la o planetă complet depopulară, deși cei rămași ar fi dus cu siguranță o viață oribilă.[12]

Bombele cu cobalt au fost un dar pentru autorii de scrieri apocaliptice și au devenit repede o caracteristică a literaturii invariabil distopice care s-a dezvoltat în jurul posibilității producerii unui Armageddon nuclear. Intriga consta cel mai frecvent în a explora cum făceau față oamenii catastrofei, în opoziție cu modul în care ajunseseră acolo. Rezultatul era că prezentarea originilor catastrofei tindea să fie schematică, îmbinând conflicte puțin plauzibile cu neînțelegeri de-a dreptul șocante. Acesta este și cazul bestsellerului apocaliptic *On the Beach (Pe plajă)* de Nevil Shute, un inginer britanic care a emigrat în Australia și care a contribuit și la literatura de dinainte de război, din preajma campaniilor de bombardamente, cu *What Happened to the Corbetts*.[13] Noul lui roman era una dintre cele mai sumbre povești spuse vreodată, pentru că nu mureau doar toate personajele principale ale cărții, ci întreaga omenire, lăsând în urmă o planetă iradiată, lipsită de viață. Shute și-a dat seama de potențialul subiectului când a citit, în decembrie 1954, un articol din revista *Time* despre „Efectul cumulativ al exploziilor termonucleare pe suprafața globului", care observa că neutronii și resturile atmosferice de la testele nucleare „pot afecta condițiile naturale la care este adaptată viața".[14] Forța narativă a cărții este dată de felul modest, fără stridențe, în care oamenii de rând se confruntă cu perspectiva înspăimântătoare a morții sigure, de la care nu există scăpare și împotriva căreia nu poate fi opusă nici o rezistență. Oamenii lui Shute nu se prăbușesc nici în panică, nici în barbarie. Shute și-a prefațat cartea cu versurile poetului T.S. Eliot, oarecum ironic în lumina exploziilor uriașe: „Și așa se sfârșește lumea / Nu cu un bubuit, ci cu un scâncet".

Acțiunea se petrecea la Melbourne, singurul loc rămas neafectat de căderi radioactive, după „un război scurt, șocant" de treizeci și șapte de zile. Cartea începe la Crăciunul anului 1962, când trecuseră deja paisprezece luni de la război. Shute nu a explicat originile catastrofei prin acțiunea unui nebun, ci le-a pus pe seama unei combinații de rea-voință strategică deliberată și calcule greșite, care a dus la un război în care au fost folosite 47 000 de bombe. Primul capitol se referă la „un război ruso-chinez care s-a iscat de la un război dintre Rusia și NATO, care, la rândul lui, s-a născut dintr-un război israeliano-arab provocat de Albania". Bombele cu cobalt fuseseră folosite de ruși și de chinezi. Într-un capitol ulterior, unele dintre personajele-cheie încearcă să-și dea seama ce s-a întâmplat, întrebându-se dacă merita scrisă o istorie a acestor evenimente pe care nu avea să o citească nimeni, niciodată. Ei se găseau la bordul unui submarin american căruia premierul Australiei i-a trasat misiunea de a afla ce se întâmplă în largul apelor naționale. Împotriva presupunerii generalizate la vremea respectivă că Uniunea Sovietică și China trebuiau privite împreună ca un uriaș bloc comunist, Shute și-a plasat conflictul inițial ca fiind între acestea două. Rusia urmărea să obțină un port la mări mai calde, preferabil Shanghai, și să reducă populația Chinei prin război radiologic. La rândul lor, chinezii voiau să folosească radiațiile pentru a distruge regiunile industriale din Rusia. Pe măsură ce discuția înainta la bordul submarinului, revelația a fost că, împotriva a ceea ce se presupusese, nu rușii atacaseră Washingtonul și Londra, deși Rusia primise loviturile retaliatorii. Aceasta a dus la gândul pe cât de „oribil", pe atât de „incredibil" că Rusia fusese bombardată „din greșeală". Adevăratul vinovat s-a dovedit a fi Egiptul (Shute scria

la vremea crizei Suezului, din 1956), care a folosit bombardiere strategice pe care i le vânduse Rusia. Totodată, bomba care lovise Neapole venise din Albania și nimeni nu știa cine o lansase pe cea care explodase la Tel Aviv.

Remarcabil la scenariul lui Shute nu este realismul politic, nici cel tehnic, ci refuzul lui de a sugera că dezastrul era rezultatul unor decizii nebunești sau măcar nerezonabile. Participanții la discuție priveau în urmă la decizii care apăreau ca fiind luate în grabă și orbește. („Este foarte greu să oprești un război când toți oamenii de stat sunt morți.") Ei exprimau compasiune pentru cei care „se treziseră brusc cu un război de dus și cu o mulțime de arme rămase cu care să lupte". Când căpitanul american al submarinului a fost întrebat dacă el ar fi încercat să găsească o soluție prin negociere, acesta a obiectat: „Cu un inamic care face praf și pulbere Statele Unite, care ne omoară toți oamenii? Când încă mai am arme la dispoziție? Să încetez, pur și simplu, lupta și să cedez? Mi-ar plăcea să cred că aș avea sentimente atât de nobile – dar nu știu." Vina reală era a țărilor mici care inițiaseră conflictul. Că ele au putut să facă asta era rezultatul faptului că bombele deveniseră prea ieftine și prea accesibile, fără restricții. „Bomba originală cu uraniu a ajuns, spre sfârșit, să coste în jur de cincizeci de mii de dolari. Chiar și o țară insignifiantă ca Albania putea să-și facă un stoc, și fiecare țară micuță care avea un astfel de stoc credea că putea învinge țările mari printr-un atac surpriză. Acesta a fost necazul." Scenariul reflecta, așadar, o continuitate a convingerii privind posibilitatea lansării unei prime lovituri năucitoare. Principalul lui efect a fost cel de avertisment privind pericolul căderilor radioactive, Shute contribuind la transformarea lui într-un subiect fierbinte în anul 1957. Dar a fost și un avertisment privind consecințele răspândirii armelor nucleare.[15]

Doi ani mai târziu, când Stanley Kramer a făcut un film după această carte, exista o și mai mare disponibilitate de a învinovăți prostia umană. Fred Astaire, care îl interpreta pe savantul Julian Osborn, nega că ar fi existat „un răspuns simplu" la întrebarea cum a început războiul. A fost rezultatul faptului că oamenii acceptaseră „principiul idiot că se putea menține pacea cu arme pe care n-ar fi putut să le folosească fără să se sinucidă". Problema era proliferarea – „Toată lumea are bombe atomice și contra-bombe și contra-contra-bombe" –, dar ea se combina cu lipsa de control, pe măsură ce „dispozitivele ne-o iau înainte".

> Undeva, un biet individ...
> Probabil s-a uitat la un ecran radar și i s-a părut că a văzut ceva.
> Știa că dacă ar fi ezitat o miime de secundă...
> Propria lui țară putea fi ștearsă de pe hartă, deci...
> Deci a apăsat pe un buton...
> Și... Și...
> Lumea... a luat-o razna...[16]

La momentul acela, posibilitatea războiului accidental devenise importantă. Ideea că o mare tragedie putea fi rezultatul unei erori umane sau al unei defecțiuni tehnice nu avea cum să nu impresioneze puternic imaginația creativă.[17] Într-un roman din 1958, *Red Alert (Alertă roșie)*,[18] un general megaloman din forțele aeriene americane lansează un atac, folosind un plan de război care presupunea că guvernul nu mai funcționează. Odată ce acesta este descoperit, președintele Statelor Unite decide să colaboreze cu Uniunea Sovietică pentru a preveni catastrofa, dar contramăsurile avioanelor americane sunt prea bune pentru apărarea sovietică. Generalul se sinucide înainte să poată fi obligat să anuleze codul pentru bombardiere, însă codul este găsit pe o hârtiuță, pe birou. Toate avioanele sunt chemate înapoi, mai puțin unul care fusese avariat de apărarea

antiaeriană. Temându-se de ce este mai rău, președintele oferă drept compensație Atlantic City, New Jersey, dar se dovedește că nu este nevoie, deoarece o singură bombă cu hidrogen explodează parțial, și din fericire într-o zonă rurală.

Un alt roman, *Fail-Safe (Siguranță eșuată)*, avea o temă asemănătoare, de fapt atât de asemănătoare încât autorul *Red Alert* a intentat proces pentru plagiat. De data aceasta, o aeronavă civilă de pasageri declanșează o alertă de intrare în spațiul aerian american a unui avion neidentificat. Alerta este anulată, însă se trimite din greșeală un „cod de decolare" către un grup de bombardiere, eroarea fiind amplificată de un nou sistem rusesc care împiedică orice comunicații între avioanele militare și baza lor. Exact când bruiajul ia sfârșit, echipajul unui bombardier decide că protocoalele cer să continue misiunea. La fel ca în *Red Alert*, președintele oferă un oraș la schimb pentru altul, în acest caz New York pentru Moscova.[19] Cumva de natură să dea fiori, romanul a fost publicat mai întâi în trei părți în *Saturday Evening Post*, în octombrie 1962, în momentul în care avea loc Criza rachetelor din Cuba. În anul următor, a apărut sub formă de carte, pe care autorii au prezentat-o spunând: „oamenii, mașinăriile și matematica fiind așa cum sunt, aceasta este, din nefericire, o poveste «reală». Poate că accidentul nu se va produce în modul în care l-am descris noi, însă legile probabilității ne asigură că până la urmă se va produce." Implicația era că o simplă și aparent minoră defecțiune mecanică putea avea efecte catastrofale, de neimaginat.[20]

Ambele romane au fost transpuse în filme foarte apreciate. Primul și cel mai memorabil a fost *Red Alert*, doar că regizorul Stanley Kubrick l-a transformat într-o comedie neagră, pe care a redenumit-o *Dr. Strangelove*.[21] Generalul cu mințile rătăcite a devenit Jack D. Ripper, convins că Rusia urmărea să contamineze „prețioasele fluide corporale" ale americanilor. El se afla la comanda unui grup de bombardiere B-52 dotate cu arme nucleare, cărora le-a ordonat să atace Rusia. În timp ce președintele Statelor Unite l-a chemat pe ambasadorul sovietic să-l avertizeze de pericolul la adresa țării lui și să-i ajute pe ruși să doboare avioanele dacă puteau, s-a aflat că Uniunea Sovietică pusese la punct un sistem apocaliptic incluzând numeroase bombe îngropate, cu conținut de cobalt, care să fie detonate automat dacă țara ar fi fost lovită de un atac nuclear. La fel ca în *On the Beach*, rezultatul ar fi fost distrugerea oricărei urme de viață umană sau animală. Sistemul ar fi trebuit să aibă rol de descurajare dacă ajungea la cunoștința publicului, însă din nefericire existența lui urma să fie dezvăluită abia în săptămâna următoare. La fel ca în finalul lui George pentru *Red Alert*, codul de anulare a fost recuperat de la baza lui Ripper și cele mai multe avioane sunt rechemate cu succes, însă unul își continuă misiunea, avariat de antiaeriana rusă și lipsit de comunicații. De data aceasta, bomba lansată explodează, iar sistemul apocaliptic este activat.

Kubrick l-a introdus în scenariu pe Dr. Strangelove, un strateg civil cu un trecut nazist. În *Red Alert* nu exista un astfel de personaj, însă era un profesor Groeteschele la fel de sinistru în *Fail Safe*. Și Groeteschele și Strangelove au fost modelați după Herman Kahn, autorul raportului devenit bestseller despre strategia nucleară, *On Thermonuclear War*, publicat în 1960, și care era celebru pentru analizele lui îndrăznețe și aparenta șăgălnicie cu care vorbea despre morțile în masă. Kahn era o țintă preferată a criticilor și umanitatea lui a fost pusă la îndoială – „nimeni nu ar putea scrie așa; nimeni nu ar putea gândi așa".[22] El își scrisese cartea la RAND Corporation, cel mai celebru dintre „think-tank"-urile unde erau explorate misterele strategiei nucleare, deși a plecat la scurt timp după publicare ca să-și înființeze propriul grup, Hudson Institute, în parte deoarece colegii lui de la RAND obiectaseră la exhibiționismele lui, iar el considera că aceștia deveniseră prea birocratici.[23]

În ambele filme, personajul inspirat de Kahn face războiul nuclear să fie discutat în termenii unui raționalism rece, detașat de orice emoție umană. Rolul lui este să scoată în evidență logica perversă din spatele planurilor de ucidere în masă și dilema continuă de a obține câștiguri strategice din aceste planuri doar demonstrând cum ar putea fi ele puse în practică. Cu răceală, Groeteschele explică rațiunea din spatele unei prime lovituri, subliniind că „din punctul lor de vedere" japonezii „au avut dreptate" să atace la Pearl Harbor în decembrie ١٩٤١, deoarece Statele Unite erau „dușmanul lor de moarte". „Atâta vreme cât existam, eram o amenințare letală pentru ei. Singura lor greșeală a fost că nu au reușit să ne termine de la început. Și au plătit pentru greșeala aceasta la Hiroshima." Aceasta este importanța loviturii de knockout. Dacă există vreun lucru mai rău decât să nu îți asumi riscurile, este să îți asumi riscurile și să eșuezi. Groeteschele presupunea că riscul unui dispozitiv apocaliptic american avea să-i determine pe ruși să se abțină chiar dacă avioanelor neautorizate li se permitea să își continue misiunea. Pierderile ar fi fost și mai grele dacă ar fi răspuns la lovituri. El îi vedea pe comuniști ca dușmani de moarte și voia să doboare Uniunea Sovietică. „Ei nu sunt motivați de emoții umane cum sunt mânia și mila. Sunt niște mașini de calcul, se vor uita la bilanțul contabil și vor vedea că nu pot să învingă."

Kahn a explorat ideea unui dispozitiv apocaliptic în *On Thermonuclear War*, descriindu-l ca fiind

> protejat de acțiunea inamicului (poate prin amplasarea lui la mii de metri sub pământ) și conectat la un computer care este conectat la rândul lui, printr-un sistem fiabil de comunicații, cu sute de senzori de pe tot teritoriul Statelor Unite. Computerul urmează să fie programat astfel încât dacă, să zicem, cinci bombe nucleare ar exploda deasupra Statelor Unite, ar declanșa dispozitivul și întreaga lume ar fi distrusă.

El a explicat și că un astfel de dispozitiv avea puține șanse să fie adoptat vreodată de un guvern, deși motivul părea să țină și de cheltuieli, la fel de mult ca de considerațiile operaționale.[24] În film, Dr. Strangelove vorbește despre un studiu care îi fusese comandat de „Bland Corporation" despre „o mașinărie apocaliptică" menită să ajute descurajarea, care era „arta de a produce în mintea inamicului teama de atac". Credibilitatea mașinăriei apocaliptice decurgea din automatizarea ei, care „excludea amestecul vreunui om". Condițiile de declanșare aveau să fie programate într-o memorie de computer bine protejată.[25]

Era nucleară era încă la începuturi. Strategia descurajării fusese adoptată ca fiind una care demonstra hotărâre fără să provoace, fermitate fără a fi suicidară. Armelor nu li se permitea să sprijine agresiunea, dar ele erau acolo, disponibile și în alertă, gata să răspundă agresiunii. Atâta vreme cât ambele tabere înțelegeau riscurile, și spre sfârșitul anilor 1950 cu siguranță se putea spune asta, atunci se putea ajunge la un impas ciudat, dar durabil. Preocupările ridicate de *Red Alert*, de holocaust nuclear pre-programat rezultat dintr-o combinație de erori umane și mecanice, independent de orice criză politică, nu doar că au rezonat cu îngrijorările populare profunde, dar au și indicat o slăbiciune reală a strategiei descurajării. Kahn însuși cunoștea foarte bine romanul lui George, pe care îl folosise pentru cursuri de pregătire, și a lăudat „modul inteligent în care generalul a anulat sistemul elaborat de prevenire a folosirii neautorizate".[26]

Thomas Schelling, care a petrecut și el un timp la RAND și, până la urmă, a primit un Premiu Nobel pentru Economie, a luat ideea în serios și l-a consiliat pe Kubrick la scenariul filmului *Dr. Strangelove*. După ce a citit romanul, și-a dezvoltat ideile privind o legătură de comunicații între Moscova și Washington, cu rolul de a reduce pericolele pe care le descria cartea.[27] Într-un articol din 1960, pe care i l-a transmis și lui Kubrick,

Schelling observa că tot ce părea un accident reflecta alegeri din trecut care făceau posibilă pierderea ulterioară a controlului. „Ideea este că nu accidentele provoacă războiul. Deciziile sunt cele care provoacă războiul." El le cerea oamenilor să se gândească la structura unei relații nucleare care să facă aceste decizii mai puțin periculoase.[28] Acesta era aspectul esențial al strategiei nucleare. Avem nevoie de descurajare, a explicat el, pentru a ajunge nu doar la „calculatorul rațional în deplin control al facultăților lui", ci și la „decizia disperată, înspăimântată, nervoasă și furioasă care se poate precipita la apogeul unei crize, care poate fi rezultatul unui accident sau al unei alarme false, care poate fi influențată printr-un act malefic." Pentru aceasta, trebuia procedat astfel încât să fie evident că începerea războiului era neatractivă în orice condiții, chiar și atunci când exista temerea de un atac inamic. În practică, făuritorii de politici deveniseră cu toții conștienți de pericolul escaladării într-un război nuclear și, drept rezultat, deveneau mai inhibați și mai puțin nesăbuiți. În 1961, la apogeul crizei Berlinului, Schelling a inițiat un joc strategic în care a implicat membri ai guvernului, pentru a vedea cum ar putea evolua lucrurile. „Aspectul cel mai șocant", potrivit unuia dintre colegii lui, a fost „incapacitatea noastră de a face să înceapă lupta."[29]

Capitolul 8

Blocați în era nucleară

Dacă imaginea lumii, așa cum am prezentat-o, este mai degrabă sumbră, ea ar putea să fie și catastrofal de rea.

Albert Wohlstetter, „The Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), 1959[1]

Pe parcursul a șase săptămâni irosite, la sfârșitul anului 1958, reprezentanți din cinci țări NATO și din cinci țări ale Pactului de la Varșovia s-au întâlnit la Geneva. Aceasta a fost „Conferința experților pentru studiul măsurilor posibile care ar putea fi utile în prevenirea atacurilor surpriză și pentru pregătirea unui raport ce va fi înaintat guvernelor". Senzația de inutil a fost prezentă încă de la început, pentru că s-a văzut clar că existau două tabere care aveau agende complet diferite, ce reflectau opiniile lor distincte cu privire la sursa cea mai probabilă a unui atac surpriză. Atât de diferite erau agendele, a remarcat un observator, că „era greu de înțeles cum au putut ele să fie alcătuite pentru aceeași conferință".[2]

Președintele Eisenhower a propus conferinței să contribuie la instituirea unui regim de inspecții care ar dezvălui eventuale pregătiri pentru un atac surpriză. La vremea aceea, Statele Unite se bazau pe zborurile secrete ale avioanelor spion U-2 pentru a încerca să-și dea seama ce făcea Uniunea Sovietică, pe fondul zvonurilor că aceasta continua cursa înarmărilor. Existau trei probleme în această abordare. Prima era că acel gen de inspecții la care se gândea președintele puteau semnala pericole legate de bombardierele strategice, dar era mai puțin probabil să dea rezultate în cazul rachetelor cu combustibil solid, care puteau fi pregătite rapid pentru lansare și își atingeau țintele în timpi de ordinul minutelor, nu al orelor. A doua era că, în secretomania sistemului sovietic, inspecțiile erau văzute doar ca o altă formă de spionaj, poate chiar pregătind ele însele un atac surpriză, și din acest motiv erau respinse categoric.

A treia și cea mai importantă problemă era că puterea americană și cea sovietică se temeau de tipuri complet diferite de atacuri. Ambele fuseseră luate prin surprindere în 1941 și erau îngrijorate să nu se întâmple din nou. Americanii se temeau de un Pearl Harbor nuclear, o lovitură fulgerătoare venită din senin care să le scoată din funcțiune dispozitivele nucleare vitale și să îi lase fără mijloace de retaliere. Dimpotrivă, sovieticii își aduceau aminte de Operațiunea Barbarossa. Ei vedeau primejdia în apartenența la NATO a Germaniei de Vest și în reînarmarea acesteia, care se petrecea tocmai în respectiva perioadă. Chiar în timpul desfășurării conferinței, Nikita Hrușciov a contestat statutul special al Berlinului de Vest, amenințând să redea Germaniei de Est „suveranitate asupra pământului, apelor și spațiului aerian". Atacați deja de două ori de Germania în ultima jumătate de secol, scopul era să prevină o a treia agresiune, cu o formă perfecționată de *blitzkrieg*. Sovieticii nu erau interesați atât de desfășurarea rachetelor, un domeniu în care aveau un presupus avantaj (iluzoriu însă, după cum avea să se dovedească), cât de prevenirea concentrărilor de trupe la frontierele lor și de împiedicarea accesului Germaniei la arme nucleare de orice fel. „În esență", remarca Jeremi Suri, „diferențele ideologice cele mai vizibile dintre Est și Vest la Conferința pe tema atacului surpriză aveau prea puțin de-a face cu capitalismul și comunismul, fiind mai degrabă legate de geografie și de amintirea războaielor precedente."[3]

Deci fiecare dintre cele două tabere se concentra pe teama de ce ar putea face cealaltă, insistând, în același timp, că propriile pregătiri erau pur defensive ca intenție. Aceasta a ridicat din nou dilema de securitate, „ce derivă din suspiciunea reciprocă și din teama reciprocă", în care statele sunt obligate „să se întreacă permanent pentru mai multă putere, ca să obțină mai multă securitate", chiar dacă efortul este condamnat să fie autodistructiv și potențial tragic.[4] Interpretările greșite și chiar accidentele pot juca și ele un rol, așa că al Treilea Război Mondial risca să înceapă din neatenție. Cu toate armele care existau și cu noile țări care își începeau propriile programe nucleare, cum se putea crede că undeva, cândva, nu avea să se întâmple ceva teribil de grav? În 1960, savantul și romancierul britanic C.P. Snow a avertizat că plutoniul era foarte ușor de obținut și, în consecință, mai multe state își puteau fabrica bombe. „Știm cu certitudinea adevărului statistic", continua el, „că dacă se construiesc suficient de multe asemenea bombe – de către suficient de multe state diferite – unele dintre ele or să explodeze. Accidental, din prostie sau din nebunie – dar motivele nu contează.... Suntem cu adevărat conștienți de riscuri. Ne confruntăm cu o situație «ori/ori» și nu avem prea mult timp."[5]

Această convingere că liderii planetei se aflau în fața unei alegeri clare – între acțiune internațională pentru controlul bombelor și tragedie deplină – a fost prezentă încă de la începutul epocii nucleare. Savanții care au construit bomba și-au raționalizat munca, asigurându-se mai întâi că Germania nazistă nu obținea prima această armă teribilă, și apoi ca modalitate de a șoca, pentru a determina comunitatea internațională să accepte imperativele unui guvern mondial. Odată ce războiul s-a terminat, ei și-au reluat cazul în forță. Obiectivul a fost surprins într-o carte din 1946, cu un titlu preluat direct din Wells – *One World or None (O singură lume sau nici una)*.[6]

Însă lumea era de-acum divizată fără speranță. În ١٩٤٦, Statele Unite au înaintat Națiunilor Unite un plan de dezvoltare a energiei nucleare doar pentru scopuri civile, interzicând în același timp utilizarea militară. Dar, pe fondul deteriorării relațiilor, Uniunii Sovietice i s-a părut că arată ca un complot. Moscova considera că ei i s-ar putea nega oportunitatea de a-și construi propriile capacități nucleare, doar ca să descopere că Statele Unite găsiseră o portiță ca să-și păstreze monopolul. La rândul lor, americanii își făceau griji că, în absența unor mecanisme puternice de constrângere, Uniunea Sovietică ar putea să trișeze, dezvăluindu-și arsenalul secret doar după ce toți ceilalți s-ar fi dezarmat. Dacă niște propuneri mai bine fundamentate ar fi putut sau nu să prevină în această etapă o cursă a înarmărilor, efortul oricum avea să se oprească în curând. Experiența cumplită a recentului război și revelația bruscă a unei arme noi și teribile nu au determinat guvernele să treacă peste diferențele dintre ele și să colaboreze spre binele colectiv. Deci dacă alegerea era cu adevărat între o singură lume sau nici una, începea să se profileze alternativa sumbră la varianta dezarmării și a guvernului mondial.

Pentru cei care credeau cu putere în dezarmare, problema era mai stringentă ca niciodată. Nu mai era o chestiune de reducere a arsenalelor pentru a diminua cheltuielile fără rost sau nivelurile de neîncredere, ci de nevoia urgentă de a salva specia umană de la anihilare. Philip Noel-Baker, de exemplu, a fost multă vreme un susținător al dezarmării generale și complete. El luase parte la înființarea Ligii Națiunilor și apoi, ca membru al guvernului britanic, la înființarea ONU. Nimic, nici măcar experiența dezamăgitoare a anilor interbelici, nu i-a redus încrederea în temeinicia cauzei lui. Singura problemă era că nu fusese urmată suficient de viguros. În 1958, Noel-Baker și-a expus convingerile într-o carte intitulată *The Arms Race: A Programme for World Disarmament (Cursa înarmărilor: Un program pentru dezarmarea mondială)*. În anul următor, eforturile lui aveau să fie răsplătite cu Premiul Nobel pentru Pace. În discursul rostit la primirea premiului, el

și-a reafirmat principiile de lungă durată: „Nu are sens să vorbești despre dezarmare", declara el, „dacă nu crezi că războaiele, toate războaiele, pot fi abolite." Aceasta era esența convingerilor lui. Războiul era o modalitate groaznică de a rezolva disputele: existau forme mult mai bune de soluționare, care acum trebuiau să fie aplicate. „Dacă nu există o voință de fier de a face din asta obiectivul suprem al politicii internaționale și de a o pune în practică acum", insista el, „cred că toate discuțiile despre dezarmare sunt sortite eșecului." Cu această voință de fier era posibil succesul. Dezarmarea se putea face în etape, iar un eventual tratat de dezarmare generală și completă avea să fie „un document lung și complex", dar el nu era de părere că diavolul se ascundea în detalii. Aici l-a citat pe Salvador de Madariaga: „Dificultățile tehnice sunt obiecții politice în uniformă".[7]

Pe când își pregătea cartea, Noel-Baker și-a luat ca ajutor un tânăr și strălucit australian. Parteneriatul nu a durat multă vreme. Hedley Bull a căpătat repede convingerea că abordarea lui Noel-Baker era și depășită, și greșită. Nu avea cum să reușească niciodată. Ba chiar ar fi putut la fel de bine să înrăutățească o situație deja proastă. În 1959, el a publicat o recenzie caustică la *The Arms Race*. În centrul ei era o analiză a relației dintre dezarmare și pace. Bull a explicat succint de ce o dezarmare generală și completă era probabil imposibilă:

> Într-o societate internațională în care războiul este un rezultat posibil între statele concurente politic și nu există o autoritate superioară coercitivă, un stat își poate asigura securitatea și proteja cetățenii doar prin forța lui armată și prin cea a aliaților lui. Acesta este contextul în care statele dețin armament și își păstrează controlul propriu asupra nivelurilor acestor arsenale.

Bull a respins scopul lui Noel-Baker de a înlocui un sistem bazat pe state care își asumă responsabilitatea pentru propria securitate cu un sistem alternativ bazat pe securitate colectivă. Pentru aceasta ar fi nevoie ca „oricărui act de agresiune, oriunde, făcut de oricine împotriva oricui, să i se opună toți membrii sistemului, colectiv; confruntat cu amenințarea acestei puteri copleșitoare, nici un stat nu va recurge la agresiune". Bull a descris aceasta ca fiind

> concepție destul de abstractă și neconcordantă cu istoria, în care statele sunt unități lipsite de pasiune și de viață, care nu au simpatii sau antipatii naturale, nici loialități sau sentimente ostile și care, la fel ca și cetățenii din broșurile victoriene despre guvernarea reprezentativă, sunt puse în mișcare doar de analiza rațională a drepturilor sau intereselor.

La întrebarea dacă un astfel de sistem era dezirabil, Bull a răspuns indicând opinia tot mai răspândită în Occident că „impasul nuclear este un păstrător al păcii și ar trebui așadar să fie lăsat în pace".

Aceasta explica de ce Noel-Baker părea o voce atât de singuratică. Accentul se punea de acum pe chestiunile secundare, cum ar fi testele nucleare. Contrar opiniei lui Noel-Baker că dispensarea de arme era posibilă deoarece războiul devenise anacronic, Bull insista că războiul dintre puterile nucleare era anacronic tocmai din cauza arsenalelor teribile. Din această perspectivă, „funcția arsenalelor nucleare în sistemul internațional, la momentul actual, este să limiteze incidența războiului". Poate că situația nu era satisfăcătoare, dar era puțin probabil să fie abandonată fără încrederea că avea să fie pus ceva în loc. Bull concluziona: „În lumea actuală, nu doar că este puțin probabil ca statele să încheie un acord de dezarmare generală și totală, dar se comportă rațional refuzând să facă asta".[8]

Bull surprindea aici o schimbare în gândire declanșată pe la jumătatea deceniului. Sistemul internațional începea deja să arate surprinzător de stabil. Unul dintre motive era claritatea lui evidentă. Complicațiile unui sistem cu mai multe mari puteri aflate în

competiție și alianțe fluide lăsase locul unuia dominat de două „superputeri" (termen introdus în 1944 cu referire la Statele Unite și la Uniunea Sovietică, și apoi și la Imperiul Britanic[9]), fiecare dezvoltându-și un arsenal extraordinar de distructiv. Europa fusese împărțită destul de limpede în două, fractura trecând prin Germania, unde fiecare parte împărtășea trăsături critice în aranjamentele ei politice și economice cu superputerea ce o controla. Pozițiile erau nesigure doar la Berlin, oraș divizat și el, dar rămas în mijlocul Germaniei de Est, motiv pentru care a și devenit principalul punct de dispută. Claritatea divizării însemna că nu exista o reconciliere ușoară, dar și că un act de agresiune avea să fie lipsit de ambiguitate și avea să declanșeze aproape imediat conflictul. Din cauza armelor nucleare, părerea generală era că aceasta ar fi dus curând la un război catastrofic.

În tabăra NATO, forțele convenționale aflate în fața Pactului de la Varșovia erau descrise ca având mai degrabă rol de „senzor de alarmă" decât o funcție pur defensivă. Era nevoie de un avertisment că orice mișcare peste granița interioară a Germaniei avea să declanșeze un război mai amplu. Această perspectivă a introdus un anumit grad de precauție în relațiile internaționale. Nu era momentul să se încerce abordări radicale. Scopul era, în schimb, să se încurajeze respectul pentru status quo. Dacă Primul Război Mondial a distrus încrederea în posibilitatea unui echilibru stabil de putere, epoca nucleară a ajutat la renașterea acesteia. Într-unul din ultimele lui discursuri la prim-ministru, Winston Churchill a comentat despre „sublima ironie" a atingerii unui stadiu în care „siguranța va fi copilul robust al terorii, iar supraviețuirea soră geamănă cu anihilarea".[10]

În ١٩٦١, o criză în jurul Berlinului de Vest a supus noua ordine europeană la cea mai grea dintre încercările prin care a trecut. Liderul sovietic Nikita Hrușciov a contestat poziția specială a acestuia, nu în ultimul rând pentru că oferea o ieșire pentru zeci de mii de est-germani care voiau să scape de comunism. Tensiunea a crescut atunci când președintele Kennedy a adoptat o poziție fermă. În luna august a acelui an, comuniștii și-au rezolvat problema construind un zid ce traversa orașul, ca să împiedice plecarea oamenilor din Est. Tensiunea s-a mai domolit. Dar, în luna octombrie a anului următor, a izbucnit o criză și mai mare, când a devenit limpede că Uniunea Sovietică urmărea să instaleze rachete nucleare în Cuba. Uniunea Sovietică a dat iarăși înapoi, ajutată și de promisiunea lui Kennedy de a nu invada Cuba.[11] În ambele situații, logica descurajării pare să fi funcționat.

Singurul mod prin care un război nuclear putea fi câștigat definitiv era printr-o primă lovitură care să împiedice represaliile inamicului. Modul de a preveni aceasta era dezvoltarea unei capacități pentru o a doua lovitură. Pentru aceasta era nevoie ca primei lovituri să-i supraviețuiască suficiente forțe ca să poată replica pe măsură, astfel încât riscurile unui atac să fie prea mari. Dar, dacă ambele tabere erau interesate de o capacitate care să facă posibilă o primă lovitură, într-o perioadă de criză se putea ajunge la o nervozitate care să ducă la război din cauza unei erori. Era așadar vital să se demonstreze fără ambiguitate că nu era nimic de câștigat printr-o primă lovitură. Aceasta ar trebui să încurajeze ambele tabere să fie mai precaute și să se concentreze pe diplomație în situații de criză. Acesta era aspectul relației nucleare pe care Schelling l-a identificat ca fiind esențial pentru evitarea unui război provocat de o eroare.

Dacă trebuia dezvoltată sau nu opțiunea primei lovituri era întrebarea presantă a momentului. În 1954, o echipă de la RAND Corporation, condusă de Albert Wohlstetter, a fost solicitată să analizeze care era configurația optimă pentru bazele flotei de bombardiere strategice a Statelor Unite. Ei au introdus ca un criteriu esențial vulnerabilitatea la un atac surpriză și au demonstrat astfel că Statele Unite puteau fi

luate prin surprindere de o Uniune Sovietică precaută cu o lovitură preemtivă.[12] Aceasta era versiunea modernă a ficțiunii de război, cu excepția faptului că nu exista evoluție a personajelor sau tensiune narativă. Abordarea era riguros analitică, bazată pe cele mai bune date disponibile (acceptând că informațiile despre capacitățile nucleare sovietice erau sumare). Intriga însă rămânea concentrată pe ideea că un inamic străin lipsit de scrupule putea să prindă Statele Unite cu garda jos, făcând presupunere după presupunere ca să arate că o țară ce se simte în siguranță datorită marii ei puteri este, de fapt, mult mai vulnerabilă decât crede.

Ideea că Statele Unite puteau fi surprinse în acest mod a câștigat credibilitate după succesele notabile ale sovieticilor în testarea primei rachete balistice intercontinentale și apoi a primului satelit artificial (Sputnik 1), în 1957. Într-un articol influent bazat pe studiul lui și intitulat „Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), Wohlstetter a avertizat împotriva presupunerii că s-a ajuns la un impas nuclear doar pentru că ambele tabere s-au dotat cu capacitatea de a o distruge pe cealaltă. Pericolul era ca una din ele să vadă o cale realistă către victorie. O primă lovitură nucleară ar fi avut consecințe oribile pentru cel care ar fi dat-o dacă ar fi eșuat, dar ar putea fi și un succes fără echivoc; lipsită astfel de posibilitățile de ripostă, o țară dezarmată astfel nu ar avea altă opțiune decât capitularea. Pentru cei care se gândeau la un astfel de atac, diferența dintre agresiunea suicidară și dominația lumii putea să stea în niște calcule detaliate. Stabilitatea reală a sistemului depindea așadar de numeroși factori, cum ar fi raza de acțiune, puterea și precizia armelor nucleare, precum și rezistența și mobilitatea țintelor, sau de chestiuni de avertizare și secvențializare.[13]

Această analiză nu era destinată unui public de masă, ci realizatorilor de politici. Ca și în cazul cărții lui Kahn, *On Thermonuclear War*, ideea că un război nuclear putea fi imaginat și discutat în acest mod le dădea multora fiori reci, normalizând ideea de distrugere în masă. Și totuși acest cadru analitic a modelat felul în care chestiunile războiului nuclear și ale descurajării aveau să fie discutate în cercurile profesionale în următoarele decenii. Era nevoie de un anumit grad de competență tehnică, problemele de motivație politică și consecințele rămânând neexplorate. El a influențat modul în care au ajuns să fie discutate multe subiecte politice din afara arenei nucleare, cu termeni ca „scenariul cel mai grav" și „limitare a pagubelor" intrați în limbajul comun, la fel ca unii termeni și mai expliciți, ca „distrugere asigurată".

Dacă originile acestei forme de literatură analitică nu erau foarte diferite de cele ale *Bătăliei de la Dorking*, fiind un mod de a-i scoate pe oficiali din complacerea lor, de data aceasta cadrul realizat de analiști făcea să se poată măsura gradul de pericol, pe măsură ce veneau noi informații. Inițial, bombardierele strategice trebuiau menținute permanent în alertă, pentru a evita eliminarea lor printr-un eventual atac surpriză. Când au intrat în producție de serie rachetele balistice intercontinentale (ICBM), la începutul anilor 1960, ele au fost amplasate în silozuri subterane solide, care nu puteau fi distruse decât printr-o foarte puțin probabilă lovitură directă. Și mai puțin vulnerabile erau rachetele balistice lansate de pe submarine (SLBM), care puteau profita de dimensiunile uriașe ale oceanului ca să se ascundă de un atac inamic și deveneau astfel o capacitate pentru a doua lovitură. Între timp, încercările de a dezvolta măsuri de apărare eficiente împotriva unui atac nuclear s-au dovedit inutile. Standardele apărării antiaeriene în epoca nucleară trebuiau să fie mult mai înalte decât în cazul raidurilor aeriene convenționale, având în vedere că orice penetrare a ecranului defensiv însemna o catastrofă pentru partea care se apăra. S-au făcut unele progrese în dezvoltarea apărării împotriva bombardierelor, folosind rachete sol-aer (SAM), însă trecerea la ICBM, cu perioada lor minimală de avertizare

înainte de impact, părea să facă din misiunea apărătorilor una lipsită de speranță. Măsurile de apărare civilă ofereau prea puțină protecție populației în caz de explozii nucleare, în cel mai bun caz o șansă de evitare a expunerii la căderile radioactive, și păreau patetice în fața copleșitoarei puteri distructive pe care o acumula fiecare din cele două tabere.

Aceste analize erau realizate în anii 1950 și 1960, perioadă în care oamenii se așteptau ca inovațiile tehnologice destabilizatoare să apară cu regularitate. Inspirat de literatura SF, Kahn a umplut ultima parte din *On Thermonuclear War* cu predicții privind viitoarele revoluții în domeniul militar, patru dintre acestea așteptate în următorii treisprezece ani. Cea care s-a dovedit corectă – un om pe Lună după 1969 – trebuie văzută pe fundalul celor care au dat greș. Problema era exagerarea efortului financiar și tehnologic necesar, de parcă inovațiile majore s-ar fi putut materializa fără eforturi excepționale. O observație tipică pentru anul 1965 a fost că, deși el nu văzuse vreo cifră, bănuia că „marjele relativ înguste ale costurilor ne împiedică să facem lucruri extraordinare, cum ar fi topirea calotelor glaciare și devierea curenților oceanici".[14] În domeniul nuclear, el vedea mai multe sisteme defensive, considerând că acestea puteau face diferența între o societate care putea să își revină și alta care ar fi fost pierdută complet.

Presupunerea că Războiul Rece avea să se mute în spațiul extraterestru era foarte răspândită, cu bombe pe orbită și stații spațiale care își îndreaptă tirurile spre Pământ, ca și cum acesta era terenul preferat de strategi. Poate că, deoarece aceasta era noua frontieră care îi fascina pe scriitorii de SF, părea foarte natural să se facă pregătiri militare. Cel puțin un scriitor spera că, dacă superputerile puteau fi convinse să-și ducă bătăliile în spațiu, atunci acestea ar putea să cruțe Pământul.[15] În 1959, cercetătorii armatei americane au explicat importanța vitală a stabilirii unui avanpost pe Lună înainte ca Uniunea Sovietică să aibă șansa să facă asta, chiar dacă ei nu erau foarte siguri de potențialul lui militar. În 1965, Biroul de arme ale viitorului, de pe lângă Comandamentul arsenalului armatei SUA, scria că:

> Date fiind mediul și condițiile cu totul noi și diferite cu care se confruntă omul în spațiu, nu putem aștepta până în ultima clipă ca să „trântim" un program de înarmare cu speranțe de succes, pentru că este posibil să ne aflăm chiar acum la marginea câmpului de luptă al Armageddonului.[16]

Până la urmă s-a manifestat o tendință puternică de a păstra spațiul liber de arme, nu în ultimul rând pentru că, în practică, nu avea prea mult sens să trimiți arme pe orbită ca să le aduci înapoi, să lovească ținte de pe Pământ. Spațiul a ajuns totuși să aibă o importanță vitală pentru operațiunile militare, dar nu pentru arme, ci pentru staeliții de spionaj, navigație și comunicații.

Cu toate viziunile asupra Armaggedonului, la jumătatea anilor 1960 se mai potoliseră temerile de o cursă tehnologică a înarmărilor care ar fi putut să încurajeze oricare dintre tabere să dezlănțuie un atac surpriză. În viitorul previzibil, fiecare tabără o putea elimina pe cealaltă ca stat industrial modern. Robert McNamara, secretarul Apărării în SUA pentru o bună parte a deceniului, a argumentat că două superputeri ar putea să-și provoace una alteia „daune inacceptabile", estimate la 25 la sută din populație și 50 la sută din industrie. Distrugerea Reciprocă Asigurată (Mutual Assured Destruction, MAD) comunica exact ceea ce se aștepta de la ea să comunice – distrugerea avea să fie garantată și reciprocă, și cu siguranță inacceptabilă. Așadar, contrar față de ceea ce s-a presupus, sistemul tindea către stabilitate. Aceasta nu era atât rezultatul unei opțiuni politice

deliberate, cât al recunoașterii unei condiții ce confirma riscurile implicate de orice încercare de a obține o victorie decisivă printr-o lovitură de tip knockout.

Și totuși nu a dispărut ideea că un inamic îndrăzneț și bine dotat ar fi putut să exploateze o vulnerabilitate critică. Soția lui Albert Wohlstetter, Roberta, a devenit cunoscută în ١٩٦٢ când a publicat o critică originală a modului în care America fusese luată prin surprindere la Pearl Harbor. Ea a înțeles că, atunci când își elaboraseră politicile, și Statele Unite, și Japonia porniseră de la ipoteza că tabăra cealaltă avea să reacționeze așa cum doreau ele să reacționeze, fără să aibă grijă să se întrebe dacă adversarul nu ar fi putut reacționa cu totul diferit. Răspunsul ei la întrebarea cum a fost posibil ca „oameni atât de onești, dedicați și inteligenți" să fie surprinși atât de grav a fost „vacarmul" semnalelor înșelătoare care i-a împiedicat să sesizeze indiciile reale. Rezultatul a fost că ei s-au concentrat pe semnalele care veneau să susțină ceea ce gândeau deja. Pearl Harbor nu a fost un caz unic, a argumentat ea. Statele Unite au fost surprinse de invazia nord-coreeană în sudul peninsulei, în 1950, și apoi din nou câteva luni mai târziu, când China a intrat în război de partea Nordului, după ce posibilitatea fusese respinsă categoric de generalul MacArthur. Chiar în perioada publicării cărții, Statele Unite au fost luate din nou prin surprindere de descoperirea amplasamentelor pentru rachete sovietice din Cuba. Dezvoltarea armelor termonucleare nu excludea deloc surprize viitoare, dar ridica miza unui nou astfel de incident. Dacă nu altceva, „balanța avantajului pare foarte clar că s-a înclinat, după Pearl Harbor, în favoarea autorului unui atac surpriză". Concluzia trasă de ea a fost că, indiferent ce îmbunătățiri s-ar aduce sistemelor de avertizare, cursul cel mai sigur era să te asiguri că apărarea țării poate face față chiar dacă este luată din nou prin surprindere.[17]

Acesta fusese și punctul esențial al poziției soțului ei în anii 1950. Avertismentele lui fuseseră luate în serios în alcătuirea planului forțelor strategice ale SUA în anii 1960, dar apoi MAD a sugerat că se ajunsese la un nivel la care nu era nimic de câștigat printr-un atac surpriză. Spre sfârșitul deceniului însă, Albert Wohlstetter era din nou în prim-plan, contestând starea de complacere pe care o presupunea o asemenea abordare. El promova un scenariu pe care l-a prezentat ca fiind un discurs tehnic, dar care avea totuși elemente de fantezie. După un început lent, programul de rachete balistice intercontinentale (ICBM) al sovieticilor a cunoscut o dezvoltare bruscă. Conform scenariului lui Wohlstetter, cifrele aveau să atingă curând un nivel la care un atac surpriză cu rachete balistice sovietice putea efectiv să anihileze arsenalul de rachete balistice al americanilor. Statele Unite ar fi fost capabile să răspundă, dar, presupunând că ar fi fost lovite și bazele bombardierelor strategice, ar putea-o face doar cu rachete lansate de pe submarine. Din nefericire, acestea nu erau prea precise, astfel încât, dacă sovieticii ar fi atacat ținte militare, riposta Statelor Unite ar fi fost împotriva orașelor. Aceasta ar invita la o ripostă a sovieticilor împotriva orașelor americane, înrăutățind dramatic situația. Acest scenariu a fost invocat pentru prima dată în susținerea necesității unui nou sistem rachete antibalistice (ABM), care să protejeze silozurile de rachete americane. Era un calcul complex, ce necesita presupuneri despre numărul de rachete și de focoase nucleare, despre acuratețea lor și despre rezistența silozurilor de rachete. Dacă amenințarea nu putea fi confirmată, atunci nu era nevoie de ABM. Pe de altă parte, dacă amenințarea era mai mare decât se aprecia, atunci ABM nu ar fi putut face față.

Acestor scenarii le lipsea o credibilitate elementară. Pentru ca o astfel de lovitură să-i fie recomandată unui lider sovietic era nevoie de convingerea că suficient de multe arme aveau să funcționeze exact cum trebuia, într-un atac de un tip nemaiîncercat până atunci; că americanii nu aveau să detecteze atacul în timp util ca să-și lanseze propriile rachete înainte să fie distruse; și că, și în eventualitatea că s-ar fi înregistrat un succes,

președintele Statelor Unite ar fi dat dovadă de s-reținere, deoarece atacul ar fi fost resimțit ca unul îndreptat doar împotriva forței nucleare și nu a societății americane în general. Și totuși, dată fiind localizarea bazelor de rachete, loviturile nucleare tot ar face undeva între ١٠ și ٢٠ de milioane de morți. Poate că, în fața unui asemenea carnagiu, președintele ar rămâne șocat, paralizat. Dar conducătorul sovietic nu se putea baza pe o astfel de reținere și știa că, dacă americanii ar fi folosit arsenalul rămas, atunci țara lui și-ar înceta existența de societate industrială modernă.

Aproape imediat după ce a apărut ideea aceasta, remediul propus a devenit indisponibil, pentru că Statele Unite și Uniunea Sovietică au căzut de acord să-și limiteze capacitățile militare defensive în baza Tratatului ABM, din 1972. Planurile americanilor de instalare terestră a rachetelor balistice au devenit după aceea și mai complexe. Una dintre variante era construirea unor rampe mari și cu numeroase ramificații, pentru ca sovietici care fixau țintele să nu fie niciodată siguri unde erau ascunse rachetele. Cel mai ușor era de ascuns rachetele balistice sub apă, la bordul submarinelor. La începutul anilor 1980 era deja fezabilă o nouă generație de rachete lansate de pe submarine, la fel de precise ca rachetele intercontinentale lansate de la sol. După ani de neliniște și cheltuieli pentru soluționarea a ceea ce era de fapt o non-problemă, o comisie oficială a stabilit că subiectul nu mai era de interes. Îngrijorarea a dispărut și ea rapid.[18]

Contrar lamentărilor celor care nu-și puteau imagina ceva mai rău decât situația în care două alianțe uriașe, cu ideologii contrarii și deținătoare de arme nucleare, se opuneau una alteia, teoreticienii politicii externe au continuat să-l urmeze pe Bull și să insiste că aceasta era aproape cea mai bună dintre lumile posibile. Bipolaritatea producea claritate și concentrare, fără complicațiile provocate de alianțele schimbătoare, în timp ce armele nucleare erau exact artificiul de care era nevoie pentru a-i face pe cei doi giganți să se abțină de la război. Nu exista îndoială că războiul ar fi însemnat sinucidere în tandem. Kenneth Waltz a remarcat, în 1981, că sistemul internațional își dezvoltase o abilitate ridicată „de a absorbi schimbările și de a limita conflictele și ostilitatea". El nu avea nici o îndoială privind contribuția armelor nucleare la această fericită stare de lucruri. Ele făcuseră „costul războiului să pară înspăimântător de ridicat și descurajaseră astfel statele de la începerea unor războaie ce ar fi putut să ducă la folosirea acestor arme. Armele nucleare au ajutat la menținerea păcii între marile puteri și nu i-au împins pe puținii care le posedă la aventuri militare." Waltz avea atâta încredere în acest efect, încât găsea bine-venită folosirea armelor nucleare și la alte conflicte, ca instrument al păcii.[19]

În ١٩٨٣, șase cercetători de prim rang de la Harvard au explicat adaptarea comunității internaționale la epoca nucleară ca rezultat al „efectului globului de cristal" – cunoașterea anticipată a efectelor pe care le-ar putea avea un război nuclear.[20] Rezultatul acestei cunoașteri era predispoziția înțeleaptă de a evita războiul.[21] La o privire mai aprofundată, echipa de la Harvard nu era convinsă pe de-a întregul că asta era ceva pe care te puteai baza. Într-un proiect legat de programul lor de evitare a războiului nuclear, ei au studiat alternativele la descurajare, cu zece scenarii pentru o amenințare redusă. Acestea porneau de la reducerea vulnerabilității populațiilor, reducerea dependenței de armele nucleare sau chiar abolirea lor și o varietate de posibilități politice, printre care concilierea cu Uniunea Sovietică și chiar federalismul mondial. Cu privire la posibilul declin al Uniunii Sovietice, speranța era că el avea să aducă mai degrabă cu destrămarea Imperiului Britanic, decât a celui Austro-Ungar.[22] Analizând influența „efectului globului de cristal" în timpul Crizei rachetelor din Cuba, din 1962, James Blight a identificat un alt factor necesar pentru funcționarea acestuia. El trebuia să fie amplificat de un alt efect – o „teamă viscerală" că aceasta ar putea să se întâmple cu adevărat. Blight era îngrijorat că fără teamă, fără emoția care făcea primejdiile să pară atât de reale și de

imediate, acea cunoaștere ar ajunge „la coșul de gunoi al înțelepciunii primite“, acceptată „din inerție și nu din convingere“. Pentru a face guvernele să se comporte responsabil era nevoie nu doar de globul de cristal, ci și de teama că acesta s-ar putea face țăndări.[23] Apoi, chiar când era publicată cartea, Războiul Rece a ajuns la final și teama s-a evaporat.

Capitolul 9

O pace surpriză

Trăiesc cu adevărat într-un sistem în care cuvintele sunt capabile să zgâlțâie întreaga structură a guvernării, în care cuvintele se pot dovedi mai puternice decât zece divizii militare.

Václav Havel discurs de acceptare a unui premiu pentru pace, 15 octombrie 1989[1]

Superputerile au evitat catastrofa speriindu-se una pe cealaltă ca să fie prudente. Ideea că războaiele trebuiau descurajate, nu luptate, făcea însă ca misiunea planificării, formării și menținerii forțelor armate convenționale să devină una extrem de dificilă. Cuvântul „convențional" sugera o oarecare legătură cu „convențiile" din trecut ale războiului clasic, dar era greu să le vezi sensul atunci când nu exista o cale evidentă spre o victorie decisivă pe câmpul de luptă împotriva unui inamic cu arme nucleare. Rolul rezidual al forțelor convenționale putea fi doar unul de întărire a descurajării, de menținere a unei linii defensive în fața unei ofensive inamice sau de a se asigura că înaintarea inamicului era costisitoare și dureroasă. În cel mai bun caz, acestea puteau să câștige timp pentru gândire și pentru negocieri active; în cel mai rău caz, ele puteau deveni dâra de praf de pușcă spre apogeul exploziv al războiului.

În timpul Războiului Rece s-a presupus că Pactul de la Varșovia avea de partea lui cifrele și geografia, care i-ar fi permis, dacă ar fi vrut, să se extindă în Europa de Vest fără să recurgă la arme nucleare. NATO ar fi fost cel care trebuia să ia decizia fatidică: să capituleze sau să accepte sinuciderea nucleară. Aflați de cealaltă parte a Atlanticului, americanii erau profund nemulțumiți la gândul că războiul în Europa le putea pune țara în pericol atât de direct. Dacă în particular se îndoiau că vreun președinte al Statelor Unite avea să ia vreodată inițiativa nucleară, în public ei își ascundeau anxietățile, măcar cât să nu submineze credibilitatea descurajării. Ieșirea evidentă din această dilemă era îmbunătățirea forțelor convenționale, astfel încât să aibă răspunsuri alternative la agresiune. Americanii au trecut activ la separarea nuclearului de convențional, cu o zonă tampon între ele, încurajând totodată NATO să-și construiască propriile forțe regulate. Până la urmă, în ۱۹۶۷, a fost adoptată o doctrină de compromis, a „răspunsului flexibil", prin care europenii recunoșteau solicitarea americanilor privind o etapă convențională extinsă, astfel încât primele tiruri peste Cortina de Fier să nu ducă automat la un holocaust nuclear. În schimb, Statele Unite acceptau că era nevoie de o legătură clară între un război terestru în Europa și propriul arsenal nuclear strategic.[2]

Era imposibil de știut cât de bine ar funcționa în practică răspunsul flexibil, dar introducerea în răspuns a noțiunii de flexibilitate însemna că era măcar posibil ca un război important să nu se transforme automat într-unul nuclear. Imaginile de coșmar ale unui al Treilea Război Mondial dominau literatura. Cu cât părea să scadă riscul unui război între superputeri, cu atât era mai greu de invocat un scenariu în care un lider cât de cât normal psihic ar fi riscat un război important, ca să nu mai vorbim de autorizarea unei lovituri nucleare. Aceasta nu a împiedicat ocazional momente de panică. De la jumătatea anilor 1970, analiștii mai îndrăzneți au început să vorbească despre scenarii care implicau invazii sovietice. La rândul lor, acestea au dus la temeri, însușite imediat de foarte popularele mișcări antinucleare, că răspunsul exagerat la acest alarmism ar fi putut duce la o apocalipsă nucleară.[3]

Spre sfârșitul anului 1976, generalul sir John Hackett, un fost comandant NATO, a strâns un grup de foști colegi în retragere din armata britanică și, la îndemnul redactorului șef adjunct de la *The Economist*, au încercat să descrie cum s-ar putea ajunge la un al Treilea Război Mondial.[4] În tradiția *Bătăliei de la Dorking*, intenția lor era să folosească ficțiunea pentru a convinge de necesitatea unei mai bune pregătiri militare. *The Third World War: A Future History (Al Treilea Război Mondial: O istorie a viitorului)* a fost un surprinzător bestseller (peste trei milioane de exemplare vândute în întreaga lume), citit de prim-miniștri britanici și de președinți americani.[5] Echipa lui Hackett s-a limitat la informațiile care erau deja publice referitoare la arme și doctrine, folosind hărți și ilustrații. Ei au preconizat un război care avea să înceapă în 1985, adică destul de curând. Și totuși s-au petrecut atât de multe evenimente neanticipate, încât în 1982 a fost nevoie de o nouă versiune, mergând de această dată doar câțiva ani înainte.[6] Un motiv pentru această durată redusă a fost, potrivit lui Hackett, că el nu încerca să scrie SF și nu voia să dezvăluie vreun secret despre viitoarele arme.

„Prea puțin ofertante ca intrigă și personaje", remarca Brians, „cărțile sunt aproape imposibil de citit; dar ele ne oferă o perspectivă fascinantă asupra gândirii unuia dintre strategii militari ai NATO."[7] A existat și un precedent, scris în 1977 de generalul belgian Robert Close. Acesta reflecta îngrijorări provocate de îmbunătățirea forțelor sovietice convenționale. Scenariul cel mai alarmant era că alianța putea fi luată prin surprindere de un atac „ca un fulger venit din senin" al Pactului de Varșovia care, cu o mobilizare minimă, putea ocupa în câteva zile toată Europa. Mesajul era transmis și de titlul sumbru al cărții, *Europe Without Defence? (Europa lipsită de apărare?)*.[9] O altă carte potențial rivală, publicată tot în 1978 și cu un titlu similar celei a lui Hackett, avea un mesaj la fel de sumbru, doar că de data aceasta Alianța reușea să se abțină doar patru zile, până să înceapă schimburile nucleare.[10]

După treizeci de ani de război rece, era puțin probabil ca Uniunea Sovietică să ardă de nerăbdare să pornească un atac împotriva Occidentului sau ca Moscova să aibă un plan convingător pentru o lovitură nimicitoare. Potrivit opiniei lui Hackett, era mai probabil să se ajungă la război între cele două alianțe „nu cu intenție, ci printr-o coincidență dintre ghinion și calcule greșite". Pericolul apărea dacă mai multe crize evoluau simultan și apoi se producea o scânteie care le transforma într-o conflagrație, cum fusese asasinarea arhiducelui Ferdinand în 1914. Dacă se întâmpla așa ceva, NATO ar fi fost în dificultate deoarece își diminuase forțele, în timp ce Pactul de la Varșovia continuase să și le dezvolte. NATO nu putea susține prea mult timp un război de mare intensitate. Scenariul preconiza o ocupare rapidă a Germaniei de Vest. Nu avea să fie chiar totul pierdut, deoarece până la urmă, după câțiva ani, Statele Unite aveau să câștige dominația pe mare, să facă ordine în Orientul Mijlociu și apoi să lanseze o ofensivă eliberatoare din Franța. Lui Hackett i s-a spus de către „oameni responsabili" că, oricât de credibilă, această perspectivă era prea jalnică și dăunătoare pentru Alianță. Cartea lui Close mai degrabă subminase moralul decât să întărească hotărârea. El a acceptat acest punct de vedere și a admis că „o poveste avertisment din cauza căreia copiii fac pe ei de frică, în loc ca spaima să-i determine să facă lucrurile mai bine, nu își atinge scopul".[11] Așa că Hackett a luat-o de la capăt, de data aceasta pornind de la ipoteza că Occidentul a procedat corect și a făcut eforturi serioase pentru a-și îmbunătăți capacitățile de apărare, în timp ce Pactul de la Varșovia nu a făcut prea multe. Acum războiul se putea termina în câteva săptămâni. În loc să se grăbească spre cataclismul care era semnul distinctiv al ficțiunilor din epoca nucleară, cartea menționa doar o tentativă de angajare nucleară, la un moment dat, spre sfârșitul evenimentelor. Limitarea schimburilor nucleare demonstrează că era

încă greu să excluzi cu totul aceste arme din intrigă, dar era greu și să dezvolți un scenariu convingător al războiului atunci când acestea erau prezente. Ținta loviturii limitate a Uniunii Sovietice era Palatul Buckingham, cu scopul de a scoate Marea Britanie din război. Planul a eșuat când a fost lovit orașul Minsk, ca represalii, ceea ce a dus la destrămarea Uniunii Sovietice. La fel cum Chesney adunase ipoteze negative cu rezultatul înfrângerii la limită a Marii Britanii la Dorking, Hackett a adunat ipoteze pozitive, astfel încât NATO să învingă în ۱۹۸۰. Mesajul era că, dacă nu cheltuia mai mult pentru apărare, NATO risca eșecul. Un alt mesaj era că aliațele trebuiau păstrate în stare bună.

Contrar lui Hacket, cu semnificativa lui experiență militară, Tom Clancy era un agent de asigurări care în timpul liber scria romane. Aceasta până în 1984, când a dat lovitura cu thrillerul *The Hunt for Red October (Vânătoarea lui Octombrie Roșu)*. Mare parte din farmecul cărții stă în detaliile tehnice pe care Clancy le obținuse printr-o lectură vorace a publicațiilor navale din domeniul public. Povestea era despre fuga unui submarin sovietic din clasa Taifun, cu un căpitan lituanian care ura sistemul sovietic. Drama rezulta din eforturile făcute de flota sovietică pentru ca submarinul, la bordul căruia se afla cea mai avansată tehnologie de sonar, să nu ajungă în mâinile americanilor.

Următoarea lui carte, *Red Storm Rising (Furtuna Roșie)*, a fost mai pe linia lui Hackett.[12] La fel ca acesta, Clancy nu a mers prea departe în viitor, inspirându-se din politica și tehnologia de la vremea respectivă. Pe latura militară, a fost ajutat de un fost ofițer naval și de materialele din domeniul public. Posibilitatea construirii unui nou avion (care s-a dovedit a fi F-117) care să folosească tehnologia stealth pentru a nu fi detectat de radar era discutată în presa tehnică de specialitate cu mult înainte ca existența lui să fie recunoscută public în 1988, la doi ani după apariția cărții lui Clancy. Intriga era complexă. Includea teroriști islamiști din Azerbaidjan care provocau o criză energetică distrugând facilități petroliere esențiale ale sovieticilor și determinându-i pe aceștia să ocupe terenurile petrolifere din Golful Persic; un atac direct al Pactului de la Varșovia împotriva Germaniei de Vest, justificat prin înscenarea unui atac mortal pus pe seama activiștilor vest-germani la o școală din Moscova; plus ocuparea bazei aeriene NATO de la Keflavik, din Islanda (din nou prin înșelăciune), fapt care a permis submarinelor sovietice să ajungă în Atlantic și să perturbe convoaiele de aprovizionare. Riposta a implicat bombardiere stealth, rachete de croazieră și pușcași marini care au recuperat Islanda, înainte ca forțele sovietice să rămână fără combustibil, fapt care a dat Alianței Nord-Atlantice ocazia să răstoarne lucrurile cu o mișcare îndrăzneață. O sciziune în conducerea sovietică a permis o încheiere rapidă și negociată a conflictului. Nu s-a folosit nici o armă nucleară, iar la final nici un teritoriu nu a trecut de la o tabără la alta.

Președintele Reagan era un admirator al lui Clancy. El a descris *Vânătoarea lui Octombrie Roșu* ca un „basm perfect". *Furtuna Roșie* l-a entuziasmt și mai tare, pentru că îi justifica propriile prejudecăți.[13] Președintele bănuia conducerea URSS că ar fi fost întru totul capabilă de genul de vicleșug descris de Clancy, care includea plănuirea unui război în timp ce le propunea americanilor reducerea armamentului. Și totuși, el era în același timp îngrozit de perspectiva unui război nuclear. În 1983, Reagan a lansat ceea ce a numit „inițiativa de apărare strategică", pentru a dezvolta mai multe linii de apărare împotriva unui atac sovietic cu rachete. Mai bine salvăm viețile americanilor de un atac nuclear, spunea el, decât să le răzbunăm după aceea.[14] Acesta este motivul pentru care i s-a părut atrăgător celălalt mesaj al lui Clancy, că NATO se putea apăra fără să recurgă la amenințări nucleare. În 1986, a discutat cartea cu consilierii lui în drum spre Reykjavik, capitala Islandei, unde avea o întâlnire la nivel înalt cu liderul sovietic Mihail Gorbaciov. Acolo, în timpul a două zile extrordinare, cei doi bărbați de stat aproape că au convenit la

reduceri drastice ale arsenalelor lor nucleare. Refuzul lui Reagan de a renunța la inițiativa lui de apărare strategică a dus, în cele din urmă, la eșec. Premierul britanic Margaret Thatcher, o susținătoare convinsă a descurajării nucleare, a fost alarmată de cât de departe era pregătit Reagan să coboare pe panta non-nuclearului. Când s-au întâlnit în octombrie 1986, el i-a cerut insistent să citească romanul lui Clancy, ca să-și liniștească temerile. Un oficial britanic a consemnat: „Oferă o imagine excelentă a intențiilor și strategiei Uniunii Sovietice. Era clar că președintele fusese foarte impresionat de carte."[15]

Ambele cărți erau construite pe neliniștea ce înconjura armele nucleare și posibilitatea ca un război important să poată fi câștigat fără distrugere reciprocă. Hackett se baza pe creșterea bugetului apărării; Clancy a văzut mai clar că echilibrul calitativ în privința forțelor convenționale se deplasa în favoarea Statelor Unite și că aceasta putea reduce necesitatea recurgerii la amenințări nucleare. Amândoi au sesizat criza din interiorul sistemului sovietic, deși nici unul nu a anticipat că sistemul avea să facă implozie până la sfârșitul deceniului, ca să nu mai vorbim de faptul că aceasta avea să fie declanșată de pierderea legitimității, nu de eșecul în război. În 1991, Clancy încă își mai imagina un război între Statele Unite și Uniunea Sovietică, și asta cu toate că Pactul de la Varșovia se destrămase.[16] Hacket presupunea, la fel ca aproape toți analiștii la vremea respectivă, că Moscova avea să ia o poziție dură împotriva disidenței. Hacket era conștient însă că vechea gardă de la Kremlin știa că „vremea ei s-a dus". În cele din urmă, în loc de un război declanșat pentru a ține blocul sovietic laolaltă, 1985 a adus transformarea lui Mihail Gorbaciov în președinte și începutul unui proces ce avea să ducă în curând la destrămarea pașnică a blocului sovietic.

La fel cum Revoluția Bolșevică a fost un răspuns la incapacitatea vechiului regim de a face față războiului, era destul de rezonabil să presupui că avea să fie nevoie de un război pentru a declanșa o criză ce să ducă la ruperea blocului sovietic. Exista întotdeauna posibilitatea ca un regim care își vedea poziția puternic amenințată să își asume riscuri care în alte circumstanțe ar fi fost respinse ca nebunești. Acesta este în mare parte motivul pentru care diplomația Războiului Rece a acceptat că era mai bine să nu împingă conducerea sovietică până la punctul în care ar fi fost provocată să reacționeze nesăbuit. Însă una era să urmezi acest principiu când se luau în calcul sferele de influență geopolitică și cu totul alta când era vorba de rivalitatea ideologică aflată în inima diviziunii Est–Vest. Țările occidentale nu aveau să înceteze promovarea unei filosofii politice liberale de teama că ar deranja conducerea sovietică. Acesta este motivul pentru care scenariile de război din anii 1980 includeau, în general, o criză de legitimitate în interiorul sistemului sovietic, implicând probabil una dintre țările satelit. Această instabilitate crescândă promitea, pe de-o parte, o modalitate de a aduce Războiul Rece la un final satisfăcător, dar, pe de altă parte, putea grăbi exact acele condiții care puteau să declanșeze războiul.

Guvernarea comunistă se baza pe premisa dublă că orice contestare trebuia tratată fără milă și că Occidentul nu avea să facă nimic în privința asta. Aceste presupuneri fuseseră validate de experiență. În 1956, după o revoltă ce i-a înlăturat pe comuniști, noul guvern ungar și-a anunțat intenția de a părăsi Pactul de la Varșovia. Uniunea Sovietică a trimis tancurile ca să strivească revolta. Chiar dacă revolta a avut origini interne, ea a fost încurajată activ de Vocea Americii.[17] Totuși, a avertizat secretarul de stat american John Foster Dulles, o acțiune militară a Statelor Unite „ar fi... precipitat un război mondial generalizat, al cărui rezultat ar fi fost probabil distrugerea tuturor acestor oameni".[18] Logica brutală a unei Europe divizate a fost scoasă în evidență din nou în 1968. De data aceasta, Partidul Comunist din Cehoslovacia a încercat o liberalizare a

sistemului, dar a avut grijă să nu amenințe cu părăsirea Pactului de la Varșovia. Nu a avut nici o importanță. Pe 20 august 1968, tancurile au intervenit din nou. În urma acestui episod trist, țările NATO au tras concluzia că divizarea politică a Europei era permanentă și au început să dezvolte politici de détente pentru gestionarea relației dintre cele două jumătăți ale continentului. Implicațiile acestui fapt au fost expuse într-un document semnat de președintele Statelor Unite, Richard Nixon, și de conducătorul URSS, Leonid Brejnev, privind principiile de bază ale noii relații dintre superputeri: „Diferențele de ideologie și de sistem social dintre SUA și URSS nu sunt obstacole pentru dezvoltarea bilaterală a unor relații normale, bazate pe principiile suveranității, egalității, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc".[19]

Însă chiar la momentul acestei declarații se producea o schimbare ce a încurajat subminarea marxism-leninismului oficial în Pactul de la Varșovia. La sfârșitul anului ۱۹۷۲, au început negocieri pentru o Conferință pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE). Vreme de trei ani s-au purtat discuții intense (a fost nevoie de patru luni doar pentru a cădea de acord asupra agendei) referitoare la o declarație care nu avea nici o forță legală. Pe 1 august 1975, conducătorii a 34 de state (plus Vaticanul) s-au întâlnit la Helsinki ca să semneze ceea ce a fost descris ca Actul Final al Conferinței. Acesta cuprindea patru „coșuri". Primul acoperea chestiunile politice și militare, integritatea teritorială, definirea granițelor, soluționarea pașnică a disputelor și implementarea unor măsuri de construire a încrederii între armatele rivale. Al doilea se concentra pe teme economice, precum comerțul și cooperarea științifică. Al treilea coș punea accent pe drepturile omului, inclusiv libertatea de emigrare și reunificarea familiilor divizate de granițe internaționale, schimburile culturale și libertatea presei. Al patrulea și ultimul coș se referea la implementare și la viitoarele întâlniri.

Cea mai mare parte din ce voia Moscova se afla în primele două coșuri. Al treilea a fost cel care s-a dovedit cel mai controversat. Într-un fel, părea chiar fără rost, dată fiind opoziția puternică a sovieticilor la orice liberalizare serioasă. Acesta este motivul pentru care Administrația Nixon ezita să consume un capital politic valoros pe „gesturi" care nu ar fi avut efect. Guvernele vest-europene voiau să mențină presiunea pe această temă. Blocul sovietic se opunea, înaintând în schimb promisiuni de abținere de la utilizarea forței, respect pentru integritatea teritorială, soluționarea pașnică a disputelor și, în special, „neamestec în treburile interne". Până la urmă, Moscova dorea prea mult primele două coșuri ca să se împiedice de problemele pe care le avea cu cel de-al treilea. Sovieticii au decis să accepte limbajul, cu intenția de a-l ignora ulterior. Aceasta însemna semnarea unei declarații despre drepturile omului ca „derivate din demnitatea inerentă oricărei ființe umane" și cerința ca drepturile să nu fie doar respectate, ci și promovate ca modalitate de a ajunge la pace și prietenie între țări. Moscova doar a consemnat că nici unul dintre acestea nu avea să fie obligatoriu pe baza legilor internaționale și că nu aveau să fie schimbări legislative în țările socialiste.[20]

Concepțiile secretarului de stat american Henry Kissinger erau modelate de propriile experiențe cu războiul și dezordinile, care l-au făcut să aibă prea puțină încredere în propunerile de suveranitate împărțită sau de valori comune ca modalități de reducere a conflictelor internaționale. Ideea lui era că, dacă pacea reprezenta idealul, atunci aceasta însemna că trebuiau ținute pe loc celelalte idealuri și era nevoie de disponibilitate pentru jocul dificil și deseori amar al compromisului, de răbdare, de discreție și ocazional de viclenie. Aceasta nu era o politică externă pentru care să existe o susținere naturală din partea alegătorilor din Statele Unite. Ea aducea atingere idealismului liberal prin concentrarea încăpățânată și amorală pe interesele naționale și deranja prin faptul că aducea rezultate pe care oamenii le aprobau, inclusiv destinderea, fără să evidențieze însă

și accentul complementar pus pe rezolvarea juridică a disputelor sau pe dezarmare. Ea îi ofensa și pe conservatori pentru că se îndepărta de un principiu cheie care despărțea blocul vestic de cel răsăritean. Reducerea importanței drepturilor omului însemna să le permiți sovieticilor ideea că o superputere era la fel de bună ca și cealaltă, meritând respect egal în ciuda faptului că sistemul comunist oprima națiuni întregi și nega drepturi politice elementare.[21]

Într-un discurs despre „Fundamentele morale ale politicii externe" din 1975, Kissinger reamintea publicului de consecințele dezastruoase ale unui război de proporții și de obligația astfel creată „de a căuta o relație mai productivă și mai stabilă, în ciuda antagonismului fundamental al valorilor noastre". Statele Unite erau acum într-o poziție comună celor mai multe țări de-a lungul istoriei, neputând nici să se rupă de lume, nici s-o domine. Nu că ar fi fost imposibil să-și folosească influența pentru a promova drepturile omului, dar era cel mai bine să facă asta „în liniște, fără să uite că era o problemă delicată și insistând mai degrabă pe rezultate, decât pe confruntarea publică".[22]

Prin contrast, președintele Jimmy Carter, care a câștigat alegerile din 1976, a făcut din drepturile omului una dintre temele discursului său inaugural. El a respins ideea de tensiune între moral și pragmatic. Statele Unite aveau o obligație specială „să ia asupra lor acele îndatoriri morale care, atunci când sunt asumate, par să fie invariabil în cel mai bun interes al nostru". El a descris un angajament „absolut" pentru drepturile omului, o necesitate de a le demonstra altora că „sistemul nostru democratic merită străduania de a-l egala". Aceasta a condus la promisiunea pentru o nouă politică externă: „Nu ne vom comporta în locuri străine încălcând regulile și standardele de aici, de acasă, pentru că știm că încrederea pe care o câștigăm ca națiune este esențială pentru puterea noastră". Vremurile erau în schimbare:

> Lumea însăși este dominată acum de un spirit nou. Popoare tot mai multe și mai informate politic tânjesc după locul lor sub soare și acum îl cer imperativ – nu doar în beneficiul propriei bunăstări fizice, ci pentru drepturile fundamentale ale omului.[23]

La momentul respectiv, Actul Final din 1975 le punea deja la dispoziție o nouă tactică disidenților din țările comuniste. Ei puteau porni de la premisa sincerității guvernelor lor și apoi să le ceară să respecte prevederile de la Helsinki, solicitând ajutorul guvernelor occidentale atunci când nu se întâmpla asta. Acesta a fost cazul mișcării cehoslovace Carta 77. Carta era un document de patruzeci și patru de pagini cu 242 de semnături, care oferea guvernului ajutor pentru îndeplinirea diferitelor lui obligații constituționale și internaționale, atrăgând atenția în special asupra Actului Final de la Helsinki.[24] Regimul a încercat să discrediteze documentul ca fiind „antistatal, antisocialist și demagogic". Pe măsură ce semnatarii erau denunțați și dați afară din slujbe, creștea și indignarea internațională. Helsinki dădea acum guvernelor occidentale un motiv să comenteze, înlocuind precauția privind amestecul în treburile interne cu referiri la încălcarea Actului Final. Cel puțin pentru o vreme, aceasta i-a pus pe gânduri pe guvernanți, deși nu prea aveau de ales între a apărea ca niște ipocriți și a permite o mișcare populară care putea încerca să-i răstoarne.

Unul dintre cei mai elocvenți exponenți ai acestui „nou spirit" a fost Václav Havel, un dramaturg de succes și unul dintre liderii mișcării din spatele Cartei 77.[25] El a pus întrebarea dacă drepturile omului puteau fi sacrificate de dragul păcii. Punctul lui de plecare era că viața în totalitarism era o formă de moarte. Nu era adevărat, a scris el, că Cehoslovacia „scăpase de război și de uciderи". Acestea doar îmbrăcaseră alte forme și „se mutaseră din lumina evenimentelor publice observabile în crepusculul distrugerii

interioare, invizibile", apărând ca „lenta, secreta, anemica, niciodată absoluta și totuși înspăimântător de omniprezenta moarte din non-acțiune, non-poveste, non-viață și non-timp". Așadar, argumentul că era mai bine să accepți comunismul de dragul păcii, „mai bine roșu decât mort", era doar „un semn incontestabil că vorbitorul abdicase de la propria umanitate", fiind gata să sacrifice tocmai ceea ce dă sens vieții și să accepte puterea impersonală. El și-a amintit, ca exemplu, de „colegii și prietenii vest-germani" care îl evitau la începutul anilor 1970 de teama că un contact cu cineva aflat în dizgrația guvernului „era o provocare inutilă la adresa acelui guvern și putea astfel să pună în pericol temeliile fragile ale recentei destinderi". Havel a prezentat renunțarea lui voluntară la libertate ca un exemplu de cât de ușor era ca „o cauză pozitivă să își trădeze bunele intenții".[26]

Când Mihail Gorbaciov a devenit conducătorul URSS, în 1985, obiectivul lui nu a fost să promoveze drepturile omului, ci să reformeze sistemul sclerozat pe care îl vedea cum decade în toate privințele.[27] Spre deosebire de predecesori, viziunea lui despre lume nu fusese modelată de războiul cu Germania și nu era apropiat nici de complexul militar–industrial care domina economia. Cu cât descoperea mai multe despre influența funestă și distorsionantă a acestui complex, care lăsa alte sectoare fără resurse și talente, cu atât era mai convins de necesitatea reducerii lui. Ca să se poată face asta, relațiile cu Occidentul trebuiau cumva calmate și puse pe un nou traseu mai cooperant.

De la bun început, Gorbaciov a fost foarte interesat să-i întâlnească pe liderii occidentali și să încerce să traseze o nouă cale pentru viitor. O întreagă succesiune de summituri i-a încurajat pe analiști să creadă că se purta un dialog sănătos și că relațiile Est–Vest aveau să fie mai calme. Problema lui Gorbaciov era că el avea totuși de condus un imperiu continental. Din acesta făceau parte nu doar țările satelit din Europa de Est, fiecare cu propriul partid comunist, ci și acele Republici Sovietice Socialiste anexate de Rusia în trecut sau, în cazul Țărilor Baltice, mai recent și împotriva voinței lor.

Pentru ca imperiul să reziste era nevoie ca șefii locali ai partidului să urmeze drumul reformei trasat de el pentru Uniunea Sovietică. Și totuși, mulți nu au vrut sau nu au fost capabili să îl urmeze. Practic, era de ales între acceptarea dependenței de aparatul de securitate pentru a menține controlul partidului și acceptarea fragmentării imperiului. În 1989, alegerea a devenit stringentă. Mai multe țări din Pactul de Varșovia se îndepărtaseră deja de vechea cale și își manifestau independența, iar Gorbaciov nu a putut să se plaseze de partea durilor care cereau, în special cei din Germania de Est, rezistență în fața „demagogiei drepturilor omului" practicată de Occident. Reformatorii ajunși la putere, ca în Ungaria, erau încrezători că gestul lor de independență nu avea să provoace o acțiune militară.[28]

Într-un discurs istoric rostit în decembrie ١٩٨٨ la Națiunile Unite, Gorbaciov a renunțat efectiv la recurgerea la forță și și-a afirmat „crezul" că „problemele politice trebuiau rezolvate doar prin mijloace politice".[29] Dacă Gorbaciov chiar a crezut că toate țările care fuseseră obligate să adopte un sistem stalinist puteau înainta sincronizat pe drumul reformei, atunci s-a înșelat. În absența forței care să țină sistemul laolaltă, nu doar Pactul de la Varșovia, ci Uniunea Sovietică însăși s-a fragmentat. Sistemul s-a dovedit a fi putred. Cleiul ideologic pe care generații de lideri sovietici au încercat să-l aplice în strat atât de gros nu a mai rezistat.[30] Anatoli Dobrînin, fost ambasador al lui Gorbaciov în Statele Unite, a relatat că liderul sovietic „nu a prevăzut niciodată că întreaga Europă de Est avea să zboare de pe orbita Uniunii Sovietice în doar câteva luni sau că Pactul de la Varșovia avea să se fărâmițeze atât de repede. El a devenit martor neputincios la consecințele propriei politici."[31]

De ce serviciile secrete occidentale și cercurile de politică externă au fost atât de surprinse de această viteză a evoluțiilor, pe care le-au privit cu un amestec de uimire, suspiciune, ușurare și recunoștință? Întrebarea era pusă cu aceeași insistență ca în situația în care ar fi fost luate prin surprindere de un atac militar. Ieșeau în evidență aceleași probleme de predicție: a decide cum trebuie interpretate declarațiile publice ale conducerii (ai cărei predecesori obișnuiau să inducă în eroare), sesizarea indicatorilor reali de schimbare pe fondul zgomotului semnalelor conflictuale, înțelegerea logicii unei situații și în consecință a alegerilor ce trebuiau făcute. Nu doar că nu putea exista nici o certitudine cu privire la ce alesese, de fapt, Gorbaciov, dar chiar și el văzuse cu întârziere care era natura alegerii respective... Privind retrospectiv cele întâmplate, este important să ne amintim că în aceeași vară din 1989, când în Europa se petreceau evenimente dramatice, Partidul Comunist din China se confrunta cu propria lui criză, cu mari demonstrații în Piața Tienanmen din Beijing, care cereau reformă. În acest caz, conducerea partidului a hotărât să nu-și asume riscul liberalizării sistemului și a trecut la reprimări dure.

Puterea militară a fost considerată întotdeauna avantajul cel mai important al Uniunii Sovietice, disponibilă în caz de forță majoră să scoată regimul din necaz. Indiferent ce dovezi contrarii s-ar fi putut aduce, starea de spirit era că Uniunea Sovietică dispunea de capacități enorme și ar fi făcut orice era nevoie pentru propria securitate. Era de neimaginat ca, atunci când avea să vină momentul, Moscova să nu recurgă la atuul ei cel mai puternic, de care se vorbea atâta vreme în Occident, ca să prevină o răsturnare catastrofală de situație, ce avea să-i diminueze pentru totdeauna poziția internațională. Se vorbea de decenii întregi despre puterea militară sovietică. Anii 1980 începuseră cu Administrația Reagan lansând o serie de publicații alarmante și bogat ilustrate, cu previziuni despre cum avea să devină și mai puternică. Versiunea din 1985 vorbea despre o „neîncetată introducere în uz a unor noi capacități militare sovietice, nucleare și convenționale". Prefața secretarului Apărării începea cu un citat dintr-un document NATO referitor la accentul pus de Pactul de la Varșovia pe „elementul surpriză și necesitatea operațiunilor ofensive rapide".[32] Ediția din septembrie 1990, publicată după căderea Zidului Berlinului, recunoștea schimbările care erau în curs și deschiderea mai largă arătată de Moscova în discutarea problemelor puse de excesivul ei aparat militar. Și totuși insista că ar fi fost o greșeală să se tragă concluzia că, „oricât de mult ne-am dori-o", era vorba de „o structură de forță eviscerată și de o amenințare pe cale să se evapore".[33] Era greu de acceptat că URSS putea să facă într-o bună zi ceea ce fuseseră obligate să facă toate celelate puteri în declin, de-a lungul istoriei: adică să se retragă dintr-un imperiu pe care nu mai putea nici să-și permită să-l susțină, nici să spere să-l controleze pe termen lung.[34]

O evaluare din mai 1988 a serviciilor secrete observa că politicile lui Gorbaciov „măriseră potențialul de instabilitate în Europa de Est", dar oferea scenarii relativ temperate pentru ieșirea de pe orbita Moscovei, mai ales prin comparație cu ce avea să vină. Cu toate că estimarea aprecia că Gorbaciov era supus „unor constrângeri mai mari decât predecesorii lui împotriva unei intervenții militare în Europa de Est", tot mai presupunea că „in extremis" el avea „să intervină ca să păstreze conducerea de către partid și influența sovietică decisivă în regiune". În 1989, când drama era cu adevărat pe cale să înceapă, CIA a văzut că se apropie schimbarea, dar încă mai gândea în termeni de ani, nu de săptămâni. Chiar în timp ce se instala instabilitatea, comunitatea de informații încă mai dezbătea cât de departe aveau să meargă lucrurile.[35]

Problema venea, în parte, de la incapacitatea de a aprecia cât de gravă era slăbiciunea structurală a sistemului, cu toate dovezile privitoare la performanțele economice slabe, la

proiecțiile demografice jalnice și la pierderea progresivă de legitimitate. Eșecurile erau binecunoscute și au dus la mai multe predicții potrivit cărora sistemul nu se putea susține pe el însuși. Una dintre cele mai cunoscute a fost pamfletul din 1970 al disidentului Andrei Amlarik, intitulat Va *supraviețui Uniunea Sovietică până în 1984*? Anul nu avea altă semnificație decât trimiterea la George Orwell. Nici un stat care „dedica atât de multă energie ca să controleze fizic și psihologic milioane din propriii subiecți", argumenta Amalrik, nu putea să supraviețuiască la nesfârșit. Până la urmă, „Uniunea Sovietică va trebui să plătească prețul complet pentru anexările teritoriale făcute de Stalin și pentru izolarea în care neostaliniștii au plasat țara".[36] Și mai important, Ronald Reagan declarase cu convingere la începutul președinției lui că, în competiția ideologică pe care o ducea cu Statele Unite, Uniunea Sovietică era condamnată să piardă.

> Ceea ce vedem aici este o structură politică ajunsă să nu mai corespundă cu baza ei economică, o societate în care forțele de producție sunt obstrucționate de cele politice... Marșul libertății și al democrației va lăsa marxism-leninismul pe grămada de cenușă a istoriei, așa cum a făcut-o cu alte tiranii care au înăbușit libertatea și i-au împiedicat pe oameni să se exprime.[37]

Totuși, cei mai mulți membri ai comunității sovietologilor, atât din mediul academic cât și din cel guvernamental, erau mult mai precauți, convinși că sistemul avea o rezistență remarcabilă și era totodată capabil să se adapteze. Exista tendința de a minimaliza avertismentele privind colapsul ca fiind iluzii deșarte ale liberalilor și ale adepților dreptei. Când regimul era aproape de ultimele lui clipe, mulți încă afirmau că avea să reziste. După ce și-au petrecut carierele explorând cum a supraviețuit sistemul atâtor decenii de tragedii incluzând revoluție, război civil, foamete, epurări și război, ei presupuneau că era capabil să facă față și problemelor economice. Opinia dominantă era că „dacă nu se întâmplă o catastrofă neașteptată, este puțin probabil ca economia sovietică să ajungă în pragul colapsului.... Până la urmă, Gorbaciov, ca și predecesorii lui, va fi nevoit probabil să se axeze pe o economie bazată mai mult pe resursele naturale decât pe potențialul ei creativ."[38] Dacă nu altceva, Gorbaciov apărea ca omul care avea să reînsufletească sistemul reformându-l. Una dintre probleme era că economiștii care studiau economia sovietică nu își dădeau seama cât de prost stăteau lucrurile, nu în ultimul rând pentru că statisticile oficiale erau în general fictive. Singurii care făceau notă discordantă cu opinia optimistă erau cei care studiau „problema naționalităților" în Uniunea Sovietică și care și-au dat seama că sistemul se lupta din greu cu tensiunile politice interne.[39]

Administrația Bush, care a preluat conducerea la începutul anului 1989, nu împărtășea optimismul lui Reagan despre probabilul fiasco al sovieticilor. Îngrijorarea lor era că un sistem sovietic reformat avea, pur și simplu, să fie un adversar mai puternic. Aceasta coincidea cu părerea fostului președinte Nixon, care, atunci când a publicat o previziune pentru anul 1988, l-a văzut pe Gorbaciov ca schimbând imaginea regimului sovietic, nu substanța. El a apreciat că „o Uniune Sovietică productivă, mai prosperă," avea să fie probabil „un adversar nu mai slab, ci și mai formidabil decât este astăzi".[40] Consilierul pe probleme de securitate națională Brent Scowcroft era îngrijorat că întregul fenomen Gorbaciov putea să adoarmă vigilența Occidentului, inducând o falsă senzație de securitate. Dacă reformele lui revitalizau Uniunea Sovietică, el avea să fie „potențial mai periculos decât predecesorii lui, care, fiecare în parte, printr-o mișcare agresivă oarecare, a salvat Occidentul de pericolul propriei gândiri iluzorii". Secretarul de stat James Baker al III-lea și-a amintit de convingerea lui că strategia lui Gorbaciov „pornea de la ideea ruperii alianței și subminarea noastră în Europa de Vest".[41] Aveau să-și schimbe părerea curând. În decembrie 1989, nu la mult timp după ce Zidul Berlinului a căzut, a avut loc o

întâlnire la nivel înalt între președinții George H.W. Bush și Mihail Gorbaciov, pe o navă ancorată în apele agitate ale Maltei. Despre Războiul Rece începea să se vorbească la timpul trecut. El durase, remarca sarcastic purtătorul de cuvânt al lui Gorbaciov, „de la Ialta la Malta“ [42]

Partea a II-a

Capitolul 10

O știință a războiului

Războiul nu poate fi înțeles până când nu este descris sistematic, iar odată cu o asemenea înțelegere vine și prima posibilitate semnificativă de a-l controla.

J. David Singer și Melvin Small, *The Wages of War (Costurile războiului)*, 1972[1]

Viteza cu care se ajunsese la această nouă situație era remarcabilă. Aproape imediat ce a apărut posibilitatea dispariției lui, sistemul sovietic a murit. Schimbarea a fost abruptă și a existat foarte puțin timp pentru adaptare. O întreagă literatură despre războaiele viitoare, cu contribuții de ficțiune și non-ficțiune, a fost scoasă din circulație, fără să existe ceva semnificativ care să-i ia locul. Cea mai mare transformare din ultimele decenii a luat prin surprindere comunitatea academică, la fel ca pe toți ceilalți. Au apărut semne de întrebare dacă preocuparea cea mai importantă a disciplinei relațiilor internaționale – riscul unui război între marile puteri – rămânea relevantă, dacă nu avea efectiv nimic de spus cu privire la războaiele civile ce au ajuns curând să domine agenda. Opinia că era mai ușor de înțeles comportamentul statelor cu ajutorul imperativelor strategice rezultate din structura sistemului internațional și că, așadar, natura regimului era de importanță secundară era pusă și ea sub semnul întrebării de o concentrare asupra culturii și etnicității drept cauze ale conflictelor contemporane și de o accentuare a democrației ca remediu.

Provocarea era și mai mare pentru realiștii care dominau teoria și practica relațiilor internaționale după 1945, insistând asupra factorilor de putere și de interes atunci când explicau cotiturile și răsturnările din politica internațională. Ei se mândreau cu faptul că nu se lăsau distrași de noțiuni idealiste și sentimentale despre cum ar vrea să fie lumea, ci luau în considerare lumea așa cum era ea. Realismul putea fi descris ca fiind o stare intelectuală, după cum era de părere E.H. Carr, dar el s-a transformat într-o teorie puternică sub influența unor personaje ca Hans Morgenthau de la Universitatea din Chicago, format în disputele dure și fără compromisuri despre politică și stat din Germania interbelică. Pentru el, politica externă era „ca orice politică... o luptă pentru putere".[2] Metafora predominantă vedea statele ca pe niște unități suficiente lor însele, cu coji groase, direcționate, la fel ca bilele de biliard, nu de către vreun impuls interior, ci de impactul cu alte bile, cu toatele ricoșând și ciocnindu-se pe masă. În acest fel, sistemul își creează propriile motivații pentru război. Era vorba și de marile puteri. Ar fi fost „ridicolă" construirea unei teorii a relațiilor internaționale având la bază „Malaysia sau Costa Rica", remarca Kenneth Waltz, la fel cum ar fi „construirea unei teorii economice a concurenței oligopolistice pe baza unor firme minore dintr-un sector al economiei. Destinele tuturor statelor și firmelor din sistem sunt afectate mai mult de acțiunile și interacțiunile celor mari decât de ale celor minore."[3] Ca teorie, realismul putea trece dincolo de analize privind istoria internațională sau comentarii despre afacerile curente, către presupuneri asupra viitorului. Nu era obligatoriu ca acestea să îmbrace forma predicțiilor, dar puteau cel puțin să facă afirmații despre cauză și efect. De exemplu, teoria putea explica de ce destinderea putea funcționa mai bine când era vorba de amenințări la adresa propriei țări decât atunci când un aliat era în pericol, sau putea

sugera cum să se răspundă la înarmarea altui stat. Însă atunci când în centrul sistemului nu era un conflict între marile puteri, realiștii erau oarecum derutați.

În 1990, realismul era deja ținta mai multor critici: manifesta lipsă de interes pentru economie și ideologie, pentru practica luării deciziilor și pentru organizațiile suprastatale.[4] El a fost acuzat că dă o importanță exagerată puterii militare și măsurilor coercitive și ignoră capacitatea sistemului internațional de a se adapta la noile realități.[5] Teoreticenii realiști nu s-au descurcat mai bine decât restul lumii în anticiparea sfârșitului Războiului Rece[6], ba chiar le-a fost greu să își dea seama că era nevoie de o reevaluare. Tocmai când vechea ordine se prăbușea, unul dintre teoreticienii de frunte ai realismului respingea ideea că factorii ideologici sau care țineau de civilizație erau la fel de importanți ca insecuritățile inerente unui sistem internațional anarhic, avertizând în schimb că încheierea Războiului Rece însemna, pur și simplu, înlocuirea unei forme de conflict între marile puteri cu alta. Era foarte probabil ca noua multipolaritate să fie la fel de violentă ca vechea bipolaritate Est–Vest.[7] Nu era totuși clar de ce prognoza aceasta ar fi fost mai corectă decât cele de dinaintea ei, care fuseseră depășite de evenimente – sau ce se putea spune despre o lume în care conflictele dintre puterile mai mici atrăgeau mai multă atenție decât relațiile dintre marile puteri. Realismul așadar întâmpina dificultăți deoarece avea prea puține de spus despre impactul schimbărilor ideologice majore din interiorul marilor puteri sau despre generatorii de instabilitate din statele mai mici, sau de ce vreuna dintre marile puteri, cu securitatea asigurată în propriile granițe, s-ar deranja să rezolve această instabilitate.

Un răspuns putea fi să nu se aștepte prea multe de la teorie, ci să se concentreze pe observarea atentă a celor ce se petreceau în lume și să facă presupuneri referitor la relațiile cauză–efect doar atunci când era cazul și ținând întotdeauna seama de context. Totuși, tendința predominantă era să nu se abandoneze teoria, făcând-o în schimb și mai puternică. Doar așa putea ea să devină mai predictivă. Pentru un timp a existat un efort de a face știința să avanseze puțin prin dezvoltarea teoriei pe linii econometrice, cu o bază empirică solidă și analize statistice de înaltă calitate. Această abordare nu era mai potrivită pentru predicția de discontinuități decât abordarea realistă pe care o concura. Pretențiile erau însă mai mari, promițând teorii care să le ofere factorilor de decizie politică o idee mult mai bună despre pârghiile pe care le au ca să influențeze în bine situațiile.

Ambiția de a pune disciplina relațiilor internaționale pe o bază științifică nu era nouă. Lucrarea principală a lui Quincy Wright, *A Study of War (Un studiu al războiului)*, începută în 1927, dar publicată abia în 1942, a adunat informații despre tot ce se putea ști despre acest subiect și le-a prezentat sistematic. Factorii cei mai importanți identificați de Wright drept relevanți pentru originea războiului erau tehnologia, justiția, formele de organizare politică și valorile esențiale. O schimbare apărută cu privire la oricare dintre acești factori-cheie putea face sistemul să-și piardă echilibrul. Fiecare putea fi în principiu măsurat, urmărind, de exemplu, proprietățile armamentului, demografia, sondajele de opinie, numărul de state și măsura în care aderă ele la legislația internațională. Din aceste măsurători se puteau trage concluzii. Pentru că nu a vrut să excludă nici o informație relevantă, analiza lui nu se baza doar pe ceea ce era măsurabil și nici nu a dus la vreo formulare matematică elegantă, ci i-a încurajat pe cei preocupați de posibilitate de a pune studiul războiului pe o bază mai științifică.[8]

Wright a fost printre primii care au apreciat munca lui Lewis Fry Richardson, un pionier al statisticii războiului. Richardson a fost meteorolog premiat și totodată quaker. Îngrozit de Primul Război Mondial, în care a fost șofer de ambulanță, el a căutat să exploreze natura războiului ca și cum ar fi studiat o boală. Nu s-a dedicat integral

proiectului până în 1940 și atunci a făcut-o ca un cercetător pe cont propriu, izolat în Scoția, cu prea puține contacte cu alții. Cercetarea lui îi reflecta pregătirea științifică. Și-a ținut prejudecățile în frâu și a căutat cele mai bune informații disponibile, a găsit modalități să le exprime cantitativ și apoi s-a angajat în analize statistice. Cu toate că modelul lui oferise o bază pentru prezicerea vremii, Richardson era sceptic că și războaiele puteau fi anticipate în același mod, dar spera să poată fi identificate tipare și relații clare. Cartea lui *The Statistics of Deadly Quarrels (Statisticile conflictelor letale)*, publicată postum în 1960, conținea informații despre mai mult de 300 de războaie, dintre 1820 și 1949. Fixând cadrul pentru cercetările ulterioare în domeniu, Richardson a insistat asupra numărului de victime atunci când a făcut distincție între un război și altul. El a fost totodată primul care a încercat să descrie procese internaționale distructive, cum ar fi cursa înarmărilor, cu ajutorul ecuațiilor diferențiale. Rezultatele ecuațiilor lui erau, explica el, descrieri a ceea ce avea să se întâmple dacă „oamenii nu își făceau timp să gândească", dacă „instinctului și tradiției li se permitea să acționeze necontrolat".[9] Aceasta i-a clarificat obiectivul: identificarea tendințelor periculoase pe care o minte controlată trebuia să le abordeze pentru a preveni războiul.[10]

Chiar și cu ajutorul lui Wright, a fost nevoie de timp pentru ca ideile lui Richardson să fie remarcate și luate în serios. Un personaj-cheie din acest efort a fost economistul Kenneth Boulding, un pacifist convins și profesor în Michigan. El era preocupat că

> baza intelectuală a amplei mișcări pentru abolirea războiului nu este adecvată ca să susțină puternicul motor moral care o conduce și că frecventele căderi care întrerup progresul mișcării sunt provocate în principal de o carență a teoriei ei sociale.[11]

În ۱۹۵۰, s-a implicat în activitatea unui grup cu baza la Michigan, care era influențat de Richardson (ale cărui scrieri tocmai deveniseră disponibile, deși nu erau încă publicate). Ei au ajuns la concluzia că metodele cantitative puteau duce la apariția unui nou domeniu al cercetărilor pentru pace. În „cursa dintre cunoaștere și dezastru", cu cât „mai mult timp era prevenit dezastrul, cu atât creștea șansa să câpătăm cunoașterea necesară pentru a-l împiedica total." A fost înființată o nouă publicație, *Journal of Conflict Resolution (Revista despre soluționarea conflictelor)*, care să elaboreze, după cum explica Boulder într-un editorial, „un motor intelectual suficient de puternic ca să facă să avanseze problema cea mai importantă a vremurilor noastre – prevenirea războiului". Al doilea centru important de cercetări pentru pace a fost înființat în 1959 la Oslo, de către Johan Galtung. Revista lui, *Journal of Peace Research*, a apărut pentru prima dată în 1964.[12]

Această abordare științifică nu era în nici un caz apanajul exclusiv al celor preocupați de pace. Era deja vizibilă și la noile think tank-uri ca RAND, grup înființat pentru a dirija politica militară în epoca nucleară și responsabil pentru bazele analitice ale teoriei descurajării. Experiența celui de-al Doilea Război Mondial a scos în evidență cât de importante sunt strângerea riguroasă a datelor și analiza lor atentă, iar acestea au devenit mai ușor de făcut odată cu dezvoltarea unor computere capabile să stocheze mari cantități de informație și să efectueze operații statistice avansate. Pe măsură ce locul cercetătorilor izolați în biblioteci începea să fie luat de echipe de cercetare, trebuia găsită finanțare pentru proiectele lor, care erau extrem de costisitoare. Ca să aibă acces la fonduri, specialiștii în științe sociale au căutat să demonstreze că puteau oferi studii comparabile cu cele din domeniul științelor exacte în privința obiectivității și a capacității de a dezvolta legi riguroase.[13]

Dacă se puteau pune la punct astfel de legi, atunci acestea aveau să permită, în principiu, controlarea viitorului războiului. Factorii de decizie politică puteau să recunoască simptomele, să pună un diagnostic și apoi să identifice formele de tratament care puteau împiedica dezastrul. Scriind în 1950, Harold Guetzkow susținea că:

> Drumul cel mai sigur și mai rapid către pacea mondială este unul indirect – construirea cu răbdare, timp de mulți ani, a unei teorii fundamentale a relațiilor internaționale. Din această teorie pot veni soluții noi și la care nu s-a mai gândit nimeni pentru a pune capăt războaielor și a conduce relațiile internaționale.[14]

Într-o carte publicată în ۲۰۱۲, politologul John Vasquez l-a citat pe Guetzkow ca sursă de ispirație într-o culegere de eseuri care încerca să evalueze cât de departe ajunseseră cercetătorii cu aplicarea „metodei științifice pentru identificarea acelor factori care favorizează izbucnirea unui război interstatal și a acelor factori care promovează pacea". Chiar și după șaizeci de ani, mai erau lucruri de făcut, admitea Vasquez, dar exista de acum un miez de cunoștințe pentru teoriile păcii și ale războiului.[15] El a explicat în introducere că recursul cercetătorilor la metoda științifică era „una dintre cele mai mari speranțe ale omenirii de a rezolva problema intelectuală a războiului". Aceasta deoarece demersul „înlocuia eforturile solitare ale marilor gânditori din trecut", și aici i-a menționat pe Tucidide și pe Freud, cu „un număr mare de cercetători dedicați folosirii celor mai bune metode de investigare pe care le-a inventat omenirea".[16] În locul simplelor „speculații sau argumente intelectuale", era mai bine să fie elaborate ipoteze ce puteau fi testate printr-o examinare riguroasă a probelor.

Dar când Vasquez a ajuns să prezinte principalele concluzii ale școlii științifice, acestea nu mergeau prea mult dincolo de ceea ce era evident pentru orice analist serios al relațiilor internaționale. El a remarcat importanța „mizei aflate în joc", cum formarea de alianțe și pregătirile militare se puteau amplifica reciproc și că „rivalii prezintă o probabilitate mai mare să intre într-un război decât alte tipuri de state".[17] În șaptezeci și șase de puncte prezentate în altă parte, el a evidențiat măsura în care provocarea pe care școala științifică o reprezenta pentru școala idealistă urma liniile primilor idealiști: „Normele realiste și practicile politicii de forță sunt asociate de cele mai multe ori cu războiul, nu cu pacea." În plus, lucrarea indica remedii internaționaliste, în „contextul instituțional global". Un sistem mai ordonat, în care statele se simțeau obligate să respecte regulile jocului, ar fi restricționat acțiunea unilaterală și ar fi facilitat soluționarea disputelor.[18] O mare parte din această analiză era așadar o continuare a vechilor dezbateri privind politica de forță. Că rivalitatea putea duce la acumulare militară, formarea de alianțe și, în cele din urmă, la război, în funcție de miză – nu era tocmai o perspectivă unică. Ipoteza generală că pacea era mai probabilă dacă toate statele evitau logica brutală a politicii de forță și urmau legile internaționale era una foarte puternică, dar oferea prea puține statelor care încercau să respecte regulile atunci când se confruntau cu state care nu o făceau.

Referitor la războiul dintre state, erau prea puține cazuri și prea mulți factori în joc pentru ca abordarea științifică să ducă la mai mult decât o idee generală privind subiectele care puteau să declanșeze crize și comportamentele ce le-ar putea agrava. Istoricii, ale căror observații fuseseră respinse ca fiind prea intuitive sau speculative, puteau riposta că se făcuse prea puțin efort pentru rafinarea metodologiilor și verificarea datelor. Exista totodată și un preț. Colectarea și interpretarea acestor date nu era deloc simplă. Faptul că o propoziție conținea numere nu făcea ca ea să fie mai corectă decât o alta exprimată într-o formă mai literară și exista pericolul ca o falsă statistică să ajungă să influențeze politica. Această abordare descuraja tentativele de a înțelege conflictele în

context și în toată complexitatea lor. În schimb, ea încerca să descompună conflictele în relații bilaterale violente și cu o durată limitată, ignorând factorii care nu puteau fi cuantificați și bazându-se pe seturi de date defectuoase. Într-un punct critic al relațiilor internaționale, comunitatea academică nu dispunea de cele necesare pentru a se ridica la înălțimea provocării.

Un exemplu al farmecului periculos al cifrelor, chiar și atunci când nu au justificare, poate fi găsit în farsa pusă la cale de Norman Cousins, editorul publicației *Saturday Review* și un susținător de frunte al dezarmării nucleare. El a scris în 1953 un fals articol de ziar în care a inclus o presupusă observație făcută de „un fost director al Academiei de Științe a Norvegiei", potrivit căruia din 3600 î.Hr. omenirea cunoscuse „doar 292 de ani de pace". Această cifră era prezentată ca rezultat al studiului unei echipe internaționale de cercetători, care analizase istoria războaielor folosind „un computer electronic". Și aceasta nu era singura lor descoperire. Mai erau oferite alte câteva cifre la fel de dramatice și suspect de precise. Se pare că 3,64 milioane de oameni fuseseră uciși într-un total de 14 531 de războaie în perioada respectivă. Din anul 650 î.Hr. se petrecuseră 1 656 de curse ale înarmărilor. Dintre acestea, doar 16 nu se încheiaseră cu războaie.[19] Cousins a repetat aceste cifre într-un editorial din *Saturday Review* și în cele din urmă într-o carte publicată în 1960, cu titlul *In Place of Folly (În locul nebuniei)*.[20] Studiul la care s-a referit Cousins era „imaginar", o „fantezie". El nu s-a așteptat ca cifrele să fie luate în serios. Și totuși, ele nu erau inventate chiar din nimic. „Unele erau aproximări", a explicat Cousins, „altele erau rezultatul extrapolărilor, unele erau estimări, altele erau fanteziste. Nu există nicăieri date complet documentate despre numărul total de morți sau costurile totale ale tuturor războaielor, de la începutul istoriei scrise."[21]

Este interesant că a mai existat o versiune a afirmației privitoare la „doar 292 de ani de pace". În 1968, în *The Lessons of History (Lecțiile istoriei)*, Will și Ariel Durant au susținut că în 3 421 de ani de istorie documentată existaseră doar 268 de ani fără războaie.[22] Soții Durant au fost citați când Donald Kagan a folosit aceeași statistică în cartea lui *On the Origins of War (Despre originile războiului)*, publicată în 1995.[23] Ea a fost preluată apoi de cele mai diverse personaje, cum ar fi polemistul de stânga Noam Chomsky și războinicul fost secretar al Apărării și în curând viitor vicepreședinte Richard Cheney.[24]

Soții Durant nu au indicat nici o referință. Doi cercetători olandezi au identificat, și în acest caz, numărul de 268 de ani al lui Cousins ca fiind cea mai probabilă sursă.[25] În studiul masiv al lui Bloch, *The Future of War*, era strecurată informația că „din 1496 î.Hr. până în ١٨٦١ d.Hr., într-o perioadă de ٣٥٧ ٣ de ani, au existat doar ٢٢٧ de ani de pace la un total de ١٣٠ ٣ de ani de război, sau treisprezece ani de război pentru fiecare an de pace". Datele folosite și de Cousins, și de soții Durant puteau foarte simplu să fie extrapolări din această sursă. Însă calculul respectiv nu îi aparținea lui Bloch. El a luat cifra, prin intermediul unei enciclopedii militare rusești, de la filosoful francez Odysse Barot. În cartea lui din ١٨٦٤, *Lettres sur la Philosophie de l'Histoire (Scrisori despre filosofia istoriei)*, Barot a făcut „un calcul grosier" care l-a dus la concluzia că, din cei 3 357 de ani de dinainte de 1861, 227 fuseseră ani de pace și 3 130 de război.

Barot nu a numărat efectiv războaiele, ci tratatele de pace, de alianță și de prietenie. El a pornit de la premisele că formarea de alianțe era echivalentă cu începutul războiului și că toate războaiele se terminau cu tratate de pace. Fără să mai discutăm cât de demne de încredere și de complete erau sursele lui Barot cu privire la tratate, modul în care a folosit el tratatele ca echivalente pentru începuturile și sfârșiturile războaielor era unul evident îndoielnic.[26] Chiar dacă numerele ar fi fost corecte, semnificația lor era greu de

interpretat. Însemna că un an de altfel fără incidente trebuia șters din coloana anilor de pace doar din cauza unui conflict de scurtă durată, localizat și relativ minor? Avem de-a face aici cu un efort serios, dar prost direcționat de interpretare a istoriei războiului, care a produs singurele cifre disponibile despre incidența conflictelor de-a lungul secolelor. Fără vreo contribuție în plus, ele au fost reluate o sută de ani mai târziu, ușor adaptate și folosite pentru a face o declarație profundă privind războiul – fie una realistă, că războiul nu dispare niciodată, fie una idealistă, cum că ar trebui să dispară.

Pentru a preveni acest gen de interpretări greșite, la Universitatea Michigan a început în 1963 un program foarte important, cunoscut drept Correlates of War (COW) Project (Proiectul de corelări privind războiul), finanțat de Fundația Carnegie și condus de politologul J. David Singer. În 1972, când au fost publicate unele dintre primele rezultate, Singer și asociatul lui, Melvin Small, au remarcat că acesta era „primul asalt promițător" lansat împotriva „măcelului tribal".[27] El era hotărât să fie cât mai atent posibil în strângerea și ordonarea materialului. Cum în titlu era evidențiată corelarea, nu s-au făcut referiri la cauzalitate. Studiul avea să indice relațiile importante din punct de vedere statistic, din care aveau să fie construite apoi teoriile.

Forma cercetării a fost influențată însă de hotărârea lui Singer de a răspunde curentului realist, dominant pe atunci, potrivit căruia totul se reducea la o luptă internațională pentru putere. Prioritatea lui era războiul dintre state, nu conflictele interne ale acestora. El era interesat mai degrabă dacă se puteau stabili relații interesante din punct de vedere statistic între date de intrare, cum ar fi capacitățile și alianțele, și date de ieșire, precum durata conflictului și numărul de victime, decât de alegerile reale făcute de state și contextul acestora.

Concentrarea pe războaiele majore era reflectată de pragul ridicat pentru includerea în studiu. Războiul era definit, oarecum arbitrar, ca „lupta susținută în care erau implicate forțe armate regulate și care avea drept rezultat cel puțin 1 000 de victime care aveau legătură cu câmpul de bătălie". Definiția avea să fie modificată ulterior ca să fie 1 000 de victime legate de câmpul de bătălie, într-o perioadă de douăsprezece luni, astfel încât nu erau incluse conflictele care începeau sau se terminau lent. Ca să fie identificat ca participant într-unul dintre aceste războaie, un stat trebuia să aibă o populație de cel puțin 500 000 de locuitori și să sufere cel puțin 100 de victime sau să contribuie cu cel puțin 1 000 de oameni la lupta efectivă. Intenția era de a exclude hărțuielile sau ciocnirile de la frontieră care nu declanșau un conflict mai amplu.[28] Însă, odată ce pragul era atins, nu se mai făceau diferențieri ulterioare. Astfel, războiul din 1982 dintre Argentina și Marea Britanie pentru Insulele Falkland, care a trecut pragul la limită și a durat mai puțin de trei luni, era tratat a fel ca Războiul dintre Iran și Irak, care a făcut sute de mii de victime pe parcursul a opt ani. O altă caracteristică importantă a acestei scheme era concentrarea exclusivă pe luptă. Dacă moartea unor civili nu era rezultatul direct al unei bătălii, atunci aceste victime erau considerate nerelevante.

Setul de date începea în 1816, după sfârșitul războaielor napoleoniene. Aceasta însemna excluderea perioadei cu cele mai intense lupte din secolul al XIX-lea și care avea să definească termenii pentru conflictele ce au urmat. Mai mult, COW descuraja interesul pentru războaiele coloniale sau cele civile. O categorie de războaie „extrasistemice" (mai târziu „extrastatale") includea războaiele între statele importante și grupuri non-statale din afara teritoriului lor, cuprinzând astfel și războaiele coloniale. Dar erau consemnate doar victimele din statele colonizatoare, deoarece datele referitoare la statul colonizat erau mai greu de obținut.

Materialul pentru secolul al XIX-lea se referea aproape exclusiv la emisfera vestică, deoarece mare parte din restul lumii era pe atunci colonizat. În prima jumătate a

secolului existau doar trei state independente în Africa, Orientul Mijlociu și Oceania, numărul lor crescând la zece în a doua jumătate. Eforturile făcute de marile puteri europene pentru a ocupa și a păstra teritorii de peste mări explicau frecvența războaielor extrasistemice sau extrastatale. Pe măsură ce imperiile acestea s-au destrămat, în secolul XX, războaiele din această categorie au intrat în declin. Ele au fost prinse în baza de date COW pentru primul deceniu al secolului XX datorită Afghanistanului și Irakului, deși discuția dacă intervențiile acestea erau comparabile cu războaiele coloniale din trecut ridica importante probleme politice și morale, precum și unele legate de clasificarea adecvată.

COW făcea distincție între războaiele purtate în interiorul „metropolei" unui stat, zone integrate sub controlul guvernmentale, și cele dintre metropolă și zonele periferice, care nu erau atât de integrate.[29] Principiul era același ca în cazul războaielor extrasistemice. În cauză era mai degrabă funcționarea sistemului de state, decât adunarea costurilor conflictului. Concentrarea pe războaiele interstatale, unde temele erau mai familiare și datele mai de încredere, însemna că a fost nevoie de mult timp pentru ca analiștii care lucrau la COW și cercetătorii cu idei similare să ia în serios războaiele civile.

Tratarea inadecvată a războaielor civile a fost una dintre principalele critici aduse COW, în special când aceste conflicte au devenit o preocupare majoră, în anii 1990. Au fost puse la punct noi baze de date care să răspundă acestei necesități, dar ele nu țineau pasul cu problemele politice pe care cercetătorii nu reușeau să le anticipeze, deși fenomenul războaielor civile nu era deloc unul nou. Programul de date privind conflictele de la Universitatea Uppsala (Uppsala Conflict Data Program, UCDP) a fost unul dintre primele care au strâns informații despre războaiele civile, deși încă se mai concentrau și ele pe morțile legate de lupte, douăzeci și cinci pe an fiind pragul pentru includere. Aceasta cu toate că victimele în rândurile civililor erau o caracteristică frapantă și tulburătoare a celor mai multe războaie civile contemporane.[30] Inițial au fost consemnate doar conflictele de după 1989, însă în 2001, în colaborare cu Institutul internațional de cercetări pentru pace de la Oslo (PRIO), a fost elaborat un set de date pentru întreaga perioadă de după 1946.[31] În 1993, tot la Maryland, [programul de cercetare] Minorities at Risk a publicat un set de date ce cuprindea informații despre o serie de factori ce contribuiau la violența sub-statală.[32]

Analiza statistică necesita descompunerea conflictelor complexe în ceea ce putea fi considerat unități elementare de război, care să fie comparate și puse în contrast una cu alta. Aceste unități se diferențiau prin faptul că aveau un început, un mijloc și un sfârșit clar, erau diadice, adică aveau doar doi beligeranți, și puteau fi clasificate ca fiind interstatale, extrasistemice sau civile. Factorii ambigui sau care nu puteau fi măsurați erau excluși. Aceasta era deja o problemă în cazul războaielor dintre state, dar risca să devieze cu totul analiza în cazul războaielor civile. În aceste conflicte, „morțile legate de bătălie" erau deseori un termen lipsit de importanță, pentru că bătăliile erau puține și existau multe alte cauze pentru morți violente. În plus, indivizii puteau lua parte la lupte ocazional și neoficial, activitatea militară și cea criminală erau întrepătrunse, iar deseori se implicau și state învecinate.[33]

Această metodologie se îndepărta puternic de cea a istoricilor, care insistau întotdeauna asupra contextului și a conexiunilor dintre conflicte, în timp și spațiu. De exemplu, această abordare nu se împăca deloc cu concepția că perioada 1914–1945 putea fi văzută cel mai bine ca un război civil european dominat de interacțiuni între democrația liberală, comunism și fascism/nazism, interacțiuni care intersectau granițele

statelor.[34] În plus, nu putea examina conflictele majore ca întreg. Până în decembrie 1941, războiul din Asia, care începuse pe 7 iulie 1937 cu invadarea Chinei de către Japonia, și cel din Europa, care începuse pe 1 septembrie 1939, când Germania invadase Polonia, au fost separate. Ele au fuzionat după Pearl Harbor. După ce Adolf Hitler a declarat război Statelor Unite, pe 11 decembrie, președintelui Roosevelt i-a fost mai ușor să-și convingă poporul că, pentru moment, Europa trebuia să aibă prioritate față de Pacific. Până în momentul respectiv, Srarele Unite nu au fost oficial parte în război, dar cu greu se poate spune că au fost cu adevărat neutre câtă vreme Roosevelt le-a descris ca un „arsenal al democrației" și colabora îndeaproape cu britanicii la strategia de război a acestora. S-ar putea presupune atunci că toate aceste războaie s-au terminat brusc: forțele germane au capitulat pe 8 mai 1945, iar Japonia pe 14 august în același an, deși a mai durat până în septembrie ca să se predea și forțele japoneze din China. Președintele Truman nu a declarat însă încetarea oficială a ostilităților în Japonia până la sfârșitul anului 1946, remarcând că „încă mai există o stare de război". Aceasta rămânea o putere de ocupație. Un tratat de pace a fost semnat abia în aprilie 1952. Starea de război cu Germania se încheiase în vara precedentă. Aceasta în parte deoarece starea de război dădea guvernului Statelor Unite puteri legale pe care altfel ar fi trebuit să le cedeze, dar și pentru că situația de după război tindea să fie haotică și o declarație timpurie că totul s-a sfârșit putea să fie prematură. Pentru COW, toate conflictele s-au încheiat în 1945, deoarece acesta a fost punctul în care numărul de morți a scăzut sub 1 000.

Problema cu concentrarea pe diade poate fi ilustrată și de cazul Irakului. Vreme de patru decenii, Irakul și-a invadat vecinii și a fost la rândul lui invadat, a suferit din cauza războaielor civile și a insurgențelor, iar apoi a devenit parte într-un conflict cu militanții islamiști din ISIS, care controlau și porțiuni din Siria. Totul se putea descompune în diade – Irak *vs.* Iran, Irak *vs.* Kuwait, Irak *vs.* Statele Unite (și aliații), Irak *vs.* ISIS. Trei președinți americani au anunțat sfârșitul luptelor din Irak – președintele George H. Bush la începutul lui martie 1991, fiul lui, președintele George W. Bush pe 1 mai 2003 și apoi președintele Barack Obama pe 31 august 2010. De fiecare dată s-a dovedit că anunțul a fost prematur. Descompunerea a permis ca toate aceste „fire" diferite să fie codificate și analizate ca o serie de conflicte separate și să se evite numărarea dublă, dar, în practică, acestea erau întrepătrunse ca părți ale desfășurării unui conflict. Similar, de la jumătatea anilor 1970, Afghanistanul s-a aflat constant în război, în configurații diferite, dar în care de fiecare dată s-au implicat puternic forțe din exterior. În anii 1980 a fost vorba de o intervenție externă în sprijinul unei tabere dintr-un război civili (talibani *vs.* Alianța Nordului), dar care a început să se transforme în altceva din cauza grupării al-Qaeda, sprijinită de talibani, care căuta moduri să atace Statele Unite. După ce a reușit, în septembrie 2001, războiul civil consacrat și acest război extrastatal (Statele Unite *vs.* al-Qaeda) s-au transformat într-un război interstatal (Statele Unite *vs.* regimul taliban). Încercarea de descompunere în părți individuale, numărarea victimelor și alocarea lor nu au ajutat, până la urmă, o mai bună înțelegere, pentru că au îngreunat aprecierea modului în care conflictele cu surse comune se transformă și evoluează în timp, devenind mai dezordonate și mai complexe pe măsură ce atrăgeau țările învecinate.

Altă problemă cu războaiele, care devenea vizibilă doar când acestea depășeau un prag al numărului de victime, era că nu se ținea cont de conflictele mocnite din care izbucneau acestea. Pentru a facilita analiza când erau evitate războaiele și când nu, cercetătorii de la COW au dezvoltat o bază de date privind Disputele Interstatale Militarizate (Militarized Interstates Disputes, MID). Aceasta conținea informații despre toate disputele de după 1816 „în care amenințarea, demonstrația de forță și recurgerea la forță militară de către

un stat membru, fără să se ajungă la război, au vizat explicit guvernul, reprezentanții oficiali, forțele oficiale, proprietatea sau teritoriul altui stat".[35] Potențial, numeroase incidente se potriveau în MID; setul de date a crescut de la sub o mie pentru perioada 1816–1976, în prima versiune, la peste două mii în versiunea a doua.[36] Astfel, dacă pragul pentru includerea în COW era destul de înalt, cel pentru MID era destul de scăzut. Cum era potrivit doar conflictelor interstatale, nu putea să ajute la analiza originilor războaielor coloniale și civile.

Mare parte din baza de date MID a fost alcătuită înainte să fie disponibile motoarele de căutare moderne, așadar s-a folosit materialul găsit în bibliotecile de atunci. În anii 2010, o echipă de cercetători care trecea în revistă meticulos cazuri individuale a descoperit că baza de date MID nu prezenta încredere, chiar dacă nu a fost folosită tocmai această expresie. Ei au lăudat efortul consumat și utilitatea bazei de date, au insistat că nu au găsit nici o dovadă de părtinire sistematică și au făcut propuneri detaliate pentru remedierea problemelor descoperite.[37] Cu toate acestea, investigația lor a identificat probleme la aproape 70 la sută din cazurile MID, a propus eliminarea a 240 de cazuri, fuzionarea altor 72 cu cazuri similare, revizuirea substanțială a încă 234 și aducerea de schimbări minore la alte 1 009.

Multe dintre incidentele discutate aveau loc pe marginea unor războaie în curs, substanțiale, de exemplu, atacuri vizând transporturile comerciale ale unor țări pe care un beligerant considera a fi menite să le susțină pe ale altuia. În timpul Războiului dintre Iran și Irak, din anii 1980, unul sau celălalt dintre beligeranți a atacat numeroase petroliere. Acestea erau codate în MID ca incidente separate, cu toate că nu aveau nici un sens ca evenimente individuale. La cealaltă extremă, erau incluse și chestiuni triviale în esență. Peste 300 de dispute (mai mult de 13 la sută din total) erau considerate drept „sechestrare" de nave pe mare. Au existat și incidente celebre, cum a fost sechestrarea USS *Pueblo* și a celor 83 de membri ai echipajului de către Coreea de Nord în 1968, o acțiune care ar fi putut foarte ușor să escaladeze în ceva destul de grav. De cele mai multe ori, însă, navele erau sechestrate de autorități din motive care aveau prea puțin de-a face cu relațiile dintre state, de exemplu pentru că proprietarii lor nu le înregistraseră adecvat sau pentru că erau angajate în activități infracționale. În principiu, asemenea cazuri nu ar fi trebuit incluse, iar studiul citat anterior propunea eliminarea a 53 dintre ele.

Un studiu separat a analizat cum erau înregistrate în MID conflictele legate de pescuit în zone disputate ale oceanului.[38] Disputele de acest gen aveau tendința să implice democrații mature, dar rareori escaladau și nu se ajungea la riposte militare. În general era vorba de acțiuni întreprinse de un stat împotriva unor cetățeni privați (proprietarii vaselor de pescuit) ai altuia. Dar cu greu se poate spune că erau incidente majore. Într-un astfel de incident, un distrugător canadian a gonit un vas american de pescuit scoici din apele teritoriale canadiene, după ce a tras focuri de avertisment. Acesta a fost codificat ca act de război, dar nu există nici o dovadă că Statele Unite au văzut astfel lucrurile. Asemenea incidente nu „implicau războiul". Autorii acestei critici au subliniat că în 69 din 567 de dispute între democrații din baza de date MID era vorba despre pescuit. Lipsa lor de relevanță distorsiona orice concluzie cu privire la relația dintre democrație și război, pornind de la această bază de date. Referitor la Războiul Rece, însă, o întreagă etapă din relațiile internaționale care putea fi descrisă ca o singură și uriașă dispută militarizată interstatală, MID includea doar cele mai vizibile manifestări ale tensiunilor Est–Vest, cum ar fi cele din Berlin, din 1961, când unități militare reale s-au înfruntat o vreme, cu un risc ridicat de escaladare într-un război de proporții.

Două cazuri din 1961 arată cât de dificilă era așezarea pe categorii a conflictelor. Unul a depășit pragul numărului de victime și a ajuns în COW, iar celălalt a rămas în MID. Salvador și Honduras au luptat în ceea ce a ajuns să fie cunoscut ca „războiul fotbalului", deși denumirea a trivializat disputa. Originile conflictului s-au aflat în modul în care au fost tratați imigranții salvadorieni veniți în Honduras ca să scape de represiunea de acasă. Tensiunea a explodat în violențe când cele două țări s-au confruntat în meciurile de calificare pentru Cupa Mondială din 1976, când Salvadorul a câștigat grupa. Violențele au determinat Salvadorul să rupă relațiile diplomatice cu Hondurasul, gest urmat la jumătatea lui iulie de raiduri aeriene și de o ofensivă terestră, iar apoi de contraatacurile Hondurasului. S-a ajuns curând la un acord de încetare a focului, dar relațiile dintre cele două țări au rămas tensionate. Impactul nu a fost unul minor, dar a fost în general limitat la America Centrală.

Tot în 1969 a existat o perioadă de conflict puternic între China și Uniunea Sovietică. Tensiunile dintre cele două se acumulau de la începutul deceniului și au răbufnit pe față în 1963, cu niște polemici aprinse. Disputa viza spiritul și conducerea mișcării comuniste mondiale, dar implica și unele considerații geopolitice de modă veche, inclusiv o convingere chineză că, în perioadele ei de slăbiciune din trecut, Rusia îi furase din teritoriu și era momentul să îl recupereze. La începutul anului 1968, blindate sovietice au atacat muncitorii chinezi de la insula Qiliqin, pe fluviul Ussuri, făcând patru morți. După aceasta, pe graniță a fost liniște până la sfârșitul anului. Apoi a venit primul dintr-o serie de incidente pe insula Zhenbao, provocate, în mare, de partea sovietică. La începutul lui martie, conducătorul chinez Mao Zedong a decis să ia inițiativa, cu o ambuscadă vizându-i pe soldații sovietici. El a trecut de la retorică la viteza maximă, deși s-a abținut de la acțiuni ulterioare. Mao a văzut tensiunea ca pe o contribuție utilă la procesul de radicalizare a Revoluției Culturale. La momentul respectiv, însă, conducerea sovietică era deja serios alarmată și se pregătea de un război de proporții împotriva Chinei. Adepții liniei dure pledau chiar pentru o lovitură nucleară preemptivă, înainte ca programul nuclear al Chinei să devină operațional. Aceasta a alarmat, la rândul ei, conducerea de la Beijing, care a ajuns să se gândească la evacuarea capitalei, în timp ce ministrul de Externe sovietic se întreba dacă rușii ar fi trebuit avertizați să se întoarcă acasă. Până la urmă a apărut prilejul unor discuții la nivel înalt și criza iminentă a fost dezamorsată.

Cu toate că aceste ciocniri au făcut numeroase victime, pragul COW nu a fost atins. Episodul apare așadar doar ca „incidentul 349" în baza de date a disputelor militarizate interstatale, cu o durată din martie până în decembrie și cu foarte puține victime. Sursă au fost cărțile publicate până în 1983. La momentul respectiv se știa că 31 de ruși muriseră în prima ciocnire importantă, pe 2 martie, și că instigatoare fusese probabil partea chineză.[39] Înainte de aceasta nu a existat un consens în privința atribuirii.[40] Incidentul nu a dus la un război, deși ar fi putut să o facă, dar a avut un impact uriaș asupra planificării militare și a dezvoltării relațiilor internaționale. Suspiciunea reciprocă a rămas și a dus la o acumulare militară masivă de ambele părți în anii 1970. Sciziunea dintre cei doi giganți comuniști a creat ocazii pentru Statele Unite, care au început să exploreze posibilitățile de apropiere de Beijing. Chinezii, pe care Uniunea Sovietică îi făcuse să se simtă izolați și vulnerabili, au răspuns pozitiv încercărilor de deschidere făcute de americani. Un studiu atent al evenimentelor anului 1969 era așadar de mare interes pentru cei preocupați de originile războiului, de la problemele interne ce favorizau o creștere a tensiunilor la îngrijorarea privind războiul nuclear ce încuraja o scădere a respectivelor tensiuni, și de modul în care echilibrul de putere se putea schimba brusc.[41] COW nu era conceput ca să suporte acest tip de abordare, ci reprezenta o metodologie care se baza pe scoaterea incidentelor din contextul lor istoric și geografic.

Nu era nerezonabil să se caute o modalitate mai bună de a înțelege trecutul pentru a putea anticipa mai bine viitorul. Dar în loc de înțelegerea războiului ca parte a curentului istoriei, astfel încât situațiile particulare să poată fi înțelese în context, conflictele din trecut erau descompuse și clasificate de o manieră artificială, pentru a facilita comparații care deseori erau valabile doar la un nivel înalt și banal de generalitate. Pentru cei care încercau să-și dea seama ce avea să vină, existau limite la ceea ce se putea învăța din orice număr de observații coerente metodologic, bazate pe compararea unor fragmente disparate de informații provenite din evenimente similare. După cum remarca Hannah Arendt când scria despre violență:

> Predicțiile viitorului nu sunt niciodată altceva decât proiecții ale proceselor și ale procedurilor automate din prezent, adică sunt evenimente care este probabil să aibă loc dacă oamenii nu acționează și dacă nu se întâmplă ceva neașteptat; orice acțiune, spre mai bine sau mai rău, și orice accident distruge obligatoriu întregul tipar în care se încadrează predicția și din care își extrage dovezile.[42]

Capitolul 11

Numărătoarea morților

Istoria își numără scheletele în cifre rotunde.
O mie unu rămâne o mie,
ca și cum acel unu nu ar fi existat niciodată:
un embrion imaginar, un leagăn gol,
un abecedar niciodată citit,
aer care râde, plânge, crește,
un gol alergând în jos pe scări spre grădină,
locul nimănui într-un șir.
Wislawa Szymborska, „Lagărul foamei la Jaslo", 1993[1]

Bilanțurile morților sunt cea mai simplă metodă de măsurare a dimensiunii războaielor, cea mai pură descriere a costului și cel mai puternic indicator al sacrificiului. Listele de morți permit ca martiri să fie plânși, monumente să fie ridicate, cărți de istorie să fie scrise și mituri naționale să fie perpetuate. Natura simbolică a bilanțului morților înseamnă că acestea pot primi cu ușurință o încărcătură politică. Numărul victimelor poate fi micșorat pentru a susține moralul sau poate fi exagerat pentru a provoca furie, poate fi folosit pentru a sublinia curajul celor gata să moară pentru o cauză nobilă sau povara unei aventuri militare nebunești. Cei care provoacă victime pot mări numărul, pentru a demoraliza dușmanul, dar pot și să vrea să îl micșoreze, pentru a demonstra că le pasă de Convențiile de la Geneva. Bilanțurile morților din trecut le sunt aruncate în față foștilor inamici pentru a li se reaminti crimele și a li se cere să manifeste căință. Guvernul chinez încă le reamintește cu regularitate cetățenilor săi atrocitățile comise de japonezi după invazia din ١٩٣٧; guvernul rus invocă greutățile de la începutul anilor ١٩٤٠ în explicațiile despre cum unele condiții internaționale dificile pot fi îndurate din nou; mai pozitiv, guvernul german oferă compensații pentru atrocitățile naziste din trecut. Importanța acestor amintiri și mituri înseamnă că poate exista furie împotriva celor care încearcă să le tulbure, sugerând că sacrificiile au fost inutile sau că au fost exagerate pentru a influența conștiința populară.[2]

În timpul Primului Război Mondial, guvernul turc a vrut să scape de armenii creștini care trăiau în Imperiul Otoman, crezând că aceștia sunt susținători ai Rusiei. Efortul său de a face acest lucru a durat până după terminarea războiului. S-a soldat, potrivit unor estimări, cu până la ١,٥ milioane de armeni morți și alții expulzați. Alte estimări plasează numărul mult mai jos, la aproximativ jumătate. Întrebarea câți au murit depinde de cât de numeroasă se crede că a fost populația armeană înainte de masacru, câți mai trăiau în țară la terminarea lui și numărul celor care au scăpat. Cea mai controversată problemă, însă, este dacă acesta a reprezentat un genocid, termen care nu era folosit la acea vreme. Turcia obiectează dur de fiecare dată când se face referire la aceste evenimente ca la un genocid. Ea acceptă că mulți armeni au murit, chiar dacă nu în cifrele vehiculate, dar neagă că acest fapt ar fi fost deliberat și sistematic și invocă musulmanii uciși de armeni în aceeași perioadă. O consecință a hotărârii cu care Turcia urmărește această problemă este că încercările de a analiza dovezile ajung în scurt timp să fie prinse în conflictul de idei.[3]

Multe dintre problemele numărătorii morților au fost cercetate într-o carte publicată în 1923 de Fundația Carnegie pentru Pace Internațională, o organizație creată în 1910 pentru a promova abolirea războiului. „Poate", remarca unul dintre autori, „atunci când oamenii își vor da seama cât costă cu adevărat gloria, jaful și dorința de cucerire, ei vor vedea că prețul este prea mare și atunci pacea va domni în veci."[4] Această carte constă dintr-o enumerare destul de sumară, „preliminară", a pierderilor suferite în războiul recent încheiat, precedată de o analiză substanțială a tuturor surselor disponibile asupra costului uman al războaielor până în acel punct, incluzând atât Războiul de Șapte Ani, cât și Războaiele Napoleoniene. Estimarea de până la 11 milioane de militari morți în Războaiele Napoleoniene rămâne apropiată de cifrele vehiculate astăzi. Analizând aceste războaie, Samuel Dumas, un profesor francez, a recunoscut problemele ridicate de dovezile insuficiente și deseori îndoielnice, și de măsura în care cifrele au fost deseori folosite pentru manipulări deliberate. El a subliniat, de asemenea, că pierderile militare au fost mult mai mari din cauza bolilor decât din cauza luptelor. Acest lucru este adevărat și în cazul civililor. Un indicator folosit în această analiză a fost scăderea ratei natalității.

Bilanțul morților, mai ales când este limitat la lupte, surprinde doar un aspect al tragediei războiului.[5] Când oameni mor, familiile lor suferă; dintre răniți, unii mor mai târziu, iar alții sunt incapabili să revină la o viață normală, fiind afectați fizic sau psihic; case sunt distruse, iar infrastructura socială se prăbușește. Războiul duce la boli și la malnutriție sau la slăbirea sistemului de impunere a respectării legii și a ordinii care se adaugă la nivelul de violență al societății. Atacurile sexuale însoțesc armatele pe măsură ce acestea înaintează în zone populate. Cei care încearcă să scape de impactul imediat al războiului se expun unor greutăți cumplite, devenind fie strămutați, fie refugiați. Când cumpăna războiului se schimbă, unii dintre aceștia este posibil să se întoarcă acasă, în timp ce alții vor fi exilați pentru totdeauna. Războiul poate fi doar cel mai mare rău dintre multe rele care afectează o țară, și care se combină făcând viața din ce în ce mai grea, rele care includ guverne opresive și dezastre naturale. Este posibil ca numărul morților din cauze indirecte să fie aproape la fel de mare ca al celor provocate prin ucidere deliberată.[6] Ignorarea sorții civililor distorsionează realitatea războiului, chiar dacă includerea lor duce la imprecizie și incertitudine. Consecințele excluderii lor se pot vedea remarcând faptul că, în timp ce statisticile victimelor războiului (COW) indică numărul morților în luptă în Războiul din Coreea ca fiind 909 000, includerea civililor crește numărul la aproximativ 4 milioane – peste triplul numărului morților din Vietnam. Foametea și bolile au provocat majoritatea celor două milioane de morți în Cambodgia sub conducerea lui Pol Pot, în anii 1970. Numărul de 80–100 000 de oameni omorâți direct a fost destul de mare, potrivit oricăror standarde, dar a reprezentat, poate, doar 4 la sută din total.

În secolul al XIX-lea, atacurile dure asupra civililor au fost o modalitate de a arăta popoarelor inamice cât de mult ar avea de suferit dacă ar opune rezistență. În secolul XX, eliminarea unor întregi grupuri de oameni din rase presupus inferioare sau cu credințe periculoase a fost adoptată ca un obiectiv de război. În secolul XXI, grupările extremiste islamiste au privit uciderea apostaților și a necredincioșilor drept un obiectiv politic vital. Uciderea în număr mare a civililor care nu au capacitatea de a rezista este un fel de ucidere asemănătoare unui război, dar care nu implică o bătălie, un tip de asasinare pentru care holocaustul nazist este principalul exemplu. Unul dintre cele mai îngrozitoare exemple din perioada recentă a fost genocidul din Rwanda, din ١٩٩٤, cu estimări ale numărului de morți cuprinse între ٥٠٠ ٠٠٠ și ١ ٠٠٠ ٠٠٠.[7] Estimările nu apar în nici una din bazele de date standard ale victimelor războaielor (COW) sau ale Institutului Internațional de Cercetări pentru Pace din Oslo. Institutul de Cercetări

pentru Pace a creat o nouă categorie, „violență discriminatorie", pentru a include astfel de evenimente, dar ele nu pot fi considerate drept separate de război, întrucât războiul creează condițiile care le face posibile.[8] În Rwanda, absența unei rezistențe reale a indicat viteza și obstinația ofensivei grupărilor înarmate. O ripostă serioasă în câteva sate ar fi mutat, oare, brusc, acest episod pe o listă a războaielor?

Un factor suplimentar a fost acela că numărul celor uciși de un guvern opresiv a fost, uneori, comparabil cu victimele din războaie.[9] Toate aceste chestiuni le-au creat probleme celor care au dorit să își fundamenteze studiile pe bilanțuri precise ale victimelor. Dacă scopul era să se compare diferite războaie, mai degrabă decât să se redea întreaga lor oroare, atunci era justificată folosirea celei mai restrictive și, probabil, celei mai credibile unități de măsură, numărul celor care au murit în luptă. Aceasta a fost abordarea COW. Multe decese ale militarilor, în timpul unui război, au loc departe de lupta propriu-zis. Bilanțul americanilor morți în luptă din baza de date a COW indică 116 516 în Primul Război Mondial, 405 400 în al Doilea Război Mondial, 54 487 în Războiul din Coreea de la începutul anilor 1950, 58 153 în Războiul din Vietnam, din 1965 până în 1973, 376 în Războiul din Golf, din 1991, dar numai doi în invazia în Afghanistan, din 2001, și 140 în invazia în Irak, din 2003. Aceste numere îi includ pe cei care au murit în luptă, dar și pe cei care au murit ca rezultat al unor accidente, al bolilor sau ca prizonieri de război. COW nu a făcut distincție între aceste două tipuri de cauze, dar ele sunt relevante. Decesele în luptă au reprezentat mai puțin de jumătate din total în Primul Război Mondial, și tot aproximativ jumătate în al Doilea Război Mondial, proporție care s-a menținut până la Războiul din Golf din 1991.[10]

Comparați numărul de 22 000 de soldați francezi care au murit de febră galbenă în Haiti, la începutul secolului al XIX-lea, și cei aproximativ 18 000 de soldați britanici și francezi care au murit de holeră în timpul Războiului Crimeii, cu zero victime britanice dintre cei 29 de soldați spitalizați pentru că au contractat o boală infecțioasă în Afghanistan, în 2002. Atunci, recruții au fost, probabil, mai sănătoși și, prin urmare, apți să reziste mai bine dacă erau răniți. Au fost vaccinați împotriva a ceea ce erau odată boli mortale, când au intrat într-un teritoriu necunoscut. Vestele antiglonț au oferit o protecție mai bună, iar dacă militarii au fost răniți în luptă au beneficiat de un tratament pe loc mult îmbunătățit și au fost evacuați rapid în spitale de campanie. Până la mijlocul secolului trecut, bolile și rănile necăpătate în luptă erau principala cauză a morții soldaților trimiși la război. În loc ca evacuarea unui soldat rănit să implice zile în care acesta era cărat pe o targă, un soldat care luptă într-o armată modernă este luat imediat și dus cu un elicopter și ar trebui să ajungă într-un spital bine echipat într-o oră.

Prin urmare, argumenta Tanisha Fazal, războiul a devenit „mai puțin letal". Între 1946 și 2008, s-a înregistrat o scădere de 50 la sută a numărului morților în luptă. În schimb, s-a înregistrat o scădere de numai 20 la sută a numărului victimelor luptelor. Numărul morților în luptă a scăzut, așadar, de peste două ori mai mult decât numărul victimelor. Un conflict care ar fi adus 1 200 de victime în 1860 ar fi provocat, probabil, 800 de victime în 1980.[11]

Armatele moderne au metode verificate și credibile de înregistrare a deceselor, rănirilor și disparițiilor în misiune. În cazul armatelor mai puțin organizate, înregistrarea acestor date este mult mai dificilă. Bilanțurile retrospective se bazează pe orice informații sunt disponibile, fie că sunt rapoarte operative de la unitățile combatante, articole din ziare, cereri de beneficii sau registre medicale, dar acestea sunt deseori incomplete și ambigue. Rata mortalității în timp poate arăta efectele unui război. Recensămintele pot ajuta la estimarea scăderii populației unei țări. Statisticile de după un

război pot arăta pierderile suferite de familii și efectele traumelor. Toate aceste date ridică probleme legate de aria de cuprindere, reprezentativitate și exactitate. Aceste probleme sunt ilustrate de Războiul Civil American. Nu mult după eveniment, numărul morților a fost stabilit la 620 000, din care puțin peste 360 000 din Nord și restul din Sud. Acesta a fost numărul utilizat de COW. Era rezultatul muncii asidue a doi veterani ai Armatei Unioniste, William Fox și Thomas Livermore. Întrucât nu existau proceduri pentru identificarea și numărarea morților, a răniților și a dispăruților în misiune, Fox a analizat fiecare raport și fiecare listă pe care le-a găsit. În Nord, existau cereri de pensii și de beneficii pentru supraviețuitori, dar pentru Sud nu existau astfel de date. Analiza sa inițială, schematică, privind Confederația, a avut ca rezultat numărul rotund de 94 000 de morți. Livermore a mărit acest număr la 258 000, presupunând că aceeași proporție de morți provocate de accidente și de boli legate de război s-a înregistrat și în tabăra confederată, ca și în cea unionistă.[12] Cifra de 620 000 nu a fost pusă la îndoială mult timp.[13] În ۲۰۱۱, J. David Hacker, un demograf, a demonstrat că pierderile Sudului au fost, probabil, subestimate.[14] Sudul era mai puțin urbanizat, așadar rata îmbolnăvirilor a fost, probabil, mult mai mare decât în Nord; tinerii săi nu căpătaseră același grad de imunitate la bolile infecțioase de „lagăr". Acest fenomen avea să devină chiar mai acut în ultimul an de război, pe măsură ce îngrijirea medicală și rezervele de hrană s-au degradat. Folosind datele recensămintelor pentru a măsura impactul asupra populației în ansamblu, Hacker a ajuns la concluzia că „surplusul" de decese din rândul bărbaților, în război, s-a situat între 650 000 și 850 000, 750 000 fiind o medie rezonabilă. Acest număr era cu aproximativ 20 la sută mai mare decât estimarea anterioară.

În situațiile mai confuze și mai ambigue ale insurecțiilor, apar alte probleme. Pentru a ilustra dificultatea numărării morților chiar și la o scară mică prin comparație, Kelly Greenhill a analizat un raport potrivit căruia gruparea teroristă Boko Haram a masacrat între ۱۵۰ și ۰۰۰ ۲ de oameni într-un sat din nord-estul Nigeriei. Incidentul a avut loc într-o zonă periculoasă, controlată de insurgenți, într-o arie lipsită de conexiunile moderne, doar cu fotografii din satelit ca informații vizuale. Obținerea de informații credibile de la „morgi, spitale și entități de menținere a ordinii" a fost împiedicată deoarece acestea erau „aberante intern, obstrucționate extern, inadecvate structural sau, pur și simplu, corupte". Relatările martorilor oculari trebuiau, de asemenea, să fie tratate cu precauție, deoarece indivizii pot răspunde astfel încât „să se protejeze de suferință psihică și psihologică" sau să fie recompensați în urma născocirii sau a înfrumusețării răspunsurilor. Era greu să se deosebească luptătorii rebeli de civilii obișnuiți, întrucât toți arată la fel când sunt morți, și chiar să se facă distincția între morțile directe și cele indirecte. Un copil care s-a înecat în râu încercând să scape era o victimă a războiului, sau doar a unui accident regretabil?

Greenhill a constatat că aceia care au fost cei mai atenți la numărarea victimelor, comparând relatările din presă referitoare la morți cu cifrele înregistrate de spitale, morgi și ONG-uri (organizații non-guvernamentale), aveau tendința să consemneze cifre mai mici decât metodele mai active, care presupun obținerea de date de la grupuri reprezentative statistic de indivizi și gospodării din zonele afectate, sau de la indivizi care au fugit din aceste zone. În această situație, riscul era de supraestimare. În cazul acestui incident, ea a constatat că era convenabil atât pentru oficialii locali, care voiau ca guvernul să acționeze, cât și pentru Boko Haram, care voia să își demonstreze puterea, să exagereze cifrele. Și, odată ce cifrele au ajuns publice, „ele au căpătat o viață proprie".[15]

Faptul că acest lucru era adevărat pentru un incident de la un anumit moment a pus în evidență problemele înregistrării unor cifre veridice în cazul războaielor cu adevărat mari. al Doilea Război Mondial a avut drept rezultat niveluri fără precedent de ucideri, cu

conflicte în Asia și Europa care s-au unit, uciderea a milioane de civili la scară industrială și folosirea tuturor tipurilor de luptă, de la bătălii navale, raiduri aeriene masive, ofensive fulgerătoare, apărare încrâncenată și rezistență a partizanilor și culminând cu bombe atomice. Germani au murit în multe feluri în timpul războiului – în luptă și în raiduri aeriene, persecutați de propriul guvern sau în expulzările în masă de la sfârșitul războiului. Însumarea tuturor acestora a dus la un total de aproximativ 7,5 milioane, dar fiecare dintre elemente a fost pus la îndoială. Un total de 4,3 milioane pentru pierderile din timpul campaniei militare se bazează pe cifrele din timpul războiului obținute de la Înaltul Comandament German, cu toate că aceste cifre au devenit tot mai nesigure pe măsură ce sistemul de compilare a lor s-a destrămat, în etapele finale ale războiului.[16]

Aceste incertitudini sunt moderate în comparație cu cele privind victimele sovietice. Stalin, conștient probabil că propriile decizii proaste i-au permis lui Hitler să îi ia țara prin surprindere, a vorbit, inițial, despre 7 milioane de morți în total. În 1961, o cifră mult mai mare, de 20 de milioane, era folosită oficial, deși cu recunoașterea că și aceasta era, probabil, prea mică. În 1990, președintele Mihail Gorbaciov a vorbit despre „aproape 27 de milioane". Apoi, numărul morților din rândul militarilor, bazat pe un raport până atunci secret al Statului Major General de la mijlocul anilor 1960, a fost stabilit la 8 668 400. Acest număr era suma a 6 329 600 de morți în luptă sau din cauza rănilor, 555 500 de morți în afara bătăliei și 1 783 300 de dispăruți în acțiune care nu au fost găsiți niciodată și de prizonieri de război care nu s-au întors.[17] Aceste cifre au fost criticate ca fiind subestimate.[18]

Cu privire la morțile din rândul civililor, Academia Rusă de Științe a publicat o estimare în 1995 care înregistra 13,7 milioane ca număr al morților în zonele ocupate de germani. Acest număr era suma morților în acte de genocid și de represalii, 7,4 milioane; deportări pentru muncă forțată, 2,2 milioane; și foamete și boli, 4,1 milioane. Alte 3 milioane de morți s-a estimat că au fost provocate de foamete și de boli în regiunile neocupate. Deși aceste cifre au preluate pentru uz general, s-au făcut multe eforturi din Rusia și din afara ei de a le rafina. În plus, marjele de eroare în aceste calcule ar putea fi tragedii imense în sine. Câți au murit după ce au fost luați prizonieri de germani? Acest calcul a devenit mai complicat din cauza celor care au fost capturați, dar au evadat și s-au întors la unitățile lor, care au evitat să se întoarcă după război sau care s-au întors, dar au fost încarcerați pentru că au fost considerați trădători, sau care au fost tratați ca prizonieri de război de către germani, dar erau, de fapt, civili obișnuiți sau partizani. Multe morți din această perioadă au fost rezultatul politicii și al politicii economice ale statului sovietic și al nocivei ideologii a nazismului, ca și al naturii conflictului armat. Războiul a urmat unor ani de persecuție politică deliberată și de politici sociale și economice catastrofale, în special „gulagul" sovietic, format din lagăre de concentrare sau de muncă forțată, sau de foametea impusă în Ucraina în anii 1930. Potrivit lui Aleksandr Iakovlev, 35 de milioane de oameni au murit din cauza represiunii.[19] Gulagul nu s-a închis în timpul războiului. Probabil un milion de oameni au murit în închisoare sau în deportări forțate în acei ani.[20] Analiza demografică a avut de suferit deoarece ultimul recensământ dinainte de război a fost falsificat pentru a minimaliza impactul colectivizării forțate din anii 1930.[21]

Așadar, în timp ce majoritatea estimărilor costului războiului pentru Uniunea Sovietică au rămas în jurul numărului de 28 de milioane de morți, unii analiști reputați cred că este rezonabil să se meargă până la 35 de milioane[22], cu estimări ale morților din rândul militarilor de la 5 la 13 milioane, iar ale celor din rândul civililor, de la 7 la 18 milioane. Cifra COW, 7,5 milioane de sovietici morți în luptă, fără nici o mențiune a civililor morți, era cu siguranță prea mică și descria sumar doar un aspect al experienței

sovietice. În *The Better Angels of Our Nature,* Steven Pinker a folosit numărul de 55 de milioane de morți în al Doilea Război Mondial, dar dacă erau reale cifrele de la limita superioară pentru Germania și Uniunea Sovietică, și de asemenea pentru China, unde cifrele adevărate sunt, de asemenea, greu de calculat, dar au fost plasate la 14 milioane, atunci numărul morților se apropie de 85 de milioane.[23]

În conflictele mai recente din Irak și din Afghanistan, costul ocupării acestor țări a fost mult mai mic decât acela al înfruntării insurgenților. Analiza a fost complicată de metodologia COW, întrucât operațiunile de contrainsurgență au apărut separat, ca războaie extrastatale, și nu ca războaie intrastatale, rezistența din Afghanistan și din Irak ducând la ٥٥٢, respectiv ٩٨٥ ٣ de victime. Toate acestea au putut să fie identificate cu nume și împrejurările în care au murit. Același lucru a fost, în general, valabil și pentru contractorii civili și membrii organizațiilor internaționale.

În tabăra irakiană, situația a fost mai complexă. Numărul civililor uciși direct în războiul din ١٩٩١ ca rezultat al bombardamentelor coaliției a fost raportat de către irakieni ca fiind ٢٧٨ ٢. Nu au existat cifre exacte pentru victimele din rândul militarilor. Când luptele s-au încheiat, comandanții americani au fost surprinși de discrepanța dintre mărimea estimată a armatei irakiene și numărul de prizonieri. Diferența, au presupus ei, trebuie să fie reprezentată de victimele irakiene, probabil ٠٠٠ ١٠٠ uciși, ٠٠٠ ٣٠٠ răniți și ٠٠٠ ١٥٠ de dezertori.[24] Dar ei supraestimaseră mărimea armatei irakiene înainte de război, presupunând că unitățile irakiene vor fi toate la capacitate maximă, în timp ce o mulțime de irakieni nu s-au prezentat la încorporare și mult mai mulți au dezertat cu prima ocazie, astfel încât atunci când Coaliția a început loviturile aeriene erau, probabil, doar 200 000–300 000 de militari care să lupte. Acest fapt l-a făcut pe un analist să estimeze numărul morților irakieni în campania aeriană la 750–1500 și la maximum 6 500 în campania terestră.[25] O altă estimare a dat 20–26 000 de militari irakieni uciși.[26] Estimările se bazau în mică măsură pe numărători concrete.[27]

Domeniul cel mai greu de evaluat a fost cel al morților în rândul civililor, care au fost consecință a războiului. O estimare situează numărul la aproximativ 100 000 pentru 1991.[28] După războiul din 2003, aceasta a devenit o chestiune controversată. A fost complicată de gradul în care societatea irakiană fusese deja brutalizată, infrastructura se degradase, iar resursele sale fuseseră epuizate de o serie de evenimente începând din anii 1970, incluzând Războiul cu Iranul și reprimarea nemulțumiților, sancțiuni și epurări. La acestea s-au adăugat noi curente de ocupație, insurgență, război civil și dezordine generală care au marcat următorii ani.[29] Cele mai multe dintre aceste morți nu au fost provocate direct de forțele coaliției, deși acest lucru nu le absolvă de vină din cauza impactului doborârii vechiului regim asupra legii și a ordinii. O organizație, Irak Body Count, a coroborat toate datele privind morții irakieni începând din martie 2003. Pentru intervalul până în decembrie 2012, a propus între 110 937 și 121 227 de morți, acceptând faptul că aceasta ar putea fi o subevaluare.[30] Dar estimările lor au fost mai mari decât cele ale unor organizații ca Uppsala Conflict Data Program, ca și ale Națiunilor Unite.[31] O altă abordare, publicată în revista medicală *The Lancet,* a implicat interviuri într-un număr de gospodării cu întrebări despre morțile din familie, din care s-a concluzionat că aproximativ 655 000 de oameni au murit în plus față de cât s-ar fi înregistrat în alte circumstanțe, din martie 2003 până în iunie 2006.[32] S-au pus în discuție reprezentativitatea eșantionului de populație și gradul de extrapolare la o populație de 26 de milioane, ca și corectitudinea stabilirii ratelor de deces dinainte de război. A fost, cu siguranță, o supraestimare.[33] Un studiu mai bun, din 2013, folosind o metodologie similară, dar mai rafinată, într-un moment în care situația din Irak nu mai era atât de tensionată, a ajuns la concluzia că au fost 461 000 de decese în plus din 2003

până în 2011. Dintre acestea, aproximativ 60 la sută s-a descoperit că fuseseră provocate de violențe, dintre care aproximativ o treime au fost atribuite forțelor coaliției (ceea ce înseamnă aproximativ 90 000). La apogeul războiului, riscul de deces în cazul bărbaților a fost cu 2,9 la sută mai mare decât înainte, iar în cazul femeilor – cu 0,7 la sută mai mare.[34] Acestea nu au fost, desigur, singurele costuri ale războiului. Estimările numărului de irakieni care au emigrat în străinătate din 2003 variază între 1,7 milioane (numărul dat de ONU) și 2,3 milioane.[35] Peste un milion de oameni au fugit, de asemenea, din cauza violențelor în zone mai sigure din Irak.[36]

Aceste rate ale mortalității arată cât de rea ar fi fost situația pentru irakieni dacă lucrurile ar fi continuat așa cum erau înainte de invazie, dar tensiunile din societatea irakiană ar fi putut răbufni în alt mod și în alt moment, într-o formă la fel de virulentă. Prin comparație, Siria părea să fie la fel de stabilă ca orice altă țară din Orientul Mijlociu, dar a ajuns sfâșiată de un război civil care a luat amploare în 2011. Acesta a devenit extraordinar de violent extrem de rapid, în mare măsură ca rezultat al tacticilor brutale folosite de regim pentru a se apăra, agravate de numărul mare de jucători implicați și de rolul actorilor externi. ONU a încercat să facă un bilanț veridic al victimelor, căutând confirmări credibile ale morților, chiar dacă aceasta a dus la estimări moderate.[37] În august ٢٠١٤, ONU a anunțat că ٣٦٩ ١٩١ de oameni au murit până la acea dată. În anul următor, a dat doar un număr rotund, punând totalul morților la ٢٥٠ ٠٠٠, iar apoi a renunțat să mai actualizeze cifrele din cauza lipsei informațiilor credibile. În februarie ٢٠١٦, un centru sirian de politică, pe baza rapoartelor din ٧٠٠ de regiuni ale țării, a susținut că adevăratul număr al morților atinsese aproximativ ٤٧٠ ٠٠٠. Spre deosebire de numărul dat de ONU, acesta a inclus morțile indirecte, repezentând aproximativ ١٥ la sută din total.[38]

Bilanțurile morților sunt compilații de tragedii personale. Semnificația pentru fiecare individ și familia lui se pierde rapid pe măsură ce bilanțul crește și numărătoarea devine mai dificilă. Pe măsură ce numărul crește, crește și anonimatul, până când statisticile devin covârșitoare și sfidează înțelegerea omenească, cu marje de eroare echivalente cu populația unor orașe mari, iar fețele se blurează. Cifrele au fost importante ca un ghid despre ceea ce s-a petrecut și impactul social, dar aici nu s-a procedat științific, iar marile incertitudini au creat ocazii de manipulare politică și de distorsionare voită. Numeroasele forme de suferință rezultate din război au însemnat că încercările de a evalua costurile sale au suferit din cauza impreciziei și s-au bazat, de obicei, pe ghicit. Chiar și atunci când s-au făcut eforturi pentru a raporta exact numărul victimelor, ca în Siria, la un moment dat cifrele au devenit copleșitoare. Numărătoarea a devenit imposibilă. Întrucât bilanțurile au implicat totdeauna estimări, nu a existat nici un motiv rezonabil să se excludă estimări ale aspectelor inerent mai puțin măsurabile ale suferinței, în special cele rezultate din colapsul infrastructurii și efectele bolilor, malnutriției și sărăciei. Cifrele în sine, oricât de atent au fost adunate, au spus doar o parte a poveștii războiului, în timp ce numeroasele tragedii individuale pe care le conțineau s-au pierdut cu ușurință ca mici elemente în mari dezastre sociale și naționale.

Capitolul 12

Democrație și război

[D]acă ar fi necesar consimțământul cetățenilor pentru a hotărî dacă să se declare război..., nimic nu ar fi mai natural decât ca aceștia să fie foarte precauți în a începe un astfel de joc patetic, decretând ei înșiși să îndure toate calamitățile războiului.

Immanuel Kant „Pacea perpetuă: O schiță filosofică", 1795[1]

Cea mai importantă intersectare a științei emergente a relațiilor internaționale, capabilă să proceseze rapid cifrele, și a agendei politice post-Război Rece a venit odată cu întrebarea dacă mai multă democrație ar putea însemna, de asemenea, mai multă pace. Victoria Occidentului asupra comunismului a fost privită ca un triumf al modului democratic de viață. Dacă alții ar fi urmat aceeași cale, s-ar fi creat posibilitatea unei comunități transcendente de valori comune care ar fi produs pace, dacă nu din alt motiv, măcar pentru că nu ar fi nimic pentru care să se lupte. Dar răspândirea democrației avea să fie contestată și să întâmpine rezistența autocraților.

Când comunismul european a făcut implozie, Francis Fukuyama, de la RAND Corporation, a anunțat că acesta nu era doar „sfârșitul Războiului Rece, sau terminarea unei anumite perioade a istoriei postbelice", ci „sfârșitul istoriei ca atare". Prin aceasta, el înțelegea „punctul final al evoluției ideologice a omenirii și universalizarea democrației liberale occidentale ca formă finală de guvernare umană".[2] A vorbi despre „sfârșitul istoriei" invita la interpretări eronate. El nu sugera că nu vor mai fi conflicte, sau alte evenimente transformaționale, ci doar că acum nu mai exista altă alternativă ideologică serioasă la modelul politic și economic care fusese îmbrățișat de Occident, spre enormul lui câștig.

Colapsul imperiului sovietic și fragmentarea lui în state care pretindeau toate că adoptă democrația apăreau drept ultimul stadiu al unei tendințe benigne. Samuel Huntington a descris trei valuri ale ascensiunii democrației. Primul a început în secolul al XIX-lea și a culminat cu 29 de democrații, dar apoi a intrat în declin în anii 1920, când dictatorii au profitat de condițiile crizei economice. În 1942, erau doar 12 democrații. După al Doilea Război Mondial, al doilea val a ridicat numărul la 36 înainte de o nouă cădere, până la 30 la mijlocul anilor 1970. Apoi, al treilea val a început cu state din America Latină și din regiunea Asia-Pacific adoptând forme democratice de guvernământ.[3] În final, fostele state din Pactul de la Varșovia, împreună cu țările baltice care fuseseră anterior anexate la Uniunea Sovietică, au adoptat ideologia occidentală și, demonstrându-și astfel atașamentul, au putut să adere la NATO și la Uniunea Europeană. Odată ce s-au adăugat fostele țări comuniste, numărul democrațiilor a crescut la aproximativ ^ • (și, într-o anumită măsură, chiar la mai multe).

Avântul democrației a avut consecințe internaționale. Experiența comunistă a fost luată ca exemplu pentru a demonstra că regimurile fără libertăți fundamentale tind spre instabilitate, dar răspândirea acestor libertăți reducea diviziunea și conflictul. Acest lucru punea sub semnul întrebării ideea că, atunci când este vorba despre menținerea ordinii internaționale, sistemele de guvernământ sunt irelevante. Aceasta era ideea centrală a Cartei ONU, așa cum fusese ea redactată la San Francisco în 1945. Atunci, prioritatea, înainte de toate, era să se prevină războaie și mai agresive. Preambulul recunoștea atât

drepturile statului, cât și drepturile omului. Începea cu hotărârea de a „salva generațiile viitoare de flagelul războiului", reafirmând, în același timp, „credința în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea persoanei umane, în drepturile egale ale bărbaților și femeilor și ale națiunilor mari și mici". Dar, pe măsură ce erau descrise principiile operative ale Organizației Națiunilor Unite, obiectivul central devenea clar. „Organizația", arăta Carta, se „bazează pe principiul egalității suverane a tuturor membrilor săi." Fiecare trebuie să accepte obligația de a soluționa disputele prin mijloace pașnice și de a se „abține în relațiile internaționale de la amenințarea cu forța sau de la utilizarea forței împotriva integrității teritoriale sau a independenței politice ale oricărui alt stat". Chiar dacă statele acționau împotriva popoarelor lor într-un mod nedrept sau discriminatoriu, atâta timp cât nu tulburau pacea și securitatea internațională ele trebuiau să fie lăsate în pace.

> Nimic din conținutul actualei Carte nu autorizează ONU să intervină în chestiuni care țin, în esență, de jurisdicția internă a oricărui stat și nici nu cere membrilor să supună astfel de chestiuni spre soluționare conform actualei Carte.[4]

Prin urmare, orice se spune despre dreptate și drepturile omului, Carta în esența ei avea ca temă înlăturarea tuturor pretextelor pentru războaiele de cucerire și celebrarea suveranității. Ce făceau statele în interiorul granițelor era treaba lor. Președintele Bush nu a ridicat nici o provocare la adresa acestei idei atunci când a vorbit despre o „nouă ordine mondială" în aprilie 1991. Aceasta, a explicat el,

> izvorăște din speranțele într-o lume bazată pe un angajament comun între națiuni mari și mici față de un set de principii care întrepătrund relațiile noastre – soluționarea pașnică a disputelor, solidaritatea împotriva agresiunii, reducerea și controlarea arsenalelor și tratamentul just al tuturor oamenilor.

Această viziune, în pofida folosirii cuvântului „nou", era de fapt conservatoare. Noua lume, așa cum a fost prezentată, era mai degrabă similară cu cea veche, cu excepția faptului că i-ar fi lipsit unele dintre caracteristicile dezagreabile ale acesteia. Președintele a avut grijă să evite promisiunea unei „epoci de pace perpetuă". Provocarea era să fie „ținute la distanță pericolele dezordinii".[5] Bush nu a arătat în nici un fel că se aștepta ca preocuparea pentru dreptate să prevaleze asupra menținerii ordinii și a stabilității.

Dar schimbarea în echilibrul de putere care tocmai se petrecuse era menită să aibă efecte mult mai extinse decât era înclinat să admită un președinte precaut. Statele Unite și aliații lor erau acum într-o poziție hegemonică, responsabilă pentru cea mai mare parte a arsenalelor militare ale lumii și pentru cele mai puternice economii ale sale, cu o enormă libertate de manevră politică. Aceste state erau într-o poziție care le permitea să rescrie regulile pentru ordinea internațională. Timp de peste șapte decenii își duseseră bătăliile interne și externe cu fascismul și comunismul, iar acum ieșiseră victorioase. Constituțiile lor reflectau filosofia liberală, bazată pe principiul că „domnia imparțială a legii, și nu doar puterea politică a unui individ sau a unui grup, trebuie să guverneze rezultatul deciziilor de stat". Acum exista ocazia de a lucra la „constituția societății statelor ca întreg".[6] Modificarea cheie consta în a pune mai mult accent pe drepturile inidvizilor și ale grupurilor minoritare și mai puțin pe drepturile statelor.

În noiembrie ١٩٩٠, șefii de guvern din ٣٤ de țări europene s-au reunit la Paris, sub egida Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, prima lor întâlnire după cea de la Helsinki, din ١٩٧٥. Ei au parafat reunificarea Germaniei și au semnat un nou tratat de control al armamentului, Tratatul Forțelor Convenționale din Europa. S-a convenit

asupra unei Carte de la Paris. În această „nouă eră", democrația era „unicul sistem de guvernământ al națiunilor noastre", întrucât se baza pe „voința poporului, exprimată regulat prin alegeri libere și corecte". Se afirma, de asemenea, că „fără discrimare, fiecare individ are dreptul la libertate de gândire, conștiință, religie sau credință, libertate de exprimare, libertate de asociere și de adunare pașnică, libertate de mișcare". În plus, nimeni nu trebuie să fie „supus arestării sau detenției arbitrare, supus torturii sau altui tratament ori altei pedepse crude, inumane sau degradante".[7] Provocarea la adresa vechii ordini era fundamentală. În loc să sublinieze că practica internațională cea mai bună era respectarea suveranității altor state, indiferent de modul în care acestea își administrau problemele interne, se considera acum ca fiind nu doar potrivit, ci și necesar ca toate statele să fie încurajate să adopte forme democratice de guvernământ.

În acest moment critic, mișcarea spre democrație era era întărită de una dintre cele mai atrăgătoare supoziții extrase din analiza statistică a războiului. Ideea fusese creditată de către Michael Doyle în ١٩٨٦.[8] În anul transformațional ١٩٨٩, a fost exprimată clar de către Jack Levy: „Această absență a războiului între democrații este cel mai apropiat lucru pe care îl avem de o lege empirică în relațiile internaționale".[9] Această idee a fost preluată de liderii occidentali, încurajați de valul democratic din ultimul sfert al secolului XX, care au găsit și mai mult confort pishic în gândul că promovarea democrației era o cale nu doar spre mai bună guvernare, ci și spre mai multă pace. În sfârșit, părea posibil să se realizeze vizunea utopică a filosofului german Immanuel Kant, bazată pe guverne care se sprijină pe rațiune și lege mai degrabă decât pe forță.

Această combinație de respectabilitate academică și entuziasm politic a dus la o analiză mai aprofundată. Democrațiile nu fuseseră atât brutale față de propriii cetățeni ca autocrațiile. Acele guverne care s-au îndreptat în mod sistematic împotriva unor segmente ale propriului popor – în Uniunea Sovietică, în Germania nazistă și în Cambodgia – erau, de obicei, exponente ale unei ideologii totalitare. Dar datele din Statele Unite, Marea Britanie și Franța demonstrau că ele fuseseră în mod regulat în război, și dure, atunci când luptaseră împotriva unor țări presupus brutale și nedemocratice. Din acest motiv, argumentul a fost nu că democrația face țările să fie mai pașnice, ci că acestea nu vor mai porni un război una împotriva alteia.

Așa era? Afirmația a lansat o provocare de a găsi ocazii în care democrațiile au luptat una împotriva alteia, pentru a verifica dacă datele erau atât de semnificative statistic cum s-a presupus. Întrucât de cele mai multe ori cele mai multe state nu se războiseră unele cu altele, însemna aceasta că o singură ocazie în care două state democratice se luptaseră între ele ar fi negat teoria?[10] Întrucât analiza a folosit datele COW, în ce măsură a fost influențată de pragul ridicat al criteriilor înregistrării unui război? COW poate exclude ocaziile în care state democratice au intervenit în problemele interne ale altor state democratice, deși nu până la a trece de ٠٠٠ ١ de morți în luptă.[11] Sau poate state cu tipuri similare de regimuri, chiar autocrate, pornesc rareori războaie unul împotriva altuia.[12] Când nu a fost război, este posibil ca acest lucru să fi fost din motive care nu aveau prea mult de-a face cu democrația, cum ar fi considerațiile legate de forță și de prudență?[13]

Dezbaterea a adăugat la problemele cunoscute ale definirii războaielor problema chiar mai spinoasă a definirii democrației.[14] Democrația definită prin guvernarea majorității și prin lideri aleși nu a fost totdeauna legată de liberalism, care cere deschidere și toleranță față de minorități. Teama standard începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost, de fapt, cea de o opinie publică beligerantă, mai ales stârnită de demagogi, populiști și presă. Intrarea maselor în politică a fost una dintre condițiile ascensiunii naționalismului în secolul al XIX-lea. În ce punct s-a transformat această ridicare a maselor în democrație?

S-ar putea spune că momentul evident a fost cel în care s-a obținut sufragiul universal, dar acest lucru s-a produs treptat, când dreptul la vot a fost acordat mai întâi bărbaților care munceau, apoi femeilor și, în final, adulților tineri.

Mai relevantă, poate, a fost abilitatea politicienilor civili aleși democratic de a exercita un control real asupra deciziilor în timp de război. Aceasta lipsea, evident, în Germania, la începutul Primului Război Mondial.[15] Mai mult, odată ce o țară devine democrație, acest statut poate fi pierdut, dacă procesele politice sunt corupte, iar libertățile sunt diminuate. Rusia, de exemplu, a devenit mai puțin democratică în anii 2010, și la fel s-a întâmplat cu Turcia. Cu toate acestea, semnele exterioare ale democrației sunt încă prezente în ambele. În Iran au avut loc alegeri prezidențiale puternic contestate, dintr-un grup restrâns de candidați, cu un spectru al dezbaterii publice extrem de limitat și puterea supremă exercitată din altă parte. Cu cât este mai ridicat pragul pentru război și cu cât este mai restrictivă definiția democrației, cu atât este mai probabil ca teoria păcii democratice să se dovedească adevărată.

S-a mai pus, de asemenea, problema cauzalității. Democrația duce la pace, sau pacea duce la democrație? Pacea a făcut posibile comerțul, investițiile și creșterea economică, factori care au susținut democratizarea.[16] Dacă democrația ducea la pace, care era mecanismul prin care o țară care, altfel, ar tinde spre război sfârșește prin a-l respinge? O ipoteză a fost aceea că democrațiile trebuie să abordeze diferențele pentru a soluționa conflictele interne, și ajung astfel să aprecieze valoarea empatiei, a compromisului și a schimbului reciproc. Acestea erau apoi puse în funcțiune când țările abordau dispute internaționale.[17] O altă premisă a fost aceea că democrațiile se asigură că guvernele sunt trase la răspundere în timpul legislaturilor și că pot fi înlăturate din funcție prin alegeri dacă se angajează în războaie imprudente.[18] Alte democrații ar putea fi, de asemenea, considerate aliați de încredere și potriviți.

Toate aceste idei duceau la posibilitatea existenței mai multor factori care se susțin unul pe celălalt. Bruce Russett și John Oneal au argumentat că și democrațiile merg la război, doar că mai puțin des decât oricare alte state. Folosind baza de date a disputelor interstatale militarizate, și luând anul 1886 ca punct de pornire, deoarece democrația sub orice formă a fost destul de rar întâlnită înainte de acel an, cei doi au căutat perechi de țări care ar fi putut să pornească un război. Le-au evaluat pe fiecare după un indice al democrației și au luat în considerare alianțele și puterea. Concluzia a fost că democrația a adus o diferență. Luând drept bază a analizei posibilitatea ca tensiunea dintre o pereche medie de țări să se transforme într-un conflict militarizat, această posibilitate era dublă atunci când o democrație se confrunta cu o autocrație și se reducea la jumătate când o democrație se confrunta cu o democrație. Ei au constatat, însă, că efectul a început să fie simțit doar după 1900. Autorii studiului au mai analizat și dependența economică în comerțul internațional și au descoperit că, cu cât era mai mare dependența, cu atât era mai mic riscul de a se implica într-o dispută militarizată, fie că volumul comerțului cu potențialul adversar era mai mare sau mai mic. Economiile de piață au avut un efect pacifist și mai puternic decât democrația. În final, ei au analizat apartenența la organizații interguvernamentale și situația în care perechile de țări aveau apartenențe comune. Și acest factor a încurajat răspunsurile pașnice.[19]

Absența războiului între democrații putea avea, prin urmare, mai multe motive. O alternativă era că această pace era în mare măsură o „pace capitalistă". Astfel, Michael Mousseau a fost de părere că pacea între țările capitaliste avansate nu ținea doar de costurile ridicate ale războiului, ci și de prietenia demonstrată printr-o disponibilitate de a se ajuta una pe alta. Țărilor capitaliste le convenea ca și alții să le împărtășească ideile și să fie bogați. Bogăția lor crea loialitate și incluziune socială, precum și o capacitate mai

mare de a învinge țările non-capitaliste în război. Aceasta a dus la un optimism de alt tip, încurajând capitalismul ca fiind „cea mai sigură sursă de pace și de prietenie între indivizi, grupuri și state".[20] O altă alternativă, mai bine fundamentată, era aceea a „păcii teritoriale". Potrivit lui Douglas Gibler, tipul problemei era un indicator mai bun decât tipul regimului privind posibilitatea unui conflict. El a argumentat că „granițele fixate internațional scad nivelul de amenințare la adresa integrității teritoriale a statelor". La rândul ei, această scădere le permite statelor să-și reducă forțele armate, să mențină calmul opiniei publice și să diminueze necesitatea de centralizare a puterii.[21]

Un mod diferit și mai simplu de abordare a problemei, și unul care nu depindea de analiza statistică, consta în a vedea teoria păcii democratice, în esență, ca o generalizare a experienței de după 1945 a Europei Occidentale și a Americii de Nord.[22] Între țările care au îmbrățișat democrațiile liberale și societățile deschise s-au dezvoltat relații reciproc avantajoase. Cel mai remarcabil exemplu al acestei hotărâri de a se rupe de obiceiurile proaste ale trecutului a venit când Franța și Germania, împreună cu Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg au stabilit să formeze Comunitatea Cărbunelui și Oțelului, care s-a dezvoltat într-o uniune vamală completă și, până la urmă, a căpătat o gamă largă de competențe și mult mai mulți membri, devenind Uniunea Europeană. Orice altceva ar fi realizat aceasta, a calmat treptat una dintre cele mai distructive relații din istoria europeană. A existat o teorie potrivit căreia în spatele acestei realizări a stat o formă mai benignă a relațiilor internaționale, și se poate argumenta că reușita a fost excepțională.

Dar nu s-a ajuns aici din întâmplare. Dacă un set de relații între democrațiile liberale a devenit cald și strâns, un altul a devenit ostil și înghețat. Expansiunea sistemului sovietic în Europa Centrală și de Est, în 1945, a creat un sentiment de amenințare care i-a făcut pe vest-europeni să accepte, din nou, o anumită responsabilitate pentru securitatea europeană. În 1949 s-a format Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). În 1954, Uniunea Sovietică și-a înființat propria alianță, valorificând controlul pe care îl stabilise deja asupra țărilor satelit din Europa. Pacea pozitivă care s-a dezvoltat în Europa de Vest era așadar dependentă de securitatea furnizată de Alianța Nord-Atlantică. Orice încercare a germanilor din Vest de a privi mai degrabă spre Est decât spre Vest pentru relații politice și economice ar fi fost împiedicată de Cortina de Fier, linia ce traversa continentul separând cele două blocuri ideologice și militare. Acesta este motivul pentru care democrația a fost un factor atât de agravant în timpul Războiului Rece. Istoria explică entuziasmul cu care, odată ce a apărut o șansă de a repara fractura ce diviza continentul, acest lucru s-a făcut prin aducerea democrației și în fostele țări comuniste.

Dar, chiar și în Europa, unde efortul acesta a avut în general succes, existau motive pentru prudență. În Balcani, de exemplu, violența și instabilitatea au avut drept rezultat o combinație între mișcările spre independență și democrație și naționalismul și disputele legate de frontiere. Au apărut și alte probleme ale păcii capitaliste, legate de tranzițiile de la sisteme economice închise la sisteme deschise, cu legi imperfecte și, în consecință, susceptibile la corupție. Jack Snyder, care a subliniat importanța teoriei păcii democratice, nu a negat și chiar a dat importanță modului în care democratizarea putea duce la naționalism, „atunci când elitele la putere într-o țară trebuie să direcționeze energiile populare către scopurile războiului și ale dezvoltării economice".[23] Un grup de lucru al guvernului american a arătat că statele în tranziție, sau care mai au până să fie democrații, sunt predispuse către conflicte, mai ales atunci când interesele politice sunt legate de interese limitate, locale:

Cea mai gravă situație în termenii riscului de instabilitate este de departe cea a unui peisaj politic care combină competiția profund polarizată sau fracturată cu competiția deschisă. Combinația abordării provinciale, limitate a politicii, de tip câștigătorul-ia-tot, cu ocaziile de a concura pentru controlul autorității centrale a statului este un adevărat butoi cu pulbere pentru crizele politice.[24]

Aproape în aceeași perioadă în care era propusă teoria păcii democratice, statele pe cale să devină democrații treceau prin conflicte și violențe interne. Așa a ajuns chestiunea democratizării să fie legată de un alt subiect important din anii 1990 – aparenta explozie a numărului de războaie civile.

Capitolul 13

Războaie noi și state eșuate

Un stat este o comunitate umană care pretinde (cu succes) monopolul folosirii legitime a forței într-un teritoriu dat.

Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, decembrie 1918[1]

Am vorbit în capitolul 5 despre șocurile ulterioare Primului Război Mondial, când vechile state au suferit transformări radicale și au fost create noi state. Ceva similar s-a întâmplat după al Doilea Război Mondial, în unele cazuri chiar în aceleași țări. În Grecia, războiul civil a continuat până în 1947, iar Iugoslavia s-a unificat, în pofida luptelor violente între facțiuni, care combinau elemente atât etnice, cât și ideologice.[2] Cele mai importante și mai durabile răsturnări de situație s-au petrecut în imperiile coloniale ale puterilor europene. După 1945 nu mai puteau face mare lucru pentru a-și păstra coloniile. Eșecurile lor militare de la început, împotriva Germaniei și Japoniei, le-au răpit aura de putere căreia nu i te puteai împotrivi. Le lipseau totodată energia și resursele pentru a înăbuși mișcările populare. Unele s-au străduit mai mult decât altele, provocând și suferind numeroase pierderi. Francezii au purtat războaie sângeroase, în efortul lor de a păstra Indochina și Algeria. Până la urmă au renunțat. Nu a fost nevoie decât de aproximativ treizeci de ani pentru încheierea procesului de decolonizare. Portugalia a luptat cel mai mult, până când povara războaielor coloniale i-a doborât regimul autocratic, în 1974.

Sfârșitul imperiului a însemnat că existau de-acum multe alte state. Organizația Națiunilor Unite a crescut de la numărul inițial de 51 de state membre, la numărul actual de 193. Dintre aceste state noi, unele se luptau între ele, dar mult mai multe au fost afectate de conflicte în interiorul propriilor granițe.[3] Astfel, în paralel cu Războiul Rece, marcat de relații tot mai strânse între democrațiile occidentale, a existat și un alt proces – decolonizarea, al cărei punct culminant a fost, fără îndoială, implozia comunismului european.

Unele dintre statele noi erau aveau de suferit de pe urma instabilității cronice și a violenței rezultate din aceasta. La jumătatea anilor 1990, această violență a atras atenția, părând neobișnuit de intensă și de răspândită. Chiar dacă riscul de război între marile puteri se diminuase, alte tipuri de război dominau acum buletinele de știri. Vestea bună, după cum a declarat un general de pușcași marini în rezervă în fața Congresului SUA, era că „zilele de conflict armat între statele–națiune sunt pe sfârșite".[4] Vestea proastă era că aceasta se împletea cu o răbufnire subită a unor conflicte neobișnuit de urâte. Un studiu susține că în 92 din cele 108 de conflicte armate identificate în anii 1990 au fost implicate grupuri locale organizate, care luptau între ele sau cu guvernul.[5] Din anii 1980 până atunci, în fiecare moment au existat între 15 și 25 de țări afectate de războiul civil.[6]

Mary Kaldor a anunțat apariția a ceea ce a denumit prozaic „noile războaie" punându-le în contrast cu vechile războaie, din trecut, în termenii scopurilor lor și al finanțării. Noile războaie se nășteau din conflicte „naționale, de clan, religioase sau lingvistice", erau posibile din cauza „dezintegrării sau erodării structurilor statului modern"[7] și erau purtate prin metode ce țineau de gherilă și de insurgență. Schimbările au fost remarcate

și de alții, chiar dacă exprimările lor au fost diferite. Kalevi Holsti a vorbit despre „războaie populare", duse de „grupuri strâns unite de forțe regulate, neînregimentate, celule și, destul de des, de lideri războinici locali supuși prea puțin sau deloc unei autorități centrale", în contrast cu războaiele în care luptau „forțele armate organizate a două sau mai multe state". Fostul comandant NATO sir Rupert Smith afirma că „nu mai există războiul" înțeles ca „bătălie în teren la care participă oameni și tehnică militară", ci drept „eveniment major, decisiv, într-o dispută de politică externă". Se petrecuse în schimb o deplasare către „războiul între populații", implicând deseori actori non-statali și fiind aparent fără sfârșit.[8] Martin van Creveld a scris despre „dezvoltarea unei noi forme de conflict armat", dus între „entități politice mult mai mici, mai puțin puternice și în multe privințe mai primitive, similare celor existente înainte de 1648".[9]

Existau motive pentru ca noutatea să fie pusă sub semnul întrebării. Multe conflicte din trecut s-au derulat în interiorul unor state divizate sau fragile, au văzut grupuri vulnerabile atacând violent până la punctul uciderilor în masă, au creat ocazii pentru criminali și aventurieri, ca și pentru activiști politici, și au inclus metode militare neconvenționale.[10] În plus, multe dintre conflictele care erau în prim-plan în anii 1990 își aveau originile cu mult înainte de sfârșitul Războiului Rece și reflectau slăbiciuni rămase din decolonizarea de după 1945.[11]

Nu se putea spune nici că, așa cum susținea Kaldor, aceste războaie erau unice prin sălbăticia lor. „La începutul secolului XX", relata ea, „proporția militarilor și civililor căzuți victime războaielor era de 8:1; în războaiele din anii 1990, proporția victimelor între militari și civili este de aproximativ1:8."[12] O afirmație similară a fost publicată în 1996 de UNICEF (Fondul ONU pentru Copii), cu privire la copiii victime de război: „În ultimele decenii ale acestui secol, proporția victimelor în rândurile civililor a crescut constant; în al Doilea Război Mondial era de două treimi, iar la sfârșitul anilor ۱۹۸۰ a ajuns aproape de ۹۰ la sută".[13] Era o statistică având un puternic impact politic, dar UNICEF nu a indicat nici o sursă.[14]

Originea afirmațiilor a fost depistată într-o lucrare din 1991 ce prezenta în detaliu bilanțurile de morți și refugiați în 36 de conflicte armate importante petrecute în 1988–1989 și care spunea că, „din peste cinci milioane de oameni uciși în conflicte armate majore", în jur de 4,4 milioane – sau aproximativ 90 la sută – erau civili. Analiza era însă defectuoasă. Ea îi aduna la numărul celor uciși pe cei dezrădăcinați de conflicte. Odată ce era exclusă această categorie, procentul civililor uciși sau răniți era în jur de 60 la sută.[15] Un studiu din 1989 a sugerat că, după 1700, proporția deceselor ce aveau legătură cu războiul a fost în mod constant în jur de 50 la sută[16], iar când Comitetul Internațional al Crucii Roșii a publicat propriile estimări, în 1999, a afirmat că între 30 și 65 la sută dintre victimele conflictelor erau civili.[17] Studiile privitoare la războiul din 1992–1996 din Bosnia indică un număr de 92 207 decese legate de război, din care 39 684 (41 la sută) civili și 57 523 (59 la sută) soldați.[18] Astfel, chiar dacă cifrele civililor uciși au atins niveluri îngrozitoare, nu s-au ridicat la valori fără precedent.

Și totuși existau diferențe între războaiele civile mai noi și cele anterioare lor. În trecut, războaiele civile erau deseori purtate ca și cum ar fi fost războaie interstatale (cum a fost cazul Războiului Civil American și al celui din Spania), cu forțe organizate pe poziții bine stabilite.[19] Chiar și campaniile care începeau cu miliții de voluntari ce se bazau pe ambuscade și pe terorism aspirau să evolueze, la un moment dat, la nivelul de armate suficient de disciplinate și de bine echipate ca să o înfrângă pe aceea a unui stat. Doar rareori și cu multe reținere se ajungea la un acord de pace între beligeranți, mediat din exterior. Guvernele ezitau să accepte înțelegeri care, prin definiție, însemnau compromisuri cu rebelii. Ele preferau să-și zdrobească inamicii. Rebelii erau la fel de

reticenți în a sprijini regimuri nelegitime. Potrivit unei estimări, între 1946 și 1989 doar 12 războaie civile s-au încheiat cu un acord de pace, pe când 82 s-au terminat cu victoria militară fie a guvernului, fie a rebelilor. Deși schimbarea nu a fost abruptă, între 1990 și 2005 un număr de 27 de războaie s-au terminat cu acorduri de pace și doar 20 cu o victorie militară.[20] Dacă s-au încheiat cu acorduri de pace, aceasta nu s-a datorat, de obicei, vreunei înclinații bruște către rațiune a părților în conflict și dorinței de a pune capăt vărsării de sânge, ci epuizării participanților. Acordurile nu au rezistat prea mult și violențele au reînceput adesea. Trăsătura caracteristică a multora dintre războaiele din anii 1990 (și care continuă și în zilele noastre) a fost durata lor, incapacitatea ambelor tabere de a le pune capăt și măsura în care comunitatea internațională a încercat să facă asta (cu mai mult sau mai puțin succes).[21]

Cum interesul pentru acest subiect a crescut rapid, a devenit evident că, în pofida îndelungatei istorii a războaielor civile, studierea lor academică era încă la început. Dacă războaiele interstatale au fost subiectul unei teoretizări intense, nu se putea spune același lucru despre războaiele intrastatale. Textele de bază în politica externă se ocupau de marile puteri, iar bazele de date erau dedicate războaielor dintre state. Când războaiele civile au început să atragă atenția, diferențele de cunoaștere și de înțelegere au devenit dureros de evidente. În 1993, analistul german Hans Magnus Enzensberger a remarcat că „nu exista nici o teorie utilă a războiului civil". Șaisprezece ani mai târziu, David Armitage a constatat că aceste conflicte, cu toate că erau mai frecvente decât cele dintre state, durau mai mult și afectau mai mulți oameni, continuau să fie „un domeniu de cercetare neglijat".[22] Bill Kissane a calificat drept „o surpriză și o omisiune demnă de mirare" faptul că războaiele civile „au fost ignorate de filosofia politică", punând aceasta pe seama vizibilității mai mari a războaielor interstatale comparativ cu tensiunile din interiorul statelor și a aversiunii provocate de fratricid.[23] În măsura în care existau, teoriile mergeau înapoi la clasicii politicii și ai statului, la Hobbes cu Leviathanul lui, care aducea ordine în starea naturii și apoi la teoriile democratice despre cum se îmbină ordinea cu consimțământul continuu.

Se scrisese foarte puțin despre ordinea internă ca problemă de nerezolvat. Un motiv era supoziția că în mod normal putea fi rezolvată fie prin constrângere, fie prin consimțământ, iar eșecurile erau cazuri excepționale. Astfel, teoriile dezvoltării economice abia dacă menționau importanța securității. Trăsăturile improprii ale multor țări postcoloniale, de la guvernarea monopartinică până la nerespectarea drepturilor omului, erau scuzate pe motive de imaturitate sau presupuse a fi o etapă dureroasă, de început, pe drumul către dezvoltare. Regula era să nu se intervină, lăsând statele să facă propriile greșeli, să le îndrepte cât de bine puteau și să se maturizeze în ritmul lor. Preocuparea americanilor pentru războaiele de eliberare națională din anii 1960 a determinat unele cercetări. Acestea erau viciate de considerații ce țineau de Războiul Rece, printre care presupunerea că războaiele acestea erau conduse din exterior și alimentate mai degrabă de promisiunile socialismului, decât de naționalismul furios. Efortul a slăbit în anii 1970, după retragerea din Vietnam, deși erau încă în derulare conflicte sângeroase și în măsură să atragă implicarea marilor puteri. Simpatizanții războaielor de eliberare națională aveau tendința să se concentreze pe studiul revoluțiilor, mai eroice, chiar dacă mai puțin frecvente decât războaiele civile. Contestarea autorității era înțeleasă în termeni de răspuns la opresiune.[24] După ce a făcut prea puțin ca să strângă date despre războaiele civile, deși acestea au fost de cinci ori mai numeroase decât războaiele interstatale după 1945, Proiectul de corelări privind războiul a decis, cu întârziere, că situația trebuia remediată.[25]

Anii 1990 au adus „un boom în studiul războiului civil".[26] Dar interesul brusc, după neglijarea din trecut, însemna că nu exista o singură abordare disciplinară dominantă, consacrată, sau un model care să pretindă că ar îngloba cauzele, derularea și consecințele tuturor războaielor civile. Nu exista nimic comparabil cu teroriile realiste ale sistemului de state sau cu propunerile idealiste privind reforma acestuia. Diversitatea reală a modurilor în care ordinea internă putea fi distrusă reprezenta o provocare pentru cei ce încercau să construiască o teorie universală. Bazele de date s-au îmbunătățit, astfel încât să cuprindă și războaiele civile. Acestea erau conflicte în care se întâmpla frecvent ca sferele militară, civilă și infracțională să fuzioneze, iar noțiunea de „morți în luptă" era ambiguă. Oamenii participau la aceste conflicte neoficial și ocazional. Ce trebuia măsurat și ce putea fi măsurat erau chestiuni dificile, în special în situațiile volatile, în care colectarea datelor putea fi periculoasă și discutabilă. Chiar dacă războaiele civile aveau unele trăsături comune, deseori existau numeroase aspecte distincte care limitau posibilitățile de comparație, inclusiv interacțiunile cu statele vecine, care de multe ori aveau propriile conflicte. S-a adunat o mare cantitate de material, dar rezultatele analitice erau deseori parțiale și contradictorii, variind în funcție de importanța acordată factorilor structurali sau interni. Unii teoreticieni au considerat că problema ținea de măsura în care statele erau predispuse sau nu la violență internă; alții voiau să studieze mai amănunțit motivațiile și caracterul celor care provocau violențele. În funcție de studiile consultate, gradul de diversitate etnică sau cel de reformă democratică puteau fi factori agravanți sau atenuatori.[27]

Primele studii academice de după 1990 au fost influențate de abordarea având în centru statul, consacrată în relațiile internaționale, însemnând că în loc să caute să generalizeze de la nivelul statului la un sistem mai larg, ele se concentrau pe conflictul din interior, folosind deseori un cadru conceptual similar.[28] A fost nevoie de timp până să înceapă o cercetare adecvată a actorilor substatali.[29] În timp, cele mai bune studii au fost cele care au apelat la statistică unde a fost nevoie, fără să o pună pe primul plan, ci îmbinând-o cu munca de teren și cercetarea arhivelor. Ca rezultat, concluziile lor au fost deseori mai puțin clare, dar mai fiabile.

Trăsăturile superficiale ale noilor războaie – sălbăticia lor, polarizarea etnică și legăturile cu activitatea infracțională – au fost cele care au atras inițial cele mai multe comentarii. Aceasta a dus la o concentrare pe factorii care făceau statele să se destrame. În iunie 1992, secretarul general ONU Boutros Boutros-Ghali a prezentat un raport, *An Agenda for Peace (O agendă pentru pace)*, care, printre alte subiecte, trata problemele „construirii păcii post-conflict", analizând „acțiunile pentru identificarea și sprijinirea structurilor care vor să întărească și să consolideze pacea, pentru a evita o reizbucnire a conflictului".[30] În anul următor, pledând pentru noi forme de tutelă ONU care să sprijine statele care evident nu se puteau descurca singure, Gerald Helman și Steven Ratner își începeau articolul cu un avertisment dramatic:

> Din Haiti, în emisfera vestică, până în rămășițele fostei Iugoslavii, în Europa, din Somalia, Sudan și Liberia, în Africa, până în Cambodgia, în sud-estul Asiei, apare un fenomen nou, neliniștitor: statul-națiune eșuat, cu totul incapabil să se susțină pe sine însuși ca membru al comunității internaționale... Cum aceste state cad în violență și anarhie – punându-și în pericol cetățenii și amenințându-și vecinii prin valurile de refugiați – devine evident că trebuie făcut ceva... Cu toate că alinarea suferințelor lumii în curs de dezvoltare este de multă vreme o însărcinare majoră, salvarea statelor eșuate se va dovedi o provocare nouă – și diferită în numeroase aspecte.[31]

Alții au ajuns să scrie despre „state în colaps“,[32] „state instabile“, „state fragile“, „state cu risc“ sau, pur și simplu, „state slabe“. S-ar putea face diferențieri fine între aceste stări, dar ideea de bază era că unele state reprezentau un pericol pentru ele însele și pentru vecinii lor, așa că trebuiau puse într-un echivalent internațional al terapiei intensive. În 2002, în strategia națională de securitate a SUA apărea, după atacurile teroriste din 11 septembrie 2001, observația că „America este amenințată acum nu atât de statele agresive, cât de cele eșuate“.[33]

Celebra definiție a statalității dată de sociologul german Max Weber, cu care a început acest capitol, a fost enunțată la sfârșitul anului 1918, într-un moment în care propria lui țară risca să se destrame din cauza recentului eșec în război și a violenței revoluționare. Era o situație care lăsa expuse rădăcinile cele mai profunde ale puterii. La război civil se ajunge atunci când o guvernare este în pericol să fie înlocuită de o alta ca rezultat al unei revolte înarmate, sau când se pierde o parte din teritoriu ca rezultat al secesiunii. Când guvernele pierd fără luptă monopolul forței legitime, aceasta poate fi rezultatul unei lovituri de stat militare sau al faptului că armata a refuzat să intervină pentru suprimarea unor proteste non-violente, cum ar fi revoltele provocate de penuria de alimente sau grevele. Când un regim are necazuri, loialitatea forțelor armate poate deveni rapid o problemă cheie. Există numeroase contestări ale statului care pot fi rezolvate prin acțiuni polițienești sau a căror extindere poate fi oprită. Odată ce provocările ating un nivel la care înfrângerea lor devine principala misiune a forțelor guvernamentale, avem de-a face cu un război civil. În acest punct nu există mare diferență între un război în interiorul statului și un război între state. Revolta fie reușește, fie este zdrobită.

Weber a legat monopolul forței legitime de un teritoriu definit. Inviolabilitatea granițelor internaționale era un principiu vital al ordinii internaționale. Aceasta susținea acceptarea granițelor stabilite și descuraja orice tentativă de contestare a lor. Rezumând concluziile studiilor privind impactul teritoriului asupra războiului, Toft a remarcat că atunci când granițele nu erau „trasate de-a lungul unor frontiere administrative interne sau externe ce existaseră anterior“ exista un risc special să fie contestate, ca și în cazul „granițelor care nu cădeau sub incidența legislației internaționale“. Din cauză că oamenii se identificau cu teritoriul și le păsa mai mult de patria lor decât de alte ținuturi, „războaiele pentru teritoriu tindeau să dureze mai mult și să fie mai greu de rezolvat decât războaiele purtate pe alte teme“.[34]

Când țările se divizau ca să se adapteze unor comunități sau ideologii distincte, rezultatele nu erau încurajatoare. De exemplu, în 1947 au existat două acțiuni de decolonizare pentru care responsabilă a fost Marea Britanie și care au lăsat nerezolvată chestiunea granițelor. Împărțirea Indiei Britanice în India și Pakistan, precum și cea a Palestinei între Israel și arabi au provocat imediat conflicte și au dus la serii de războaie care este posibil să nu se fi încheiat nici azi. Divizările ideologice ale Germaniei și Coreei între regimuri pro-occidentale și pro-sovietice au furnizat cea mai periculoasă problemă a Războiului Rece și un război urât în Asia de Est, și el încă nerezolvat, la mai bine de șaizeci de ani după încetarea focului. Divizarea putea fi un răspuns la provocarea războiului civil, dar cu riscul ca lupta între cele două tabere să devină una între state, în loc de una intrastatală.

Respectarea vechilor granițe coloniale chiar și în epoca post-colonială a fost văzută ca o modalitate de a reduce riscul războaielor interstatale, cu toate că mărea riscul ca războaiele să apară în interiorul statelor. Din anii 1960 până la sfârșitul Războiului Rece, însă, au fost zece războaie civile, dar și opt războaie interstatale. Toate războaiele continentului aveau tendința să fie mari, de durată și complexe. În orice moment de după 1960, cam o treime din statele africane au fost afectate în măsură mai mare sau mai mică

de un conflict intern. La începutul anilor 1990, conflictele de pe acest continent erau considerate, de regulă, ca fiind cele mai distructive dintre „noile războaie". După unele estimări, până la sfârșitul deceniului, Africa număra 80 la sută din morțile în luptă din toate conflictele lumii.

Principiile care au modelat decolonizarea respectau Carta ONU, așa că s-au păstrat granițele prestabilite și au fost respinse cererile de autodeterminare. În 1960, procesul a luat amploare, cu apariția a 37 de state noi în Asia, Africa și Orientul Mijlociu, iar Adunarea Generală a ONU a promulgat declarația–reper privind „acordarea independenței țărilor și popoarelor din colonii". Aceasta confirma că autodeterminarea însemna introducerea în colonii a autoguvernării în baza granițelor existente și nu acceptarea revendicărilor teritoriale ale diferitelor naționalități. Nu avea să existe sprijin pentru secesiune.

Ceea ce lipsea de cele mai multe ori era capacitatea statului. În perioada colonială, aceste țări fuseseră ocupate, exploatate și administrate de străini. Până în ultima clipă, autoritățile fuseseră mai preocupate să suprime cererile de independență decât să pregătească poporul pentru guvernare. Conducătorii și birocrații noilor state independente aveau, în general, prea puțină experiență, carierele lor de dinainte limitându-se la poziții minore în administrație sau la activismul politic. Aceste deficiențe s-ar fi putut remedia printr-o tranziție mai lungă și mai atentă la autoguvernare, care însă a fost respinsă ca fiind condescendentă și pretext de amânare a independenței. În declarația ei din 1960, Adunarea Generală ONU a insistat că respectiva capacitate de autoguvernare nu trebuia să fie un criteriu decisiv (deși aceasta era poziția Cartei ONU). În schimb: „inadecvarea pregătirii politice, economice, sociale sau educaționale nu ar trebui să servească niciodată ca pretext pentru întârzierea independenței".[35] Oricum, odată ce era clar că avea să vină independența, colonizatorul nu mai avea nici un stimulent să rămână.

Tot așa cum marile puteri „s-au îmbulzit" să colonizeze Africa în secolul al XIX-lea, în anii ١٩٥٠ „s-au împrăștiat" în grabă. O trăsătură izbitoare a perioadei de la îmbulzire până la împrăștiere era cât de puțin se schimbaseră granițele celor 55 de țări din Africa.[36] Și aceasta în pofida arbitrarului lor. Autoritățile coloniale le trasaseră fără să țină cont de etnografie sau de geografie și cu o preferință exagerată pentru liniile drepte. Lordul Salisbury a făcut o descriere a procesului:

> Ne-am apucat să desenăm linii pe hărțile unor locuri în care nici un alb nu pusese vreodată piciorul. Ne dădeam unul altuia munți și râuri și lacuri, doar ușor stingheriți de micul impediment că nu știam niciodată exact unde se aflau munții și râurile și lacurile.[37]

Și totuși aceste granițe au fost confirmate la începutul secolului XX pentru a o scoate la capăt cu revendicările concurente ale Marii Britanii, Franței, Belgiei și Germaniei, și apoi din nou, în ١٩٦٣, de către Organizația Unității Africane (OUA). Membrii OUA s-au angajat „să respecte frontierele existente la dobândirea independenței naționale."

OUA a stabilit totodată o normă clară, și anume că orice încercare de a diviza aceste state trebuia descurajată. Când a venit prima încercare serioasă – Biafra a încercat să se desprindă de Nigeria, la sfârșitul anilor 1960 – OUA și-a pus toată influența în serviciul guvernului central de la Lagos. Cu toate greutățile provocate de război, în 1967, OUA a condamnat orice încercare de secesiune. În acest mod era stăvilită logica autodeterminării. Guvernele se opuneau cererilor de mai mare autonomie sau chiar de secesiune ale minorităților nemulțumite. Statul avea prioritate în fața națiunii.

În timp ce țările își păstrau integritatea teritorială, problemele economice și tensiunile sociale se intensificau, și guvernele făceau eforturi să găsească soluții politice. Aceasta a creat ceea ce Robert Jackson a descris ca fiind o situație fără precedent în care statele, oricât haos ar fi fost pe plan intern, încă mai puteau presupune că nu aveau să se confrunte cu agresiunea externă sau chiar cu forme mai slabe de intervenție. Erau niște „cvasi-state", în măsură să beneficieze de „posibilitatea existenței internaționale legale ca entitate suverană (statalitate juridică), în absența existenței socio-politice interne ca stat efectiv (statalitate empirică)".[38] Statalitatea lor nu era subminată de un sentiment național colectiv și puternic.

Nici un stat nu a urmat aceeași cale politică, însă curând aveau să se evidențieze anumite patologii. Deoarece nici unul nu a moștenit și nici nu a fost capabil să construiască fundațiile unor instituții statale eficiente, cei aflați în poziții de conducere, de obicei cei care conduseseră campaniile pentru independență, nu se puteau simți în siguranță. În primul rând, prestigiul liderilor charismatici și mândria independenței lăsau prea puțin loc unor partide de opoziție credibile. Avertismentele privind pericolul facțiunilor în fața marilor provocări ale dezvoltării au servit drept justificare pentru guvernarea monopartinică. Odată cu consolidarea puterii au venit riscurile asociate, de trafic de influență și de corupție, folosite pentru îmbogățirea elitelor și cumpărarea opozanților. Rivalii la putere care nu puteau fi cooptați erau scoși din politica locală prin exil, asasinare și trimiterea la închisoare.

Mulți din prima generație de lideri au reușit aceasta, iar cei care le-au urmat au avut și ei deseori decenii la putere.[39] Pentru alții, orice sentiment de securitate provocat de asemenea măsuri a fost unul temporar. Forțele armate din Africa erau, în general, organizate după modele europene tradiționale și la început mulți dintre ofițeri erau europeni, dar erau mai mici și mai slab echipate. Cum politicienii încercau să le reformeze și uneori să-și suprime opozanții, relațiile dintre militari și civili puteau deveni tensionate. În absența unor soluții politice alternative, conducătorii militari au început să ia problemele în propriile mâini. Între 1963 și 1978, în Africa au fost 38 de lovituri de stat militare care au reușit.[40] Acestea au fost prezentate ca salvatoare pentru țară, însă, de obicei, motivele au fost altele, de la ambiții personale până la teama de o epurare iminentă. Din cauza acestui risc, loialitatea și nu competența a ajuns să fie criteriul esențial atunci când guvernele își desemnau conducătorii militari. Aceasta nu a ajutat deloc la eficiența operațională a armatelor, în condițiile în care unitatea de comandă era descurajată, iar trupele de elită erau păstrate pentru protejarea guvernului.

Plângerile rămâneau fără răspuns. Grupurile tribale minoritare se puteau simți excluse, lipsite de reprezentare în guvernul central și discriminate la alocarea veniturilor. Rezultatul a fost că regiuni întregi au devenit neloiale și uneori în revoltă fățișă: cu capacitățile lor limitate și distragerile politice, armatele nu reușeau întotdeauna să lichideze revoltele și să împiedice înrăutățirea lucrurilor. Nimic din toate acestea nu ajuta la dezvoltarea economică a unei țări. Puterea fără responsabilitate și nevoia de a le purta de grijă susținătorilor au încurajat corupția. La sfârșitul Războiului Rece, doar cinci țări din Africa subsahariană erau considerate parțial democratice.

În astfel de condiții deloc promițătoare, necesitățile supraviețuirii politice erau cele care determinau acțiunile conducătorilor. În ultimă instanță, era necesar să se păstreze controlul capitalei. O revoltă într-o regiune îndepărtată putea fi ignorată, însă odată ce guvernanții erau izgoniți din clădirile simbolice ale statului și nu mai puteau să se adreseze populației prin mass-media – erau pierduți. După capitală, prioritatea următoare erau regiunile aducătoare de venituri, chiar dacă asta însemna ca alte zone să fie lipsite de fonduri. Localizarea resurselor naturale, fie ele terenuri petroliere, mine de

diamante sau alte produse, reprezenta un factor cheie în stabilirea priorităților pentru controlul teritorial. Dacă toate aceste măsuri se dovedeau insuficiente, atunci era nevoie de sprijin extern. Regimuri putrede au putut fi menținute prin finanțare externă, prin furnizare de echipamente militare și de instruire, iar, în ultimă instanță, prin trupe străine. Dar rebelii puteau să capete și ei sprijin extern. Prin „alianțe transnaționale", liderii învecinați puteau vedea un prilej de a câștiga influență asupra unei regiuni adiacente sau asupra unor resurse cheie. Ei puteau să sprijine grupuri cu care aveau o anume afinitate și să nu permită refugiul propriilor grupări rebele. În trecut ei ar fi putut să cucerească teritorii semnficative, dar asta era interzis acum de normele granițelor fixe și ale non-agresiunii.[41] În multe cazuri este mai potrivit să se vorbească de „zone de război regional" decât de războaie civile, întrucât grupurile și acțiunile se deplasau fără să țină cont de granițele naționale. Progresiv, granițele deveniseră mai puțin relevante.[42]

Capitolul 14

Resentimente străvechi și resurse blestemate

Statele naţiune vor rămâne cei mai puternici actori în lumea afacerilor, dar principalele conflicte din politica mondială se vor produce între naţiuni şi grupuri din civilizaţii diferite. Ciocnirea civilizaţiilor va domina politica globală. Liniile de demarcaţie între civilizaţii vor fi liniile bătăliilor din viitor.

Samuel Huntington *Ciocnirea civilizațiilor?*, 1993[1]

O explicație timpurie pentru ceea ce a părut să fie o răbufnire a conflictelor în anii 1990 era că tot ceea se petrecea nu era, de fapt, nou, ci doar reînvierea unor adversități cu rădăcini profunde. În 1993, Samuel Huntington a contestat optimismul fostului lui student, Francis Fukuyama. Pe măsură ce divizările ideologice se estompau, argumenta el, aveau să intre în joc factori mult mai elementari, reflectând culturi și tradiții diferite, construite de-a lungul secolelor. Originile acestor divizări erau mai puțin interesante decât persistența lor. El nu a negat puterea civilizației occidentale, dar a presupus că aceasta își atinsese apogeul. Aceasta trebuia să se împace acum cu evoluția unei geopolitici destul de complicate, definită prin diferențe de civilizație și care devenise mai importantă după finalul epocii coloniale.

Civilizațiile în conflict aveau rădăcini religioase, dar importanța reală a religiei nu era clară, deoarece religiozitatea putea îmbrăca numeroase forme. Religia era o etichetă facilă, dar însemna prea puțin atunci când era atașată unor grupuri de oameni care urmau doar un minimum de practici religioase. Religia se putea referi totodată la convingeri înrădăcinate profund, care influențau toate aspectele vieții. Dacă nu erau separate una de cealaltă, argumentația putea foarte ușor să se învârtă în cerc. Dacă tuturor actorilor politici li se putea atribui o identitate religioasă, atunci curând toate conflictele aveau să pară că aveau o cauză religioasă.[2] O abordare mai discriminatorie ar fi subminat teza lui Huntington. Și era cert că oferea o explicație deloc mulțumitoare pentru războaiele din trecut.[3]

La fel ca în cazul lui Fukuyama, nuanțele argumentării s-au pierdut atunci când titlul, *Ciocnirea civilizațiilor*, s-a transformat într-un slogan ce părea să surprindă importanța crescândă a naționalismului și a identității culturale în conflictele anilor 1990. El a întărit impresia că măcelul era nihilist și aproape instinctiv, reflectare a unei uri străvechi care consuma comunități întregi. Implicația unui conflict vechi de secole era că acesta era probabil predestinat să continue mult în viitor și nu se putea face mare lucru pentru a-i pune capăt.

Războaiele din fosta Iugoslavie se potriveau în aparență cu teza lui Huntington, deoarece ele aveau într-adevăr loc pe vechi linii de fractură ale Europei, dintre vechile imperii austro-ungar și otoman, precum și între catolicism, ortodoxism și islam, unde identitățile naționale fuseseră modelate în secolul precedent de revendicările la autodeterminare. Una dintre aceste revendicări, marcată de un foc de armă tras în capitala bosniacă, Sarajevo, declanșase Primul Război Mondial. La începutul anilor 1990, oamenii erau mutați cu forța din casele lor din cauza apartenenței la o etnie – un proces care avea să capete denumirea de „purificare etnică". Aceasta a fost pusă în legătură cu evenimente comparabile din istoria regiunii, în special cu angajamentul ustașilor croați de a „purifica terenul" în timpul ocupației germane a Iugoslaviei, eufemism folosit pentru

atacul lor împotriva sârbilor care erau frecvent masacrați sau izgoniți. Au urmat atacurile la fel de brutale ale sârbilor împotriva croaților după retragerea germanilor, chiar dacă nu la aceeași scară.

Astfel, atunci când s-a observat un comportament similar în anii 1990, implicația a fost că acesta era un proces cu rădăcini profunde, care nu avea să ia sfârșit decât odată cu crearea unor zone omogene din punct de vedere etnic:

> Cum în nici un stat nu au mai rămas minorități semnificative, iar părțile în conflict s-au baricadat în siguranță în spatele granițelor „naționale", nu se poate spera decât că motoarele conflictului vor fi scoase din funcțiune și ciclurile de violențe sângeroase care au tulburat istoria Balcanilor vor fi ajuns, în sfârșit, la final.[4]

Secretarul de stat american în exercițiu Lawrence Eagleburger descria conflictul iugoslav ca fiind „irațional". Conflictul etnic, explica el, „înseamnă instinct, înseamnă ură; nu se duce pentru vreun set de valori sau de obiective; el, pur și simplu, merge înainte".[5] În 1993, scriitorul Robert Kaplan a publicat cartea *Balkan Ghosts* (*Fantomele Balcanilor*), care încuraja opinia că războaiele din vremea respectivă izbucniseră într-o regiune „plină de resentimente sălbatice, alimentate de sărăcie și alcoolism", într-un „labirint de sate de munte amestecate din punct vedere etnic".[6] Una dintre implicații era că nu se putea face cu adevărat ceva. Se spune că reticența președintelui Clinton de a interveni în conflict fusese rezultatul citirii cărții lui Kaplan, care, după cum s-a remarcat, „sublinia că oamenii aceștia se omorau de secole unii pe alții în războaie tribale și religioase".[7]

Într-un articol apărut în ١٩٩٤, citit și el în notă aprobativă de Clinton, Kaplan avertiza cu privire la o „anarhie pe cale să se instaleze". În locul statelor–națiune, el vorbea despre „o epocă de juxtapuneri fără subiect, în care tabelul de clasificare a statelor națiune va fi înlocuit de un amalgam haotic de orașe–state, state în paragină, regionalisme nebuloase și anarhice". Perspectiva era sumbră:

> Războaiele viitorului vor fi cele ale supraviețuirii comunităților, agravate sau de multe ori provocate de sărăcia mediului înconjurător. Aceste războaie vor fi subnaționale, însemnând că statelor și guvernelor locale le va fi greu să-și protejeze fizic proprii cetățeni. Acesta este modul în care multe state vor pieri în cele din urmă.[8]

Mai târziu, Clinton avea să-și exprime public regretele pentru îmbrățișarea „tezei urii străvechi". În 1999, de acum angajat într-o campanie împotriva liderului iugoslav Slobodan Milošević pe tema provinciei Kosovo, el și-a cerut scuze pentru că pusese conflictul pe seama „unui fel de boală balcanică" a nesfârșitelor dușmănii sângeroase bazate pe resentimente implacabile. „Eu însumi m-am făcut vinovat de a fi spus asta o dată sau de două ori", declara el, „și regret acum mai mult decât pot spune."[9]

Investigarea sistematică a anumitor conflicte a demonstrat că deseori se întâmpla ca guvernele sau activiștii politici să alimenteze violențele pentru propriile scopuri. Nivelurile tensiunii în astfel de locuri înainte de război nu erau cu mult mai înalte decât în locuri în care violența fusese evitată. Cu toate că limbajul sugera adesea că astfel de conflicte însemnau vecini care își omorau vecinii, bilanțurile arătau că, de obicei, era vorba doar de o mică proporție din populația de bărbați adulți. În plus, victimele erau deseori moderați din același grup, care se opuneau extremiștilor. Chiar și atunci când comunitățile aveau o istorie îndelungată de antagonisme reciproce, tot mai trebuia explicat de ce violențele dintre ele izbucneau într-un anumit moment.[10]

Astfel, potrivit uneia dintre criticile aduse stereotipului „resentimentelor străvechi", ceea ce se petrecuse în Croația și Bosnia nu ținea atât de „o furie a naționalismului – fie el

străvechi sau de inspirație nouă – ci mai degrabă de acțiunile unor ucigași recent ajunși la putere și lipsiți de orice control".[11] Warren Zimmerman, care a fost ambasador al SUA în Iugoslavia, a remarcat că „scursurile societății – escroci, criminali, chiar și ucigași plătiți – s-au ridicat din mocirlă ca să devină luptători pentru libertate și eroi naționali".[12] Aceasta aducea însă întrebarea cine le dăduse putere acestor infractori. Ei au fost folosiți pentru un scop.[13] Cu cât arăta mai mult analiza spre aversiunea reciprocă izvorâtă din societate, mai degrabă decât spre ceva încurajat și dezvoltat la nivelul elitelor, cu atât ieșea în evidență că singura variantă plauzibilă era „o atrocitate deliberată, care ar fi putut fi evitată, comisă de un grup identificabil de făptași".[14] Aceasta nu însemna că făptașii erau întotdeauna atât de ușor de identificat. Fiecare tabără avea propria versiune ca să explice de ce lupta îi era justificată și în acord cu principiile autodeterminării. Când aceasta se combina cu complexitatea politicii, se ajungea inevitabil la confuzie.[15] Astfel, într-o lucrare publicată de reputatul Institut Internațional pentru Studii Strategice, John Zametica a subliniat necesitatea unei analize politice dezinteresate. „Atâta timp cât comunitatea internațională, înclinată spre bunăvoință, continuă să se implice din ce în ce mai mult în zonele de conflict din toată lumea, principala ei armă trebuie să fie cunoașterea."[16] Contribuția proprie a lui Zametica atribuia problemele Bosniei faptului că ar fi fost deturnată de o coaliție musulmano-croată. El a scos în evidență legitimitatea dorinței sârbilor de a-și delimita propria zonă de autonomie. La scurt timp după publicarea acestei lucrări, John a devenit Jovan și a apărut în postura de consilier principal și purtător de cuvânt al liderului sârbilor bosniaci, Radovan Karadžić.[17]

Antecedentele conflictului din Bosnia au fost lungi și complexe, dar originile crizei din anii 1990 s-au aflat în folosirea profitabilă a naționalismului de către Slobodan Milošević ca președinte al Serbiei. Aceasta a pus presiune pe unitatea Iugoslaviei. Când țara s-a destrămat, strategia sârbilor a fost să elimine sau să expulzeze populația non-sârbă din zonele sârbești. Violența nu a fost întâmplătoare, ci deliberată. „Scara, gama și consecvența metodelor folosite", remarca James Gow, „necesitau o coordonare puternică și planificare."[18] Concentrarea asupra elitei fără să se țină cont de circumstanțele care oferiseră credibilitate naționalismului ei era, de asemenea, problematică. Ea simplifica foarte mult cauzele conflictului și totodată încuraja „convingerea profund înrădăcinată că în general copiii erau buni și, în consecință, comportamentul reprobabil este explicat cel mai bine prin conducători, profesori sau părinți răi".[19] Evenimentele din Iugoslavia trebuiau înțelese prin prisma istoriei țării, care furniza temele mesajelor naționaliste, sau prin structurile sociale care condiționau răspunsul. Politica a dus la distrugerea țării. Cei care căutau o rezolvare a conflictului erau nevoiți să înțeleagă această politică.

Conflictele din fosta Iugoslavie și din alte părți au apărut deoarece anumiți lideri politici și militari le-au dorit, și nu din cauza vreunei răbufniri populare. Cum un război civil este în esență o dispută între nemulțumire și represiune, poate că nu este deloc surprinzător că o intensificare a ambelor, și în special a represiunii de către un regim nesigur, reprezintă unul dintre cele mai sigure semne pentru izbucnirea unui război civil (deși aceasta seamănă oarecum cu a spune că aspectul unei tumori este un semn pentru instalarea cancerului).[20]

Odată conflictul declanșat, însă, sentimentul de identitate etnică se poate intensifica și poate căpăta un înțeles mai dur. Națiunea, tribul sau grupul etnic este un construct social, deseori mai puțin cristalizat sau „primordial" decât se presupune.[21] Multe sunt de origine relativ recentă, încurajate în trecut de guvernările coloniale ca parte a strategiei de a diviza pentru a conduce, sau alimentate de intelectuali furioși și de lideri politici

oportuniști. Și totuși, indiferent când și cum s-ar fi conturat aceste identități, ele puteau deveni elemente vitale ale vieții politice și, odată mobilizate, mai puțin maleabile decât se presupunea. Ele nu puteau fi modificate după voie odată ce se schimbau agendele politice, după cum nici tensiunile nu puteau fi intensificate la un moment dat și apoi minimalizate de dragul unei armonii ulterioare.

Când guvernele acționau pe baza identității și erau percepute ca discriminând grupurile minoritare, sau, mai grav, foloseau măsuri represive pentru a reduce nemulțumiții la tăcere și forța pentru a zdrobi revoltele, identitatea ieșea și mai mult în evidență.[22] Cu cât dura mai mult conflictul într-o formă sau alta, cu atât suferințele, atrocitățile și trădările din trecut deveneau parte din cultura grupurilor și le pregăteau pentru episoadele viitoare. Nu era obligatoriu ca diversitatea etnică și religioasă să ducă la război, dar, odată ce războiul avea loc, era foarte probabil ca animozitățile acestea să se agraveze și apoi să persiste. Mai mult, era greu să fie excluși din procesul de pace aceia care vorbeau în numele diferitelor grupuri, chiar și atunci când erau responsabili pentru declanșarea violențelor. Ei insistau să participe la soluționarea problemei pe care ei înșiși o creaseră. Acesta este motivul pentru care, în practică, prin concentrarea pe etnicitate în combinație cu principiul autodeterminării s-a ajuns la propuneri de divizare în vederea obținerii unor mici stătulețe relativ omogene, și pentru care conflictele polarizate etnic pot fi printre cele mai dificil de încheiat, cu excepția cazului în care una dintre părți este înfrântă categoric în război.[23] Când grupurile naționale erau răspândite în mai multe state (de exemplu, kurzii în Orientul Mijlociu), atunci un vecin putea face tot posibilul pentru a preveni înfrângerea celor de aceeași identitate cu el. Interacțiunea dintre structurile sociale și politice era așadar una complexă. Cu toate acestea, punctul de plecare pentru orice încercare de înțelegere a răspândirii războaielor civile și a dificultății rezolvării lor stă în slăbiciunea statelor și în exploatarea politică a divizării.[24]

Africa a fost un exemplu important în avertismentul din 1994 al lui Robert Kaplan cu privire la „anarhia pe cale să se instaleze". „Viitorul imediat al Africii ar putea să fie foarte grav", declara el, până la punctul în care „ambasadele străine sunt închise, statele intră în colaps, iar contactul cu lumea exterioară se face prin misiuni comerciale pe țărm, periculoase și bântuite de boli".[25] În 2000, un titlu din *The Economist* vorbea despre „Africa fără speranță."[26] Continentul prezenta prea multe dintre trăsăturile care făceau războiul civil foarte probabil. La slăbiciunea cronică a statelor se adăugau sărăcia, inegalitatea și lipsa locurilor de muncă plătite suficient pentru bărbații tineri. Chiar și terenul părea adecvat războiului de gherilă, oferind adăpost și ocazii pentru ambuscade, precum și pentru câștiguri teritoriale ocazionale.[27]

În inima celui mai grav episod de violență din Africa s-a aflat Congo, a doua țară ca mărime de pe continent, situată în centrul lui și înconjurată de țări cu probleme – printre care Republica Centrafricană și Sudanul de Sud la nord, Rwanda în est și Angola în sud, toate marcate de propriile războaie sângeroase. Zona bazinului fluviului Congo a fost ocupată mai întâi printr-o acțiune hazardată și oarecum specială a regelui Leopold al Belgiei, fiind preluată apoi de guvernul acestuia, în ١٩٠٨. După ce țara și-a câștigat independența, în ١٩٦٠, a izbucnit o luptă între diferitele facțiuni din mișcarea pentru independență. Aceasta s-a transformat într-un război civil complet în care s-au implicat guvernele belgiene, care trimiteau cu regularitate forțe ca să-și salveze expatriații, superputeri și Națiunile Unite, oferind o demonstrație timpurie a problemelor legate de înființarea unei forțe de menținere a păcii fără pace... Un puci militar din ١٩٦٥ l-a adus la putere în Congo pe Mobutu Sese Seko, acesta redenumind țara Zair. Cu forțe armate ineficiente și corupte, cu o datorie externă masivă, acest stat puternic în aparență a ajuns

să fie gol pe dinăuntru. Influența lui Mobutu abia dacă trecea de granițele capitalei, Kinshasa. El a exacerbat violența pentru a-și dezbina potențialii oponenți. Treptat, problemele lui au ajuns să se combine cu problemele vecinilor.

Angola și-a obținut independența abia în 1974, iar apoi trei grupuri de gherilă diferite, care luptaseră până atunci cu portughezii, au început să lupte între ele. Mișcarea marxistă MPLA a format un guvern în capitala Luanda. Temându-se de un posibil câștig al sovieticilor, Statele Unite au încurajat Zairul și Africa de Sud să intervină în sprijinul celorlalte două grupuri, FNLA și UNITA. Cu sprijin cubanez, MPLA a păstrat Luanda, dar nu a reușit să-și impună controlul și asupra restului țării. După 1990, războiul civil nu a mai fost alimentat de rivalitățile dintre superputeri, ci de bogăția resurselor minerale ale țării, pe care facțiunile le-au folosit ca să-și finanțeze armatele. UNITA s-a bazat, în general, pe diamante. Războiul, care a durat până în 2002, a fost dus cu sălbăticie de toate taberele, cu tineri forțați să lupte, cu femei violate și răpite. Nimeni nu știe câți au murit. Cifra de 500 000 citat de obicei este atât de rotundă, încât trădează incertitudinea.

De cealaltă parte a fluviului Congo se afla Rwanda, una dintre cele mai mici țări din Africa și care, împreună cu țara învecinată, Burundi, a fost condusă și ea de Belgia, aceasta preluând colonia de la Germania după Primul Război Mondial. Existau tensiuni între etnicii hutu, favorizați de belgieni, și etnicii tutsi, dezavantajați și nemulțumiți. Hutu au continuat să controleze țara, dar au descoperit că le este greu să-i potolească pe tutsi, ai căror militanți lansau deseori raiduri din țările învecinate. În ۱۹۷۳, Juvénal Habyarimana a luat puterea după un puci militar și aparent a stabilizat țara, dar, cu o populație care creștea rapid și cu terenuri neîndestulătoare, tensiunile se acumulau. În ۱۹۹۰ a început un război civil, rezultat al unei insurgențe tutsi conduse de Frontul Patriotic Rwandez al lui Paul Kagame (FPR), sprijinit de Uganda.[28] A existat o tentativă de încetare a focului în 1993, dar Habyarimana a fost ucis în anul următor într-un accident de avion. Regimul hutu radical care l-a înlocuit la Kigali a dezlănțuit genocidul ce avea să ucidă în jur de 800 000 de rwandezi în trei luni cumplite.

Interacțiunea dintre tensiunile existente în Zair și conflictul rwandez au produs o furtună perfectă de crime și mutilări.[29] Rwandezi, printre care și etnici hutu care luaseră parte la genocid, au trecut în număr mare peste graniță, în Zair. Noul guvern rwandez a colaborat cu Uganda, Angola și cu forțele tutsi locale ca să lanseze ofensiva împotriva regimului Mobutu. În cele din urmă, Mobutu a fost înlăturat în mai 1997. Laurent-Desire Kabila a format un guvern, iar țara a devenit Republica Democratică Congo (RDC). Kabila nu avea puterea să dezarmeze milițiile hutu, așa că Rwanda a invadat din nou, Burundi și Uganda alăturându-i-se, preocupate la rândul lor de rebelii proprii care găseau adăpost în RDC. Zimbabwe și alți membri ai Comunității Sud-Africane pentru Dezvoltare (Ciad, Sudan, Libia și Namibia) îl sprijineau pe Kabila. Ca situația să fie și mai complicată, Angola a schimbat taberele deoarece Kabila, spre deosebire de Mobutu, nu susținea UNITA.

Era de-acum un conflict hibrid de o complexitate extraordinară, cu facțiuni care rupeau rândurile, dispute sângeroase și înțelegeri între diferitele tabere. Forțe străine se luptau unele cu altele pe teritoriul RDC, s-au format și forțe ONU de menținere a păcii, dar nu au reușit să schimbe situația. În cele din urmă, Kabila a fost asasinat, iar fiul lui i-a luat locul. DRC și Rwanda au încheiat un acord de pace în iulie 2002. În anul următor s-a format un guvern de tranziție. Țările vecine, în special Rwanda, încă mai erau îngrijorate de amenințările la adresa propriei stabilități și se amestecau în continuare. Conflictul și violența au rămas ceva obișnuit.[30]

Explicațiile sociologice ale conflictului, bazate pe diferențele etnice și religioase, se potriveau cel mai bine războaielor din Balcani. Aveau în mod sigur relevanță și pentru războaiele din Africa, dar aici explicațiile economice erau mai importante. Până în anii 1990, economiștii, chiar și cei care lucrau în domeniul dezvoltării, au dat prea puțină atenție războaielor civile. Manualele făceau puține referiri la războaie și conflicte, dacă nu lipseau cu totul. Tema de bază era cum să se ridice nivelul de trai pentru oamenii de rând în lumea dezvoltată. Puciurile militare și achizițiile extravagante de armament distorsionau prioritățile economice, iar războaiele dădeau înapoi procesul de dezvoltare, însă dincolo de aceasta nu părea să mai fie mare lucru de adăugat. Prioritatea era să li se dea sfaturi rezonabile statelor capabile să le înțeleagă și organismelor internaționale care le ajutau să se dezvolte. În 1994, Jack Hirshleifer, observând cât de puțină atenție dădeau economiștii „laturii întunecate" a afacerilor umane, conflictelor, crimei, revoluției și războiului, le-a cerut imperativ să exploreze acest întreg „continent intelectual". Economiștii care vor face aceasta, a adăugat el, „vor întâlni mai multe triburi de băștinași – istorici, sociologi, psihologi, filosofi etc. – care, în modurile lor intelectuale primitive, ne-au precedat în cercetarea laturii întunecate a activității umane". Lăsând să se întrevadă ceva din tendințele imperiale ale economiei, el a anticipat încrezător că toți acești „aborigeni ai teoretizării" aveau să fie curând dați la o parte.[31]

Când economiștii au început să facă primele explorări în acest domeniu, atenția le-a fost atrasă de un subiect particular – cum puteau grupurile neautorizate să preia controlul resurselor naturale din statele slabe ca să se îmbogățească. Aceasta pe fondul unei creșteri constante a numărului de conflicte în țările bogate în petrol și diamante. Până în 1974, asemenea conflicte aveau loc cu un ritm de aproximativ unul pe an, dar în următorii optsprezece ani aceasta a crescut la aproape cinci pe an. O cauză evidentă a fost creșterea numărului de țări bogate în petrol după creșterile de prețuri ale OPEC din 1974, de la cincisprezece la patruzeci și două până în 1980. Incidența violențelor în care erau implicate aceste state a crescut brusc. Apoi a scăzut între 1985 și 1995, odată cu prețul petrolului, ca să crească iarăși brusc după aceea. Conflictele în care erau implicate țări producătoare de diamante s-au înmulțit și ele, mai ales după 1986. O altă tendință a fost intensificarea recurgerii la contrabandă de către rebeli, inclusiv cu pietre prețioase, lemn și droguri. Finanțarea prin contrabandă a fost evidentă în șapte din cele nouăzeci și două de războaie care au început între 1945 și 1988, dar apoi în opt din cele treizeci și șase de războaie care au început după 1988.[32] În RDC, președintele Namibiei era interesat să protejeze interesele familiei lui în industria minieră, pe când Ciadul avea legătură cu minele de aur din Congo. Zimbabwe era interesat de banii pe care i-i datora Kabila, dar și de diamantele, aurul și cuprul din RDC. (Trupele din Zimbabwe se strângeau în jurul orașelor miniere importante.) Pe de altă parte, Rwanda și Uganda exploatau teritorii ca să exporte diamante.[33]

Observația că situația economică grea și guvernarea slabă erau un bun indicator pentru războiul civil a reieșit natural, din date. Un important proiect de cercetare academică din 2003 argumenta că:

> Acele condiții care favorizează insurgența – și mai ales slăbiciunea statului marcat de sărăcie, o populație numeroasă și instabilitate – sunt predictori mai buni pentru țările care riscă izbucnirea unui război civil decât sunt indicatorii de diversitate etnică și religioasă sau măsurile nemulțumirilor precum inechitatea economică, lipsa de democrație sau de drepturi civile, sau discriminarea statului împotriva religiilor sau a limbilor minorităților.

La fel ca în trecut, insurgențele constau, în general, în lupte de gherilă rurală (deși la vremea respectivă gherila urbană începuse să câștige importanță), care puteau fi duse de un număr nu mai mare de 500–2 000 de luptători activi, iar ceea ce conta era dacă „rebelii activi puteau să se ascundă de forțele guvernamentale și dacă realitățile economice erau atât de dure, încât viața de rebel să fie atractivă pentru cei până la 2 000 de tineri". Acest curent de gândire minimaliza motivele și aspirațiile celor care duceau lupta, ca și cum cauza n-ar fi fost importantă.[34]

Chiar și când erau examinate motivele se putea argumenta că oamenilor nu le păsa în realitate de ceea ce susțineau că îi preocupă. Drumul a fost deschis de Paul Collier, un economist de la Oxford care colabora îndeaproape cu Banca Mondială și care a argumentat că, în explicarea conflictelor interne, „lăcomia" era mai importantă decât „nedreptatea" și „prada" decât „justiția". Prezența resurselor naturale, în special a petrolului și diamantelor, făcea țările în mod special vulnerabile la război. Nu era nici o surpriză să se descopere tendințe spre violență în țări care făceau eforturi să-și crească venitul pe cap de locuitor și care sufereau de inegalități severe, sau că tinerii care nu prea aveau altceva de făcut erau dispuși să intre în armate și bande. Ceea ce făcea cu adevărat diferența, argumentau Collier și colegii lui, era ocazia de a câștiga bani. Aici era stimulentul pentru rebeliune și tot aici erau mijloacele prin care putea fi susținut conflictul. Ocazia în sine era suficientă. „Modelul nostru sugerează că, de fapt, ceea ce se întâmplă este că ocaziile pentru însușirea resursei primare sunt cele care cauzează conflictul."[35]

Concluzia cea mai deprimantă era că și atunci când era posibil ca un conflict anume să fie oprit, dacă nu se găseau căi de introducere a unui model mai sănătos de dezvoltare economică, atunci conflictul avea să reizbucnească. Collier insinua că în jur de 40 la sută dintre țările afectate de conflicte reveneau la violență în mai puțin de un deceniu de la presupusa încetare a luptelor. Într-un raport al Băncii Mondiale, el scria:

> Odată ce o țară cade pradă războiului civil, riscul unui conflict viitor crește exploziv. Conflictul slăbește economia și lasă moștenire amintirea atrocităților. El creează totodată lideri și organizații care au investit în instruire și în echipamente utile doar pentru violențe. Neliniștitor este că, în timp ce majoritatea covârșitoare a populației dintr-o țară afectată de război civil suferă de pe urma acestuia, liderii organizațiilor militare responsabile efectiv pentru violențe o duc foarte bine.[36]

Puterea lăcomiei putea fi copleșitoare: „Nici instituțiile politice bune, nici omogenitatea etnică și religioasă, nici cheltuielile militare ridicate nu pot oferi o apărare eficientă împotriva violenței pe scară largă".[37] Ulterior, Collier avea să meargă și mai departe, adoptând o perspectivă și mai deterministă. „Acolo unde rebeliunea este posibilă, ea se va produce: motivația este vagă, alimentată de indiferent ce agendă se întâmplă să fie adoptată de primul antreprenor social care preia o nevoie viabilă".[38] Această linie de argumentație a fost criticată ca fiind „reducționistă la extrem, puternic speculativă și profund înșelătoare".[39] Collier însuși s-a îndepărtat de această idee pentru a explora o gamă mai largă de factori, inclusiv influența culturii.[40]

Problema principală era cum se explica relația dintre resursele naturale și conflict.[41] Diamantele au fost importante doar în câteva conflicte, ceea ce a stânjenit încercările de generalizare.[42] În cazul petrolului, care a avut efectele cele mai dăunătoare, impactul depindea de existența exploatărilor pe uscat (rezervele marine au contat prea puțin pentru înclinația spre război) și în regiuni relativ sărace, cu grupuri etnice marginalizate. Bogăția resurselor de petrol era folosită și de autocrați pentru a-i ajuta să-și păstreze poziția, încurajând astfel corupția și represiunea.[43] În funcție de circumstanțe, dorința de

a profita de resursele naturale putea duce la un puci, la o mișcare secesionistă, la o rebeliune locală sau la intervenția unui vecin, fie direct, fie prin intermediari, la forme de șantaj prin care să se strângă bani de la cei responsabili de resurse, sau la combinații ale acestor posibilități. În plus, ceea ce se putea întâmpla atunci când prețurile resurselor brute erau mari putea fi foarte diferit de situația în care prețurile erau mici, mai ales în țările dependente de un singur produs. Nemulțumirile puteau crește când oamenii se pomeneau brusc săraci.

Implicația concentrării pe factorul economic era că o economie mai echilibrată, cu un sector de prelucrare decent, ar fi fost mai stabilă – cu mai puține inechități și mai mult comerț în interiorul țării. Aceasta avea legătură cu o dezbatere de dinainte de 1914, despre cum întrepătrunderea economiilor reducea stimulentele pentru război și putea să reprezinte astfel un impuls către pace.[44] La fel ca în chestiunea etnicității, chestiunea stimulentelor economice era diferită atunci când se luau în calcul originile războiului, și nu modul în care era susținut. În cazul tuturor războaielor, atât dintre state cât și din interiorul lor, dacă nu se reușea obținerea unei victorii rapide însemna că abilitatea de a finanța și susține efortul militar era la fel de importantă ca și abilitatea de a triumfa în luptă. Ambele tipuri de războaie creau ocazii pentru activități infracționale, în special legate de contrabandă și de traficare. În cazul războaielor civile, acestea puteau deveni mai importante decât mizele conceptuale aflate în joc. Din această perspectivă, grupările rebele puteau suferi la fel de mult din cauza „blestemului resurselor" ca și statele pe care le subminau. Ocaziile de jaf puteau ajuta la recrutare, dar nu era același lucru ca angajamentul ideologic profund pentru o cauză și loialitatea față de organizație. În mediile mai sărace, activiștii înțelegeau că avea să fie nevoie de multe eforturi până să se poată aștepta la beneficii.[45] Când erau disponibile resurse, grupurile angajate în luptă făceau bani din orice puteau, jefuind resurse, traficând arme, droguri, oameni și diamante, dar și cerând bani din diaspora sau deturnând fonduri destinate asistenței umanitare. David Keen descria modul în care

> membrii bandelor armate puteau câștiga din jafuri; iar regimurile pot recurge la violență pentru a-și înlătura adversarii, pentru a-și răsplăti susținătorii sau pentru a-și păstra accesul la resurse. Era posibil ca victoria nici să nu fie dezirabilă: scopul războiului putea fi exact să legitimeze acțiuni care, în vreme de pace, ar fi fost pedepsite ca infracțiuni.

Din acest motiv: „Războaiele civile care păreau să fi început cu obiective politice s-au transformat în conflicte în care câștigurile economice pe termen scurt sunt uriașe".[46] Aceasta era una dintre explicațiile nesiguranței ce înconjoară războaiele civile contemporane: ele nu se rezolvă prin luptă și sunt deseori susținute prin infracțiuni.[47]

Capitolul 15

Intervenția

Cea mai presantă problemă de politică externă cu care ne confruntăm este identificarea circumstanțelor în care ar trebui să ne implicăm activ în conflictele altor popoare.

Tony Blair, Chicago, aprilie 1999[1]

Până când țările occidentale să înceapă să intervină în războaiele civile în desfășurare în 1991, existau toate motivele să se presupună că ele încercau cu disperare să evite asta, mai ales că nu mai erau valabile imperativele Războiului Rece, de a-și sprijini sateliții sub asediu. Atât realismul, cât și legislația internațională avertizau guvernele să nu se amestece în disputele interne ale altor state. Principiul neamestecului, înscris în Carta ONU, însemna că alte state puteau continua să se comporte enervant și provocator, cu costuri economice și afronturi aduse valorilor prețuite de alții, cu condiția să rămână în interiorul granițelor lor. Astfel, tiraniile cele mai sălbatice se bucurau de aceleași drepturi ca democrațiile cele mai armonioase. Dacă era stânjenitor, la fel putea să fie implicarea într-o dispută îndepărtată și refractară. Suferința și frustrarea erau garantate, iar răsplata mult prea mică. Pacea dintre state avea prioritate în fața păcii din interiorul statelor.

Puterea normelor internaționale a fost evidentă în condamnările de care au avut parte cei care au intervenit, chiar și când aceștia aveau argumente convingătoare. În 1971, acțiunea Indiei a ajutat la transformarea în Bangladesh a Pakistanului de Est, care era angajat într-un război civil sângeros cu Pakistanul de Vest. Opt ani mai târziu, „Câmpiile morții" ale lui Pol Pot din Cambodgia s-au închis ca rezultat al ocupației vietnameze. Tot în 1979, Tanzania l-a înlăturat de la putere pe conducătorul tiranic al Ugandei, Idi Amin. În toate aceste cazuri a existat un câștig net din perspectiva bunăstării populației (sau, mai corect spus, o reducere a pierderilor), dar explicațiile au fost justificate în general prin rațiuni de securitate. Și totuși, toate aceste acțiuni au fost condamnate internațional pentru încălcarea normei neintervenției.[2] Michael Walzer a pledat încă din 1977 pentru intervenție în cazul celor mai șocante crime împotriva umanității, argumentând că și indivizii puteau fi victime ale agresiunii, nu doar statele, dar ideea nu a căpătat greutate decât după încheierea Războiului Rece.[3]

De ce s-au schimbat atunci atitudinile atât de brusc? Motivele țineau de interesele proprii: riscul apariției unor comunități de expatriați sau reafirmarea unor ideologii periculoase și represive, precum și posibilitatea ca țările cuprinse de război să devină adăpost pentru teroriști sau baze pentru crima organizată și diferite forme de trafic, inclusiv de droguri, de arme și de oameni. Dacă intensitatea luptelor izgonea oamenii din casele lor, așa cum se întâmpla de obicei, refugiații puteau pune o povară enormă pe statele învecinate. Existau însă și alte moduri de abordare a acestor probleme fără intervenție directă, printre care întărirea pazei la frontiere, transferul de arme și de bani către guvern – și uneori către rebeli – precum și acțiuni pentru absorbirea refugiaților sau pentru a-i ajuta pe acești oameni să rămână în siguranță în țările lor. Cert era că războaiele civile deveniseră de-acum mai vizibile, iar posturile TV puteau să ajungă în locuri îndepărtate și să transmită imagini ale suferinței ca să alimenteze canalele de știri ca CNN. Relatările cu atrocități și nenorociri au știrbit optimismul din 1990 și speranța

instalării unei epoci de pace și bună guvernare. Era, totodată, o chestiune de capacitate. Occidentul se bucura acum de o supremație militară remarcabilă, cu Statele Unite cheltuind ele singure pentru forțele armate mai mult decât restul lumii la un loc. Washingtonul era în poziția să acționeze, dacă alegea să facă asta.

Principalul motiv pentru schimbarea bruscă de atitudine a fost însă un caz în care ar fi fost greu să nu intervii. A început cu opoziția fermă la ocuparea Kuwaitului de către Irak, în august 1990. Decizia de a folosi forța armată pentru a scoate Irakul din Kuwait a fost remarcabilă în sine, dar și în concordanță deplină cu normele internaționale, confirmată printr-o serie de rezoluții ONU. Kuwaitul avea să fie eliberat până în martie 1991, dar Irakul a rămas un stat unitar în granițele lui recunoscute și cu regimul care provocase toată nenorocirea încă la putere. Frustrate, regiunile șiite și kurde s-au răsculat, fapt care a zguduit pentru o vreme regimul. Forțele occidentale nu au intervenit. Saddam Hussein își păstrase suficiente rezerve, iar revolta a fost lichidată necruțător. Aceasta a provocat o criză masivă a refugiaților, în condițiile în care kurzii au încercat să fugă din nordul Irakului către Turcia și Iran. Reacția inițială a Statelor Unite și a aliaților a fost că aceasta nu era treaba lor și că nu aveau nici o obligație să se implice. Pentru moment, principiul neintervenției a rezistat. Dar apoi a cedat. Ziariștii care acoperiseră războiul erau încă în zonă, ca să relateze drama acestor oameni și să transmită declarații care i-ar fi încurajat să se aștepte la sprijin occidental.[4] Până la urmă, Statele Unite, Marea Britanie și Franța au acceptat responsabilitatea și au creat cu succes o zonă protejată sigură în nordul Irakului, ceea ce le-a permis kurzilor să se întoarcă la casele lor.

Astfel s-a creat un precedent. Se produsese o intervenție și avusese succes. Aproape imediat au devenit evidente tensiunile din Iugoslavia. Din nou, reacția instinctivă a Occidentului a fost să stea de-o parte sau să-și limiteze răspunsul la oferte de mediere. Dar aceasta era o zonă importantă a Europei, din care în trecut se răspândiseră conflicte. Luptele aveau loc în interiorul și în apropierea unor destinații de vacanță populare. În plus, transmisiunile TV făceau ca imaginile populației în suferință să ajungă direct în casele occidentalilor. Ministrul de Externe britanic Douglas Hurd a remarcat că „violurile în masă, împușcarea civililor, crimele de război, purificarea etnică, incendierea orașelor și satelor" nu erau ceva nou. Nou era însă faptul că „o adunare a acestor tragedii era acum vizibilă în doar câteva ore pentru oameni din întreaga lume. Oamenii resping și condamnă ceea ce se întâmplă pentru că lucrurile sunt mai vizibile decât înainte."[5] În fața imaginilor sfâșietoare ale tragediei, au apărut solicitări că trebuia făcut ceva.

Aceste solicitări au devenit mai puternice pe măsură ce numărul victimelor creștea, iar guvernul iugoslav dominat de sârbi ignora rezoluțiile ONU care îi cereau reținere. Mai mult, după reunificarea Germaniei și cu Uniunea Sovietică pe cale să se rupă în părțile ei componente, se clătinase și certitudinea că granițele teritoriale existente trebuiau păstrate cu orice preț. Principiul autodeterminării a revenit ca alternativă la formarea statelor, pe lângă simpla acceptare a granițelor stabilite, fie ele oricât de arbitrare. În limbaj diplomatic, referirile la „integritatea teritorială a statelor" se îmbinau cu cele privind „drepturile egale ale popoarelor și dreptul lor la autodeterminare". Guvernele Europei condamnau, împreună, actele de „discriminare, ostilitate și violență împotriva persoanelor sau grupurilor pe motive naționale, etnice sau religioase". Când în vecinătate se petreceau lucruri îngrozitoare, acestea erau „chestiuni de îngrijorare directă și legitimă pentru toate statele participante și nu țineau exclusiv de treburile interne ale statului cu pricina".[6]

După ce au încercat medierea, susținută de sancțiuni economice și de excluderi din competițiile sportive, țările occidentale au trecut treptat la acțiuni de forță. De la tentativele de început, mai întâi în Croația și apoi în Bosnia-Herțegovina, implicarea

externă a crescut de la observatori neînarmați la forțe de menținere a păcii cu arme ușoare și apoi la forțe terestre mai puternice, cu sprijin aerian. Britanicii și francezii, care au condus intervenția, erau împărțiți între reticența lor de a se implica prea mult și conștientizarea faptului că misiunea umanitară era subminată constant de incapacitatea lor de a opri luptele. După masacrul musulmanilor la Srebrenica, cu „căștile albastre" olandeze încremenite într-un rol pasiv, au început loviturile aeriene împotriva pozițiilor sârbe, care erau puse sub presiune și de ofensivele terestre ale croaților și musulmanilor. A urmat un acord de pace care a împărțit Bosnia și a retezat din ambițiile locale ale sârbilor. Atenția conducătorului sârb Slobodan Milošević s-a îndreptat apoi spre Kosovo, o provincie importantă pentru identitatea națională a sârbilor, dar cu o populație majoritar musulmană. Intenția lui părea să fie împingerea locuitorilor musulmani în teritoriile învecinate. De data aceasta, răspunsul a fost mult mai ferm. Începând din martie 1999, NATO s-a angajat într-o campanie aeriană extinsă împotriva Serbiei, care a dus, în cele din urmă, la căderea lui Milošević.[7]

Recomandarea care decurgea din principiul neintervenției era foarte clară – însemna să nu faci nimic, nicăieri. Recomandarea ce putea fi extrasă dintr-un principiu al posibilei intervenții era mult mai dificilă – însemna să faci ceva, undeva. Se deschidea o gamă întreagă de posibilități, fără reguli prestabilite sau precedente care să poată ajuta. Când, unde și cum să se intervină trebuia stabilit de la caz la caz. În aprilie 1999, în timpul campaniei din Kosovo, premierul britanic Tony Blair a enunțat câteva criterii practice, care puteau ajuta la luarea unei decizii: încrederea în cauză, epuizarea căilor diplomatice, opțiuni militare plauzibile, disponibilitatea la o implicare pe termen lung și relevanța pentru interesul național.[8] Unele cazuri puteau fi foarte clare, cu posibilități de operațiuni militare credibile. Alteori, situația putea fi mai confuză, iar opțiunile militare mai sărace.

Exista o singură experiență din care să se tragă învățăminte, și aceea limitată și, în general, prea puțin impresionantă. În esență, erau disponibile două modele, dintre care nici unul nu încălca principiul neintervenției. Primul era „ajutorul dat puterii civile". Pentru aceasta era nevoie de folosirea armatei pentru a ajuta un guvern să impună legea și ordinea, pentru că autoritățile polițienești nu își mai îndeplineau misiunea. Aceasta a fost baza încercărilor de a înfrânge mișcările pentru independență din timpul perioadei coloniale și a motivat și implicarea Statelor Unite în Vietnam, și a Uniunii Sovietice în Afghanistan. Problema în aceste cazuri era atunci când puterea civilă avea prea puțină legitimitate sau era lipsită de forță independentă. Succesul acestui model însemna așadar consolidarea guvernării locale până când aceasta se putea descurca pe cont propriu, bazându-se pe forțele lui armate și pe poliție. Intervenția britanică în Malaysia, la începutul anilor 1960, derulată în circumstanțe extrem de favorabile, este un exemplu de cum poate avea succes un asemenea efort.

Al doilea model era operațiunea de menținere a păcii. Acesta fusese elaborat de ONU și consta, în general, în folosirea unor contingente de trupe străine pentru a se asigura respectarea unei linii de încetare a focului. Încercarea ONU de a aduce astfel pacea în Congo, la începutul anilor 1960, fusese atât de haotică, incluzând moartea secretarului general Dag Hammarskjöld, încât tentativele similare au fost privite ulterior cu foarte multă precauție. În acest model, cheia era imparțialitatea: trupele erau prezente cu acordul părților implicate în conflict. Spre deosebire de trupele care ajutau o putere civilă, când limita superioară a forței era determinată de puterea insurgenței, modelul menținerii păcii necesita trupe care să nu pară provocatoare și deci să fie dotate doar cu arme ușoare, strictul necesar pentru autoapărare. În general, asemenea forțe aveau

succes atunci când marcau o linie clară de încetare a focului, însă aceste linii aveau tendința de a deveni fixe și atunci și forțele se transformau în niște accesorii. Forța ONU de menținere a păcii în Cipru (UNFICYP), de exemplu, a venit în 1964 și nu a mai plecat de atunci, așteptând încheierea unui acord definitiv între comunitatea greacă și cea turcă. Modelul forțelor de menținere a păcii a fost adoptat și în războaie între state, și în războaie civile, și nu doar de către ONU, ci și de grupuri multinaționale, cum a fost cazul în Sinai (după acordul de pace egipteano-israelian) și în Beirut, la începutul anilor 1980.[9]

Modelul forțelor de menținere a păcii a fost primul folosit în conflictul iugoslav, necesitând imparțialitate și acceptare, precum și trupe care să nu lanseze provocări. Modelul era însă inadecvat. Nu exista pace care să fie păstrată, iar niște trupe cu arme ușoare nu puteau să impună una. În plus, mandatul lor a început să fie extins în timpul conflictului. Modelul cerea ținerea beligeranților departe unul de altul. Misiunea din Bosnia a început să însemne din ce în ce mai mult protejarea civililor, inclusiv prin crearea acelui tip de zone sigure oferite în 1991 kurzilor din nordul Irakului. Problema era că o astfel de acțiune implica plasarea de partea unei tabere. În toiul războiului existau puține acte pur umanitare. Nevoia urgentă de a trimite un convoi cu alimente și provizii medicale pentru a ajuta populația prinsă într-un oraș asediat submina strategia asediatorilor, care voiau ca oamenii aceia să fie disperați. Când se ajungea la medierea unui armistițiu sau, și mai bine, a unui acord de pace, punctul de plecare era, de obicei, imparțialitatea. Dar dacă una din tabere era recalcitrantă, se putea ajunge la măsuri coercitive. Pasul următor era concluzia că singura cale spre o pace mulțumitoare era ca una din părți să învingă. În acest punct, intervenția se îndepărtase deja considerabil de misiunea inițială. Cum din toate aceste motive vechiul model de menținere a păcii era sub presiune, a început să se vorbească despre „operațiuni de menținere a păcii de generația a doua“ sau de „operațiuni extinse de menținere a păcii“ și apoi de „susținere a păcii“. Până la urmă, a fost clar că pacea ca atare nu există sau nu putea fi obținută, așa că țelul a devenit „operațiunea de stabilizare“.[10]

La sfârșitul anilor 1990, intervenția cu scopuri umanitare devenise nu doar acceptabilă, ci și aproape obligatorie.[11] În 1999, secretarul general al ONU a prezentat pentru prima dată un raport referitor la protecția civililor în conflictele armate.[12] Principiul intervenționist a fost sintetizat prin afirmarea „responsabilității de a proteja“.[13] Curând, aceasta avea să fie invocată atât de des, încât a căpătat o prescurtare proprie (R2P).

În ٢٠٠٣ s-a format, printr-un nou act, Uniunea Africană, fosta Organizație pentru Unitate Africană, de-acum distanțată destul de mult de doctrina ei fondatoare. Noul document încuraja „respectul pentru practicile democratice; buna guvernare, domnia legii, apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale; respect pentru sacralitatea vieții“. Continua prin instituirea „dreptului Uniunii de a interveni într-un stat membru ca urmare a unei decizii a Adunării referitoare la circumstanțe grave, și anume: crime de război, genocid și crime împotriva umanității“. În anul următor, un „comitet la nivel înalt al ONU“ a fost de acord cu un „principiu al urgenței“, care însemna dreptul la „intervenție militară ca ultimă soluție“.[14] Într-un document acceptat de Adunarea Generală în 2005, comunitatea internațională avea să își asume „responsabilitatea de a proteja populațiile de genocid, crime de război, purificare etnică și crime împotriva umanității“.[15]

Cum necesitatea protejării civililor ajunsese în prim-plan, era evident că apărătorii era necesar să fie capabili să acționeze în forță. Aceasta însemna punerea trupelor de menținere a păcii în situații dificile și periculoase, cu toate problemele inerente de finanțare, structuri de comandă și multinaționalism. Într-o misiune în Sierra Leone, în

octombrie 1999, forțele ONU de menținere a păcii au fost mandatate „să acorde protecție civililor aflați sub amenințarea iminentă cu violența fizică".[16] În octombrie 2014, în descrierea unei alte misiuni care trebuia să se ocupe de violențele din Republica Democratică Congo, conducătorul ei a declarat în fața Consiliului de Securitate: „protecția civililor este mai mult decât o misiune cu care suntem mandatați, este rațiunea prezenței noastre în RDC și un imperativ moral al ONU".[17]

Cu cât participau mai multe țări africane la forțele de menținere a păcii din propria regiune, cu atât deveneau mai vizibile propriile interese în influențarea rezultatului final. Ideea că forțele de menținere a păcii ar trebui să provină din regiune a fost încurajată, în cazul Africii, atât de națiunile din zonă, cât și de Consiliul de Securitate. Avantajele în termeni de costuri și de ușurință a desfășurării, precum și promptitudinea implicării erau evidente. Dar putea exista și un revers al medaliei.

Dacă unii ar putea argumenta că este cu atât mai bine să se promoveze de „soluții africane la probleme africane", aceasta poate avea consecințe negative pentru cetățenii africani, inclusiv prin expunerea lor la trupe prost plătite și slab echipate, cu niveluri scăzute de instruire și cu prea puțin respect pentru civili, prin consolidarea și mai bună a regimurilor despotice sau prin regionalizarea conflictelor existente.[18]

La fel cum s-a întâmplat de-a lungul secolelor cu toate armatele aflate departe de casă, activitatea sexuală a sporit suferința comunităților despre care se presupunea că erau ajutate. Aceasta a căpătat o importanță și mai mare în perioada în care se răspândea virusul HIV, care provoacă SIDA. Forțele de menținere a păcii au fost una dintre căile prin care s-a răspândit, inclusiv în țara de origine a militarilor.[19]

De asemenea, uneori era vorba de promisiunea unei siguranțe pe care aceste trupe nu au putut să o ofere. Astfel, în RDC, după 2006, forțele ONU au apărut ca un aliat al guvernului, dar aceasta însemna asocierea cu o armată care era încă nedisciplinată și pusă pe jafuri.[20] Populația amenințată se deplasa în număr mare spre taberele ONU în căutare de protecție, dar aceasta i-a făcut pe oameni și mai vulnerabili. Nu doar în RDC, ci și în Republica Centrafricană și în Sudanul de Sud, unde trupele ONU erau „prea împrăștiate, lipsite de logistică, de rezerve și de multiplicatori de forță", locurile în care se adunau oamenii disperați „reprezentau ținte atractive pentru atacatori". Din această perspectivă, exista riscul ca efortul internațional să agraveze, în loc să diminueze capcana conflictului.

Cu toate eșecurile evidente, au fost și intervenții care au funcționat. În 2000, Marea Britanie a ajutat la stabilizare în Sierra Leone, ca rezultat al unei intervenții oarecum oportuniste, dar de succes.[21] Cu toată prezența unei forțe ONU, o grupare rebelă avansa spre capitala Freetown. Guvernul britanic a trimis o echipă care să pregătească evacuarea cetățenilor străini, ceea ce însemna securizarea aeroportului. Tocmai acest fapt a avut se pare un efect stabilizator și, în scurt timp, armata britanică ajuta forțele din Sierra Leone să-i împingă înapoi pe rebeli. Cum această operațiune s-a încheiat cu dezarmarea și cu demobilizarea rebelilor, ea a ajuns să fie în general considerată ca o reabilitare a operațiunilor umanitare și o demonstrație a ceea ce putea face un număr mic de militari de profesie foarte bine pregătiți în fața unei miliții mai puțin organizate.

În Liberia, regimul sângeros al lui Charles Taylor, care îi sprijinise pe rebelii din Sierra Leone, parțial prin traficul ilegal de diamante și de lemn exotic, a cedat, până la urmă, sub presiunea grupărilor rebele. El a fugit în Nigeria, deschizând calea pentru un guvern democratic, o forță ONU de menținere a păcii care să asigure securitatea și condamnarea lui pentru crime de război. În ٢٠١١, trupe franceze și forțe ONU au colaborat pentru a se asigura că învingătorul în alegerile din Coasta de Fildeș era capabil să preia puterea cu

toată rezistența celui învins, deși prezența lor era justificată și ea prin apărarea civililor de atrocitățile comise de ambele tabere. În anul următor, mișcările islamiste au început să-și facă apariția ca un serios factor destabilizator în Africa. Una dintre ele a reușit să capete controlul asupra nordului republicii Mali. La începutul anului ٢٠١٣, o intervenție franceză a ajutat guvernul din Mali să-i învingă pe islamiști.

Operațiunile de menținere a păcii reduceau riscul unei recidive a războiului, dar exista o distincție între operațiunile de menținere a păcii tradiționale, care implicau acceptul ambelor părți în conflict, și cele care dădeau vina pe o singură tabără. Deloc surprinzător, pacea avea mai multe șanse să reziste atunci când se ajungea la ea prin consimțământ decât atunci când era impusă. Operațiunile cu consimțământ erau mai eficiente, chiar dacă metodele folosite erau mai viguroase. La fel, nu era o surpriză faptul că operațiunile cu consimțământ limitat riscau să eșueze.[22] Rezultatul depindea în mare parte de înțelegerea situației locale, de capacitatea de a colabora cu alte organisme pentru misiuni cum ar fi promovarea domniei legii și dezvoltarea economică, de gradul de sprijin oferit de statele vecine și de succesul demobilizării milițiilor.[23] Pentru că existaseră atât de multe povești negative, realizările erau trecute cu vederea. Într-o critică a criticilor, Roland Paris argumenta că încă mai trebuia pledat pentru o „construcție liberală a păcii" și avertiza cu privire la consecințele confundării eforturilor de după ocupațiile din Irak și Afghanistan cu cele care au urmat înțelegerilor, dar avertiza și împotriva simplificării excesive a unor acțiuni complexe din punct de vedere moral și a folosirii unui ton imperial, de superioritate.[24]

Timp de opt ani, diplomatul francez Jean-Marie Guéhenno a condus operațiunile ONU de menținere a păcii, cu un interval ulterior petrecut într-o misiune ONU în Siria. În memoriile lui, el a descris prima zi în funcție, pe 1 octombrie 2000, cu personaje din conducerea ONU și cu cei implicați în operațiunile cele mai importante din ultimii ani. Rezultatele pe care și le-au trecut în revistă erau amestecate, și cu bune, și cu rele. Încheierea Războiului Rece a însemnat că era mai ușor de obținut aprobarea Consiliului de Securitate pentru misiuni noi și a deschis totodată posibilitatea rezolvării unor conflicte din trecut care trenau, printre care cele din Cambodgia, Namibia, Mozambic și El Salvador, unde „căștile albastre" ale ONU au contribuit la consolidarea păcii.

Dar apoi lucrurile au mers prost, ca în Iugoslavia, Rwanda și Somalia, unde forțele de menținere a păcii au sfârșit prin a fi simpli martori ai tragediilor, ineficiente numeric când a venit momentul. Până în 1999, aceasta aruncase o asemenea umbră asupra organizației, încât a apărut supoziția că s-ar putea ca ONU să fie depășită. Și totuși, brusc, s-au aprobat trei misiuni care au dat un nou impuls. Acestea s-au derulat în două zone care luptau să se rupă de guvernarea de la centru – Kosovo, în Serbia, și Timorul de Est în Indonezia – și apoi în RDC. Toate au scos la iveală probleme – cu structurile de comandă de la cartierul general din New York, care îi inhibau pe cei ce aveau responsabilitatea pe teren, și cu bugetele care nu puteau fi extinse astfel încât să includă toată munca pentru dezvoltare care trebuia să meargă în paralel cu menținerea păcii.

Guéhenno l-a citat pe un alt francez, Bernard Kouchner, care fusese la conducerea efortului ONU în Kosovo, explicând că „intervențiile umanitare sunt intervenții politice". Cel mai umanitar act consta în întărirea politicii, dar aceasta nu însemna că putea fi trecută cu vederea nevoia de consolidare a justiției.[25] Aici era problema centrală a menținerii păcii la orice nivel. Pacea necesita un acord politic, dar acesta trebuia să aibă la bază un calcul al echilibrului de putere la vremea respectivă, sau o evaluare a bunelor și relelor din conflict, care ar fi putut atinge nemulțumirile fundamentale și poate încă persistente care au dus conflictul propriu-zis? Mai era totodată întrebarea dacă ONU

trebuia de acum să preia efectiv guvernarea acestor țări distruse de război, sau trebuia să facă eforturi pentru recăpătarea suveranității cât de curând posibil și pentru instalarea unui guvern real.

Fermitatea din anul 2000 s-a disipat până la jumătatea deceniului. Consiliul de Securitate era mai divizat ca niciodată, făcându-le viață grea celor care se ocupau de sprijinirea în teren a misiunilor organizației. Mai mult, o controversată misiune ONU în Irak, după invazia condusă de Statele Unite, s-a încheiat tragic atunci când unul dintre cei mai experimentați înalți funcționari de la ONU, Sergio Vieira de Mello, a fost ucis împreună cu douăzeci și doi de colegi într-un atac terorist. Misiunea în RDC și-a pierdut credibilitatea și a trecut printr-un scandal când militarii din forța de menținere a păcii au fost acuzați de abuzuri sexuale pe scară largă. Și totuși au fost aprobate misiuni noi în Haiti și în Coasta de Fildeș, suprasolicitând organizația. Erau adăugate îndatoriri noi, fără resurse suplimentare care să permită îndeplinirea acestora.

Încă din anul ٢٠٠٠, experimentatul oficial ONU Lakhdar Brahimi îndemnase la precauție. Consiliul de Securitate trebuia să își tempereze ambițiile, să limiteze trimiterea misiunilor de menținere a păcii la situațiile în care exista o pace de păstrat și să asocieze însărcinărilor mandate clare, credibile și realizabile.[26] După 1999 au fost inițiate douăzeci și una de operațiuni noi, din nou sub mandatul „responsabilității de a proteja".[27] Recomandările lui Brahimi au fost în general ignorate. Era prea tentantă folosirea acestor misiuni pentru a semnala hotărârea, pentru a da aparența acțiunii, chiar dacă se făcea prea puțin pentru ca aceasta să aibă și substanță.[28] Exprimarea ambiției nu costa nimic, spre deosebire de punerea ei în practică. Țările occidentale nu s-au descurcat prea bine. Nu s-a ajuns la o pace stabilă nici în Irak, nici în Afghanistan. Chiar dacă în ambele țări s-a reinstituit până în 2011 o oarecare ordine, scena politică nu a devenit în nici un caz suficient de stabilă pentru a face față retragerii forțelor occidentale. O altă intervenție cu sprijin ONU din anul respectiv, în Libia, s-a poticnit și ea.

În ٢٠١٥, la fel ca Madariaga în urmă cu optzeci de ani, Guéhenno a privit în urmă cu amărăciune la o comunitate internațională care nu a avut niciodată coeziunea unei comunități naționale și care a acreditat scopuri nobile fără mijloacele prin care acestea să poată fi realizate.

Au fost elaborate planuri mărețe și oamenilor li s-au dat speranțe uriașe atunci când ne-am decis brusc să ajutăm. Dar speranțele au fost deseori dezamăgite, iar apoi ne-am confruntat cu resentimente, dacă nu cu ostilitate fățișă, în timp ce pe frontul de acasă ambiția era înlocuită de o dorință presantă de a face bagajele și de a pleca.[29]

Capitolul 16

Contrainsurgență împotriva terorismului

Ei nu cunoşteau lucrurile simple: sentimentul victoriei sau satisfacţia sau sacrificiul necesar. Ei nu cunoşteau sentimentul de a cuceri un loc şi de a-l păstra, de a proteja un sat şi de a ridica apoi steagul, numind asta victorie. Nu cunoşteau sentimentul ordinii sau al avântului. Nu exista nici linie, nici spate al frontului, nici tranşee aşezate în paralele clare. Nici un Patton grăbindu-se spre Rin... Ei nu aveau ţinte... Nu cunoşteau strategii... Nu ştiau cum să simtă... nu ştiau ce poveşti să creadă... Nu distingeau binele de rău.

Tim O'Brien, *Going after Cacciato (Mergând după Cacciato)*[1]

Dacă Marea Britanie și Franța au adoptat rolul intervenționist, Statele Unite au fost mult mai precaute. Un motiv pentru aceasta a fost umbra lăsată de îndelungatul Război din Vietnam. Rezultatul a tulburat conștiința colectivă nu doar prin dezastrul din Vietnam și impactul unei victorii comuniste, ci și prin pierderile suferite de americani și tratamentul inadecvat al veteranilor. Cei care au luptat în Vietnam au suferit răni și au simțit durere, dar nu puteau găsi alinare nici măcar în gândul că luaseră parte la o luptă eroică. Prea mult din ceea ce se întâmplase era considerat rușinos. Această experiență traumatizantă a devenit un punct de referință esențial în cultura americană, reflectat în romane și filme care au influențat atât amintirile despre războiul respectiv, cât și așteptările cu privire la ce s-ar întâmpla dacă Statele Unite s-ar implica pe viitor în războaie similare.

Războiul din Vietnam a fost un produs al Războiului Rece, dar acest aspect lipsea, de obicei, din diversele lui reprezentări ficționale. Singurul film lansat când războiul era la apogeu și care a încercat să ofere o motivație a fost *Green Berets (Beretele verzi)*, regizat de John Wayne și avându-l pe celebrul actor în rolul principal. Filmul era propagandă pură. John Wayne a cerut sprijinul guvernului, pentru că „nu doar oamenii din Statele Unite, ci din toată lumea ar trebui să știe de ce a fost nevoie de prezența noastră [în Vietnam]".[2] Ca să pună la punct colaborarea cu guvernul, John Wayne a purtat negocieri ample cu Pentagonul, care a cerut ca războiul să fie prezentat onest. Întârzierea a făcut ca atunci când filmul a fost, în cele din urmă, lansat, în 1968, în Vietnam să mai fie foarte puține „berete verzi" (trupe speciale), iar războiul ajunsese să fie extrem de nepopular acasă. John Wayne își reluase rolul obișnuit din westernuri, de om al legii cumsecade, dar dur în lupta cu nelegiuiții. El a adăugat un aspect „pentru inimă și minte", promițând Pentagonului că filmul avea să prezinte militarul de profesie ca „îndeplinindu-și îndatorirea de a ucide, dar totodată și pe cele extraprofesionale – de diplomat în uniformă – în sprijinul micilor comunități, cărora le oferă ajutor medical, jucării pentru copiii lor și lucruri mărunte, cum ar fi săpun, dar care pot fi atât de importante".[3] Chiar și în westernuri, această dihotomie simplistă, în buni și răi, era dubioasă din punct de vedere istoric. În cazul Războiului din Vietnam, era și mai problematică.

După ce războiul a luat sfârșit și Saigonul a căzut în mâinile comuniștilor, au apărut mai multe filme pe tema Vietnamului, care tratau luptele într-o manieră aproape ireală. Războiul servea drept fundal pentru povești care s-ar fi putut desfășura la fel de bine în alte momente și în alte locuri. Michael Cimino, regizorul filmului *Deerhunter* (*Vânătorul de cerbi*, 1978), care se concentra pe muncitorii din oțelăriile din Pennsylvania prinși în război, l-a descris ca având „prea puțin de-a face cu experiența americană în Vietnam... Ar

fi putut să fie orice război. Filmul este, de fapt, despre natura curajului și a prieteniei." Francis Ford Coppola își considera filmul *Apocalypse Now* (*Apocalipsa acum*, 1979) ca fiind nu neapărat politic, ci „despre război și despre sufletul uman".[4] Alte filme au fost mai realiste, dar au descris războiul la scară foarte mică, departe de considerații privind marile strategii, mai mult ca o încercare a caracterelor decât a politicii. *The Boys in Company C* (*Băieții din Compania C*, 1978) a scos în evidență instrucția de bază dezumanizantă și apoi incompetența și cruzimea războiului. Fraza lui de prezentare a fost: „Ca să-și păstreze mințile într-un război nebunesc, trebuiau să fie nebuni". *Platoon* (*Plutonul*, 1986), reflectând propria experiență în Vietnam a regizorului Oliver Stone, a descris experiențele unui infanterist și a fost prezentat cu fraza: „Prima victimă a războiului este inocența". *Hamburger Hill* (1987) era despre cucerirea unei bucăți de teren cu costuri imense, doar ca să fie abandonată apoi imediat. Prezentarea lui a fost: „Războiul cu ce are el mai rău. Oamenii cu ce au ei mai bun." Efectul cumulativ a fost întărirea sentimentului antirăzboi. Nu era vorba doar de inconvenientele și de suferința luptei, ci de absența unui scop evident. Jane Fonda, activistă împotriva războiului, își amintea că plânsese împreună cu veteranii cu care a vizionat *Plutonul*. Ea i-a spus celui care o intervieva: „Un film ca acesta ajută să ne asigurăm că așa ceva [un alt Vietnam] nu se va mai repeta niciodată".[5]

În ١٩٨٤, recenzând mai multe romane inspirate de experiențe din Vietnam, scriitorul și criticul C.D.B. Bryan a identificat o „narațiune generică pe tema Războiului din Vietnam". Începea cu sosirea în Vietnam a unui tânăr patriot nerăbdător, care în curând ajungea să umple locul gol rămas într-un pluton.

> În acest pluton, tânărul nostru îi cunoaște pe Day-Tripper (Drogatul), care este tot timpul sub influența stupefiantelor; Rebel (Rebelul), albul nebun căruia îi place să ucidă; Juice (Zeamă), negrul flegmatic care „miroase" ambuscadele și capcanele minate; Profesorul, care la un moment dat va explica de ce Ho Și Min n-ar fi trebuit să fie niciodată inamicul nostru. Îi mai întâlnește pe Doc (sau Oase), medicul cu obiecții de conștiință; Bascomb (Țeposul), comandantul de companie psihotic care este terminat (adică ucis) de Drogatul, Rebelul sau Zeamă; Bailey, sergentul binevoitor a cărui viață este salvată de Drogatul, Rebelul sau Zeamă; Williams, tânărul locotenent care devine mai bun cu fiecare experiență, dar care spre sfârșitul cărții este ucis împreună cu Doc (sau Oase). Până la final sunt ucise toate personajele, cu excepția tânărului nostru personaj principal (care este deseori și naratorul) și a încă unuia, sau Drogatul, sau Zeamă, care se înrolează din nou.

Bryan a descris momentele simbolice – prima patrulă, cu „emoția seducătoare a unui schimb de focuri", atrocitățile în care sunt uciși fără rost civili nevinovați, o mulțime de episoade cu elicoptere, scene de consum de droguri și „permisia la Saigon cu Susie, fata de la bar". Când personajul principal se întoarce acasă, descoperă că prezența lui a devenit oarecum stingheritoare și că nu reușește să-și găsească sau să păstreze o slujbă: „are coșmaruri, sparge câteva lucruri, îi este dor de camarazii rămași încă în Vietnam, iar în final se întreabă ce naiba a fost asta. Ce a însemnat? La ce a folosit?" Scopul unei astfel de narațiuni era să schițeze „deteriorarea treptată a ordinii, dezintegrarea idealismului, prăbușirea caracterului, înstrăinarea de cei de acasă și, în cele din urmă, pierderea oricărui sentiment cu excepția voinței de supraviețuire".[6]

Acesta a fost un război fără finaluri fericite.[7] Filmele și romanele abordau teme mai ample, dar mesajul esențial era că participanții fuseseră cu toții afectați, într-un fel sau altul. Un reproș adus, de obicei, cărților și filmelor inspirate de Vietnam era că vietnamezii, indiferent dacă erau aliați sau inamici, spectatori sau victime, apăreau rareori ca personaje bine conturate.[8] Ei erau portretizați, de regulă, ca fiind vicleni și

răuvoitori, nemeritând efortul pe care Statele Unite îl făceau în beneficiul lor. Ţara apărea ca fundal pentru diverse melodrame personale. Războiul era aşadar menţionat mai puţin ca o cauză şi mai mult ca un cadru pentru luptele şi demonii personali, pentru poveştile de supravieţuire şi de adaptare. Subiectul erau victimele, nu doar prin moarte, ci şi cu rănile lor fizice şi psihice. În 1978, când la Washington a fost dezvelit Memorialul Războiului din Vietnam, nu exista nimic care să indice despre ce era vorba, doar o listă cu 57 692 de morţi, onoraţi astfel.

Dacă a existat o lecţie strategică, aceasta a fost că războaie de tipul celui din Vietnam evoluează mai degrabă în cerc decât pe linii drepte, lipsite de claritatea morală şi de logica strategică a conflictelor anterioare.

Ideea că asemenea războaie erau predestinate să fie frustrante şi totodată puternic nepopulare a fost întărită şi mai mult de o scurtă, dar nefericită perioadă în Beirut, când o misiune de menţinere a păcii a SUA s-a apropiat prea mult de guvernul creştin şi a fost sancţionată de gruparea şiită radicală Hezbollah printr-un atac sinucigaş cu maşină capcană, în octombrie 1983. Atentatul a provocat moartea a 251 de puşcaşi marini şi a subminat voinţa de a continua. Lucrurile s-au agravat şi mai mult când au început răpirile de cetăţeni americani, ducând la o retragere în prima parte anului 1984.[9] Secretarul de stat american George Shultz şi secretarul Apărării Caspar Weinberger se aflaseră în tabere opuse în politică, iar după retragerea SUA au tras concluzii distincte. În octombrie, pro-intervenţionistul Shultz a avertizat că Statele Unite nu trebuiau să accepte „să devină un Hamlet al naţiunilor, făcându-şi griji la nesfârşit dacă şi cum să răspundă. O mare naţiune cu responsabilităţi globale nu-şi poate permite să se lase împiedicată de confuzie şi de nehotărâre."[10] În riposta lui, Weinberger a oferit o avertizare proprie, de data aceasta cu privire la pericolul de a se implica prea mult în ceea ce el a numit „conflicte din zona gri". Testele propuse de el pentru implicarea în aceste conflicte cereau ca aceasta să fie vitală pentru interesele naţionale şi totodată o opţiune de ultimă instanţă, iar când se foloseau trupe combatante acest lucru trebuia făcut „din toată inima şi cu intenţia clară de a câştiga", precum şi cu „o asigurare rezonabilă a sprijinului poporului american şi a reprezentanţilor lui aleşi din Congres".[11]

O încercare de intervenţie umanitară în Somalia a întărit mesajul lui Weinberger. Prăbuşirea guvernului somalez la începutul anului ۱۹۹۱ a dus la haos politic. O secetă a făcut ca populaţia să se confrunte cu foametea şi bolile, precum şi cu violenţa. O mică forţă ONU de menţinere a păcii nu a reuşit să facă faţă. La sfârşitul anului ۱۹۹۲, în parte ca o alternativă la implicarea în criza în plină dezvoltare în fosta Iugoslavie, preşedintele Bush a trimis o forţă consistentă care să asigure siguranţa eforturilor umanitare. Preşedintele Bill Clinton a moştenit fără entuziasm operaţiunea, având de gestionat o criză când forţele americane au intrat în conflict cu unul dintre dictatorii militari locali, Mohamed Farah Aidid. În octombrie ۱۹۹۳, o operaţiune ce urmărea capturarea unora dintre aghiotanţii lui Aidid a mers extrem de prost când două elicoptere au fost doborâte de luptătorii din miliţii şi optsprezece militari americani au fost ucişi, cadavrele unora fiind târâte pe străzile oraşului, iar alţi şaptezeci şi cinci au fost răniţi. Câteva sute de somalezi şi-au pierdut şi ei viaţa în luptă.[12] Deşi Clinton a insistat la început că incidentul nu avea să influenţeze în nici un fel angajamentul Statelor Unite, în următoarele luni trupele americane au fost retrase.

Clinton a tras concluzia că era mai bine să nu se amestece în conflictele africane. Din nefericire, următoarea încercare a venit cu masacrele care au cuprins Rwanda în 1994. Cu toate dovezile privind genocidul, Statele Unite au evitat orice implicare. Numărul înfiorător al morţilor avea să apese greu pe conştiinţa internaţională (şi pe conştiinţa lui

Clinton).[13] Un studiu a calculat că n-ar fi fost nevoie de mai mult de 5 000 de militari din forțe de menținere a păcii pentru a preveni mare parte a violențelor.[14]

O altă persoană care a învățat o lecție din retragerea americanilor din Somalia, ca și din cea a sovieticilor din Afghanistan, a fost Osama bin Laden, conducătorul grupării teroriste islamiste al-Qaeda, cu baza în Afghanistan. Într-un interviu cu Peter Arnett de la CNN, el a remarcat că:

> Atunci când au întâmpinat o mică rezistență, trupele americane au plecat fără să fi realizat nimic. Au plecat după ce au pretins că erau cea mai mare putere de pe pământ. Au plecat după puțină rezistență din partea oamenilor slabi, săraci, neînarmați, a căror singură armă este credința în Allah Atotputernicul și care nu se tem de minciunile fabricate de presa americană... Americanii au fugit de acei războinici care au luptat și i-au ucis, pe când cei din urmă sunt încă acolo. Dacă Statele Unite încă mai cred și se laudă că au această putere chiar și după înfrângerile succesive suferite în Vietnam, la Beirut, Aden și în Somalia, atunci să se întoarcă la cei care îi așteaptă pe americani să revină.[15]

Strategia lui consta, în esență, în a le provoca americanilor cât mai multă suferință, până când aveau să plece din Orientul Mijlociu. Pe 11 septembrie 2001, simboluri celebre ale puterii americane au fost lovite direct de avioane deturnate de membri al-Qaeda. Turnurile gemene de la World Trade Center, din New York, s-au prăbușit, în timp ce la Washington a fost grav avariată clădirea Pentagonului. Atacatorii, dirijați dintr-una dintre cele mai sărace țări către una dintre cele mai puternice, au folosit una dintre cele mai vechi arme – cuțitul – ca să deturneze avioanele și să le transforme în instrumente ale carnagiului.

În acest punct, atitudinile s-au schimbat dramatic. Terorismul, văzut în general ca o neplăcere ocazională și deosebit de iritantă, se transformase în cauza unei traume naționale. Terorismul putea fi înțeles cel mai bine ca simptom al unui conflict mai larg, o tactică folosită pentru a capta atenția și a pune un subiect pe agenda națională sau internațională, dar aceasta era ceva mult mai serios, mergând mult mai departe decât incidentele din trecut, de tipul deturnării unor avioane de către grupări palestiniene sau atacuri împotriva trupelor americane din străinătate. Poate că terorismul din trecut a fost și el violent și a avut un scop, dar era greu să te gândești la el ca la un război. Dar 11 septembrie a fost trăit ca un act de război. Era un război ciudat, care opunea o mică bandă de extremiști islamiști unei superputeri. Motivațiilor politice ale inamicului li s-a dat mai puțină atenție decât prilejurilor pe care societățile deschise le ofereau celor care voiau să provoace pagube maxime.

Totodată, a adus împreună două seturi de preocupări care, până în momentul respectiv, nu fuseseră strâns legate. Preocuparea privind ceea ce a fost numit la început „fundamentalism islamic" exista din anii 1980, inițial asociată cu Iranul, din cauza urmărilor furtunoase ale revoluției din 1979. Termenul avea să iasă ulterior din uz deoarece sugera implicit că problema era pietatea dusă la extrem și nu o formă puternic politizată a islamului; până la urmă, s-a ajuns la folosirea pe scară largă a termenilor „islamism" sau „jihadism". În timpul Războiului Rece, militanții cu astfel de convingeri erau văzuți mai degrabă ca o amenințare la adresa comuniștilor atei decât a Occidentului, motiv pentru care ei au și fost susținuți în Afghanistan. Cei mai extremiști dintre autorii sunniți erau fățiș ostili felului de-a fi occidental, dar nu era clar cum s-ar putea transforma această ostilitate în război.[16] Bernard Lewis avertizase în 1990 cu privire la reînvierea „prejudecăților străvechi" responsabile pentru furia musulmanilor împotriva Occidentului.[17] În *Ciocnirea civilizațiilor* (expresie folosită inițial de Lewis), Huntington a

avertizat că „această interacțiune militară de un secol între Occident și Islam" ar putea deveni mai „virulentă".[18] Anthony Dennis a descris cum prăbușirea comunismului a dat islamului fundamentalist, condus de Iran, oportunitatea de a umple golul. El a avertizat că „islamul în forma lui fundamentalistă, reacționară, violentă va fi în continuare principala amenințare la adresa păcii mondiale și chiar a supraviețuirii speciei umane".[19] Dar existau și alte forme mai temperate de islam și, cu excepția Iranului, acestea erau urmate de cei aflați la putere. Radicalii erau, în general, mai ocupați să hărțuiască guvernele arabe decât să urmărească ținte occidentale. Cu excepția circumstanțelor speciale din războiul civil libanez, terorismul din Orientul Mijlociu era, în general, asociat cu cauza secular a palestinienilor.

În ۱۹۹۱, intriga romanului *The Sum of All Fears* (*Pericol absolut*) al lui Tom Clancy se baza pe o grupare palestiniană care declanșa un război între Statele Unite și Uniunea Sovietică detonând o bombă nucleară pe un stadion (de fapt, un dispozitiv israelian pierdut) și ucigând membri importanți ai administrației americane. În prefața versiunii broșate, apărută în anul următor, el făcea observația: „Tot materialul din această carte legat de tehnologia și de fabricarea armelor poate fi găsit foarte ușor în oricare din peste o duzină de cărți... Ideea este că, într-o perioadă de la cinci la zece ani, un individ care este suficient de bogat ar putea să producă un dispozitiv termonuclear complex."[20] În practică, dificultățile tehnice nu ar fi fost deloc ușor de depășit, chiar dacă se putea găsi destul material fisionabil și ingineri capabili, și existau riscuri evidente cu care s-ar fi confruntat oricine ar fi încercat să asambleze o armă nucleară cât de primitivă. În plus, o astfel de armă nu părea să se potrivească în strategiile celor mai multe grupări teroriste. Puțini păreau să aibă nevoie de un număr atât de mare de victime ca să-și afirme obiectivele politice.[21] Armele de distrugere în masă nu erau considerate unele pe care le-ar alege teroriștii. Se presupunea că prioritatea lor fusese în trecut să facă „o mulțime de oameni să privească, nu o mulțime de morți".[22]

Tiparul a început să se schimbe în anii 1990, deși acest lucru s-a văzut limpede doar privind restrospectiv, după 11 septembrie. Acest tip de arme a ajuns să fie integrat în narativul „războiului împotriva terorismului", aproape ca într-un scenariu ce anticipa Războiul stelelor. Atacul mai vechi împotriva World Trade Center avusese un impact limitat deoarece făcuse puține victime. Apoi al-Qaeda a încercat atacuri cu număr ridicat de victime – asupra ambasadelor americane din Kenya și Tanzania și a distrugătorului USS *Cole*, în Yemen – dar acestea avuseseră loc departe de Statele Unite.[23] În februarie 2001, directorul CIA George J. Tenet a anunțat că prioritatea lui era amenințarea terorismului, remarcând că teroriștii deveniseră „mai abili operațional și mai sofisticați din punct de vedere tehnic", căutând ținte civile mai slabe, pe măsură ce țintele militare erau mai bine protejate. „Osama bin Laden și rețeaua lui globală de locotenenți și asociați rămân amenințarea cea mai imediată și cea mai gravă... capabili să pună la cale atacuri multiple, fără nici un avertisment."[24]

Mai multe rapoarte la nivel înalt au cerut imperativ să se dea atenție riscului ca arme de distrugere în masă să fie folosite împotriva orașelor americane lipsite de protecție. Presupunerea că asemenea arme ar fi fost cea mai bună cale de a teroriza concentrările de populație venea la pachet cu aceea că folosirea lor avea să fie, cel mai probabil, organizată și pusă în practică de un stat în măsură să facă asta. Astfel, comisia Hart-Rudman, care identifica „atacurile neanunțate asupra orașelor americane" ca fiind cea mai gravă amenințare, sugera totodată că

> terorismul va fi o tentație pentru multe state slabe, ca o opțiune atractivă, asimetrică, de a reteza din influența puterilor importante. În consecință, atacurile teroriste sponsorizate de

state sunt cel puțin la fel de probabile, dacă nu mai mult, decât atacurile comise de grupări teroriste independente, neafiliate.[25]

Coreea de Nord și Irakul apăreau ca niște vinovați foarte probabili, așa că forma cea mai credibilă a acestei amenințări era, de fapt, un derivat din scenariile standard folosite pentru planificarea apărării.

A existat o diferență uriașă între speculațiile despre o posibilă amenințare, oricât de plauzibilă, făcute de o comisie de specialiști și demnitari importanți, și realitatea înspăimântătoare care a lovit din senin oameni ce nu bănuiau nimic. Inevitabil, pe 11 septembrie, gândurile s-au întors imediat către Pearl Harbor, ultima dată când teritoriul american fusese atacat din străinătate și amintirea care revenea imediat de fiecare dată când Statele Unite erau luate prin surprindere. În cazul atacurilor din 11 septembrie, impactul psihologic a fost dur și a apărut îngrijorarea privind posibilitatea unor atacuri viitoare. Nu exista riscul înfrângerii în sensul tradițional al cuvântului, ci conștientizarea acută a unui nou tip de vulnerabilitate. De la președinte în jos, mesajul era că aceasta „schimbă totul" și că toate chestiunile de securitate trebuiau privite cu alți ochi, astfel încât Statele Unite să nu mai fie niciodată luate astfel prin surprindere. Începuse să se contureze o imagine a viitorului război, care era foarte diferită de tot ce se petrecuse mai înainte.

Inevitabil, islamul radical se profila de-acum extrem de clar în această imagine a viitorului război. Huntington arătase deja spre islam ca fiind civilizația cea mai războinică. Cum această atrocitate – și altele doar încercate sau reușite – fusese comisă în numele islamului, părea să fie cel puțin o justificare a tezei lui Huntington. Pentru alții, aceasta era o concluzie periculoasă și trebuia făcut orice efort pentru a-i izola pe extremiști, pentru a demonstra că teroriștii nu erau deloc reprezentativi pentru islamul de masă. Oricum, oamenii au devenit brusc interesați să afle dacă învățăturile acestei religii erau responsabile pentru conflict. Imediat după ٢٠٠١ s-au publicat mai multe cărți despre islam și război decât în toată istoria de până atunci a omenirii. Aproximativ ٨٠ la sută dintre articolele academice despre acest subiect publicate vreodată au apărut tot după ١١ septembrie ٢٠٠١. Era un alt exemplu al domeniului academic încercând să prindă din urmă un fenomen care îl luase prin surprindere și pe el, la fel ca pe guvernanți. S-a scris mai mult despre islam și război decât s-a scris despre creștinism, iudaism și hinduism la un loc. Când era menționat islamul, de cele mai multe se întâmpla într-un context de extremism și violență.[26]

De acum, toate chestiunile legate de statele „slabe" și „eșuate" au căpătat o conotație dură. Îndemnurile ca Statele Unite să acționeze erau mult mai solide decât preocupările umanitare de la începutul anilor 1990. Este posibil ca intenția lui bin Laden ce a determinat atacurile din 11 septembrie să fi fost convingerea Statelor Unite să evite implicarea în Orientul Mijlociu. Având în vedere răspunsurile americanilor după Beirut și Mogadiscio, așteptările lui nu erau cu totul nerealiste. Mai înainte, când terorismul cu victime în masă fusese mai mult o teamă abstractă, se subliniase că ar fi fost înțelept să se evite provocarea grupărilor furioase care deja tulburau scena politică din Orientul Mijlociu.[27] Imediat după atacuri, cu peste 3 000 de morți (și estimări inițiale mult mai mari), răspunsul a îmbrăcat forma unei etalări susținute a capacităților militare americane. Regimurile care provocau probleme au fost înlăturate, mai întâi în Afghanistan și apoi în Irak, după ce în 2003 s-a profitat de ocazie pentru a-l doborî pe Saddam Hussein.

Capitolul 17

De la antiterorism la contrainsurgență

Rapoartele potrivit cărora ceva nu s-a întâmplat mă interesează întotdeauna deoarece, din câte ştim, există lucruri cunoscute pe care le cunoaştem; sunt lucrurile despre care ştim că le ştim. Ştim, de asemenea, că există necunoscute despre care ştim; altfel spus, ştim că există unele lucruri pe care nu le cunoaştem. Dar există şi necunoscute despre care nu avem cunoştinţă – cele pe care nu ştim că nu le ştim. Iar dacă ne uităm în istoria noastră şi a altor ţări libere, cele din ultima categorie tind să fie cele mai dificile.

Donald Rumsfeld, secretar american al Apărării, februarie 2002[1]

Când Statele Unite au invadat Afghanistanul și Irakul, au făcut-o cu echipament conceptualizat în timpul Războiului din Vietnam, dar având încă în minte războiul între marile puteri. La aversiunea față de implicarea în situații dificile și ingrate din străinătate se adăuga hotărârea de a rămâne la stilul de război tradițional, cel mai convenabil pentru forțele armate. De la începutul anilor 1970, atenția se concentra din nou asupra graniței interioare a Germaniei și asupra planurilor de respingere a unei invazii a Pactului de la Varșovia. Studiile strategice academice s-au putut întoarce și ele, cu ușurare, de la complicațiile contrainsurgenței la terenul mult mai familiar al pregătirilor pentru un război convențional în centrul Europei.[2] Armata a început să-și refacă forțele, de data aceasta pe bază de înrolare voluntară, nu de recrutare obligatorie. A făcut aceasta și influențată fiind de noile tipuri de arme, care erau mult mai performante decât oricare altele din trecut și care începuseră deja să fie testate în ultimele etape ale Războiului din Vietnam. Originile efortului inițial de proiectare s-au aflat în hotărârea de a reduce dependența de amenințările nucleare, dar apoi efortul a fost împins înainte de noile tehnologii care preluau informația ca să o transforme într-o formă ce putea fi prelucrată, stocată și transmisă prin circuite, echipamente și rețele digitale.

Era evident, încă din 1968, unde putea duce aceasta:

> Reperarea țintelor cu radare terestre, aeropurtate sau din satelit, folosirea camerelor în infraroșu pentru a reduce protecția oferită de întuneric sau de condițiile meteo și miniaturizarea computerelor destinate câmpului de luptă vor permite, toate, controlul centralizat al puterii de foc convenționale; eficiența lor va fi mărită și mai mult de folosirea focoaselor de proximitate avansată care își detectează țintele.[3]

Mai multe curente diferite de dezvoltare tehnologică au contribuit la evoluție. Sateliții erau folosiți din 1961 în scopuri de recunoaștere și pentru comunicații din 1965. În anii 1950 au început eforturile pentru dezvoltarea circuitelor integrate, care aveau să permită ca procese complexe să fie gestionate de dispozitive din ce în ce mai mici. În 1965, Gordon Moore a enunțat celebra și vizionara lui lege, potrivit căreia numărul de tranzistori dintr-un circuit dens integrat avea să se dubleze la fiecare doi ani. Primele bombe „inteligente" bazate pe aceste tehnologii au fost folosite de armata americană la finalul Războiului din Vietnam.[4] Dacă mai demult ar fi fost nevoie de numeroase raiduri pentru distrugerea unui pod important, acum aceasta se putea realiza cu o singură armă. Succesul apărării antiaeriene și al armelor antitanc la începutul războiului israeliano-arab, din octombrie 1973, a favorizat așteptările că în curând aveau să fie incluse și ținte

mobile, pe lângă cele fixe.[5] De acum era posibil să se știe unde sunt forțele inamice și ce pun la cale, ca să poată fi lovite apoi cu o probabilitate mare de succes.

În ۱۹۸۰, futurologii Alvin și Heidi Toffler au prezentat o schemă pentru schimbările fundamentale din societate. După cunoscuta trecere de la o epocă agricolă la una industrială venise o epocă informațională – „al treilea val". În timpul celui de-al doilea val, al industrializării, accentul căzuse pe cantitate, standardizare și organizare birocratică.[6] Odată cu al treilea val, cunoașterea a ajuns în centrul tuturor deciziilor, iar organizațiile au devenit mai flexibile. În domeniul militar, aceasta a mers mai departe de simpla îmbunătățire a proiectării armelor, la un nou mod de gândire a războiului, dar și a tuturor celorlalte activități umane, în termeni mai sistematici, holistici. Capacitatea de a identifica vulnerabilitățile inamicului într-o situație complexă și de a-i lua rapid la țintă deschidea posibilitatea pentru perturbări și dezorientare, dar și pentru distrugerea pură. Mai târziu, soții Toffler au considerat că investigațiile lor privind modul în care armata SUA se adapta la epoca informației confirmau că „modul în care facem război reflectă modul în care facem avere". Neobișnuit pentru cărțile despre viitorul războiului, ei au explorat și viitorul păcii, sau al „antirăzboiului", demonstrând influența conflictelor din Balcani în impunerea nevoii de a gândi războiul ca un mijloc de a preveni o violență și mai mare.[7]

Amploarea schimbării putea fi evidențiată printr-o comparație cu *The Revolution in Warfare* a lui Liddell Hart, terminată în 1945, tocmai când se încheia războiul din Pacific. El avea să regrete după aceea transformarea războiului „dintr-o luptă într-un proces de distrugere". Liddell Hart considera că răul s-a instalat în războiul modern atunci când oamenii și-au dat seama că raidurile aeriene puteau fi folosite nu pentru a lovi ținte militare specifice, ci zone civile întinse. „Lipsa de acuratețe a țintei bombelor a dus la lipsa de omenie a țintei războiului." Corolarul acestei idei era că dacă acum bombele puteau beneficia de mai multă curatețe, atunci și războiul trebuia să fie mai bine țintit. Războiul putea deveni din nou mai degrabă o luptă.[8]

La început, creșterea acurateței și a letalității au părut să întărească apărarea. Orice era vizibil și în raza de acțiune, indiferent dacă era vorba de avioane, tancuri sau nave de luptă, era vulnerabil la rachetele bine țintite. Aceasta a mărit importanța manevrabilității, ca fiind cea mai bună modalitate de a trece de niște poziții defensive puternice. Din studiile lor privind exercițiile militare și din scrierile din domeniu ale Pactului de la Varșovia, planificatorii NATO au tras concluzia că adversarii făcuseră eforturi foarte mari pentru dezvoltarea diviziilor de blindate și intenționau să le folosească pentru a se deplasa rapid ca să depășească pozițiile de apărare a le NATO.[9] Aceasta a dus la o creștere a presiunilor asupra NATO să înceapă pregătirile în aceeași direcție și să își îmbunătățească mobilitatea pentru a o egala pe cea a Pactului de la Varșovia. Pe viitor se anticipau bătălii complexe și mult mai fluide, facilitate nu doar de creșterea preciziei armamentului, ci și de infrastructura îmbunătățită, care făcea ca supravegherea și comunicațiile să fie mult mai ușoare.

Indicații referitoare la posibilitățile noii generații tehnologice existau încă de dinainte de 1991. Ele au fost folosite pentru prima dată în Războiul din Golf, într-o campanie în esență convențională, clasică, pe care au dus-o la un final rapid și cu un număr redus de victime (mai ales în tabăra coaliției). A ajutat și faptul că trupele irakiene au luptat în stilul Pactului de la Varșovia (reflectând pregătirea din trecut), doar că nu la fel de bine. Aceasta a demonstrat avantajele de care se bucurau comandanții americani ca rezultat al îmbunătățirilor aduse senzorilor, gestionării datelor și comunicațiilor, dar și al acurateței. Unitățile irakiene au fost blocate și reperate cu ușurință, în timp ce rachetele de croazieră își atingeau țintele din zonele populate și le distrugeau cu pagube minime

pentru clădirile învecinate. Operațiunea Furtună în deșert a fost declarată primul „război informațional" din lume.[10] Armata irakiană a rămas oarbă, surdă și buimăcită. Chiar dacă armele nu au fost chiar atât de eficiente cât sugerase inițial propaganda, nu era nevoie de multă imaginație sau de fascinație pentru tehnologie pentru a vedea cum putea fi dezvoltată în continuare această formă de război. Se profila un viitor roz pentru forțele armate americane, care se puteau aștepta să fie dominante. Se vorbea despre o „revoluție în afacerile militare" (RMA).[11]

Așa cum era descrisă, revoluția avea să rezulte din interacțiunea sistemelor care colectau, procesau, compilau și comunicau informațiile cu cele care aplicau forța militară.[12] Rezultatul era că, în viitor, forța militară avea să fie îndreptată asupra unui inamic dezorientat, care încă încerca să-și dea seama ce avea de făcut în timp ce asupra lui cădeau bombele. Se putea obține o victorie rapidă și incontestabilă, cu risc limitat pentru propriile trupe, ca să nu mai vorbim de teritoriu și de populația de acasă. Ceea ce fusese odată „câmpul de luptă" avea să fie cunoscut de acum ca „spațiu de luptă" multidimensional. Prin „cunoașterea dominantă a spațiului de luptă", informația putea fi procesată pentru a descrie mediul operațional total cât mai aproape de timpul real, făcând posibilă o „atribuire aproape perfectă a misiunii" și astfel o „violență de precizie". Acest gen de capacitate era într-un stadiu avansat de dezvoltare în Marina militară a SUA, deoarece pe mare, ca și în aer, te puteai aștepta la un spațiu de bătălie gol de orice altceva cu excepția combatanților. Provocarea pentru RMA era să demonstreze că abordarea aceasta putea funcționa și pentru forțele terestre, unde războiul era supus dintotdeauna unei game mai largi de influențe.

Istoric, infanteria dădea aproximativ 80 la sută din numărul soldaților americani morți în luptă, chiar dacă reprezenta doar 4 la sută din totalul forțelor armate.[13] Exista așadar un interes foarte mare pentru descoperirea unor modalități de a obține supremația pe teren fără a expune trupele unor riscuri excesive. Aceasta a dus natural la o utilizare mai mare a loviturilor directe, în special din aer, pentru a influența cursul unei bătălii, astfel încât să nu mai fie nevoie ca forțele terestre să fie angajate prea devreme într-o operațiune. Ideea era că lovind cu precizie de la o distanță mare, timpul și spațiul nu mai erau limitări atât de importante. Unitățile inamice din spațiul de luptă puteau fi atacate din exterior. Sistemele de comandă puteau face față atacării simultane a mai multor ținte.[14] Pentru forțele terestre avea să fie mai puțin important să se apropie de inamic, dar dacă erau nevoite să facă asta puteau să-și păstreze agilitatea și manevrabilitatea, transportând doar puterea de foc necesară pentru autoapărare, orice altceva putând fi cerut din exterior. Nu avea să mai fie nevoie de divizii independente mari și greoaie, cu potențialul asociat al unui număr mare de victime. Infrastructura de război, care necesita mobilizarea întregii societăți, putea fi redusă. Acuratețea armelor însemna că era nevoie de mai puține, punând mai puțină presiune pe industrie și pe infrastructura de transport. „Dependența puternică de porturi, depozite de muniție și rețele ample de transport" avea să scadă.[15]

Optimismul tehnologic care stătea la baza RMA era exagerat. Dacă tehnologia informației încă mai urma legea lui Moore, alte tendințe erau mai puțin dramatice, de exemplu pentru sistemele de propulsie și de artilerie. În multe privințe, aceasta nu era o problemă pentru Statele Unite, care în cele mai multe situații beneficiau de un avantaj covârșitor în privința puterii de foc. Această caracteristică mai brutală a puterii americane tindea însă să fie ocolită de concentrarea pe dezvoltările calitative. Cu cât era tehnologia mai inteligentă, cu atât erau mai precise opțiunile. A devenit posibilă concentrarea nu doar pe formațiunile militare, ci și pe anumite unități, apoi pe anumite elemente, chiar și în mijlocul unor zone civile, iar în final pe indivizi anume desemnați.

Raza de acțiune a încetat să mai fie o limitare. Acuratețea care la început putea fi atinsă doar pentru rachetele cu rază scurtă de acțiune și de cele aer-sol avea să fie fie disponibilă curând și pentru rachetele de croazieră, cu rază lungă de acțiune. Dronele fără pilot, controlate de la distanță, puteau să zboare deasupra unei zone, să identifice ținte și să le atace la comandă.

Toată această tendință de dezvoltare ducea spre o versiune idealizată a războiului clasic, în care armatele se înfruntau abia atingând populația civilă. Hackett și Clancy anticipaseră războaie în care erau implicate armate și forțe navale de anvergură, care luptau prin toată lumea, cu eșecuri și salvări la limită înainte ca situația să fie rezolvată de o combinație de forță brută, fermitate politică și acuitate strategică. Acum se dezvolta o nouă viziune asupra războiului, în care totul se putea rezolva rapid și cu puține victime. Dacă războiul putea deveni unul cu impact mare și cu număr mic de victime, atunci ar fi fost admisibil social și putea fi păstrat ca instrument politic. Când războaiele erau duse la scară industrială, cu armate de masă lansate una împotriva alteia și cu societăți întregi prinse în derularea lui, suferința era general împărtășită și, în principal, anonimă. Niveluri ale numărului de victime militare, dar și civile, care în trecut ar fi fost tolerabile într-un bilanț general, acum apăreau ca excesive sau disproporționate.[16] Imaginile teribile și poveștile personale sfâșietoare au creat o democratizare a victimelor. Cei uciși, inclusiv din rândurile personalului propriu, au dobândit egalitatea ca victime deoarece – în general – ei nu erau personal responsabili pentru violența care îi distrusese. În campaniile duse de forțe specializate, de voluntari, cazurile de morți și răniți ieșeau mai mult în evidență. Invocarea considerațiilor strategice mai înalte putea să pară lipsită de sensibilitate și fără inimă. Sensibilitatea occidentală la problema victimelor a creat o logică strategică proprie. Aceasta a condus la o prezumție puternică a militarilor că sprijinul popular avea să scadă odată ce s-ar fi înregistrat un număr semnificativ de victime.[17] Dacă pierderile masive de vieți nu mai trebuiau tolerate ca fiind o consecință inevitabilă a războiului, obiectivul urma să fie scoaterea din luptă a structurii militare a inamicului folosind forța minim necesară. În 1993, Statul Major Interarme al SUA a insistat că: „În orice situație, forțele militare ale SUA trebuie să fie capabile să efectueze operațiunile rapid, cu o mare probabilitate de succes și cu risc minim de victime americane".[18] Nu trebuiau să fie mai multe resurse cheltuite, bunuri distruse și sânge vărsat decât ar fi fost absolut necesar pentru a atinge obiectivele politice specificate. Unul dintre rezultate a fost că s-a pus mai mult preț pe protecția forțelor proprii decât pe obiectivul propriu-zis al misiunii. Aceasta a afectat modul în care Statele Unite au abordat desfășurarea forțelor, ca și cum acestea trebuiau ferite din calea răului.[19] Chiar și atunci când operațiunile erau mai puțin discreționare, ca în Afghanistan și Irak, cu guvernul insistând că succesul militar era vital, aversiunea față de înregistrarea de victime a încurajat o amprentă relativ mică la sol și o utilizare mai mare a puterii aeriene.

Noile tehnologii care au inspirat revoluția în afaceri militare au fost lăudate ca promițând o întoarcere la războaiele decise prin bătălii între armate regulate. În astfel de războaie nu doar că aveau să fie feriți civilii, dar victimele din toate taberele urmau să fie reduse la minimum. Cu armele potrivite, țintele puteau fi alese doar în funcție de relevanța lor militară. Pentru că loviturile puteau fi lansate de la mare distanță și din locuri relativ inaccesibile atacurilor inamicului, riscurile la care erau expuși cei care făceau lansările erau minime. Aceasta era adevărat indiferent dacă era vorba de rachete de croazieră lansate de pe submarine sau din avioane. Venea totodată în sprijinul ideii că forțele armate trebuiau folosite ca un instrument de precizie, nu ca unul bont, și puteau fi direcționate împotriva forțelor armate ale inamicului cu un minim de pagube colaterale

aduse vieții și proprietății civililor. Nu era nevoie ca nevinovații să fie expuși riscului, fie din greșeală, fie deliberat.

Ca formă idealizată de război, aceasta se potrivea de minune cu preferințele americanilor. Dar tocmai din acest motiv era puțin probabil să fie urmată și de alții. Tehnologiile și conceptele din spatele RMA au ajuns să fie aplicate în contexte foarte îndepărtate de cele pentru care fuseseră luate în considerare inițial. Michael O'Hanlon remarca în 2000, nu cu mult înainte ca aspectul acesta să devină dureros de vizibil, că, în locul unor situații care să scoată în evidență aceste beneficii, forțele amricane puteau să se confrunte în schimb cu inamici ale căror trupe „sunt amestecate în rândurile populației civile și cu situații de luptă în care unități inamice relativ nesofisticate să aibă prilejul de a prinde în ambuscadă trupe americane sau de a le planta dispozitive capcană și mine pe căile probabile de înaintare".[20] În loc să angajeze alte armate regulate în vreo bătălie de anvergură, militarii americani au fost nevoiți să-și demonstreze valoarea confruntându-se cu terorismul și războiul de gherilă în Afghanistan și Irak.

Mai mult, analizele abstracte pe marginea RMA privind războiul viitorului nu abordaseră efectiv problema luptei în zone urbane. Până în epoca modernă, orașele, cu zidurile și apărările lor elaborate, au reprezentat în permanență o provocare strategică importantă, până la punctul în care armatele erau nevoite să-și întrerupă avansul în interiorul unei țări ca să le asedieze. Ca rezultat al extinderii masive a orașelor și în condițiile în care armatele se micșorau numeric, orașele au devenit prea mari ca să fie încercuite și izolate. Perspectiva alternativă a luptei pe străzi și străduțe nu era deloc atrăgătoare. Clădirile le ofereau luptătorilor inamici posibilități să se ascundă, să pună la cale ambuscade sau să plaseze lunetiști. Încercările de a-i scoate de pe poziții cu ajutorul artileriei, al bombelor și mortierelor puteau crea moloz, care îngreuna mișcările și le oferea apărătorilor noi ocazii.

Orașele reprezentau așadar o provocare pentru aspirațiile RMA. Structurile lor obstrucționau senzorii și reduceau posibilitățile de manevră. Forțele erau nevoite să se împartă în grupuri în timpul deplasării pe străzi și din această cauză erau mai greu de coordonat. Din cauză că lupta urbană tindea să consume mari cantități de muniție, ea punea probleme logistice suplimentare. Confruntarea cu jucători multipli și cu mișcări bruște sporea stresul și frustrarea. Și totuși, în conflictul modern, orașele erau greu de evitat. „Tânjim după lupte cavalerești pe câmpii înverzite", remarca Ralph Peters, și totuși „câmpurile de luptă cele mai probabile sunt peisajele urbane pline de gunoaie, unde aerul e groaznic și omenirea se degradează." Înainte ar fi putut să fie jungle și munți, dar acum orașele erau „citadele ale celor nemulțumiți și de neîmpăcat". Aici războiul putea să fie și pe verticală, și pe orizontală, „urcând în turnurile de oțel și beton, și coborând în canale, tuneluri de metrou și rutiere, tuneluri de comunicații și altele asemenea".[21]

Nu era o perspectivă care să fie primită cu entuziasm. În istorie, marile bătălii pentru orașe au fost dureroase. Stalingrad este doar un exemplu de cât de greu este să înfrângi niște apărători încăpățânați. În Vietnam, pușcașii marini au suferit pierderi grele în lupta pentru controlul orașului Hue, comparabile cu unele dintre cele mai dure confruntări din al Doilea Război Mondial în Pacific. Mai recent, forțele americane au fost greu încercate în Beirut și Mogadiscio. Toți analiștii au menționat experiența dureroasă a rușilor la jumătatea anilor 1990 în capitala cecenă Groznîi, unde au suferit pierderi înspăimântătoare fără să reușească să învingă milițiile rebele. Un studiu din 2001 a apreciat că ambele cazuri istorice, precum și exercițiile militare sugerează că ar fi nevoie de o companie de trăgători (100–200 de indivizi) ca să ocupe în 12 ore un cvartal apărat dintr-un oraș. Și aceasta cu un nivel inacceptabil de 30–45 la sută pierderi.

Supraviețuitorii aveau să fie epuizați și fizic, și emoțional, iar armatele occidentale moderne, bazându-se mai mult pe voluntari decât pe recruți, duceau lipsă de rezerve. Posen a atras atenția că armata americană activă avea, la momentul respectiv, „doar în jur de ۱۸۰ de companii de trăgători" și alte 60–70 la pușcașii marini. O divizie de infanterie terestră sau de la marină are 27 de companii de trăgători; o divizie de blindate, o duzină.[22] În 2016, aceeași idee a fost evidențiată prin observația că „numărul soldaților americani instruiți pentru luptă corp la corp este doar puțin mai mare decât cel al polițiștilor din New York".[23]

Dacă americanii se lăsau atrași în orașe, avertiza generalul Robert Scales în 1996, toate avantajele lor militare aveau să fie neutralizate. El a înlăturat posibilitatea ca forțele occidentale să poată face un oraș de nelocuit bombardându-l cu proiectile. În schimb, a insistat să se facă tot posibilul pentru evitarea luptei urbane directe, eventual prin împiedicarea forței inamice să se retragă într-un oraș, iar, dacă nu se putea asta, prin instituirea „unui cordon larg în jurul orașului și controlul zonei rurale înconjurătoare". Scopul era izolarea orașului de lumea exterioară. „Toate căile de acces, inclusiv cele aeriene, maritime și terestre vor fi blocate", în timp ce „coaliția avea să caute să controleze sursele de hrană, electricitate, apă și serviciile de salubritate." Informația care intra în oraș avea să fie și ea controlată. Dacă trebuia să fie atacat ceva din oraș, obiectivul urma să fie lichidat cu rachete de precizie. Pe scurt, el lua în considerare o versiune modernă a unui asediu.[24]

Când Statele Unite se pregăteau să intre în Afghanistan, secretarul Apărării Donald Rumsfeld a explicat că avea să fie un nou tip de război, „ca nici un altul dintre cele cu care s-a confruntat națiunea noastră".[25] La vremea aceea, el nu anticipa că va dura atât de mult. În schimb, a văzut ocazii de a demonstra că era posibil să fie câștigat viitorul război folosind doar o forță modestă, câtă vreme aceasta era susținută de cele mai avansate capacități „transformaționale". În schimb, Statele Unite s-au pomenit luptând alături de aliații lor în războaie în care au fost atrase în Afghanistan și Irak, și care aveau propriile asemănări cu Vietnamul. Era un contrast izbitor cu genul de război anticipat de RMA. În loc să fie un inamic propriu-zis – „un competitor omolog", în jargon – adversarul adopta tactica tradițională a războiului de gherilă. Războaiele rezultate au fost descrise drept „asimetrice".[26] Un război simetric implică doi beligeranți de capacități similare. Rezultatul final este determinat de micile diferențe care câștigă importanță, cum ar fi instruirea superioară, priceperea tactică, imaginația strategică, inovația tehnică sau capacitatea de a mobiliza resursele naționale. În astfel de cazuri, învingătorul apare prin uzură, când suferința atinge un nivel la care micile rezerve de putere rămase pot face diferența. Prin contrast, într-un război asimetric, beligeranții au capacități destul de diferite și priorități contrarii, rezultatul fiind determinat de capacitatea superioară a uneia dintre tabere de a găsi punctele slabe ale capacităților celeilalte.

La început, totul a mers conform planului. O forță de invazie relativ mică, susținută de lovituri aeriene avansate, a copleșit forțele irakiene slabe și demoralizate. Și în Afghanistan, și în Irak, etapele inițiale ale războiului au fost asimetrice doar în sensul că erau complet unilaterale, talibanii și irakienii încercând să lupte în stilul armatelor regulate împotriva singurei superputeri din lume. În cazul luptelor din 2001 din Afghanistan și din 2003 din Irak, inamicului îi lipseau organizarea și numărul de combatanți pentru o apărare urbană fermă. Luptele au fost mai puțin teribile decât se anticipase. Mai târziu, pe măsură ce insurgențele s-au extins, orașele au ajuns să prezinte diferite tipuri de pericole. Mediul era potrivit războiului de gherilă, cu posibilități de

revolte, ambuscade și bombe improvizate, expunând trupele la hărțuiri și stres care le făceau să reacționeze uneori disproporționat și contraproductiv.

Până la urmă, militarii americani și-au dat seama că scenariile lor erau pentru tipul greșit de război.[27] Guvernul american fusese avertizat că avea să fie nevoie de o forță de invazie de 500 000 de oameni pentru a menține ordinea odată ce vechiul regim irakian era înlăturat.[28] Avertismentele fuseseră respinse. Rezultatul a fost că Statele Unite și aliații lor au luptat doar cu o parte din forțele necesare, asta până la „valul" din 2007, când au profitat de o situație politică mai favorabilă. Lecția a fost că în acest tip de război erau importante și cifrele, cu tot echipamentul avansat care era acum disponibil pentru trupele americane.

Inamicii lor se bucurau deseori de sprijin local consistent, aveau legături cu mișcări politice de masă și beneficiau de o libertate de mișcare considerabilă. În loc de o confruntare relativ civilizată, dusă profesionist de forțe regulate bine instruite, lupta îmbrăca iarăși forme obscure, subversive, de insurgență și terorism. Inamicul nu făcea concesia de a oferi ținte care să poată fi atacate cu lovituri de precizie. În schimb, milițiile recrutate din păturile nemulțumite ale societății ieșeau și intrau la loc în comunitatea civilă, cu strategii menite să maximizeze suferința. Se bazau pe asasinarea personajelor politice de rang înalt sau pe atacuri nediscriminatorii împotriva civililor ori pe sabotarea infrastructurii critice și pe ambuscade vizând patrulele militare ori de poliție. Rebelii preferau să rămână ascunși și unele cazuri erau chiar dispuși să accepte o moarte de martir, ca bombe umane. Spre deosebire de armatele tradiționale, insurgenții nu erau interesați să păstreze teritoriu, pentru că prioritatea lor era mai degrabă timpul decât spațiul, acesta permițându-le să câștige sprijin în timp ce inamicul era secătuit de răbdare și de credibilitate. Reveneau toate clișeele războiului de gherilă, păstrate vag în memorie din anii 1960, despre adversarul care se ascundea în umbră și despre tactica atacurilor fulgerătoare urmate de o retragere imediată. Americanii și aliații lor erau prinși într-o formă de război prelungită, mizeră și dezamăgitoare – opusul celei idealizate de Revoluția în Afaceri Militare și exact genul pe care sperau să îl evite.

Deoarece Statele Unite luaseră inițiativa de a înlătura regimul, angajamentul lor era mult mai mare decât dacă ar fi intervenit ca să calmeze o situație deja agitată. Împreună cu Marea Britanie, erau o putere de ocupație și apoi, chiar după instalarea unui nou guvern irakian, au acceptat responsabilitatea de a-l ajuta până când ar fi putut să se descurce pe cont propriu. Guvernele irakiene trebuiau să îndeplinească standarde politice care să le facă demne de sprijin. Cu toate că era o țară divizată care suferise ani întregi efectele unei conduceri brutale și ale unor calamități, și ea urma să aibă un guvern reprezentativ care să respecte drepturile omului. Succesul în această privință ar fi transformat Irakul într-un far călăuzitor pentru întreaga regiune. Președintele George W. Bush și premierul britanic Tony Blair au ales această temă. În 2004, în timp ce promova democrația ca soluție pentru numeroasele probleme din Orientul Mijlociu, inclusiv din Irak, Bush a insistat că „motivul pentru care sunt atât de ferm în privința democrației este că democrațiile nu pleacă la război una împotriva alteia.... Și acesta este motivul pentru care sunt puternic convins că pentru Orientul Mijlociu, Orientul Mijlociu extins, calea de a merge înainte constă în promovarea democrației."[29]

Până în 2005, era evident că irakul nu doar că nu mergea înainte, dar era copleșit de probleme multiple, cu o serie de conflicte care se desfășurau simultan, între comunități și în interiorul lor, forțele coaliției suferind cu regularitate pierderi. Oarecum trezite la realitate de această experiență, infanteria terestră și marină a SUA au decis să revizuiască Manualul de instruire privind contrainsurgența (FM 3-24). Conrad Crane, profesor la

Institutul de Studii Strategice al armatei SUA, a coordonat inițiativa.[30] Înainte de angajarea SUA în Irak, el avertizase că armata americană nu învățase lecțiile cuvenite din Vietnam. În schimb, conducerea militară tratase Vietnamul ca pe o aberație care trebuia să nu se mai repete niciodată, în loc să se pregătească pentru ceva cât de cât similar.[31] Lipsa de pregătire a fost evidentă în graba declanșării Războiului din Irak, cu prea puțină atenție acordată „profundelor diferențe religioase, etnice și tribale care domină societatea irakiană". Crane a avertizat că „forțele americane ar putea fi nevoite să gestioneze și să tranșeze conflicte între irakieni pe care le abia dacă le înțeleg". O strategie de retragere avea să necesite un grad de stabilitate politică greu de atins, date fiind „populația fragmentată a Irakului, instituțiile politice slabe și înclinația către guvernare prin violență".[32]

Crane a primit misiunea realizării proiectului de manual, pentru care și-a strâns o echipă consistentă de colegi cu vederi similare.[33] Era un grup adunat în jurul generalului David Petraeus, care era sponsorul principal, fiind nemulțumit de proasta gestionare a situației din Irak după invazie. Manualul evita scenariile rigide și permitea flexibilitate în interpretarea recomandărilor oferite. Esența mesajului era că aceasta era, în principal, o acțiune politică. Rolul militarilor era să câștige sprijin pentru guvern. Aceasta necesita învățare și adaptare.

Neobișnuit pentru un astfel de exercițiu, la el au participat cadre universitare și a fost publicat, până la urmă, în presa academică.[34] Sarah Sewell de la Harvard, specialistă în drepturile omului, a pledat pentru beneficiile dezvoltării legislației internaționale referitoare la drepturile omului, reținere în folosirea forței militare și mai multă încredere în misiunile polițienești convenționale. Mai controversat, antropologul Montgomery McFate a încurajat ridicarea nivelului de cunoaștere culturală ca mijloc de evitare a greșelilor prostești. Colaborarea atât de strânsă cu armata nu a fost bine văzută de alți antropologi, reînviind mai vechea dispută dacă diminuarea efectelor vătămătoare ale războiului îl făcea mai acceptabil și mai ușor de înțeles.[35] Și totuși un grup de cercetători era absent. Stathis Kalyvas a remarcat că „manualul reflectă un impact zero în domeniul cercetării științelor politice". Aceasta, considera el, era din cauză că științele politice abordau, în general, cauzele, durata, finalul și perioada imediat următoare războaielor civile și mai puțin conținutul lor. În plus, „cercetătorii științelor politice, inclusiv practicienii în general, nu au reușit până acum să producă rezultate uimitoare". El se îndoia că „descoperirea cea mai importantă a econometriei, de exemplu, și anume faptul că țările sărace se confruntau cu un risc mai mare de război civil, i-ar fi impresionat pe autorii manualului (sau le-ar fi fost de vreun folos)". La fel se întâmpla cu presupusul rol central al resurselor naturale, care susținea categoric prezumția „nedreptății" și minimaliza „lăcomia".[36]

În schimb, Manualul de contrainsurgență a fost plasat ferm într-un curent tradițional de gândire a revoluțiilor, insurgențelor și războaielor de gherilă ce mergea înapoi la T.E. Lawrence și Mao Zedong, cu o ușoară înclinație în direcția ofițerului francez David Galula, care a elaborat teorii ale insurgenței în timpul războiului dus de Franța pentru păstrarea Algeriei, în anii ۱۹۵۰.[37] Din această tradiție a venit concentrarea pe separarea militanților inamici de restul populației. Guvernul urma să fie făcut mai atractiv prin reforme, în timp ce cauza insurgenților avea să fie prezentată ca fiind fără speranță. Pentru aceasta, violența trebuia să fie controlată, departe de abordarea militară instinctivă a uciderii cât mai multor militanți cu putință, concentrarea urmând să fie pe efectele politice. Folosirea puterii de foc letale era descrisă acum drept „cinetică", făcându-se astfel distincția de formele de putere mai „soft".[38] „Cinetica" avea rolul ei, dar dacă era folosită în exces risca să atragă și mai mulți oameni în rândurile inamicului.

Autorii au avut grijă să evite referirile la „inimă și minte", o expresie care de acum purta încărcătura rămasă din Vietnam, de încercare eșuată de inginerie socială. Scopul era schimbarea comportamentului, dar expresiile de genul „morcovul și bățul" (stimulent și pedeapsă) au fost și ele evitate, ca fiind prea simpliste. Pentru a surprinde esența, abordarea non-cinetică a fost descrisă ca fiind „centrată pe populație", opusă celei „centrată pe inamic". Nu aveau să existe reguli stricte și cu aplicare rapidă. Acțiunea trebuia să țină seama de context. Ofițerii trebuiau să se gândească în ce mod ar putea să-și protejeze forțele fără să-i facă pe oameni să se simtă mai puțin în siguranță și când era mai bine să nu facă nimic, chiar în fața unei provocări puternice. Documentul recunoștea, de asemenea, problema inerentă cu care se confruntau cei veniți din exterior și a căror poziție, cel puțin în prima instanță, depindea de superioritatea puterii militare. „Până la urmă, toate armatele străine sunt văzute ca intruși sau ocupanți; cu cât se face mai repede efortul pentru tranziția la instituțiile NG [națiune gazdă] fără compromisuri inacceptabile, cu atât mai bine."

Obiectivul cheie era separarea militanților inamici de populație, în parte mărind atractivitatea guvernului prin reforme și demonstrând, în același timp, lipsa de speranță a cauzei insurgenților. Mai mult, latura violentă a ecuației trebuia să fie selectivă și țintită cu atenție, în locul uciderii printr-un efort aleator care ar fi probabil contraproductiv pentru că ar împinge mai mulți oameni spre rândurile inamicului.

Credibilitatea documentului a avut mult de câștigat de pe urma faptului că a fost urmat de o întorsătură favorabilă în Irak în 2007, ca rezultat al faptului că al-Qaeda era tot mai rău văzută de sunniți și al resurselor suplimentare desfășurate ca rezultat al „valului", combinate cu conducerea lui Petraeus. Episodul a arătat că societatea civilă irakiană era mai complicată decât simpla distincție elite–masă pe care se bazau teoreticienii revoluțiilor în analizele lor privind diferențele etnice prin care politicienii occidentali încercau să înțeleagă situația locală. Pe lângă împărțirile generale în sunniți, șiiți și kurzi, mai existau loialități tribale și sătești, precum și față de unii conducători locali cu legături în cercurile politice importante. Loialitățile puteau să fie fluide și flexibile, grupările erau predispuse la rupere, iar autoritatea politică avea mai multe niveluri. Așadar nu a fost vorba de o schimbare a atitudinii oamenilor, în general, care a dus la un sprijin mai puternic al sunniților pentru lupta împotriva al-Qaeda, ci de înțelegeri negociate de liderii sunniți locali cu armata americană.

Documentul a fost țința a numeroase critici. Cea mai importantă a fost că existau tehnici de contrainsurgență care, dacă erau aplicate corespunzător, puteau răspunde la dinamica inoportună a insurgenței, având în vedere că exista un număr foarte mare de factori ce influențau toate aceste conflicte.[39] O alta, la care vom reveni, era că stabilea ținte imposibile pentru acțiunea politică. Criticii abordării aveau să argumenteze ulterior că Petraeus și strategia lui fuseseră favorizați de circumstanțe politice asupra cărora aveau prea puțin control și de elaborarea unor scenarii înșelătoare cu privire la ce a mers bine pentru britanici în Malaya și prost pentru americani în Vietnam.[40] Pentru cei care vedeau inamicul ca fiind implacabil și fanatic, această abordare era, pur și simplu, inconsistentă.[41] Pentru cei de această părere, singura strategie plauzibilă consta în uciderea militanților până când efectivele lor erau epuizate și ei erau demoralizați. Autorii au replicat că ei nu puneau la îndoială importanța elementului cinetic, ci considerau doar că elementelor non-cinetice ar trebui să li se acorde importanța cuvenită.[42]

În practică, provocările se învârteau în jurul naturii relației dintre guvern și popor. Scenariul recomanda mai mult efort pentru studierea și aprecierea culturii locale, ca și

pentru rezolvarea nemulțumirilor, astfel încât oamenii să fie convinși să sprijine un guvern până atunci nepopular. În sprijinul acestei idei venea un optimism fundamental, că aceasta era parte a unui efort de „a face acele societăți împotmolite în obiceiuri învechite și în autoritarism să progreseze pe drumul îmbunătățirii socio-economice și al dezvoltării democratice.“[43] Dificultatea în acest caz era că reformele puteau fi implementate doar de elitele locale, care erau deseori beneficiarii structurilor ce aveau nevoie de reformă.

Mai exista un punct de vedere. Acesta accepta că o parte a populației, dacă nu toată, avea să fie întotdeauna ostilă guvernului, dar, dacă i se făcea viața suficient de grea, putea fi convinsă să nu sprijine o rebeliune. Pe această bază, cea mai eficientă strategie în situația insurgenților era să nu atragi oamenii de partea ta, ci să îi faci să nu mai fie de partea teroriștilor.[44] Cei care au făcut observația nu recomandau această abordare pentru Statele Unite și aliații lor. Ideea era că, din cauză că nu puteau să adopte o asemenea strategie, eforturile lor erau sortite eșecului, nu în ultimul rând pentru că nici alternativa câștigării sprijinului populației nu putea să reușească.

Capitolul 18

Rolul barbariei

Întâmpină cu focul cel foc ce-a dat pe noi;
Amenință pe acela ce amenință;
privește cu-ncruntare ochiul la noi ce se încruntă.
SHAKESPEARE, *Regele Ioan*; actul V, scena I

A existat un contrast interesant între filmele turnate în cursul Războiului din Irak și cele din perioada Vietnamului. Dacă principalul film din epoca Vietnamului, *Beretele verzi*, a fost unul propagandistic, nu a existat nici un film comparabil despre Irak, deși au circulat cu regularitate zvonuri că s-ar putea face unul despre bătălia din 2004 pentru orașul Fallujah. Spre deosebire de Vietnam, au fost turnate multe alte filme despre cum se derula războiul câtă vreme acesta era încă în curs – Barker a identificat douăzeci și trei de filme despre Războiul din Irak. De exemplu, *Hurt Locker* (*Misiuni periculoase*, 2008), despre un specialist în dezamorsarea bombelor, a întrunit aprecierea criticilor și a cunoscut succesul la Oscaruri, deși a fost, în general, apolitic. Cele mai multe au trecut însă neobservate și deseori au pierdut bani, prinse în capcana emoțiilor contradictorii provocate de Irak. Perioada imediat următoare atacurilor din 11 septembrie a stimulat sentimentele patriotice, dar acestea erau cuplate cu îndoieli profunde privind necesitatea războiului și rezultatul posibil al acestuia. Reacția la Vietnam a fost punerea sub semnul întrebării a motivațiilor Statelor Unite și a legitimității rolului armatei. În cazul Irakului, reticențele privind strategia guvernului erau inevitabile, dar era mai problematic să pui la îndoială competența și motivele armatei. Aceasta a făcut ca discuțiile legate de comportamentul brutal față de irakieni să fie transpuse rațional ca reacții la stresul luptei. „Criza privind rolul Americii în Irak", constata Martin Barker, „este exemplificată, mai mult decât orice altceva, de fisurile apărute în imaginea «soldatului» american." Soldații puteau să apară ca fiind „grosolani, misogini și rasiști" când erau în afara serviciului, însă „din momentul în care păşeau pe străzile Irakului deveneau inocenți, dezorientați și deznădăjduiți". Efectul net era, ca și în cazul Vietnamului, evidențierea răului pe care războiul îl provoca indivizilor, la fel de mult ca și țărilor, indiferent cât de mulți veterani s-ar fi plâns că sunt prezentați, de regulă, ca fiind „drogați, epuizați și stresați dincolo de orice limită".[1]

Relativ limitate, războaiele discreționare aveau efect, în țările occidentale, și asupra atitudinilor față de pierderile din rândul militarilor. Când războaiele erau duse la scară industrială, cu armate de masă aruncate una împotriva alteia și întregi societăți prinse în derularea lor, suferința era larg răspândită și totodată, în general, anonimă. Niveluri ale numărului de victime militare și civile care în trecut ar fi fost considerate tolerabile într-un bilanț general apăreau acum ca excesive sau disproporționate.[2] Ideea că unele vieți erau mai dispensabile decât altele – luptătorii combatanți mai mult decât necombatanții inocenți, oricine din tabăra inamică mai mult decât cineva din tabăra proprie – s-a demodat. Imaginile puternice și poveștile personale sfâșietoare au creat o democrație a victimelor. Cei uciși, inclusiv din rândurile propriilor militari, au căpătat egalitate ca victime, deoarece, în general, nu erau personal responsabili pentru violența care îi

lichidase. În campaniile duse de forțe de voluntari specializați, morțile și rănirile individuale ieșeau și mai mult în evidență. Evocarea considerațiilor strategice mai largi putea să pară lipsită de sensibilitate și de suflet.

Chestiunea tratamentului inuman aplicat irakienilor era una sensibilă deoarece, chiar mai mult decât în Vietnam, contrazicea doctrina oficială. O parte esențială din cadrul normativ și legal spunea că, oricare ar fi fost obiectivele acțiunii militare, trebuia avut grijă să se mențină un nivel redus al tuturor victimelor, mai ales civile. Era greu de respectat această distincție în confruntarea cu un inamic capabil să se amestece ușor cu populația locală. Aceasta reprezenta o ruptură de trecut. În războaiele de dinainte era de înțeles, chiar dacă regretabil, că victoria trebuia obținută prin orice mijloace și că uneori aceasta putea însemna să faci rău populației civile. Crima era să începi războiul. Cei care atacau n-ar fi trebuit să fie surprinși dacă existau consecințe oribile.

Terorizarea populațiilor cu scopul de a se supune făcea de mult parte din logica și a cuceririi, și a menținerii ordinii. În secolul XX, puterea aeriană a permis atacarea civililor independent de campaniile de cucerire, motivată prin dorința de răzbunare sau prin nevoia de a intimida. Aceasta a condus la crearea armelor nucleare, cu detașarea completă a distrugerii de cucerire. Folosirea lor presupunea distrugerea a ceea ce putea fi cucerit. Ele erau păstrate ca o formă de intimidare de rezervă, raționalizate prin teoria descurajării și capabile să provoace distrugeri teribile altor societăți, dar nu era evidentă altă valoare strategică în afara descurajării. Masacrarea deliberată a civililor era compromisă, ca neservind vreunui scop militar. Analiza efectelor marilor raiduri aeriene din al Doilea Război Mondial a arătat că bombardarea marilor centre urbane dăduse prea puține rezultate, confirmând raționamentul.[3] Lecțiile esențiale erau că societățile preferau să absoarbă pedeapsa în loc să capituleze, iar uciderea inocenților făcea ca populațiile să se întoarcă împotriva făptașilor. În acest mod, dilemele morale se atenuau. O abordare sălbatică și lipsită de reținere a războiului nu ar fi fost doar reprobabilă, ci și contraproductivă.

O linie de gândire similară s-a dezvoltat și în cazul războaielor civile. Deși au existat numeroase precedente încă din primele secole, ideea că uneori populația trebuia tratată cu cruzime a evoluat în contextul campaniilor coloniale din secolul al XIX-lea și al Războiului Civil American. Calitățile coercitive ale puterii aeriene au fost explorate prima dată în abordarea rebeliunilor coloniale (primele bombe lansate din avion au fost în lupta Italiei cu Imperiul Otoman pentru controlul Libiei, în 1911). În 1920, britanicii s-au confruntat cu o revoltă în Irak și, neavând suficiente trupe ca să o înăbușe, au optat pentru puterea aeriană. Strategia a fost descrisă ca „identificarea celui mai inaccesibil sat al celui mai puternic trib dintre cele care se dorea să fie pedepsite". Se recunoștea că atacarea „susținută și necruțătoare" a oamenilor, a caselor, a recoltelor și a vitelor era brutală, dar reprezenta modalitatea de a se asigura că lecția fusese învățată. Proiectul de manual pentru Folosirea forței aeriene în Irak constata că, în 45 de minute, „un întreg sat ... putea fi efectiv ras de pe fața pământului și o treime din locuitorii lui uciși de patru sau cinci dispozitive care nu le ofereau nici o țintă reală, nici un prilej de glorie sau de lăcomie".[4] Sir Aylmer Haldane, ofițerul comandant, a îmbrățișat opinia convențională că doar pedepsele aspre aveau să-i impresioneze pe arabi. Metoda lui preferată era incendierea satelor. Cea mai bună modalitate de a face asta a fost discutată într-o anexă a memoriilor lui din cariera militară, unde recomanda trimiterea de echipe separate care să dea foc la case, să jefuiască, să distrugă și să ardă recoltele, precizând că putea să fie nevoie în jur de o oră ca să fie făcută treaba cum se cuvine.[5] Chiar și după al Doilea Război Mondial, puterile occidentale au fost destul de brutale când s-au confruntat cu

insurgențe, fie că a fost vorba de francezi în Algeria, de britanici în Kenya sau de americani în Vietnam.

Doctrina contrainsurgenței s-a schimbat în timp. Au ajuns la modă strategiile „centrate pe populație", care respingeau uciderea arbitrară și pedeapsa colectivă. Și totuși, circumstanțele puneau deseori la încercare doctrina. Oricare ar fi fost intențiile, civilii ajungeau să fie prinși în schimburi de focuri sau loviți ca urmare a informațiilor greșite ori atinși de proiectile rătăcite. Ca expresie a acestui risc, încă din timpul Războiului din Vietnam a început să fie folosit conceptul de „pagube colaterale". El recunoștea că exista o așa-numită „imunitate necombatantă", ceea ce însemna că populația civilă trebuia ferită, dar și că proiectilele ce aveau ținte pur militare puteau să afecteze oameni fără nici un rol în luptă. Uciderea neintenționată a civililor era cumva mai acceptabilă decât dacă ar fi existat o intenție, așadar era „pur și simplu, nerelevantă".[6] În timp însă, scuza că „așa se întâmplă la război" a devenit mai puțin acceptabilă, din cauza așteptărilor că, în războiul convențional contemporan, diferențierea posibilă datorită noilor arme le permitea comandanților să exercite un grad de control extraordinar. Așadar era foarte probabil ca orice ucidere a civililor să fie condamnată ca o acțiune premeditată, nu ca un accident nefericit.[7]

Legislația umanitară internațională se concentra din ce în ce mai mult pe drepturile indivizilor, în dauna celor ale statelor. Dacă legile războiului erau, în general, utilitariste și înclinau în direcția necesității militare, cele privitoare la drepturile omului erau mult mai riguroase în apărarea indivizilor.[8] Le luau apărarea acestora chiar și atunci când acțiunile care îi amenințau puteau fi justificate pe baza legilor normale ale războiului. Pentru armatele occidentale, schimbarea era problematică. În 2001, colonelul de aviație Charles Dunlap a introdus termenul de „lawfare" (război prin lege, folosirea sistemului legal ca armă de război) pentru a descrie modul în care considera el că regulile stricte pentru alegerea țintelor și evitarea victimelor civile erau folosite pentru a stânjeni operațiunile militare occidentale. El a perfecționat definiția într-o „strategie de a folosi – sau de a folosi abuziv – legislația ca substituent pentru mijloacele militare tradiționale cu scopul de a atinge un obiectiv operațional". Aceasta se putea face prin crearea impresiei, fie ea și falsă, că distincția între combatanți și necombatanți era încălcată. În acest sens, apărea ca o formă de război asimetric, permițând militanților să exploateze valorile – și tribunalele – adversarilor lor occidentali fără să țină cont de aceleași normative în propriile operațiuni. Ca exemplu, Dunlap a citat un comunicat din 2007 al NATO din Afghanistan, care promitea că forțele Alianței „nu aveau să deschidă focul asupra unor poziții dacă știau că în apropiere se aflau civili". Aceasta, a argumentat el, le-a dat talibanilor încrederea că, dacă își alegeau pozițiile cu atenție, își puteau continua operațiunile fără să fie deranjați.[9]

Dacă țările occidentale puteau fi trase la răspundere pentru suferințele civililor, aceasta risca să submineze afirmațiile lor că își duceau campaniile din dorința de a-i proteja pe inocenți. Motivele intervențiilor occidentale din anii 1990 au fost tratamentul dur aplicat de guvernul irakian șiiților și kurzilor, iar apoi „purificarea etnică" din fosta Iugoslavie. Această concentrare pe aspectul umanitar a avut consecințe strategice. Abordând problema războiului în termenii suferinței provocate și justificând orice intervenție prin protejarea celor vulnerabili, accentul s-a deplasat de la cauze către consecințe, de la politică spre violență. Bunele și relele dintr-un conflict s-au redus la întrebarea al cui comportament era cel mai scandalos. Raționamentul se putea schimba în funcție de cea mai recentă atrocitate și cădea în confuzie totală atunci când victimele de ieri deveneau ticăloșii de azi. Încheierea luptelor putea să fie obiectivul vital pentru un observator detașat, dar preocupat, în timp ce pentru alte state, cu mize proprii în

conflict, ceea ce conta era mai degrabă cine câștigă, nu cine folosește metodele cele mai brutale.[10] Inevitabil, deplasarea accentului a încurajat totodată părțile în conflict să-și scoată în evidență propriile vulnerabilități și să se victimizeze.

Dacă principalul motiv pentru intervenție era suferința civililor, aceasta a determinat apariția unor imbolduri perverse ale celor care doreau ajutor extern. Dacă singura opțiune era să lupte singuri, scopul ar fi fost să-și convingă inamicul că nu sunt o țintă ușoară, că aveau să lupte până la capăt și să-i lovească pe cei care le voiau răul. Însă o tabără cu șanse de sprijin extern își putea face cunoscute slăbiciunile, mai ales dacă exista posibilitatea ca suferințele percepute prin relatările presei să fie un factor esențial. Această tendință a fost evidentă în 1991, la apărarea orașului croat Vukovar, când au existat sugestii că nu era apărat corespunzător împotriva atacurilor sârbilor deoarece servea obiectivului strategic al guvernului de a câștiga simpatie internațională. În fosta Iugoslavie, nevoia de a dovedi statutul de victimă a făcut ca, după cum spunea Gow, „manipularea prin presă să devină nu doar o completare la angajarea militară, ci un înlocuitor al ei".[11] Masacrele evidente, cum a fost cel din 1995, din orașul bosniac Srebrenica, au făcut ca Occidentul să fie mai dispus să treacă la atac. Când NATO a pornit la război împotriva Serbiei în 1999, din cauza acțiunilor acesteia în Kosovo, cele mai multe întrebări care s-au pus au fost legate doar de cât de dure fuseseră autoritățile în persecutarea populației musulmane.

Astfel, cu toată istoria proprie de strategii punitive, țările occidentale au ajuns la concluzia că asemenea strategii erau pe cât de inumane, pe atât de ineficiente, și trebuia să li se opună. Poziția consensuală, sprijinită de cercetarea academică și îmbrățișată de vârful ierarhiei militare americane, era că „dacă obiectivul urmărit este controlul politic pe termen lung, barbaria se întoarce inevitabil împotrivă".[12] În dezbaterea din jurul Manualului de instruire ٣-٢٤, criticii au susținut că era o naivitate. Date fiind dificultățile câștigării unei populații nemulțumite prin reforme politice, pe care era puțin probabil ca aceasta să le considere credibile, calea cea mai bună de a trata cu o populație rebelă era să li se facă oamenilor viața cât mai grea cu putință, până redeveneau docili. Când Occidentul a îmbrățișat această viziune, în campaniile coloniale și în raidurile aeriene fără restricții, motivația a fost că aceasta era o modalitate de a pune capăt rapid războaielor. Chiar dacă aceasta implica niște masacre, era totuși o cale mai bună – după unele relatări tulburătoare – decât un război prelungit, care putea să nu se încheie efectiv niciodată. Criticii recunoșteau că democrațiilor „le putea fi extrem de greu să ridice nivelul de violență și de brutalitate până la cel care putea să le asigure victoria",[13] precum și că o asemenea strategie era contrară legislației umanitare internaționale. Dar chiar era atât de clar că era sortită eșecului?

Raționamentul strategic, care izvora de la clasicii războiului revoluționar, începea cu dependența grupurilor de gherilă de populația locală. Cea mai cunoscută formulare a fost aceea a conducătorului chinez Mao Zedong, care vorbea despre populație ca fiind „apa" și despre trupe ca fiind „peștii ce trăiesc în ea".[14] Pentru cei care luptau cu o rebeliune, mai ales cu una care depășise punctul în care mai era posibil apelul la loialitățile populației, ideea de „a seca marea" avea o anume atractivitate. Populația civilă era fixă, în timp ce militanții erau mobili. Dacă putea fi mutată populația civilă, atunci militanții ar fi fost expuși. O astfel de strategie risca să atragă condamnarea internațională și pregătea necazuri pe viitor. Dar, pentru guvernele disperate, cu o capacitate mai mare de masacru decât oponenții lor, putea să aibă totuși un sens strategic.

Cele mai multe dintre guvernele care s-au confruntat cu insurgențe puternice în perioada 1945–2000 nu au mers pe această cale, dar în jur de o treime (24 din 75) au

făcut-o. Unul dintre exemple este Guatemala, într-un război declanșat spre sfârșitul anilor 1970, când sprijinul masiv al civililor pentru luptătorii de gherilă a făcut ca armata să se împotmolească. În cele din urmă, guvernul a jurat „să secе marea umană în care înoată peștii gherilei".[15] Rezultatul a fost că populația civilă a fost tratată ca și cum ar fi fost combatantă. Uciderile „nu mai erau „abuzuri" sau „excese" accidentale; dimpotrivă, ele făceau parte dintr-o „campanie de exterminare sistematică, intenționată, masivă, precisă și bine organizată".[16] În unele zone a fost măcelărită cam o treime din populația locală, numărul total al victimelor fiind în jur de 750 000. Un alt exemplu vine din războiul dus de Eritreea cu Ethiopia pentru independență, când populația civilă a fost vizată de guvern, acesta recurgând în special la înfometarea ei.[17] După ce Eritreea și-a câștigat independența în 1991, a dus un alt război cu Ethiopia în 1998 care, chiar dacă a fost sângeros, s-a derulat în principal între armatele combatante.[18] Valentino și colaboratorii au studiat acțiunile grupurilor de gherilă care au terorizat populația civilă din Algeria în anii 1990. Violența nu era motivată de „o ideologie radicală care să justifice exterminarea unei categorii de oameni" sau de setea de sânge, pur și simplu, cum au sugerat numeroși observatori. În schimb, era calculată astfel încât să-i determine pe oameni să nu sprijine guvernul.[19] Eficiența uciderilor în masă stă în rolul de mijloc de înlăturare a opozanților politici, ca în epurările din țările comuniste, sau de înlăturare a populațiilor ostile, mai ales când este dificil să le expulzezi în număr suficient de mare, sau ca modalitate de intimidare a surselor de sprijin din partea civililor.[20]

Exemplul care a atras cea mai multă atenție în anii 2000 și care a fost folosit ca să arate că o abordare dură putea avea succes a fost războiul civil din Sri Lanka. Originile lui merg înapoi în timp în perioada colonială britanică și în primele zile de independență, care au adus cu ele discriminarea și nemulțumirea crescândă a minorității tamile. Luptele au început în 1983, cu revendicarea unui stat tamil independent, condus de Tigrii Eliberării din Tamil Eelam (LTTE) sau Tigrii Tamili. Tacticile Tigrilor Tamili erau brutale și nici forțele srilankeze nu dădeau dovadă de reținere. La sfârșitul anilor 1980, India a încercat să aducă pacea, dar s-a retras după ce un tamil l-a asasinat pe premierul Rajiv Gandhi, în 1991. Tigrii se comportau fără milă cu locuitorii non-tamili din zonele lor și chiar milițiile alternative, tactica lor obișnuită fiind folosirea atentatelor sinucigașe. În 2001 a fost negociat un acord de încetare a focului, dar ostilitățile s-au reluat rapid. Până la urmă, guvernul a lansat o ofensivă fără scrupule, în 2006. Tigrii au fost împinși afară din estul țării și apoi din nord, până când și-au acceptat înfrângerea, în 2009, cu o înțelegere prin care căpătau mai multă autonomie, dar fără secesiune.

După încheierea a ceea ce a fost descris ca „operațiuni umanitare", în 2009, a fost identificat un model srilankez, purtând numele președintelui Rajapaska. Premisa lui fundamentală era că „terorismul trebuie lichidat militar și nu poate fi abordat politic". Printre cele „opt principii ale victoriei" se numărau „voința politică" de a elimina inamicul, disponibilitatea de a spune comunității internaționale „să se ducă naibii" atunci când propunea negocieri ca alternativă, refuzul de a negocia deoarece armistițiile fuseseră folosite în trecut de inamic ca să câștige timp pentru aprovizionare și recuperare, precum și o disponibilitate de a ține restul lumii la distanță prin păstrarea tăcerii asupra operațiunilor și prin controlul presei astfel încât să nu transmită relatări despre victime civile care ar fi putut mări presiunea internațională.[21] Fermitatea cu care guvernul din Sri Lanka a rezistat presiunilor de a negocia a permis desfășurarea fără piedici a campaniei, dar LTTE s-a prăbușit nu doar din cauza duritățiі represiunii, ci și a faptului că era deja slăbită. Zona dominată de LTTE fusese sărăcită și organizația era de-

acum doar „o umbră a celei de altădată, falimentară, izolată, delegitimată, divizată și incapabilă să facă față unei ofensive guvernamentale de orice fel".[22]

Altă campanie importantă a fost cea dusă de Rusia în Cecenia împotriva rebelilor secesioniști. Din 1994 până în 1996, forțele ruse au dus o luptă grea și, în ultimă instanță, inutilă împotriva secesioniștilor. O înțelegere a lăsat capitala Groznîi în mâinile rebelilor, dar acordul privind un nou aranjament constituțional întârzia. În august 1999, cu un nou prim-ministru la cârmă – Vladimir Putin – rușii au decis că trebuia trecut la acțiune fermă. Exista un risc de contagiune, pentru că un grup de rebeli ceceni se mutase în Daghestanul învecinat. La Moscova s-au produs mai multe explozii care au vizat blocuri de locuințe și care au fost atribuite cecenilor (deși au existat suspiciuni serioase că ar fi fost vorba de o operațiune a forțelor de securitate ruse).[23] De data aceasta, metodele rușilor au fost fără milă: raiduri aeriene urmate de coloane de blindate. După o serie de înfrângeri în luptă, insurgenții au recurs la tactici de gherilă, dar erau afectați de divizările interne, în primul rând între facțiunea islamistă și cea naționalistă. Rezistența a slăbit treptat, cu acte ocazionale de terorism.

Au existat mai multe motive pentru succesul Rusiei în această a doua rundă. Unul a fost transformarea conflictului într-unul mai degrabă intracecen, în care s-a angajat o conducere locală care înțelegea țara și era totodată capabilă să preia controlul și să trateze fără milă orice opoziție reziduală.[24] Un al doilea factor a fost folosirea fără constrângeri a puterii de foc. În primul război, rușii au încercat să ocupe orașul cu tancuri și cu infanterie, ca să fie prinși apoi într-un război urban pentru care erau prea puțin pregătiți. În al doilea război, Groznîi a fost bombardat cu artierie și avioane împotriva cărora apărătorii orașului nu aveau posibilități de ripostă.[25]

În ۲۰۱۱, Assad a refuzat orice compromis cu o mișcare pentru reformă din Siria și a început un război civil. Occidentul nu a făcut mai mult decât să acorde un sprijin vag unora dintre grupurile rebele. Regimul Assad nu a avut scrupule în a spulbera rezistența civilă, mai ales odată ce a devenit evident că o tactică mai reținută oricum nu l-ar fi ajutat să recâștige sprijinul popular. În septembrie ۲۰۱۵, forțele ruse au intervenit în Siria ca să-l ajute pe Bashar al-Assad să rămână la putere. Mark Galeotti a descris tactica lor ca o implementare a unei lecții învățate la Groznîi: „Toate războaiele sunt teribile; uneori, arta este să fii tu cel mai teribil".[26] La sfârșitul lui 2016, după un armistițiu care a fost încălcat rapid, avioanele rusești au atacat un convoi de ajutoare destinate orașului asediat Alep. În timp ce acționau ca să-i forțeze pe rebeli să părăsească orașul, rușii încercau să le facă viața cât mai grea tuturor locuitorilor, inclusiv prin bombardarea sistematică a spitalelor. Până la urmă, și locuitorii, și luptătorii rebeli au evacuat orașul. Campania aeriană a rușilor a scos în evidență un aspect deseori neglijat în discuțiile privind impactul dezvoltării armelor de precizie îmbunătățită. Aceasta nu însemna doar că obiectivele civile erau mai ușor de evitat: însemna și că, la nevoie, ele puteau fi atacate mai eficient.

Nu exista nici o lege potrivit căreia existența victimelor avea să-i încurajeze pe oameni să continue să lupte cu îndârjire, după cum nici o lege nu spunea că suferința avea să-i determine să cedeze. Indivizi, care altfel ar fi încercat să treacă neobservați sau s-ar fi limitat la sprijinirea pasivă a guvernului, puteau să se transforme în militanți din cauza pierderii unor rude. Pe de altă parte, comunitățile care le ofereau insurgenților sprijin vital puteau să simtă că nu mai au de ales decât să fugă. Microstudii ale atacurilor asupra populației civile tindeau să confirme că ele puteau avea succes. Printr-o cercetare meticuloasă, Jason Lyall a demonstrat că, atunci când rușii au folosit violența nediscriminată în Cecenia, bombardând satele, efectul a fost lichidarea insurgenței. Le-a

slăbit organizarea locală și capacitatea de a-și desfășura forțele, arătând și că insurgenții nu puteau să-și protejeze oamenii și provocând sciziuni în rândurile lor. Lyall a constatat că loviturile de artilerie erau urmate de o scădere a atacurilor insurgenților, comparativ cu satele aproape identice, dar care nu fuseseră bombardate.[27] Pornind de la această bază, Souleimanov și Siroky au făcut ulterior și alte cercetări referitoare la cei prinși în războiul din Cecenia. Ei au făcut distincție între violența aleatoare care înăsprea atitudinea populației împotriva rușilor și violența „retributivă" ca răspuns la acțiuni ale insurgenților, care era mai instrumentală și mai eficientă, deși efectele ei erau, în general, pe termen scurt și deseori ducea la deplasarea violenței retaliatorii către alte zone.[28]

Alte studii au arătat că exista o diferență în atitudinea populației atunci când străinii recurgeau la violență împotriva civililor, chiar și neintenționat.[29] Atitudinea era mai puțin iertătoare atunci când victimele erau făcute de străini, decât atunci când responsabile erau forțele locale. Un studiu făcut în Afghanistan a arătat că atunci când forțele occidentale provocau vreun rău, sprijinul pentru ele scădea și cel al talibanilor creștea. Reciproca însă nu era valabilă. Violența talibanilor nu făcea prea mare diferență, pentru nici o parte. Talibanii aveau „avantajul echipei care joacă acasă" și era mai probabil să fie iertați.[30]

Chestiunea eficienței strategiei era, în anumite privințe, nerelevantă. În general, în măsura în care era măcar luată în calcul, concluziile urmăreau opinia generalizată în cercurile politice și militare occidentale potrivit căreia o strategie care implică atacuri deliberate asupra civililor este foarte probabil să întărească hotărârea populației victimă. Orice câștiguri pe termen scurt ar fi fost anulate de amintirile dureroase și de dorința populară de răzbunare.[31] Ea era aleasă, de obicei, de guvernele sub presiune mai degrabă din lipsă de ceva mai bun, decât pentru că ar fi crezut-o eficientă. Odată ce începeau, nu aveau altă opțiune decât să o ducă până la capăt, dată fiind nemulțumirea pe care o producea, iar, dacă reușeau, atunci se putea spune că strategia a funcționat cel puțin la un nivel. Un regim dispus să folosească teroarea pentru a-și menține poziția putea să o și facă, dacă nu avea scrupule și dacă nu exista nici o intervenție străină.

Într-un studiu rar despre motivul pentru care reușeau deseori insurgențele, Seth Jones a subliniat importanța sprijinului extern sub formă de informații și de sprijin aerian, dar nu cu forțe convenționale. El a găsit că nu exista nici un câștig de pe urma tacticilor care „pedepseau exagerat populația locală".[32] Barbaria provoca furie și resentimente, așa că, dacă nu reușea să lichideze o rebeliune, atunci guvernul avea probleme și mai mari. Un studiu RAND din 2010 a luat în considerare treizeci de cazuri de contrainsurgență de după 1978, dintre care doar opt au fost victorii clare ale guvernului, în timp ce restul au produs rezultate amestecate, de exemplu concesii importante făcute insurgenților. Studiul a arătat că represiunea și pedeapsa colectivă aduceau uneori beneficii temporare guvernului, dar aceastea tindeau să nu dureze. Ceea ce făcea o diferență reală era sprijinul concret, de exemplu din partea țărilor învecinate, fie că era vorba de personal, de ajutor material, de finanțare, informații sau de adăpost. Ideal era ca acesta să fie cuplat cu sprijinul popular, dar, în principiu, sprijinul concret putea să îl înlocuiască pe cel popular.

Cum acest studiu a venit la finalul unui deceniu în care Statele Unite fuseseră implicate în două operațiuni ingrate, a adus cu el o lecție importantă pentru guvernul american. Foarte multe depindeau de „guvernul națiunii-gazdă", adică acela care avea să fie doborât dacă insurgența reușea. Studiul a descris „democrația, legitimitatea guvernului [și] comunicațiile strategice" ca depinzând de acest guvern al națiunii-gazdă. Fără ele, victoria nu era garantată. „Statele Unite ar trebui să se gândească de două ori înainte să ajute guverne care nu se vor ajuta singure."[33] Cei mai mulți dintre cei care au

studiat problema s-au întors la limitele a ceea ce o putere străină putea face într-o țară în care regimul pe care îl sprijinea era lipsit de legitimitate. Un cercetător care elaborase ipoteze despre importanța culturilor organizaționale în armatele care se confruntau cu insurgențe a avut ocazia să facă un stagiu în Afghanistan. După ce a lucrat cu poliția locală și cu forțele speciale ale SUA, el a ajuns la concluzia că structurile de comandă, doctrina și instruirea adecvată nu serveau la mare lucru în absența unor aliați locali reali: „programul se lovea iar și iar de realitatea locală, în care guvernul era nepopular și intransigent".[34]

Capitolul 19

Vindecare, nu prevenire

M-am gândit deseori că ai nevoie... de un fel de hartă cu mai multe straturi ca să înțelegi războiul civil din Sudan. La suprafață o hartă a conflictului politic, de exemplu – guvernul din nord versus rebelii din sud, și sub ea un strat al conflictului religios – musulmani versus creștini și păgâni; iar sub acesta o hartă a tuturor diviziunilor sectare din interiorul acestor categorii; și sub ea o hartă a diviziunilor etnice – populații arabe și arabizate versus populații nilotice și ecuatoriale – toate acestea conținând o multitudine de subdiviziuni tribale și de clan; și sub aceasta un strat al diviziunilor economice – nordul mai dezvoltat și cu mai puține resurse naturale versus sudul mai sărac, cu zăcămintele lui bogate de minerale și combustibili fosili; și sub acesta un strat al diviziunilor coloniale; și sub acesta un strat al diviziunilor rasiale legate de sclavie. Și tot așa, până când ar deveni clar că războiul, ca și țara, nu este unul singur, ci este vorba de numeroase conflicte: un ecosistem violent, capabil să genereze la nesfârșit lucruri noi pentru care să lupte oamenii, fără să renunțe vreodată la vreunele din cele vechi.

DEBORAH SCROGGINS, *Emma's War (Războiul Emmei)*, 2004[1]

Definiția lui Weber identifica trăsătura esențială a statalității ca fiind monopolul forței în interiorul granițelor și stabilea un indicator clar, chiar dacă limitat, pentru eșecul statului. Acesta era în esență cel adoptat de Grupul de studiu al guvernului SUA privind statele eșuate, care a identificat 136 de astfel de situații în perioada dintre 1955 și 1998. El lua în considerare patru tipuri de crize interne – război revoluționar, război etnic, schimbare ostilă de regim și genocid – iar grupul de studiu a descoperit că între 20 și 30 la sută dintre țării lumii erau în stadiul „eșuat" în anii 1990.[2]

Era de așteptat însă ca statul modern să poată acționa împotriva multor altor criterii. Statele aveau nevoie de capacitate administrativă și de venituri (ca să ducă războaie, dacă nu pentru altceva). În timp, funcțiile lor s-au extins și au inclus furnizarea de servicii de sănătate, educație și asistență socială. Guvernarea lor a trecut de la monarhi la lideri politici mai mult sau mai puțin responsabili în fața adunărilor legislative și a opiniei publice. După 1990, când țările din Europa Centrală și de Est au îmbrățișat democrația și au început să se bucure de creștere economică, a prins teren ideea că exprienta lor putea fi multiplicată în toată lumea într-un proces benign de globalizare, generând cicluri benefice de prosperitate, democrație și pace. În sprijinul ideii a venit faptul că statele noi cele mai de succes, în special din Asia, gravitaseră spre modelul capitalist liberal, sporind încrederea că drumul acesta era cel mai bun pentru toți cei care visau la un viitor mai stabil.

Un stat modern putea fi așadar declarat un eșec în funcție de o serie de criterii. Pe măsură ce organizațiile internaționale au pus la punct indicatori mai sofisticați de eșec sau de fragilitate ca formă de avertizare timpurie, a devenit evident că acest concept era suficient de larg pentru a acoperi numeroase state diferite, cu o gamă variată de probleme. State precum Coreea de Nord, o dictatură care nu a reușit să satisfacă necesitățile poporului, încă mai deținea efectiv monopolul forței în interiorul granițelor lor. Conceptul de stat de succes derivat din experiența occidentală era unul pe care multe state l-ar fi îndeplinit cu greu. Statele își pot dezamăgi poporul în multe privințe și totuși să funcționeze în continuare. Dacă statele erau judecate după criterii tot mai îndepărtate de definiția de bază a lui Weber referitoare la monopolul violenței și la granițe, cu atât

mai multe ar fi fost considerate eșuate.[3] Astfel, Comisia internațională Carnegie pentru prevenirea conflictelor mortale, într-un raport din 1997, a oferit esența răspunsului la provocarea cuprinsă în titulatura ei:

> Aceasta se face prin crearea unor state capabil, cu guverne reprezentative, având la bază domnia legii, cu ocazii economice disponibile pe scară largă, cu rețele de siguranță socială, protecția drepturilor fundamentale ale omului și cu societăți civile robuste.

Nu era vorba atât de un răspuns la întrebare, cât de o reformulare a ei. Același lucru se putea spune despre recomandarea că era important să se reacționeze rapid de îndată ce apăreau semne de tulburări, să existe o abordare cuprinzătoare și echilibrată pentru a diminua presiunile ce declanșează conflicte violente și „un efort extins pentru rezolvarea cauzelor de la baza conflictului", ceea ce ducea iarăși la „securitate fundamentală, bunăstare și dreptate pentru toți cetățenii".[4] Cerința de bază era ca statul să fie întărit suficient de mult pentru a se ocupa de violență și apoi, în siguranță, să strângă impozite și să reconstruiască infrastructura. Consensul a fost surprins de observația lui Francis Fukuyama că edificarea statelor, definită în termenii creării sau ai întăririi instituțiilor guvernamentale, era principala provocare de politică externă, deoarece statele slabe sau eșuate erau „sursa multora dintre problemele cele mai grave ale lumii".[5] Un articol care pleda pentru un efort global mult mai sistematic pentru promovarea bunei guvernări ca „singură cale reală de a obține o pace durabilă" atrăgea atenția că: „Aceste elemente ale slăbiciunii statului constituie amenințări structurale care seamănă cu frunzele moarte ce se acumulează într-o pădure. Nimeni nu știe ce scânteie le va aprinde, sau când."[6]

Una era să stabilești standarde la care statele să aspire și era de bun simț să remarci că, atunci când nu reușeau să facă asta, puteau să apară probleme. O măsură preventivă rezonabilă consta în îmbunătățirea calității guvernării, după care, pe această bază, să se impulsioneze reformele economice și sociale, deși s-a putut observa că sfaturile Occidentului în aceste chestiuni nu aveau întotdeauna efectele dorite. Problema însă, când se analiza chestiunea statului eșuat în contextul contrainsurgenței și al menținerii păcii, era fundalul de violență și de degradare. Consecințele luptelor permanente se puteau vedea în infrastructura avariată și niciodată reparată, în activitatea economică îngenuncheată, în activitatea polițienească minimă și în corupția debordantă, în refugiați în imposibilitate de a se întoarce, servicii de sănătate și învățământ suprasolicitate, în nemulțumirile care mocneau fără satisfacție și în neîncrederea dominantă în orice activitate politică. Provocarea aici ținea mai degrabă de vindecare decât de prevenție. Wendy Brown a explicat nerealismul așteptărilor pe care le putea crea aceasta în critica adusă Manualului de contrainsurgență 3-24:

> Pe scurt, necesită – inclusiv din partea militarilor SUA – un grad de înțelegere și de previziune politică demn de Legiuitorul lui Rousseau, un grad de asigurare a nevoilor umane demn de cele mai înalte aspirații ale imaginarului comunist, un grad de stabilizare prin guvernare demn de Thomas Hobbes sau poate de Immanuel Kant, o abilitate de a „descifra narativele culturale" (expresie din manual) demnă de un etnograf de profesie și o abilitate a manipula aceste narative demnă de Platon. Implică totodată paradoxul de a se îngriji de forța și de legitimitatea a ceea ce sunt deseori niște regimuri marionetă, și asta în timp ce ocupanții sunt încă pe poziții. Totul într-un mediu de revoltă, violență și societăți fragmentate, complexe, cu state slabe sau inexistente.[7]

A fost întotdeauna ceva exagerat în așteptarea ca un stat reconstruit în asemenea circumstanțe deloc promițătoare să fie altfel decât dezamăgitor atunci când este judecat după standardele cele mai înalte. În cel mai bun caz, un lider puternic îl putea face să

funcționeze într-o oarecare măsură, departe însă de o democrație liberală. Odată ce noul regim era suficient de puternic ca să funcționeze independent, era foarte probabil să apară ciocniri cu patronul lui extern, cauzate, de exemplu, de urmărirea unor interese sectare sau de angajarea în practici corupte. Documentele de tipul FM 3-24 presupuneau că interesul americanilor și cel al guvernului gazdă puteau fi apropiate, dar optimismul lor era, în general, exagerat, după cum s-a văzut și în Irak, și în Afghanistan. O intenție de a schimba comportamentul unui stat–client, astfel încât acesta să demonstreze că merita sprijinul primit, presupunea ca orice ajutor să vină însoțit de condiții. Din păcate, odată ce a investit deja resurse considerabile în protejarea și în construirea statului-client, patronul nu risca să îl vadă recăzând în eșec, chiar dacă practicile lui rămâneau lamentabile.[8]

Nu exista o formulă care să funcționeze în toate cazurile. Țări diferite au început din puncte diferite, în termenii capacității lor politice și economice și al moștenirilor lăsate de conflictele din trecut. În unele cazuri, cei care puteau să unifice comunitățile erau liderii politici, alteori produse care puteau asigura venituri. Unele state aveau o istorie a centralizării, cum era, în general, cazul statelor producătoare de petrol, pe când în altele cererile venite dinspre capitală erau, de regulă, ignorate și se dădea mai multă atenție liderilor locali. Unii argumentau că prioritatea numărul unu era ca statul să înceapă să funcționeze, astfel încât să se poată pune sub control violența și să fie organizată activitatea economică. Alții dădeau mai mare importanță construirii națiunii, astfel încât diviziunile să poată fi vindecate și să se insufle un sentiment al scopului comun. Și mai era și chestiunea democrației. Era posibil ca alegerile parlamentare obișnuite să creeze legitimitate și un sentiment de acces la politică absent până atunci, sau dimpotrivă, ar fi accentuat diviziunile, partidele organizându-se tot pe direcții religioase sau etnice, și s-ar limita la a oferi noii clase politice prilejuri de a-și satisface lăcomia?

După cum am semnalat deja, chiar dacă democrațiile stabile au numeroase avantaje, introducerea practicilor democratice în vremuri de agitație politică nu a ajutat întotdeauna cauza ordinii și a stabilității. Democrația era asociată cu alegerile, pentru că aceasta însemna că pot participa toți cetățenii și că existau mai multe opțiuni. Dar erau probleme cu alegerile. Partidele politice tindeau să reflecte diviziunile naționale, iar campaniile lor puteau agrava sentimentele de nemulțumire. În absența instituțiilor puternice, inclusiv a unei justiții independente, câștigarea alegerilor putea fi văzută ca o oportunitate de patronaj și de corupție. Era foarte bine că avusese loc un proces electoral, dar provocarea în aceste circumstanțe era întotdeauna să aibă loc și al doilea.[9] Instalarea democrației ajuta la stabilizarea unei țări, dar numai dacă putea fi întărită și susținută, altfel țara aluneca înapoi în autoritarism și devenea iarăși vulnerabilă la război civil și la puciuri militare.[10]

Necesitatea de a da mai multă atenție părerilor populare însemna că revenea mai puțină exact suveranității statului și granițelor stabilite, încurajând astfel principiul autodeterminării ca o expresie a drepturilor unui popor liber. Odată ce era afirmat acest principiu, era greu de spus unde avea să se oprească. Să afirmi dreptul la autoguvernare împotriva unei capitale îndepărtate și opresive era un lucru, și cu totul altul să insiști că oricărei minorități trebuia să i se permită să se guverneze singură. Un stat nou, detașat de sursa lui, putea să se confrunte în scurt timp cu aceeași problemă, când o minoritate și mai mică ar fi început să-și revendice drepturile și să conteste astfel noile frontiere. Faptul a devenit dureros de evident când Croația și Bosnia s-au desprins din federația iugoslavă și apoi au cunoscut ele însele forme de partiție.

În jurul tuturor acestor chestiuni s-au format categorii cu totul noi de specialiști, unii lucrând pentru guverne și alții pentru organizațiile internaționale, inclusiv diverse agenții ONU, FMI și Banca Mondială. Existau și ONG-uri mari, cum ar fi Comitetul Internațional al Crucii Roșii și Oxfam, și organizații umanitare mai mici, axate pe educație, de exemplu, sau pe ajutarea victimelor abuzurilor sexuale. Acestea se descurcau cum puteau cu proiecte și contracte, oferind instruire și sfaturi despre cea mai bună practică, precum și dezvoltând teorii cu privire la ce ar fi trebuit făcut. Mai erau și cei care se ocupau de probleme de securitate, lucrând pentru ONU, pentru guverne prietene și contractori privați. Alții încercau să obțină demobilizarea și dezarmarea milițiilor, reintegrându-le într-o armată națională, țineau forțele de poliție prost plătite departe de practicile corupte, astfel încât să poată lupta cu infracționalitatea, colaborau cu forțele de poliție locale pentru controlarea cât mai rapidă și de la primele semne a rebeliunilor pe cale să reizbucnească și a insurgențelor.

Exista o oarecare ironie în toate acestea. Multe dintre statele care erau mistuite acum de propriile slăbiciuni apăruseră din colonialism. Prin definiție, o țară care putea fi stabilizată doar prin intervenție externă nu mai era cu totul capabilă să se guverneze singură și foarte probabil se îndepărtase de aranjamentul pe termen lung bazat pe armonie, justiție și consens. Era logic să fie întoarse la o stare anterioară, să se creeze o nouă formă de tutelă care să dea autoritate forțelor internaționale și administratorilor care veneau într-o țară să asigure ordinea și să înceapă reconstrucția, odată ce s-ar fi potolit luptele? Jennifer Welsh, vorbind la un seminar la Oxford, a semnalat o „temă recurentă", potrivit căreia „intervențiile umanitare au, în interiorul lor, implicații imperialiste". Ceea ce putea fi necesar pentru a crea o „stabilitate durabilă" ridica întrebări spinoase nu doar despre autodeterminare, ci și despre răspunderea autorităților de tranziție sprijinite de Occident.[11]

Rolul imperial avea însă implicații privind controlul, chiar dacă realitatea era deseori prinsă în situații greu de controlat, în care cei bine intenționați riscau să fie compromiși. Deborah Scroggins a folosit povestea Emmei McCune ca vehicul pentru explorarea motivelor confuze și efectelor amestecate ale eforturilor umanitare făcute de Occident. McCune lucra pentru o agenție umanitară britanică, era o apărătoare entuziastă a drepturilor omului, a plecat în Sudan în 1988, inițial ca să participe la înființarea de școli, și a murit într-un accident rutier în Kenya, în 1993.

Sudanul și-a câștigat independența în 1956 și apoi a ajuns să prezinte toate simptomele unui conflict de durată: diviziunea între partea nordică a țării, musulmană, și cea sudică non-musulmană (care fuseseră administrate separat de britanici până în 1946); puciuri succesive în capitala Khartoum care au dus la regimuri marxiste, non-marxiste și, în cele din urmă, islamiste; zăcăminte de petrol în Sud pe care Nordul voia să le controleze; acorduri de pace cu durată variabilă; bilanțuri ale victimelor care sfidau orice calcule (estimate, de obicei, în jurul a două milioane); puteri externe care se amestecau, Eritreea, Ethiopia și Uganda susținând Armata Populară de Eliberare din Sudan (SPLA), aflată în fruntea luptei împotriva Nordului.[12]

Când McCune a murit, era măritată cu Riek Machar, un comandant SPLA. Riek a încercat să-l dea jos pe liderul SPLA John Garang, aparent în numele unui „Sudan secular, democratic", ceea ce a dus la lupte crâncene. La sfârșitul anului 1991, forțele lui au ucis în jur de 2 000 de civili la Bor și au rănit alte câteva mii, jefuind satele și cirezile de vite. Aproximativ 25 000 de oameni au murit în foametea care a urmat și alți 100 000 au părăsit regiunea. Și totuși, idealista Emma a devenit o susținătoare înfocată a soțului ei, spre stupefacția celorlalți expatriați din comunitatea umanitară.

În ٢٠١١, Sudanul de Sud și-a câștigat, până la urmă, independența de Sudan, dar a rămas sărac, cu perspective economice limitate și plin de arme și de luptători. El a fost divizat de la bun început între facțiunile bazate pe triburile Dinka și Nuer, făcându-se prea puțin pentru aducerea lor laolaltă după independență. ONU a mediat un acord de împărțire a puterii și a trimis o forță de menținere a păcii cu ١٢ ٠٠٠ de soldați. Riek a continuat să joace un rol în această tragedie în curs de desfășurare. Odată cu independența, el a devenit vicepreședinte al Sudanului de Sud. În ٢٠١٦ a fost destituit de președinte și a fugit în Marea Britanie, jurând să se întoarcă.[13] Când luptele au reizbucnit, a fost atacată și o bază ONU unde se aflau lucrători ai misiunilor umanitare, unde s-au înregistrat bătăi și violuri.

Punctul de vedere al lui Scroggins, reflectând propria deziluzie, era că această comunitate mai largă de expatriați era compromisă în felul ei, prinsă într-un conflict sălbatic și cu multe fațete, pe care îl înțelegea prea puțin. „Fanteziile lor salvatoriste" evoluau din convingerea că făceau ceva meritoriu și eficient, cum era și cazul de multe ori, deși asistența pe care o ofereau nu făcea decât să perpetueze violența, în loc să o reducă. Ea se întreba dacă asistența externă aducea, până la urmă, ceva bun, pentru că nu existau motive să creadă că lucrurile nu s-ar îmbunătăți până la urmă și singure, de la sine.

Cu siguranță nu era lipsă de asistență externă în Sudanul de Sud după independență – consultanții veneau în valuri să pună la punct adminstrarea țării, ca și serviciile de educație și de sănătate. *The Economist* explica problema:

> Dar erau doar morcovi și nici un băț. Neînsoțiți de condiții, banii găseau rareori drumul spre proiectele de infrastructură și serviciile publice. Sfaturile consultanților, mai ales când era vorba despre îmbunătățirea guvernării și reforma armatei, erau ignorate. Concentrat mai ales pe construirea statului, ajutorul occidental nu reușea să aducă laolaltă comunitățile înstrăinate. Toate acestea lăsau suficient loc ca șefii facțiunilor să relanseze tensiunile și să-și consolideze puterea, rivalitățile culminând într-un război civil în toată puterea cuvântului, în ٢٠١٣.[14]

Aceasta se potrivea cu argumentul general elaborat de Monica Toft, că soluționarea cu succes a unui război civil necesită nu doar o repartizare credibilă a beneficiilor și retragerea sprijinului financiar sau de altă natură pentru părțile în conflict, ci și „o amenințare credibilă cu o daună sau o pedeapsă la adresa celor care încalcă acordul".[15]

A existat așadar argumentul că intervenția străină nu făcea decât să înrăutățească situații deja rele și să submineze formele naturale de refacere. Potrivit acestui argument, concentrarea asupra relelor războiului, și în special asupra impactului umanitar cumplit, ignoră valoarea lui ca mijloc de rezolvare a conflictelor politice care ar putea să ducă la o pace de durată. Istoricul Ian Morris a răspuns la întrebarea „La ce folosește războiul?" cu pacea. „Ceea ce a făcut lumea mult mai sigură este războiul însuși."[16] Războiul a dus la dezvoltarea unor state puternice, capabile să țină violența internă sub control, și la sfârșitul violenței mai localizate, neregulate și foarte răspândite din vremuri mai „primitive". După războaie, învingătorii erau deseori capabili să-i integreze pe învinși în state și mai mari. „Privind retrospectiv", a remarcat Charles Tilly, „pacificarea, cooptarea sau eliminarea rivalilor contestatari ai suveranității pare o întreprindere minunată, nobilă, prescientă, destinată să aducă pace unui popor."[17] În vremuri mai recente, au existat dovezi că din războaie prelungite au apărut într-adevăr state puternice, pentru că au fost nevoite să-și îmbunătățească abilitățile de a strânge fonduri, de a menține disciplina și de a gestiona operațiuni complexe. Este posibil așadar ca, dacă războaiele

sunt întrerupte constant și sunt împiedicate să ajungă la o concluzie definitivă, statelor să nu li se dea șansa să se dezvolte într-unele puternice.

Edward Luttwak a susținut că războaielor trebuie să li se permită să-și urmeze cursul natural până ajung la o soluționare. Intervenția internațională de orice fel ar fi ea, de la cererea încetării focului până la imixtiunea în lupte, întrerupea acest proces și împiedica astfel înțelegerile durabile. Deseori, tot ce se obținea era o pauză în luptă, de care beligeranții profitau ca să se recupereze și să-și refacă forțele. Partea mai slabă, care altfel ar fi putut face compromisurile necesare pentru pace, primea acoperire pentru intransigență. În Bosnia, facțiunile au rămas cu stimulente să se pregătească pentru un nou război, mai degrabă decât să-și reconstruiască societățile. „Războiul neîntrerupt ar fi provocat cu siguranță mai multă suferință și ar fi dus la un final injust dintr-o perspectivă sau alta, dar ar fi dus totodată și la o situație mai stabilă.... Pacea se instaurează doar atunci când războiul s-a încheiat cu adevărat."

Mai mult, forțele de menținere a păcii le dădeau civililor în pericol iluzia securității, când decizia înțeleaptă ar fi fost să fugă. Oarecum contradictoriu, Luttwak s-a plâns și că marile tabere de refugiați îi susțin pe învinși în mânia lor și oferă o bază pentru continuarea rezistenței. Concluzia lui Luttwak a fost că războaiele nu se termină deoarece „efectele transformaționale atât ale victoriei decisive, cât și ale epuizării, sunt blocate de intervenția din exterior".[18]

Existau contraexemple evidente la analiza lui Luttwak, nu în ultimul rând amploarea violenței care putea copleși societățile sau rolul intervenționist jucat de țările vecine, obligate să vegheze la propriile interese. Și totuși cercetările au sugerat că, dintre toate rezultatele unui război civil, o victorie militară clară este cea cu șansele cele mai mari de a duce la o pace stabilă. Războaiele civile nu au reizbucnit în 85 la sută dintre țările în care s-a înregistrat o victorie militară, pe când războiul s-a reluat în 50 la sută dintre conflictele soluționate prin negocieri.[19] Toft a comunicat descoperiri similare și a remarcat totodată că rezultatele cele mai satisfăcătoare tindeau să fie cele care urmau victoriilor rebelilor.[20] Problema cu înțelegerile negociate era că ele nu rezolvau luptele pentru putere, ci le lăsau în schimb într-o stare de animozitate suspendată, făcând ca guvernului să-i fie mai greu să acționeze de o manieră unificată și consistentă. Când guvernarea era dominată de un singur partid, atunci putea acționa cu mai multă coerență și fermitate.[21] Liderii puternici, apăruți din conflicte dure, ar fi putut gestiona refacerea economiei chiar și fără asistență externă.[22]

Alții au arătat că țările au capacități de autoregenerare economică deseori trecute cu vederea din convingerea că sunt neputincioase fără asistență externă. Argumentul acesta seamănă cu cele privind dependența de ajutorul social și găsirea echilibrului potrivit între încurajarea indivizilor – și a statelor – să devină de sine stătători și oferirea unei plase de siguranță, pe care aceștia ar putea ajunge să se bazeze prea mult. Dificultatea cu acest argument era că el implica posibilitatea de a menține conflictele limitate din punct de vedere geografic, în timp ce țările vecine și comunitatea internațională mai largă ar aștepta să se epuizeze de la sine sau ca una dintre părți să învingă. În practică ar exista cele mai diverse motive ca un conflict să se răspândească în regiunile învecinate, din cauza loialităților transfrontaliere, al ocaziilor de jaf și al fluxurilor de refugiați.

Weinstein a folosit exemplul lui Yoweri Museveni după victoria Mișcării Naționale de Rezistență (NRM) condusă de el în Uganda, în ianuarie 1986. Aceasta a venit după o succesiune de dezastre – lovituri de stat (inclusiv cea urmată de regimul catastrofal al lui Idi Amin) și războaie civile. Produsul intern brut pe cap de locuitor a scăzut cu 40 la sută în cincisprezece ani. Museveni a deschis o perioadă de stabilitate politică, în care armata a controlat tot teritoriul, țara a prosperat și sărăcia s-a redus. Reformele lui au urmat

metodele occidentale în economie, dar nu și în politică. Realizările lui l-au făcut să apară ca un „autocrat iluminat".[23] Și, la fel ca aproape toți autocrații, odată cu trecerea timpului a descoperit că era tot mai greu să-și imagineze cum s-ar fi descurcat țara fără el. Părerea lui despre partidele politice era că acestea exacerbau diviziunile sectare, așadar a căutat să guverneze folosind o mișcare amplă, de masă.

Marca democrațiilor occidentale erau instituțiile puternice, capabile să gestioneze competiția și transferurile de putere, oferind continuitate administrației independent de un lider anume. În alte state cu structuri mai fragile, stabilitatea tindea să vină prin intermediul unor personaje a căror guvernare putea să aducă la început beneficii, până când acestea erau întrecute de costurile cultului personalității. Acesta este motivul pentru care rebeliunile și puciurile ofereau din când în când singura speranță de împrospătare a structurilor guvernamentale. Agățarea strictă de definiția dată de Weber statelor acorda așadar prioritate ordinii interne și stabilității, impunând sprijinirea liderilor puternici, chiar dacă aceștia făceau prea puțin pentru a rezolva nemulțumirile populare și creau probleme pentru viitor.

În ٢٠١٤, într-un raport se scria că „Africa a devenit spectaculos mai pașnică în ultimii 15 ani"[24] și că „amenințarea violenței organizate a scăzut, pentru africani, mult mai mult decât sugerează un inventar nediferențiat al conflictelor".[25] Acesta reflecta fluxurile și refluxurile unor războaie anume, însă una dintre probleme, în special în context african, era că ignora ravagiile făcute de război în termeni de boli, foamete, sărăcie și un mare număr de refugiați și de strămutați în interiorul țării.[26] Unor părți din Africa le mergea bine și altele cunoșteau un grad de stabilitate, însă din 1990 până în 2014 au fost totuși douăzeci și două de lovituri de stat reușite în treisprezece țări diferite și numeroase alte tentative. În plus, rebelii, de obicei cu ajutorul statelor învecinate, au înlăturat de la putere nouă conducători din opt țări diferite.[27] În aprilie 2017, se anunța că 20 de milioane de oameni din patru țări afectate constant de conflicte – Nigeria, Sudanul de Sud, Yemen și Somalia – erau în pericol din cauza foametei. De multe ori, rebelii le refuzau deliberat hrana, în timp ce guvernele sau erau incompetente, sau orientau resursele către regiuni în care aveau control mai mare. Conflictele limitau capacitatea misiunilor umanitare de a ajunge la oamenii afectați, iar aceștia erau prea înspăimântați ca să se deplaseze.[28]

Alegerea era rareori simplă. După Afghanistan și Irak, Statele Unite și Marea Britanie ezitau și priveau cu scepticism o posibilă intervenție. Țineau să aleagă acum cu mai multă grijă. Dar situațiile care impuneau o astfel de opțiune veneau una după alta, mai ales după izbucnirea primăverii arabe, la sfârșitul anului 2010. Pe măsură ce se înmulțeau protestele de masă împotriva regimurilor autoritare, guvernele occidentale se declarau de partea protestatarilor. La început, părea să fie o alegere corectă. Căderea președintelui egiptean Mubarak a fost dramatică, dar prin comparație puțin dureroasă. Totuși, când politicile islamiste ale președintelui ales, Morsi, au provocat nemulțumiri în Egipt, el a fost înlocuit printr-un puci de comandantul militar Abdel Fattah el-Sisi. Autoritarismul lui Sisi a ajuns repede să fie tolerat, pentru că alternativa părea să fie haosul complet. Apoi au început campanii active împotriva președintelui Gaddafi din Libia și a președintelui Assad din Siria.

Aceștia nu erau însă deloc dispuși să cedeze. Când cei care se răsculaseră împotriva lui Gaddafi a fost cât pe ce să fie zdrobiți în Benghazi, Statele Unite, Marea Britanie și Franța au reușit să obțină o rezoluție rapidă la ONU și apoi s-au grăbit în apărarea lor cu lovituri aeriene. Acest sprijin a continuat până la doborârea lui Gaddafi.[29] Era vorba de o țară mică și bogată în resurse petroliere, așadar se presupunea că avea să poată să se

descurce singură. În schimb, statul s-a destrămat și războiul civil s-a extins, cu grupări islamiste care și-au creat zone de sprijin. Țara a fost cuprinsă de haos, sub privirile îngrozite ale intervenienților occidentali. Situația din Siria era și mai gravă. Ca rezultat al războiului civil, gruparea islamistă ISIS a reușit să-și stabilească o bază și să treacă în Irak, declanșând lupte intense și o criză masivă a refugiaților, care a avut un efect destabilizant asupra politicii din Europa, care încerca să absoarbă afluxul de oameni disperați. Nu păreau să existe opțiuni de intervenție acceptabile pentru popoarele lor, mai ales după ce Rusia își crescuse sprijinul pentru Assad.[30] Șansa dată războiului nu a dus la un rezultat mai bun.

Optimismul referitor la puterile occidentale cu care începuse perioada de după Războiul Rece s-a evaporat în fața demonstrațiilor teribile ale limitelor lui. Alegerile au devenit mai dure. Nereușita rezolvării crizelor umanitare însemna transformarea în spectatori ai uriașei suferințe, văzând cum se creează ocazii pentru extremism, ca să se confrunte apoi cu consecințe precum presiunile pentru acceptarea de refugiați și riscuri de acte de terorism. Încercarea de a rezolva aceste crize presupunea angajarea în conflicte complexe, care deseori nu erau bine înțelese de cei din exterior, și încercări zadarnice de a le aduce la bun sfârșit. Succesul oricărei intervenții depindea de calitatea partenerilor locali, iar alegerea partenerilor însemna deseori compromisuri asupra principiilor sau obiectivelor politice. Aceasta era o formă de război foarte îndepărtată de bătălia clasică, în care ciocnirea a două armate tranșa o dispută cu acordul ambelor tabere. Toate problemele ce afectau modelul ideal – bătălii indecise, rezistență populară, complicații din partea aliaților și a vecinilor care se amestecau, implicarea civililor mai întâi ca victime inocente și apoi ca ținte, precum și distrugerea infrastructurii sociale și economice – tindeau să apară și în războaiele civile, dar într-o formă accentuată și concentrată.

Partea a III-a

Capitolul 20

Războaie hibride

Rămasă fără certitudinea relativă a doctrinei, instruirii, tacticilor, adversarilor și terenului cunoscut din Războiul Rece, armata noastră de astăzi operează oarecum fără un concept de război și caută cu disperare o nouă „teorie unificată a câmpurilor" pentru conflict.

Generalul David Barno, „Military Adaptation in Complex Operations" („Adaptarea armatei la operațiuni complexe"), 2009[1]

La începutul secolului XXI era evident că scenariile moștenite pentru viitorul război erau inadecvate. Armata americană s-a agățat de un tip ideal derivat din modelul clasic și apoi s-a confruntat cu o formă mai dezordonată de război, pentru care nu era pregătită și din care făcea eforturi să iasă. Aliații ei britanici au crezut că înțeleg situația din Irak pe baza experienței lor în operațiunea de menținere a păcii în Bosnia și de sprijinire a puterii civile din Irlanda de Nord, dar și scenariile lor erau inadecvate; s-au pomenit luptându-se mai greu decât americanii.[2]

Exista un mod de a gândi războiul care să poată pregăti trupele mai bine pentru genul de provocări cu care se puteau confrunta în viitor? Evident că nu era suficient să se pregătească doar pentru tipul de război pe care doreau să îl poarte armatele occidentale. Dar aceasta însemna că era nevoie să se pregătească pentru o mare varietate de evenimente neprevăzute, fiecare cu propriul scenariu special, sau se putea întâmpla altceva, situație în care se derulau simultan forme diferite de război? În 1997, comandantul pușcașilor marini americani, generalul Charles C. Krulak, a inventat termenul de „război în trei cvartale", ca să exprime cerințele câmpului de luptă modern.

> Într-un moment, trupele noastre vor împărți alimente și haine refugiaților, oferind asistență umanitară. În momentul următor, vor ține la distanță două triburi în conflict – efectuând operațiuni de menținere a păcii – și, în cele din urmă, vor duce o luptă de intensitate medie, dar cu număr mare de victime – totul în aceeași zi ... totul pe distanța a trei cvartale de oraș.[3]

Ideea că mai multe însărcinări diferite trebuiau îndeplinite simultan a fost transformată, până la urmă, într-o formă de strategie, capabilă să deruteze un adversar. Aceasta avea să solicite peste limită un adversar care se baza doar pe războiul convențional. Date fiind problemele din Irak, amestecul de militari din armata regulată și din forțe speciale a atras o atenție sporită. În 2005, generalul James Mattis și colonelul Frank Hoffman au descris un „război în patru cvartale", cvartalul adițional fiind legat de „aspecte ale operațiunilor psihologice sau de informații".[4] Hoffman a dat termenului mai multă importanță în 2007, când l-a folosit nu doar ca să arate cum puteau forțele neregulate să mărească presiunea asupra unei armate regulate, ci ca fiind ceva mai coordonat și fuzionat.[5] În timp, el a ajuns să se refere la o abordare ce se baza pe instrumente care acopereau tot spectrul, inclusiv terorism, insurgență, criminalitate și operațiuni convenționale, împreună cu folosirea extinsă a operațiunilor de informații.

Principalul exemplu dat de Hoffman pentru conceptul la lucru a fost campania dusă de Hezbollah împotriva Israelului în al doilea război din Liban, din 2006, în care IDF (Forța Defensivă Israeliană) s-a bazat pe puterea aeriană ca să atace bazele Hezbollah, dar apoi s-a confruntat cu atacuri cu rachete dinspre Liban. Militarii israelieni au fost atrași în

Liban, unde au făcut mari eforturi ca să se ocupe de miliții. Hoffman descria aceasta ca pe „un exemplu clasic de amenințare hibridă“:

> Fuziunea dintre unitățile de miliție, luptătorii special antrenați și echipele cu rachete ghidate antitanc marchează acest caz, la fel cum o face folosirea de către Hezbollah a operațiunilor moderne de informații, a interceptărilor, a rachetelor operaționale și tactice, a dronelor militare și a rachetelor de croazieră antinavale. Liderii Hezbollah și-au descris forțele ca un hibrid între o armată și o forță de gherilă, și erau convinși că au conceput un model nou.[6]

Hezbollah a fost un caz interesant, pe de-o parte bine implantat în propria comunitate și, pe de alta, sponsorizat de Iran, care îi furniza bani și arme. Tactica lui din 2006 a fost mai bună decât cea a Israelului, care nu a apreciat corect necesitățile războiului și s-a bazat prea mult pe loviturile aeriene, fără o prezență terestră puternică. Dar războiul a fost costisitor și pentru miliții, cu o mulțime de luptători uciși, campania israeliană devastându-le și bazele urbane.[7]

Interesul pentru această abordare a reînviat când a fost urmată evident de Rusia în campania ei împotriva Ucrainei, începută în 2014. La începutul anului 2013, Valeri Gherasimov, șeful statului major rus, a explicat interesul Rusiei. El a arătat că în conflictele din Orientul Mijlociu se petrecuse o erodare progresivă a diferențelor dintre război și pace, precum și dintre personalul în uniformă și operativii sub acoperire. Războaiele „nu erau declarate ci începeau, pur și simplu,“ astfel încât „o țară prosperă și stabilă“ se putea transforma într-o „arenă pentru cel mai intens conflict armat, în câteva luni sau doar zile“. În aceste circumstanțe, mijloacele militare deveneau mai eficiente atunci când erau combinate cu unele non-militare, inclusiv „politice, economice, informaționale, umanitare și altele“. Acestea puteau fi suplimentate de măsuri sub acoperire, contestabile așadar, ca și de oferte de asistență pentru menținerea păcii, însă cu obiective strategice. „Noile tehnologii informaționale“ aveau să joace un rol important. Ca rezultat, „ciocnirile frontale între formațiuni militare majore ... rămân treptat de domeniul trecutului“. Conflictele implicau acum „folosirea pe scară largă a măsurilor politice, economice, informaționale, umanitare și altele non-militare“. Toate acestea, a spus el, puteau fi suplimentate prin incitarea populației locale să devină o coloană a cincea și prin forțe armate „mascate“.[8] Rușii căutau totodată o modalitate de a triumfa într-un conflict fără să trebuiască să se bazeze pe forța superioară într-o bătălie clasică.

Un an mai târziu, ca răspuns la o revoltă de la Kiev care s-a soldat cu fuga președintelui Ucrainei și instalarea unui guvern antirus, Moscova a mutat prima. A anexat Crimeea și a lansat în același timp incursiuni în părți ale estului Ucrainei, susținând în tot acest timp că era vorba de mișcări populare locale, spontane, derulate fără sprijinul personalului militar rus. Afirmațiile Rusiei nu au rezistat la o examinare atentă. În rolurile cheie erau militari profesioniști, în uniforme fără însemne. Rolul separatiștilor a avut unele similarități cu cel jucat de Hezbollah. Și ei erau sponsorizați de un stat, care le asigura resurse și armament modern, astfel că funcționau mai degrabă ca un intermediar pentru interesele rusești. Spre deosebire de Hezbollah, ei nu aveau rădăcini puternice în populația locală, cel puțin nu în estul Ucrainei.[9]

Experiența a demonstrat limitele, dar și posibilitățile războiului hibrid.[10] Aranjamentele complexe de comandă au complicat încercările Rusiei de a controla situația pe teren, în timp ce eforturile de diversiune erau, în general, lipsite de eficiență, pe măsură ce deveneau mai transparente. Scopul a fost mai degrabă evitarea acceptării implicațiilor politice și legale a ceea ce observatorii externi presupuneau că ar fi fost real. Recunoașterea rolului pe care forțele ruse îl jucau în Ucraina însemna recunoașterea

agresiunii. Se pretindea așadar că indivizii respectivi erau voluntari sau în vacanță. Când una dintre rachetele sol-aer trase de ei a doborât un avion de pasageri malaezian în iulie 2014, 270 de oameni fiind uciși, în loc să-și accepte responsabilitatea, ei au încercat să-i implice pe ucraineni, cu explicații din ce în ce mai fanteziste. Un posibil succes al acestei abordări a constat în proiectarea unei imagini a Rusiei mai amenințătoare decât puterea ei reală, ceea ce a determinat Occidentul să nu escaladeze conflictul.

Rezultatul general a fost însă că oficialii ruși nu au fost crezuți în nici o privință, nici măcar atunci când au spus adevărul. Propaganda rusă a funcționat foarte bine în Rusia dar prost oriunde altundeva, ceea ce a avut drept efect creșterea senzației de izolare a Rusiei, dar nu și a influenței ei. „Poate că Rusia are un megafon", remarca Mark Galeotti, „dar aceasta înseamnă doar că mesajul ei, când este ridicol sau insultător, poate să alieneze mai mulți oameni odată."[11] În termenii campaniei terestre, operațiunea rusă s-a împotmolit în septembrie 2014 și, cu toată existența unui proces de pace, s-a făcut prea puțin pentru a pune capăt conflictului, militar sau diplomatic. În teren, luptele au amintit de numeroase alte conflicte, vechi și noi, cu schimburi de focuri de arme ușoare și mortiere.

Din această perspectivă, „războiul hibrid" a apărut ca o formă mai slabă de război, ajunsă în centrul atenției din cauza problemelor întâmpinate de războiul obișnuit și ca o apreciere a posibilităților de rezistență populară. El a dat coerență la ceea ce deseori nu era mai mult decât un set de aranjamente ad hoc și improvizate. La fel ca multe alte concepte similare, războiul asimetric de exemplu, odată ce termenul de „război hibrid" a fost adoptat, a apărut tendința unei definiri mai largi. Când termenul a fost adoptat de forțele armate americane, teoria a devenit mai elaborată, explorând legăturile sociale și culturale dintre elementele disparate.[12] Cu puțin efort, el putea ajunge să cuprindă aproape orice. Putea descrie amestecul diferitelor tipuri de operațiuni și de forțe evidențiat în numeroase conflicte contemporane, dar îi lipsea specificitatea. Nici un conflict nu putea fi considerat „pur" într-un sens anume. Toate tindeau să includă elemente regulate și neregulate, și existau numeroase precedente.[13] Comandanții se confruntau de multă vreme cu provocarea de a combina formele clasice de război convențional cu campaniile partizane, pe de-o parte, și forme de distrugere civilă (cum ar fi raidurile aeriene), pe de altă parte.

Ca strategie deliberată, a generat propriile cerințe. Era nevoie de o structură de comandă competentă și amplă, care să strângă laolaltă toate activitățile, astfel încât acestea să se întărească reciproc, în loc să se contrazică. Mai important, exista o distincție între capacitățile necesare pentru atingerea obiectivelor războiului, care constau, de obicei, în forțe suficient de numeroase și de disciplinate ca să poată ocupa și păstra teritoriul disputat, și capacitățile de sprijin care puteau ajuta la dezorientarea și la demoralizarea inamicului, astfel încât să îi erodeze în timp abilitatea de a duce un conflict (cum ar fi măsurile economice), dar care nu asigurau ele singure controlul politic.

NATO a fost însă suficient de alarmat că acesta era un nou tip de război, pentru care Alianța nu era pregătită, ca să elaboreze propriul raport despre cum să răspundă pe viitor provocării. Astfel, în 2015, secretarul general NATO declara că:

> Rusia a folosit soldați mandatați, forțe speciale fără însemne, intimidare și propagandă, totul ca să creeze o ceață densă de confuzie, să-și ascundă adevăratele obiective în Ucraina și să încerce să nege. NATO trebuie, așadar, să fie gata să înfrunte orice aspect al acestei realități noi, de oriunde ar veni. Și aceasta înseamnă că trebuie să ne uităm îndeaproape cum ne pregătim, cum descurajăm și la nevoie cum ne apărăm împotriva războiului hibrid.

El a descris războiul hibrid ca pe „o probă, o testare a hotărârii noastre de a rezista și de a ne apăra", dar și ca un posibil „preludiu al unui atac mai serios, deoarece în spatele fiecărei strategii hibride sunt forțe convenționale care măresc presiunea și sunt gata să exploateze orice breșă".[14]

Una dintre componentele amestecului – operațiunile de informații – era considerată cea mai originală și a atras cea mai multă atenție.[15]

Rusia avea o istorie îndelungată de control al presei, dar sesizase și rolul pe care presa străină, necontrolabilă și subversivă, îl jucase în stimularea crizei de legitimitate a Uniunii Sovietice, precum și modul în care mai multe guverne din statele post-sovietice fuseseră răsturnate prin „revoluții colorate" sprijinite de Occident.[16] Deși marxismul nu mai era ideologie oficială, el lăsase o moștenire intelectuală care avea în prim-plan conștiința de masă și modul în care putea fi influențată aceasta. Posibilitățile de dezinformare ca parte a războiului făcuseră parte din doctrina militară sovietică.[17] Rusia a folosit rețelele de socializare ca să răspândească mesaje false și să creeze impresii înșelătoare pentru a-și slăbi adversarii, în special opinia publică a acestora. Uniunea Europeană a vorbit despre „amenințări hibride" deoarece a văzut aceasta ca o formă de activitate care putea servi la slăbirea securității chiar în perioade de pace relativă. Eforturile Rusiei au fost confirmate în timpul alegerilor prezidențiale din SUA din 2016, în care comunitatea americană de informații a identificat Rusia ca fiind responsabilă pentru materialele menite să o submineze pe Hillary Clinton, candidatul Partidului Democrat.

Termenul de „război informațional" apăruse de la începutul anilor 1990, fiind folosit cu două sensuri diferite, dar ușor confuze. Primul se referea la măsuri destinate să scoată din uz sisteme ce depindeau de fluxurile de informații; al doilea se referea la încercările de influențare a percepțiilor prin afectarea conținutului informației. Primul ținea de inginerie, al doilea de cunoaștere. Războiul informațional ca propagandă era o continuare a practicilor ce evoluaseră în paralel cu evoluția ziarelor cu circulație de masă, apoi a radioului și a televiziunii. Fiecare stabilise, în felul propriu, noi ocazii și limite pentru abilitatea elitelor de a influența atitudinile populare față de război, atât cu anticipație, cât și odată luptele începute, și, pentru inamici, să le submineze mesajele.

Cele două mari schimbări pe care le-a făcut posibile epoca digitală au fost facilitatea accesului la surse de informații multiple, atât internaționale cât și naționale, și capacitatea de împărtăși gânduri și planuri cu alții. Comunicarea prin rețelele neoficiale, fără nici o organizație coordonatoare, se putea realiza prin numeroase canale, unele protejate și unele deschise. Analiștii RAND John Arquilla și David Ronfeldt a văzut cum aceasta a creat o ocazie pentru ceea ce au numit „netwar (război în rețea)", descris ca „un tip de conflict (și infracțiune) în curs de dezvoltare la nivel societal, fără să devină conflict militar tradițional, în care protagoniștii folosesc forme de organizare în rețea, precum și doctrine, strategii și tehnologii legate de aceasta, în ton cu epoca informației". Accentul era pus pe trăsături asociate, de obicei, cu insurgența, cum ar fi dispersarea și controlul central limitat, atingându-i pe adversari din direcții diferite și deseori neașteptate. Potrivit lui Arquilla și Ronfeldt:

> Cei mai puternici războinici cibernetici nu au doar o rețea foarte bine organizată și capacitatea de escaladare subită, ci sunt totodată uniți de legături sociale puternice, dispun de tehnologii de comunicare securizate și proiectează o „poveste" comună despre motivele care îi țin împreună și despre ceea ce au de făcut. Aceștia vor fi cei mai serioși adversari.[18]

Caracteristicile acestea erau asociate, în general, cu mișcările sociale radicale, dar și cu grupările teroriste sau insurgente. Importanța „poveștii" sau a „narativului" comun în

această analiză nu se limita la oferirea unei motivații ideologice pentru lupta politică, ea descria totodată cum era foarte probabil să decurgă lupta și explica de ce una dintre tabere avea șanse mari să învingă. Așadar, narativul dădea înțeles evenimentelor și astfel modela răspunsurile. Chestiunea era extrem de importantă pentru cei angajați în operațiuni de contrainsurgență, deoarece ei aveau nevoie de sprijinul comunităților care altfel le puteau oferi inamicilor adăpost, recruți și provizii. Ei au considerat că era greu de obținut acest sprijin, câtă vreme oamenii de rând erau suspicioși, dacă nu de-a dreptul ostili. David Kilcullen a remarcat că „influența dăunătoare" a insurgenților se baza pe „un singur narativ" care era simplu, unificat, ușor de exprimat, care putea să organizeze experiența și să ofere un cadru pentru înțelegerea evenimentelor. El a înțeles că acțiunea optimă era „folosirea unui narativ deja existent, care să excludă poveștile insurgenților" și pe care oamenii deja îl apreciau. Altfel ar fi fost nevoie să se dezvolte un narativ alternativ, ceea ce ar fi reprezentat o provocare mult mai mare.[19]

Aceasta era în ton cu preocupările mult mai vechi despre necesitatea atragerii populațiilor nemulțumite ca parte a campaniei de contrainsurgență, demonstrându-le oamenilor că dacă sprijineau guvernul se puteau aștepta să fie protejați în fața insurgenților și ca viața lor să devină mai bună. Totuși, recunoașterea importanței percepțiilor populare și a modului în care puteau fi influențate de rețelele de socializare, ca și de presa tipărită și de audiovizual, nu însemna că acestea puteau fi, cu adevărat, schimbate. Tentativele de a încuraja idei diferite puteau beneficia de pe urma formelor sofisticate de propagandă, dar tot erau sortite eșecului dacă mesajele nu aveau sens în termenii culturii locale sau nu se potriveau cu experiențele de zi cu zi. Era nevoie de o disciplină considerabilă pentru susținerea unui set de mesaje, nu doar prin ceea ce era spus, ci și prin asigurarea că tipul de comportament din teren era conform cu ceea ce se pretindea. În special celor care aveau legătură cu o forță străină le era greu să construiască un narativ credibil și pe care populația locală să îl găsească atrăgător.[20] Tot ceea ce se spunea trebuia să țină cont de opinia publică de acasă, dar și de preocupările localnicilor. Dificultatea cea mai mare consta în abordarea eficientă a nemulțumirilor populare, promițând reforme și succes militar, când tocmai incapacitatea guvernului gazdă de a realiza ceva din toate acestea era deseori cauza principală a insurgenței.

În cazul tuturor operațiunilor militare a existat o relație constantă și incomodă cu presa. Armatele trebuiau să țină cont măcar de impactul imaginilor cu retrageri, cruzimi ocazionale sau suferințe obișnuite ale războiului. Odată ce telefoanele inteligente au ajuns disponibile pe scară largă, în ٢٠٠٧, incidentele puteau fi filmate și transmise în doar câteva secunde în toată lumea. Operațiunile militare au devenit transparente. Genul de secret pe care comandanții îl puteau cere în trecut nu mai era de acum posibil. Singura speranță era că, în zarva generală ce aglomera internetul, fragmentele de informații cruciale puteau foarte ușor să treacă neobservate. Deoarece nu mai exista nici un control referitor la ceea ce putea fi postat pe internet, s-au înmulțit și ocaziile de manipulare a opiniilor. Campaniile de informații puteau să pună în circulație dovezi înșelătoare, care să creeze impresii complet false, cu scopul de a construi sau de a rupe alianțe și simpatii. Relațiile cauzale erau mult mai greu de sesizat atunci când era vorba de aspectele informaționale ale războiului, în contrast cu cele pur materiale. Nu era posibilă remodelarea sistemelor de convingeri cu aceeași grijă și precizie care funcționau acum în zona atacurilor letale. Era puțin probabil ca mesajele îndepărtate din surse nefamiliare să fie la fel de importante ca experiența directă a războiului și consecințele lui umane. Mesajele cu cel mai mare impact erau deseori neintenționate, când oamenii observau acțiunile trupelor în vecinătate, auzeau relatări denaturate despre ce ar fi spus politicienii sau găseau pe internet povești senzaționale care le întăreau prejudecățile.

Capitolul 21

Războiul cibernetic

Cyberspaţiul. O halucinaţie consensuală experimentată zilnic de miliarde de operatori legitimi, în fiecare ţară, de copiii care învaţă concepte matematice... O reprezentare grafică a datelor extrase din băncile tuturor computerelor din sistemul uman. Complexitate de neconceput. Raze de lumină aliniate în nonspaţiul minţii, clustere şi constelaţii de date. Ca luminile oraşului, când se îndepărtează.

William Gibson, *Neuromancer (Neuromantul)*, 1984[1]

Cealaltă formă de război informaţional consta în interferarea cu fluxul de informaţii necesar pentru menţinerea în funcţiune a sistemelor moderne militare şi civile. În acest sens, era la fel de mult un aspect al „războiului cibernetic" ca „război hibrid". Ideea de război cibernetic a fost o consecinţă firească a revoluţiei digitale. Dacă toată activitatea militară depindea de colectarea, procesarea şi transmiterea rapidă a datelor, atunci nu ar trebui să fie acestea o preocupare la fel de importantă ca lansarea de rachete sau prevenirea atacurilor inamice? Ce s-ar întâmpla dacă una dintre tabere s-ar pomeni brusc în întuneric, cu monitoarele goale sau pline de informaţii înşelătoare, dacă ar fi în imposibilitate de a transmite ordine comandanţilor din teren sau dacă aceste ordine ar fi substituite cu instrucţiuni false? În asemenea circumstanţe, chiar şi cea mai puternică maşinărie militară ar fi neajutorată şi condamnată. Dacă ducem analiza un pas mai departe şi ne uităm dincolo de activitatea militară, facem o constatare şi mai alarmantă. Dacă toate funcţiile cheie ale unei societăţi moderne – energie, transport, servicii bancare, educaţie, sănătate – depind de aceste fluxuri de informaţii, ar fi posibil ca o ţară să fie îngenuncheată fără să se tragă un singur foc de armă? Oprirea fluxului de informaţii ar fi similară acţionării unui comutator gigantic. Totul s-ar scufunda în întuneric, s-ar opri brusc ori s-ar prăbuşi, lăsând economia pe butuci şi societatea luptând să îşi asigure cele mai elementare nevoi.

Spre deosebire de alte viziuni privind războiul viitorului, această chestiune a ţinut doar în parte de imaginarea modului în care ar evolua tehnologia. Vulnerabilităţile create de epoca digitală erau evidente în ştirile aproape zilnice despre viruşi sau viermi care infectează computere, despre agenţi străini, angajaţi nemulţumiţi, şantajişti sau adolescenţi teribilişti care intră ilegal în sisteme presupuse a fi sigure şi întreprind acţiuni răuvoitoare, soldate uneori doar cu neplăceri enervante, dar alteori cu pagube şi tulburări serioase. În conflictele din trecut au existat relatări despre apărarea antiaeriană a inamicului luată prin surprindere, despre sisteme de comandă cuprinse de confuzie şi despre ocazii de propagandă exploatate. De la bun început, întrebarea nu a fost dacă era sau nu o problemă, ci cum trebuiau măsurate riscurile şi ocaziile, şi cum avea să fie conceptualizată relaţia dintre acest nou câmp de luptă şi natura războiului ca întreg. Gravitatea problemei o putea plasa oriunde într-un spectru de la echivalentul unui război nuclear până la un disconfort minor.[2]

Exista o legătură cu ideile din perioada imediat următoare Războiului Rece referitoare la un viitor „război al apăsărilor pe buton", dominat de rachetele ghidate şi în care armatele aveau să devină redundante.[3] Cum am văzut deja în capitolul 7, odată ce acestor rachete li s-au ataşat focoase nucleare şi au atins raze de acţiune intercontinentale, două temeri au ajuns să domine dezbaterile din jurul viitorului război. Prima era dacă una

dintre tabere putea să-și configureze forțele nucleare astfel încât să lanseze o primă lovitură hotărâtoare, transformând un aparent echilibru al puterilor într-o dominație unilaterală. Cealaltă, chiar dacă nu exista nici un stimulent pentru o primă lovitură, era dacă interacțiunea potențială dintre slăbiciunile omenești și defecțiunile tehnice ar fi putut transforma o situație aparent gestionabilă într-un cataclism global. Norbert Wiener, care își dezvoltase ideile despre cibernetică din activitatea lui la conceperea de arme antiaeriene în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, era tot mai alarmat de implicațiile dezvoltării unor sisteme de apărare antiaeriană care trebuiau să reacționeze atât de rapid, încât aproape că nu mai exista șansa unei intervenții umane.[4] Tema pierderii controlului asupra unei situații care se îndrepta rapid spre o tragedie a stat la baza filmelor *Dr. Strangelove* și *Fail-Safe* (*Decizie limită*).

În ۱۹۷۹, doi scenariști, Larry Lasker și Walter Parkes, au dezvoltat o idee de film bazată pe interacțiunea dintre un savant bătrân, pe moarte, și un adolescent isteț și rebel, care ajungea curând să graviteze în jurul modului în care amândoi înțelegeau computerele. La curent cu istorisirile despre cum Comandamentul Nord-American de Apărare Aerospațială (NORAD) putea confunda semnale normale cu un atac sovietic, ei au vizitat Comandamentul. Aici s-au întâlnit cu comandantul care, la solicitarea lor, le-a împărtășit îngrijorările lui privind riscul deciziilor supra-automatizate. Ei au aflat și despre jocurile de război simulat. De aici a venit esența intrigii filmului *War Games* (*Jocuri de război*), lansat în 1983. Un adolescent, David Lightman (interpretat de Matthew Broderick), a reușit să intre clandestin într-un supercomputer programat să prezică urmările unui război nuclear, cunoscut ca War Operation Plan Response (Plan de intervenție operațională în caz de război, WOPR). Lightman a remarcat câteva jocuri care îi erau familiare, apoi a văzut unul numit Război Termonuclear Global, pe care a decis să îl joace. Acesta s-a dovedit însă a fi un program care putea convinge sistemele ce operau rachetele nucleare că atacul era unul real. Când și-a dat seama ce a făcut și după ce a fost arestat de FBI pentru piraterie informatică, Lightman l-a căutat pe savantul bătrân, înveninat și pe moarte, care inventase programul, ca să-l convingă să-i dezvăluie cum să-l oprească. Și totul s-a întâmplat cu doar câteva secunde înainte de o catastrofă. Cum WOPR era o mașinărie care învăța singură, și-a dat seama că unele jocuri nu duceau la nimic, ceea ce a devenit o metaforă pentru distrugerea reciprocă asigurată. După ce s-a ajuns în acest punct pornind de la un joc de X și 0, computerul a avut ultima replică: „Un joc ciudat. Singura mutare câștigătoare este să nu joci. Ce-ai zice de o partidă de șah?"[5]

La fel ca în cazul mașinăriilor apocaliptice din filmele mai vechi, intriga se baza pe o decizie anterioară de a da descurajării nucleare un anume automatism, care să împiedice oamenii să întrerupă secvența de lansare. Filmul începe cu un exercițiu-surpriză, în care, confruntat cu un atac nuclear, personalul forțelor aeriene americane, care ar fi trebuit să răsucească cheile pentru lansarea loviturilor retaliatorii, nu își îndeplinea misiunea. În loc de vreun membru al unui grup de gândire german, personajul negativ era acum un inginer de sistem american pursânge care, împotriva sfatului comandantului NORAD, insistase că procesul de lansare trebuia să fie automat, motiv pentru care WOPR căpătase acest rol crucial. După premiera filmului, Pentagonul a făcut mari eforturi să arate că filmul inducea în eroare cu privire la rolul NORAD și totodată cu privire la posibilitatea ca arsenalul nuclear să fie în afara controlului uman. Indiferent dacă a existat sau nu intenția de a face un film în spiritul *Fail-Safe* sau *Dr. Strangelove*, care să alerteze publicului privind riscul unei catastrofe nucleare din neglijență, principalul gând lăsat de *War Games* era ușurința cu care cineva din exterior putea intra clandestin în cele mai importante rețele de computere, evidențiind riscul prezentat de accesul de la distanță și

de simplele parole. Acesta a fost mesajul cu care a plecat președintele Reagan, care era prieten cu părinții lui Lasker și fusese invitat la o vizionare în avanpremieră, și care a fost suficient de neliniștit ca să întrebe oficialii din administrație dacă filmul avea vreo bază reală. Când problema a fost investigată, s-a constatat că lucrurile stăteau mai prost decât se credea, ducând la o serie de studii privind ceea ce avea să fie descris ca „securitatea sistemelor automatizate de telecomunicații și informații".[6]

Era o perioadă de explorări în această lume a informațiilor în rețea în plină dezvoltare, un loc dematerializat unde oricine reușea să capete acces putea face să se întâmple lucruri reale. *War Games* a semnalat posibilitatea ca un război să înceapă din interiorul cyberspațiului. Și totuși nu doar că termenul însuși era încă nefamiliar, dar prefixul trimitea cu gândul la cyborgi, hibrizii om-robot cu puteri extinse.[7] Perspectiva computerelor căpătând superioritate în conflictele viitoare era legată natural de ideea războinicilor robotici, o apariție standard în SF.

Roboții au apărut prima dată într-o piesă din 1921 a scriitorului ceh Karel Čapek, despre o companie care vindea, pe post de sclavi, niște mașinării care arătau ca oamenii. Termenul i-a fost inspirat de cuvântul „robotnik", ce însemna serv, muncitor. Cum știa că acești robotniki se răsculaseră împotriva stăpânilor lui în 1848, Čapek i-a făcut și pe roboții lui să se ridice împotriva stăpânilor lor umani, introducând o temă ce avea să devină obișnuită în science fiction.[8] Cum dispozitivele mecanice îndeplineau din ce în ce mai multe treburi gospodărești simple, dar solicitante, în secolul XX a apărut natural ideea că ar putea prelua și îndatoriri de soldați. În 1968, un profesor de inginerie mecanică a explicat că nu peste mult timp roboții aveau să fie capabili să se propulseze înainte, să caute inamicii și să-i ucidă. „O linie de astfel de roboți, așezați la douăzeci de metri unul de altul, puteau fi trimiși să se deplaseze cu cincisprezece kilometri pe oră printr-o junglă și să distrugă toți oamenii pe care îi întâlneau acolo." Peste „câțiva ani", oamenii nu aveau „să mai aibă valoare într-o bătălie". Ei nu ar fi făcut decât să încurce lucrurile, pentru că nu aveau „o capacitate comparabilă de stocare a informațiilor, de luare a deciziilor, senzorială și de recunoaștere a tiparelor". Rolul oamenilor avea să fie, foarte probabil, „să stea neajutorați în timp ce se dezlănțuie lupta între armatele de roboți și nave, și forțe aeriene și rachete".[9]

În primul articol care a vorbit despre „războiul cibernetic", publicat în 1987, scena era dominată de roboți. Ei erau netemători și irezistibili, înlăturând toate bietele ființe umane trimise să-i înfrunte. Dacă era să fie totul automatizat, atunci războaiele viitorului aveau să se desfășoare între mașini cu creiere artificiale, cei care le controlau fiind ascunși în buncăre de comandă.[10] Războiul cibernetic dominat de roboți care „execută mare parte din ucideri și distrugeri fără instrucțiuni directe de la operatori umani" a fost și tema unui articol din *Bulletin of Atomic Scientists*, în 1992. Lipsea încă ideea de rețea. Ceea ce era alarmant la aceste sisteme, fie ele tancuri fără echipaj sau sateliți antirachetă, era autonomia lor.[11]

Echipa lui Lasker și Parker a lansat în 1992 încă un film, numit *Sneakers* (*Cutia neagră*). Filmul a fost conceput în timp ce se turna *War Games* și aborda o temă similară, de data aceasta fiind vorba de un dispozitiv furat de la Agenția Națională de Securitate (NSA), care putea decodifica orice date criptate. Filmul nu a avut un impact similar, cu excepția faptului că l-a avut printre spectatori pe șeful NSA, amiralul Mike McConnell, care a fost captivat de un fragment din scenariu:

> Lumea nu mai este condusă de arme, sau de energie, sau de bani. Este condusă de cifre de unu și zero, minusculi biți de informație. Totul se reduce la electroni... acolo afară este război, bătrâne prieten, un război mondial. Și nu e vorba despre cine are mai multe gloanțe. Este

despre cine controlează informația: ceea ce vedem și auzim, cum lucrăm, ce gândim. Totul este despre informație.[12]

Vulnerabilitatea fusese identificată deja într-un raport din 1991 al Consiliului Național al Cercetării:

> Suntem în pericol. America depinde din ce în ce mai mult de computere. Ele controlează distribuția de energie electrică, comunicațiile, aviația și serviciile financiare. Ele sunt folosite pentru înmagazinarea de informații vitale, de la dosare medicale până la planuri de afaceri și caziere. Deși avem încredere în ele, sunt vulnerabile – la efectele proiectării și ale controlului de calitate ineficient, la accidente și, poate cel mai alarmant, la atacuri deliberate. Hoțul modern poate fura mai mult cu un computer decât cu o pușcă. Teroristul de mâine ar putea fi în stare să provoace pagube mai mari cu o tastatură decât cu o bombă.[13]

Un antreprenor IT din Tennessee, Winn Schwartau, a evidențiat pericolul mai întâi într-un articol de ziar, apoi într-o mărturie în fața Congresului și, în final, într-un roman pe care l-a publicat pe cont propriu, *Terminal Compromise (Compromis total)*. El a spus Congresului: „Sistemele de computere guvernamentale și comerciale sunt atât de slab protejate astăzi, încât pot fi considerate în esență lipsite de apărare". Recurgând la o analogie inevitabilă, el a vorbit despre „un Pearl Harbor electronic care așteaptă să se întâmple".[14] Intriga romanului lui are în centru un japonez supraviețuitor al bombardamentului atomic de la Hiroshima care vrea să se răzbune pe Statele Unite și implică „fanatici arabi, agenți secreți germani și o mulțime de mercenari tehnologici", care urmăreau „să identifice punctele slabe din infrastructura noastră tehno-economică" pentru a lovi economia americană, doborând Wall Street-ul și producătorii de mașini Ford și Chrysler.[15] În cartea lor din 1993 *War and Anti-War (Război și antirăzboi)*, soții Toffler l-au citat pe Schwartau avertizând cu privire la un Pearl Harbor electronic și pe alții la fel de alarmați de posibilitatea „infoteroriștilor".[16]

Ideea unui Pearl Harbor electronic a căpătat mai multă greutate în cercurile politice după o simulare de criză din 1995, condusă de analiștii RAND Roger Molander și Peter Wilson, care fuseseră angajați într-o serie de exerciții legate de războiul nuclear. Ei au pus în fața factorilor de decizie o criză în evoluție și le-au cerut să se gândească la motive de escaladare. Aceștia au luat în considerare o serie de atacuri care au scos din uz o rafinărie din Arabia Saudită, au provocat deraierea unui tren de mare viteză, au doborât un avion de pasageri, au întrerupt rețele de energie electrică și au scos CNN din emisie. Un „Pearl Harbor electronic" însemna că „o țară sau un terorist ar ataca brusc, ca din senin, computere americane, provocând moarte, distrugere și haos".[17] Legiuitorii nu păreau să știe cum să răspundă, dar nu puteau nega existența problemei. „Electronul", explica directorul CIA John Deutch, „este arma ghidată de precizie supremă."[18] În 2011, la audierile pentru confirmarea lui în funcția de secretar al Apărării, Leon Panetta recurgea din nou la analogie ca să avertizeze cu privire la un „Pearl Harbor digital". În același an, un fost șef al Statului Major Interarme avertiza că: „Amenințarea existențială cea mai puternică este, după părerea mea, de natură cibernetică".[19]

Folosirea constantă a celei mai stigmatizante experiențe din istoria militară recentă a Statelor Unite pentru a descrie viitoarele atacuri scoate în evidență, deliberat, posibilitatea unei surprize. Dar Pearl Harbor nu a fost, desigur, o lovitură nimicitoare. Statele Unite și-au revenit și l-au învins pe făptaș. Acest caz ipotetic ridică, așadar, exact aceleași întrebări despre de ce ar face inamicul asta, cum ar putea să profite în continuare de pe urma loviturii inițiale și care ar fi obiectivele politice. Se punea, de asemenea, întrebarea cât de multă încredere putea să aibă atacatorul că totul avea să meargă

conform planului. Era nevoie să se știe multe nu doar despre vulnerabilitățile țintei și despre eventualele îmbunătățiri aduse apărării, dar trebuia cunoscut și în ce măsură depindea ținta de sistemele care erau atacate. După cum a observat Wilson, unul dintre creatorii simulării RAND, existau mai multe arme de perturbare în masă decât de distrugere în masă și, „tot prezentând scenarii apocaliptice, oficialii guvernamentali și-au pierdut credibilitatea și, în timp, capacitatea de a influența publicul".[20] Chestiunea era nedumeritoare și deoarece, chiar dacă unele atacuri puteau provoca pierderi de vieți omenești, cele mai multe nu o făceau.

În timp ce un grup era preocupat de cum ar fi putut Statele Unite să profite de vulnerabilitățile sistemelor de informații ca să-și afecteze inamicii, alții își făceau griji că aceleași vulnerabilități în sistemele lor le-ar fi permis inamicilor să-i afecteze pe ei. Acțiuni mărunte, dar semnificative, au ilustrat această posibilitate. Mai întâi apărarea antiaeriană irakiană și apoi cea sârbă au fost deteriorate prin interferare cu software-urile lor. Israelienii au făcut ceva asemănător cu apărarea antiaeriană a Siriei când au distrus un reactor nuclear în construcție, în ۲۰۰۷. Virusul Stuxnet, probabil un proiect comun americano-israelian, a fost proiectat ca să pună piedici producției de uraniu îmbogățit din Iran, prin scoaterea din funcțiune a centrifugelor.[21] Aceasta a avut un oarecare efect, dar a arătat totodată cât de greu era să împiedici atacurile de acest gen să se răspândească la distanță de ținta vizată. Virusul a fost observat când au fost afectate și alte sisteme, non-iraniene.

De fiecare dată când sistemele naționale erau testate ca să se vadă cât de bine se puteau apăra împotriva interferenței altora, se descoperea că era nevoie de mai mult. Și, pentru toate tipurile de rețele, piratarea a devenit ceva obișnuit. În 2014, au fost în jur de 80 000 de breșe de securitate în Statele Unite, din care peste 2 000 s-a soldat cu pierderi de date. Hackerii au rămas în rețelele pe care le-au accesat clandestin 205 de zile, în medie.[22] În spatele atacurilor au fost grupări infracționale și activiști politici, ca și guverne străine, deși linia dintre ele era uneori destul de estompată. Hackerii apăreau, de obicei, ca „fulgerele din senin", dar tindeau mai degrabă să strice decât să scoată din uz și de cele mai multe ori era vorba mai degrabă de furtul de secrete de afaceri, sau de atacuri premeditate împotriva unor indivizi sau companii, decât de politica internațională. Uneori era greu să-ți dai seama ce era interferență deliberată și ce era consecință a fragilității unora dintre conexiuni. Serviciile de internet cădeau, de regulă, ca urmare a unui accident sau a unei erori. Într-un astfel de incident, o bunică de 75 de ani din Georgia a tăiat cu lopata cablul prin care se furniza internet către Armenia, fapt care era să ducă la un incident internațional, pentru că inițial a fost învinovățită Rusia.[23]

Presupunerea că era imposibilă atribuirea atacurilor a ajuns să fie contestată, pe măsură ce tehnica investigațiilor s-a îmbunătățit.[24] Statele Unite erau mai pregătite să-i desemneze pe cei responsabili, fie că era vorba de un atac nord-coreean împotriva corporației Sony pentru un film care lua în considerare posibilitatea asasinării liderului de la Phenian, sau, mai grav, de încercările rușilor de a influența decisiv alegerile prezidențiale din 2016. În aceste cazuri, guvernul american a vorbit pe față și despre ripostă. Statele Unite au devenit explicite cu privire la aspectele de descurajare din cyber-strategia lor în domeniul militar, amenințând „să folosească operațiuni cibernetice ca să distrugă rețelele de comandă și control ale unui adversar, infrastructura cu importanță militară asociată și armamentul din dotare".[25]

La fel ca în cazul tuturor dezvoltărilor noi, întrebarea era dacă era vorba de o modalitate de a obține un rezultat decisiv într-un conflict sau doar de un alt mijloc de angajare într-o dispută fără să fie neapărat și capabil să-i pună capăt. În discuțiile mai vechi despre impactul puterii aeriene, mai întâi, și apoi al armelor nucleare se făcea o

distincție între efectele strategice și cele tactice, primele făcând posibilă o victorie decisivă, iar ultimele având efect doar ca rezultat al colaborării cu alte tipuri de forțe și, în particular, armate. Într-un articol din 1993, Arquilla și Ronfeldt au încercat să redefinească războiul cibernetic făcând trecerea de la formele automatizate de forțe fizice către centrele de cunoaștere și comunicare din inima sistemelor militare și sociale moderne.[26] Aceasta era în ton cu o tendință mai amplă în gândirea despre război, prezentat ca făcând saltul de la uzura absurdă, bazată pe distrugere fizică, la strategii mai inteligente, manipulatoare, care se bazează pe pătrunderea în mintea inamicului, ca să-l deruteze și să-l demoralizeze.[27] Următorul salt a fost de la interferarea cu procesele informaționale care menținеau sistemele militare în funcțiune la procesele care făceau același lucru pentru o țară întreagă.

Potrivit lui Arquilla, scopul articolului respectiv a fost să scoată în evidență efectele tactice, arătând cum perturbarea rețelelor poate influența capacitatea unei tabere de a lupta într-un război convențial, arătând totodată scepticism față de „paradigma atacului strategic", care vedea atacurile îndreptate împotriva infrastructurii naționale de informații. Și totuși, remarca el, dezbaterea academică și politică avea să fie atrasă curând către „un fel de informație analogă bombardamentului strategic".[28] Exista o valoare tactică evidentă în explorarea slăbiciunilor forțelor inamice. Vorbind despre experiența lui în Afghanistan, un general a descris cum „am reușit să îmi folosesc operațiunile cibernetice împotriva adversarului, cu mare impact... Am putut să intru în rețelele lui, să-i infecteze centrul de comandă și control, și, de fapt, să mă apăr împotriva încercărilor lui constante de a ajunge în rețelele mele, ca să-mi afecteze operațiunile."[29] Problema cu războiul cibernetic era că, privit din perspectivă strategică, nu era vorba de cât de mari pagube putea să provoace, ci de legarea acestor pagube de un obiectiv politic, mai ales dacă era singura formă de atac.

Ca să provoace pagube importante, era nevoie de pregătiri substanțiale, inclusiv de o cercetare amplă a sistemului vizat pentru a-i identifica vulnerabilitățile în speranța că interferențele nu aveau să fie detectate, și apoi pregătirea unui set personalizat de acțiuni pentru punerea în practică a sabotajului cerut. Oricare ar fi fost opțiunile stabilite prin operațiunile de recunoaștere anterioare, în jurul eficienței lor ar plana incertitudini majore până la lansarea efectivă a atacului, inclusiv legate de întrebarea dacă ținta și-a dat seama că sistemele ei au fost penetrate. Aceste încercări nu erau scutite așadar de deciziile de moment, dar trebuiau pregătite mult înainte de fiecare atac, iar opțiunile puteau fi compromise rapid. Era posibil ca adversarul să facă propria recunoaștere și să găsească dovezi că se plănuia o ofensivă. Descoperirea la momentul potrivit a pregătirilor adversarului l-ar putea determina să se agite sau, pur și simplu, să ia măsuri ca să îngreuneze atacul și să aștepte să vadă ce se întâmplă. Nimic din toate acestea nu ar fi vizibil decât pentru cei direct implicați.[30] Toate aceste incertitudini fac din atacul cibernetic o bază nesigură pentru agresiune.

Războiul cibernetic imaginat era apogeul natural al unei dorințe de războaie non-cinetice, forme de luptă care să dezarmeze și să paralizeze o întreagă societate fără vărsare de sânge. Acesta este motivul pentru care a existat permanent îngrijorarea legată de cel mai rău posibil „Pearl Harbor electronic", cu un atac subit care să ducă la prăbușire socială și economică. Realitatea de zi cu zi, însă, indica mai degrabă un nivel de amenințare obișnuit și omniprezent. Nu doar că orice conflict, chiar și unul în general non-violent, prezenta elemente cibernetice, dar acest tip părea să devină forma preferată de luptă, tocmai din cauză că era relativ minor. El oferea posibilități pentru forme mai blânde de coerciție, semnalând îngrijorare sau sugerând o viitoare escaladare. Acesta este un mod de a interpreta bombardamentul electronic al Estoniei de către Rusia în 2007 și

al Georgiei în anul următor.[31] În nici unul dintre aceste cazuri, efectul atacurilor prin care au fost blocate anumite servicii nu a fost de durată, dar ambele au servit ca avertismente pentru ceea ce s-ar putea face pe viitor. În acest mod, statele se comportau „din ce în ce mai mult ca hackerii individuali și comiteau infracțiuni de vandalism meschin, furt, perturbare, distrugere și chiar intimidare cibernetică". Era o formă de conflict absolut, fără limite evidente, testând terenul însă evitând provocarea excesivă, dar totuși la un nivel nepotrivit cu un comportament de stat responsabil.[32] Din această perspectivă, atacurile cibernetice seamănă mai mult cu războaiele asimetrice decât cu bombardamentele strategice, o altă modalitate de a hărțui și a submina, de a deruta și a sâcâi, dar nu o cale de a câștiga un război.

Capitolul 22

Roboți și drone

Cele Trei Legi ale Roboticii, din „Manual de Robotică, ediția a 56-a, 2058 A.D.":

1. Un robot nu are voie să pricinuiască vreun rău unei ființe omenești sau, prin neintervenție, să permită ca unei ființe omenești să i se facă un rău.

2. Un robot trebuie să se supună ordinelor date de către o ființă omenească, atât timp cât ele nu intră în contradicție cu Legea 1.

3. Un robot trebuie să-și protejeze propria existență, atât timp cât acest lucru nu intră în contradicție cu Legea 1 sau Legea 2.

ISAAC ASIMOV, „Runaround" („Fuga în cerc"), 1942[1]

În seria Războiul Stelelor, cea mai temută dintre toate armele era Steaua Morții, o navă de luptă de mărimea Lunii, construită de Imperiul Galactic. Avea o armă – un superlaser – care putea distruge planete. Scopul era suprimarea rebelilor, prin înfruntarea lor cu o forță irezistibilă, demonstrată atunci când planeta Alderaan a fost distrusă. Dar rebelii au pus mâna pe planurile Stelei Morții și și-au dat seama că aceasta avea un punct slab, un mic orificiu de evacuare a căldurii, conectat la reactorul principal. Conducând un atac disperat, tânărul jedi Luke Skywalker a reușit să lanseze o torpilă prin orificiul de evacuare și să distrugă întregul sistem.[2] Imperiul Galactic a început construirea unei a doua Stele a Morții, mai mari, dar programul a suferit mari întârzieri, ceea ce a provocat furia lui Darth Vader.[3] Această navă a fost, de asemenea, distrusă de rebeli înainte de a exista ocazia de a i se folosi arma.

În ٢٠١٢, pe site-ul Casei Albe a fost depusă o petiție privind construirea unei Stele a Morții reală, pentru a stimula economia și a apăra națiunea. Administrația Obama a enumerat trei motive pentru a respinge cererea. În primul rând, costul ar fi fost de 850 000 000 000 000 000 de dolari. În al doilea rând, nu exista nici o politică preconizând distrugerea planetelor. În al treilea rând, de ce „să se cheltuiască sume exorbitante din banii contribuabililor pentru o Stea a Morții cu un punct slab care să poată fi exploatat de o navă spațială condusă de un singur om?"

Dan Ward, un specialist în domeniul achizițiilor pentru apărare, a văzut în Steaua Morții o metaforă pentru ceea ce era eronat la armele proiectate la Pentagon. Va fi totdeauna o provocare să se construiască un sistem atât de mare și de complex fără să fie trecut cu vederea un defect esențial.[4] Nu poate fi construit decât câte un exemplar dintr-un astfel de sistem, astfel încât, dacă defectul se dovedește a fi fatal, nu există nici un beneficiu din investiție. Prin contrast, sublinia Ward, droidul simplu, ieftin și mic – R2D2 – și-a dovedit tot timpul valoarea. În timp ce Steaua Morții ținea de forța brută, droizii țineau de subtilitate.[5]

Implicația că ideea platformelor enorme și intimidante ar duce la arme inutil de complicate și prea scumpe era familiară. Pe măsură ce revoluția digitală a avansat, s-au înregistrat avertismente constante că se acorda în continuare mult prea multă atenție paltformelor costisitoare, care erau vulnerabile la rachete destul de ieftine, și nu sistemelor de armament cu rază lungă de acțiune care ar fi trebuit să transporte armele și să le dea capacitatea de a acționa în afara pericolului. Atașamentul armatelor față de

echipamentele lor extravagante era greu de combătut. În 1984, Norm Augustine a trasat pe un grafic creșterea exponențială a costului unui avion de luptă, începând din 1910, și a ajuns la o concluzie absurdă:

> În anul ٢٠٥٤, cu întregul buget al apărării se va cumpăra doar un avion de luptă. Acest avion va trebui să fie împărțit între aviație și marină, câte ٣½ zile pe săptămână fiecare, cu excepția anilor bisecți, în care marina îl va folosi în ziua în plus.[6]

Programul F-35 în valoare de 1,5 trilioane de dolari, ducând la costuri unitare de 100 de dolari per avion, a indicat că problema era una reală și că, până la urmă, avantajul tehnologic care ar putea fi oferit de cele mai perfecționate platforme și rachete ar fi anulat de pierderea cantitativă.

În timp ce bugetele marinei și aviației americane au crescut în termeni reali cu ٢٢, respectiv ٢٧ la sută din ٢٠٠١ până în ٢٠٠٨, numărul de nave de luptă a scăzut cu ١٠ la sută, iar cel al avioanelor de luptă – cu ٢٠ la sută. În final, când se va confrunta cu mai multe ținte, armata va rămâne fără arme. Un răspuns ar fi să se recurgă la droizi echivalenți. „Sistemele fără oameni" ar putea „ajuta la redresarea forței în luptă" amplificând „numărul de senzori și de trăgători" la un cost relativ scăzut. Cu o miză mai mică pentru supraviețuire, se poate pune un accent mai mare pe a avea mai multe sisteme în acțiune, în orice moment.[7]

La începutul secolului XX, primele sisteme fără oameni care au intrat în atenția lumii au fost dronele purtând rachete letale. Ele puteau zbura deasupra țintelor, transmițând informații unui operator de la distanță care hotăra, apoi, dacă să lanseze racheta. Drone rudimentare au existat încă din Primul Război Mondial, folosite, de exemplu, pentru exerciții de tir sau pentru spionaj. Conceptul modern al dronelor a fost elaborat de către designerul israelian Abraham Karem, care era convins că acestea ar putea fi folosite pentru spionaj în timp real. După *Gnat*, care a fost folosit în Balcani, a venit *Predator*.[8] După 11 septembrie 2001, *Predator* a fost echipat cu rachete aer-sol *Hellfire* și folosit în Afghanistan. În același timp, administrația Bush a elaborat cadrul legal care dădea CIA puteri extinse pentru a omorî teroriști al Qaeda oriunde în lume. Locuri în care SUA nu aveau prea multe posibilități de desfășurare, cum ar fi Yemen, Somalia și părți din Pakistan, au prezentat un interes special. În noiembrie ٢٠٠٢, o dronă a lovit un bărbat suspectat că ar fi lider al Qaeda și pe cinci dintre asociații lui, în Yemen, semnalând faptul că Statele Unite erau pregătite să își elimine inamicii în afara unei zone de luptă recunoscute. În 2007 a intrat în uz *Reaper*, descris ca un „adevărat vânător-ucigaș".

Dronele au cumulat numeroase tehnologii de vârf: motoare cu mare randament, senzori avansați, GPS și comunicații instantanee. Operatorii lor puteau identifica, monitoriza și apoi lovi o țintă la mii de kilometri depărtare, fără să pună vieți americane în pericol direct. Deoarece puteau să zboare deasupra țintelor ore întregi, exista o mai mare siguranță că erau alese țintele potrivite, fără civili nevinovați în apropiere. Cu toate acestea, dronele au fost criticate cu două argumente. În primul rând, ele creau situații de asimetrie totală. Piloții de drone nu se confruntau cu nici un pericol și puteau să ducă o viață relativ normală în timpul lor liber, luându-și copiii de la școală după ce omorau pe cineva de partea cealaltă a lumii: victimele lor nu știau nimic despre condamnarea lor iminentă și nu puteau să conteste verdictele ascunse, cu atât mai puțin să riposteze. În al doilea rând, asasinarea la țintă era dubioasă din punct de vedere etic și legal, și avea o valoare strategică incertă.

Primul argument a fost invocat de la începutul dominației puterii aeriene. A fost uitat odată ce puterile occidentale s-au bucurat de libertatea cerului. Michael Ignatieff a

descris războiul din Kosovo din 1999 ca pe un conflict „virtual", cel puțin pentru cetățenii din țările NATO. Un conflict atât de dezechilibrat, s-a plâns el, semăna prea mult cu un „spectacol", trezind „emoții în modul intens, dar superficial în care o face sportul".[9] Dar piloții de drone își cunoșteau țintele umane mai bine decât aproape oricine altcineva, pentru că le priveau înainte de a lovi și, după lovitură, puteau să vadă ceea ce rămăsese din victimă și din oricine intrase în cadru în ultimul moment. Deși stresul putea fi mai mic decât cel resimțit într-o bătălie reală, piloții de drone nu jucau simple jocuri pe calculator. În ceea ce privește al doilea argument, se ridica o problemă de impunitate și de hazard moral. Nu era, oare, prea ușor să se planifice atacuri fără prea multă preocupare pentru implicațiile etice?

Practica asasinării la țintă a fost inaugurată de către israelieni după ce s-au retras din Fâșia Gaza și au încercat să găsească metode de a face față amenințării reprezentate de mișcarea Hamas. Administrațiile Bush și ulterior Obama au preluat ideea ca o modalitate de confruntare cu grupările islamiste radicale, mai ales cele care acționau în zone în care era dificil să se ajungă la ele. Această metodă reflecta o concentrare strictă asupra grupărilor ostile gata să atace teritoriul Statelor Unite, ca și cetățenii și posesiunile lor din străinătate. Cifrele implicate erau mici, iar pierderile provocate de terorism nu erau mari în sine, dar caracterul aleatoriu și perfidia lor arătau că pericolul nu putea fi ignorat. Cele mai importante reacții implicau spionaj bun, poliție bună și abordarea problemei poziției sociale a comunităților musulmane din țările occidentale. Dar chiar și militanții care trăiau în Occident primeau inspirație, și uneori erau recrutați și antrenați, din țări în care existau grupări islamiste active. Obiectivul era slăbirea lor prin eliminarea unor indivizi identificați, fie pentru că erau lideri, fie pentru că aveau anumite abilități, cum ar fi fabricarea de bombe. În aceste cazuri dronele păreau să fie arma perfectă pentru uciderea personalizată.[10]

Existau dovezi că decapitarea unei grupări insurgente îi putea reduce eficiența, iar atacarea continuă a personajelor-cheie o slăbea.[11] Atacurile ocazionale, însă, riscau să creeze goluri care erau umplute rapid, posibil cu lideri care să fie și mai duri.[12] În plus, nu era totdeauna simplu să se găsească persoanele care trebuia să fie eliminate. Au existat, prin urmare, importante pierderi din rândul civililor, ca rezultat al informațiilor hazardate, al informatorilor locali care au dat informații false ca să ajute la eliminarea rivalilor sau din cauza încrederii excesive în loviturile în urma unor „semnale", în care unii indivizi au fost uciși deoarece comportamentul lor sugera că puneau ceva la cale, deși nu existau dovezi concludente.[13]

În timp ce numărul celor uciși a fost mic, cel puțin în comparație cu ce se întâmpla în aceste conflicte, incidentele individuale (cum ar fi atacarea unor petreceri de nuntă) au provocat furie. Reacțiile la uciderea civililor au fost catalogate drept contraproductive, riscându-se pierderea sprijinului localnicilor și convingerea mai multor recruți să se alăture grupărilor insurgente, depășindu-se, astfel, orice avantaje obținute din uciderea unor anumiți militanți. Tentația de a folosi drone pentru victorii tactice, deși acestea ofereau un beneficiu strategic nesemnificativ, a fost descrisă ca dependență.[14] Au fost puține dovezi ale unei dependențe. Probabil din cauza faptului că beneficiile erau greu de confirmat, în timp ce se ridicau probleme etice și legale profunde, Administrația Obama a redus folosirea dronelor în Pakistan în 2012, iar apoi a lucrat la elaborarea unor instrucțiuni privind alegerea țintelor. Pe măsură ce numărul atacurilor cu drone a scăzut în Pakistan și în Yemen, a scăzut și numărul victimelor din rândul civililor.[15]

Sisteme fără echipaj uman au fost create și pentru forțele terestre, de exemplu roboți proiectați special pentru dezamorsarea Dispozitivelor Explozibile Improvizate (IED) sau pentru misiuni de recunoaștere. În astfel de roluri, avantajele roboților erau evidente:

„Nu le e foame. Nu le e teamă. Nu uită ordinele. Nu le pasă dacă soldatul de lângă ei a fost împușcat. Vor face o treabă mai bună decât oamenii? Da." Această afirmație era adevărată pentru misiunile plicticoase, murdare și periculoase.[16] La fel ca în cazul dronelor, când aceste sisteme au început să tragă cu arma a fost necesară intervenția umană și, chiar dacă cei care le dirijau erau în afara pericolului, ele tot trebuia să fie controlate. Așa-numitele sisteme fără echipaj uman păreau să aibă nevoie de un mare număr de oameni pentru a fi dirijate eficient. În cazul dronelor, viteza mică, altitudinea joasă și vulnerabilitatea la sistemele de apărare antiaeriană și electronică însemnau că valoarea lor era limitată în fața unui oponent capabil. La aceasta se adăugau probleme legate de viteza cu care un sistem automat putea procesa și acționa pe baza indiciilor de pericol sau de vulnerabilitate a țintei și riscurile de defecțiuni sau chiar de interferență a inamicului.

În timpul Administrației Obama, SUA au adoptat o strategie (descrisă ca „Third Offset", „A treia compensare" pentru a sublinia ideea că SUA trebuie să folosească puterea lor tehnologică pentru a compensa avantajele oponenților) bazată pe „rețele de luptă într-o cooperare oameni-mașini, care să desfășoare simultan operațiuni în spațiu, în aer, pe mare, operațiuni submarine, terestre și cibernetice".[17] În prim-plan era inteligența artificială care să permită delegarea capacității de luare a deciziilor către mașini. Această strategie preconiza sisteme capabile să gestioneze cantități mari de date, să susțină deciziile oamenilor astfel încât acestea să fie mai bune și mai rapide, să susțină personalul combatant, de exemplu cu aplicații electronice și digitale portabile, și să realizeze o mai bună cooperare între sistemele cu și fără echipaj uman. Sistemele defensive ar putea funcționa „cu viteza luminii" pentru a răspunde la un atac, în timp ce sistemele ofensive ar fi mai eficiente, dirijând prima rachetă dintr-o salvă astfel încât să existe siguranța ca următoarele rachete sunt trimise spre cele mai bune ținte.

Cât de departe se putea merge? Nanotehnologia, manipularea atomilor și a moleculelor, importante în special în biomedicină, au oferit perspectiva unei miniaturizări extraordinare. A fost posibil să se imagineze drone ca niște insecte care fac fotografii și chiar injectează indivizi cu otravă, poate după ce le verifică ADN-ul, sau uniforme care ar putea simți pericolul, ar alerta medicii în cazul unei răni sau chiar ar începe să administreze tratamente, fără comenzi din afară. Într-o relatare în mod deosebit alarmantă, un fizician a descris cum nanoarmele ar putea destabiliza echilibrul de putere, cu scenarii dramatice în care „nanoelectronica ghidează rachete balistice intercontinentale hipersonice sau milioane de nanoboți de dimensiunea unor insecte [roboți la scară nano] capabili să asasineze populația unei țări", ducând omenirea spre extincție. El a luat în considerare o direcție de evoluție de la computere care proiectează nanoarme în parametri stabiliți de oameni către „un computer unic", unul mai inteligent decât întreaga rasă umană și care ar putea fi funcțional până în anul 2050.[18] Pentru aceasta ar fi nevoie ca un număr uriaș de probleme tehnice să fie rezolvate la scară miniaturală – inclusiv dotarea acestor roboți minusculi cu o sursă de putere, cu antenă, sistem de comunicații și de ghidare.[19]

Chiar și înainte să apară astfel de probleme, au existat chestiuni îngrijorătoare care trebuiau rezolvate. Inteligența artificială se referea la sisteme de computere capabile să îndeplinească sarcini care necesitau în mod normal inteligența umană, ca de exemplu percepția vizuală, recunoașterea vorbirii și luarea deciziilor.[20] În război, aceasta ar însemna abilitatea de a selecta și de a ataca țintele fără control uman semnificativ, până într-acolo încât comportamentul lor ar varia chiar în același mediu operațional mai larg. Aceasta merge dincolo de dronele existente, care pot îndeplini și ele unele sarcini pe cont propriu, dar nu-și pot executa misiunile fără intervenție umană semnificativă. Nivelurile

s-au schimbat de la sisteme care erau operate de oameni la cele în care oamenii delegau și apoi supravegheau, în final până la autonomia totală. Sistemul avea să facă alegeri și să-și gândească drumul prin acestea, în funcție de calitatea senzorilor lui și de algoritmii prin care se procesează informația. Aceasta însemna că nu avea să urmeze același scenariu, ci urma să-și facă propriile scenarii, în funcție de cum evoluează situațiile. Alegerile pe care le face ar avea implicații etice. „Ar trebui o dronă să tragă asupra unei case despre care se știe că ascunde o țintă, dar unde s-ar putea adăposti și civili?“[21]

Pe măsură ce asemenea sisteme erau tot mai folosite în luptă, se punea problema dacă ființele umane ar trebui să rămână „în joc“, cu puterea de a contramanda atunci când sistemele teoretic autonome ar face alegeri proaste. La fel ca în cazul soldaților, problemele aveau cea mai mare probabilitate de apariție nu din aranjamentele oficiale de comandă, ci din condițiile specifice ale bătăliei. În orice lanț militar de comandă, subordonații ideali sunt cei suficient de obedienți ca să urmeze ordinele așa cum le sunt date, dar care sunt capabili să ia decizii pe cont propriu la nevoie, de exemplu în caz de întrerupere a comunicațiilor sau atunci când comandanții superiori sunt uciși. În asemenea circumstanțe, soldații ar putea să fugă sau să lupte pe cont propriu. La fel ar putea să facă și roboții, doar că ei și-ar întrerupe funcționarea, în loc să fugă. Controlul s-ar putea întrerupe și atunci când controlorii umani aflați la distanță n-ar mai putea ține pasul cu rapiditatea și fluiditatea unei bătălii, așa că deciziile referitoare la ținte trebuiau delegate mașinilor. Aceasta putea duce la escaladarea unei situații confuze, iar focurile trase dintr-o sursă-prietenă ar putea degenera rapid într-o luptă fratricidă.

Una era să deții o cunoaștere a situației sau o logistică mult mai bună, și chiar un anume grad de protecție automată atunci când o unitate sau un individ erau luați prin surprindere. Era însă cu totul altceva să ai sisteme care se conduc singure, cu oamenii jucând doar roluri secundare. Și mai erau și coșmarurile evidente despre sisteme infiltrate care se întorc împotriva presupușilor lor stăpân sau decideau, pur și simplu, să nu execute o misiune critică. O modalitate de interferare cu dronele (în special cu modelele simple, comerciale) constă în dezvoltarea unor mijloace de a interfera cu partea lor electronică. Date fiind îngrijorările privind hackerii, câtă încredere se putea avea în sisteme care prezentau riscul „să se întoarcă“ dacă erau penetrate de o putere străină? Era logică interacțiunea cu dezbaterea în curs referitoare la războiul cibernetic, acesta din urmă ținând de o luptă constantă dintre ofensivă și apărare pe tema securității și securității informației, pe când automatizarea presupunea o încredere considerabilă într-un proces programat de luare a deciziilor de către sisteme autonome.

Era important și dacă un anume grad de ezitare avea să țină sistemele pe loc câtă vreme riscurile lor treceau printr-o evaluare completă. Introducerea de noi dotări, mai ales fără un război în desfășurare care să impună urgența, era, de obicei, mult mai lentă decât presupuneau futuriștii și decât găseau acceptabil entuziaștii. Organizațiile militare erau cunoscute pentru rezistența lor la orice amenința surplusul de personal; de exemplu, în anii 1950, Comanda Aviației Strategice s-a opus introducerii rachetelor balistice intercontinentale ca alternativă la bombardierele cu echipaj uman. În plus, istoricul transformării tehnologiilor noi și entuziasmante în sisteme reale era deseori mai puțin impresionant decât se presupunea, chestiunile de finanțare, birocratice sau de inginerie provocând de multe ori întârzieri serioase.[22]

Un alt factor care afecta introducerea vehiculelor autonome era că în fruntea dezvoltării noilor tehnologii se afla sectorul privat. Exemplul cel mai concludent era cel al mașinii fără șofer, un mecanism mult mai complex decât o dronă și care era de așteptat să aibă un grad mai mare de autonomie. În timp ce se deplasa pe teren, o astfel de mașină

trebuia să țină cont de numeroase obstacole potențiale, precum și de alte vehicule cu dinamică proprie, așadar computerul avea multe de analizat. Mașinile fără șofer au fost dezvoltate inițial printr-un program al Pentagonului, în 2004, dar resursele au apărut în cantități suficiente doar după ce programul a devenit unul comercial. Aceasta însemna nu doar că progresele erau în afara controlului statului, dar și că statul ajungea pe locul al doilea în competiția pentru cei mai buni ingineri și programatori, de care era nevoie pentru a împinge treburile înainte. Competiția pentru o piață de masă și cheltuielile semnificative pentru cercetare și dezvoltare au transformat mașinile fără șofer în niște produse viabile, în timp ce programele militare pentru vehicule autonome au rămas în urmă.

O caracteristică esențială a multora dintre sistemele vitale introduse pentru epoca digitală, incluzând furnizori de internet, motoare de căutare, fabricanți de dispozitive și dezvoltatori de software, era că acestea erau deținute și operate de companii private cu interese globale. Telefoanele inteligente încorporau capacități ca imagini din satelit, navigație, baze de date și comunicații instantanee criptate, de o calitate disponibilă altădată doar celor mai avansate organizații militare.

Aceasta a permis indivizilor, sau grupurilor mici, să devină mai capabili să găsească modalități de a-i lovi pe alții, pe măsură ce tehnologiile letale deveneau mai ușor de accesat și de folosit. Din aceleași motive, a crescut vulnerabilitatea la lovituri în locuri altădată sigure. Atacurile puteau veni fără motiv și fără avertisment, din cealaltă parte a globului și totuși cu o viteză extraordinară, afectând și oameni nevinovați pe lângă victimele vizate.[23] În acest punct, temerile provocate de noile tehnologii au intrat în legătură cu îngrijorările mai vechi privind terorismul. Cu atâtea exemple de grupări islamiste extremiste, dar și de „lupi singuratici" susținători ai acestora, gata să atace la întâmplare ținte civile din țările occidentale, era normal să apară îngrijorări cu privire la ce s-ar putea întâmpla dacă atacatorii ar avea acces la aceste tehnologii mai avansate. Problema era printre primele de pe agenda de securitate încă de la atacurile din 11 septembrie. Și totuși, o caracteristică a multor atrocități teroriste era simplitatea metodelor lor – cuțite, bombe și pistoale, sau intrarea cu camioanele în mulțimi. Acestea erau sisteme înțelese bine de cei care le foloseau și care își dovediseră eficiența, fără să fie nevoie de cunoștințe speciale pentru a le face să funcționeze. La fel, cele mai multe dintre miliții își etalau sofisticarea pe rețelele de socializare și pe aplicațiile pentru smartphone, dar în activitatea curentă se bazau pe sisteme care le erau familiare. Privind înainte către moduri mai exotice de a provoca suferință, era foarte ușor să treci cu vederea eficiența metodelor existente.

Apărea din nou contrastul între tendința de a gândi noile tehnologii în termenii războaielor de anvergură și al atacurilor surpriză devastatoare, în timp ce realitatea luptelor momentului era mult mai probabil asociată cu insurgențele și cu dezordinea socială. Echipa lui Arquilla și Ronfeldt a oferit o modalitate conceptuală care putea face legătura între cele două tipuri de război. Ei au descris o abordare a bătăliei bazată pe atacuri „în roi", deosebită de „îngrămădeala haotică, concentrarea de forță brută și manevrele bâjbâite", care necesita o îmbunătățire progresivă a capacității de coordonare și de comandă a unităților individuale. Metoda „în roi" presupunea atacarea țintelor din toate direcțiile, de către „miriade de unități de manevră minuscule, dispersate, legate în rețea". Ei au argumentat că pentru orice tip de acțiune, de la activismul social la războiul de mare intensitate, obținerea avantajelor maxime (astfel încât acțiunea să nu degenereze într-o îmbulzeală) presupunea existența unui control strategic central.[24] La nivelul de bază, aceasta se putea observa în cazul războiului de gherilă. La un nivel mai

înalt, evoluțiile tehnologiilor făceau posibilă sincronizarea atacurilor întreprinse de roboți pentru a asigura eficiența maximă. Era o abordare firească pentru organizarea în rețea, deoarece putea obține maximum de avantaje din capacitatea unui număr de unități separate de a comunica între ele și de a executa manevre, precum și tiruri complexe.

Când atenția s-a îndreptat spre sistemele robotice, Paul Scharre a remarcat cât de potrivite erau pentru atacurile în roi. Era nevoie de trecerea de la unitățile individuale fiecare cu operatorul ei la o comandă centrală capabilă să gestioneze mai multe în același timp, deși se putea imagina că, la un moment dat, unitățile individuale aveau să se coordoneze singure în timp ce încercau să oprească atacul unui roi inamic.[25] Conceptual, ideea atacului în roi și posibilele lui aplicații în luptă nu era greu de înțeles. Ea oferea noi modalități de înfrângere a adversarului. La fel ca în mare parte din gândirea militară din epoca digitală, erau mai ușor de imaginat atacuri în roi în aer sau pe mare (ca avioanele de luptă sau grupurile de submarine din al Doilea Război Mondial), unde erau mai puține surse de confuzie decât ar fi fost pe uscat. Ce nu puteau să facă acest tip de atacuri era să ofere o soluție la problema păstrării controlului asupra teritoriului și în special a orașelor în fața unei populații ostile.

Și teritoriul era în continuare cel care conta cel mai mult. Cel mai mare pericol din partea grupurilor islamiste, de exemplu, a venit în ٢٠١٤ din faptul că ei controlau porțiuni din Siria și Irak, până la punctul în care și-au proclamat propriul stat.[26] Statul Islamic al Irakului și Siriei (ISIS) a atras militanți din toată lumea, pe care i-a înrolat și le-a oferit o bază de instruire, de unde să fie trimiși apoi în toată lumea ca să provoace tulburări. Dronele au avut un rol de jucat în campania de scoatere a lor de pe poziții, nu în ultimul rând prin furnizarea de informații în timp real, dar nu s-ar fi putut face mare lucru fără forțele terestre puse la dispoziție de puterile locale. Cu toată îmbunătățirea tehnologiei, rămânea această limitare fundamentală a puterii aeriene. Teritoriul nu putea fi cucerit sau controlat din aer, fie că era vorba de drone, elicoptere sau avioane, fără sprijinul unor forțe terestre. Ideea armatelor de roboți era destul de tentantă, dar aceștia ar fi avut mari probleme în operațiunile de contrainsurgență, dacă militanții s-ar fi amestecat cu populația locală sau ar fi învățat cum să deruteze senzorii sistemelor care veneau după ei.[27] Exista totodată o preocupare fundamentală ca efortul să reflecte o preferință pentru soluțiile tehnice, în dauna celor politice. În istoria pe care a făcut-o Agenției Proiectelor de Cercetare Avansată pentru Apărare (Defense Advanced Research Projects Agency, DARPA), Sharon Weinberger a constatat că „presa anunță dispozitive care îi pot ajuta pe soldați să escaladeze zgârie-nori de sticlă, în timp ce forțele americane luptă într-o țară în care cele mai multe case sunt din chirpici".[28]

Astfel, dacă armamentul demonstra posibilitatea unor atacuri de complexitate, precizie și viteză tot mai mari, la distanțe și ele din ce în ce mai mari, nu răspundea la întrebarea ce se realiza de fapt. Era încă nevoie de efective pentru a ocupa și a controla teritoriul, iar efortul cerut de aceasta a fost cel care a pus greu la încercare țările occidentale. După ١١ septembrie, președintele a acceptat că, dacă Statele Unite neglijau părțile instabile ale lumii, se puteau trezi luate prin surprindere. „Vom lupta cu ei acolo, ca să nu fim nevoiți să ne confruntăm în Statele Unite."[29] În 2014, după ce în anul precedent se confruntase cu o decizie referitoare la Siria, președintele Obama a decis că toleranța opiniei publice pentru război expediționar de tipul celui văzut în Irak și Afghanistan se epuizase: „a trecut vremea desfășurării unor forțe terestre ample, cu amprentă militară considerabilă, angajate în reconstruirea statelor, în străinătate".[30] Recurgerea la drone pentru executarea de asasinate bine țintite făcea parte din această hotărâre. S-a constatat totodată că apărarea sub formă de activitate polițienească și de informații a funcționat destul de bine pentru prevenirea unui alt 11 septembrie. Într-

adevăr, cu toată discuția despre vulnerabilitățile în evoluție și reducerea distanței, măsurile defensive împreună cu barierele naturale – ca oceanele și lanțurile muntoase, de exemplu – încă mai puteau face diferența. Chiar și o țară potențial atât de expusă ca Israelul a făcut mari eforturi pentru a-și îmbunătăți mijloacele de apărare, de la ziduri de securitate până la sisteme antirachetă, punând la punct, în același timp, noi mijloace de atac. Cu toate ideile obișnuite privitoare la războiul global, geografia încă mai era importantă. Nu era neapărat ca tehnologia „să substituie terenului".[31]

Din Israel au venit propuneri privind un alt mod de abordare al amenințărilor venite dinspre teritorii care ar fi fost greu de controlat direct. În loc de reocuparea teritoriului, care era respinsă deoarece ocupațiile din trecut fuseseră atât de dificile și lăsaseră nemulțumiri ce se perpetuaseră ani de zile, alternativa era să se bazeze pe raiduri. Aceasta fusese tradițional o strategie de tranziție, să dobori un inamic, însă fără beneficiile și costurile preluării depline a controlului.[32] Privind retrospectiv la războiul din Liban, din 2006, care la vremea respectivă părea un eșec, s-a constatat că fusese suficient pentru a descuraja Hezbollah de la alte provocări (deși trebuia remarcat și că Hezbollah era suprasolicitat în Siria, încercând să mențină regimul Assad). Ideea unei strategii a raidurilor era că grupurile ostile nu se mai puteau baza pe adăposturi sigure, din care să-și organizeze atacurile:

> Raidurile au oferit o modalitate de a reduce și de a limita amenințarea, cu riscuri și costuri minime. Pe lângă micile raiduri întreprinse permanent din aer și de trupele de operațiuni speciale, era nevoie periodic de raiduri mai ample, cu forțe terestre masive care „să tundă iarba", adică să provoace pierderi grele și să avarieze capacitățile inamicului.[33]

Terorismul însuși putea fi considerat o strategie a raidurilor, un mod de a destabiliza și de a răni un adversar mult mai puternic, determinându-l să-și regândească politicile, chiar dacă nu putea fi obligat să le inverseze. În miezul problemei era evitarea suferinței și a costului unei ocupații prelungite. Astfel, în cazul Irakului, dacă forțele americane ar fi părăsit țara mai repede după răsturnarea lui Saddam Hussein în ٢٠٠٣, cele mai multe dintre obiectivele Statelor Unite ar fi fost atinse. Cu siguranță că una dintre consecințe ar fi fost instalarea haosului în Irak, dar acesta nu lipsise nici în timpul ocupației.[34] Dar când această politică a fost urmată în Libia și țările occidentale au ajutat la înfrângerea președintelui Gaddafi, dar nu s-au implicat în teren ca să ajute la stabilizarea situației imediat după aceea, haosul care a rezultat a dus la o criză a refugiaților.[35] Raidurile puteau să slăbească prin uzură rezistența inamicului și să-l lase fără unele capacități, dar era puțin probabil să facă mai mult decât să țină sub control o problemă, așa cum a demonstrat istoria Israelului. H.R. McMaster, unul dintre principalii gânditori ai armatei americane, vedea raidurile ca fiind de scurtă durată și cu obiectiv limitat, fără să poată „să influențeze determinanții umani și politici ai conflictului sau să facă progrese spre realizarea unor obiective sustenabile, potrivite cu interesele vitale".[36]

Când proiectele de cercetare au abordat războiul cibernetic, inteligența artificială și robotica, SF-ul a fost un loc natural în care să caute inspirație.[37] În 2015, jurnalistul August Cole a colaborat cu analistul politic Peter Singer la scrierea *Ghost Fleet (Flota fantomă)*, un roman care aducea laolaltă preocupările privind China, energia insuficientă și tehnologiile de război în curs de dezvoltare. Ei s-au inspirat din *Red Storm Rising*, romanul lui Tom Clancy.[38] Ce au urmărit ei cu această „ficțiune utilă", bazată pe o cercetare de proporții (cartea a avut 400 de note la final) a fost să înfrunte chestiunile legate de un viitor conflict între marile puteri, cu scopul „de a preveni trecerea unei astfel de confruntări dintr-un roman către un câmp de luptă real".

Ghost Fleet descria un război geopolitic de modă veche, în care China se aliase, puțin plauzibil, cu Rusia. Factorul declanșator a fost o criză de energie rezultată din urmările unui război iraniano-saudit, o combinație de prăbușire globală a piețelor financiare și o creștere enormă a prețului petrolului. Conducerea chineză, o elită militar-industrială, a fost iritată de modul în care Statele Unite și-au asigurat aprovizionarea cu energie, s-au pus în calea ambițiilor Chinei și au amenințat cu sancțiuni economice ca să-și îndeplinească planurile. Un mare zăcământ de gaz, la care doar China putea să ajungă și să-l exploateze, promitea siguranță economică, dar trebuia protejat. Tema amiralului care a condus politica de război, la fel ca Japonia în 1941, era că nu avea de ales. Americanii trebuiau făcuți să accepte ascensiunea Chinei. Nu era momentul „să te oprești umil înaintea următorului pas important". Era „o întrebare simplă, ce ținea de mersul istoriei: Dacă nu este acum momentul, atunci când?"

Planul atacului-surpriză era complex. El implica scoaterea din uz a infrastructurii de sprijin (inclusiv elementele cu bază în spațiu) și neutralizarea celor mai avansate componente ale marinei și aviației americane. Aceasta includea anihilarea pachetelor de software de pe avioanele americane F-35 (care, din nefericire pentru americani, aveau în construcție un microcip chinezesc) și depistarea submarinelor nucleare. Planul depindea și de o alianță cu Rusia, despre care altfel se presupunea că ar fi fost în pragul războiului cu China. Toate acestea necesitau o orchestrare plină de măiestrie, bazarea pe metode nemaiîncercate și totodată un eșec major al serviciilor americane de informații. Era, de asemenea, un joc la noroc, deoarece se presupunea că nu aveau să fie folosite armele nucleare. Submarinele americane dotate cu rachete balistice nu au fost atacate, deși ar fi putut să fie. Cruțarea lor semnala Washingtonului că nu avea să urmeze o escaladare până la nivelul cel mai înalt. Potrivit unuia dintre personajele cheie, atunci când guvernul și-a dat seama ce se întâmplă, nu a mai avut rost: „trecerea la lovituri nucleare nu ar fi decât o răzbunare în pragul sinuciderii". Oficialii americani nici măcar nu puteau fi siguri că ordinele aveau să ajungă unde trebuie.

Chinezii aveau în continuare problema că Statele Unite nu fuseseră, de fapt, învinse. S-au manifestat toate cele trei probleme clasice ale unui atac-surpriză care nu devine o lovitură fatală. În primul rând, a apărut o mișcare de rezistență populară în Hawaii, care fusese ocupat de chinezi. În al doilea rând, nu toate forțele americane au fost distruse. Situația a fost salvată de „flota fantomă" din titlu, cu referire la niște nave păstrate în rezervă, la naftalină, care acum au putut fi repuse în funcțiune și echipate pentru luptă, la fel cum s-au găsit avioane vechi care să înlocuiască ineficientele F-35. În al treilea rând, în timp ce majoritatea aliaților au fost patetici și deloc de folos americanilor, anglofonele Marea Britanie și Australia le-au venit totuși în ajutor. Țara încă mai funcționa și a fost în măsură să-și dea seama cum să stabilizeze situația. Producția s-a reluat, în parte datorită imprimantelor 3-D. Până la urmă, Statele Unite au ripostat suficient de puternic ca să restabilească oarecum vechea ordine. Finalul a fost un impas dezordonat, în care ambele tabere „demonstraseră că se pot împinge una pe alta într-un echilibru precar", cu „cea mai mare parte a flotei celuilalt" de acum scufundată.

Ghost Fleet a avertizat cu privire la încrederea excesivă în tehnologiile avansate și la incapacitatea de a le gândi vulnerabilitățile de software, reamintind importanța patriotismului, a eroismului și a inițiativei individuale. Preferințele lui Singer și Cole se îndreptau către sisteme mai simple și mai agile, cu impact rapid, cum sunt dronele, tunurile electromagnetice și laserele. Ei au arătat totodată cât de personalizat putea deveni războiul, cu sprijin pentru luptători de genul stimulentelor care să îi ajute să facă față oboselii și tensiunii, sau al unei versiuni de ochelari Google care le permitea să acceseze informații. În esență, scenariul atacului-surpriză din *Ghost Fleet* se potrivea cu

ceea ce *The Economist* descria ca fiind o trăsătură distinctivă a genului care a început cu *The Battle of Dorking*, prezentând „noile tehnologii ca decisive, în același timp o idee entuziasmantă și un dispozitiv necesar dacă... era ca națiunile dominante să fie prezentate ca victime, inițial cel puțin", și ca mijloc de a transmite un mesaj sumbru „privind ideile sucite ale politicienilor sau ale ofițerilor superiori, privind declinul național și schimbarea geopolitică".[39]

Cole era în prim-planul unui proiect al Consiliului Atlantic care încuraja scriitorii să vină cu idei pentru „Arta viitorului război".[40] Unul dintre primele produse a fost un volum subțire de schițe, ca să demonstreze cum ar putea ficțiunea să le atragă atenția politicienilor asupra posibilităților viitoare. Temele erau variate, de la un senator american care făcea o mișcare politică foarte eficientă încurajând atacuri cibernetice de masă împotriva sistemelor rusești și chinezești, până la analiști ai serviciilor secrete britanice care încercau să facă profilele întregii populații ca să depisteze potențialii teroriști (în cazul acesta ratându-l pe fratele unuia dintre analiști), la operatori de drone care puteau vedea bătăliile îndepărtate mai bine decât cei care luptau efectiv în ele, putându-i astfel avertiza constant despre pericole și ținte vulnerabile. Personajele principale, bărbați și femei, își atingeau scopurile mai degrabă datorită capacității lor mentale decât calităților fizice. Tendința era ca ei să fie absolvenți superinteligenți de la cele mai bune universități, capabili să înțeleagă tehnologiile puternice pe care le aveau la dispoziție. Urmând o lungă tradiție a literaturii militare, ei erau deseori nonconformiști, rebeli în fața autorității, dar patrioți.

Originile războaielor lor puteau fi urmărite deseori până în războaiele din trecut, ale căror detalii abia dacă mai erau ținute minte, dar care lăsaseră lumea mai instabilă și predispusă spre și mai multe conflicte. Cu toată această istorie nefericită de haos și de suferință, știința războiului a progresat cumva și a găsit metode și mai ingenioase de scoatere din joc a inamicului. Drama venea de la nivelul tactic și operațional, când acești oameni superinteligenți determinau sistemele complexe să facă orice aveau ei nevoie să facă. Imaginea strategică rămânea obscură. Ei luptau cu răul și cu primejdia pentru că nu le puteau lăsa să învingă. În spate la toate acestea stătea un mare eșec politic, dar nu acolo era de găsit povestea.

Capitolul 23

Megaorașele și schimbarea climei

În lumea noastră există încă oameni care aleargă fără țintă, luptând în bătălii sângeroase pentru un nume sau un steag sau o bucată de pânză, dar ei aparțin, de regulă, unor bande cu denumiri ca Bloods sau Crips și își câștigă traiul din vânzarea de droguri.

Francis Fukuyama *The End of History (Sfârșitul istoriei)*, 1992[1]

În timp ce Fukuyama privea cu optimism triumful liberal al Occidentului de la începutul anilor ۱۹۹۰, exista și neliniștea că inexistența a ceva serios pentru care să merite luptat avea să ducă la o decădere lentă. Bloods și Crips erau două bande celebre din Los Angeles. Bloods s-au format inițial ca să reziste la influența bandei Crips în cartierele lor. Mai târziu au ajuns să fie cunoscuți pentru atitudinea lor de genul „nu luăm prizonieri" și pentru violență. În anii 1980, ei s-au divizat în grupuri mai mici și au început să lupte pentru controlul diferitelor cartiere. Implicarea lor în traficul de droguri i-a făcut să crească numeric și să-și extindă rivalitatea pe tot teritoriul Statelor Unite, uneori în alianță cu alte bande de oraș.[2] Războiul dintre bande a scos în evidență o trăsătură importantă a violenței contemporane și care avea să crească în importanță, chiar dacă, de obicei, se discuta despre ea ca și cum ar avea prea puțin de-a face cu războiul real.

Scriind într-un moment în care analizele sugerau un declin categoric al numărului de războaie civile, Edward Newman a argumentat că acestea se concentrau pe un model „clasic" de război civil, care presupunea, în primul rând, confruntarea unor forțe importante, cea a guvernului împotriva celei care îl contesta din motive secesioniste sau de ideologie anticolonială. O astfel a abordare, a avertizat el, neglija și ignora „un fenomen vast de violență politică și socială caracterizat prin conflicte de mică intensitate, insurgențe la scară redusă și slăbiciune a statului."[3] Statisticile referitoare la război luau în considerare doar morțile în luptă, dar luptele erau responsabile doar pentru un procent moderat din totalul anual al morților violente – în jur de 17 la sută din totalul dintre 2010 și 2015. Prin contrast, crimele erau în spatele a 69 de procente. Dacă țările bântuite de război civil erau locuri periculoase de trăit, și mai periculoase erau multe țări caraibiene și din America Latină care nu erau în război, în adevăratul sens al cuvântului. Aceasta a fost singura regiune a lumii în care ratele de violență letală au crescut după anul ۲۰۰۰. Era și cea mai urbanizată regiune a lumii, cu ۸۰ la sută din populație trăind în orașe. În jur de patruzeci și cinci din cele cincizeci de metropole cele mai periculoase din lume erau în America de Nord, Centrală și de Sud. Pe plan internațional, în timp ce violența rurală era în declin, cea urbană era în creștere.[4]

Orașele au intrat în atenția analiștilor când organizațiile internaționale preocupate de dezvoltare au descoperit că era mai util conceptul de „stat fragil" decât cel mai insidios, de „stat eșuat". Dacă problema era văzută, în general, ca una de dezordine și violență, atunci puciurile militare și represiunea puteau fi prezentate ca soluții, nu în ultimul rând de către cei responsabili, chiar dacă rezultatul era rareori pașnic și durabil. Încadrarea ca fragilitate, dimpotrivă, punea în discuție o serie întreagă de chestiuni, cu o concentrare puternică pe cele care țineau de guvernare. Un stat fragil era lipsit de reprezentare și de responsabilitate, de standarde legale stabile și de verificări ale acțiunii coercitive a statului, combinate cu incapacitatea de a controla teritoriul și granițele.[5] Aducea, de

asemenea, în discuție managementul economic și coeziunea socială. Când statele au fost examinate în căutarea semnelor de fragilitate, a devenit evident că, în multe cazuri, fragilitatea era concentrată în anumite spații, în special în orașe. Creșterea orașelor era o tendință izbitoare și care avea să continue. Potrivit Națiunilor Unite, în 2016 existau în lume 512 orașe cu peste un milion de locuitori și 31 de megaorașe cu peste 10 milioane de locuitori. Se apreciază că, până în 2030, aceste cifre vor crește la 662, respectiv 41.[6] Mai mult de jumătate din populația lumii trăiește în orașe. Și cum creșterea populației are loc în cea mai mare parte în orașe, și acest procent va crește.

În general, urbanizarea a fost o evoluție pozitivă, promovând creșterea economică și scoțând oameni din sărăcie. Existau motive pentru care oamenii erau atrași de orașe, aici găsind locuri de muncă și putându-se bucura de viață. Mare parte din creșterea urbană se producea în orașele de dimensiune medie, care se descurcau bine. Și totuși, existau locuri în care această urbanizare rapidă crea presiuni cărora multe dintre aceste orașe abia dacă puteau să le facă față. Tensiunile apăreau pe măsură ce oamenii se înghesuiau în spații urbane limitate, concurând pentru un număr redus de locuințe precare, în sărăcie și cu instalații precare, fără o guvernare eficientă și cu o poliție la fel. Violența era un rezultat deloc surprinzător. Robert Muggah a descris orașele ca fiind „noua frontieră a războiului".[7] Orașele erau de multă vreme scenă pentru insurgențe, gloate violente și infracțiuni, dar acestea atingeau acum un nivel nou. Christopher Coker a remarcat cum soarta locuitorilor lor era comparată cu depozitele de fier vechi și gropile de gunoi și că, în condițiile în care nu departe se găsea deseori și bogăție extremă, orașele erau „suprasaturate de competiția darwiniană".[8] În 2003, Richard Norton a scris despre „orașele nedomesticite", definite ca „metropole cu o populație de peste un milion de locuitori, într-o stare de guvernare care și-a pierdut capacitatea de a menține legea și ordinea în limitele orașului, dar care totuși rămân un actor funcțional în sistemul internațional mai larg". În multe cazuri, nu doar că lipsea o activitate polițienească eficientă, dar poliția „devenise doar un altul dintre grupurile înarmate dornice de putere și de bogăție. Cetățenii erau nevoiți să se ocupe de propria protecție, eventual prin angajarea unor agenți de securitate privați sau plătind taxe de protecție organizațiilor criminale."[9] În aceste condiții, bandele controlau cartierele sărace și mahalalele, fie sub forma organizațiilor criminale structurate, a unor grupuri care acționau împreună ca să-și supravegheze teritoriul, sau grupuri de vigilantes înființate de comunitățile locale care nu-și mai puneau speranțe în poliție.[10]

Cele mai multe erau prea puțin interesate de insurgență sau de contestarea directă a statului, atâta vreme cât erau lăsate în pace, dar cele suficient de puternice și de bogate, deseori din traficul de droguri, puteau înfrunta guvernele. Când apăreau insurgențele, acestea erau potrivite zonelor urbane. Bătăliile aveau tendința de a fi treburi rurale. Așa cum am arătat deja, orașele au fost văzute întotdeauna ca o problemă de către forțele militare care avansau, motiv pentru care se abăteau din drum ca să le ocoloească, alternativa fiind asediile frustrante. Echipamentele și tacticile armatelor sofisticate funcționau, de obicei, mai bine în câmp deschis.[11] Totuși, problema orașelor nu putea fi evitată. În orice război cu Coreea de Nord, una dintre cele mai mari vulnerabilități ale Sudului ar fi localizarea capitalei, megaorașul Seul, foarte aproape de graniță, în raza de acțiune a artileriei. Chiar dacă luptele urbane de la invadarea Afghanistanului și Irakului s-au dovedit mai puțin solicitante decât se anticipa, lucrurile au stat cu totul altfel în cazul insurgențelor care au urmat. În ceea ce privește terorismul, orașele prospere oferă numeroase ținte, atrocitatea fiind foarte probabil să ducă la închiderea zonelor centrale, a rețelelor de transport, și să capteze atenția presei, cu transmisiuni de la fața locului. Era mult mai mult decât s-ar fi putut obține în zonele rurale. Refugiații, mai ales dacă

fuseseră izgoniți din orașe, tindeau să îndrepte tot spre orașe când era posibil, punând presiune pe serviciile publice și creând eventual noi tensiuni. Aceasta s-a văzut în impactul războiului din Siria asupra Iordaniei și Libanului. Cel din urmă a găzduit 1,1 milioane de refugiați înregistrați, la o populație totală de 4,4 milioane, iar afluxul amenința echilibrul puterii sectare din țară.

Un studiu al armatei americane a descris megaorașele ca „devenind epicentrele activității umane de pe planetă și, în consecință, ele vor genera cea mai mare parte din conflictele ce vor impune intervenții militare viitoare". Studiul se apleca, printre altele, asupra a două orașe din Brazilia: São Paulo în mai 2006, când s-au înregistrat peste 1 300 de atacuri lansate de indivizi asociați cu banda de traficanți de droguri PCC (Prima Comandă a Capitalei) și când au izbucnit revolte în șaptezeci și trei de închisori. Guvernul a negociat cu banda de traficanți de droguri în închisori la Rio, în noiembrie 2010, când a fost nevoie de peste 3 000 de polițiști și de militari pentru a pune capăt violențelor ce s-au întins în tot orașul diseminându-se dintr-o singură favelă (comunitate săracă de la periferie) din cele 600 ale orașului.[12] San Pedro Sula, din Honduras, apărea cu regularitate printre cele mai violente orașe din lume. Motivul era că orașul canaliza o activitate economică importantă, oferind ocazii pentru extorcare, și astfel a devenit un loc în care bandele criminale luptau între ele pentru privilegii. Era totodată vital pentru traficul de cocaină, atrăgând astfel alte bande, inclusiv din țările vecine. În Mexic, care nu a putut fi considerat niciodată un stat eșuat, au existat violențe înfiorătoare soldate cu mult peste 120 000 de morți, legate de încercările guvernului de a zdrobi sindicatele drogurilor, responsabile pentru cea mai mare parte din cocaina ce ajungea în Statele Unite. Interacțiunea potențială cu violența politică era vizibilă și în Columbia. Aici s-a derulat un război civil sângeros din 1948 până la începutul anilor 1950, urmat de lupte între grupările de gherilă de stânga și paramilitarii de dreapta, care au durat până în anii 1990. Atunci s-au domolit un timp, dar au reizbucnit când guvernul a decis că era momentul să termine cu principala miliție, FARC, care folosea traficul de droguri ca să-și finanțeze insurgența și găsea totodată adăpost în Ecuador și Venezuela învecinate.[13]

Un punct de vedere era că lupta pentru profit intra în altă categorie decât lupta pentru ideologie sau putere. Și totuși, după cum a demonstrat cazul FARC, categoriile se confundau foarte ușor. Acele grupări criminale care treceau de nivelul bandelor de stradă la cel de afacere organizată, cu propriile sisteme de distribuție, cu rețele politice și financiare, precum și cu mijloace coercitive – puteau reprezenta o provocare pentru state și puteau să le submineze autoritatea, sau chiar să devină parte din structurile de putere ale acestora.[14] Examinând situația de la Rio de Janeiro, la începutul anului 2017, Robert Muggah s-a întrebat dacă violența din oraș nu ajunsese într-o etapă în care merita să fie considerată „conflict armat". În 2016 au fost asasinați peste 6 000 de oameni, o rată de 41 de omucideri la 100 000 de locuitori. Poliția militară a fost implicată în uciderea a 90 de localnici, în timp ce procentul victimelor în rândul forțelor de securitate ale orașului a fost descris ca fiind mai mare decât al combatanților în războaiele recente. În deplasarea lor prin cartiere cu vehicule blindate și puști de asalt, se confruntau cu grupuri bine înarmate, deseori întărite cu foști polițiști care schimbaseră tabăra, având uneori mitraliere grele și lansatoare de grenade. Gloanțele rătăcite treceau prin zidurile spitalelor și ale școlilor. Termenii ca „război" sau „conflict armat" erau destinați să fie folosiți pentru conflictele la nivel de state, iar legislația umanitară internațională s-a dezvoltat, oricât de inadecvat, ca să le reglementeze derularea. În particular, acest set de norme – ostentativ încălcat la Rio – arăta cum trebuia protejată populația civilă.[15] Chiar și atunci când funcționarea statelor nu era afectată, conflictele care se învolburau la nivel inferior erau trecute cu vederea în analizele de război. După ce a studiat mafia americană

și pe cea siciliană, James Cockayne a tras concluzia că acestea au dus cu adevărat un război.[16] Confruntarea continuă cu rețelele criminale și efortul de a câștiga controlul spațiilor urbane era un aspect cert al viitorului războiului, chiar dacă era unul dintre cele mai puțin discutate.

Ceea ce s-a discutat mult mai mult a fost „războiul resurselor". O caracteristică a multor scenarii de război implica o luptă pentru controlul rezervelor de energie. Ele presupuneau deseori că rezervele de petrol își atinseseră maximum, iar economiile în extindere (China fiind o noutate importantă) aveau să fie nevoite să lupte ca să-și satisfacă nevoile. Pentru unii analiști, acesta era, mai mult decât alți factori geopolitici, posibilul declanșator al unui viitor conflict.[17] Țările ca Rusia, cu mari resurse energetice, se puteau găsi într-o poziție importantă, capabile să dicteze termenii și să influențeze politicile externe ale Europei, deoarece puteau opri sau porni aprovizionarea cu gaz. Din clipa în care a ajuns la putere în Rusia, Vladimir Putin a văzut țara ca fiind o potențială „superputere energetică", o modalitate de a-i reda locul cuvenit în ierarhia internațională.[18]

Resursele de energie nu erau doar vitale pentru funcționarea economiilor moderne, ci și un mare generator de bogăție pentru cei suficient de norocoși să trăiască deasupra zăcămintelor de petrol sau să joace roluri majore în extracția și în distribuția acestuia. Distribuția rezervelor de petrol a avut o influență geopolitică majoră de-a lungul secolului XX. A ajutat la identificarea regiunilor strategice ale lumii, în special Orientul Mijlociu, și a influențat totodată campaniile militare în luptele pentru controlul zăcămintelor de petrol. A fost un important factor agravant în războaiele civile. Cei îmbogățiți din petrol au fost în măsură să-i cumpere pe opozanții interni și să finanțeze o politică externă hotărâtă, de la incursiuni militare până la susținerea unor intermediari în alte state. În abordarea conflictelor se puteau asuma riscuri mai mari decât ar fi fost altfel cazul, cum ar fi ocuparea Kuwaitului de către Irak în ١٩٩٠, din cauza implicațiilor pe care le-ar fi avut pentru controlul pieței petrolului (mai ales dacă Irakul ar fi intrat și în Arabia Saudită) sau a temerilor privind controlul rutelor de tranzit, cum ar fi conductele, sau punctele unde acestea se sugrumă, cum ar fi Strâmtoarea Ormuz. În ultimă instanță, valoarea zăcămintelor de petrol oferea un rar stimulent economic pentru cucerire.[19] Exista o presupunere mai veche, obișnuită printre teoreticienii relațiilor internaționale, dar și printre mult mai radicalii adepți ai teoriilor conspirației, că petrolul era în centrul calculelor strategice ale marilor puteri.

În perioadele în care prețurile la energie erau mari, aceste preocupări câștigau teren. Așa s-a întâmplat după creșterea masivă a prețului petrolului în anii ١٩٧٠, coincidența cu embargoul impus de producătorii de petrol arabi unor state occidentale ca urmare a războiului israeliano-arab din ١٩٧٣ și impactul ulterior al unor evenimente ca revoluția iraniană. Totuși, în anii ١٩٨٠, prețul a scăzut dramatic, chiar în timp ce doi producători de petrol – Irakul și Iranul – erau în război unul cu celălalt. În anii ٢٠٠٠, prețul a crescut din nou și a încurajat Rusia în optimismul ei de a deveni o superputere energetică, dar apoi, în ٢٠١٤, prețurile au scăzut iarăși dramatic. Rusia a rămas să se confrunte cu deficitul bugetar și totodată cu o pierdere a pieței, pentru că încercările ei din trecut de a se folosi de poziția pe piață pentru a constrânge alte țări determinaseră statele vizate să caute furnizori alternativi.[20] În același timp, exploatarea gazelor de șist a făcut iarăși din Statele Unite un producător important de energie.

Exista un model familiar pentru viitoarele proiecte de securitate energetică, și anume presupunerea că producția era aproape de maximum, în timp ce cererea continua să crească. Astfel de afirmații tindeau să ignore semnalele mai optimiste dinspre piață, nu

luau în considerare impactul asupra prețurilor al descoperirii unor noi rezerve sau a unor alternative mai eficiente la combustibilii fosili, și presupuneau că tăierea aprovizionării avea să-i lase pe consumatori neajutorați, fără să fie capabili să găsească rute alternative.[21] Perturbarea de durată a aprovizionării nu era atât de simplă pe cât se presupunea. Dacă nu altceva, Statele Unite păreau să fie mai bine plasate decât alte țări pentru a profita de arma petrolului (cum era și în cazul măsurilor economice, în general).[22] Deci chiar dacă în numeroase conflicte exista și o dimensiune a petrolului, acesta era rareori singurul motiv pentru care o țară pleca la război. Cazurile atribuite unor motive ce țineau de petrol se dovedeau deseori ca fiind despre alte probleme. Ele reflectau cel mult îngrijorare privind siguranța aprovizionării, mai degrabă decât lăcomie.[23]

Deși chestiunea petrolului era de multă vreme o caracteristică a discuțiilor despre viitorul conflict, în anii 1990 a început să capete importanță o altă temă. Aceasta punea probleme mai generale privind putinătatea resurselor, înrăutățită de consecințele schimbărilor climatice. În 1994, Thomas Homer-Dixon de la Universitatea din Toronto a anunțat rezultatele unui important program de cercetare a ceea ce el a numit „securitate a mediului înconjurător". El începea cu o previziune sumbră:

> În următorii cincizeci de ani, populația planetei va trece probabil de nouă milioane, iar producția economică globală s-ar putea mări de cinci ori. În general ca rezultat al acestora, disponibilitatea resurselor regenerabile va scădea rapid. Suprafața totală a terenurilor agricole de calitate înaltă va scădea, la fel ca extinderea pădurilor și numărul de specii pe care le susțin acestea. Generațiile viitoare vor fi martore și la o epuizare și la o degradare a acviferelor, a râurilor și a altor resurse de apă, la declinul numeroaselor pescării și poate și la o schimbare climatică importantă.

Aceste penurii, a avertizat el, „contribuiau deja la conflicte violente în multe zone ale lumii dezvoltate". Erau doar primele etape a ceea ce avea să fie, probabil, „o răbufnire de violență în deceniile următoare, indusă sau agravată de penurie". Aceasta nu avea să ducă la războaie între state, ci, în schimb, la o violență „subnațională, persistentă și difuză", evidentă mai ales în societățile sărace. Urmările imediate aveau să fie deplasările de populație și sărăcirea unor state deja slabe, putând duce chiar la fragmentarea lor.[24] În următoarele două decenii, această îngrijorare a crescut și a ajuns să fie legată de controversele mai generale privind amploarea încălzirii globale, consecințele ei și cum ar trebui abordate acestea.[25]

În ٢٠٠٧, secretarul general al ONU, Ban Ki-moon, a remarcat că deși se discuta despre războiul din regiunea sudaneză Darfur ca fiind „un conflict etnic ce opunea milițiile arabe rebelilor și fermierilor negri", acesta începuse ca „o criză ecologică, provocată cel puțin în parte de schimbarea climei". O secetă care durase două decenii făcuse să nu mai fie suficientă hrană și apă, iar această penurie a fost parțial responsabilă pentru criză.[26] Unul dintre avertismentele Comitetului Interguvernamental pentru Schimbări Climatice a fost că ghețarii din Himalaya s-ar topi rapid, afectând agricultura din Pakistan și posibil agravând disputa cu India privind Kashmirul.[27] În 2011 s-a sugerat că o creștere rapidă a prețului alimentelor, care atinsese niveluri istorice, fusese unul dintre motivele valurilor de proteste și jucase un rol în înlăturarea președintelui tunisian Zine al-Abidine Ben Ali și a celui egiptean Hosni Mubarak. Cercetătorii din programul World Food al Națiunilor Unite au remarcat că, deși existau puține dovezi care să lege insecuritatea alimentară de războaiele dintre state, aceasta într-adevăr mărea riscul de „declin brusc al democrației, conflict civil, proteste, revolte și conflicte locale". Dovezile care legau insecuritatea

alimentară de conflictele interstatale erau mai puțin puternice, deși existau unele dovezi istorice care legau declinul producției agricole de conflicte regionale din Europa și Asia.[28]

În ۲۰۱۵, Strategia națională de securitate a Statelor Unite identifica schimbările climatice ca „o amenințare urgentă și crescândă la adresa securității noastre naționale, constribuind la înmulțirea dezastrelor naturale, la fluxuri de refugiați și conflicte pentru resurse de bază ca hrana și apa". În anul următor, președintele Obama a citat securitatea națională ca fiind un motiv important pentru care schimbările climatice trebuiau luate în serios, atrăgând atenția asupra fluxurilor de refugiați care era foarte probabil să apară ca rezultat al creșterii nivelului mării și al secetei. El a menționat un studiu de caz care arăta că „secetele care s-au înregistrat în Siria au contribuit la tulburări și la războiul civil sirian. Ei bine, când multiplici aceasta la numeroase state, o mulțime de țări care deja au foarte mulți oameni săraci, la limita supraviețuirii, aceasta devine o problemă de securitate națională."[29] Un memorandum prezidențial din septembrie 2016 a cerut o analiză suplimentară a amenințării,[30] în timp ce un raport al Consiliului Național de Informații stabilea temele.

> Schimbările climatice pe termen lung vor produce mai multe fenomene meteo extreme și vor supune unui stres și mai mare sisteme critice ale Pământului cum sunt oceanele, apa potabilă și biodiversitatea. La rândul lor, acestea vor avea aproape sigur efecte semnificative, atât directe cât și indirecte, asupra domeniilor social, economic, politic și de securitate în următorii 20 de ani. Aceste efecte vor fi cu atât mai pronunțate cu cât oamenii continuă să se concentreze în zone vulnerabile din punct de vedere climatic, cum sunt zonele de coastă, cele sărace în apă și orașele în continuă expansiune.

Raportul dădea ca exemple modul în care gruparea teroristă Al-Shabaab a profitat de foametea din 2011–2013 ca să constrângă și să taxeze agențiile umanitare internaționale, în timp ce grupările insurgente din nordul republicii Mali se foloseau de deșertificarea tot mai gravă pentru a înrola localnici, printr-un aranjament de tipul „hrană la schimb cu jihad".[31]

Ca și în cazul securității energetice, exista presupunerea că problemele de securitate a mediului erau inevitabile și evoluau mai degrabă spre conflict decât spre cooperare. Această presupunere a fost criticată ca fiind prea deterministă, excluzând variantele în care ingeniozitatea oamenilor și stimulentele economice ar conduce la modalități noi de gestionare a resurselor. O tendință definitivă ar fi fost vizibilă în creșterea prețurilor la materiile prime, ori acestea deseori s-au prăbușit. Previziunile sumbre de acest gen nu erau ceva nou și puține dintre ele s-au confirmat. Societățile se descurcau mai bine decât se anticipase. Guvernele au fost capabile să admită că, în eventualitatea unor penurii, cooperarea era deseori mai rezonabilă decât conflictul. Aceasta s-a văzut evident și în cazul penuriei de apă – un subiect scos în evidență deseori ca fiind cea mai probabilă sursă de conflict. Cei care preziceau un viitor sumbru nu puteau să indice spre nici un mecanism cauzal confirmat.[32] Un studiu care s-a aplecat cu multă atenție asupra cauzelor războaielor civile din Africa a constatat că nu există „nici o corelație solidă între schimbările climatice și războiul civil".[33] Nu însemna că factori ca „despăduririle, degradarea terenurilor și rezervele reduse de apă potabilă, singuri sau combinați cu o mare densitate a populației" nu erau relevanți pentru un viitor conflict. Ei măreau riscurile ca acesta să se producă în interiorul statelor. Dar era puțin probabil ca aceștia să declanșeze conflictele, unde dovezile indicau spre importanța nivelurilor de dezvoltare economică și natura regimului politic.[34]

Nevoia de a separa factorii care afectau derularea unui conflict de cei care îl provocau a devenit evidentă în cazul afirmațiilor despre impactul secetei din Darfur. Institutul

Internațional de Cercetări pentru Pace din Oslo a pus la îndoială aceste afirmații:

> Căpeteniile războinice – care au întreținut conflictul – pot exploata în strategiile lor seceta, inundațiile, foametea, dezastrele agricole sau naturale, așa cum au făcut-o în Somalia și Darfur. Dar ceea ce îi va mâna la luptă nu va fi ploaia, temperatura sau nivelul mării – ei vor lupta întotdeauna pentru aceleași scopuri care țin de putere, teritoriu, bani, răzbunare etc.

Și în cazul Siriei, în spatele războiului se afla o gamă largă de factori. Seceta a jucat într-adevăr un rol în declinul economic al țării,[35] dar a fost vorba de un factor agravant. Până la urmă, războaiele nu sunt răspunsuri la condițiile proaste de viață, ci apogeuri ale luptelor politice.[36]

Capitolul 24

Războaiele ce vin

Oricum, judecând după hotărârea aceasta a ta, pari să ai capacitatea unică de a considera viitorul ca fiind ceva mai sigur decât ceea ce este în faţa ochilor tăi şi de a vedea incertitudinile ca realităţi, pur şi simplu, pentru că ai vrea să fie astfel.

Tucidide, *Dialogul melian*[1]

„Cea mai proastă afacere în Washington D.C.", remarca generalul maior Bob Scales, era „să pariezi pe natura și caracterul războaielor de mâine." Era o întreprindere vastă, implicând „serviciile secrete, industriile de apărare și grupurile de analiști care le sprijină, împreună cu Congresul, mediul academic și presa". Și totuși, rata de succes era foarte mică. „Aproape fără excepție, cu toții s-au înșelat."[2]

El identifica cinci școli: „dezvoltarea scenariului", care simula „scuze de a merge la război cu unul dintre suspecții de serviciu ce dețin capacități militare serioase – China, Iranul, Coreea de Nord," cu Rusia în rol de „favorit nostalgic". „Școala tehnologiei emergente" era formată din „tehnorăzboinici înspăimântați și cu salarii mari care scanează în permanență orizontul amenințărilor, nerăbdători să alerteze comunitatea de securitate cu privire la inamici pe care îi simt ca stăpânind geniul diabolic al fabricatului casnic de bombe". Ei presupun eronat că inamicii investesc aceeași încredere în tehnologie ca Statele Unite. Școala „bazată pe evaluarea capacităților" a creat o „uriașă cutie militară cu unelte din care se pot scoate arme și forțe adaptate la amenințările neprevăzute". Școala „noilor concepte travestite în strategie" era în căutarea unui nou „concept de luptă în război". El a citat exemple ca „șoc și groază", „războiul net-centric" și „operațiuni în funcție de efecte". În cele din urmă, „școala tendințelor globale" căuta „să canalizeze preocupările populare sociale și politice în amenințări militare viitoare. Acestea includeau rezervele globale de apă, epidemia HIV [și] urbanizarea", dar fără să explice, de fapt, de ce duceau toate acestea la război.

O trecere în revistă a diverselor perspective pentru viitorul război, publicate de la sfârșitul Războiului Rece, semnala influența tuturor acestor școli. Ele dezvăluiau multe despre percepțiile dominante cu privire la conflictul internațional și la cine era cel mai probabil să provoace necazuri în anii următori. Scenariile aveau, în general, la bază conflicte care erau active sau măcar latente, dar lipsea scânteia care să le transforme în război. Efortul de a găsi acea scânteie a dat impuls creativității literare, care s-a apucat să genereze scenarii pentru viitorul război.[4]

După ce Uniunea Sovietică s-a prăbușit, a lăsat un mare loc gol pe care cei care căutau un „adversar comparabil" trebuiau să îl umple. Efortul găsirii unui viitor inamic convingător este exemplificat de încercarea de a atribui acest rol Japoniei. La vremea respectivă, reputația și influența Japoniei erau la maximum lor postbelic, susținute de spectaculoasele ei performanțe economice recente, bazate pe forța industrială. În 1988, istoricul Paul Kennedy a luat în calcul importanța crescândă a Japoniei când a scris *The Rise and Fall of Great Powers (Ascensiunea și căderea marilor puteri)*, în special când era comparată cu slăbiciunea Americii.[5] Această importanță se putea reflecta în politicile financiare și comerciale, fără să se transforme într-o luptă pentru putere. Japonia fusese

în război cu Statele Unite în istoria recentă și era puțin probabil să dorească să repete experiența.

Totuși, în *The Coming War with Japan (Războiul viitor cu Japonia)*, George Friedman și Meredith LeBard au avertizat că, în absența cadrului care ținuse Statele Unite și Japonia laolaltă în perioada Războiului Rece, se dezvoltau diferențe economice profunde.[6] Acestea arătau spre un război comercial, cum America încerca să pună stavilă exporturilor japoneze, mai întâi în Statele Unite și apoi și în alte părți. Cum Europa urma aceeași logică protecționistă, Japonia era nevoită să-și creeze propria piață regională, care să excludă Statele Unite. Statele Unite aveau să se opună, ajungându-se la o confruntare militară. Logica era aceeași care dusese la Pearl Harbor și la dezastrul din ultimul război, aruncându-se în joc totul, într-un efort de a scăpa de dependența de alții pentru produse vitale. Într-o recenzie aprobativă a cărții lui Friedman și LeBard, James Fallows considera invocarea războiului ca fiind „extremă", dar avertizase totuși că „există cu siguranță mai mult antagonism decât am văzut în ultimii patruzeci de ani".[7] Așteptările se reflectau în ficțiune, tensiunile economice (și descrierile rasiste ale japonezilor) stând în spatele cărților *Rising Sun* (*Țara Soarelui Răsare*)[8] a lui Michael Crichton și *Debt of Honor* (*Datorie de onoare*) a lui Tom Clancy, care făceau referire la acțiuni combinate, militare și economice împotriva Statelor Unite.[9]

Cum se întâmplă de multe ori cu scrieri predictive de genul acesta, tendințele s-au inversat chiar în timpul publicării cărților. Japonia a intrat într-o lungă perioadă de stagnare și făcea mari eforturi să-și păstreze poziția pe piață. În loc de politici economice agresive, care ar fi putut duce la prăbușirea prețurilor, administrațiile Bush Sr și Clinton au promovat beneficiile comerțului liber. Scenariile sufereau la capitolul credibilitate și din cauza sugestiei că Japonia s-ar considera într-o poziție care să-i permită să provoace militar Statele Unite sau că, dacă ar face asta, condițiile i-ar fi mai favorabile decât în 1941. În 1988, aceeași echipă Friedman–LeBard a ajuns la concluzia, într-o carte despre *The Future of War (Viitorul războiului)*, că Japoniei „îi repugna ideea de a contesta puterea americană" în Pacific, deși ar fi putut să o facă – spre deosebire de India și China, care nu aveau să găsească niciodată resursele pentru a-și crea forțe navale pe măsură. Concluzia lor principală era acum că aceasta se datora, în general, „muniției ghidate de mare precizie". Era „o nouă și dramatică epocă globală în care Statele Unite ocupau, și aveau să ocupe și în viitorul previzibil, locul principal pe scenă".[10] Un deceniu mai târziu, Friedman încă era încrezător că Statele Unite aveau să rămână superputerea globală dominantă și în secolul XXI, dar avea și unele pusee de fantezii geopolitice. A reînviat astfel posibilitatea unui război japonezo-american, ce implica inevitabil un „atac prin surprindere" (de Ziua Recunoștinței a anului 2050). Japonia era aliată cu Turcia și eventual cu Franța și Germania, în timp de partea Statelor Unite ar fi fost Marea Britanie, „Blocul polonez", India și China. Friedman era mai puțin impresionat de China decât alți vizionari. El a prezis că aceasta avea să se fragmenteze în anii 2010.[11]

Un motiv mai important pentru a arăta că Statele Unite puteau fi mai în pericol decât se considera în mod obișnuit era încurajarea unui nivel mai înalt de vigilență militară. În 1998, fostul secretar american al Apărării Caspar Weinberger a avertizat cu privire la „boala victoriei", stare ce urma unui succes și însemna că victimele ignorau pericolele care le pândeau și astfel nu reușeau să facă pregătirile adecvate. El a oferit o colecție de scenarii complexe ce combinau faptele cu ficțiunea, într-o formă inspirată oarecum de Tom Clancy. Guvernele trebuiau să se confrunte cu mai multe crize în același timp. În timp ce în peninsula coreeană s-ar fi dezlănțuit un război total ce escalada spre recurgerea la arme nucleare, China hotăra să ocupe Taiwanul. Iranul nu se limita la a-i

inspira pe fundamentaliștii islamici să răstoarne guvernele arabe seculare, ci organiza și atacuri teroriste în Statele Unite, iar o bombă nucleară era detonată în Europa. Mexicul putea fi invadat în 2003 pentru a răsturna un regim corupt implicat în traficul de droguri, iar aceasta ar fi trimis mulțimi uriașe de refugiați peste granița cu Statele Unite. Weinberger a trecut în revistă și lupte mai vechi, cum ar fi cu o Rusie renăscută care încerca să cucerească Europa folosindu-și puterea nucleară, în timp ce versiunea lui de tentativă a Japoniei de a relua disputa întreruptă în 1945 implica „atacuri cibernetice", precum și arme nucleare și chimice. În centrul atenției rămâneau însă statele periculoase și formele clasice de război, la care se adăugau complicațiile recurgerii la arme de distrugere în masă, mai degrabă decât amenințările asimetrice implicând război de gherilă și terorism. Cum Statele Unite puteau să dea de necaz în atât de multe feluri, mesajul esențial era că americanii trebuiau să-și reconstruiască forțele convenționale și să continue să-și perfecționeze sistemele de apărare antirachetă.[12]

La momentul respectiv, China se desprindea deja ca fiind, pe termen lung, cel mai serios competitor al Statelor Unite. Aceasta a fost întotdeauna o perspectivă mai credibilă decât cea implicând Japonia. China era o țară mult mai mare decât Statele Unite, cu o populație uriașă, iar, la sfârșitul anilor 1990, trecea printr-o creștere economică uluitoare. Guvernul ei era autoritar, comunist din punct de vedere conceptual și antagonist istoric Statelor Unite, chiar dacă relațiile se mai încălziseră de la începutul anilor 1970 și exista o considerabilă interdependență economică. Mai important, China era o putere cu adevărat revizionistă. Era nemulțumită de granițele ei actuale, considerându-le o reminiscență din epoca în care fusese slabă și umilită cu regularitate. În final, după războiul civil care a dus la dominația comuniștilor asupra părții continentale, vechii ei inamici, naționaliștii, au rămas să controleze insula Taiwan. Mare parte din activitatea diplomatică a Chinei consta din negarea faptului că Taiwanul avea vreo legitimitate ca entitate independentă.

Jed Babbin și Edward Timperlake, un analist conservator, respectiv un fost ofițer din forțele navale, au argumentat folosind un amestec de fapte și ficțiune că, de îndată ce China va avea capacitatea de a lovi Statele Unite, o va și face. Ei nu s-au legat de un scenariu anume, luând în considerare nu doar Taiwanul, ci și divizarea peninsulei coreene (în 1950, China luptase cu trupele americane în apărarea Coreei de Nord) și diversele ei revendicări din zona Pacificului.[13] Ei și-au imaginat-o pe Hillary Clinton președinte, cedând Chinei cea mai mare parte a Asiei ca să evite lupta, dar și lovituri nucleare americane asupra Coreei de Nord și chiar Iranului, după ce acestea și-ar fi folosit propriile arme nucleare împotriva altor țări – Japonia, respectiv Israel. Cu toate acestea, din scenariu nu făcea parte și un schimb direct de lovituri nucleare între Statele Unite și China. La fel ca în alte cărți similare, temele principale erau ascensiunea unei noi superputeri – ceea ce se presupune că se întâmpla în dauna Statelor Unite, o criză energetică de un fel sau altul, care reprezenta factorul declanșator al conflictului, și convingerea înstăpânită la Beijing că războiul era inevitabil.

Multe alte amenințări potențiale legate de ascensiunea Chinei au căpătat importanță deoarece au oferit prilejul unei dezbateri de proporții privind viitorul puterii navale americane. Cele mai multe scenarii de război implicau inevitabil mișcări terestre de forțe, pentru că războaiele se duceau, de obicei, pentru controlul bucăților de teritoriu râvnite. Capacitatea de a ajunge în ținuturi îndepărtate și de exercitare a puterii în jurul lumii depindea de puterea navală. Cu cele două mari oceane de fiecare parte, Statele Unite dețineau aici supremația. Puterea navală a fost cea care le-a permis să încheie alianțe și în Europa, și în Asia, să ajungă la parteneri cu rezerve și provizii esențiale în vremuri de

criză, precum și să-și amenințe inamicii cu bombardamente dinspre mare, blocadă economică sau debarcare de vehicule amfibii.[14] În cazul Chinei, problema era prezentată ca ținând de împiedicarea forțelor navale americane să-și exercite libertatea de navigație în mările pe care le controla Beijingul, ca să vină în ajutorul aliaților. Această cerință, la fel ca sistemele necesare îndeplinirii ei, a fost descrisă drept „Anti-Access/Area Denial" („Antiacces/Interzicerea zonei"), cu propriul ei acronim, „A2/AD".[15] Astfel, s-a direcționat dezbaterea spre cât de departe trebuia să meargă, de fapt, armata chineză ca să reprezinte o provocare pentru supremația navală americană.[16] Comandantul operațiunilor navale a constatat până la urmă că respectivul concept, A2/AD, se dovedise mai longeviv decât utilitatea lui, devenind un cuvânt de cod vag, cu prea multe înțelesuri - „o zonă impenetrabilă, de «acces strict interzis» în care forțele care intră se expun unui mare pericol", sau „o familie de tehnologii" sau o „strategie".[17] La vremea respectivă, însă, relațiile strategice dintre Statele Unite și China ajunseseră să fie descrise ca o formă clasică de rivalitate între mari puteri – în competiție pentru controlul Pacificului de Vest, detașată de considerațiile politice privind eventualitatea existenței altor căi de a-și gestiona conflictele de interese.

În ٢٠٠٧, Andrew Krepinevich, unul dintre primii care au vorbit despre o revoluție în afacerile militare, a oferit propriile scenarii pentru perioada până la ٢٠١٦.[18] Ierarhia inamicilor alcătuită de el avea în vârf Coreea de Nord și China. Iranul era bănuit că s-ar afla în spatele celor mai multe probleme din Orientul Mijlociu. El își începea cartea cu Pearl Harbor și blitzkrieg, ca să arate cum se puteau produce surprizele. Scenariile lui includeau un colaps al Pakistanului și un raid de urgență pentru asigurarea că armele lui nucleare nu ajungeau în mâinile cui nu trebuie, o îngrijorare reală la momentul acela, când „zidul de foc" islamic lua numeroase înfățișări, împingând la extrem orice temere despre ce-ar putea face mai rău teroriștii. Scenariul cel mai interesant, pentru că avea legătură și cu o evoluție reală, era o retragere a Statelor Unite din Irak, urmată de haos. Krepinevich a presupus că pasul înapoi făcut de Statele Unite avea să determine Rusia și China să își asume responsabilitatea pentru stabilizarea Orientului Mijlociu. Problemele acestui scenariu stăteau în detalii: presupunerea că prim-ministrul irakian Maliki avea să întindă o mână kurzilor și sunniților (ceea ce el evident nu a făcut), neglijarea Siriei (unde într-adevăr Rusia a luat inițiativa), exagerarea rolului Iranului și eventuala recunoaștere a președintelui Obama că nu putea lăsa ISIL să învingă în Irak.

Până în 2015, după invazia ei în Ucraina (inclusiv anexarea Crimeei), Rusia revenise în cursă ca amenințare ce trebuia luată în serios. În acel an, generalul Richard Shirreff, recent retras din funcția de adjunct al Comandantului suprem aliat în Europa (SACEUR), a publicat versiunea lui despre un război care avea să vină, cu scopul explicit de a demonstra pericolul reprezentat de scăderea cheltuielilor pentru apărare în Marea Britanie și de atitudinea „semipacifistă" a guvernului, care miza pe „pariul șocant" că scena internațională avea să rămână liniștită. Guvernul britanic neglijase pericolul pe care îl reprezenta președintele rus Vladimir Putin, decis să reunească „etnicii ruși sub steagul Maicii Rusia" și să pună mâna pe țările baltice, care făcuseră parte din Uniunea Sovietică până în 1991, dar care acum făceau parte din NATO. Shirreff nu a încercat să inventeze un scenariu de război. El a prezentat o eventualitate pe care NATO deja o lua în serios[19] și a dus-o până la finalul cel mai alarmant posibil. Demersul lui a îmbrăcat forma standard a genului. Un inamic viclean, liber de constrângerile democratice, surprinde țările occidentale ineficiente, care se trezesc într-un război pentru care nu erau pregătite.[20] Situația a fost salvată doar pentru că s-a dovedit, oarecum surprinzător, că Occidentul era mai bun decât Rusia la războiul cibernetic.

Douglas Cohn, un alt ofițer în retragere, a propus scenarii pentru al Patrulea Război Mondial (presupunând că Războiul Rece fusese al Treilea)[21] care se produceau deoarece statele înclinate spre agresiune nu se puteau abține atunci când se ivea ocazia. Orice slăbiciune le făcea să atace, ca să răzbune înfrângeri din trecut sau să-și îndeplinească ambiții de lungă durată. Comparativ cu scenariile de la începutul anilor 1990, privirea aruncată spre viitor de Cohn era dominată de fragmentare – vechi aliați din NATO care ajungeau la conflict, colapsul zonei Euro și un război civil în Belgia, Rusia încercând să recupereze pierderile de după 1990, inclusiv o intrare în țările baltice, China devenind expansionistă sau prăbușindu-se în propriul război civil, și alte conflicte declanșate de graba colonizării regiunilor arctice sau chiar a Lunii, sau de accesul la apă potabilă, la care se adăugau mai multe îngrijorări legate de terorismul nuclear, manipularea cursurilor valutare și războiul cibernetic.

Tema tuturor acestor cărți era că improbabilul putea întotdeauna să se întâmple și, în consecință, era esențial să fii pregătit pentru orice. Aceasta a fost concluzia lui Cohn. Apărarea națională nu putea fi „proiectată pe baza câtorva amenințări ușor de definit", așadar Statele Unite trebuiau să fie pregătite „pentru întreaga gamă de posibilități". Principala lui grijă nu era că guvernul Statelor Unite ar fi fost lipsit de capacitatea de a face față acestor provocări, ci că, potrivit unei opinii comune, i-ar lipsi voința să facă asta.[22] În practică, însă, guvernele erau nevoite să-și stabilească prioritățile și să accepte că existau unele probleme care nu puteau fi abordate adecvat, iar să încerce asta nu ar fi servit interesului național.

Unii dintre autorii de prognoze nu se concentrau asupra pericolelor care se întrezăreau, ci încercau să dezvolte metodologii pentru planificare avansată. O astfel de carte a fost *Inevitable Surprises* (*Surprize inevitabile*) a lui Peter Schwartz, publicată în 2003, care și-a propus să identifice „elementele predeterminate" care aveau să influențeze viitorul. În această categorie, el a menționat mișcările de refugiați, impactul Islamului asupra societăților europene și îmbătrânirea populației. De asemenea, el a exagerat creșterile economice și ale productivității, și s-a îndoit că îngrijorările pe tema globalizării urmau să câștige teren și că reglementările financiare aveau să funcționeze. Optimismul lui s-a extins la apărare, cu o viziune destul de încâlcită asupra apărării strategice ca asigurând „dominanța militară americană pe planetă, în viitorul apropiat" și că „voit sau nu, Statele Unite vor fi atrase în rolul de polițist high-tech global". Era și mai optimist în privința Europei, anticipând stabilitate și succes pentru Uniunea Europeană. Era posibil chiar ca, până la urmă, Rusia să adere la Uniunea Europeană. Dacă evoluțiile acestea erau pozitive, în alte părți anticipa probleme. Saudiții puteau ceda unei revolte islamiste, Pakistanul și Egiptul loviturilor de stat, Indonezia conflictelor etnice, iar Mexicul războiului drogurilor. Părți considerabile din Africa, America Latină și Orientul Mijlociu păreau să nu aibă nici o șansă.[23]

Un exemplu de abordare a unor amenințări specifice pentru a încuraja acțiuni politice urgente poate fi găsit în cărțile lui Graham Allison, decanul Centrului Belfer de la Universitatea Harvard. Prima se referea la coșmarului unui grup non-statal care ajunge în posesia unui dispozitiv nuclear și îl transportă în centrul unui mare oraș. Această preocupare a câștigat credibilitate după 11 septembrie. Al-Qaeda era clar pornită să ucidă cât mai mulți oameni cu putință și existau dovezi că studiase posibilitatea de a-și construi propria ei armă [nucleară] sau de a cumpăra una de pe piața liberă, profitând eventual de dezordinile din fosta URSS, care creaseră riscul furturilor din materialele nucleare prost păzite sau chiar de dispozitive întregi – așa numitele „focoase uitate". A venit apoi șocul

descoperirii rețelei pakistaneze A Q Khan care vânduse tehnologii vitale Iranului, Coreei de Nord și Libiei.[24]

În ٢٠٠٤, Allison a explorat căile posibile prin care grupările teroriste puteau să pună mâna pe un dispozitiv nuclear sau să-și construiască unul, folosindu-l apoi ca să provoace un măcel. El a citat experți din cercuri guvernamentale care erau de părere că un astfel de atac era o chestiune de „nu dacă, ci când". Era clasicul „în cel mai rău caz", pentru că nici un alt act de terorism nu se putea compara cu o explozie nucleară. Chiar și următoarea amenințare de pe listă avea o componentă nucleară, cum ar fi prăbușirea unui avion peste o centrală nucleară sau crearea unei „bombe murdare" folosind materiale radioactive, deși aceasta ar fi fost mai degrabă perturbatoare, decât distrugătoare.

> Date fiind numărul de actori cu intenții serioase, accesibilitatea armelor și a materialelor nucleare, posibilitatea construirii unor dispozitive elementare, precum și modurile aproape nelimitate prin care teroriștii ar putea trece clandestin o bombă prin granițele americane... Părerea mea, susținută de argumente, este că, dacă lucrurile vor evolua tot așa, în următorul deceniu este mai probabil să se producă un atac terorist nuclear asupra Americii, decât să nu.[25]

Argumentul era așadar că, fără o acțiune hotărâtă pentru a se asigura în general că armele și materialele nucleare erau bine păzite, dezastrul era aproape o certitudine.

Abordarea din 2007 a lui Michael Levi a fost mai prudentă. El nu a respins îngrijorările sau necesitatea unor politici robuste, dar a contestat metodologia de a tot adăuga cel mai rău caz după cel mai rău caz, pentru a furniza concluzia cea mai alarmantă. El a pus la îndoială faptul că ar exista o „piață neagră nucleară", că să construiești o armă nucleară ar fi „la fel de simplu ca navigatul pe internet" sau că traficul de materiale nucleare ar fi „la fel cu traficul de droguri". Cel mai bun test pentru apărare, a sugerat el, ar fi nu atât împotriva „unui dușman infailibil, înalt de trei metri", ci împotriva unui „terorist nuclear predispus la greșeli, conservator, cu resurse limitate și de înălțime normală".[26] Un deceniu mai târziu, din fericire fără nici un incident nuclear și cu un progres limitat în privință măsurilor de apărare, îngrijorările tot nu au dispărut. Un analist s-a declarat surprins că nu existase încă nici un act terorist nuclear și neliniștit chiar dacă nu avea să se producă nici în viitor.[27]

La momentul acesta, Allison trecuse mai departe. El a publicat în 2017 o altă carte, concentrându-se asupra unei alte tragedii care se întrezărea și care putea fi prevenită dacă se luau măsurile adecvate. De data aceasta era vorba despre un război între Statele Unite și China. Metoda era similară, cu personaje importante citate ca subliniind gravitatea avertizărilor și aceeași stratificare de estimări ale celor mai grave situații posibile, până la o serie de recomandări care explicau cum putea fi menținută pacea între cele două mari puteri. „Pe traiectoria actuală", avertiza Allison, „războiul dintre Statele Unite și China în deceniile care vor veni nu este doar posibil, ci mult mai probabil decât se recunoaște de regulă." Nu era totuși „inevitabil".[28] China avea să depășească în curând Statele Unite din punct de vedere economic și apoi, posibil, al puterii militare. Era invocat Huntington, ca explicație pentru ciocnirea culturală dintre cele două. Existau, de asemenea, puncte de tensiune reală privind Taiwanul, Marea Chinei de Sud, Coreea de Nord și comerțul, de la care Allison a putut genera scenarii plauzibile pentru conflict.

„Marea idee" a lui Allison a fost să prezinte acest moment ca parte a unui tipar istoric repetitiv, când puterile predominante își vedeau pozițiile amenințate. El a numit aceasta „capcana lui Tucidide", referindu-se la celebra explicație dată de istoricul elen războaielor peloponesiace: ascensiunea Atenei și teama pe care aceasta a insuflat-o Spartei au făcut războiul inevitabil. Allison a dat numeroase exemple de funcționare a acestei capcane de-a lungul secolelor, inclusiv rivalitatea dintre Germania și Marea Britanie care a dus la

Primul Război Mondial. Lăsând deoparte discuția dacă explicația era corectă pentru războiul dintre Atena și Sparta, mai erau și alte probleme cu această formulare. Ascensiunea Chinei destabiliza o regiune întreagă. În joc erau numeroase interacțiuni între mari puteri.

Până în 1990, adversarul cel mai probabil al Chinei fusese Uniunea Sovietică. În 1983, Edward Luttwak prevedea o confruntare majoră între cele două. Vreme de două decenii, puterea militară sovietică crescuse spectaculos – „rezultat al unui efort de înarmare de dimensiuni fără precedent" – permițând Moscovei să facă față țărilor NATO mai puternice decât ea sub orice aspect, cu excepția celui militar. Această putere avea să se îndrepte acum împotriva unui inamic de care conducerea sovietică se temea evident, chiar dacă împărtășeau aceeași ideologie, astfel încât acesta să nu devină o amenințare majoră.[29] Apoi, în 2014, China și-a afirmat drepturile asupra insuleloreze Senkaku (pe care le numea Diaoyu), readucând în memorie izbucnirea Primului Război Mondial. Premierul japonez Shinzo Abe a subliniat foarte sonor similaritățile tulburătoare dintre situația din urmă cu o sută de ani din Europa și poziția actuală din Asia.[30]

Conducerea chineză putea privi cu atenție și spre India. Aceasta era o țară cu care fusese în război în 1962, cu care avea o frontieră controversată, care era în dispută permanentă cu aliatul Chinei, Pakistanul, care avea și ea o populație enormă și tocmai cunoscuse un avânt economic.[31] Pentru China, problema nu era lupta pentru putere cu Statele Unite, ci mai degrabă lupta ei potențială cu cei mai mulți dintre ceilalți jucători importanți din regiune. Reluând subiectul Chinei în 2012, Luttwak a apreciat că pericolul cu care se confrunta China era tendința aproape autistă de a se ridica singură în slavă, o tendință obișnuită pentru marile puteri și care risca „să stârnească reacții adverse". Adevărata provocare pentru China, dacă nu voia să-și vadă vecinii coalizați împotriva ei, era să învețe lecția umilinței și a reținerii.[32]

Cea mai sistematică încercare de a anticipa cum ar putea evolua lumea în viitor și implicațiile potențiale asupra securității a fost evaluarea tendințelor globale făcută o dată la patru ani de Consiliul Național de Informații al SUA, publicată după alegerile prezidențiale, dar înainte de inaugurare. Seria a început în 1997. Prima evaluare privea înainte până în anul 2010; cea de după alegerile din 2012 – până în anul 2030. Cea mai recentă, publicată în 2017, nu își impunea o limită temporală. Subiectele acoperite nu s-au schimbat foarte mult, incluzând considerații cu privire la tendințele demografice, impactul schimbărilor climatice, evoluțiile economiei mondiale, ascensiunea Asiei, eforturile Africii și tulburările din Orientul Mijlociu. Întrebările puse includeau cum se descurca Rusia cu circumstanțele reducerii importanței ei și semnificația ascensiunii Chinei. Deoarece era vorba de o serie de lucrări, erau posibile comentariile cu privire la ceea ce fusese trecut cu vederea și la implicațiile pentru metodologie. Nu era o surpriză că rapoartele au ratat evenimente care în principiu ar fi trebuit să fie previzibile (criza financiară din 1998 a fost unul dintre primele exemple), dar fiecare nouă ediție analiza cum ar putea să se descurce mai bine în anticiparea unei discontinuități, a ceva ce nu era în tendințe la momentul redactării, sau o „lebădă neagră", un eveniment rar care părea să vină de nicărieri și care, totuși, schimba totul.[33]

Când a început seria, documentul a preluat temele-cheie din anii 1990 – impactul globalizării, faptul că majoritatea conflictelor erau în interiorul statelor, nu între ele, că proiectilele ghidate de mare precizie și tehnologiile informației aveau „să fie în continuare semnul distinctiv al revoluției în afaceri militare" și probabilitatea mare ca adversarii să încerce să contracareze acest avantaj al Statelor Unite folosind „mijloace asimetrice – mergând de la folosirea mai largă a terorismului la posibila utilizare a

armelor de distrugere în masă". „Din ce în ce mai mult, agendele de securitate națională ale politicienilor vor fi dominate de cinci întrebări: dacă să intervenim, când, cu cine, cu ce instrumente și cu ce obiectiv?"[34] Până în decembrie 2000, relațiile dintre state și grupările de crimă organizată și teroriste beneficiau de mai multă atenție, inclusiv prin observația că „abordările asimetrice – indiferent dacă în spatele lor erau state sau actori non-statali – vor deveni caracteristica dominantă a celor mai multe amenințări împotriva teritoriului Statelor Unite".[35] Până în decembrie 2004, după tragedia din 11 septembrie și invadarea Irakului, autorii și-au mascat scenariile pentru 2020 în scrieri de ficțiune plasate în anul respectiv. Astfel, continuitatea așa-numitei Pax Americana era semnalată printr-o notă din jurnalul secretarului general ONU, care consemna că Statele Unite încă erau dominante, dar într-o lume „din ce în ce mai diversă, complexă și rapid schimbătoare", o scrisoare a nepotului lui Osama bin Laden care amintea de o încercare de a forma „Noul Califat" și un schimb de mesaje între doi negustori de arme despre o posibilă afacere cu WMD (arme de distrugere în masă) în condițiile în care statele intensificau măsurile de securitate.[36]

Documentul din 2008 a fost publicat tocmai când economia internațională clătina sub șocul crizei financiare, care astfel nu a apucat să fie reflectată decât sumar în paginile lui. Documentul anticipa o continuitate solidă, cu puține riscuri de război între marile puteri și probleme apărute în special din arcul de instabilitate care „se întindea peste Orientul Mijlociu, Asia și Africa". Incertitudinile se învârteau în jurul posibilităților „de precipitare a evenimentelor care să ducă la doborârea unor regimuri" și a „capacităților de gestionare a punctelor fierbinți și a competiției pentru resurse". Era „o poveste fără un final clar".[37] „Forma și natura aliniamentelor internaționale" erau „într-o stare de flux". Lumea descrisă prezenta o predispoziție crescută spre conflictele interne în care unele state aveau să eșueze, provocând și mai multă suferință și tulburând regiunile învecinate, în timp ce chiar și statele cele mai evoluate și prospere aveau să se confrunte cu dificultăți în controlarea agendelor naționale, din cauza globalizării. Documentul recunoștea, de asemenea, că politicile americane erau „o variabilă importantă pentru modul în care evolua lumea, influențând căile pe care statele și actorii non-statali alegeau să le urmeze". Era o constatare evidentă, dar foarte importantă – că lumea este imprevizibilă deoarece depinde de alegeri pe care țara ta trebuie să le facă.

În ٢٠١٢, rolul Statelor Unite era pus sub semnul întrebării. Conștientizând optimismul pe care îl insufla ideea că războiul era în declin, documentul accepta că „un conflict între marile puteri va fi în continuare puternic descurajat: sunt prea multe în joc". Dar cerea imperativ prudență în privința „perspectivelor de continuare a declinului conflictelor intrastatale, ca număr și ca intensitate", atrăgând totodată atenția că schimbările petrecute în sistemul internațional măreau riscul de conflicte între state:

> Punctele de sprijin ale echilibrului ce a urmat Războiului Rece încep să se miște. În următorii 15–20 de ani, Statele Unite vor trebui să-și stabilească gradul în care mai pot juca rolul de păzitor al sistemului și de garant al ordinii globale. O voință în declin și/sau o capacitate în scădere a Statelor Unite de a servi ca furnizor global de securitate va fi un factor-cheie contribuind la instabilitate, mai ales în Asia și în Orientul Mijlociu.[38]

Documentul, publicat chiar înainte de învestirea președintelui Trump, era mai sumbru decât precedentele. După 2012 se produseseră intervenții ale Rusiei în Ucraina și în Siria, precum și tensiuni în creștere legate de impunerea Chinei în Marea Chinei de Sud. Raportul constata „sentimentele anti-imigrație și xenofobe" din inima democrațiilor occidentale și recurgerea la apeluri naționaliste în țări ai căror „lideri căutau să-și consolideze controlul politic eliminând alternativele politice interne în timp ce descriau

relațiile internaționale în termeni existențialiști". Pe termen mai scurt, el avertiza cu privire la „tensiuni în creștere în interiorul țărilor și între ele" în următorii cinci ani, cu „o gamă din ce în ce mai largă de state, organizații și indivizi cu putere" acționând pentru a influența geopolitica.

> Cu bune și cu rele, peisajul global în formare se îndreaptă spre finalul epocii de dominanță a Statelor Unite de după Războiul Rece. La fel se întâmplă probabil cu ordinea internațională bazată pe legi apărute după al Doilea Război Mondial. Va fi mult mai greu de cooperat internațional și de guvernat așa cum se așteaptă opinia publică. Jucătorii cu drept de veto vor amenința cu fiecare ocazie să blocheze cooperarea, în timp ce „camerele cu ecou" vor consolida nenumăratele realități în competiție, subminând modul împărtășit de înțelegere al evenimentelor din lume.

Cu toată tentația de „a impune ordine în acest haos aparent", până la urmă aceasta s-ar dovedi „prea costisitoare pe termen scurt, iar pe termen lung – sortită eșecului". Învățămintele ultimului secol au fost folosite pentru a arăta cât de greu poate fi de învins un adversar mai puțin puternic. Documentul avertiza că Rusia și China luau avânt, că se reducea cooperarea internațională și se manifesta o tendință spre reînvierea „sferelor de influență".[39] Donald Trump a fost învestit ca al 45-lea președinte al Statelor Unite pe 20 ianuarie 2017.

Capitolul 25

Viitorul viitorului război

Am fost martor cum începea ceva: o nouă epocă în care conflictele răbufnesc, de deplasează sau slăbesc, dar nu se încheie, în care tot ce poți spera nu este pacea sau venirea unor vremuri mai bune, ci să rămâi în siguranță cât mai mult posibil.

Matti Friedman, *Pumpkinflowers (Flori de dovleac)*, 2016[1]

Această carte a început cu discutarea unei perioade în care politicienii și analiștii aveau o idee comună privind natura războiului, cum trebuia dus acesta și, de asemenea, cum putea fi controlat. Potrivit modelului clasic de război, luptele politice erau tranșate prin bătălie. Acesta a fost cazul marilor războaie din epoca modernă. Beligeranții aruncau în luptă totul, finalul era marcat de victorie și înfrângere, iar aceasta era suficient pentru ca sistemul internațional să pornească pe un nou curs, cu o ierarhie a puterilor confirmată. Dar aceste lupte erau lungi și grele, implicând sacrificii enorme și distrugeri teribile. Nu era ceea ce strategii din secolul al XIX-lea avuseseră în minte, și anume atingerea obiectivelor cât mai repede și mai nedureros cu putință. Ideea de victorie rapidă punea accentul pe valorificarea maximă a primelor lovituri date inamicului, ceea ce la rândul ei a scos în evidență valoarea surprizei. Oricare ar fi fost așteptările privind cursul probabil al războiului, ar fi fost o nebunie să intri cu precauție în conflict sau să semnalezi iminența unei ofensive, dându-i astfel unui adversar șansa să se pregătească și să se apere. În cel mai bun caz, surpriza avea să-l lase pe inamic neajutorat și poticnindu-se. Corolarul era că o primă lovitură neconcludentă putea însemna o luptă îndelungată și grea, cu un rezultat nesigur.

Importanța mișcărilor de deschidere în războaie este motivul pentru care scrierile despre viitorul lor au fost întotdeauna pline de prime lovituri imaginare, care lăsau victimele într-o stare jalnică. Mult mai puțin s-a scris despre a doua și a treia lovitură, și încă și mai puțin despre acei ani târzii, când s-a ajuns într-un impas și luptele trenează, cu victime, dar fără vreo breșă. După Primul Război Mondial, strategii s-au orientat spre tancuri și avioane, ca să se asigure că următorul război avea să fie mai scurt. Scriitorii care au mizat pe posibilitatea unor războaie și mai lungi și mai ucigătoare au făcut asta nu ca să imagineze planuri inteligente de campanie, ci ca să-și dea seama cum ar percepe și s-ar adapta societățile la o astfel de situație. Intrarea în epoca nucleară a dat un nou impuls imaginarului distopic, transformând totodată planurile strategice într-o formă de raționamente abstracte. Acum mai mult decât înainte, orice plan de război trebuia să parieze totul pe prima lovitură, deoarece orice altceva mai puțin decât eliminarea completă a capacităților nucleare ale inamicului însemna că propria țară trebuia să sufere o răzbunare cumplită. În timp au apărut noi forme de război, inclusiv folosirea atacurilor cibernetice care abia dacă implicau forța armată, dar atacurile surpriză au continuat să domine literatura. Aceasta era situația și atunci când practica militară înclina spre lupte îndelungate și epuizante, lipsite de începuturi și de finaluri clare.

Importanța loviturilor decisive în scrierile despre viitorul război era rezultatul nu doar al potențialului lor impact strategic sau al dramatismului lor, ci și a faptului că ele scoteau în evidență ceva. Ea avertiza cu privire la o țară vulnerabilă în fața unor inamici vicleni ca rezultat al neglijenței politicienilor și al autosuficienței populației. Îi încuraja

totodată pe cei care voiau să ia inițiativa militară cu o ofensivă irezistibilă. Războaiele începeau, de obicei, cu cel puțin una dintre părți sigură cu privire la rezultat. John Stoessinger argumenta că originile războiului stăteau în influența persistentă a percepțiilor greșite cu privire la adversar și la ceea ce se putea obține cu forțele armate. În pragul războiului, „fiecare se așteaptă încrezător la victorie după o campanie scurtă și triumfătoare".[2] Chiar și liderii conștienți de capcanele din procesul de luare a deciziilor devin mai încrezători pe măsură ce războiul este văzut practic ca inevitabil, dându-și singuri asigurări că victoria este la îndemână.[3]

Și Operațiunea Barbarossa, și Pearl Harbor au scos în evidență această idee. Șocurile au fost atât de puternice pentru cei care le-au primit, încât au continuat să aibă și după aceea o influență remarcabilă asupra imaginației strategice, deși în ambele cazuri s-a obținut surpriza, dar nu și victoria. Ele nu au fost luate ca avertismente privind nebunia și inutilitatea agresiunii, ci ca exemple de risc la care se expun cei lipsiți de vigilență. Și pentru că surpriza a rămas ceva esențial în începerea unui război, după ١٩٤٥ au existat mai multe tentative de lovituri decisive – atacurile Coreei de Nord împotriva Sudului în vara anului ١٩٥٠, ocuparea Insulelor Falkland de către Argentina în ١٩٨٢ și ocuparea Kuwaitului de către Irak în ١٩٩٠ – toate eșuând în atingerea obiectivului. Chiar și atunci când prima lovitură era un succes, ca distrugerea de către Israel a forțelor aeriene ale Egiptului, pe ٥ iunie ١٩٦٧, urmarea putea fi frustrantă, cu o parte învinsă ce refuza să accepte rezultatul și o populație cucerită ce opunea rezistență.

O presupunere obișnuită era că șansele de succes puteau fi mărite decisiv ca rezultat al vreunei tehnologii noi. De la praful de pușcă la muschete, de la motoarele cu aburi la avioane, de la rachete la rețelele digitale, toate au schimbat caracterul războiului, deschizând posibilități noi în timp ce închideau altele. Dar tehnologia era rareori monopolizată sau, chiar dacă una dintre tabere se bucura de superioritate, inamicii găseau modalități de a-i limita efectele. Chiar și pentru forțele occidentale moderne, tehnologia a încurajat fantezia unui război care era rapid, ușor și decisiv: și totuși, luptătorii s-au trezit confruntați cu „un război lent, dureros și neconcludent".[4] Convingerea că „viitorul conflict va fi fundamental diferit de toate celelalte experiențe istorice" l-a făcut pe H.R. McMaster să identifice o „eroare tip vampir", numită așa pentru că era imposibil de anulat. „Concepte noi cu titluri atrăgătoare" promiteau „victorii rapide, ieftine și eficiente în viitorul război". Cei care aveau dubii erau „respinși ca fiind captivi unei gândiri învechite". Ca exemplu, el a citat aprecierea că „tehnologiile informației și ale comunicațiilor" aveau să ducă la „calitatea de a fi primul", potrivit căreia forțele aveau „să vadă primele, să decidă primele, să acționeze primele și să termine decisiv". Eroarea stătea în neglijarea „dimensiunilor politice și umane ale războiului" și în „echivalarea stabilirii țintelor cu tactica, operațiunile și strategia". Ea nu recunoștea „incertitudinea războiului, a cărui traiectorie este alterată permanent de diferitele interacțiuni cu inamici hotărâți și evazivi".[5]

Este puțin probabil ca vampirul să fie ucis în curând. A devenit ceva natural să se exploreze noile evoluții împingându-le spre impacturile lor potențiale cele mai extreme.

Dacă la orizont s-ar ivi perspectiva serioasă a unui alt război important, atunci vor trebui analizate cu atenție toate formele de scenarii ofensive, oricât ar fi de improbabile sau de dificil de executat. Colin Gray a avertizat împotriva presupunerii că, doar pentru că am evitat ceva vreme un război între marile puteri, acesta va continua la nesfârșit, dar și împotriva riscului de a fi atât de preocupați de noile tipuri de război, încât uităm să ne gândim la războiul clasic.[6] Când un grup de la Harvard a trecut în revistă paralele dintre ascensiunea Germaniei ca mare putere la începutul secolului XX și actuala ascensiune a Chinei, cercetătorii au luat în calcul diplomația slabă, aliații nerezonabili,

interdependența economică insuficientă, revoltele interne, doctrinele ofensive și logica ascensiunii unei puteri producându-se inevitabil în dauna alteia. Principala concluzie trasă din această comparație, ca o îndrumare despre cum s-ar putea evita pe viitor un război de proporții cu China, era că trebuiau urmărite cu atenție „mărunțișurile", caracteristicile întâmplătoare ale situației, factorii aleatori și apoi deciziile specifice, care ar fi putut să ducă în altă direcție, dar în schimb concură toate pentru a transforma o criză gestionabilă într-o catastrofă.[7] Din această perspectivă, orice gândire despre viitorul război orientată spre prevenție ar trebui să privească spre inovațiile din diplomație și din comunicațiile internaționale la fel de mult ca spre strategia militară. Nu era neapărat ca problemele să apară ca din senin și cu un atac de tip totul-sau-nimic, ele puteau veni din afirmarea unor drepturi într-un teritoriu contestat, dintr-o atitudine principială stânjenitoare pentru un rival, din acțiuni de recunoaștere care explorau slăbiciunile apărute pe fondul puterii, din manevre militare pentru „a transmite un mesaj" sau pentru a demonstra hotărâre și care se transformă în ciocniri reale și escaladează rapid.

Inovația care a contribuit cel mai mult la transformarea gândirii pe tema războiului și care explică de ce factorii de risc din primele decenii ale secolului XXI erau mult mai gravi decât cei primele decenii ale secolului XX a fost construirea armelor nucleare. Aceste arme au fost folosite prima dată la sfârșitul unui război care văzuse Holocaustul, covoarele de bombe și atacurile la întâmplare cu rachete cu rază lungă de acțiune. Bombele atomice erau apogeul logic a ceea ce se întâmplase mai înainte și totodată brutal de potrivite pentru a pune capăt unui război total. Presupunerea cea mai simplă, chiar dacă atât de deprimantă, era că războiul devenise progresiv mai ucigaș, cu descoperirea unor mijloace din ce în ce mai sofisticate de a măcelări oameni la scară mare, și că viitoarele războaie aveau să fie și mai intense și mai existențiale. Această perspectivă îndemna la multă prudență, chiar și atunci când era vorba de crize destul de minore. Riscurile erau, pur și simplu, prea mari, iar strategiile ofensive de încredere nu erau la îndemână. Această prudență a fost însușită de generații succesive de lideri ai lumii și exprimată printr-un slogan împărtășit de Ronald Reagan și Mihail Gorbaciov: „Un război nuclear nu poate fi câștigat și nu trebuie dus niciodată".[8] Dar avea să dureze asta?

În trecut, credibilitatea transformării unui război într-unul nuclear depindea de posibilele pasiuni stârnite de campaniile convenționale de până atunci, în care mulți vor fi murit deja. În ١٩٤٥, războiul nuclear a apărut ca o extensie naturală a ceea ce se întâmplase înainte, dar acum este mult mai greu de făcut o legătură între cele două tipuri de război. Tendința în războiul convențional, pentru Occident cel puțin, consta din ce în ce mai mult în adoptarea unor strategii care să ferească populația civilă, nu întotdeauna cu succes. Statele Unite și aliații lor aveau totodată suficientă încredere în puterea lor globală ca să considere armele nucleare ca o rezervă, menită să descurajeze acțiunile extreme ale altei puteri nucleare. Dar atitudinile se puteau schimba în tensiunea războiului, așa cum se mai schimbaseră și înainte, către o poziție în care redeveneau credibile vechile argumente privind lovirea guvernelor prin suferințele provocate populației. Țările care nu aveau o forță convențională comparabilă cu cea a Statelor Unite vor continua totodată să vadă în armele nucleare o pârghie vitală.[9] Când președintele Putin a vrut să descurajeze Statele Unite de la o acțiune în sprijinul Ucrainei în ٢٠١٤ a făcut remarca: „Slavă Domnului, cred că nimeni nu intenționează să declanșeze un conflict pe scară largă cu Rusia. Vreau să vă reamintesc că Rusia este una dintre principalele puteri nucleare."[10] Există acum scenarii care nu implică un conflict între mari puteri, dar care ar putea duce la folosirea armelor nucleare, de exemplu cel despre India și Pakistan. Câteva dintre marile crize ale acestui secol au avut și o dimensiune nucleară.

Statele Unite și aliații lor au pornit la război împotriva Irakului cu intenția de a preîntâmpina un viitor program nuclear, au amenințat cu războiul, au impus sancțiuni și au ajuns, în cele din urmă, la o înțelegere cu Iranul pentru a-l împiedica să obțină suficient uraniu îmbogățit pentru propriile arme nucleare, și au început anul 2017 încercând să împiedice Coreea de Nord să-și continue programele deja avansate de înarmare nucleară și de rachete, aflându-se de această dată în fața riscului de ripostă nucleară. Oriunde și oricum se folosesc armele nucleare la mânie, acest lucru va afecta toate discuțiile ulterioare despre război, fie pentru că a fost pe cât de rău se anticipase, fie pentru că a ajutat una dintre tabere să devină forța dominantă.[11]

O altă întrebare foarte importantă este dacă și cât de mult sunt implicate Statele Unite. Literatura pe tema războaielor viitoare, cel puțin în ceea ce privește războaiele între state, pornește de la premisa că Statele Unite sunt, în general, angajate activ în problemele lumii. Americanii sunt autorii unor lucrări-cheie și datorită rolului de garant al ordinii internaționale pe care această țară și-l asumă. Este greu de conceput o altă evoluție singulară care să transforme calculele de securitate în jurul lumii, inclusiv dacă să se construiască sau nu arsenale nucleare, decât o decizie a Statelor Unite de a se extrage din alianțele în care sunt angajate. Acesta este motivul pentru care aliații petrec atât de mult timp urmărind dezbaterile pe probleme de securitate de la Washington și întrebându-se cât de mult pot continua să se bazeze pe sprijinul SUA într-o criză. Orice discuție despre diferitele provocări maritime ridicate de China japonezilor sau de Rusia țărilor baltice ia o cu totul altă turnură dacă acestea ajung să fie văzute ca teste ale alianței. Experiența a fost și mai salutară în cazul războaielor civile. Această categorie nu a fost niciodată foarte clar definită deoarece conflictele interne determinau frecvent intervenții externe, fie din partea unor militanți cu concepții similare sprijinind o cauză religioasă sau ideologică, fie a unor vecini și câteodată mari puteri acționând din considerente umanitare sau de securitate. Uneori, forțele externe au încercat să păstreze terenul sau să gestioneze un armistițiu fragil, în chip de forță de menținere a păcii. Uneori nu exista o pace de menținut, iar intervențiile externe erau, pur și simplu, acțiuni în sprijinul unei tabere sau a alteia, fie împiedicând o tabără să câștige prin mijloace inacceptabile – înfometarea sau masacrarea civililor, de exemplu –, fie prin asigurarea că partidul cel mai apropiat din punct de vedere ideologic capătă întâietate, așa cum s-a încercat și în Irak, și în Afghanistan. Pe teren, în loc să fie angajate în luptă armate disciplinate care servesc interesele statului și pe cele ale contestatarului acestuia, războaiele civile aruncă deseori miliții dezorganizate una împotriva celeilalte. În aceste cazuri, conflictele tindeau să fie mânate de considerente legate de securitatea individuală și de grup, iar violența era deseori mai personală. Ele fragmentau și lăsau moștenire amărăciune, divizare și sărăcie în comunități până atunci aparent armonioase.

Indiferent ce cauză înaltă susțineau teoretic, indivizii și grupurile își puteau dezvolta propriile agende, înclinate spre activități infracționale, cum ar fi contrabanda și traficul de droguri, de resurse naturale și de oameni. Aceste interese puteau face un conflict să clocotească în continuare, cu toate eforturile mediatorilor de pace sau ale forțelor înarmate de menținere a păcii. Dacă structurile statului nu se maturizau sau erau contestate, era posibil ca situația să nu se îmbunătățească niciodată, făcând puterile din exterior și organizațiile internaționale să accepte un rol cvasipermanent în politica țării gazdă și o responsabilitate continuă în pacificarea elementelor ostile.

După încheierea Războiului Rece, dintr-un amestec de motive, țările occidentale s-au trezit implicate în conflicte îndepărtate. Ceea ce ar fi trebuit să se încheie rapid cu inamicii dați peste cap de simpla putere de foc și de echipamentul sofisticat, s-a transformat în campanii îndelungate, complexe și murdare. Trupele lor au intrat într-o

lume cu miliții fantomatice, cu fabricanți pricepuți de bombe artizanale, mulțimi furioase, căpetenii cinice și tineri plini de energie fluturându-și puștile AK-47. Mișcările de protest se trasformau în miliții și apoi milițiile se transformau în bande criminale sau în facțiuni rivale, luptând între ele cu aceeași ferocitate cu care luptaseră odată împotriva inamicului comun. Zonele de conflict erau populate de voluntari altruiști de la ONG-uri, contractori de securitate privați care ofereau protecție tuturor celor care nu erau în armată (și al căror număr îl întrecea deseori pe cel al militarilor), mediatori și jurnaliști, contrabandiști și traficanți. Cu toții trebuiau să-și găsească drumul prin structuri sociale sfărâmate, economii corupte și instituții politice lipsite de credibilitate. Nimeni nu era cu adevărat în siguranță. Pentru cei care trăiau în țările respective, această formă de conflict putea deveni ceva obișnuit, o rutină la care era necesar să se adapteze. Cei care interveneau aveau opțiunea plecării. Ei puteau decide că angajamentul nu a fost o idee bună, puteau ajunge la concluzia că oamenii aceia nu mai puteau fi ajutați sau nu mai meritau sprijinul, pentru că nu făcuseră destul ca să se ajute singuri. În acest mod, ei puteau accepta rezultate care ar fi fost caracterizate ca înfrângeri câtă vreme luptele fuseseră intense, dar care deveneau tolerabile atunci când alternativa era persistența în ceea ce devenise o întreprindere inutilă.

Aceasta lansa o altă întrebare politică importantă, al cărei răspuns va influența viitorul războiului. Reputația intervenționismului a avut de suferit după Irak, Afghanistan și Libia, cu toate că nici Siria nu a fost o reclamă reușită pentru politica statului deoparte. Ceea ce ar putea face diferența pe viitor s-ar putea să fie nu doar amploarea suferinței umane provocate de conflict, ci și riscul valurilor de refugiați și legătura cu terorismul. Motivele umanitare s-ar putea să nu fie suficiente pentru a asigura angajarea, dar aceasta ar putea însemna că acele conflicte care nu se extind dincolo de granițe vor fi lăsate să se epuizeze singure. S-ar putea exercita o oarecare influență prin bazarea pe puterea aeriană și pe alții care să furnizeze forțele terestre. Aceasta ar putea duce la respingerea inamicului principal și chiar la înfrângerea lui, dar le-ar da totodată putere celor care au făcut sacrificiile. Ar însemna cedarea controlului asupra evenimentelor pe teren și acceptarea agendei aliaților, cu interesele lor distincte, astfel că relația dintre acțiunea militară și obiectivele politice s-ar atenua și mai mult.[12] Susținerea unui guvern poate însemna susținerea chiar a celor responsabili de practicile care au dus la izbucnirea conflictului; susținerea rebelilor nu doar că era mai problematică în termenii legislației internaționale, dar putea însemna promovarea unui proiect politic radical care țintea mult dincolo de rezistența la opresiune.

O temă comună celor care reflectau la starea artei militare era cea a estompării granițelor – dintre pace și război, dintre militar și civil, convențional și neconvențional, regulat și asimetric, intern și internațional, și dintre stat și actorul non-statal.[13] Se vorbea despre conflicte din „zona gri", plasate undeva între pace și război, unde acțiunea aleasă era menținută deliberat sub pragul de la care ar fi declanșat un război major.[14] Un alt termen care se referea la același fenomen, dar cu un dublu înțeles, era cel de „Război Răcoros":

> Pe de-o parte, este puțin mai cald decât Războiul Rece, deoarece pare foarte probabil să implice aproape constant măsuri ofensive care, deși nu ajung la nivelul de război propriu-zis, încearcă în mod regulat să producă daune sau să-și slăbească rivalii, sau să obțină un avantaj prin încălcări ale suveranității și penetrări ale apărării. Și, pe de altă parte, are legătură cu cealaltă semnificație a cuvântului „răcoros", „cool" în limba engleză, care implică tehnologii de ultimă oră în moduri care schimbă paradigma conflictului într-o măsură mult mai mare decât

cele folosite în timpul Războiului Rece – care, la urma urmei, a fost un joc geopolitic de modă veche, pentru obținerea de avantaje în așteptarea unui război total de tip clasic.[15]

Riscurile asociate unui război de proporții și reticența de a aloca forțe substanțiale pentru conflicte mai modeste au făcut marile puteri să caute modalități – printre care subminarea procesului politic, atacurile cibernetice sau campaniile agresive de dezinformare – de a influența evenimentele asumându-și responsabilități limitate și ținând riscurile sub control. Dificultatea era că aceste metode aveau o probabilitate destul de mică de a conduce la un rezultat, încurajând hărțuielile și conflictele persistente până s-ar fi găsit o cale de a rezolva problemele de bază sau până când o scânteie le-ar fi scos din zona gri pentru a le transforma într-un război deschis.

Așadar războiul are un viitor. El rămâne o posibilitate oriunde există o dispută intensă și forme de violență disponibile. Sistemul internațional are fisurile cunoscute, între state și în interiorul lor, și există întotdeauna posibilitatea unei erupții. Violența poate avea legătură cu evenimente locale sau chiar particulare, iar deseori și cu criminalitatea și cu tensiunile sociale care mocnesc. La început poate să semene prea puțin cu ceea ce credem noi că ar fi un război, dar orice violență continuată are potențialul de a se transforma în ceva mai important, la fel cum războaiele lasă întotdeauna urme și după ce teoretic s-au încheiat. Atâta vreme cât sunt menținute forțe armate, sunt dezvoltate arme și planurile sunt aduse la zi, există încă posibilitatea unei ciocniri armate care să semene cu războaiele clasice, din trecut.[16] Această carte a demonstrat că predicțiile despre viitor se adeveresc rareori, exagerând ușurința și rapiditatea cu care se poate obține victoria și subestimând, în același timp, resursele adversarilor, capacitatea lor de a găsi rezerve sau aliați, sau de a rezista și de a submina chiar și sub ocupație. Ea nu este prea încurajatoare pentru cei care sunt convinși că războiul, ca instituție, este într-un declin inevitabil, și nici pentru cei convinși că se pot descurca mai bine decât cei din trecut în găsirea unui drum sigur spre victoria într-un nou război. Este foarte probabil ca viitorul viitorului război să conțină scenarii speculative și avertismente comparabile altora din istorie. Dacă există vreo lecție în această carte, aceea ar fi că, deși mulți oameni merită să fie luați în serios, toți trebuie priviți cu scepticism.

Mulțumiri

Temele discutate în această carte au fost subiecte de discuție în întreaga mea carieră profesională și am avut enorm de învățat în special de la colegii mei de la Departamentul de studii de război de la King's College, Londra. Am învățat, de asemenea, multe de la colegii mei mai noi din comunitatea Twitter, unde se desfășoară o însuflețită dezbatere permanentă asupra tuturor problemelor de securitate națională. Le port o recunoștință specială mai multor oameni, pentru sfaturile și comentariile lor specifice: John Bew, Sam Freedman, Matthew Harries, Beatrice Heuser, Frank Hoffman, Stathis Kalyvas, Jeff Michaels, Robert Muggah, Funmi Olinasakin și Monica Toft. Le sunt recunoscător agenților mei Catherine Clarje și George Lucas, precum și unora dintre cei mai buni editori din domeniu – Clive Priddle și Stuart Proffit – care m-au impulsionat să dau tot ce puteam mai bun pe această temă. Soției mele Judith, care nutrea o oarecare speranță că pensionarea mea de la King's College avea să însemne mai puțin timp petrecut la birou, nu pot decât – încă o dată – să-i cer iertare.

Bibliografie

Ahlström, Christer, și Kjell-Åke Nordquist, *Casualties of Conflict: Report for the World Campaign for the Protection of Victims of War*, Universitatea din Uppsala, Departamentul de Cercetare pentru Pace și Conflicte, 1991

Ajala, Adekunle, „The Nature of African Boundaries" („Natura granițelor africane"), *Afrika Spectrum* 83, 1983, p. 180

Alao, Abiodun, *Natural Resources and Conflict in Africa: The Tragedy of Endowment*, Rochester, University of Rochester Press, 2007

Alexander, Amanda, „The Genesis of the Civilian" („Geneza conceptului de civil"), *Leiden Journal of International Law* 20.2, 2007, p. 364

Allison, Graham, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, New York, Houghton Mifflin, 2017

———, *Nuclear Terrorism: The Ultimate Preventable Catastrophe*, New York, Henry Holt, 2004

Alfrey, Anthony, *Man of Arms: The Life and Legend of Sir Basil Zaharoff*, Londra: Thistle Publishing, 2013

Allen, Chris, „Warfare, Endemic Violence, and State Collapse in Africa" („Război, violență endemică și colapsul statelor în Africa"), *Review of African Political Economy* 26.81, 1999, pp. 367–384

Allen, Thomas, F. Clifton Berry și Norman Polmar, *CNN: War in the Gulf*, Atlanta, Turner Broadcasting, 1999

Amalrik, Andrei, *Will the Soviet Union Survive Until 1984?*, New York, HarperCollins, 1981

An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping, Raport al secretarului general în conformitate cu declarația adoptată la reuniunea la nivel înalt a Consiliului de Securitate, 31 ianuarie 1992

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra, Verso, 1991

Angell, Norman, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, Londra, G.P. Putnam's, 1910

Arendt, Hannah, *Despre violență*, în volumul *Crizele republicii*, București, Editura Humanitas, 1999

Armitage, David, *Civil Wars: A History in Ideas*, New York, Knopf, 2017

Arnett, Eric, „Hyperwar" („Hiper-războiul"), *Bulletin of the Atomic Scientists* 48.7, 1992

Arquilla, John, și David Ronfeldt, „Cyberwar is Coming!" („Vine războiul cibernetic!"), *Comparative Strategy* 12.2, 1993

Arquilla, John, și David Ronfeldt, ed., *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*, Santa Monica, RAND, 2001. Disponibil online la: www.rand.org/publications/MR/MR1382/

Arquilla, John, „The Computer Mouse that Roared: Cyberwar in the Twenty-First Century" („Mouse-ul computerului devine fiară: Războiul cibernetic în secolul XXI), *The Brown Journal of World Affairs* 18.1, 2011, pp. 39–48

Arreguın-Toft, Ivan, „How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict" („Cum câștigă războaiele cei slabi: O teorie a conflictului asimetric"), *International Security* 26.1, 2001, pp. 93–128

Ashford, Oliver M., *Prophet or Professor? The Life and Work of Lewis Fry Richardson*, Bristol, Adam Hilger, 1985

Asimov, Isaac, „Fuga în cerc", în *Fundația*, București, Editura Paladin, 2017

Atwood, Margaret, *Morning in the Burned House*, New York, Houghton Mifflin, 1995

Atzili, Boaz, „When Good Fences Make Bad Neighbors: Fixed Borders, State Weakness, and International Conflict“ („Când gardurile bune fac vecinii răi: Granițele fixate, slăbiciunea statului și conflictul internațional“), *International Security* ٢٠٠٦) ٣١.٣/2007), pp. 139–173
Augustine, Norman R., *Augustine's Laws*, New York, Viking, 1987
Auster, Albert și Leonard Quart, *How the War was Remembered: Hollywood & Vietnam*, New York, Praeger, 1988
Babbin, Jed, și Edward Timperlake, *Showdown: Why China Wants War with the United States*, Washington DC, Regnery, 2006
Baden-Powell, Robert, *Scouting for Boys: A Handbook for Instruction in Good Citizenship*, Londra, H. Cox, 1908
Baev, Pavel, *Russian Energy Policy and Military Power: Putin's Quest for Greatness*, Londra, Routledge, 2008
Baker, James A., III, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and Peace, 1989–1992*, New York, G. P. Putnam's Sons, 1995
Barker, Martin, *A „Toxic Genre“: The Iraq War Films*, Londra, Pluto Press, 2007
Barnett, Michael, *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*, Ithaca, Cornell University Press, 2011
Barno, David W., „Military Adaptation in Complex Operations“ („Adaptarea militară în operațiuni complexe“), *Prism* ١1, 2009, p. 30
Barot, O., *Lettres sur la Philosophie de l'Histoire*, Paris, Germer-Baillière, 1864
Barth, Boris, *The Democratic Peace Controversy: A Critical Survey*. Dosarele Oslo privind apărarea și securitatea, 2008.
Beaufre, André, „Battlefields of the 1980s“ („Câmpurile de luptă ale anilor 1980“), *Unless Peace Comes: A Scientific Forecast of New Weapons*, ed. Nigel Calder, Londra, Allen Lane, 1968
Bechhoefer, Bernhard G., *Postwar Negotiations for Arms Control*, Washington DC, Brooking Institution, 1961
Bell, Martin, *In Harm's Way*, Londra, Hamish Hamilton, 1995
Bellamy, Alex J., „The «Next Stage» in Peace Operations Theory?“ („«Următoarea etapă» în teoria operațiunilor de pace?“), *International Peacekeeping* 11:1, 2004, pp. 17–38
Bellamy, Christopher, „«Civilian Experts» and Russian Defence Thinking: The Renewed Relevance of Jan Bloch“ („«Experții civili» și gândirea de apărare a Rusiei: Relevanța regăsită a lui Jan Bloch“), *RUSI Journal*, 1992, pp. 50–56
Bell-Fialkoff, Andrew, „A Short History of Ethnic Cleansing“ („Scurtă istorie a purificării etnice“), *Foreign Affairs* 72.3, 1992
Berdal, Mats, „The «New Wars» Thesis Revisited“ („Teza «noilor războaie» reevaluată“), *The Changing Character of War*, ed. Hew Strachan și Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 109–133
———, „The State of UN Peacekeeping: Lessons from Congo“ („Starea operațiunilor ONU de menținere a păcii: Lecții din Congo“), *Journal of Strategic Studies*, 2016
Bergen, Peter L., și Daniel Rothenberg, ed., *Drone Wars: Transforming Conflict, Law, and Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015
Berinato, Scott, „The Future of Security“ („Viitorul securității“), *Computerworld*, 30 decembrie 2003
Berkowitz, Bruce, *The New Face of War: How War Will Be Fought in the 21st Century*, New York, The Free Press, 2003
Best, Geoffrey, *Humanity in Warfare*, Londra, Methuen, 1980
Betts, Richard K., „The New Threat of Weapons of Mass Destruction“ („Noua amenințare a armelor de distrugere în masă“), *Foreign Affairs* 77.1, 1998

———, *Surprise Attack: Lessons for Defense Planning*, Washington DC, Brookings Institution, 1982
Betz, David, *Carnage and Connectivity: Landmarks in the Decline of Conventional Military Power*, Londra, Hurst, 2015
Bew, John, *Realpolitik: A History*, New York, Oxford University Press, 2016
Biddle, Stephen, și Ivan Oelrich, „Future Warfare in the Western Pacific: Chinese Antiaccess/Area Denial, US Air/Sea Battle and Command of the Commons in East Asia" („Viitorul război în vestul Pacificului: Acces interzis chinezilor/zone închise, acțiuni aeriene/maritime ale forțelor SUA și controlul Asiei de Est"), *International Security* 41.1, 2016, pp. 7–48
Biddle, Tami Davis, *Rhetoric and Reality in Air Warfare: The Evolution of British and American Ideas about Strategic Bombing*, Princeton, Princeton University Press, 2002
Bidwell, Shelford, ed., *World War 3*, Londra, Hamlyn, 1978
Blainey, Geoffrey, *The Causes of War*, New York, Free Press, 1988
Blair, Tony, discursul premierului britanic la Clubul Economic de la Chicago, PBS, 22 aprilie 1999. Disponibil online la: http://www.pbs.org/newshour/bb/international-jan-june99-blair_doctrine 4-23/
Blattman, Christopher, și Edward Miguel, „Civil War" („Războiul civil"), *Journal of Economic Literature* 48.1, 2010, pp. 3–57
Blight, James, *The Shattered Crystal Ball: Fear and Learning in the Cuban Missile Crisis*, New York, Rowman & Littlefield, 1990
Bloch, I.S., *Is War Now Impossible? Being an Abridgment of The War of the Future in Its Technical Economic and Political Relations*, Londra, Grant Richard, 1899. Disponibil online la: https://archive.org/details/iswarnowimpossib00bloc
de Bloch, Jean, „The Wars of the Future" („Războaiele viitorului"), *The Contemporary Review* 8, 1901, pp. 305–332
———, „The Transvaal War: Its Lessons in Regard to Militarism and Army Reorganisation" („Războiul din Transvaal: Lecțiile lui cu privire la militarism și la reorganizarea armatei"), *Journal of the Royal United Service Institute* 45, 1901, pp. 1316–1344
Bobbitt, Philip, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, New York, Knopf, 2002
Boix, Carles, „Democracy, development, and the international system" („Democrația, dezvoltarea și sistemul internațional"), *American Political Science Review* 105.4, 2011, pp. 809–828
Bond, Brian, „Doctrine and Training in the British Cavalry 1870–1914" („Doctrină și instruire în cavaleria britanică, 1870–1914"), *The Theory and Practice of War*, ed. Michael Howard, Londra, Cassell, 1965
Boot, Max, *War Made New: Technology, Warfare, and the Course of History, 1500 to Today*, New York, Gotham, 2006
Boulding, Kenneth, *Conflict and Defense: A General Theory*, New York, Harper & Bros., 1962
Bowden, Mark, *Black Hawk Down: A Story of Modern War*, New York, Atlantic Monthly Press, 1999
Brands, Hal, „Paradoxes of the Gray Zone" („Paradoxurile zonei gri"), *Foreign Policy Research Institute*, 2016
Brantly, Aaron Franklin, *The Decision to Attack: Military and Intelligence Cyber-Decision-Making*, Athens, University of Georgia Press, 2016
Brians, Paul, *Nuclear Holocausts: Atomic War in Fiction 1895–1984*, Kent, Kent State University Press, 1987
Brinkman, Henk-Jan, și Cullen S. Hendrix, „Food Insecurity and Violent Conflict: Causes, Consequences, and Addressing the Challenges" („Insecuritatea alimentară și conflictul violent: Cauze, consecințe și abordarea provocărilor"), *World Food Programme*, iulie 2011
Brock, Lothar, et al., *Fragile States: Violence and the Failure of Intervention*, Cambridge, Polity Press, 2012

Brooks, *Rosa, How Everything Became War and the Military Became Everything: Tales from the Pentagon*, New York, Simon & Schuster, 2016
Brown, Archie, *The Gorbachev Factor*, Oxford, Oxford University Press, 1996
Brown, Scott, „War Games: A Look Back at the Film That Turned Geeks and Phreaks Into Stars" („Jocuri de război: O privire retrospectivă la filmul care a transformat tocilarii în vedete"), *Wired Magazine*, 21 iulie 2008
Brown, Wendy, „The New U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual as Political Science and Political Praxis" („Noul manual de contrainsurgență al infanteriei americane terestre/marine ca știință politică și ca practică politică"), *Perspectives on Politics* 6.2, 2008, p. 351
Bryan, C.D.B., „Barely Suppressed Screams" („Strigăte abia reținute"), *Harper's*, 1 iunie 1984, pp. 67–72
Bryant, Peter, *Red Alert*, Rockville, Black Mask, 1958
Buchanan, Ben, *The Cybersecurity Dilemma: Hacking, Trust and Fear Between Nations*, Oxford, Oxford University Press, 2017
Buhaug, Halvard, „Climate not to blame for African civil wars" („Nu clima este de vină pentru războaiele civile africane"), *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107.1, 2010
Bull, Hedley, „Disarmament and the International System" („Dezarmarea și sistemul internațional"), *Australian Journal of Politics & History* 5.1, 1959, pp. 41–50
Bunn, Matthew, „A Mathematical Model of the Risk of Nuclear Terrorism" („Un model matematic al riscului de terorism nuclear"), *Annals, AAPSS*, 607.1, 2006, pp. 103–120
Burbach, David T., și Christopher J. Fettweis, „The Coming Stability? The Decline of Warfare in Africa and Implications for International Security" („Vine stabilitatea? Declinul războaielor în Africa și implicațiile pentru securitatea internațională"), *Contemporary Security Policy* 35.3, 2014, pp. 421–445
Burdick, Eugene, și Harvey Wheeler, *Fail-Safe*, New York, McGraw-Hill, 1962
Burt, Richard, *New Weapons Technologies: Debate and Directions*, Adelphi Paper nr. 126, Londra, IISS, 1976
Bush, George, și Brent Scowcroft, *A World Transformed*, New York, Knopf, 1998
Bush, George, discursul președintelui la a 89-a convenție națională a Legiunii Americane, Reno, Nevada, 28 august 2007
Byman, Daniel, „Do Targeted Killings Work?" („Funcționează asasinatele la țintă?"), *Foreign Affairs*, 2006, pp. 95–111
Bywater, Hector, *Great Pacific War: A History of the American-Japanese Campaign of 1931–33*, New York, Applewood Books, 2002
Call, Charles, „The Fallacy of the «Failed States» („Fantasmagoria «statelor eșuate»"), *Third World Quarterly* 29.8, 2008
Callwell, (colonel) Charles, *Small Wars: Their Principles and Practice*, Londra, HMSO, 1886
Cameron, Gavin, *Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century*, Londra, Macmillan, 1999
Campen, Alan, ed., *The First Information War: The Story of Communications, Computers, and Intelligence Systems in the Persian Gulf War*, Fairfax, VA: AFCEA International Press, 1992
Caputo, Philip, *Acts of Faith*, New York, Knopf, 2005
Carnesale, Albert, et al.. *Living with Nuclear Weapons*, Cambridge, Harvard University Press, 1983
Carpenter, Ted Galen, *America's Coming War with China: A Collision Course Over Taiwan*, New York, Palgrave, 2005
Carr, E.H., *The Twenty Years' Crisis*, Londra, Macmillan, 1939
Carr, Matthew, *Sherman's Ghosts: Soldiers, Civilians, and the American Way of War*, New York, New Press, 2015

de Castella, Tom, „Arthur Conan Doyle's eerie vision of the future of war" („Strania viziune a lui Arthur Conan Doyle asupra viitorului războiului"), online *BBC News Magazine*, 28 august 2014. Disponibil la: http://www.bbc.co.uk/news/magazine -28954510

Cavanaugh, William, *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2009

Ceadel, Martin, *Living the Great Illusion: Sir Norman Angell, 1872–1967*, Oxford: Oxford University Press, 2009

Center for the Study of Intelligence, *At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989–1991*, Langley, CIA, 1999

Cesa, Marco, „Realist Visions of the End of the Cold War: Morgenthau, Aron and Waltz" („Viziuni realiste privind sfârșitul Războiului Rece: Morgenthau, Aron și Waltz"), *The British Journal of Politics and International Relations* 11, 2009, pp. 177–191

Checkel, Jeffrey, *Transnational Dynamics of Civil War*, 2013

Chesney, George, „The Battle Of Dorking: Reminiscences of a Volunteer" („Bătălia de la Dorking: Amintirile unui voluntar"), *Blackwood's Magazine*, mai 1871, Proiectul Gutenberg Australia, Disponibil online la: http://gutenberg.net.au/ebooks06/0602091h.html

Chief of Staff of the Army Strategic Studies Group, *Megacities and the United States Army Preparing for a Complex and Uncertain Future*, iunie 2014

Chivvis, Christopher, *Toppling Qaddafi: Libya and the Limits of Liberal Intervention*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013

„Chronicle of a war foretold: The story of a conflict between America and China makes a fine example of future-war fiction" („Cronica unui război prezis: Povestea unui conflict între America și China este un bun exemplu de ficțiune privind viitorul război"), *The Economist*, 27 iunie 2015

Clancy, Tom, *Datorie de onoare*, București, Editura RAO, 1999

———, *Furtuna roșie*, București, Editura RAO, 2006

———, *Duel la înălțime*, București, Editura RAO, 1998

Clark, Christopher, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, New York, Harper, 2012

Clark, John, „A Constructivist Account of the Congo Wars" („O relatare constructivistă a războaielor din Congo"), *African Security* 4.3, 2011, pp. 147–170

———, „The Decline of the African Military Coup" („Declinul puciurilor militare africane"), *Journal of Democracy* 18.3, 2007, pp. 144–155

Clarke, I. F., *Voices Prophesying War: Future Wars, 1763–3749*, Oxford, Oxford University Press, 1972

Clarke, Peter, *The Locomotive of War: Money, Empire, Power and Guilt*, Londra, Bloomsbury, 2017

Clinton, David, „Francis Lieber, Imperialism, and Internationalism" („Francis Lieber, imperialismul și internaționalismul"), *Imperialism and Internationalism in the Discipline of International Relations*, ed. David C. Long și Brian Schmidt, New York, SUNY Press, 2005

Clodfelter, Mark, *The Limits of Air Power: The American Bombing of North Vietnam*, New York, Free Press, 1989

Close, Robert, *Europe Without Defence? 48 Hours That Could Change The Face of the World*, Bruxelles, Editions Arts and Voyages, 1976

Clynes, Manfred E., și Kline, Nathan S., „Cyborgs and Space" („Cyborgii și spațiul"), *Astronautics*, septembrie 1960

Cockayne, James, *Hidden Power: The Strategic Logic of Organised Crime*, Londra, Hurst, 2016

Cockett, Richard, *Sudan: The Failure and Division of an African State*, New Haven, Yale University Press, 2016

Cohn, Douglas, *World War 4*, Washington DC, The Lyons Press, 2016

Coker, Christopher, *Future War*, Cambridge, Policy, 2015

Cole, August, ed., *War Stories From The Future*, Washington DC, The Atlantic Council Art of Future Warfare Project, 2015. Disponibil online la: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/War_Stories_from_the_Future.pdf

Colgan, Jeff D., „Fueling the Fire: Pathways from Oil to War" („Combustibil pentru foc: Drumuri de la petrol la război"), *International Security* 38.2, 2013, pp. 147–180

Collier, Paul, et al. *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*, World Bank și Oxford University Press, 2003

Collier, Paul, Anke Hoeffler, și Dominic Rohner, „Beyond greed and grievance: feasibility and civil war" („Mai presus de lăcomie și suferință: fezabilitate și război civil"), *Oxford Economic Papers* 61, 2009, pp. 1–27

Collier, Paul, și Anke Hoeffler, „Economic Causes of Civil Conflict and Their Implications for Policy" („Cauzele economice ale conflictului civil și implicațiile lor asupra politicii"), *Managing Global Chaos*, ed. Chester A. Crocker, et al., Washington DC, United States Institute of Peace, 2000

———, „Greed and grievance in civil war" („Lăcomie și suferință în războiul civil"), Oxford Economic Papers 56, 2004

Collier, Paul, „The Cultural Foundations of Economic Failure: a Conceptual Toolkit" („Bazele culturale ale eșecului economic: un set de concepte de bază"), *Journal of Economic Behavior & Organization* 126, 2016, pp. 5–24

Colomb, (amiral în retragere) P., et al., *The Great War of 189_: A Forecast*, Londra, Heinemann, 1893. Disponibil online la: https://archive.org/details/greatwarof18900colorich

Comaroff, John L., și Paul C. Stern, „New Perspectives on Nationalism and War" („Noi perspective asupra naționalismului și războiului"), *Theory and Society* 23.1, 1994, pp. 35–45

Conan Doyle, Arthur, „Danger! Being the log of Captain John Sirius" („Pericol! Jurnalul de bord al căpitanului John Sirius"), *The Strand Magazine*, iulie 1914

Condra, Luke N., și Jacob N. Shapiro, „Who Takes the Blame? The Strategic Effects of Collateral Damage" („Cine este de vină? Efectele strategice ale pagubelor colaterale"), *American Journal of Political Science* 56.1, 2012, pp. 167–187

Conetta, Carl, *The Wages of War: Iraqi Combatant and Noncombatant Fatalities in the 2003 Conflict*, Project on Defense Alternatives, Research Monograph # 8, 20 octombrie 2003, Anexa 2, Victime irakiene combatante și necombatante în Războiul din Golf din 1991. Disponibil online la: http://www.comw.org/pda/0310rm8ap2.html

———, „Disappearing the Dead: Iraq, Afghanistan, and the Idea of a New Warfare" („Cum dispar morții: Irak, Afghanistan și ideea de nou război"), *Project on Defense Alternatives*, 18 februarie 2004

Conrad, Joseph, „Autocracy and War", *Note on Life and Letters*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004

Conway-Lanz, Sahr, *Collateral Damage: Americans, Noncombatant Immunity, and Atrocity after World War II*, New York, Routledge, 2006

Cooper, Robert, *The Post-Modern State and World Order*, Londra, Foreign Policy Centre, 2000

Cooper, Sandi E., *Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe, 1815–1914*, Oxford, Oxford University Press, 1991

Cortright, David, *Peace: A History of Movements and Ideas*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008

Corum, James, și Wray Johnson, *Airpower in Small Wars: Fighting Insurgents and Terrorists*, Lawrence, KS, University Press of Kansas, 2003

Cousins, Norman, „Editorial", *Saturday Review*, 4 aprilie 1954

———, „Electronic Brain on War and Peace: A report of an Imaginary Experiment" („Creierul electronic despre război și pace: Raportul unui experiment imaginar"), *St. Louis Post-*

Dispatch, 13 decembrie 1953
———, *In Place of Folly*, New York, Harper, 1961
Cox, Mick, *1989 and Why We Got It Wrong*, Working Paper Series of the Research Network 1989, 1, 2008
Cramer, Christopher, *Civil War is Not a Stupid Thing: Accounting for Violence on Developing Countries*, Londra, C. Hurst & Co., 2006
———, „Homo Economicus goes to war: methodological individualism, rational choice, and the political economy of war" („Homo Economicus merge la război: individualism metodologic, alegere rațională și economia politică a războiului"), *World Development* 30, 2002
Crane, Conrad C., și W. Andrew Terrill, *Reconstructing Iraq: Insights, Challenges, and Missions for Military Forces in a Post-Conflict Scenario*, Annapolis, US Army War College, Strategic Studies Institute, februarie 2003
Crane, Conrad C., *Avoiding Vietnam: The U.S. Army's Response to Defeat in Southeast Asia,* Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2002
———, *Cassandra in Oz: Counterinsurgency and Future War*, Annapolis, Naval Institute Press, 2016
Creasy, sir Edward, *The Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo*, Boston, IndyPublish, 2002. Disponibil online la: http://www.gutenberg.org/ files/4061/4061-h/4061-h.html
van Creveld, Martin, *Nuclear Proliferation and the Future of Conflict*, New York, The Free Press, 1993
Crichton, Michael, *Rising Sun*, New York, Knopf, 1992
Cummings, Mary L., *Artificial Intelligence and the Future of Warfare*, Raport de cercetare, Londra, Royal Institute of International Affairs, ianuarie 2017
Daalder, Ivo, și Michael O'Hanlon, *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo,* Washington DC, Brookings Institution, 2000
Dadrian, Vahakn N., „Ottoman Archives and Denial of the Armenian Genocide" („Arhivele otomane și negarea genocidului armenilor"), *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*, ed. R. G. Hovannisian, New York, St. Martin's Press, 1992
Daley, Paul, „Why the number of Indigenous deaths in the frontier wars matters" („De ce contează numărul indigenilor morți în războaiele de frontieră"), *Guardian*, 15 iulie 2014
Daponte, Beth Osborne, „A Case Study in Estimating Casualties from War and Its Aftermath: The 1991 Persian Gulf War" („Un studiu de caz în estimarea numărului victimelor războiului și perioadei următoare: Războiul din Golful Persic, 1991"), *Medicine & Global Survival* 3, 1993
David, G.J., și T.R. McKeldin III, *Ideas as Weapons: Influence and Perception in Modern Warfare*, Washington DC, Potomac Books, 2009
Davenport, Christian, „State Repression and Political Order" („Represiunea statului și ordinea politică"), *Annual Review of Political Science* 10, 2007
Davies, Owen, „Robotic Warriors Clash in Cyberwars" („Războinici robotici se înfruntă în războaie cibernetice"), *Omni* 9.4, 1987
Davis, Paul K., *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present*, Oxford, Oxford University Press, 1999
Davis, Julie Hirschfeld, Mark Landler și Coral Davenport, „Obama on Climate Change: The Trends Are «Terrifying»" („Obama despre schimbările climatice: Tendințele sunt «înfricoșătoare»"), *New York Times*, 8 septembrie 2016
Decalo, Samuel, *Coups and Army Rule in Africa*, New Haven, Yale University Press, 1976
„Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples" („Declarația privind acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale"), Adoptată prin Rezoluția 1514 (XV) a Adunării Generale, 14 decembrie 1960

Del Monte, Louis A., *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity*, Lincoln, Potomac Books, 2017
Dennis, Anthony J., *The Rise of the Islamic Empire and the Threat to the West*, Ohio, Wyndham Hall Press, 1996
Deutsch, Karl W., „Quincy Wright's contribution to the study of war: a preface to the second edition" („Contribuția lui Quincy Wright la studiul războiului: prefață la ediția a doua"), *Journal of Conflict Resolution* 14, 1970.
Diehl, Paul și Daniel Druckman, *Evaluating Peace Operations*, Boulder, Lynne Rienner, 2010
Dittmar, Linda, și Gene Michaud, ed., *From Hanoi to Hollywood: The Vietnam War in American Film*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1990
Dobrynin, Anatoly, *In Confidence: Moscow's Ambassador to Six Cold War Presidents,* New York, Times Books/Random House, 1995
Document al reuniunii de la Moscova a Conferinței privind dimensiunea umană a OSCE, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa, 4 octombrie 1991. Disponibil online la: http://www.osce.org/odihr/elections/14310
Dorman, Andrew M., *Blair's Successful War: British Military Intervention in Sierra Leone*, Farnham, Ashgate Publishing, 2009
Douhet, Giulio, *The Command of the Air*, trad. Dino Ferrari, Washington DC, Office of Air Force History, 1983. Disponibil online la: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/readings/command_of_the_air.pdf
Doyle, Michael, „Liberalism and World Politics" („Liberalismul și politica mondială"), *American Political Science Review* 80, 1986
———, „Kant, liberal legacies, and foreign affairs" („Kant, moștenirea liberală și politica externă"), Partea II, *Philosophy & Public Affairs* 12.4, 1983, pp. 23–353
Drew, Elizabeth, *On the Edge: The Clinton Presidency*, New York, Simon & Schuster, 1995
Dumas, Samuel, și K.O. Vedel-Petersen, *Losses of Life Caused by War*, ed. Harald Westergaard, Oxford, Clarendon Press, 1923. Disponibil online la: https://archive.org/stream/lossesoflifecaus00samu#page/n4/mode/1up
Dunant, Henry, *A Memory of Solferino. 1862*, Comitetul Internațional al Crucii Roșii, 31 decembrie 1986. Disponibil online la: https://www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p0361.html
Dunlap, Charles J., Jr. „Lawfare Today... and Tomorrow" („Războiul judiciar astăzi... și mâine"), *International Law and the Changing Character of War*, ed. Raul A. „Pete' Pedrozo și Daria P. Wollschlaeger, vol. 87, Newport, US Naval War College International Law Studies, 2011
———, *Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts*, Washington DC, Carr Center for Human Rights Policy Kennedy School of Government, Harvard University, 2001
Dunlop, John, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule*, Stuttgart, Ibidem, 2012
Dunn, David, *The Politics of Threat: Minuteman Vulnerability in American National Security Policy*, Londra, Palgrave, 1997
Dunn, Julia, „Los Angeles Crips and Bloods: Past and Present" („Bandele Crips și Bloods, din Los Angeles: Trecut și prezent"), *Poverty & Prejudice: Gangs of All Color*, Stanford University Edge, nedatat. Disponibil online la: https://web.stanford.edu/class/e297c/poverty_prejudice/gangcolor/lacrips.html
Durant, Will și Ariel, *The Lessons of History*, New York, Simon & Schuster, 1968
Dutch Institute for War Documentation (NIOD, Institutul Olandez pentru Documentarea Războiului), *Srebrenica, A „Safe" Area: Reconstruction, Background, Consequences And Analyses Of The Fall Of A „Safe Area"*, noiembrie 1996, Anexa VI *The Background of the Yugoslav Crisis:*

A Review of the Literature. Disponibil online la: http://www.niod.knaw.nl/nl/srebrenica-rapport

Earle, Edward Mead, „H.G. Wells, British Patriot in Search of a World State" („H.G. Wells, patriot britanic în căutarea unui stat mondial"), *World Politics* 2.2, 1950, pp. 181–208

Echevarria, Antulio, *Imagining Future War: The West's Technological Revolution and Visions of Wars to Come, 1880–1914*, Westport, Praeger, 2007

Eck, Kristine, și Lisa Hultman, „One-Sided Violence Against Civilians in War: Insights from New Fatality Data" („Violența unilaterală împotriva civililor în război: Informații privind noile bilanțuri ale victimelor"), *Journal of Peace Research* ٤٤.٢, 2007

Eck, Kristine, *A Beginner's Guide to Conflict Data: Finding and Using the Right Dataset*, Uppsala, Uppsala Conflict Data Programme, decembrie 2005

Eckhardt, William, „Civilian Deaths in Wartime" („Civili uciși în vreme de război"), *Bulletin of Peace Proposals* 20.1, 1989

Edwards, Valerie, „How Ronald Reagan based his foreign policy on Tom Clancy books: President told Margaret Thatcher to read *Red Storm Rising* thriller to understand Russia" („Cum și-a bazat Ronald Reagan politica externă pe cărțile lui Tom Clancy: Președintele i-a spus lui Margaret Thatcher să citească *Furtuna Roșie* ca să înțeleagă Rusia"), *Daily Mail*, 30 decembrie 2015. Disponibil online la: http://www.dailymail.co.uk/ news/article-3378683/Ronald-Reagan-advised-Margaret-Thatcher-read-Tom-Clancy-s-thriller-Cold-War-strategy.html

Elias, Norbert, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations,* eds. Eric Dunning et al., Malden, Blackwell, 2000

Elliott, Christopher, *High Command: British Military Leadership in the Iraq and Afghanistan Wars*, Londra, Hurst & Co., 2015

Ellis, John, *The Social History of the Machine Gun*, Londra, Cresset, 1975

Ellman, Michael, și S. Maksudov, „Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a note – World War II" („Sovietici morți în Marele Război Patriotic: notă – al Doilea Război Mondial"), *Europe Asia Studies*, 1994

Enzensberger, Hans Magnus, *Civil War*, trad. Piers Spence și Martin Chalmers, Londra, Granta Books, 1994

Epstein, Katherine C. Torpedo, *Inventing the Military-Industrial Complex in the United States and Great Britain,* Cambridge, Harvard University Press, 2014

Erdmann, Andrew, „The U.S. Presumption of Quick, Costless Wars" („Premisa americană a războaielor rapide, fără costuri"), *Orbis*, 1999

Esposito, John, *The Islamic Threat: Myth or Reality*, New York, Oxford University Press, 1992

Evangelista, Matthew, și Henry Shue, *The American Way of Bombing; Changing Ethical and Legal Norms from Flying Fortress to Drones*, Ithaca, Cornell University Press, 2004

Evans, Raymond, și Robert Ørsted-Jensen, „I Cannot Say the Numbers that Were Killed: Assessing Violent Mortality on the Queensland Frontier" („Nu pot spune cifrele celor uciși: Estimarea mortalității violente la frontiera statului Queensland"), lucrare susținută la Conferința din 2014 a Asociației Istorice din Australia

Evans, Richard, *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest to Disaster*, Londra, Allen Lane, 2008

Evron, Gadi, „Battling Botnets and Online Mobs: Estonia's Defense Efforts During the internet War" („Luptând cu boții și cu trollii: eforturile defensive ale Estoniei în războiul pe internet"), *Georgetown Journal of International Affairs* 9.1, 1991, pp. 121–126

Faber, David, *Munich, 1938: Appeasement and World War II*, New York, Simon & Schuster, 2009

Fallows, James, „Is Japan the Enemy?" („Este Japonia inamicul?"), *New York Review of Books*, 30 mai 1991

Falkenrath, Richard A., Robert D. Newman, și Bradley Thayer, *America's Achilles' Heel: Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack*, Cambridge, MIT Press, 1998

Farrell, Theo, „Sliding into War: The Somalia Imbroglio and U.S. Army Peace Operations Doctrine" („Alunecând spre război: Confuzia din Somalia și doctrina armatei americane privind operațiunile de menținere a păcii"), *International Peacekeeping* 2.2, 1995, pp. 194–214

Fazal, Tanisha, M., *State Death: The Politics and Geography of Conquest, Occupation, and Annexation*, Princeton: Princeton University Press, 2007

———— „Secessionism and Civilian Targeting" („Secesionismul și vizarea civililor"), *Annual Meeting of American Political Science Association*, Chicago, American Political Science Association, 2013

————, „Dead Wrong? Battle Deaths, Military Medicine, and Exaggerated Reports of War's Demise" („Eroare capitală? Morțile în luptă, medicina militară și rapoartele exagerate privind dispariția războiului"), *International Security* 39.1, 2014, pp. 95–125

————, „Rebellion, War Aims & the Laws of War" („Rebeliunea, obiectivele & legile războiului"), *Daedalus* 146:1, 2017, 71–82

Fearon, James, și David D. Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War (Etnicitate, insurgență și război civil"), *American Political Science Review* 97.1, 2003

————, „Neotrusteeship and the Problem of Weak States" („Neotutela și problema statelor slabe"), *International Security* 28.4, 2004

Feaver, Peter D., și Christopher Gelpi, „A Look at Casualty Aversion: How Many Deaths Are Acceptable? A Surprising Answer" („O privire la aversiunea față de victime: Cât de multe morți sunt acceptabile? Un răspuns surprinzător"), *Washington Post*, 7 noiembrie 1999

Feir, Gordon, D., *H.G. Wells at the End of His Tether: His Social and Political Adventures,* Lincoln, iUniverse, 2005

Feldman, Noah, *Cool War: The Future of Global Competition*, New York, Random House, 2013

Fink, Carole, „The search for peace in the interwar period" („Căutarea păcii în perioada dintre războaie"), *The Cambridge History of War*, Vol. IV. Eds. Chickering et al., pp. 285–309

Fitzpatrick, Mark, *The World After: Proliferation, Deterrence and Disarmament if the Nuclear Taboo is Broken*, Paris: IFRI, 2009

„Flight of the Drones: Why the Future of Air Power Belongs to Unmanned Systems" („Zborul dronelor: de ce viitorul puterii aeriene aparține sistemelor fără echipaj uman"), *The Economist*, 8 octombrie 2011

Foley, Robert, *German Strategy and the Path to Verdun: Erich von Falkenhayn and the Development of Attrition, 1870–1916*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005

Förster, Stig, „The Prussian Triangle of Leadership in the Face of a People's War: A Reassessment of the Conflict Between Bismarck and Moltke, 1870–1871" („Triunghiul prusac al conducerii în fața unui război popular: O reevaluare a conflictului dintre Bismarck și Moltke, 1870–1871"), *On The Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861–1871*, ed. Stig Förster și Jorg Nagler, Cambridge, Cambridge University Press pentru Institutul Istoric German, 1997, pp. 115–140

Fortna, Virginia Page, și Reyko Huang, „Democratization after Civil War: A Brush-Clearing Exercise" („Democratizarea după războiul civil: un exercițiu de curățenie"), *International Studies Quarterly* 56 (2012), pp. 801–808

Fortna, Virginia Page, *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices After Civil War*, Princeton, Princeton University Press, 2008

Fox, William T.R., „«The truth shall make you free»: one student's appreciation of Quincy Wright" („«Adevărul vă va elibera»: omagiul adus de un student lui Quincy Wright"), *Journal of Conflict Resolution* 14 (1970), p. 449

——— *The Super-Powers: The United States, Britain, and the Soviet Union – Their Responsibility for Peace*, New York, Harcourt Brace, 1944
Freedman, Lawrence, ed., *Military Intervention in European Conflicts*, Londra, Blackwell, 1994
Freedman, Lawrence, *Choice of Enemies: America Confronts the Middle East,* New York, PublicAffairs, 2009
——— „Force and the International Community: Blair's Chicago Speech and the Criteria for Intervention" („Forța și comunitatea internațională: Discursul lui Blair de la Chicago și criteriile pentru intervenție"), *International Relations*, 2017
——— *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam*, New York, Oxford University Press, 2000
——— *NATO Review*, 1985
——— „Social Science and the Cold War" („Științele sociale și Războiul Rece"), *Journal of Strategic Studies*, 2005
——— „Ukraine and the art of limited war" („Ucraina și arta războiului limitat"), *Survival* 56.6, 2014
Frei, Christoph, *Hans J Morgenthau: An Intellectual Biography*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2001
French, Howard W., *A Continent for the Taking: The Tragedy and Hope of Africa*, New York, Vintage Books, 2004
Friedman, George, și Meredith Lebard, *The Coming War With Japan*. New York, St. Martin's Press, 1991
——— *The Future of War: Power, Technology and American World Dominance in the 21st Century*. New York, St. Martin's Griffin, 1998, p. 102, p. 419
Friedman, George, *Următorii 100 de ani. Previziuni pentru secolul XXI*, București, Editura Litera, 2012
Friedman, Matti, *Pumpkinflowers: A Soldier's Story*, Chapel Hill, NC, Algonquin, 2016
——— „From hope to horror" („De la speranță la oroare"), *The Economist*, 16 iulie 2016
Fukuyama, Francis, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, București, Editura Paideia, 1997
——— „The End of History" („Sfârșitul istoriei"), *The National Interest*, 1989
——— *Construcția statelor: guvernarea și ordinea mondială în secolul XXI*, București, Editura Antet, 2007
Fuller, J.F.C., *The Decisive Battles of the Western World and Their Influence Upon History*, vol. 1–3, Londra, Eyre & Spotiswood, 1963
Gaddis, John Lewis, „International Relations Theory and the End of the Cold War" („Teoria relațiilor internaționale și sfârșitul Războiului Rece"), *International Security* 17.3 (1992/1993), pp. 5–58
——— *Războiul Rece*, București, Editura RAO, 2009
——— *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War*, Londra, Oxford University Press, 1989
Gagnon, V. P., Jr. „Ethnic Nationalism and International Conflict" („Naționalismul etnic și conflictul internațional"), *International Security* 19.3 (1994/1995), p. 164
——— „Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia" („Naționalismul etnic și conflictul internațional: Cazul Serbiei"), *International Security* 19.3 (1995/1996), pp. 130–166
Galeotti, Mark, „Putin is Playing by Grozny Rules in Aleppo" („Putin joacă în Alep după regulile de la Groznîi"), *Foreign Policy*, 29 septembrie 2016
——— „The west is too paranoid about Russia's information war" („Occidentul este prea paranoic cu privire la războiul informațional al Rusiei"), *The Guardian*, 7 iulie 2015
Gannon, Charles E., *Rumors of War and Infernal Machines: Technomilitary agenda-setting in American and British Speculative Fiction*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2005

von der Goltz, Colmar, *The Nation in Arms*. trad. Philip A. Ashworth, Londra, W.H. Allen, 1883. Disponibil la: **https://archive.org/details/nationinarms00ashwgoog**.
Galula, David, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, Westport, CT, Praeger, 1964
Garrett, Stephen A., *Doing Good and Doing Well: An Examination of Humanitarian Intervention*, Westport, CT, Greenwood Press, 1999
Garthoff, Ray, *A Journey Through the Cold War*, Washington DC, Brookings Institution, 2001
Gat, Azar, „Is War Declining and Why?" („Este războiul în declin și de ce?) *Journal of Peace Research* 50.2, 2013, pp. 149–157
——— *War in Human Civilization*, Oxford, Oxford University Press, 2008
Gates, Scott, et al., *Trends in Armed Conflict, 1946–2014*, Oslo, Peace Research Institute Oslo, 2016
Gates, Scott, Torbjørn L. Knutsen, și Jonathan W. Moses, „Democracy and peace: A more skeptical view" („Democrația și pacea: Un punct de vedere mai sceptic"), *Journal of Peace Research* 33.1, 1996
Gentile, colonel Gian, *Wrong Turn: America's Deadly Embrace of Counterinsurgency*, New York, The New Press, 2013
George, Peter, *Dr Strangelove or How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*, Cardiff, Candy Jar Books, 2015
Gerges, Fawaz, *America and Political Islam: Clash of Cultures or Clash of Interests*, New York, Cambridge University Press, 1999
Gerlach, Christian, „The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate All European Jews" („Conferința de la Wannsee, soarta evreilor germani și decizia de principiu a lui Hitler de a-i extermina pe toți evreii din Europa"), *The Journal of Modern History,* 70.4, 1998, pp. 759–812
Gerwarth, Robert, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End*, Londra, Allen Lane, 2016
Gettleman, Jeffrey, „Forever Wars: Why the Continent's Conflicts Never End" („Eternele războaie: De ce conflictele de pe continent nu se termină niciodată"), *Foreign Policy* 178 (2010), pp. 73–75
Ghamari-Tabrizi, Sharon, *The Worlds of Herman Kahn: The Intuitive Science of Thermonuclear War*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005
Ghobarah, Hazem Adam, Paul Huth, și Bruce Russett, „Civil Wars Kill and Maim People – Long After the Shooting Stops" („Războaiele civile ucid și schilodesc oameni – mult după ce armele tac"), *American Political Science Review* 97.2, 2003, pp. 189–202
Gibler, Douglas, și Jaroslav Tir, „Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers" („Granițe stabilite și tipul regimului: tranzițiile democratice, consecințe ale transferurilor teritoriale pașnice"), *American Journal of Political Science* 54.4 (2010), pp. 951–968
Gibler, Douglas M., Steven V. Miller, și Erin K. Little, „An Analysis of the Militarized Interstate Dispute (MID) Dataset, 1816–2001" („O analiză a bazei de date privind disputele interstatale militarizate, 1816–2001"), 17 martie 2015
Gibler, Douglas, „The Implications of a Territorial Peace" („Implicațiile unei păci teritoriale"), *What Do We Know About War?,* ed. John Vasquez, ed. 2, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2012
Gibson, William, *Neuromantul*, București, Editura Paladin, 2014
Gilligan, Michael, și Stephen Stedman, „Where Do the Peacekeepers Go?" („Unde se duc «căștile albastre»?"), *International Studies Review* 5.4, 2003, pp. 37–54
Gittings, John, *The Glorious Art of Peace: From the Iliad to Iraq*, Londra, Oxford University Press, 2012

Gleditsch, Nils Pette, „Armed conflict and the environment: A critique of the literature" („Conflictele armate și mediul: O critică a literaturii"), *Journal of Peace Research* 35.3 (1998), pp. 363–380

——— „The Decline of War – The Main Issues" („Declinul războiului – Temele principale"), *International Studies Quarterly*, 15.3, 2013

Gleick, Peter, „Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria" („Apa, seceta, schimbările climatice și conflictul din Siria"), *Weather, Climate, and Society*, 2014

Glenn, Russell W., *All Glory is Fleeting: Insights from the Second Lebanon War*, Santa Monica, CA, RAND, 2008

Godfrey, Hollis, *The Man Who Ended War*, New York, Little Brown & Co., 1908

Goldberg, Jeffrey, „The Obama Doctrine" („Doctrina Obama"), *The Atlantic Monthly*, aprilie 2016

Goldman, Marshall I., *Gorbachev's Challenge: Economic Reform in the Age of High Technology*, New York, W. W. Norton, 1978

Goldstein, Lyle J., „Return to Zhenbao Island: Who Started Shooting and Why it Matters" („Revenind pe insula Zhenbao: Cine a tras primul și de ce contează"), *The China Quarterly* 168, 2001, pp. 985–997

Goldstein, Joshua, *Winning the War: The Decline of Armed Conflict*, New York, Dutton, 2011

Golovine, M.N. *Conflicts in Space: A Pattern of War in a New Dimension*, New York, St. Martin's Press, 1962

Gompert, David C., Hans Binnendijk, și Bonny Lin, *Blinders, Blunders, and Wars*, Santa Monica, CA, RAND Corporation, 2014

Gonzalez, Robert J, „Toward Mercenary Anthropology?" („Spre mercenariat în antropologie?) *Anthropology Today*, 13, 2007

Goodby, James, și George P. Shultz, ed., *The War That Must Never Be Fought*, Stanford, Hoover Press, 2015

Gorbaciov, Mihail, ONU, 7 decembrie 1988

Gordon, Michael, și gen. Bernard Trainor, *The General's War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf*, Boston, Little, Brown, & Company, 1995

Gow, James, și James Tilsey, „The Strategic Imperative for Media Management" („Imperativul strategic pentru managementul de presă"), *Bosnia by Television*, ed. James Gow, Richard Paterson și Alison Preston, Londra, British Film Institute, 1996

Gow, James, „After the Flood: Literature on the Context, Causes and Course of the Yugoslav War: Reflections and Refractions" („După potop: Scrieri despre contextul, cauzele și cursul războiului iugoslav: Reflecții și refracții"), *The Slavonic and East European Review* 75.3, 1997, pp. 446–484

——— *The Serbian Project and Its Adversaries: A Strategy of War Crimes*, Londra, Hurst & Co., 2003

Grachev, Andrei, *Gorbachev's Gamble: Soviet Foreign Policy and the End of the Cold War*, Cambridge, Polity, 2008

Grahame-White, Claude, și Harry Harper, *Air Power: Naval, Military, Commercial*, Londra, Chapman & Hall, 1917

Gray, Colin S., *Another Bloody Century: Future Warfare*, Londra, Weidenfeld & Nicholson, 2005

Grayzel, Susan R., *At Home and Under Fire: Air Raids and Culture in Britain from the Great War to the Blitz*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012

Greenhill, Kelly M., „Counting the Cost" („Evaluând prețul"), *Sex, Drugs, and Body Counts: The Politics of Numbers in Global Crime and Conflict*, ed. Peter Andreas și Kelly M. Greenhill, Ithaca, Cornell University Press, 2010

——— „Nigeria's Countless Casualties, The Politics of Counting Boko Haram's Victims" („Nenumăratele victime ale Nigeriei: Politica numărării victimelor Boko Haram")

Grey, viconte de Fallodon, KG., *Twenty-Five Years, 1892–1916*, vol. 1. Londra, Hodder & Stoughton, 1925
Guéhenno, Jean-Marie, *The Fog of Peace: A Memoir of International Peacekeeping in the 21st Century*, Washington DC, Brookings Institution Press, 2015
Guetzkow, Harold, „Long Range Research in International Relations" („Cercetarea pe termen lung în relațiile internaționale"), *American Perspective* 4, 1950, pp. 421–440
Gurr, Ted Robert, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, Washington DC, United States Institute of Peace Press, 1993
———, *Why Men Rebel*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1970
Gusterson, Hugh, *Drone: Remote Control Warfare*, Cambridge, MIT Press, 2016
Haass, Richard, *War of Necessity, War of Choice: A Memoir of Two Iraq Wars*, New York, Simon & Schuster, 2009
Hacker, J. David, „A Census-Based Count of the Civil War Dead" („O evaluare pe baza recensământului a numărului de morți în războiul civil"), *Civil War History* 57.4, 2011
Hackett, (general) sir John, „A Third World War" („Al Treilea Război Mondial"), prelegere la al treilea jubileu al Colegiului Imperial de Știință și Tehnologie, Universitatea din Londra, 13 martie 1979
———, *The Third World War: The Untold Story*, New York, Macmillan, 1982
Hagopian, Amy, et al. „Mortality in Iraq Associated with the 2003–2011 War and Occupation: Findings from a National Cluster Sample Survey by the University Collaborative Iraq Mortality Study" („Mortalitatea în Irak asociată cu războiului din 2003–2011 și cu ocupația: rezultatele unui studiu național pe grupuri de populație"), PLOS 15 (2013). Disponibil online la: http://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1001533
Haldane, James Aylmer, *The Insurrection in Mesopotamia*, 1920, Edinburgh, Blackwood, 1922
Hanson, Victor Davis, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*, New York, Doubleday, 2001,
Harari, Yuval N., „The Concept of «Decisive Battles» in World History" („Conceptul de «bătălie decisivă» în istoria lumii"), *Journal of World History* 18.3, 2007, pp. 251–266
Hartmann, Christian, *Operation Barbarossa: Nazi Germany's War in the East*, 1941–1945, Oxford, Oxford University Press, 2015
Haslam, Jonathan, *Russia's Cold War*, New Haven, Yale University Press, 2011
———, *The Vices Of Integrity: E.H. Carr, 1892–1982*, Londra, New York, Verso, 1999
Hassner, Ron, *Religion on the Battlefield*, Ithaca, Cornell University Press, 2016
Hastings, Max, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*, Londra,Collins, 2013
Hauge, Wenche, și Tanja Ellingsen, „Beyond environmental scarcity: Causal pathways to conflict" („Dincolo de penuriile mediului: drumurile cauzale spre conflict"), *Journal of Peace Research* 35.3, 1998, pp. 299–317
Havel, Václav, *Open Letters: Selected Prose*, Londra, Faber & Faber, 1992
Hawkins, William, „New Enemies for Old" („Inamici noi în locul celor vechi"), *The National Review* ١٩٩٠ ,٤٢.١٨, pp. 28–29
Haynes, Michael, „Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a Note" (Bilanțul sovieticilor morți în Marele Război Patriotic: o notă"), *Europe Asia Studies* ٢٠٠٣ ,٥٥.٢, pp. 300–309
Haynes, Peter, *Toward a New Maritime Strategy: American Naval Thinking in the Post Cold War Era*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 2015
Haysom, Simon, și Jens Pedersen, „Robust peacekeeping in Africa: the challenge for humanitarians" („Fermitate în menținerea păcii în Africa: o provocare pentru umanitariști"), *Humanitarian Practice Network*, online, octombrie 2015. Disponibil la:

http://odihpn.org/magazine/robust-peacekeeping-in-africa-the-challenge-for-humanitarians/
Hazen, Jennifer M., „Understanding gangs as armed groups" („Înțelegerea bandelor ca grupări armate"), *International Review of the Red Cross*, 2010
Hearne, R. P., *Aerial Warfare*, Londra, John Lane, The Bodley Head, 1909
Hegre, Håvard, et al., „Predicting Armed Conflict, 2010–2050" („Predicția conflictelor armate, 2010–2050), *International Studies Quarterly* 57, 2013
Hegre, Håvard, „Democracy and armed conflict" („Democrația și conflictul armat"), *Journal of Peace Research* 51.2, 2014, pp. 159–172
Helman, Gerald, și Steven Ratner, „Saving Failed States" („Salvând statele eșuate"), *Foreign Policy* (1992–1993)
Henderson, Errol A., și David J. Singer, „Civil War in the Post-colonial world, 1946–1992" („Războiul civil în lumea postcolonială, 1946–1992"), *Journal of Peace Research* 37.3, 2000, pp. 275–299
———, „«New Wars» and Rumors of «New Wars»" („«Noile războaie» și zvonuri despre «noile războaie»"), *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations* 28.2, 2002, pp. 165–190
Henderson, Errol A., și Richard Tucker, „Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict" („Străinii, distincți și prezenți: Ciocnirea civilizațiilor și conflictual international"), *International Studies Quarterly* 45, 2001, pp. 317–338
Hensel, Paul, „The More Things Change" („Cu cât lucrurile se schimbă mai mult"), *Conflict Management and Peace Science* 19.1, 2002, p. 48
Herbst, Jeffrey, „The Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa" („Crearea și menținerea granițelor naționale în Africa"), *International Organization* 43.4, 1989, pp. 673–692
———, *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2000
Hersey, John, „Hiroshima", *New Yorker*, 31 august 1946, online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/magazine/1946/08/31/hiroshima
Herz, John H., *Political Realism and Political Idealism*, Chicago, Chicago University Press, 1951
High-Level Panel on Threats, *Challenges and Change. A More Secure World: Our Shared Responsibility*, New York, United Nations, 2004, p. 66, pt. 3, par. 203
Hill, (maior) Lewis D., Doris Cook, și Aron Pinker, *Gulf War Air Power Survey: Statistical Compendium*, Washington DC, Department of the Air Force, 1993
Hironaka, Ann, *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005
Hirshleifer, Jack, „The dark side of the force" („Partea întunecată a forței"), *Economic Inquiry* 32, 1994, p. 3
Hoagland, Jim, „From Yalta To Malta" („De la Ialta la Malta"), *Washington Post*, 9 noiembrie 1989
Hobson, J. A., *Imperialism: A Study*, New York, James Pott & Co., 1902, Disponibil la: http://files.libertyfund.org/files/127/0052_Bk.pdf
———, *Imperialism: A Study*, New York, Cosimo, 2005
Hoffman, Frank G., și James N. Mattis, „Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars" („Viitorul războiului: Ascensiunea conflictelor hibride"), *Naval Institute Proceedings* 132.11, 2005
Hoffman, Frank G., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Arlington, VA, The Potomac Institute for Policy Studies, 2007
———, *Foresight into 21st Century Conflict: End of the Greatest Illusion*, Philadelphia, Foreign Policy Research Institute, 2016

———, „Hybrid Warfare and Challenges“ („Războiul hibrid și provocările“), *Joint Forces Quarterly* 52, 2009, pp. 34–39
———, „Hybrid vs. Compound War: The Janus Choice of Modern War: Defining Today's Multifaceted Conflict“ („Război hybrid *vs.* război compozit: Alegerea lui Ianus în războiul modern: Definirea conflictului multifațetat de astăzi“), *Armed Forces Journal*, 2009, pp. 1–2
———, „On Not-So-New Warfare: Political Warfare vs. Hybrid Threat“ („Despre nu-chiar-așa-de-noul război: Război politic vs amenințare hibridă“), *War on the Rocks*, 28 iulie 2014. Disponibil la: http://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new -warfare-political-warfare-vs-hybrid-threats/
———, „The Contemporary Spectrum of Conflict: Protracted, Gray Zone, Ambiguous, and Hybrid Modes of War“ („Spectrul contemporan al conflictului: tergiversare, zonă gri, ambiguitate și moduri hibride de război“), *Heritage Foundation Index of Military Power*, 2016
Holman, Brett, *The Next War in the Air: Britain's Fear of the Bomber, 1908–1941*, Londra, Ashgate, 2014
Holsti, Kalevi J., *Armed Conflicts and International Order: 1648–1989*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991
———, *The State, War, and the State of War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996
Homer-Dixon, Thomas F., „Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases“ („Precaritățile de mediu și conflictele violente: dovezi de pe teren“), *International Security* 19.1, 1994, pp. 5–40
———, *Environment, Scarcity, and Violence*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1999
Honan, W.H., *Visions of Infamy: The Untold Story of How Journalist Hector C. Bywater Devised the Plans that Led to Pearl Harbor*, New York, St. Martin's Press, 1991
Horgan, John, *The End of War*, San Francisco, McSweeney's, 2012
Horne, John N., și Alan Kramer, *German Atrocities of 1914: A History of Denial*, New Haven, Yale University Press, 2001
Howard, Michael, *The Invention of Peace*, Londra, Profile Books, 2000
———, *Studies in War & Peace*, Londra, Temple Smith, 1970
———, *War and the Liberal Conscience*, Londra, Temple Smith, 1978
Huber, Thomas M., „Compound Warfare: A Conceptual Framework“ („Războiul compozit: un cadru conceptual“), *Compound Warfare: That Fatal Knot*, ed. Thomas M. Huber, Fort Leavenworth, US Army Command and General Staff College Press, 2002
Hughes, Llewelyn, și Austin Long, „Is There an Oil Weapon? National Security Implications of Changes in the Structure of the International Oil Market“ („Există o armă a petrolului? Implicațiile pentru securitatea națională ale schimbărilor în structura pieței internaționale a țițeiului“), *International Security* 39.3 (2014/2015)
Hull, Isabel V., *Absolute Destruction: Military Culture and The Practices of War in Imperial Germany*, Ithaca, Cornell University Press, 2005
Human Security Report Project, *Human Security Report 2013: The Decline in Global Violence: Evidence, Explanation, and Contestation*, Vancouver, Human Security Press, 2013
Humphreys, M., „Natural resources, conflict, and conflict resolution: uncovering the mechanisms“ („Resursele naturale, conflictul și rezolvarea conflictului: prezentarea mecanismelor“), *Journal of Conflict Resolution* 49, 2005, pp. 508–537
Huntington, Samuel, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, București, Editura Antet, 1997
———, „The Clash of Civilizations?“ („Ciocnirea civilizațiilor?“), *Foreign Affairs*, 1993
———, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman, University of Oklahoma Press, 1991
Hutton, Paul, *Phil Sheridan and His Army*, Norman, OK, University of Oklahoma Press, 1999

Ignatieff, Michael, *Virtual War: Kosovo and Beyond*, New York, Metropolitan Books, 2000
Implications for US National Security of Anticipated Climate Change, NIC WP 201601, Washington DC, Consiliul Național de Informații, 21 septembrie 2016
Inbar, Efraim, și Eitan Shamir, „What after counter-insurgency?" („Ce urmează după contrainsurgență?"), *International Affairs* 92.6, 2016
Intervenții, Comisia Internațională pentru, *The Responsibility to Protect: The Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Ottawa, International Development Research Centre [IDRC], noiembrie 2002
Jackson, Robert H., *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*, Oxford, Oxford University Press, 2000
Jackson, Robert H., și Carl G. Rosberg, „Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood" („De ce persistă statele slabe în Africa: empiric și juridic în statalitate"), *World Politics* 35 (1982), pp. 1–24
Jacobsen, Mark, „«Only by the sword»: British counterinsurgency in Iraq, 1920" („«Doar prin sabie»: contrainsurgența britanică în Irak, 1920"), *Small Wars & Insurgencies* 2.2, 1991, pp. 323–363
Jenkins, Brian M., *Will Terrorists Go Nuclear?*, Santa Monica, RAND, 1975
Jesse, Richards, *The Secret Peace: Exposing the Positive Trend of World Events*, New York, Book & Ladder, 2010
Johnson, Hilde, *South Sudan: The Untold Story from Independence to Civil War*, Londra, I.B. Tauris, 2016
Johnston, Alastair Iain, „How New And Assertive Is China's New Assertiveness?" („Cât de nouă și de agresivă este noua agresivitate a Chinei?"), *International Security* 37.4, 2013, pp. 7–48
Johnston, Patrick, „Does Decapitation Work? Assessing the Effectiveness of Leadership Targeting in Counterinsurgency Campaigns" („Funcționează decapitarea? Evaluarea eficienței luării în vizor a conducătorilor în campaniile de contrainsurgență"), *International Security* 36.4, 2012, pp. 47–79
de Jomini, (baron) Antoine-Henri, *The Art of War*, Londra, Greenhill Books, 1992
Jones, Archer, *The Art of War in the Western World,* Urbana and Champaign, IL, University of Illinois Press, 2001
Jones, Daniel M., Stuart A. Bremer, și J. David Singer, „Militarized Interstate Disputes, 1816–1992" („Disputele interstatale militarizate, 1816–1992"), *Conflict Management and Peace Science* 15.2, 1996, pp. 163–213, p. 169
Jones, Sam, „Ukraine: Russia's new art of war" („Ucraina: noua artă rusească a războiului"), *Financial Times*, 28 august 2014
Jones, Seth, *Waging Insurgent Warfare: Lessons from the Vietcong to the Islamic State*, New York, Oxford University Press, 2017
Jongman, B., și H. van der Dennen, „The Great «War Figures» Hoax: An investigation in polemomythology" („Marele fals al «bilanțurilor războiului»: O investigație în polemomitologie"), *Security Dialogue* ١٩٨٨) ١٩.٢), pp. 197–202
Jordan, Jenna, „When heads roll: Assessing the effectiveness of leadership decapitation" („Când cad capete: Evaluarea eficienței decapitării conducerii"), *Security Studies* 18.4, 2009, pp. 719–755
———, „Justice Report: Bosnia's Book of the Dead" („Raport judiciar: cartea morților din Bosnia"), *Balkan Investigative Reporting Network*, 21 iunie 2007. Disponibil la: http://www.birn.eu.com/ en/88/ 10/3377/
Kagan, Donald, *On the Origins of War and the Preservation of Peace*, New York, Doubleday, 1995
Kahn, Herman, *On Thermonuclear War*, Princeton, Princeton University Press, 1960

Kakutani, Michiko, „Critic's Notebook; The Writers Who Shook a Government" („Însemnările unui critic: Scriitorii care au zguduit guvernul"), *New York Times*, 8 februarie 1990
Kaldor, Mary, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, 1999
Kalyvas, Stathis N., „Civil Wars" („Războaiele civile"), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ed. Carles Boix și Susan C. Stokes, Oxford, University Press, 2007
———, „«New» and «Old» Wars: A Valid Distinction?" („«Noile» și «vechile» războaie: O distincție validă?") *World Politics* 54.1, 2001, pp. 99–118
———, „The Changing Character of Civil Wars" („Caracterul schimbător al războaielor civile"), *The Changing Character of War*, ed. Hew Strachan și Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 202–219
———, „The New U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual as Political Science and Political Praxis" („Noul manual de contrainsurgență al infanteriei terestre/marine americane ca știință politică și ca practică politică"), *Perspectives on Politics* 6.2, 2008, p. 351
Kant, Immanuel, *Scrieri politice*, București, Editura Științifică, 1991
Kaplan, Fred, *Dark Territory: The Secret History of Cyber War*, New York, Simon & Schuster, 2016
———, *Wizards of Armageddon*, Stanford, Stanford University Press, 1983
Kaplan, Robert D., *Fantomele Balcanilor*, București, Editura Antet, 2007
———, „The Coming Anarchy" („Anarhia pe cale să vină"), *The Atlantic Monthly*, februarie 1994.
Karber, Phillip A., *The Impact of New Conventional Technologies on Military Doctrine and Organization in the Warsaw Pact*, Dosarele Adelphi, nr. 144, Londra, Institutul Internațional pentru Studii Strategice, 1978
Karklins, Rasma, *Ethnic Relations in the USSR: The View from Below*, Boston, MA, Unwin Hyman, 1986
Karnow, Stanley, *In Our Own Image: American Empire in the Philippines*, New York, Random House, 1989
Kaufman, Stuart J., „An «International» Theory of Inter-ethnic War" („O teorie «internațională» a războiului interetnic"), *Review of International Studies*, 1996, p. 153
Kaysen, Carl, „Is War Obsolete?: A Review Essay" („Este războiul învechit? Prezentare generală"), *International Security*, 1990, pp. 42–64
Keaney, Thomas, și Eliot Cohen, *Gulf War Air Power Survey: Summary Report*, Washington DC, Department of the Air Force, 1993
Keegan, John, *A History of Warfare*, New York, Knopf, 1993
Keen, David, *The Economic Functions of Violence in Civil Wars*, Dosarele Adelphi nr. 320, Londra, Taylor & Francis pentru IISS, 1998
Kegley, Charles, și Martin Hermann, „Putting military intervention into the democratic peace" („Implicând intervenția militară în pacea democratică"), *Comparative Political Studies*, 1997, pp. 78–107
Kelani, Rosemary A., „The Petroleum Paradox: Oil, Coercive Vulnerability, and Great Power Behavior" („Paradoxul petrolului: Zăcăminte, vulnerabilitate coercitivă și comportamentul marilor puteri"), *Security Studies*, 2016
Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York, Vintage, 1988
Keohane, Robert O., ed., *Neorealism and Its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986
Kerman, Cynthia, „Kenneth Boulding And The Peace Research Movement" („Kenneth Boulding și mișcarea cercetărilor pentru pace"), *American Studies*, 1972
Kevorkian, Raymond, *The Armenian Genocide: A Complete History*, Londra, I. B. Tauris, 2011
Kilcullen, David, *Blood Year: Islamic State and the Failures of the War on Terror*, Londra, Hurst, 2016
———, *Blood Year: The Unraveling of Western Counterterrorism*, New York, Oxford University Press, 2016

———, *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla*, New York, Oxford University Press, 2013
———, *The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*, Londra, Hurst & Co., 2009
———, „Twenty-Eight Articles: Fundamentals of Company-Level Counterinsurgency" („Douăzeci și opt de articole: Bazele contrainsurgenței la nivel de companie"), *Military Review*, 2006, pp.105–107
Kirkwood, Patrick M., „The Impact of Fiction on Public Debate in Late Victorian Britain: The Battle of Dorking and the «Lost Career» of Sir George Tomkyns Chesney" („Impactul ficțiunii asupra dezbaterii publice în Anglia de la sfârșitul perioadei victoriene: Bătălia de la Dorking și «cariera pierdută» a lui sir George Tomkyns Chesney"), *The Graduate History Review* 2012, p. 3
Kissane, Bill, *Nations Torn Asunder: The Challenge of Civil War*, Oxford, Oxford University Press, 2016
Kissinger, Henry, *Diplomația*, București, Editura BIC All, 2003
Klare, Michael T., *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York, Metropolitan Books, 2008
Knight, Amy, „Finally, We Know About the Moscow Bombings" („În sfârșit, am aflat despre bombele de la Moscova), *New York Review of Books*, 22 noiembrie 2012
Knightley, Philip, *The Second Oldest Profession*, New York, W.W. Norton, 1987
Korb, Lawrence J., și Stephen Biddle, „Violence by the Numbers in Iraq: Sound Data or Shaky Statistics?" („Violența din Irak, în cifre: date de încredere sau statistici incerte?), *Council on Foreign Relations*, 25 septembrie 2007
Korol, V.E., *Journal of Slavic Military Studies*
Kotkin, Stephen, *Armageddon Averted: Soviet Collapse since 1970*, ediție revizuită, New York, Oxford University Press, 2009
Koubi, Vally, et al., „Do natural resources matter for interstate and intrastate armed conflict?" („Contează resursele naturale pentru conflictele armate inter și intrastatale?), *Journal of Peace Research* 51, 2014
Krasner, Stephen D., Carlos Pascual, „Addressing State Failure" („Abordarea statelor eșuate), *Foreign Affairs*, 2005
Krause, Keith, „From Armed Conflict to Political Violence: Mapping and Explaining Conflict Trends" („De la conflictul armat la violența politică"), *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts & Sciences*, 2016
Krepinevich, Andrew F., *7 Deadly Scenarios: A Military Futurist Explores War in the 21st Century*, New York, Bantam Dell, 2007
Kreps, Sarah, *Drones: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2016
Kreutz, Joakim, „How Civil Wars End (and Recur)" („Cum se sfârșesc și reîncep războaiele civile"), *Routledge Handbook of Civil Wars*, ed. Edward Newman și Karl DeRouen, Jr., Londra, Routledge, 2014
Krivosheev, G.I., *Soviet Casualties and Combat Losses*, Londra, Greenhill, 1997
Krugman, Paul, „The Great Illusion" („Iluzia cea mare"), *New York Times*, 14 august 2008
Kuisong, Y., „The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement" („Ciocnirile de la frontiera sino-sovietică din 1969: De la insula Zhenbao la apropierea sino-americană"), *Cold War History*, 2000, pp. 21–52
Kull, Steven, și Clay Ramsay, „The Myth of the Reactive Public: American Public Attitudes on Military Fatalities in the Post-Cold War Period" („Mitul publicului reactiv: Atitudinile americanilor privind militarii morți la datorie după Războiul Rece"), *Public Opinion and the International Use of Force*, ed. Philip Everts și Pierangelo Isernia, Londra, Routledge, 2001

Kuperman, Alan J., *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda*, Washington DC: Brookings Institution Press, 2001

Lacina, Bethany, și Nils Petter Gleditsch, „Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths" („Monitorizarea tendințelor în lupta globală: Un nou set de date privind morțile în luptă"), *European Journal of Population* ٢٠٠٥) ٣–٢١.٢), pp. 145–166

Lambeth, Ben, „The Technology Revolution in Air Warfare" („Revoluția tehnologică în războiul aerian"), *Survival*, 1997, p. 72

Lanouette, William, *Genius in the Shadows: A Biography of Leo Szilard, the Man Behind the Bomb*, Chicago, University of Chicago Press, 1994

Larson, Eric V., *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations*, Santa Monica, RAND, 1996

Lavoy, Peter R., Scott D. Sagan, și James J Wirtz, ed., *Planning the Unthinkable: How New Powers Will Use Nuclear, Chemical and Biological Weapons*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2000

Layne, Christopher, „Kant or Cant. The Myth of the Democratic Peace" („Kant, pro și contra. Mitul păcii democratice"), *International Security*, 1994

Le Bon, Gustave, *Psihologia mulțimilor*, București, Editura Antet, 2002

Lebow, Richard Ned, „The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism" („Pacea cea lungă, sfârșitul Războiului Rece și eșecul realismului"), *International Organization* 1994, pp. 249–277

Lebow, Richard Ned, și Janice Gross Stein, „Reagan and the Russians: The Cold War ended despite President Reagan's arms buildup, not because of it – or so former President Gorbachev told the authors" („Reagan și rușii: Războiul Rece s-a sfârșit în pofida acumulării de armament a președintelui Reagan, nu datorită ei – cel puțin asta le-a spus președintele Gorbaciov autorilor"), *The Atlantic Monthly*, 1994

Leigh, David, „Iraq War Logs Reveal 15 000 Previously Unlisted Civilian Deaths" („Războiul din Irak – datele relevă 15 000 de morți civili necunoscuți anterior"), *The Guardian*, 22 octombrie 2010

Leitenberg, Milton, *Deaths in Wars and Conflicts in the Twentieth Century*, Programul de Studii pentru Pace, Universitatea Cornell; lucrare ocazională #29, ediția a 3-a, 2006

Lemarchand, René, „Patterns of State Collapse and Reconstruction in Central Africa" („Tipare ale colapsului și reconstrucției statelor în Africa Centrală"), *African Studies Quarterly,* 1997

Lester, Toby, „Beyond «The Coming Anarchy»" („Dincolo de «anarhia pe cale să vină»"), *The Atlantic Online*, august 1996. Disponibil la: http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/96aug/proport/ kapsid.htm.

Levi, Michael, *On Nuclear Terrorism*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2007

Levy, Jack S., „Domestic Politics and War" („Politica internă și războiul"), *The Origin and Prevention of Major Wars*, ed. Robert I. Rotberg și Theodore K. Rabb, Cambridge, Cambridge University Press, 1989

Lewis, Bernard, „The Roots of Muslim Rage" („Rădăcinile furiei musulmanilor"), *The Atlantic*, septembrie 1990

Libicki, Martin, „DBK and its Consequences" („DBK și consecințele ei"), *Dominant Battlespace Knowledge*, ed. Stuart Johnson și Martin Libicki, Washington DC, National Defense University, aprilie 1996

Licklider, Roy, „The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945–1993" („Consecințele acordurilor negociate în războaiele civile, 1945–1993"), *American Political Science Review,* 1995

Liddell Hart, Basil, *Europe in Arms*, Londra, Faber & Faber, 1937

———, *Paris or the Future of War*, New York, E.P. Dutton, 1925

———, *The Revolution in Warfare*, Londra, Faber, 1946

Lindsay, Jon R., „Stuxnet and the Limits of Cyber Warfare" („Stuxnet și limitele războiului cibernetic"), *Security Studies*, 2013
Lischer, S.K., „Security and displacement in Iraq: responding to the forced migration crisis" („Securitatea și mișcările de populație în Irak: răspuns la criza migrației forțate"), *International Security*, 2008, pp. 95–119
Livermore, Thomas, *Numbers and Losses in the Civil War in America*, 1861–1865, Boston, Houghton Mifflin & Co., 1900
Lodal, Jan, *The Price of Dominance: The New Weapons of Mass Destruction and Their Challenge to American Leadership*, New York, Council on Foreign Relation, 2001
Long, Austin, *The Soul of Armies: Counterinsurgency Doctrine and Military Culture in the US and UK*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2016
Lucas, George, *Ethics and Cyber Warfare: The Quest for Responsible Security in the Age of Digital Warfare*, New York, Oxford University Press, 2017
Ludendorff, Erich, *The Nation at War,* trad. A.S. Rapaport, Londra, Hutchinson, 1936
Ludwig II, Walter C., „Influencing Clients in Counterinsurgency: U.S. Involvement in El Salvador's Civil War, 1979–1992" („Influențarea clienților în contrainsurgență: Implicarea SUA în războiul civil din El Salvador, 1979–1992"), *International Security* 41.6, 2016
Luttwak, Edward, „Dead end: Counterinsurgency warfare as military malpractice" („Fundătură: războiul de contrainsurgență ca malpraxis militar"), *Harper's*, februarie 2007, pp. 33–42
———, „Give War a Chance" („Dați războiului o șansă"), *Foreign Affairs* 78.4, 1999
———, *The Grand Strategy of the Soviet Union*, New York, St. Martin's, 1983
———, *The Rise of China vs. the Logic of Strategy*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2012
———, „Towards Post-Heroic Warfare" („Spre războiul posteroic"), *Foreign Affairs* 74.3, 1995, pp. 109–122
Luvaas, Jay, *The Military Legacy of the Civil War: The European Inheritance*, Lawrence, KA, University Press of Kansas, 1959
Lyall, Jason, „Are Coethnics More Effective Counterinsurgents? Evidence from the Second Chechen War" („Sunt co-etnicii contrainsurgenți mai eficienți? Dovezi din al doilea război din Cecenia"), *American Political Science Review* 104 (2010), pp. 1–20
———, „Does Indiscriminate Violence Incite Insurgent Attacks? Evidence from Chechnya" („Violența nediscriminată incită la atacuri insurgente? Dovezi din Cecenia"), *Journal of Conflict Resolution*, 2009, pp. 331–362
Lyall, Jason, Graeme Blair, și Kosuke Imai, „Explaining Support for Combatants during Wartime: A Survey Experiment in Afghanistan" („Explicând sprijinul pentru combatanți în vreme de război: Un studiu experimental în Afghanistan"), *American Political Science Review*, 2013
MacClinchy, Wendy, „Violence Today (Violența astăzi"), *States of Fragility*, OECD, 2016
Mack, Andrew, „Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict" („De ce națiunile mari pierd războaiele mici: politicile conflictului asimetric"), *World Politics*, 1975
MacMillan, Margaret, *Peacemakers Six Months that Changed The World: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, Londra, John Murray, 2011
———, *The War That Ended Peace: The Road to 1914*, New York, Random House, 2013
McPherson, James, „Was It More Restrained Than You Think?" („A fost mai reținut decât credeați?"), *New York Review of Books*, 14 februarie 2008
de Madariaga, Salvador, *Disarmament*, New York, Coward-McCann, 1929
Mahnken, Thomas G., *Technology and the American Way of War Since 1945*, New York, Columbia University Press, 2008
Maiolo, Joseph, *Cry Havoc: How the Arms Race Drove the World to War, 1931 –1941*, New York, Basic Books, 2010

Malin, Martin, Matthew Bunn, Nickolas Roth, și William H. Tobey, „Will the Nuclear Security Summit Help Stop Terrorists from Getting the Bomb?" („Îi va împiedica Summitul Securității Nucleare pe teroriști să obțină bomba?"), online, *The National Interest*, 31 martie 2016. Disponibil la: http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/ will-the-nuclear-security-summit-help-stop-terrorists15644

Mallaby, Sebastian, *The World's Banker: A Story of Failed States, Financial Crises, and the Wealth and Poverty of Nations*, New York, Penguin, 2004

Mann, Edward, „Desert Storm: The First Information War?" („Furtună în deșert: Primul război informațional?"), *Airpower Journal*, 1994

Mansfield, Edward D., și Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*, Cambridge, MIT Press, 2007

Manz, Beatriz, *Paradise in Ashes: A Guatemalan Journey of Courage, Terror, and Hope*, Oakland, University of California Press, 2005

Maoz, Zeev, și Bruce M. Russett, „Normative and structural causes of democratic peace, 1946–1986" („Cauzele structurale și normative ale păcii democratice, 1946–1986), *American Political Science Review*, 1993, pp. 624–638

McCarthy, Justin, *The End of Ottoman Anatolia'. Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York, New York University Press, 1983

McCulloh, Timothy, și Johnson, Richard, *Hybrid Warfare*, JSOU Report 13–4. MacDill AFB, FL: Joint Special Operations University, 2013

McFate, Montgomery, și Janice Laurence, *Social Science Goes to War: The Human Terrain System in Iraq and Afghanistan*, Londra, Hurst, 2015

McFate, Montgomery, „Building Bridges Or Burning Heretics?" („Construind poduri sau arzând eretici pe rug?"), *Anthropology Today*, 2007

McGowan, Patrick J., „African Military Coups d'Etat, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution" („Lovituri de stat militare în Africa, 1956–2001: Frecvență, tendințe și distribuție"), *Journal of Modern African Studies*, 2003, pp. 339–370

McGrath, James R., „Twenty-First Century Information Warfare and the Third Offset Strategy" („Războiul informațional din secolul XXI și strategia celei de-a treia compensări"), *Joint Forces Quarterly* 82, 2016

McKinley, John, ed., *A Guide To Peace Support Operations*, Providence, Institutul pentru Studii Internaționale Thomas J. Watson Jr., Brown University, 1996

McMaster, H.R., „Discussing the Continuities of War and the Future of Warfare: The Defense Entrepreneurs Forum" („Discuții pe marginea continuității războiului și viitorului acestuia: Forumul contractorilor din apărare"), *Small Wars Journal*, 2014

Mearsheimer, John, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War" („Înapoi în viitor: Instabilitatea în Europa după Războiul Rece"), *International Security* 15.1, 1990

———, *Conventional Deterrence*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1983

Meierding, Emily, „Dismantling the Oil Wars Myth" („Demontarea mitului războaielor petrolului"), *Security Studies* 25.2, 2016

Merom, Gil, *How Democracies Lose Small Wars*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003

de Mesquita, Bruce Bueno, et al. „An institutional explanation of the democratic peace" („O explicație instituțională a păcii democratice"), *American Political Science Review*, 1999, pp. 791–807

Metz, Steven, și Douglas V. Johnson, *Asymmetry and U.S. Military Strategy: Definition, Background, and Strategic Concepts*, Carlisle, PA, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001

Metz, Steven, *Iraq and the Evolution of American Strategy*, Washington DC, Potomac Books, 2008

Michaels, Jeff, „Revisiting General Sir John Hackett's The Third World War" („Revăzând al Treilea Război Mondial al generalului Sir John Hackett"), în curs de apariție

Ministerul britanic al Apărării, *Strategic Trends Programme: Global Strategic Trends – Out to 2045*, Shrivenham, Centrul pentru doctrine, concepte și dezvoltare, 2014
Mitchell, Sara McLaughlin, *What Do We Know About Civil Wars?* Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2016
Mitter, Rana, *China's War with Japan, 1937–1945: The Struggle for Survival*, Londra, Allen Lane, 2013
———, *Forgotten Ally: China's World War II, 1937–1945*, New York, Houghton Mifflin Harcourt, 2013
Moore, Robin, *The Green Berets*, New York, Crown, 1965
Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, ediția a 5-a, New York, Alfred A. Knopf, 1978
———, „The Four Paradoxes of Nuclear Strategy" („Cele patru paradoxuri ale strategiei nucleare"), *American Political Science Review*, 1964
Morris, Ian, *War: What Is It Good For? The Role of Conflict in Civilisation, From Primates to Robots*, Londra, Profile Books, 2014
Mousseau, Michael, „A Market-Capitalist or a Democratic Peace (O pace democratică sau capitalistă de piață?"), *What Do We Know About War?*, ediția a 2-a, ed. John Vasquez, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2012
Mueller, John, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*, New York, Basic Books, 1989
———, „The Banality of «Ethnic Conflict»" („Banalitatea «conflictului etnic»"), *International Security*, 2000, p. 47
———, *The Remnants of War*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004
Muggah, Robert, „A War By Any Other Name" („Un război, oricum i-ai spune"), *Small Wars Journal*, 2017
———, „Fixing Fragile Cities: Solutions for Urban Violence and Poverty" („Repararea orașelor fragile: Soluții pentru violența și sărăcia urbană"), *Foreign Affairs*, 2015
———, *Fragile Cities Rising*, Global Observatory, International Peace Institute, 2013
Mulligan, William, *The Great War for Peace*, New Haven, Yale University Press, 2014
Mulrine, Anna, „CIA Chief Leon Panetta: The Next Pearl Harbor Could Be a Cyberattack" („Directorul CIA Leon Panetta: Următorul Pearl Harbor s-ar putea să fie un atac cibernetic"), *Christian Science Monitor*, 9 iunie 2011
Münkler, Herfried, *The New Wars*, Cambridge, Polity, 2005
Murray, Williamson, și Peter R. Mansoor, ed., *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, New York, Cambridge University Press, 2012
Murray, Williamson, și Wayne Wei-Siang Hsieh, *A Savage War: A Military History of the Civil War*, Princeton, Princeton University Press, 2016
Nagl, John A., *Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam: Learning to Eat Soup with a Knife*, Westport, CT, Praeger, 2002
Naim, Moises, „Mafia States: Organised Crime Takes Office" („Statele mafiote: Crima organizată se instalează în funcții"), *Foreign Affairs* 91:3 (2012)
Narang, Vipin, *Nuclear Strategy in the Modern Era: Regional Powers and International Conflict*, Princeton, Princeton University Press, 2014
National Comission on Terrorism, *Countering the Changing Threat of International Terrorism*, Washington DC, US Congress, 2000
National Research Council, *Computers at Risk: Safe Computing in the Information Age*, Washington DC, National Academies Press, 1991
Neely, Mark E., Jr., *The Civil War and the Limits of Destruction*, Cambridge, Harvard University Press, 2007

Neff, Stephen, *War and the Law of Nations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005
Nelson, Craig, *Pearl Harbor From Infamy to Greatness*, New York, Simon & Schuster, 2016
Newman, Edward, „Conflict Research and the «Decline' of Civil War»" („Cercetarea conflictelor și «declinul» războiului civil"), *Civil Wars* 11.3 (2009), pp. 255–278
Newman, James, *The Rule of Folly*, Londra, Allen & Unwin, 1962
Nicholson, Michael, „Lewis Fry Richardson and the Study of the Causes of War" („Lewis Fry Richardson și studiul cauzelor războiului"), *British Journal of Political Science*, 1999, pp. 541–563
Nixon, Richard, *1999 –Victory without War*, New York, Simon & Schuster, 1988
Noah, Timothy, „Birth of a Washington Word: When warfare gets «kinetic»" („Nașterea unui cuvânt la Washington: Când războiul devine «cinetic»"), *Slate*, 20 noiembrie 2002. Disponibil la: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/chatterbox/2002/11/birth_of_a_washington_word.html.
Noel-Baker, Philip, „Peace and the Arms Race" („Pacea și cursa înarmărilor"), prelegere Nobel, 11 decembrie 1959
Nogueira, João Pontes, *From Fragile States to Fragile Cities: Redefining Spaces of Humanitarian Practices*, lucrare seminar HASOW 12, octombrie 2014. Disponibil la: https://igarape.org.br/wp-content/uploads/2016/04/From-Fragile-States-to-Fragile-Cities.pdf
Nolan, Cathal J., *The Allure of Battle: A History of How Wars Have Been Won and Lost*, Oxford, Oxford University Press, 2017
Notaras, Mark, „Does Climate Change Cause Conflict?" („Schimbările climatice sunt cauză de conflict?"), *Our World*, 27 noiembrie 2009. Disponibil la: https://ourworld.unu.edu/en/does-climatechange-cause-conflict
Norton, Ray, *The Vanishing Fleets*, Londra, Forgotten Books, 2015
Norton, Richard J., „Feral Cities" („Orașe nedomesticite"), *Naval War College Review* 56.4, 2003, pp. 97–106
Nunn, Sam, și Dewey F. Bartlett, *NATO and the New Soviet Threat*, Senatul SUA, Comitetul pentru forțe armate, Al 95-lea Congres, Prima sesiune, Washington DC, US Government Printing Office, 1977
Nye, Joseph S., Jr., Graham T. Allison, Jr., și Albert Carnesale, ed., *Fateful Visions: Avoiding Nuclear Catastrophe*, New York, Harper & Row, 1988
Obama, Barack, „Discursul președintelui, Joint Base McGuire-Dix-Lakehurst, NJ, 15 decembrie 2014
O'Brien, Phillips Payson, *How the War Was One: Air-Sea Power and Allied Victory in World War II*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015
O'Brien, Tim, *Going After Cacciato*, New York, Delacorte Press, 1978
Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2010*, ediție revăzută, Washington DC, National Intelligence Council, februarie 1997. Disponibil la: https://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends/ global-trends-2010
———, *Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts*, Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2000
———, *Global Trends 2025: A Transformed World*, Washington DC, National Intelligence Council, noiembrie 2008
———, *Global Trends 2030: Alternative Worlds*, Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2012
———, *Global Trends: Paradoxes of Progress*, Washington DC: National Intelligence Council, ianuarie 2017

Office of the Director of National Intelligence, *Mapping the Global Future: Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*, Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2004

O'Hanlon, Michael, *The Future of Land Warfare*, Washington DC, Brookings Institution, 2015

———, *Technological Change and the Future of Warfare*, Washington DC, Brookings Institution, 2000

O'Neill, Barry, „Policy folklorists and evolutionary theory" („Folcloriștii politicii și teoria evoluționistă"), *Proceedings of the National Academy of Scientists of the United States* 111.3, 2014

Oppenheimer, Michael F., *Pivotal Countries, Alternate Futures: Using Scenarios to Manage American Strategy*, Oxford, Oxford University Press, 2016

Orwell, George, „Wells, Hitler and the World State" („Wells, Hitler și statul mondial"), *Horizon*, august 1941

Osmanczyk, Edmund, *Encyclopaedia Of The United Nations And International Agreements*, ediția a 3-a, ed. Anthony Mango, Londra, Routledge, 2003

Otte, Thomas, *July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014

Overy, Richard, *The Bombing War: Europe 1939–1945*, Londra, Allen Lane, 2013

Owens, (Amiral) William, „The Emerging System of Systems" („Sistemul emergent de sisteme"), *US Naval Institute Proceedings*, 1995, pp. 35–39

Pakenham, Thomas, *The Boer War*, New York, Random House, 1979

Parfitt, Tom, „Ukraine crisis: Putin's nuclear threats are a struggle for pride and status" („Criza din Ucraina: Amenințările nucleare ale lui Putin sunt un efort pentru mândria și statutul lui"), *The Telegraph*, 26 septembrie 2014

Paris, Michael, *Winged Warfare: Literature and Theory of Aerial Warfare in Britain, 1859–1917*, Manchester, Manchester University Press, 1992

Paris, Roland, „Saving Liberal Peacebuilding" („Salvarea pacificării liberale"), *Review of International Studies* 36.2, 2010, pp. 337–365

Partington, John S., „The Pen as Sword: George Orwell, H.G. Wells and Journalistic Parricide" („Stiloul ca armă: George Orwell, H.G. Wells și paricidul journalistic"), *Journal of Contemporary History* 39.1 (2004), pp. 45–56

Paul, Christopher, Colin Clarke, și Beth Grill, *Victory Has a Thousand Fathers: Sources of Success in Counterinsurgency*, Santa Monica, RAND, 2010

Payne, Keith, „Post-Cold War Deterrence and Missile Defense" („Descurajarea după Războiul Rece și apărarea antirachetă"), *Orbis* 39.2, 1995

Peceny, Mark, Caroline C. Beer, și Shannon Sanchez-Terry, „Dictatorial peace?" („Pace dictatorială?"), *American Political Science Review* 96.1 (2002), pp. 15–26

Perrie, Maureen, *The Cambridge History of Russia: The Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006

Peters, Ralph, „Our Soldiers, Their Cities" („Soldații noștri, orașele lor"), *Parameters*, 1996, pp. 43–50

———, „Progress and Peril, New Counterinsurgency Manual Cheats on the History Exam" („Progres și pericol, noul manual de contrainsurgență trișează la examenul istoriei"), *Armed Forces Journal International* 144, 2007

Petraeus, (general-locotenent) David H., „Learning Counterinsurgency: Observations from Soldiering in Iraq" („Învățând contrainsurgența: Observații din serviciul militar în Irak"), *Military Review*, 2006, pp. 2–12

Pettersson, Therese, și Peter Wallensteen, „Armed Conflicts, 1946–2014" („Conflicte armate, 1946–2014"), *Journal of Peace Research* 52.4, 2015, pp. 536–540

Pick, Daniel, *Faces of Degeneration: A European Disorder, c.1848–c.1918*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989

Pinker, Steven, *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, Londra, Penguin Books, 2011

Plaw, Avery, Matthew S. Fricker, și Carlos R. Colon, *The Drone Debate: A Primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside Conventional Battlefields*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2015

Plummer, Bradford, „Global Warring" („Război global"), *New Republic*, 20 noiembrie 2009

Porter, Patrick, *The Global Village Myth: Distance, War, and the Limits of Power*, Londra, Hurst, 2015

Posen, Barry R., „The Security Dilemma and Ethnic Conflict" („Dilema de securitate și conflictul etnic"), *Survival* 35.1, 1993, pp. 27–47

———, „Urban Operations: Tactical Realities and Strategic Ambiguities" („Operațiunile urbane: Realități tactice și ambiguități strategice"), *Soldiers in Cities: Military Operations on Urban Terrain*, ed. Michael C. Desch. Carlisle, US Army War College, 2001

Powell, Jonathan M., și Clayton L. Thyne, „Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset" („Aspecte globale ale puciurilor din 1950 până în 2010: O nouă bază de date"), *Journal of Peace Research* 48.2, 2011, pp. 249–259

Power, Samantha, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide*, New York, Basic Books, 2002

Preston, Diana, *A Higher Form of Killing: Six Weeks in World War One That Forever Changed the Nature of Warfare*, New York, Bloomsbury Press, 2015

Prunier, Gerard, *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*, New York, Oxford University Press, 2008

———, *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*, Londra, Hurst & Company, 1998

Puri, Samir, *Fighting and Negotiating with Armed Groups: The Difficulty of Security Strategic Outcomes*, Londra, Taylor & Francis for IISS, 2016

„Quantifying carnage" („Cuantificând măcelul"), *The Economist*, 20 februarie 2016. Disponibil la: http://www.economist. com/news/middle-east-and-africa/21693279-how-many-people-has-syrias-civil-war-killed-quantifying-carnage

Quataert, Jean, „War-making and restraint by law" („Derularea războiului și restricțiile legale"), *The Cambridge History of War*, vol. IV, *War and the Modern World*, ed. Roger Chickering et al., Cambridge, Cambridge University Press, 2012

Le Queux, William, *The Great War in England in 1897*, Londra, Tower, 1894. Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/ 37470/37470-h/37470-h.html

———, *The Invasion of 1910: With A Full Account of the Siege of London*, Londra, Nash, 1906. Disponibil: http://www.gutenberg.org/ebooks/36155

———, *Spies of the Kaiser: Plotting the Downfall of England*, Londra, Hurst & Blackwell, 1909

Record, Jeffrey, *A War It was Always Going to Lose: Why Japan Attacked America in 1941*, Washington DC, Potomac Books, 2011

———, „Force-Protection Fetishism: Sources, Consequences, and Solutions" („Fetișismul protecției forțelor: Surse, consecințe și soluții"), *Aerospace Power Journal*, 2000

Reid, Brian Holden, „A Signpost That Was Missed? Reconsidering British Lessons from the American Civil War" („Un semnalizator care a fost ratat? Reconsiderând lecțiile britanicilor din Războiul Civil American"), *The Journal of Military History* 70.2, 2006, pp. 385–414

„Report puts Iraqi dead at 1 500" („Un raport estimează numărul irakienilor morți la 1 500"), *Jane's Defence Weekly*, 13 martie 1993

Rezoluție adoptată de Adunarea Generală, Documentul final al Summitului mondial 2005, 24 octombrie 2005. Disponibil la: http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf

Rhoads, Emily Paddon, *Taking Side in Peacekeeping*, Oxford, Oxford University Press, 2016

Rice, Condoleezza, „Promoting the National Interest“ („Promovarea interesului național“), *Foreign Affairs* 79.1, 2000
Richard, Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*, New York, Simon & Schuster, 1986
Richardson, (Amiral) John, șeful operațiunilor navale, „Deconstructing A2AD“ („Dezmembrarea A2AD“), online. *The National Interest*, octombrie 2016. Disponibil la: http://nationalinterest.org/feature/ chief-naval-operations-adm-john-richardson-deconstructing-17918
Richardson, Lewis Fry, *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War*, Pittsburgh, PA, Boxwood Press, 1960
———, *Statistics of Deadly Quarrels*, Pittsburgh, Boxwood Press, 1960
Rid, Thomas, și Ben Buchanan, „Attributing Cyber Attacks“ („Atribuirea atacurilor cibernetice“), *Journal of Strategic Studies* 38 (2015), pp. 1–2
Rid, Thomas, *Rise of the Machines: A Cybernetic History*, New York, W.W. Norton, 2016
Roberts, L. et al., „Mortality Before and After the 2003 Invasion of Iraq: Cluster Sample Survey“ („Mortalitatea înainte și după invazia din 2003 a Irakului: studiu pe grupuri de populație“), *Lancet* 364 (2004): 1857–1864
Roberts, Adam, „Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?“ („Vieți și statistici: Sunt 90 la sută dintre victimele războiului civili?“), *Survival: Global Politics and Strategy* 52.3, 2010
———, „The Civilian in Modern War“ („Civilii în războiul modern“), *The Changing Character of War*, ed. Hew Strachan și Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011
———, *The Storm of War: A New History of the Second World War*, Londra, Penguin, 2009
Roberts, Brad, *The Case for U.S. Nuclear Weapons in the 21st Century*, Stanford, Stanford University Press, 2016
Robin, Ron, *The Cold War They Made: The Strategic Legacy of Roberta and Albert Wohlstetter*, Cambridge, Harvard University Press, 2016
Robinson, Linda, *Improving Strategic Competence: Lessons from 13 Years of War*, Santa Monica, RAND Corporation, 2014
Robinson, Piers, „The CNN effect: can the news media drive foreign policy?“ („Efectul CNN: poate presa de știri să influențeze politica externă?“), *Review of International Studies,* 1999, pp. 301–309
Rodgers, Dennis, și Muggah, Robert, „Gangs as Non-State Armed Groups: The Central American Case“ („Bandele ca grupări armate non-statale: Cazul Americii Centrale“), *Contemporary Security Policy* 30.2 (2009), pp. 301–317
Rodley, Nigel, ed., *To Loose the Bands of Wickedness*, Londra, Brassey's, 1992
Rosato, Sebastian, „The flawed logic of democratic peace theory“ („Logica eronată a teoriei păcii“), *American Political Science Review* 97.4 (203), pp. 585–602
Rosencrance, Richard și Steven Miller, *The Next Great War? The Roots of World War 1 and the Risk of U.S.–China Conflict*, Cambridge, MIT Press, 2015
Ross, Michael, „A closer look at oil, diamonds, and civil war“ („O privire mai atentă la petrol, diamante și războiul civil“), *Annual Reviews of Political Science* 9 (2006), pp. 265–300
———, „What Have We Learned About the Resource Curse?“ („Ce am învățat despre blestemul resurselor?“), *Annual Review of Political Science* 18, 2015, pp. 239–259
Rothkopf, David, „The Cool War“ („Războiul răcoros“), *Foreign Policy*, 2013
Rummel, R.J., *Death By Governmen,* New Brunswick, Transaction Publishers, 1994
Rumsfeld, Donald, Informare de presă a Secretariatului american al Apărării, 12 februarie 2002
———, 29 septembrie 2001
Russett, Bruce, „Alliance, Contiguity, Wealth, and Political Stability“ („Alianțe, contiguitate, bogăție și stabilitate politică“), *International Interactions* 18.3 (1992), pp. 245–267

Russett, Bruce M., și John R. O'Neal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*, New York, W.W. Norton, 2001
Sabin, Philip, *The Third World War Scare in Britain*, Londra, Macmillan, 1986
Saideman, Stephen, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy, and International Conflict*, New York, Columbia University Press, 2001
Saki, *The Complete Saki*, Londra, Penguin, 1982
Samaan, Jean-Loup, „Cyber Command" („Comanda cibernetică"), *RUSI Journal* 195.6 (2010)
Sarkees, Meredith Reid, Frank Whelon Wayman, și David J. Singer, „Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look At Their Distribution Over Time, 1816–1997" („Războaie intrastatale, interstatale și extrastatale: O privire de ansamblu la distribuția lor în timp, 1816–1997), *International Studies Quarterly*, 2003, p. 47, pp. 49–70
Satter, Raphael, „US General: We Hacked the Enemy in Afghanistan" („General American: am hackerit inamicul în Afghanistan"), *Associated Press*, 24 august 2012
Scahill, Jeremy, *The Intercept. The Assassination Complex: Inside the Government's Secret Drone Warfare Program*, New York, Simon & Schuster, 2016
Scales, (general-maior) Bob, *Scales on War*, Annapolis, U.S. Naval Institute Press, 2016
Scales, Robert H., *Yellow Smoke: The Future of Land Warfare for America's Military*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2003
Scharre, Paul, *Robotics on the Battlefield Part II: The Coming Swarm*, Washington DC, Center for New American Security, 2014
Schelling, Thomas, „Meteors, Mischief, and War" („Meteoriți, răutăți și război"), *Bulletin of the Atomic Scientists* 16, 1960, pp. 292–296, p. 300
Schirmer, Jennifer, *The Guatemalan Military Project: A Violence Called Democracy*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998
Schlosser, Eric, „Deconstructing «Dr. Strangelove»" (Dezmembrarea «Dr. Strangelove»"), *New Yorker*, 18 ianuarie 2014. Online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/News/News-Desk/Deconstructing -Dr-Strangelove
Schnabel, Albrecht, și Thakur, Ramesh, ed., *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, New York, United Nations University Press, 2000
Schwab, Peter, *Africa: A Continent Self-Destructs*, New York, Palgrave, 2002
Schwartau, Winn, „Fighting Terminal Terrorism" („Luptând cu terorismul la tastatură"), *Computerworld*, 28 ianuarie 1991
———, *Terminal Compromise*, Old Hickory, Interpact Press, 1991. Disponibil: http://www.gutenberg.org/files/79/79.txt
Schwartz, Peter, *Inevitable Surprises: A Survival Guide for the 21st Century*, New York, Free Press, 2003
„Science: Push-Button War" („Știința: Războiul butoanelor apăsate"), *Time Magazine*, 23 iunie 1947
Sclove, Richard E., „From Alchemy to Atomic War: Frederick Soddy's «Technology Assessment» of Atomic Energy, 1900–1915" („De la alchimie la războiul atomic: «Evaluarea tehnologiei» făcută de Frederick Soddy energiei atomice, ١٩١٥–١٩٠٠"), *Science, Technology, & Human Values* 14.2 (1989), pp. 163–194
Scroggins, Deborah, *Emma's War: Love, Betrayal and Death in the Sudan*, New York, Vintage Books, 2004
Seelye, Katharine Q., „Clinton Blames Milošević, Not Fate, for Bloodshed" („Clinton dă vina pe Milosevic, nu pe destin, pentru baia de sânge"), *New York Times*, 14 mai 1999
Seung-Whan, Choi, „Re-evaluating capitalist and democratic peace models" („Reevaluarea modelelor păcii capitaliste și democratice"), *International Studies Quarterly* 55.3, 2011,

pp. 759–769
Seybolt, Taylor, et al., *Counting Civilian Casualties: An Introduction to Recording and Estimating Nonmilitary Deaths in Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2013
Seymour, Lee J.M., și Kathleen Gallagher Cunningham, „Identity Issues and Civil war" („Problemele de identitate și războiul civil"), *What Do We Know about Civil Wars*?, ed. T. David Mason și Sara McLaughlin Mitchell, New York, Rowman & Littlefield, 2016
Shashikumar, V.K., „Lessons from Sri Lanka's War" („Lecții din războiul din Sri Lanka"), *Indian Defence Review* 24.3, 2009
Shawcross, Paul, „This Isn't the Petition Response You're Looking For" („Acesta nu este răspunsul la petiție pe care îl așteptai"), *Wired*, ianuarie 2013
Shirreff, (general) Sir Richard, *War With Russia*, Londra, Coronet, 2016
Shlapak, David A., și Michael Johnson, *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics*, Santa Monica, RAND Corporation, 2016
Shultz, George, *Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State*, New York, Charles Scribner's Sons, 1993
Shy, John, „Jomini", *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, ed. Peter Paret, Princeton, Princeton University Press, 1986
Simms, Brendan, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, Londra, Allen Lane, The Penguin Press, 2001
Simpkin, Richard, *Race to the Swift: Thoughts on Twenty-first Century Warfare*, Londra, Brassey's, 2000
Simpson, Emile, *War from the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics*, Londra, Hurst & Co., 2012
Simpson, Erin, „Thinking about Modern Conflict: Hybrid Wars, Strategy, and War Aims" („Idei despre conflictul modern: războaie hibride, strategie și obiective ale războiului"), lucrare prezentată la reuniunea anuală a Asociației de Științe Politice din Midwest, 7 aprilie 2005
Singer, Peter W., și August Cole, *Ghost Fleet: A Novel of the Next World War*, New York, Houghton Mifflin, 2015
———, „How To Write About World War III: Can Fiction Help Prevent Another Conflict Between Great Powers" („Cum să scrii despre al Treilea Război Mondial: Poate ficțiunea să prevină un alt conflict între marile puteri?"), *The Atlantic Monthly*, 30 iunie 2015
Singer, J. David, și Paul Diehl, ed., *Measuring the Correlates of War*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1990
Singer, J. David, și Melvin Small, *The Wages of War, 1816–1965: A Statistical Handbook*, New York, John Wiley, 1972
Singer, Peter, „Robots at War: The New Battlefield" („Roboți la război: Noul câmp de luptă"), *The Changing Character of War*, ed., Hew Strachan și Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011
———, *Wired For War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*, Londra, Penguin Group, 2009
Sivard, Ruth Leger, *World Military and Social Expenditures 1991*, Washington DC, World Priorities, 1991
Small, Melvin, și J. David Singer, *Resort to Arms: International and Civil War, 1816–1980*, Beverly Hills, Sage, 1982
Smith, Bruce L.R., *The RAND Corporation; Case Study of a Nonprofit Advisory Corporation*, Cambridge, Harvard University Press, 1966
Smith, (general) Sir Rupert, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World,* Londra, Allen Lane, 2005

Smith, M.L.R., și David Martin Jones, *The Political Impossibility of Modern Counterinsurgency: Strategic Problems, Puzzles and Paradoxes*, New York, Columbia University Press, 2015
Smith, Niel A, „Understanding Sri Lanka's Defeat of the Tamil Tigers" („Înțelegând învingerea Tigrilor Tamili din Sri Lanka"), *Joint Forces Quarterly* 59, 2010
Smith, P.D., *Doomsday Men: The Real Dr Strangelove and the Dream of the Superweapon*, Londra, Allen Lane, 2007
Smith, Thomas, *Human Rights and War Through Civilian Eyes*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2016
Snegovaya, Mari, *Putin's Information Warfare in Ukraine: Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare*, Washington DC, Institute for the Study of War, 2015
Snow, C.P., „The Moral Un-Neutrality Of Science" („Morala lipsă de neutralitate a științei"), *American Association For The Advancement Of Science,* 1960
Snyder, Jack L., *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Violence*, New York, W. W. Norton, 2000
———, *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914*, Ithaca, Cornell University Press, 1984
Soddy, Frederick, *The Interpretation of Radium: Being the Substance of Six Free Popular Experimental Lectures Delivered at the University of Glasgow*, Londra, John Murray, 1908
Söderbaum, Fredrik, și Rodrigo Tavares, „Problematizing Regional Organizations in African Security" („Problema organizațiilor regionale în securitatea africană"), *African Security* 2.2–3, 2009
Sokolov, B.V., „The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939–1945" („Prețul războiului: pierderi umane suferite de URSS și Germania, 1939–1945), *The Journal of Slavic Military Studies* 9.1, 1966
Souleimanov, Emil Aslan, și David Siroky, „Random or Retributive?: Indiscriminate Violence in the Chechen Wars" („Aleator sau retaliatoriu?: Violența nediscriminată în războaiele din Cecenia"), *World Politics* 68.4, 2016
Soviet Military Power 1985, Washington DC, Department of Defense, 1985
Spieir, Hans, „Ludendorff: The German Concept of Total War" („Luddendorff: Conceptul german de război total"), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, ed. Edward Mead Earle, Princeton, Princeton University Press, 1943
Sprinzak, Ehud, „Rational Fanatics" („Fanaticii raționali"), *Foreign Policy*, 2000
Standards for Casualty Recording, Londra, Every Casualty Worldwide, 2016
Stanton, Jessica, *Violence and Restraint in Civil War: Civilian Targeting in the Shadow of International Law*, New York, Cambridge University Press, 2016
Stern, Jessica, *The Ultimate Terrorists,* Cambridge, Harvard University Press, 1999
Stern, Roger J., „Oil Scarcity Ideology in US Foreign Policy, 1908–1997" („Ideologia rezervelor insuficiente de petrol în politica externă americană, 1908–1997"), *Security Studies* 25.2, 2016
Stevenson, David, „Strategic and Military Planning, 1871–1914" („Planificare strategică și militară, 1871–1914"), *The Fog of Peace and War Planning: Military and Strategic Planning under Uncertainty*, Eds. Talbot Imlay și Monica Duffy Toft, Londra, Routledge, 2006
Stoessinger, John, *Why Nations Go to War*, New York, St. Martin's Press, 1997
Stone, John, „George Orwell on politics and war" („George Orwell despre politică și război"), *Review of International Studies* 43.2, 2016, pp. 221–239
Strachan, Hew, *European Armies and the Conduct of War*, Londra, Allen & Unwin, 1983
Stromseth, Jane, *The Origins of Flexible Response: Nato's Debate over Strategy in the 1960s*, Londra, Palgrave, 1988

Suid, Lawrence H., *Guts and Glory: The Making of the American Military Image in Film*, Lexington, University of Kentucky Press, 2002

Suri, Jeremi, „America's Search for a Technological Solution to the Arms Race: The Surprise Attack Conference of 1958" („America în căutarea unei soluții tehnologice la cursa înarmărilor: Conferința din 1958 despre atacul surpriză"), *Diplomatic History* 21.3, 1997, pp. 41–86

Szymborska, Wislawa, „Hunger Camp at Jaslo" („Lagărul foamei de la Jaslo"), trad. Grazyna Drabik și Austin Flint, *Against Forgetting: Twentieth Century Poetry of Witness*, ed. Carolyn Forché, New York, W.W. Norton, 1993

Takenaka, Kiyoshi, „Abe sees World War One echoes in Japan-China Tensions" („Abe vede ecouri ale Primului Război Mondial în tensiunile dintre China și Japonia"), Reuters, 23 ianuarie 2014

Tamm, Henning, „The Origins of Transnational Alliances: Rulers, Rebels, and Political Survival in the Congo Wars" („Originile alianțelor transnaționale: conducători, rebeli și supraviețuire politică în războaiele din Congo"), *International Security* 41.1, 2016

Tangredi, Sam J., *Anti-Access Warfare: Countering A2/AD Strategies*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 2013

Taylor, Brendan, *Sanctions as Grand Strategy*, Londra, Routledge, pentru IISS, 2010

Taylor, Mark, *The Vietnam War in History, Literature and Film*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2003

Tenet, (directorul CIA) George J., „World-wide Threat 2001: National Security in a Changing World" („Amenințări globale 2001: Securitatea națională într-o lume în schimbare"), 7 februarie 2001

The Carnegie Commission for the Prevention of Deadly Conflict, New York, Carnegie Corporation, 1998

The Federation of American Scientists, *One World or None: A Report to the Public on the Full Meaning of the Atomic Bomb*, ed. Dexter Masters, New York, New Press, 2007

The Human Security Report 2005, Oxford, Oxford University Press, 2005

The International Committee of the Red Cross, *Arms Availability and the Situation of Children in Armed Conflict*, Geneva, ICRC, 1999

The National Security Strategy of the United States of America, Washington DC, septembrie 2002

The State Failure Task Force Report: Phase al III-lea Findings, McLean, VA, Science Applications International Corporation, 30 septembrie 2000

Thomas, Daniel C., *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 2001

Thomas, Timothy L., „Grozny 2000: Urban Combat Lessons Learned" („Groznîi 2000: Lecții de luptă urbană învățată"), *Military Review*, 2000

Thring, M. W., „Robots on the March" („Roboți în marș"), *Unless Peace Comes: A Scientific Forecast of New Weapons*, ed. Nigel Calder, Londra, Allen Lane, 1968

Tucidide, *Istoria războiului peloponeziac*, București, Editura Științifică, 1966

Tierney, Dominic, și Dominic Johnson, „The Rubicon Theory of War How the Path to Conflict Reaches the Point of No Return" („Teoria Rubiconului despre cum drumul spre conflict ajunge în punctul din care nu mai există întoarcere"), *International Security* 36.1, 2011

Till, Geoffrey, *Seapower: A Guide for the Twenty-First Century*, ediția a 3-a, Londra, Routledge, 2013

Tilly, Charles, „War Making and State Making as Organized Crime" („Războiul și formarea statului ca acțiuni de crimă organizată"), *Bringing the State Back In*, ed. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer și Theda Skocpol, Cambridge, Cambridge University Press, 1985

Titterton, Ernest, *Facing the Atomic Future*, Londra, Macmillan, 1956

Toffler, Alvin și Heidi, *Război și anti-război: Supraviețuirea în zorii secolului XXI,* București, Editura Antet, 1995

———, *Al treilea val*, București, Editura Politică, 1983

Toft, Monica Duffy, „Peace Through Victory: The Durable Settlement of Civil Wars" („Pacea prin victorie: Soluționarea durabilă a războaielor civile"), manuscris nepublicat, Harvard University, 2003

———, *Securing the Peace: The Durable Settlement of Civil Wars*, Princeton, Princeton University Press, 2010

———, „Territory and War" („Teritoriu și război"), *Journal of Peace Research* 51 (2014), pp. 185–198

———, „The Origins of Ethnic Wars: An Historical and Critical Account" („Originile războaielor etnice: O relatare istorică și critică"), *Handbook of War Studies III*, ed. Manus Midlarsky, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2008

Touval, Saadia, *The Boundary Politics of Independent Africa*, Cambridge, Harvard University Press, 1972

Travers, T.H.E., „Future Warfare: H.G. Wells and British Military Theory" („Viitorul războiului: H.G. Wells și teoria militară britanică"), *War and Society: A Yearbook of Military History*, ed. Brian Bond și Ian Roy, Londra, Croom Helm, 1975

———, „Technology, Tactics, and Morale: Jean de Bloch, the Boer War, and British Military Theory, 1900–1914" („Tehnologie, tactică și morală: Jean de Bloch, Războiul Burilor și teoria militară britanică, 1900–1914"), *The Journal of Modern History* 51.2, 1979, pp. 264–286

Trevithick, Joseph, „Bizarre weapons never left the drawing board: The U.S. Army's Gun-Toting Space Soldiers" („Arme ciudate care nu au părăsit niciodată planșeta de proiectare: Soldații spațiali ai Statelor Unite"), *War is Boring*, 9 noiembrie 2015. Disponibil online la: https://warisboring.com/the-u-s-army-s-gun-toting-space-soldiers-ea9f1f1d48d0#.5u0wb9fyb

Twomey, Steve, *Countdown to Pearl Harbor: The Twelve Days to the Attack*, New York, Simon & Schuster, 2016

Ullman, Harlan K., și James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*, Washington DC, NDU Press Book, 1996

ONU, Raport al Comitetului ONU pentru operațiuni de menținere a păcii, „Brahimi Panel Report" („Raportul Comitetului Brahimi"), S/2000/809, 21 august 2000

UNHCR: Fișa informative pentru Irak—mai 2011, Înaltul Comisariat ONU pentru Refugiați, Geneva, ٢٠١١

United Nations Commission of Experts Established to Security Council Resolution 935 on Rwanda, Final Report, Geneva, UN, 25 noiembrie 1994

U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual (FM 3–24), Chicago, University of Chicago Press, 2007

US Department of Defense, *Joint Military Net Assessment*, Washington DC, Department of Defense, 1993

US Commission on National Security/21st Century, *New World Coming: American Security in the 21st Century,* Washington DC, 1999

Principiile de bază ale acordului SUA-URSS, mai 1972

Valentino, Benjamin A., *Final Solutions: Mass Killing and Genocide in the Twentieth Century,* Ithaca, NY, Cornell Studies in Security Affairs, 2005

———, „Why We Kill: The Political Science of Political Violence against Civilians" („De ce ucidem: Știința politică a violenței politice împotriva civililor"), *Annual Review of Political Science* ٢٠١٤) ١٧), pp. 189–103

Valentino, Benjamin A., Paul Huth, și Dylan Balch-Lindsay, „«Draining the Sea»: Mass Killing and Guerrilla Warfare („«Cum să seci marea»: Uciderile în masa și războiul de gherilă"), *International Organization* 58 (2004), pp. 375–407

Vandervort, Bruce, „War and Colonial Expansion" („Războiul și expansiunea colonială"), *The Cambridge History of War*, vol. IV, *War and the Modern World*, ed. Roger Chickering et al. Cambridge, Cambridge University Press, 2012

Vasquez, John A., *The War Puzzle*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993

———, *The War Puzzle Revisited*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009

Vasquez, John, ed., *What Do We Know About War?*, ediția a 2-a, Lanham, Rowman & Littlefield, 2012

Väyrynen, Raimo, ed., *The Waning of Major War: Theories and Debates*, Londra, Routledge, 2006

Verpoorten, Marijke, „Le coût en vies humaines du génocide rwandais: le cas de la province de Gikongoro" („Costul în vieți umane al genocidului rwandez: cazul provinciei Gikongoro"), *Population* ٢٠٠٥ ,٦٠

Verne, Jules, *Robur Cuceritorul. Stăpânul lumii*, București, Editura Ion Creangă, 1982

de Waal, Alex, *The Real Politics of the Horn of Africa: Money, War and the Business of Power*, Londra, Jon Wiley, 2015

Wagar, W. Warren, „H.G. Wells and the Genesis of Future Studies" („H.G. Wells și geneza studiilor viitorului"), *World Future Society Bulletin*, 1983, pp. 25–29

Wagner, Robert Harrison, „The Causes of Peace" („Cauzele păcii"), *Stopping the Killing*, ed. Roy Licklider, New York, New York University Press, 1993

Wallensteen, Peter, și Margareta Sollenberg, „Armed Conflict, 1989–1998" („Conflictul armat, 1989–1998"), *Journal of Peace Research* 36.5, 1999, pp. 593–606

Waltz, Kenneth N., *Teoria politicii internaționale*, București, Editura Polirom, 2006

———, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Better*, Adelphi Paper nr. 171, Londra, IISS, 1981

Walzer, Michael, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York, Basic Books, 1977

Ward, Dan, „Don't Come to the Dark Side Acquisition Lessons from a Galaxy Far, Far Away" („Nu veni de partea întunecată – Lecții primite dintr-o galaxie îndepărtată"), *Defense AT&L: Better Buying Power* 70, 2011

Warden, John A., III., „The Enemy as a System" („Inamicul ca sistem"), *Airpower Journal* 9.1, 1995, pp. 40–55

Watt, Donald Cameron, *Too Serious a Business: European Armed Forces and the Approach to the Second World War*, Berkeley, University of California Press, 1975

Wawro, Geoffrey, *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870–1871*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003

Weber, Max, *Politica, o vocație și o profesie*, Editura Anima, 1992

Weeks, Jessica, și Cohen, Dara Kay, „Fishing Disputes, Regime Type, and Interstate Conflict A Research Note" („Disputele legate de pescuit, tipul regimului și conflictele interstatale: raport de cercetare"), Stanford University, Stanford International Relations Workshop, 7 martie 2006. Disponibil online la: http://citation.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/0/9/8/1/0/ pages98104/p98104-1.php

Weinberger, Caspar, „The Uses of Military Power" („Utilizările puterii militare"), discurs la Clubul Național al Presei, 28 noiembrie 1984. Disponibil online la: www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/military/ force/ weinberger.html

Weinberger, Caspar, și Peter Schweizer, *The Next War. Foreword by Lady Thatcher*, Washington DC, Regnery, 1998

Weinberger, Sharon, *The Imagineers of War: The Untold Story of DARPA, the Pentagon Agency That Changed the World*, New York, Alfred A. Knopf, 2017

Wiener, Anthony J., *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*, New York, Macmillan, 1967

Weinkauf, Mary, *Sermons in Science Fiction: The Novels of S. Fowler Wright*, Rockville, Wildside Press, 2006

Weinstein, Jeremy M., „Autonomous Recovery And International Intervention In Comparative Perspective" („Refacerea autonomă și intervenția internațională în perspectivă comparativă"), Centrul pentru Dezvoltare Globală, referat de cercetare, numărul 57, aprilie 2005

——— „Resources and the Information Problem in Rebel Recruitment" („Resursele și problema informațiilor în recrutarea rebelilor"), *The Journal of Conflict Resolution* 49:4, 2005, pp. 598–624

Weisgerber, Marcus, „DoD to Release Public Version of Cyber Strategy (Secretariatul Apărării va prezenta versiunea publică a strategiei cibernetice"), *Defense News*, 8 iulie 2011

Weiss, Leonard, „Atoms for Peace" („Atomi pentru pace"), *Bulletin of the Atomic Scientists* ,٥٩.٦ ٢٠٠٣, pp. 34–44

Weiss, Thomas G., *Military-Civilian Interactions: Humanitarian Crises and the Responsibility to Protect*, New York, Rowman & Littlefield, 2004

Welch, Michael, „The Centenary of the British Publication of Jean de Bloch's Is War Now Impossible? (1899–1999)" [„Centenarul publicării în Marea Britanie a cărții lui Jean de Bloch, Este războiul imposibil acum? (1899–1999)"], *War in History* 7.3, 2000, pp. 273–294

Wells, H.G., *Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human Life and Thought*, Londra, Chapman & Hall, 1902. Disponibil online la: http://www.gutenberg.org/files/19229/19229-h/19229-h.html

———, *The War in the Air*, Londra, George Bell & Sons, 1908. Disponibil online la: http://www.freeclassicebooks.com/H.G. Wells/The War in Twentiethe Air.pdf

———, *The War That Will End War*, Londra, Frank & Cecil Parker, 1914

———, *The World Set Free*, Londra, Macmillan, 1914

Welsh, Jennifer M., „Introduction" („Introducere"), *Humanitarian Intervention and International Relations*, ed. Jennifer M. Welsh, Oxford, Oxford University Press, 2004

Welzer, Harald, *Climate Wars: What People Will Be Killed for in the 21st Century*, Cambridge, Polity Press, 2012

Werner, Suzanne, „The effects of political similarity on the onset of militarized disputes, 1816–1985" („Efectele similarității politice asupra izbucnirii disputelor militarizate, 1816–1985"), *Political Research Quarterly* 53.2 (2000), pp. 343–374

Westad, Odd Arne, „The wars after the war, 1945–1954" („Războaiele de după război, 1945–1954"), *The Cambridge History of War*, Vol IV, *War and the Modern World*, ed. Chickering et al., Cambridge, Cambridge University Press, 2012

Whaley, Barton, *Codeword Barbarossa*, Cambridge, MIT Press, 1974

Wheeler, Nicholas, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford, Oxford University Press, 2000

Whitman, James Q., *The Verdict of Battle: The Law of Victory and the Making of Modern War*, Cambridge, Harvard University Press, 2012

Whitman, Walt, *Complete Prose Works*, Philadelphia, David Mckay, 1892

Whittle, Richard, *Predator: The Secret Origins of the Drone Revolution*, New York, Henry Holt, 2014

„Why South Sudan is still at war" („De ce este Sudanul de Sud încă în război"), *The Economist*, 3 octombrie 2016

Wich, Richard, *Sino-Soviet Crisis Politics: A Study of Political Change and Communication*, Londra, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1980
Williams, Phil, „Transnational Criminal Organizations and International Security (Organizațiile criminale transnaționale și securitatea internațională"), *Survival* 36.1, 1994, pp. 96–113
Wilson, Woodrow, discurs în Congres, 11 februarie 1918
Witt, John Fabian, *The Laws of War in American History*, New York, The Free Press, 2012
Wittes, Benjamin, și Gabriella Blum, *The Future of Violence – Robots and Germs, Hackers and Drones: Confronting the New Age of Threat,* New York, Basic Books, 2015
Wohlstetter, Albert, Fred Hoffman, R.J. Lutz, și Henry S. Rowen, *Selection and Use of Strategic Air Bases*, Santa Monica, RAND Corporation, 1954. Disponibil online la: http://www.rand.org/pubs/reports/R0266.html
Wohlstetter, Albert, „The Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), *Foreign Affairs* 37.2, 1959, pp. 211–234
Wohlstetter, Roberta, *Pearl Harbor: Warning and Decision*, Stanford, Stanford University Press, 1962
Wood, Graeme, „What Isis Really Wants (Ce vrea ISIS în realitate"), *The Atlantic*, martie 2015
Woods, Chris, *Sudden Justice: America's Secret Drone Wars*, Oxford, Oxford University Press, 2015
Woodward, Bob, *Bush at War*, Simon&Schuster, ed. revizuită, iulie 2003
Woolf, Leonard, ed., *The Intelligent Man's Way to Prevent War*, Londra, Victor Gollancz, 1933
Work, Robert, discursul secretarului adjunct al Apărării american la Centrul Forumului pentru noua politică americană de securitate și apărare, 14 decembrie 2015
Wright, Quincy, *A Study of War*, ediția a 2-a, Chicago, University of Chicago Press, 1965
Wright, S. Fowler, *Four Days War*, Londra, George Newnes, 1936
———, *Prelude in Prague, A Story of the War of 1938*, Londra, George Newnes, 1935
———, *Megiddo's Ridge*, Londra, George Newnes, 1937
Wucherpfennig, J. et al., „Ethnicity, the State, and the Duration of Civil War" („Etnicitatea, statul și durata războiului civil"), *World Politics* 64.1 (2012), pp. 79–115
Yakovlev, Alexander N., *A Century of Violence in Soviet Russia*, New Haven, Yale University Press, 2002
Young, Joseph, „Antecedents of Civil War Onset " („Antecedente ale izbucnirii războiului civil"), *What Do We Know about Civil Wars*?, ed. T. David Mason și Sara McLaughlin Mitchell, New York, Rowman & Littlefield, 2016, pp. 33–42
———, „Repression, Dissent, and the Onset of Civil War" („Represiune, nemulțumire și izbucnirea războiului civil"), *Political Research Quarterly* 66.3, 2013, pp. 516–532
Zametica, John, *The Yugoslav Conflict*, Londra, IISS, 1992
Zantovsky, Michael, *Havel: A Life*, Londra, Atlantic Books, 2014
Zarate, Robert, și Henry Sokolski, eds. *Nuclear Heuristics: Selected Writings of Albert and Roberta Wohlstetter,* Strategic Studies Institute, US Army War College, 2009
Zartman, William, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Boulder, Lynne Rienner, 1995
Zedong, Mao, *On Guerrilla Warfare*, trad. Samuel B. Griffith, Urbana, University of Illinois Press, 2000
Zetter, Kim, *Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon*, New York, Crown, ٢٠١٤
Zimmerman, Warren, *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers*, New York, Times Books, 1996
Zwierzchowski, Jan, și Ewa Tabeau, „The 1992–1995 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based Multiple System Estimation of Casualties" („Războiul din 1992–1995 din Bosnia Herțegovina: Subestimarea numărului de victime prin sistemul multiplu pe bază de

recensământ“), lucrare pentru Seminarul international de cercetare privind „Costul economic global al conflictului“, Berlin, 1–2 februarie 2010, p. 1 și pp. 18–21. Disponibil la: http://www.diw.de/sixcms/detail. php?id=diw_01.c.338475.en

Note

Introducere

1. Margaret Atwood, *Morning in the Burned House* (New York, Houghton Mifflin, 1995)
2. John Gaddis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War* (Londra, Oxford University Press, 1989). Aceasta a apărut mai întâi ca „Pacea cea lungă: Elemente de stabilitate în sistemul internațional postbelic", *International Security* 10.4, 1986.
3. John Keegan, *A History of Warfare* (New York, Knopf, 1993), p. 59
4. John Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War* (New York, Basic Books, 1989), p. 13
5. Steven Pinker, *bin Laden of Our Nature: Why Violence Has Declined* (Londra, Penguin Books, 2011)
6. Pinker, pp. 290–291
7. Pinker, p. 50
8. Human Security Report Project, *Human Security Report 2013: The Decline in Global Violence: Evidence, Explanation, and Contestation* (Vancouver, Human Security Press, 2013)
9. Un grup de experți britanici a raportat în 2014, citându-l pe Pinker pentru dovezi, că „frecvența și intensitatea războaielor, ca și numărul de morți violente, au scăzut abrupt și este foarte probabil să continue să scadă". Ministerul britanic al Apărării, *Strategic Trends Programme: Global Strategic Trends – Out to 2045* (Shrivenham, Doctrine, Concepts and Development Center, 2014), p. 96. Pentru prognoze similare, vezi Frank Hoffman, *Foresight into 21st Century Conflict: End of the Greatest Illusion* (Philadelphia, Foreign Policy Research Institute, 2016). Alte contribuții estențiale la această dezbatere au adus Joshua Goldstein, *Winning the War: The Decline of Armed Conflict* (New York, Dutton, 2011), și Azar Gat, *War in Human Civilization* (Oxford, OUP, 2008). Vezi și Azar Gat, „Is War Declining and Why?" („Este războiul în declin și de ce?"), *Journal of Peace Research* 50.2 (2013). Vezi și setul de evaluări prealabile din Raimo Väyrynen, ed., *The Waning of Major War: Theories and Debates* (Londra, Routledge, 2006). Dezbaterea post-Pinker este evaluată în mai multe contribuții, inclusiv una a lui Pinker, la un simpozion organizat de Nils Petter Gleditsch, „The Decline of War – The Main Issues" („Declinul războiului – Probleme principale"), *International Studies Quarterly* 15.3 (2013). Alte cărți cu o teză similar sunt Richards Jesse, *The Secret Peace: Exposing the Positive Trend of World Events* (New York, Book & Ladder, 2010) și John Horgan, *The End of War* (San Francisco, McSweeney's, 2012).
10. Pinker, p. 361
11. Pinker, p. 672
12. Pinker a preluat termenul de la Norbert Elias, care a scris despre un „proces civilizator" într-o carte în două volume publicată în germană în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial. Vezi Norbert Elias, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, ed. Eric Dunning et al. (Malden, MA, Blackwell, 2000).
13. Pinker, p. 97
14. Human Security Report, p. 37. Conștient probabil de pericolul de a părea că își bazează argumentația pe un truc statistic, Pinker a recunoscut că incertitudinile privitoare la numere ar

putea însemna că războiul acesta a perturbat tendința și ar trebui înțeles ca o excepție, o „ultimă tresărire înainte ca războiul major să alunece în uitarea istorică" (Pinker, p. 107).

15. Tanisha M. Fazal, „Dead Wrong? Battle Deaths, Military Medicine, and Exaggerated Reports of War's Demise" („Eroare capitală? Morțile în luptă, medicina militară și rapoartele exagerate privind dispariția războiului"), *International Security* 39.1 (2014), pp. 95–125.
16. Carl Kaysen, „Is War Obsolete?: A Review Essay" („Este războiul învechit? Prezentare generală"), *International Security* 14.4 (1990), pp. 42–64
17. Pinker, p. 291
18. Pinker, p. 672
19. Therese Pettersson și Peter Wallensteen, „Armed Conflicts, 1946–2014" („Conflictele armate, 1914-2014"), *Journal of Peace Research* 52.4 (2015), pp. 536–540
20. Håvard Hegre et al., „Predicting Armed Conflict, 2010–2050" („Predicția conflictelor armate, 2010–2050"), *International Studies Quarterly* 57 (2013), pp. 250–270
21. Daniel Howden, „The future of war is looking bleak" („Viitorul războiului arată sumbru"), *Independent*, online, 22 noiembrie 2012. Disponibil la: http://www.independent.co.uk/news/world/politics/the-future-ofwar-is-looking-bleak-8344462.html.
22. John L. Comaroff și Paul C. Stern „New Perspectives on Nationalism and War" („Perspective noi asupra naționalismului și războiului"), *Theory and Society*, 23:1 (1994), p. 35

Capitolul 1

1. George Chesney, „The Battle Of Dorking: Reminiscences Of A Volunteer" („Bătălia de la Dorking: Amintirile unui voluntar"), *Blackwood's Magazine* (mai 1871), online, Project Gutenberg Australia. Disponibil la: http://gutenberg.net.au/ebooks06/0602091h.html.
2. Citat în James Q. Whitman, *The Verdict of Battle: The Law of Victory and the Making of Modern War* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2012), pp. 207–208
3. Vezi I.F. Clarke, *Voices Prophesying War: Future Wars, 1763–3749* (Oxford, Oxford University Press, 1972) și Patrick M. Kirkwood, „The Impact of Fiction on Public Debate in Late Victorian Britain: The Battle of Dorking and the «Lost Career» of Sir George Tomkyns Chesney" („Impactul ficțiunii asupra dezbaterii publice în Anglia de la sfârșitul perioadei victoriene: Bătălia de la Dorking și «cariera pierdută» a lui sir George Tomkyns Chesney"), *The Graduate History Review* 4.1 (2012), p. 3.
4. Clarke, p. 9
5. Clarke, p. 8
6. Katherine C. Epstein, *Torpedo: Inventing the Military-Industrial Complex in the United States and Great Britain* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2014)
7. Brian Holden Reid, „A Signpost That Was Missed? Reconsidering British Lessons from the American Civil War" („Un semnalizator care a fost ratat? Reconsiderând lecțiile britanicilor din Războiul Civil American") , *The Journal of Military History* 70.2 (2006), pp. 385–414. Vezi și Jay Luvaas, *The Military Legacy of the Civil War: The European Inheritance* (Lawrence, KA: University Press of Kansas, 1959).
8. Clark, p. 45
9. Citat de Clarke, p. 34
10. Pentru Jomini, vezi John Shy, „Jomini" , *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, ed. Peter Paret (Princeton, Princeton University Press, 1986), pp. 143–185, și Michael Howard, „Jomini and the Classical Tradition in Military Thought" („Jomini și tradiția clasică în gândirea militară"), *Studies in War & Peace* (Londra, Temple Smith, 1970), p. 31.
11. A fost tradus pentru prima data în engleză în 1854. Baron Antoine-Henri de Jomini, *The Art of War* (Londra, Greenhill Books, 1992).

12. Hew Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (Londra, Allen & Unwin, 1983), p. 71.
13. Sir Edward Creasy, *The Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo* (Boston: IndyPublish, 2002). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/4061/4061-h/4061-h.htm.
14. Alte exemple ale genului sunt J.F.C. Fuller, *The Decisive Battles of the Western World and Their Influence Upon History*, vol. 1–3 (Londra, Eyre & Spotiswood,1963), și Paul K. Davis, *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present* (Oxford, Oxford University Press, 1999).
15. Victor Davis Hanson, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power* (New York, Doubleday, 2001)
16. Yuval N. Harari, „The Concept of «Decisive Battles» in World History" („Conceptul de «bătălie decisivă» în istoria lumii"), *Journal of World History* 18.3 (2007), pp. 251–266
17. Cathal J. Nolan, *The Allure of Battle: A History of How Wars Have Been Won and Lost* (Oxford, Oxford University Press, 2017)

Capitolul 2

1. William Le Queux, *The Invasion of 1910: With A Full Account of the Siege of London* (Londra, Nash, 1906). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/ebooks/36155.
2. Clarke, *Voices Prophesying War*, p. 73
3. Citat de Clarke, pp. 62–63
4. Amiral în retragere P. Colomb et al., *The Great War of 189_: A Forecast* (Londra, Heinemann, 1893). Disponibil la: https://archive.org/details/greatwarof18900colorich.
5. William Le Queux, *The Great War in England in 1897* (Londra, Tower, 1894). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/37470/37470-h/37470-h.htm
6. O ficțiune ulterioară, *Spies of the Kaiser: Plotting the Downfall of England* (Londra, Hurst & Blackwell, 1909), aparent „bazată pe informații serioase, de care am cunoștință personal", a declanșat o teamă masivă de spioni. Philip Knightley, *The Second Oldest Profession* (New York, W.W. Norton, 1987).
7. Le Queux, (1906). Cartea este discutată în Clarke, precum și în Charles E. Gannon, *Rumors of War and Infernal Machines: Technomilitary Agenda-Setting in American and British Speculative Fiction* (Lanham, Rowman & Littlefield, 2005).
8. În deceniul ce a precedat anul 1914, fabricantul de armament Vickers aproviziona Ministerul de Război cu mai puțin de unsprezece mitraliere pe an, număr care a crescut cu zece la o săptămână după începerea războiului. După aceea au fost produse cu miile, astfel încât, în 1918, Vickers livra în jur de 40 000. John Ellis, *The Social History of the Machine Gun* (Londra, Cresset, 1975), p. 39.
9. Antulio Echevarria, *Imagining Future War: The West's Technological Revolution and Visions of Wars to Come, 1880–1914* (Westport, CT, Praeger, 2007)
10. Echevarria, p. 55. Vezi și Brian Bond, „Doctrine and Training in the British Cavalry 1870–1914" („Doctrină și instrucție în cavaleria britanică 1870–1914") , *The Theory and Practice of War*, ed. Michael Howard (Londra, Cassell, 1965).
11. Jean de Bloch, „The Transvaal War: Its Lessons in Regard to Militarism and Army Reorganisation" („Războiul din Transvaal: Învățămintele lui privind militarismul și reorganizarea armatei"), *Journal of the Royal United Service Institute* 45 (1901), și T.H.E. Travers, „Technology, Tactics, and Morale: Jean de Bloch, the Boer War, and British Military Theory, 1900–1914" („Tehnologie, tactică și morală: Jean de Bloch, Războiul Burilor și teoria militară britanică, 1900–1914"), *The Journal of Modern History* 51.2 (1979), pp. 264–286.
12. I.S. Bloch, *Is War Now Impossible? Being an Abridgment of The War of the Future in Its Technical Economic and Political Relations* (Londra, Grant Richard, 1899). Disponibilă la: https://archive.org/details/iswarnowimpossib00bloc. Cum a fost primit Bloch, în Michael

Welch, „The Centenary of the British Publication of Jean de Bloch's Is War Now Impossible? (1899–1999)" [„Centenarul publicării în Marea Britanie a cărții lui Jean de Bloch, Este războiul imposibil acum? (1899-1999)"], *War in History* 7.3 (2000): pp. 273–294, și Christopher Bellamy, „«Civilian Experts» and Russian Defence Thinking: The Renewed Relevance of Jan Bloch" („«Experții civili» și gândirea rusă în domeniul apărării: Relevanța regăsită a lui Jan Bloch"), *RUSI Journal* (1992), pp. 50–56.

13. Jean de Bloch, „The Wars of the Future" („Războaiele viitorului"), *The Contemporary Review* 8 (1901), pp. 305–332
14. Chesney, p. 95
15. Le Queux, p. 269
16. Robert Baden-Powell, *Scouting for Boys: A Handbook for Instruction in Good Citizenship* (Londra, H. Cox, 1908), p. 328. Pentru ideile predominante referitoare la degenerare în societățile occidentale, vezi Daniel Pick, *Faces of Degeneration: A European Disorder, c.1848–c.1918* (Cambridge, Cambridge University Press, 1989), și Travers, p. 280.
17. Termenul provine dintr-un cântec de musichall din Marea Britanie, din perioada Războiului ruso-turc din 1878 (în care britanicii nu s-au implicat):
    Nu vrem să luptăm, dar cât suntem șovini o vom face,
    Avem vapoarele, avem oamenii, avem și banii,
    Am luptat mai înainte cu burii și, cât vom fi britanici cu adevărat,
    Rușii nu vor pune mâna pe Constantinopole.

Curând avea să intre în vorbirea curentă de ambele părți ale Atlanticului pentru a descrie naționalismul înclinat spre război.

18. Citat de Gannon, p. 81
19. H.G. Wells, *Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human Life and Thought* (Londra, Chapman & Hall, 1902). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/19229/19229-h/19229-h.htm
20. T.H.E. Travers, „Future Warfare: H.G. Wells and British Military Theory" („Viitorul războiului: H.G. Wells și teoria militară britanică"), *War and Society: A Yearbook of Military History*, ed. Brian Bond și Ian Roy (Londra, Croom Helm, 1975)
21. Jules Verne, *The Clipper of the Clouds*, (Londra, Sampson Low, 1887), pp. 233–234. Disponibil la https://archive.org/details/clipperclouds00verngoog.
22. Jules Verne, *Master of the World* (Londra, Sampson Low, 1904), disponibil la http://www.gutenberg.org/cache/epub/3809/pg3809.txt
23. În *War of the Worlds* (1898) și *When the Sleeper Awakes* (1889).
24. H.G. Wells, *The War in the Air* (Londra, George Bell & Sons, 1908). Disponibil la: http://www.freeclassicebooks.com/H.G.%20Wells/The%20War%20in%Twentiethe%20Air.pdf, p. 241
25. Ray Norton, *The Vanishing Fleets* (Londra, Forgotten Books, 2015)
26. Hollis Godfrey, *The Man Who Ended War* (New York, Little Brown & Co., 1908)
27. W. Warren Wagar, „H.G. Wells and the Genesis of Future Studies" („H.G. Wells și geneza studiilor viitorului"), *World Future Society Bulletin* (1983), pp. 25–29
28. Wells, *War in the Air*, p. 84
29. Ibid., Prefață la ediția din 1921
30. Wells, *Anticipations* 280. Referitor la evoluția gândirii sociale și politice a lui Wells, vezi Gordon D. Feir, *H.G. Wells at the End of His Tether: His Social and Political Adventures* (Lincoln, NE, iUniverse, 2005). Edward Mead Earle, „H.G. Wells, British patriot in search of a world state" („H.G. Wells, patriot britanic în căutarea unui stat mondial"), *World Politics*, 2:2 (1950), pp. 181–208.
31. Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (New York, The Macmillan Co, 1896)

32. Max Hastings, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*, (Londra, Collins, 2013), p. 3
33. Bellamy, p. 52
34. Saki, *The Complete Saki* (Londra, Penguin, 1982) 821, cu notele editorului. Citat în Bellamy, p. 51.

Capitolul 3

1. David Cortright, *Peace: A History of Movements and Ideas* (Cambridge, Cambridge University Press, 2008), p. 34
2. Sandi E. Cooper, *Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe, 1815–1914* (Oxford, Oxford University Press, 1991)
3. Jean de Bloch, „The Future of War" („Viitorul războiului"), *The Contemporary Review* 80 (1901), pp. 305–332
4. Exemplul cel mai relevant aici este Boris Zaharoff, un comerciant de armament originar din Grecia și omul pentru care a fost inventat termenul de „negustor de moarte". La sfârșitul anilor 1880, el a reușit să vândă un submarin cu motor cu aburi de calitate îndoielnică, refuzat de marile puteri, mai întâi grecilor și apoi turcilor, pe motiv că aceștia din urmă ar fi fost amenințați de această nouă dotare a grecilor, iar în final și rușilor, pentru că ar fi trebuit să fie preocupați de ce se întâmpla în Marea Neagră. Nici unul dintre aceste submarine nu a intrat vreodată în serviciu. Vezi Anthony Alfrey, *Man of Arms: The Life and Legend of Sir Basil Zaharoff* (Londra, Thistle Publishing, 2013).
5. John Gittings, *The Glorious Art of Peace: From the Iliad to Iraq* (Londra, Oxford University Press, 2012), p. 145
6. Biografie lui White citată de Diana Preston, *A Higher Form of Killing: Six Weeks in World War One That Forever Changed the Nature of Warfare* (New York, Bloomsbury Press, 2015), pp. 16–17
7. Cooper, *Patriotic Pacifism*, capitolul 4
8. Joseph Conrad, „Autocracy and War" („Autocrație și război"), *Note on Life and Letters* (Cambridge, Cambridge University Press, 2004) p. 89
9. Stephen Neff, *War and the Law of Nations* (Cambridge, Cambridge University Press, 2005), p. 161, p. 168
10. D. Schindler și J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts* (Boston: Martinus Nihjoff Publisher, 1988), p. 102
11. Henry Dunant, *A Memory of Solferino*, 1862, online, Comitetul Internațional al Crucii Roșii, 31 decembrie 1986. Disponibilă la: https://www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p0361.htm. Michael Barnett descrie această carte ca fiind „una dintre primele relatări nefardate despre război". *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism* (Ithaca, Cornell University Press, 2011), p. 78.
12. Neff, *War and the Law of Nations*, p. 189
13. Comitetul Internațional al Crucii Roșii, *Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land*, 29 iulie 1899
14. Referitor la concepțiile mai generale ale lui Lieber, care au făcut să fie identificat drept unul dintre primii teoreticieni ai relațiilor internaționale, vezi David Clinton, „Francis Lieber, Imperialism, and Internationalism" („Francis Lieber, imperialism și internationalism"), *Imperialism and Internationalism in the Discipline of International Relations*, ed. David C. Long și Brian Schmidt (New York, SUNY Press, 2005).
15. Codul Lieber din 1863, articolul 15, Ordine generale nr. 100, online, *Shotgun's Home of the American Civil War*, 10 febr. 2002. Disponibil la: http://www.civilwarhome.com/liebercode.htm.
16. John Fabian Witt, *The Laws of War in American History* (New York, The Free Press, 2012)

17. Geoffrey Best, *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts* (Londra, Methuen, 1980), p. 155

Capitolul 4

1. Walt Whitman, „The Million Dead, Too, Summ"d Up" („Milionul de morți, adunat și el"), în „North Carolina's Futile ReBellion Against the United States, 1860-1869" („Rebeliunea inutilă a Carolinei de Nord împotriva Statelor Unite, 1860-1869"), Walt Whitman, *Complete Prose Works*, (Philadelphia, PA, David Mckay,1892), p. 80. Disponibilă la http://whitmanarchive.org/published/other/CompleteProse.html#leaf043r1.
2. Codul Lieber, articolele 20–22
3. Bruce Vandervort, „War and Colonial Expansion" („Războiul și expansiunea colonială"), *The Cambridge History of War*, vol. IV, *War and the Modern World*, ed. Roger Chickering et al. (Cambridge, Cambridge University Press, 2012), p. 69
4. Jean Quataert, „War-making and restraint by law" („Derularea războiului și restricțiile legale"), în Chickering et al., p. 156
5. Colonel Charles Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practice* (Londra, HMSO, 1886)
6. Callwell, p. 72
7. Bloch, *Is War Now Impossible?* x
8. J.A. Hobson, *Imperialism: A Study* (New York, James Pott & Co., 1902). Disponibilă la: http://files.libertyfund.org/files/127/0052_ Bk.pdf.
9. Paul Daley, „Why the number of Indigenous deaths in the frontier wars matters" („De ce contează numărul de indigeni morți în războaiele de frontier"), *Guardian*, 15 iulie 2014. Articolul are la bază o comunicare susținută în 2014 la Conferința Asociației Istoricilor din Australia de Raymond Evans și Robert Ørsted-Jensen, „«I Cannot Say the Numbers that Were Killed»: Assessing Violent Mortality on the Queensland Frontier" („«Nu pot spune numărul celor uciși»: Estimarea mortalității violente la frontier astatului Queensland").
10. Wells, *The War in the Air*, p. 278
11. Vandervort, p. 93
12. Williamson Murray și Wayne Wei-Siang Hsieh, *A Savage War: A Military History of the Civil War* (Princeton, Princeton University Press, 2016), p. 483, și Matthew Carr, *Sherman's Ghosts: Soldiers, Civilians, and the American Way of War* (New York, New Press, 2015), p. 75
13. Murray și Hsieh, p. 483
14. Best, p. 209
15. Paul Hutton, *Phil Sheridan and His Army* (Norman, OK, University of Oklahoma Press, 1999), pp. 204–205, și Geoffrey Wawro, *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870–1871* (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), p. 279
16. Stig Förster, „The Prussian Triangle of Leadership in the Face of a People's War: A Reassessment of the Conflict Between Bismarck and Moltke, 1870–71" („Triunghiul prusac al conducerii în fața unui război popular: O reevaluare a conflictului dintre Bismarck și Moltke, 1870–1871"), *On The Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861–1871*, ed. Stig Förster și Jorg Nagler (Cambridge, Cambridge University Press for the German Historical Institute, 1997), pp. 115–140
17. Colmar von der Goltz, *The Nation in Arms*, trad. Philip A. Ashworth (Londra, W. H. Allen, 1883). Disponibilă la: https://archive.org/details/nationinarms00ashwgoog. Vezi Robert Foley, *German Strategy and the Path to Verdun: Erich von Falkenhayn and the Development of Attrition, 1870–1916* (Cambridge, Cambridge University Press, 2005).
18. Stanley Karnow, *In Our Own Image: American Empire in the Philippines* (New York, Random House, 1989), p. 194
19. Thomas Pakenham, *The Boer War* (New York, Random House, 1979), p. 493

20. Isabel V. Hull, *Absolute Destruction: Military Culture and The Practices of War in Imperial Germany* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2005)
21. Helmut Moltke, „On the Nature of War" („Despre natura războiului"), Scrisoare către Johann Kaspar Bluntschli, 11 decembrie 1880, online, Brigham Young University, 28 mai 2009. Disponibilă la: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/On_the_Nature_of_War_by_Helmut_Moltke_(the_Elder). Aceasta este scrisoarea în care von Moltke s-a asociat cu „umanitarul care face eforturi să ușureze suferințele ce vin odată cu războiul", dar a adăugat: „Pacea eternă este un vis – și nici măcar un vis frumos. Războiul face parte din ordinea lăsată de Dumnezeu lumii. Prin el se dezvăluie cele mai nobile virtuți ale oamenilor, curajul și renunțarea, simțul datoriei și disponibilitatea pentru sacrificiu – cu prețul vieții. Fără război, lumea s-ar scufunda într-o mlaștină de materialism."
22. Amanda Alexander, „The Genesis of the Civilian" („Geneza conceptului de civil"), *Leiden Journal of International Law* 20.2 (2007), p. 364
23. Neff, pp. 204–210
24. Arthur Conan Doyle, „Danger! Being the log of Captain John Sirius" („Pericol! Jurnalul căpitanului John Sirius"), *The Strand Magazine*, iulie 1914. Vezi Clarke 91 și Tom de Castella, „Arthur Conan Doyle's eerie vision of the future of war" („Strania viziune a lui Arthur Conan Doyle despre viitorul războiului"), online, *BBC News Magazine*, 28 august 2014. Disponibil la: http://www.bbc.co.uk/news/magazine-28954510.
25. John N. Horne și Alan Kramer, *German Atrocities of 1914: A History of Denial* (New Haven, Yale University Press, 2001)
26. David Stevenson, „Strategic and Military Planning, 1871–1914" („Planificarea militară și trategică, 1871–1914"), *The Fog of Peace and War Planning: Military and Strategic Planning under Uncertainty*, ed. Talbot Imlay și Monica Duffy Toft (Londra, Routledge, 2006), p. 91
27. Diana Preston, *A Higher Form of Killing: Six Weeks in World War I That Forever Changed the Nature of Warfare* (New York, Bloomsbury Press, 2015)
28. Jack L. Snyder, *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914* (Ithaca, Cornell University Press, 1984)

Capitolul 5

1. E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis* (Londra, Macmillan, 1939), p. 16.
2. Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage* (Londra, G.P. Putnam's, 1910). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/38535/38535-h/38535-h.htm. A fost publicat prima dată în 1909, sub titlul *Europe's Optical Illusion*. Pentru o biografie a lui Angell, vezi Martin Ceadel, *Living the Great Illusion: Sir Norman Angell, 1872–1967* (Oxford, Oxford University Press, 2009).
3. Vezi, de exemplu, Paul Krugman, „The Great Illusion" („Marea iluzie"), *New York Times*, 14 august 2008.
4. Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (New York, Harper, 2012); Margaret MacMillan, *The War That Ended Peace: The Road to 1914* (New York, Random House, 2013) și Thomas Otte, *July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914* (Cambridge, Cambridge University Press, 2014).
5. H.G. Wells, „The War That Will End War" („Războiul care va pune capăt războiului"), *The Daily News*, 14 august 1914. Mai târziu, în cursul anului, a fost publicat sub formă de carte cu același titlu, de Frank și Cecil Parker. Disponibilă la: https://archive.org/stream/warthatwillendwa00welluoft#page/n5/mode/2up.
6. John Bew, *Realpolitik: A History* (New York, Oxford University Press, 2016), p. 96
7. J. A. Hobson, *Imperialism: A Study* (New York, Cosimo, 2005), p. 13

8. Peter Clarke, *The Locomotive of War: Monet, Empire, Power, and Guilt*, (Londra, Bloomsbury, 2017), p. 22
9. William Mulligan, *The Great War for Peace* (New Haven, Yale University Press, 2014), pp. 233–235
10. „President Wilson's Address to Congress, Analyzing German and Austrian Peace Utterances" („Discursul președintelui Wilson în fața Congresului, analizând declarațiile despre pace ale Germaniei și Austriei", 11 februarie 1918, online, The World War I Document Archive, 12 iulie 1997. Disponibil la: http://www.gwpda.org/1918/wilpeace.html.
11. „President Wilson's Fourteen Points" („Cele paisprezece puncte ale președintelui Wilson"), 8 ianuarie 1918, online, Brigham Young University, 28 februarie 2008. Disponibil la: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_ Fourteen_Points.
12. Vicontele Grey de Fallodon, KG, *Twenty-Five Years, 1892–1916*, vol. 1 (Londra, Hodder & Stoughton, 1925), p. 89
13. Margaret MacMillan, *Peacemakers Six Months that Changed The World: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War* (Londra, John Murray, 2011), și Carole Fink, „The search for peace in the interwar period" („În căutarea păcii în perioada interbelică"), *The Cambridge History of War*, vol. IV, ed. Chickering et al., pp. 285–309
14. Michael Howard, *The Invention of Peace* (Londra, Profile Books, 2000), p. 45. Vezi și *War and the Liberal Conscience* (Londra, Temple Smith, 1978).
15. Discursul lui Wilson în plenul Congresului, 11 februarie 1918. https://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Fourteen_Points.
16. MacMillan, *Peacemakers, pp.* 19–21
17. Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End* (Londra, Allen Lane, 2016), p. 7
18. Mulligan, p. 339
19. Salvador de Madariaga, *Disarmament* (New York, Coward-McCann, 1929), p. 12
20. Leonard Woolf, ed., *The Intelligent Man's Way to Prevent War* (Londra, Victor Gollancz, 1933), p. 10
21. Woolf, p. 270, p. 408, p. 18
22. David Faber, *Munich, 1938: Appeasement and World War II* (New York, Simon & Schuster, 2009
23. Difuzare din 27 septembrie 1938, citată în „Prime Minister on the Issues" („Prim-ministrul despre problemele zilei"), *The Times*, 28 septembrie 1938, p. 10
24. Ediția din 1946 a lui Carr poate fi găsită la: http://www.spa.zju.edu.cn/eclass/attachments/2015-04/01-1427863185-17726.pdf. Vezi și Jonathan Haslam, *The Vices of Integrity: E.H. Carr, 1892–1982* (Londra, New York, Verso, 1999).

Capitolul 6

1. Basil Liddell Hart, *Europe in Arms* (Londra, Faber & Faber, 1937), p. 269
2. Amanda Alexander, „The Genesis of the Civilian" („Geneza conceptului de civil"), *Leiden Journal of International Law* 20.2 (2007), p. 360
3. Citat de Tami Davis Biddle, *Rhetoric and Reality in Air Warfare: The Evolution of British and American Ideas about Strategic Bombing* (Princeton, Princeton University Press, 2002), p. 33
4. Michael Paris, *Winged Warfare: Literature and Theory of Aerial Warfare in Britain, 1859–1917* (Manchester: Manchester University Press, 1992), p. 38
5. R.P. Hearne, *Aerial Warfare* (Londra, John Lane, The Bodley Head, 1909)
6. Claude Grahame-White și Harry Harper, *Air Power: Naval, Military, Commercial* (Londra, Chapman & Hall, 1917)

7. Giulio Douhet, *The Command of the Air*, trad. Dino Ferrari (Washington DC, Office of Air Force History, 1983). Disponibil la: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/readings/command_of_the_air.pdf. Am discutat subiectul și în cartea mea, *Strategy* (New York, Oxford University Press, 2013), capitolul 10.
8. B.H. Liddell Hart, *Paris or the Future of War* (New York, E.P. Dutton, 1925)
9. Brett Holman, *The Next War in the Air: Britain's Fear of the Bomber, 1908–1941* (Londra, Ashgate: 2014), pp. 23–24
10. Erich Ludendorff, *The Nation at War*, trad. A.S. Rapaport (Londra, Hutchinson, 1936), p. 101, și Hans Spieir, „Ludendorff: The German Concept of Total War (Ludendorff: Conceptul german de război total"), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, ed. Edward Mead Earle (Princeton, Princeton University Press, 1943), pp. 306–321
11. Clarke, *Voices Prophesying War*, pp. 169–170
12. Aceste romane sunt discutate în Susan R. Grayzel, *At Home and Under Fire: Air Raids and Culture in Britain from the Great War to the Blitz* (Cambridge, Cambridge University Press, 2012), și Holman, *The Next War in the Air*.
13. În povestirile lui de dinainte de 1914 despre puterea aeriană, *With The Night Mail* (1905) și *As Easy as ABC* (1912), Rudyard Kipling a introdus ideea de „Consiliu de control aerian care s-a transformat într-un guvern mondial de facto". Scrierile lui Kipling sunt interesante și pentru că el a sugerat posibilitatea ca raidurile aeriene să facă războiul „demodat"; în plus, aceste pot fi utile pentru potolirea revoltelor și astfel ar servi ca o formă de control social. Paris sugerează că folosirea puterii aeriene de către britanici pentru a menține ordinea în imperiu i se datorează și lui Kipling; *Winged Warriors*, pp. 40–41.
14. *Evening News*, 14 martie 1935, citat de Holman. A fost publicat sub formă de carte ca S. Fowler Wright, *Prelude in Prague: A Story of the War of 1938* (Londra, George Newnes, 1935). Au urmat *Four Days War* (1936) și *Megiddo's Ridge* (1937). Pentru rezumatele intrigilor, vezi Mary Weinkauf, *Sermons in Science Fiction: The Novels of S. Fowler Wright* (Rockville, MA, Wildside Press, 2006).
15. „The Tragedy Of Guernica: Town Destroyed In Air Attack: Eye-Witness's Account" („Tragedia de la Guernica: Oraș dintrus de un raid aerian: Relatarea unui martor ocular"), *The Times*, 26 aprilie 1937, online. Disponibil la: http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article2601941.ece.
16. Citat de Rana Mitter, *China's War with Japan, 1937–1945: The Struggle for Survival* (Londra, Allen Lane, 2013), p. 137
17. Christian Hartmann, *Operation Barbarossa: Nazi Germany's War in the East, 1941–1945* (Oxford, Oxford University Press, 2015), p. 13
18. Barton Whaley, *Codeword Barbarossa* (Cambridge, MA, MIT Press, 1974), și Steve Twomey, *Countdown to Pearl Harbor: The Twelve Days to the Attack* (New York, Simon & Schuster, 2016)
19. Christian Gerlach, „The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate All European Jews" („Conferința de la Wannsee, soarta evreilor germani și decizia de principiu a lui Hitler de a extermina toți evreii din Europa"), *The Journal of Modern History* 70.4 (1998), pp. 759–812, și Richard Evans, *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest to Disaster* (Londra, Allen Lane, 2008)
20. Andrew Roberts, *The Storm of War: A New History of the Second World War* (Londra, Penguin, 2009)
21. Hector Bywater, *Great Pacific War: A History of the American-Japanese Campaign of 1931–33* (New York, Applewood Books, 2002)
22. Cartea a fost republicată la scurt timp după Pearl Harbor cu subtitul „A Historic Prophecy Now Being Fulfilled" („O profeție istorică de-acum îndeplinită"). În introducere, Hanson W. Baldwin, editor pe probleme militare la *New York Times*, a descris cartea ca „profund profetică".

23. W.H. Honan, *Visions of Infamy: The Untold Story of How Journalist Hector C. Bywater Devised the Plans That Led to Pearl Harbor* (New York, St. Martin's Press, 1991)
24. Jeffrey Record, *A War It was Always Going to Lose: Why Japan Attacked America in 1941* (Washington DC, Potomac Books, 2011), pp. 86–87
25. Craig Nelson, *Pearl Harbor*, pp. 76–78, 166
26. Richard Betts, *Surprise Attack: Lessons for Defense Planning* (Washington DC, Brookings Institution, 1982)
27. Phillips Payson O'Brien, *How the War Was Won: Air-Sea Power and Allied Victory in World War II* (Cambridge, Cambridge University Press, 2015)
28. Joseph Maiolo, *Cry Havoc: How the Arms Race Drove the World to War, 1931–1941* (New York, Basic Books, 2010), p. 337

Capitolul 7

1. H.G. Wells, *The World Set Free* (Londra, Macmillan, 1914)
2. George Orwell, „Wells, Hitler and the World State" („Wells, Hitler și statul mondial"), *Horizon*, august 1941, pp. 133–139, http://orwell.ru/library/reviews/wells/english/e_whws. Wells nu s-a îndoit niciodată că știința avea să fie folosită în scopuri rele. John S. Partington, „The pen as sword: George Orwell, H.G. Wells and journalistic parricide" („Stiloul ca armă: George Orwell, H.G. Wells și paricidul jurnalistic"), *Journal of Contemporary History*, 39:1 (2004), pp. 45–56; John Stone, „George Orwell on politics and war" („George Orwell despre politică și război"), *Review of International Studies*, 43:2, (2016), pp. 221–239.
3. Citat de Richard Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb* (New York, Simon & Schuster, 1986), p. 44
4. Frederick Soddy, *The Interpretation of Radium: Being the Substance of Six Free Popular Experimental Lectures Delivered at the University of Glasgow* (Londra, John Murray, 1908), p. 8, și Richard E. Sclove, „From Alchemy to Atomic War: Frederick Soddy's «Technology Assessment» of Atomic Energy, 1900–1915" („De la alchimie la războiul atomic: «Evaluarea tehnologiei» făcută de Frederick Soddy energiei atomice, 1900–1915"), *Science, Technology, & Human Values* 14.2 (1989), pp. 163–194
5. Soddy, p. 251
6. Soddy, p. 172
7. H.G. Wells, *The World Set Free*, pp. 55–58
8. P. D. Smith, *Doomsday Men: The Real Dr Strangelove and the Dream of the Superweapon* (Londra, Allen Lane, 2007)
9. Rhodes, p. 13, și William Lanouette, *Genius in the Shadows: A Biography of Leo Szilard, the Man Behind the Bomb* (Chicago, University of Chicago Press, 1994)
10. John Hersey, „Hiroshima", *New Yorker*, 31 august 1946, online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/magazine/1946/08/31/hiroshima.
11. Până la urmă, Uniunea Sovietică a fost cea care a testat cel mai mare dispozitiv detonat vreodată – în jur de 57 megatone – în 1961, pe insula Novaia Zemlia. Rușii nu aveau nici un mijloc de a transporta până la țintă o bombă de o asemenea dimensiune.
12. Vezi Smith, capitolul 18
13. Nevil Shute, *On The Beach*, (Londra, Heinemann, 1957)
14. Cunoștințele lui despre bombele cu cobalt proveneau de la Ernest Titterton, un savant nuclearist de la Universitatea Națională din Australia, care a inclus un capitol despre „războiul radiologic" în cartea lui din 1956 *Facing the Atomic Future* (Londra, Macmillan, 1956). „Dacă vreun nebun se hotărăște să otrăvească întreaga omenire cu radioactivitate", remarca Titterton, „ar putea să pună o coajă de cobalt în jurul unei bombe cu fisiune sau fuziune, care să absoarbă excesul de neutroni și să se transforme în cobalt radioactiv."

15 Într-un discurs rostit în 1953 la Națiunile Unite, președintele Eisenhower a oferit „atomi pentru pace". Era vorba de un angajament de a permite statelor să folosească energia atomică în scopuri pașnice, în schimbul promisiunii de a nu se folosi de proces ca să fabrice arme. Acesta a devenit un bun exemplu de lege a consecințelor neintenționate. Statele Unite au oferit statelor în curs de dezvoltare reactoare de cercetare, combustibil și pregătire științifică, în schimbul angajamentului de a folosi tehnologia doar pentru scopuri civile. Printre primii beneficiari ai inițiativei s-au numărat India, Pakistan, Iran și Israel – toate patru continuând prin a dezvolta programe militare. Vezi Leonard Weiss, „Atoms for Peace" („Atomi pentru pace"), *Bulletin of the Atomic Scientists* 59.6 (2003), pp. 34–44.

16. Scenariu *On the Beach* (1959), http://www.script-o-rama.com/movie_ scripts/o/on-the-beach-script-transcript.html

17. Paul Brians, *Nuclear Holocausts: Atomic War in Fiction 1895–1984* (Kent, OH, Kent State University Press, 1987). O versiune electronica actualizată este disponibilă la http://public.wsu.edu/~brians/nuclear/.

18. Peter Bryant, *Red Alert* (Rockville, MD, Black Mask, 1958). Era un pseudonim pentru Peter George (ofițer în Forțele Aeriene Britanice când a scris această carte). După lansarea filmului, el a publicat o versiune nouă pe baza scenariului. A fost republicată cu o introducere scrisă de fiul lui George și o notă a lui George despre personajul Strangelove din *Dr Strangelove or How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* (Cardiff, Candy Jar Books, 2015).

19. Eugene Burdick și Harvey Wheeler, *Fail-Safe* (New York, McGraw-Hill, 1962)

20. Gannon, p. 141

21. Smith citează o scrisoare a lui Alastair Buchan, directorul de atunci al Institutului pentru Studii Strategice, care susține că i-ar fi dat lui Kubrick un exemplar din cartea lui George, după ce a încercat să-l descurajeze să facă un film pornind de la o premisă atât de forțată. Într-un moment ulterior al carierei, Buchan a examinat teza mea de doctorat.

22. Citatul provine din recenzia brutală făcută de James Newman cărții lui Kahn, *On Thermonuclear War*, în *Scientific American* (martie 1961). Newman a publicat recenzia și alte câteva scrieri în *The Rule of Folly*, cu o prefață de Erich Fromm (Londra, Allen & Unwin, 1962). Kahn avea un simț al umorului răutăcios, care l-a facut pe unul dintre biografii lui să-i aprecizeze potențialul ca actor de stand-up comedy. Vezi Sharon Ghamari-Tabrizi, *The Worlds of Herman Kahn: The Intuitive Science of Thermonuclear War* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005).

23. Prima carte despre RAND a fost Bruce L.R. Smith, *The RAND Corporation; Case Study of a Nonprofit Advisory Corporation* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1966). Rivalitățile personale au fost prezentate de Fred Kaplan în *Wizards of Armageddon* (Stanford, Stanford University Press, 1983).

24. Herman Kahn, *On Thermonuclear War* (Princeton, Princeton University Press, 1960), p. 144

25. Actorul care l-a interpretat pe Strangelove, Peter Sellers, s-a inspirat din Wernher von Braun, savantul german specialist în rachete ale cărui talente au fost folosite după război de programele militare americane. Vezi Eric Schlosser, „Deconstructing «Dr. Strangelove»" (Dezmembrarea lui „Dr. Strangelove"), *New Yorker*, 18 ianuarie 2014, online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/News/News-Desk/Deconstructing-Dr-Strangelove.

26. Kahn, p. 228

27. Vezi Ghamari-Tabrizi.

28. Thomas Schelling, „Meteors, Mischief, and War" („Meteoriți, răutăți și război"), *Bulletin of the Atomic Scientists* 16 (1960): 292–296, p. 300

29. Alan Ferguson citat în Freedman, *Strategy*, p. 173

Capitolul 8

1. Albert Wohlstetter, „The Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), *Foreign Affairs* 37.2 (1959)
2. Bernhard G. Bechhoefer, *Postwar Negotiations for Arms Control* (Washington DC, Brookings Institution, 1961), p. 470
3. Jeremi Suri, „America's Search for a Technological Solution to the Arms Race: The Surprise Attack Conference of 1958" („America în căutarea unei soluții tehnologice la cursa înarmărilor: Conferința din 1958 despre atacul surpriză"), *Diplomatic History* 21.3 (1997)
4. John H. Herz, *Political Realism and Political Idealism* (Chicago, Chicago University Press, 1951)
5. C.P. Snow, „The Moral Un-neutrality of Science" („Morala lipsă de neutralitate a științei"), American Association for the Advancement of Science (1960)
6. The Federation of American Scientists, *One World or None: A Report to the Public on the Full Meaning of the Atomic Bomb*, ed. Dexter Masters (New York, McGraw Hill, 1946). New Press a republicat-o în 2007.
7. Philip Noel-Baker, „Peace and the Arms Race" („Pacea și cursa înarmărilor"), discurs Nobel, 11 decembrie 1959
8. Hedley Bull, „Disarmament and the International System" („Dezarmarea și sistemul internațional"), *Australian Journal of Politics & History* 5.1 (1959), pp. 41–50
9. William Fox, *The Super-Powers: The United States, Britain, and the Soviet Union – Their Responsibility for Peace* (New York, Harcourt Brace, 1944)
10. William Churchill, „Never Despair" („Nu pierde niciodată speranța"), 1 martie 1955, discurs în Camera Comunelor, online, The International Churchill Society. Disponibil la: http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/never-despair.
11. Am tratat aceste episoade în Lawrence Freedman, *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam* (New York, Oxford University Press, 2000).
12. Albert Wohlstetter et al., *Selection and Use of Strategic Air Bases* (Santa Monica, CA, RAND Corporation, 1954). Disponibil la: http://www.rand.org/pubs/reports/R0266.html.
13. Albert Wohlstetter, „The Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), *Foreign Affairs* (1959), pp. 211–234. O discuție despre Wohlstetter și scrierile lui poate fi găsită în Robert Zarate și Henry Sokolski, ed., *Nuclear Heuristics: Selected Writings of Albert and Roberta Wohlstetter* (Strategic Studies Institute, US Army War College, 2009). Vezi și Fred Kaplan, *Wizards of Armageddon*, p. 108.
14. Kahn, *On Thermonuclear War*, p. 484. Aceasta a fost, desigur, ceva ce până la urmă s-a întâmplat ca rezultat al schimbărilor climatice. Kahn și-a dezvoltat în continuare cariera mai ales ca futurist. În 1967, el a publicat împreună cu Anthony J. Wiener *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years.* (New York, Macmillan, 1967), care conține un amestec similar de proiecții, unele localizate, altele generalizatoare.
15. M.N. Golovine, *Conflicts in Space: A Pattern of War in a New Dimension* (New York, St. Martin's Press, 1962)
16. Joseph Trevithick, „Bizarre weapons never left the drawing board: The U.S. Army's Gun-Toting Space Soldiers" („Arme ciudate care nu au părăsit niciodată planșeta de proiectare: Soldații spațiali ai Statelor Unite"), *War is Boring*, 9 noiembrie 2015, online. Disponibil la: https://warisboring.com/the-u-s-army-s-gun-toting-space-soldiers-ea9f1f1d48d0#.5u0wb9fyb.
17. Roberta Wohlstetter, *Pearl Harbor: Warning and Decision* (Stanford, CA, Stanford University Press, 1962), pp. 399–401. Cartea a fost publicată inițial ca document intern al RAND, în 1958. Importanța cercetărilor Robertei și influența ei asupra lui Albert este evocată în Ron Robin, *The Cold War They Made: The Strategic Legacy of Roberta and Albert Wohlstetter* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2016).

18. David Dunn, *The Politics of Threat: Minuteman Vulnerability in American National Security Policy* (Londra, Palgrave, 1997)
19. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (New York, Random House, 1979), și Kenneth N. Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Better*, Adelphi Paper no. 171 (Londra, International Institute for Strategic Studies, 1981)
20. Michael Quilan, *Thinking About Nuclear Weapons: Principles, Problems, Prospects* (Londra, OUP, 2009), pp. 9–14
21. Albert Carnesale et al., *Living with Nuclear Weapons* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1983)
22. Joseph S. Nye, Jr., Graham T. Allison, Jr., și Albert Carnesale, ed., *Fateful Visions: Avoiding Nuclear Catastrophe* (New York, Harper & Row, 1988)
23. James Blight, *The Shattered Crystal Ball: Fear and Learning in the Cuban Missile Crisis* (New York, Rowman & Littlefield, 1990), pp. 172–174

Capitolul 9

1. Discursul a fost publicat în Václav Havel, „Words on Words" („Vorbe despre vorbe"), *New York Review of Books*, 18 ianuarie 1990.
2. Jane Stromseth, *The Origins of Flexible Response: Nato's Debate over Strategy in the 1960s* (Londra, Palgrave, 1988)
3. Aceste diverse temeri sunt discutate în cartea lui Sabin.
4. General Sir John Hackett, „A Third World War" („Al Treilea Război Mondial"), Third Jubilee Lecture, Imperial College of Science and Technology, University of London, 13 martie 1979. Pentru context, îi sunt îndatorat lui Jeff Michaels, „Revisiting General Sir John Hackett's The Third World War" („Revizitând al Treilea Război Mondial al generalului Sir John Hackett"), (în curs de apariție).
5. Pentru o prezentare entuziastă, vezi I.F. Clarke, *Voices Prophesying War* 198. El a descris-o mai exact ca fiind echivalentul modern al Bătăliei de la Dorking.
6. General Sir John Hackett, *The Third World War: The Untold Story* (New York, Macmillan, 1982)
7. Brians, *Nuclear Holocausts*. Disponibil la http://public.wsu.edu/~brians/nuclear/index.htm.
8. Un „prim atac năucitor" a fost tema unui raport influent alcătuit de senatorii Sam Nunn și Dewey F. Bartlett, *NATO and the New Soviet Threat*, Senatul SUA, Comitetul pentru serviciile armate, al 95-lea Congres, prima sesiune (Washington DC, US Government Printing Office, 1977). Vezi și Phillip A. Karber, *The Impact of New Conventional Technologies on Military Doctrine and Organization in the Warsaw Pact*, Adelphi Paper no. 144 (Londra, International Institute for Strategic Studies, 1978).
9. Robert Close, *Europe Without Defence?: 48 Hours That Could Change The Face of the World* (Brussels: Editions Arts and Voyages, 1976)
10. Shelford Bidwell, ed., *World War 3* (Londra, Hamlyn, 1978). M-am numărat printre cei care au contribuit la prima jumătate a acestei cărți, care conținea câteva lucrări de definire a cadrului, dar nu și la scenariul fictional.
11. Citat în Philip Sabin, *The Third World War Scare in Britain* (Londra, Macmillan, 1986)
12. Tom Clancy, *Red Storm Rising* (New York, Putnam Publishing, 1986)
13. George Winston, „Was Reagan Influenced By Reading Tom Clancy's *Red Storm Rising* Before A Cold War Summit with Gorbachev?" („A fost influențat Reagan de citirea cărții lui Tom Clancy, *Red Storm Rising*, înaintea unui summit cu Gorbaciov, din timpul Războiului Rece?"), online, War History Online, internet, 22 februarie 2016. Disponibil la: https://www.warhistoryonline.com/war-articles/wasreagan-influenced-by-reading-tom-clancys-red-storm-rising.htm.

14. Președintele Ronald Reagan, Discurs către națiune pe probleme de apărare și securitate națională, 23 martie 1983
15. Valerie Edwards, „How Ronald Reagan based his foreign policy on Tom Clancy books: President told Margaret Thatcher to read *Red Storm Rising* thriller to understand Russia" („Cum și-a bazat Ronald Reagan politica externă pe cărțile lui Tom Clancy: Președintele i-a spus lui Margaret Thatcher să citească *Red Storm Rising* ca să înțeleagă Rusia"), *Daily Mail,* 30 decembrie 2015, online. Disponibil la: http://www.dailymail.co.uk/news/article-3378683/Ronald-Reaganadvised-Margaret-Thatcher-read-Tom-Clancy-sthriller-Cold-War-strategy.html.
16. Tom Clancy, *The Sum of all Fears* (New York, Putnam, 1991)
17. Ray Garthoff, *A Journey Through the Cold War* (Washington DC, Brookings Institution, 2001)
16. Referitor la acest episod, vezi Jonathan Haslam, *Russia's Cold War* (New Haven, Yale University Press, 2011), pp. 168–174.
18. John Lewis Gaddis, *The Cold War* (Londra, Penguin, 2007), p. 180
19. Textul „Basic Principles of Relations Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics" („Principiile de bază ale relațiilor dintre SUA și URSS") 29 mai 1972, disponibil la http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=3438
20. Daniel C. Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism* (Princeton, Princeton University Press, 2001)
21. Kissinger a descris dezbaterile din jurul politicii de destindere în Capitolul 29 al cărții lui, *Diplomacy* (New York, Simon & Schuster, 1994).
22. Secretarul de stat Kissinger, „The Moral Foundations of Foreign Policy" („Fundamentele morale ale politicii externe"), *Department of State Bulletin*, LXXII, 1884, 4 august 1975, online. Disponibil la: https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/dosb/1884. pdf#page=15.
23. Jimmy Carter, „Discurs inaugural", *The American Presidency Project*, UCSB, 20 ianuarie 1977, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=6575
24. Thomas, p. 179
25. Michael Zantovsky, *Havel: A Life* (Londra, Atlantic Books, 2014)
26. Václav Havel, *Open Letters: Selected Prose* (Londra, Faber & Faber, 1992), p. 329, p. 265, p. 385
27. Archie Brown, *The Gorbachev Factor* (Oxford, Oxford University Press, 1996)
28. Andrei Grachev, *Gorbachev's Gamble: Soviet Foreign Policy and the End of the Cold War* (Cambridge, Polity, 2008)
29. Mihail Gorbaciov, „Discurs la Națiunile Unite," 7 decembrie 1988. Disponibil la http://astro.temple.edu/~rimmerma/gorbachev_ speech_to_UN.htm.
30. Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: Soviet Collapse since 1970 – Updated Edition* (New York, Oxford University Press, 2009)
31. Anatoly Dobrynin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to Six Cold War Presidents* (New York, Times Books/Random House, 1995), p. 632
32. *Soviet Military Power 1985* (Washington DC, Department of Defense, 1985), pp. 4–5. Publicație oficială.
33. *Soviet Military Power 1990* (Washington DC, Department of Defense, 1990), p. 5
34. Mick Cox, *1989 and Why We Got it Wrong*, Working Paper Series of the Research Network 1989 1 (2008), p. 5
35. Center for the Study of Intelligence, *At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe*, 1989–1991 (Langley, CIA, 1999)
36. Andrei Amalrik, *Will the Soviet Union Survive Until 1984?* (New York, HarperCollins, 1981)
37. Președintele Ronald Reagan, Discurs în fața Parlamentului britanic, 8 iunie 1982. Creșterea substanțială a puterii militare americane sub conducerea lui, la începutul anilor 1980, este creditată de mulți, inclusiv de membri ai Administrației sale, drept argumentul care ar fi convins

conducerea URSS că nu avea cum să se angajeze într-o cursă a înarmărilor, deşi afirmaţia este contestată. Richard Ned Lebow şi Janice Gross Stein, „Reagan and the Russians: The Cold War ended despite President Reagan's arms buildup, not because of it – or so former President Gorbachev told the authors" („Reagan şi ruşii: Războiul Rece s-a sfârşit în pofida acumulării de armament a preşedintelui Reagan, nu datorită ei – cel puţin asta le-a spus preşedintele Gorbaciov autorilor"), *The Atlantic Monthly* (1994). Disponibil la http://www.theatlantic.com/past/docs/politics/foreign/reagrus.htm.

38. Marshall I. Goldman, *Gorbachev's Challenge: Economic Reform in the Age of High Technology* (New York, W.W. Norton, 1978), p. 262. Vezi şi Cox, pp. 8–9.
39. De exemplu, Rasma Karklins, *Ethnic Relations in the USSR: The View from Below*, (Boston, MA: Unwin and Hyman. 1986)
40. Richard Nixon, *1999 – Victory without War* (New York, Simon & Schuster, 1988), p. 26
41. George Bush şi Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York, Knopf, 1998), p. 13, şi James A. Baker III, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and Peace, 1989–1992* (New York, G.P. Putnam's Sons, 1995), p. 70
42. Jim Hoagland, „From Yalta To Malta" („De la Ialta la Malta"), *Washington Post*, 9 noiembrie 1989

Capitolul 10

1. J. David Singer și Melvin Small, *The Wages of War, 1816–1965: A Statistical Handbook* (New York, John Wiley, 1972), p. 4
2. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, ediția a 5-a, (New York, Alfred A. Knopf, 1978), p. 26. Vezi și Christoph Frei, *Hans J Morgenthau: An Intellectual Biography* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2001), și Hans Morgenthau, „The Four Paradoxes of Nuclear Strategy" („Cele patru paradoxuri ale strategiei nucleare"), *American Political Science Review* 581 (1964), pp. 23–35
3. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (New York, McGraw Hill, 1979), p. 72. Waltz cunoștea slăbiciunile Uniunii Sovietice, dar mai degrabă prin comparație cu forța Americii, decât ca indicator al unui colaps pe cale să se producă (p. 183). Vezi Marco Cesa, „Realist Visions of the End of the Cold War: Morgenthau, Aron and Waltz" („Viziuni realiste ale sfârșitului Războiului Rece: Morgenthau, Aron și Waltz"), *The British Journal of Politics and International Relations* 11 (2009), pp. 177–191.
4. Robert O. Keohane, ed., *Neorealism and Its Critics* (New York, Columbia University Press, 1986)
5. Richard Ned Lebow, „The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism" („Pacea cea lungă, sfârșitul Războiului Rece și eșecul realismului"), *International Organization* 48.2 (1994), pp. 249–277
6. John Lewis Gaddis, „International Relations Theory and the End of the Cold War" („Teoria relațiilor internaționale și sfârșitul Războiului Rece"), *International Security* 17.3 (1992/93), pp. 5–58
7. John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War" („Înapoi în viitor: Instabilitatea în Europa după Războiul Rece"), *International Security* 15.1 (1990), p. 5–56
8. Quincy Wright, *A Study of War*, ediția a 2-a, Chicago, University of Chicago Press, 1965; Karl W. Deutsch, „Quincy Wright's contribution to the study of war: a preface to the second edition" („Contribuția lui Quincy Wright la studiul războiului: prefață la ediția a doua"), *Journal of Conflict Resolution* 14 (1970), p. 473; și William T.R. Fox, „«The truth shall make you free»: one student's appreciation of Quincy Wright" („«Adevărul vă va face liberi»: omagiul adus de un student lui Quincy Wright"), *Journal of Conflict Resolution* 14 (1970), p. 449
9. Lewis Fry Richardson, *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War* (Pittsburgh, PA, Boxwood Press, 1960), p. 12
10. Lewis Fry Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels* (Pittsburgh, PA, Boxwood Press, 1960) și *Arms and Insecurity*; Oliver M. Ashford, *Prophet or Professor? The Life and Work of Lewis Fry Richardson* (Bristol, Adam Hilger, 1985) și Michael Nicholson, „Lewis Fry Richardson and the Study of the Causes of War" („Lewis Fry Richardson și studiul cauzelor războiului"), *British Journal of Political Science* 29.3 (1999), pp. 541–563
11. Kenneth Boulding, *Conflict and Defense: A General Theory* (New York, Harper & Bros., 1962), p. vii
12. Cynthia Kerman, „Kenneth Boulding And The Peace Research Movement" („Kenneth Boulding și mișcarea cercetărilor pentru pace"), *American Studies* 13.1 (1972), pp. 149–165
13. Am discutat aceasta în Lawrence Freedman, „Social Science and the Cold War" („Științele sociale și Războiul Rece"), *Journal of Strategic Studies* [vol. 38 ?](2005), pp. 554–574
14. Harold Guetzkow, „Long Range Research in International Relations" („Cercetarea pe termen lung în relațiile internaționale"), *American Perspective* 4 (1950), pp. 421–440. Citat de John Vasquez, ed., *What Do We Know About War?*, ediția a 2-a, (Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2012), p. 329
15. Vasquez, p. 330
16. Vasquez, p. xiii

17. Vasquez, *What Do We Know About War*, pp. xiv–xvi
18. John A. Vasquez, *The War Puzzle Revisited* (Cambridge, Cambridge University Press, 2009), p. 405, p. 417
19. Pentru o citare ulterioară, vezi William Hawkins, „New Enemies for Old" („Inamici noi în locul celor vechi"), *The National Review*, 42.18, (1990), pp. 28–29. Dintr-un motiv oarecare, această afirmație încă mai apare cu regularitate în cărțile despre teologie. Potrivit lui John Gittings în *The Glorious Art of Peace* (22), numerele au apărut în Edmund Osmanczyk, ediția a 3-a, ed. Anthony Mango (Londra, Routledge, 2003) 1783.
20. Norman Cousins, „Electronic Brain on War and Peace: A report of an Imaginary Experiment" („Creierul electronic despre război și pace: Raportul unui experiment imaginar"), *St. Louis Post-Dispatch*, 13 decembrie 1953. În Norman Cousins, *In Place of Folly* (New York, Harper, 1961), numărul celor uciși a fost redus la 1,24 milioane.
21. Una dintre statisticile lui care au atras atenția în mod special a fost afirmația că valoarea distrugerilor produse ar fi acoperit costul „unei centuri de aur în jurul Pământului, de 156 km lățime și 10 m grosime".
22. Will și Ariel Durant, *The Lessons of History* (New York, Simon & Schuster, 1968), p. 81
23. Donald Kagan, *On the Origins of War and the Preservation of Peace* (New York, Doubleday, 1995), p. 4
24. Pentru referințe vezi Barry O'Neill, „Policy folklists and evolutionary theory" („Listele de politicieni și teoria evoluționistă"), *Proceedings of the National Academy of Scientists of the United States* 111.3, (2014), pp. 10854–10859.
25. B. Jongman și H. van der Dennen, „The Great «War Figures» Hoax: An investigation in polemomythology" („Marele fals al «bilanțurilor războiului»: O investigație în polemomitologie"), *Security Dialogue* 19.2 (1988), pp. 197–202
26. O. Barot, *Lettres sur la Philosophie de l'Histoire* (Paris: Germer-Baillière, 1864)
27. Singer și Small, *The Wages of War, 1816–1965*, p. 4. Vezi, de asemenea, Melvin Small și J. David Singer, *Resort to Arms: International and Civil War, 1816–1980* (Beverly Hills: Sage, 1982); J. David Singer și Paul Diehl, ed., *Measuring the Correlates of War* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1990); și Meredith Reid Sarkees, Frank Whelon Wayman, și J. David Singer, „Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look At Their Distribution Over Time, 1816–1997" („Războaie intrastatale, interstatale și extrastatale: O privire de ansamblu la distribuția lor în timp, 1816–1997"), *International Studies Quarterly* (2003), p. 47, pp. 49–70.
28. Criteriile lui fiind mai relaxate, Kalevi J. Holsti, *Armed Conflicts and International Order: 1648–1989* (Cambridge, Cambridge University Press, 1991) a identificat după anul 1815 un număr de 105 războaie, dintre care 20 nu erau pe lista COW.
29. Small și Singer, *Resort to Arms*, pp. 211–212. John Vasquez s-a numărat printre cei care au criticat tipologia de război originală COW, în *The War Puzzle* (Cambridge, Cambridge University Press, 1993), pp. 15–29. Această distincție artificială a fost abandonată ulterior, fiind înlocuită de o distincție între războaiele pentru controlul guvernului central și cele pe probleme locale, inclusiv secesiunea.
30. Pentru un ghid, vezi Kristine Ecke, *A Beginner's Guide to Conflict Data: Finding and Using the Right Dataset* (Uppsala, Uppsala Conflict Data Programme, December 2005). O altă bază de date înființată în 2006 este ACLED (Proiectul privind datele și localizările conflictelor armate), „destinată analizei conflictelor și trecerii crizelor pe hartă. Acest set de date codifică informații și localizări pentru toate evenimentele politice și protestele violente în peste 60 de țări în curs de dezvoltare din Africa și Asia." Disponibil la: http://www.acleddata.com/.
31. Bethany Lacina și Nils Petter Gleditsch, „Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths" („Monitorizarea tendințelor în lupta globală: Un nou set de date privind

morţile în luptă"), *European Journal of Population* 21.2–3 (2005), pp. 145–166

32. Ted Robert Gurr, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts.* (Washington, DC, United States Institute of Peace Press, 1993). O altă bază de date mai veche a fost publicată în Roy Licklider, „The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945–1993" („Consecinţele înţelegerilor negociate în războaiele civile 1945–1993"), *American Political Science Review*, 89: 3 (1995), pp. 681–90.
33. Edward Newman, „Conflict Research and the «Decline» of Civil War" („Cercetarea conflictelor şi «declinul» războiului civil"), *Civil Wars*, 11:3, septembrie 2009, pp. 255–278
34. De exemplu, Donald Cameron Watt, *Too Serious a Business: European Armed Forces and the Approach to the Second World War* (Berkeley, University of California Press, 1975)
35. Daniel M. Jones, Stuart A. Bremer şi J. David Singer, „Militarized Interstate Disputes, 1816–1992" („Dispute interstatale militarizate, 1816–1992"), *Conflict Management and Peace Science* 15.2 (1996), pp. 163–213, 169
36. Paul Hensel, „The More Things Change" („Cu cât lucrurile se schimbă mai mult"), *Conflict Management and Peace Science* 19.1 (2002), p. 48
37. Douglas M. Gibler, Steven V. Miller şi Erin K. Little, „An Analysis of the Militarized Interstate Dispute (MID) Dataset, 1816–2001" („O analiză a bazei de date privind disputele interstatale militarizate, 1816–2001"), *International Studies Quarterly* 60:4, (2017), pp. 719–730
38. Jessica Weeks şi Dara Kay Cohen, „Fishing Disputes, Regime Type, and Interstate Conflict: A Research Note" („Disputele legate de pescuit, tipul regimului şi conflictele interstatale: raport de cercetare"), Stanford University, Stanford International Relations Workshop, 7 martie 2006, http://citation.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/0/9/8/1/0/pages98104/p98104-1.php. Ele au descoperit că 10% dintre cazurile ce făceau parte din set nu puteau fi verificate.
39. Richard Wich, *Sino-Soviet Crisis Politics: A Study of Political Change and Communication* (Londra, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1980). Aceasta nu s-a numărat printre cărţile folosite de MID ca sursă.
40. Lyle J. Goldstein, „Return to Zhenbao Island: Who Started Shooting and Why it Matters" („Revenind pe insula Zhenbao: Cine a tras primul şi de ce contează"), *The China Quarterly* 168 (2001), pp. 985–997
41. Y. Kuisong, „The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement" („Ciocnirile de la frontiera sino-sovietică din 1969: De la insula Zhenbao la apropierea sino-americană"), *Cold War History* 1.1 (2000), pp. 21–52
42. Hannah Arendt, *On Violence* (New York, Harcourt, 1970), p. 6

Capitolul 11

1. Wislawa Szymborska, „Hunger Camp at Jaslo" („Lagărul foamei de la Jaslo"), trad. Grazyna Drabik şi Austin Flint, *Against Forgetting: Twentieth Century Poetry of Witness*, ed. Carolyn Forché, (New York, W.W. Norton, 1993)
2. Un tribunal din Bangladesh, de exemplu, l-a găsit pe un britanic vinovat de sfidare pentru că a contestat cifra oficială de trei milioane de morţi în războiul de independenţă din 1971, alţi cercetători apreciind că bilanţul real este mai apropiat de 500 000. Vezi „UK journalist guilty of querying Bangladesh death toll" („Jurnalist britanic vinovat că a investigat bilanţul morţilor din Bangladesh"), BBC News, online, 2 decembrie 2014. Disponibil la: http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-30288785.
3. Vezi, de exemplu, controversa din jurul cercetărilor lui Justin McCarthy, care a evaluat numărul armenilor ucişi la 600 000. Vezi *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York, New York University Press, 1983). Printre criticii lui, vezi Vahakn N. Dadrian, „Ottoman Archives and Denial of the Armenian Genocide" („Arhivele otomane şi negarea genocidului armenilor"), *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics,*

ed. R.G. Hovannisian (New York, St. Martin's Press, 1992), pp. 294–297, și Raymond Kevorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History* (Londra, I.B. Tauris, 2011).

4. Samuel Dumas și K.O. Vedel-Petersen, *Losses of Life Caused by War, ed. Harald Westergaard* (Oxford, Clarendon Press, 1923), p. 127. Disponibil la: https://archive.org/stream/lossesoflifecaus00samu# page/n4/mode/1up. Quincy Wright a făcut o recenzie pozitivă cărții, subliniind importanța acurateții informațiilor pentru cauza păcii, în *American Journal of Sociology* 30.6 (1925), pp. 722–725.
5. Milton Leitenberg, *Deaths in Wars and Conflicts in the Twentieth Century*, Programul de Studii pentru Pace al Universității Cornell, Lucrare ocazională #29, ediția a 3-a, 2006. Aceste este un ghid important în domeniu.
6. Hazem Adam Ghobarah, Paul Huth și Bruce Russett, „Civil Wars Kill and Main People – Long After the Shooting Stops" („Războaiele civile ucid și schilodesc oameni – mult după ce armele tac"), *American Political Science Review* 97:2 (2003), pp. 189–202
7. *United Nations Commission of Experts Established to Security Council Resolution 935 on Rwanda, Final Report* (Geneva, UN, 25 noiembrie 1994). Vezi și Gerard Prunier, *The Rwanda Crisis: History of a Genocide* (Londra, Hurst & Company, 1998). Marijke Verpoorten, „Le coût en vies humaines du génocide rwandais: le cas de la province de Gikongoro" („Costul în vieți umane al genocidului rwandez: cazul provinciei Gikongoro"). *Population 60* (2005) estimează numărul de etnici tutsi uciși între 600 000–800 000, folosind o analiză demografică.
8. Kristine Eck și Lisa Hultman, „One-Sided Violence Against Civilians in War: Insights from New Fatality Data" („Violența unilaterală împotriva civililor în război: Informații privind noile bilanțuri ale victimelor"), *Journal of Peace Research* 44.2 (2007), pp. 233–246
9. R.J. Rummel, *Death by Government* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994)
10. „Fact Sheet: America's Wars – May 2016, revised" („Fișă informativă: Războaiele Americii-mai 2016"), Departmentul pentru problemele veteranilor, online, http://www.va.gov/opa/publications/factsheets/fs_americas_wars.pdf
11. Fazal, „Dead Wrong?"
12. Thomas Livermore, *Numbers and Losses in the Civil War in America, 1861–65* (Boston, Houghton Mifflin & Co., 1900)
13. Istoricii au discutat într-adevăr cât de îngrozitor a fost, de fapt, războiul. Vezi Mark E. Neely Jr., *The Civil War and the Limits of Destruction* (Cambridge, Harvard University Press, 2007) și James McPherson, „Was It More Restrained Than You Think?" („A fost mai reținut decât credeați?") *New York Review of Books*, 14 februarie 2008.
14. J. David Hacker, „A Census-Based Count of the Civil War Dead" („O evaluare pe baza recensământului a numărului de morți în războiul civil"), *Civil War History* 57.4 (2011), pp. 307–348
15. Kelly M. Greenhill, „Nigeria's Countless Casualties, The Politics of Counting Boko Haram's Victims" („Nenumăratele victime ale Nigeriei: Politica numărării victimelor Boko Haram"), *Foreign Affairs*, 9 februarie 2015
16. Pentru o discuție completă a diferitelor surse, vezi intrarea în Wikipedia pentru victimele germane în al Doilea Război Mondial. wikiwand.com/en/German_casualties_in_World_War_II.
17. G.I. Krivosheev, *Soviet Casualties and Combat Losses* (Londra, Greenhill, 1997)
18. V.E. Korol, "The price of victory: Myths and reality" („Prețul victoriei: mituri și realitate"), *Journal of Slavic Military Studies*, 9:2 (1996), pp. 417–426, citează surse care plasează bilanțul la 16,2 milioane soldați și 1,2 milioane ofițeri.
19. Alexander N. Yakovlev, *A Century of Violence in Soviet Russia* (New Haven, Yale University Press, 2002)

20. Maureen Perrie, *The Cambridge History of Russia: The Twentieth Century* (Cambridge, Cambridge University Press, 2006), pp. 225–227; Michael Ellman și S. Maksudov, „Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a note – World War II" („Sovietici morți în Marele Război Patriotic: notă – al Doilea Război Mondial"), *Europe Asia Studies* 46:4 (1994), pp. 671–680; și Boris Sokolov, „The cost of war: Human losses for the USSR and Germany, 1939–1945" („Prețul războiului: pierderi umane suferite de URSS și Germania, 1939–1945"), *The Journal of Slavic Military Studies* 9.1 (1996), pp. 152–193.
21. Michael Haynes, „Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a Note", *Europe Asia Studies* 55.2, (2003), p. 300–309
22. B.V. Sokolov, „The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939–1945", *The Journal of Slavic Military Studies* 9.1 (1966), pp. 151–93. Leitenberg optează pentru numărul puțin mai mic de 35 milioane. Alte estimări merg până la 50 de milioane.
23. Rana Mitter, *Forgotten Ally: China's World War II, 1937–1945* (New York, Houghton Mifflin Harcourt, 2013)
24. „Report puts Iraqi dead at 1 500" („Un raport plasează numărul irakienilor morți la 1 500"), *Jane's Defence Weekly*, 13 martie 1993. vol. 19; nr. 11, p. 5
25. El a consemnat că, din 71 000 de soldați irakieni luați prizonieri, doar în jur de 2 000 erau răniți, în timp ce forțele americane au înmormântat 577 irakieni.
26. Carl Conetta, *The Wages of War: Iraqi Combatant and Noncombatant Fatalities in the 2003 Conflict: Project on Defense Alternatives*, Research Monograph # 8, 20 octombrie 2003, anexa 2: Victime irakiene combatante și necombatante în Războiul din Golf din 1991, online. Disponibil la: http://www.comw.org/pda/0310rm8ap2.html.
27. *Gulf War Air Power Survey* a ajuns la concluzia că bilanțul morților în războiul terestru „ar putea foarte bine să urce spre 10 000": Thomas Keaney și Eliot Cohen, *Gulf War Air Power Survey: Summary Report* (Washington DC, Department of the Air Force, 1993), p. 249, pp. 109–110. Vezi, de asemenea, Michael Gordon și gen. Bernard Trainor, *The General's War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf* (Boston: Little, Brown, & Company, 1995); maior Lewis D. Hill, Doris Cook și Aron Pinker, *Gulf War Air Power Survey: Statistical Compendium* (Washington DC, Department of the Air Force, 1993), pp. 109–110; și „Appendix: Iraqi Death Toll" („Anexă: Bilanțul victimelor irakiene"), *The Gulf War: An in-depth examination of the 1990–1991 Persian Gulf Crisis*, PBS Frontline, 9 ianuarie 1996. Disponibil la: www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf.
28. Beth Osborne Daponte, „A Case Study in Estimating Casualties from War and Its Aftermath: The 1991 Persian Gulf War" („Un studiu de caz în estimarea numărului victimelor războiului și perioadei următoare"), PSR Quarterly, 3:2, iunie 1993, pp. 57–66, p. 29. COW folosește cifrele de 7 000 pentru victimele irakiene din timpul invaziei propriu-zise și 10 800 pentru cei care au murit într-un război extrastatal după 2004. Nu a apărut deocamdată nicio estimare pentru războiul intrastatal. Numerele respective sunt lipsite de semnificație, reflectând importanța exagerată data regulilor de codificare în timp ce transmit prea puțin despre multitudinea de conflicte care au cuprins Irakul. Carl Conetta, care a studiat victimele din 1991, s-a aplecat și asupra bilanțurilor de morți în luptă, din 19 martie până pe 30 aprilie 2003. El a ajuns la concluzia că luptele din această perioadă au făcut „între 7 600 și 10 800 de victime printre combatanții irakieni, la care se adaugă între 3 200 și 4 300 necombatanți". El s-a bazat pe rapoartele incidentelor și a ajustat cifrele în marja exagerărilor obișnuite. Carl Conetta, „Disappearing the Dead: Iraq, Afghanistan, and the Idea of a «New Warfare» („Cum dispar morții: Irak, Afghanistan și ideea de «nou război»"), *Project on Defense Alternatives*, 18 februarie 2004. Vezi, de asemenea, Lawrence J. Korb și Stephen Biddle, „Violence by the Numbers in Iraq: Sound Data or Shaky Statistics?" („Violența din Irak, în cifre: date de încredere, sau statistici incerte?") *Council on Foreign Relations*, 25 septembrie 2007.

30. Cifre disponibile pe site-ul Iraq Body Count, http://www.iraqbody-count. org/database/. Când cifrele oficiale americane au devenit publice ca rezultat al scurgerilor de informații clasificate, prin wikileaks, ele nu erau prea diferite de cele de pe Iraq Body Count, care între timp și-a mărit evaluarea la 12 000. Cifrele americane erau 109 032 morți între ianuarie 2004 și ianuarie 2004, dintre care 66 081 civili, 15 196 militari irakieni, 23 984 insurgenți și 3 771 aliați locali. Vezi David Leigh, „Iraq War Logs Reveal 15,000 Previously Unlisted Civilian Deaths" („Bilanțurile Războiului din Irak dezvăluie 15 000 de civili morți care nu apăreau pe liste până acum"), *Guardian*, 22 octombrie 2010, https://www.theguardian.com/world/2010/oct/22/ true-civilian-body-count-iraq.
31. Keith Krause, „From Armed Conflict to Political Violence: Mapping and Explaining Conflict Trends" („De la conflictual armat la violența politică: prezentarea și explicarea tendințelor conflictului"), *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts & Sciences* (2016), p. 117
32. L. Roberts et al., „Mortality before and after the 2003 invasion of Iraq: cluster sample survey" („Mortalitatea înainte și după invazia din 2003 a Irakului: studiu pe grupuri de populație"), *Lancet* 364 (2004), pp. 1857–1864
33. Beth Osborne Daponte, „Wartime estimates of Iraqi civilian casualties" („Estimări din timpul războiului ale victimelor civile irakiene"), *International Review of the Red Cross*, 89:868 (decembrie 2007), pp. 943–957
34. Amy Hagopian et al., „Mortality in Iraq Associated with the 2003–2011 War and Occupation: Findings from a National Cluster Sample Survey by the University Collaborative Iraq Mortality Study" („Mortalitatea în Irak asociată cu războiului din 2003–2011 și cu ocupația: rezultatele unui studiu național pe grupuri de populație"), PLOS 15 (2013). Disponibil la: http://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1001533.
35. Baza online de date statistice privind populația a UNHCR, Înaltul Comisariat ONU pentru Refugiați, Geneva, 2011, și SK Lischer, „Security and displacement in Iraq: responding to the forced migration crisis" („Securitatea și mișcările de populație în Irak: răspuns la criza migrației forțate"), *International Security* 33.2 (2008), pp. 95–119
36. Fișa informativă pentru Irak a UNHCR – mai 2011, Înaltul Comisariat ONU pentru Refugiați, Geneva, 2011, http://reliefweb.int/report/iraq/unhcr-iraq-fact-sheetmay-2011
37. Pentru metodele corecte de numărare a victimelor, vezi *Standards for Casualty Recording* (Londra, Every Casualty Worldwide, 2016). Pentru o discuție a problemelor mai ample legate de numărarea victimelor civile, vezi Taylor Seybolt et al, *Counting Civilian Casualties: An Introduction to recording and Estimating Nonmilitary Deaths in Conflict* (Oxford, Oxford University Press, 2013).
38. „Quantifying carnage" („Cuantificarea măcelului"), *The Economist*, 20 februarie 2016. Disponibil la: http://www. economist.com/news/middle-east-and-africa/21693279-how-many-people-has-syriascivil-war-killed-quantifying-carnage.

Capitolul 12

1. Immanuel Kant, *Political Writings*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1991), p. 100
2. Francis Fukuyama, „The End of History" („Sfârșitul istoriei"), *The National Interest* (1989). Eseul original a fost dezvoltat într-o carte: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York, Free Press, 1992).
3. Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, OK, University of Oklahoma Press, 1991). Potrivit lui Huntington, un factor cheie a fost nu doar promovarea activă a democrației de către SUA și efectul de bulgăre de zăpadă în interiorul regiunilor, ci și opoziția în creștere a Bisericii Catolice la regimul autoritar.
4. Carta Națiunilor Unite, semnată pe 26 iunie 1945 la San Francisco, http://www.un.org/en/charter-united-nations/

5. Președintele George Bush, „Remarks at Maxwell Air Force Base War College in Montgomery Alabama" („Discurs la Colegiul militar de la Baza aeriană Maxwell, Montgomery, Alabama"), *The American Presidency Project*, UCSB, 13 aprilie 1991, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19466
6. Philip Bobbitt, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History* (New York, Knopf, 2002), p. 9
7. Carta de la Paris pentru o nouă Europă, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa, Paris, 19–20 noiembrie 1990, http://www.osce.org/mc/39516?download=true
8. Michael Doyle. „Liberalism and World Politics" („Liberalismul și politica mondială"), *American Political Science Review* 80 (1986), pp. 1151–1169
9. Jack S. Levy, „Domestic Politics and War" („Politica internă și războiul"), *The Origin and Prevention of Major Wars*, ed. Robert I. Rotberg și Theodore K. Rabb (Cambridge, Cambridge University Press, 1989), p. 88. Pentru studii de calitate, vezi Håvard Hegre, „Democracy and armed conflict" („Democrația și conflictul armat"), *Journal of Peace Research* 51.2 (2014), pp. 159–172, și Boris Barth, *The Democratic Peace Controversy: A Critical Survey* (Dosarele Oslo privind apărarea și securitatea, 2008).
10. Matthew White, „Democracies do not make war on each other – or do they?" („Democrațiile nu pleacă la război una împotriva alteia – sau o fac?"), *Historical Atlas of the Twentieth Century*, online, 2005. Disponibil la: http://users.erols.com/mwhite28/demowar.htm. Unii candidați: Războiul Civil American (1861), în care ambele tabere aveau guverne alese; Războiul anglo-bur (1899); Războiul americano-spaniol (1898); Războiul de frontieră dintre Peru și Ecuador (1995); Rusia și Ucraina (2014).
11. Charles Kegley și Martin Hermann, „Putting military intervention into the democratic peace" („Implicând intervenția militară în pacea democratică"), *Comparative Political Studies* 30.1 (1997), pp. 78–107, și Sebastian Rosato, „The flawed logic of democratic peace theory" („Logica eronată a teoriei păcii democratice"), *American Political Science Review* 97: 4 (2003), pp. 585–602
12. Suzanne Werner, „The effects of political similarity on the onset of militarized disputes, 1816–1985" („Efectele similarității politice asupra izbucnirii disputelor militarizate, 1816-1985"), *Political Research Quarterly* 53.2 (2000), pp. 343–374, și Mark Peceny, Caroline C. Beer și Shannon Sanchez-Terry, „Dictatorial peace?" („Pacea dictatorială?"), *American Political Science Review* 96.1 (2002), pp. 15–26
13. Christopher Layne, „Kant or Cant. The Myth of the Democratic Peace" („Kant, pro și contra. Mitul păcii democratice"), *International Security* 19 (1994), pp. 5–49
14. Măsurile nu sunt simple – încălcările drepturilor omului, corupția și limitările impuse exprimării politice pot reduce funcționalitatea unei democrații, chiar dacă se organizează alegeri cu regularitate. Astfel, în 2016, Grupul de informații economice „Democracy Index" aprecia că existau doar douăzeci de „democrații reale", alte cincizeci și nouă de țări considerate „cu probleme", treizeci și șapte combinând caracteristici democratice și autoritare, și cincizeci și una „autoritare" (Economist Intelligence Unit, „Democracy in an age of anxiety" – „Democrația în epoca anxietății"), 21 ianuarie 2016). Grupul a stabilit standarde foarte înalte pentru democrații, astfel încât Italia și Franța nu sunt practic incluse pe listă.
15. Scott Gates, Torbjørn L. Knutsen și Jonathan W. Moses, „Democracy and peace: A more skeptical view" („Democrația și pacea: o perspectivă mai sceptică"), *Journal of Peace Research* 33.1 (1996), pp. 1–10, și Carles Boix, „Democracy, development, and the international system" („Democrația, dezvoltarea și sistemul internațional"), *American Political Science Review* 105.4 (2011), pp. 809–828
16. Vezi referințele anterioare. Quincy Wright a subliniat și el această idee: *Study of War*, p. 841.

17. Michael W. Doyle, „Kant, liberal legacies, and foreign affairs" („Kant, moștenirea liberal și politica externă"), Partea II, *Philosophy & Public Affairs* 12.4 (1983), pp. 23–353, și Doyle, „Liberalism and world politics" („Liberalismul și politica mondială"), *American Political Science Review* 80.4 (1986), pp. 1151–1169. Vezi, de asemenea, Zeev Maoz și Bruce Russett, „Alliance, contiguity, wealth, and political stability" („Alianțe, contiguitate, bogăție și stabilitate politică"), *International Interactions* 18.3 (1992), pp. 245–267, și Zeev Maoz și Bruce M Russett, „Normative and structural causes of democratic peace, 1946–1986" („Cauzele structurale și normative ale păcii democratice, 1946–1986"), *American Political Science Review* 87.3 (1993), pp. 624–638.
18. Seung-Whan Choi, „Re-evaluating capitalist and democratic peace models" („Reevaluarea modelelor păcii capitaliste și democratice"), *International Studies Quarterly* 55.3 (2011), pp. 759–769, și Bruce Bueno de Mesquita et al., „An institutional explanation of the democratic peace" („O explicație instituțională a păcii democratice"), *American Political Science Review* 93.4 (1999), pp. 791–807
19. Bruce M. Russett și John R. O'Neal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations* (New York, W.W. Norton, 2001)
20. Michael Mousseau, „A Market-Capitalist or a Democratic Peace" („O pace democratică sau una a capitalismului de piață", în Vasquez, p. 208
21. Douglas Gibler, „The Implications of a Territorial Peace" („Implicațiile unei păci teritoriale"), în Vasquez, p. 226. Vezi, de asemenea, Douglas Gibler și Jaroslav Tir, „Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers" („Granițe stabilite și tipul regimului: tranzițiile democratice, consecințe ale transferurilor teritoriale pașnice"), *American Journal of Political Science* 54.4 (2010), pp. 951–968.
22. Azar Gat, *Causes of War and the Spread of Peace: But Will War Rebound?* (New York, Oxford University Press, 2017)
23. Jack L. Snyder, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Violence* (New York, W.W. Norton, 2000). Vezi, de asemenea, Edward D. Mansfield și Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War* (Cambridge, MA, MIT Press, 2007).
24. Goldstone et al., *A Global Forecasting Model of Political Instability*, lucrare pregătită pentru reuniunea anuală a Asociației americane de științe politice, Washington DC, 1–4 septembrie 2005, p. 20. Citată de Newman, op.,cit., p. 272

Capitolul 13

1. Max Weber, *The Vocation Lectures: „Science as a Vocation"; „Politics as a Vocation"* (Indianapolis: Hackett, 2004)
2. Odd Arne Westad, „The wars after the war, 1945–1954" („Războaiele de după război, 1945–1954"), în Chickering, pp. 452–471
3. Paul Hensel, „The More things Change…; Recognizing and responding to Trends in Armed Conflict" („Cu cât mai mult se schimbă lucrurile…; Recunoașterea tendințelor și răspunsul la ele în conflictele armate"), *Conflict Management and Peace Science* 19.1(2002), pp. 27–53, și Kalevi Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge, Cambridge University Press, 1996)
4. Generalul Charles Krulak, citat de Raimo Väyynen, în introducerea la Väyynen, ed., *The Waning of Major War*
5. Peter Wallensteen și Margareta Sollenberg, „Armed Conflict, 1989–1998" („Conflictul armat, 1989–1998"), *Journal of Peace Research* 36.5 (1999), pp. 593–606
6. James Fearon și David Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War" („Etnicitate, insurgență și război civil"), *American Political Science Review* 97.1 (2003), pp. 75–90
7. Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (Cambridge, Polity Press, 1999), p. 78

8. Kalevi Holsti, *The State, War, and the State of War*, p. 27; General Sir Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World* (Londra, Allen Lane, 2005); și Herfried Münkler, *The New Wars* (Cambridge, Polity, 2005).
9. Martin van Creveld, *Nuclear Proliferation and the Future of Conflict* (New York, The Free Press, 1993), p. 126
10. Errol Henderson și David J. Singer, „«New Wars» and Rumors of «New Wars»" („«Noile războaie» și zvonuri despre «noile războaie»"), *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations* 28.2 (2002), pp. 165–190
11. Mats Berdal, „The "New Wars" Thesis Revisited" („Teza „noilor războaie" reevaluată"), în *The Changing Character of War*, ed. Hew Strachan și Sibylle Scheipers (Oxford, Oxford University Press, 2011), pp. 109–133
19. Vezi și Stathis N. Kalyvas, „«New» and «Old» Wars: A Valid Distinction?" („«Noile» și «vechile» războaie, o distincție validă?"), *World Politics* 54.1 (2001), pp. 99–118
12. Mary Kaldor, *New and Old Wars*, p. 8
13. UNICEF, „State of the World's Children 1996: Children in War" („Starea copiilor în lume 1996: Copii în război"), Graça Machel, *Impact of Armed Conflict on Children*, Document ONU A/51/306, 26 august 1996, par. 24. Disponibil la: http://www.unicef.org/graca/graright.htm. Citat de Adam Roberts, „Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?" („Vieți și statistici: sunt 90% dintre victimele conflictelor civili?", *Survival: Global Politics and Strategy* 52.3 (2010), pp. 115–136.
14. Kelly M. Greenhill, „Counting the Cost" („Evaluând prețul"), *Sex, Drugs, and Body Counts: The Politics of Numbers in Global Crime and Conflict*, ed. Peter Andreas și Kelly M. Greenhill (Ithaca, Cornell University Press, 2010), pp. 128–129. Deși raportul UNICEF se referea inițial la perioada 1986–1996, acest aspect a fost deseori trecut cu vederea când formularea a fost repetată fără amendare în anii următori.
15. Christer Ahlström, cu colaborarea lui Kjell-Åke Nordquist, *Casualties of Conflict: Report for the World Campaign for the Protection of Victims of War* (Uppsala, Department of Peace and Conflict Research, 1991)
19. Vezi și *The Human Security Report 2005* (Oxford, Oxford University Press, 2005), p. 75. Disponibil la: http://www.humansecurityreport.org. O altă sursă posibilă era raportul *World Military and Social Expenditures,* alcătuit anual de Ruth Leger Sivard împreună cu analistul Fred Buckhardt. Raportul din 1991 afirma că „în deceniul 1980, proporția civililor morți a crescut brusc la 74 la sută din total și în 1990 pare să fie aproape de 90 la sută". Aceste cifre sunt influențate însă de bilanțurile deceselor legate de război, inclusiv din cauza foametei, așa că sunt inevitabil aproximative. Ruth Leger Sivard, *World Military and Social Expenditures 1991* (Washington DC, World Priorities, 1991), p. 20.
16. William Eckhardt, „Civilian Deaths in Wartime" („Civili uciși în vreme de război"), *Bulletin of Peace Proposals* 20.1 1989, pp. 89–98. Acesta a folosit ca sursă raportul din 1923. Scopul principal al lui Eckhardt pare să fie atragerea atenției către „violența structurală", decesele rezultate din reducerea șansei de viață pentru cei lipsiți de bani sau de putere, despre care el susținea că le depășesc cu mult pe cele provocate de război.
17. Comitetul Internațional al Crucii Roșii, *Arms Availability and the Situation of Children in Armed Conflict* (Geneva: ICRC, 1999). Vezi și Kelly Greenhill, „Counting the Cost".
18. Metodologia folosită în această analiză poate să fi exagerat proporția de soldați, dar nu atât de mult încât să se apropie de raportul 90:10. Un raport similar 60:40 militari și civili a rezultat din studiul făcut de echipa de demografi a Tribunalului Penal Internațional pentru fosta Iugoslavie. Jan Zwierzchowski și Ewa Tabeau, „The 1992–95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based Multiple System Estimation of Casualties Undercount" („Războiul din 1992–1995 din Bosnia Herțegovina: Subestimarea numărului de victime prin sistemul multiplu pe bază de

recensământ"), lucrare pentru Seminarul internațional de cercetare privind „Costul economic global al conflictului", Berlin, 1–2 februarie 2010, p. 1 și pp. 18–21. Disponibil la: http://www.diw.de/sixcms/detail. php?id=diw_01.c.338475.en. Pentru raportul din 2007, vezi „Justice Report: Bosnia's Book of the Dead" („Raport judiciar: cartea morților din Bosnia"), *Balkan Investigative Reporting Network*, 21 iunie 2007, http://www.birn.eu.com/en/88/10/3377/.

19. Stathis N. Kalyvas, „The Changing Character of Civil Wars" („Caracterul schimbător al războaielor civile"), Strachan și Scheipers, pp. 202–219
20. Joakim Kreutz, „How Civil Wars End (and Recur)" („Cum se sfârșesc (și reîncep) războaiele civile"), *Routledge Handbook of Civil Wars*, ed. Edward Newman și Karl DeRouen Jr., Londra, Routledge, 2014
21. Hironaka, *Neverending Wars*
22. David Armitage, *Civil Wars: A History in Ideas* (New York, Knopf, 2017), p. 7. Citatul din Enzensberger provine din Hans Magnus Enzensberger, *Civil War*, trad. Piers Spence și Martin Chalmers (Londra, Granta Books, 1994), p. 12.
23. Bill Kissane, *Nations Torn Asunder: The Challenge of Civil War*, Oxford, Oxford University Press, 2016
24. Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1970)
25. Errol A. Henderson și David J. Singer, „Civil War in the Post-colonial world, 1946–92" („Războiul civil în lumea postcolonială 1946–1992"), *Journal of Peace Research* 37.3 (2000), pp. 248–255. Pentru o discuție amplă a problemelor întâmpinate de COW când este extins la războaiele civile, vezi Christopher Cramer, *Civil War is Not a Stupid Thing: Accounting for Violence on Developing Countries* (Londra, C. Hurst & Co., 2006), pp. 57–86.
26. Stathis Kalyvas, „Civil Wars" („Războaiele civile"), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ed. Carles Boix și Susan C. Stokes (Oxford, Oxford University Press, 2007), pp. 416–434, și T. David Mason și Sara McLaughlin Mitchell, *What Do We Know About Civil Wars?* (Lanham, Rowman & Littlefield, 2016)
27. Edward Newman, „Conflict Research and the «Decline» of Civil War" („Cercetarea conflictelor și «declinul» războiului civil"), *Civil Wars*, 11:3, septembrie 2009, pp. 255-278, p. 28. De exemplu, Barry Posen a considerat războaiele civile din Europa ca o problemă de „anarhie emergentă"comparabilă cu viziunea realistă a sistemului international ca fiind anarhic. „The Security Dilemma and Ethnic Conflict" („Dilema de securitate și conflictul etnic"), *Survival*, 35:1, (1993), pp. 27–47.
29. Aceasta este o temă tratată de Monica Duffy Toft, „The Origins of Ethnic Wars: An Historical and Critical Account" („Originile războaielor etnice: O abordare istorică și critică"), în Manus Midlarsky, ed., *Handbook of War Studies III* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 2008).
30. *An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*, Raport al secretarului general după declarația adoptată la întâlnirea la nivel înalt a Consiliului de Securitate, 31 ianuarie 1992
31. Gerald Helman și Steven Ratner, „Saving Failed States" („Salvând statele eșuate"), *Foreign Policy* [vol.] 89 (1992–93), pp. 3–20
32. William Zartman, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority* (Boulder, CO, Lynne Rienner, 1995)
33. *The National Security Strategy of the United States of America* (Washington DC, The White House, 2002), p. 1
34. Monica Duffy Toft, „Territory and War" („Teritoriu și război"), *Journal of Peace Research* 51 (2014), pp. 185–198
35. „Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples" („Declarație privind acordarea independenței țărilor și popoarelor colonial"), adoptată de Adunarea Generală prin Rezoluția 1514 (XV), 14 decembrie 1960

36. Jeffrey Herbst, „The Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa" („Crearea și păstrarea granițelor naționale în Africa"), *International Organization* 43.4 (1989), pp. 673–692; Saadia Touval, *The Boundary Politics of Independent Africa* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1972); și Rene Lemarchand, „Patterns of State Collapse and Reconstruction in Central Africa" („Tipare ale colapsului și reconstrucției statelor în Africa Centrală"), *African Studies Quarterly* | 1: 3 (1997), pp. 5–6; și Stuart J. Kaufman, „An «International» Theory of Inter-ethnic War" („O teorie «internațională» a războiului interetnic"), *Review of International Studies* 22.2 (1996), p. 153.
37. Citat în Adkunle Ajala, „The Nature of African Boundaries" („Natura granițelor africane"), *Afrika Spectrum* 83 (1983), p. 180
38. R.H. Jackson, *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States* (Oxford, Oxford University Press, 2000), p. 207. Pentru o versiune mai veche, vezi Robert H. Jackson și Carl G. Rosberg, „Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood" („De ce persistă statele slabe în Africa: empiric și juridic în statalitate"), *World Politics* 35 (1982), p. 21. Vezi și Boaz Atzili, „When Good Fences Make Bad Neighbors: Fixed Borders, State Weakness, and International Conflict" („Când gardurile bune fac vecinii buni: granițele fixate, slăbiciunea statului și conflictul internațional"), *International Security* 31.3 (2006/07), pp. 139–173.
39. Pentru exemple recente, vezi Yoweri Museveni în Uganda și Robert Mugabe în Zimbabwe.
40. Patrick J. McGowan, „African Military Coups d"Etat, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution" („Loviturile de stat militare din Africa, 1956–2001: Frecvență, tendințe și distribuție"), *Journal of Modern African Studies* 41 (2003), pp. 339–370. Vezi și Samuel Decalo, *Coups and Army Rule in Africa* (New Haven, Yale University Press, 1976).
41. Henning Tamm, „The Origins of Transnational Alliances: Rulers, Rebels, and Political Survival in the Congo Wars" („Originile alianțelor transnaționale: conducători, rebeli și supraviețuire politică în războaiele din Congo"), *International Security* 41.1 (2016), pp. 147–181. Vezi și eseurile din Jeffrey Checkel, ed., *Transnational Dynamics of Civil War* (Cambridge, Cambridge University Press, 2013).
42. Fredrik Söderbaum și Rodrigo Tavares, „Problematizing Regional Organizations in African Security" („Problema organizațiilor regionale în securitatea africană"), *African Security* 2.2–3 (2009), pp. 69–81

Capitolul 14

1. Samuel Huntington, „The Clash of Civilizations?" („Ciocnirea civilizațiilor?"), *Foreign Affairs* 72: 3 (1993), pp. 22–49. La fel ca în cazul lui Fukuyama, eseul original a fost transformat ulterior într-o carte: Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York, Simon & Schuster, 1996).
2. Ron Hassner, *Religion on the Battlefield* (Ithaca, Cornell University Press, 2016). Hassner vede aici un motiv pentru rezultatele contradictorii și dezamăgitoare ale cercetărilor privind religia și războiul.
3. Errol Henderson și Richard Tucker, „Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict" („Străinii, distincți și prezenți: Ciocnirea civilizațiilor și conflictul internațional"), *International Studies Quarterly* 45 (2001), pp. 317–338, și William Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict* (Oxford, Oxford University Press, 2009)
4. Andrew Bell-Fialkoff, „A Short History of Ethnic Cleansing" („Scurtă istorie a purificării etnice"), *Foreign Affairs* 72.3 (1992), pp. 110–121
5. Samantha Power, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide* (New York, Basic Books, 2002), p. 282

6. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (New York, St. Martin's Press, 1993)
7. Elizabeth Drew, *On the Edge: The Clinton Presidency* (New York, Simon & Schuster, 1995), p. 157. Kaplan era un susținător al intervenției și a respins orice responsabilitate privind modul în care Clinton i-a folosit cartea. Vezi schimbul lui de replici cu Timothy Garton Ash, „The Foul Balkan Sky" („Cerul poluat al Balcanilor"), *New York Review of Books*, 21 martie 1996, după recenzia celui din urmă la „Bosnia în viitorul nostru", *New York Review of Books*, 21 decembrie 1995.
8. Robert Kaplan, „The Coming Anarchy" („Anarhia pe cale să vină"), *The Atlantic Monthly*, februarie 1994. Referitor la aprobarea lui Clinton, vezi Toby Lester, „Beyond «The Coming Anarchy»" („Dincolo de «anarhia pe cale să vină»"), *The Atlantic Online*, august 1996. Disponibil la: http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/96aug/proport/kapsid.htm.
9. Katharine Q. Seelye, „Clinton Blames Milošević, Not Fate, for Bloodshed" („Clinton dă vina pe Milošević, nu pe destin, pentru baia de sânge"), *New York Times*, 14 mai 1999. Disponibil la: http://www.nytimes.com/1999/05/14/world/crisis-in-the-balkans-washington-clinton-blames-milosevic-not-fate-for-bloodshed.html.
10. Benjamin A. Valentino, „Why we kill: The political science of political violence against civilians" („De ce ucidem: Știința politică a violenței politice împotriva civililor"), *Annual Review of Political Science* 17 (2014), pp. 189–103
11. John Mueller, „The Banality of «Ethnic Conflict»" („Banalitatea «conflictului etnic»"), *International Security* 25.1 (2000), p. 47
12. Warren Zimmerman, *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers* (New York, Times Books, 1996), p. 152
13. V.P. Gagnon, „Ethnic Nationalism and International Conflict" („Naționalismul etnic și conflictual internațional"), *International Security* 19.3 (1994/95), p. 164
14. *Powers*, p. 282
15. James Gow, „After the Flood: Literature on the Context, Causes and Course of the Yugoslav War: Reflections and Refractions" („După potop: Scrieri despre contextul, cauzele și cursul războiului iugoslav: Reflecții și refracții"), *The Slavonic and East European Review* 75.3 (1997), pp. 446–484. Pentru o trecere minuțioasă în revistă a literaturii, vezi Institutul olandez pentru documentarea războiului (NIOD), *Srebrenica, a „Safe" Area: Reconstruction, Background, Consequences and Aalyses of the Fall of a „Safe Area"*, noiembrie 1996, Anexa VI, *The Background of the Yugoslav Crisis: A Review of the Literature.* Disponibil la: http://www.niod.knaw.nl/nl/srebrenica-rapport.
16. John Zametica, *The Yugoslav Conflict* (Londra, International Institute for Strategic Studies, 1992), p. 33
17. Pentru context, inclusiv influența lucrării lui Zametica, vezi Brendan Simms, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia* (Londra, Allen Lane, The Penguin Press, 2001), p. 228
18. James Gow, *The Serbian Project and Its Adversaries: A Strategy of War Crimes* (Londra, Hurst & Co., 2003). Pentru argumentația privind folosirea retoricii conflictului etnic de către elite, în scopuri politice, vezi V.P. Gagnon Jr., „Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia" („Naționalismul etnic și conflictual international: Cazul Serbiei"), *International Security*, 19: 3, (1995/6), pp. 130–166.
19. Toft, „The Origins of Ethnic Wars" („Originile războaielor etnice")
20. Joseph Young, „Repression, Dissent, and the Onset of Civil War" („Represiune, nemulțumire și izbucnirea războiului civil"), *Political Research Quarterly* 66.3 (2012), p. 516–532, precum și capitolul lui „Antecedents of Civil War Onset" („Antecedentele izbucnirii războiului civil"), în T. David Mason și Sara McLaughlin Mitchell, *What Do We Know about Civil Wars?* (New York, Rowman & Littlefield, 2016), pp. 33–42

21. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra, Verso, 1991)
22. Lee J.M. Seymour și Kathleen Gallagher Cunningham, „Identity issues and civil war" („Problemele de identitate și războiul civil"), în Mason și Mitchell, pp. 43–57
23. J. Wucherpfennig et al., „Ethnicity, the State, and the Duration of Civil War" („Etnicitate, stat și durata războiului civil"), *World Politics* 64.1 (2012), pp. 79–115
24. Ann Hironaka, *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005)
25. Kaplan, „The Coming Anarchy" („Anarhia pe cale să vină"), p. 54
26. *The Economist*, 11 mai 2000. David T. Burbach și Christopher J. Fettweis citează alte exemple ale acestei perspective întunecate: Chris Allen, „Warfare, Endemic Violence, and State Collapse in Africa" („Războiul, violența endemic și colapsul statului în Africa"), *Review of African Political Economy* 26.81 (1999), pp. 367–384; James D. Fearon și David D. Laitin, „Neotrusteeship and the Problem of Weak States" („Neotutela și problema statelor slabe"), *International Security* 28.4 (2004), pp. 5–43; Peter Schwab, *Africa: A Continent Self-Destructs* (New York, Palgrave, 2002); și Howard W. French, *A Continent for the Taking: The Tragedy and Hope of Africa* (New York, Vintage Books, 2004).
27. James Fearon și David Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War" („Etnicitate, insurgență și război civil"), *American Political Science Review* 97.1 (2003), pp. 75–90
28. John Clark, „A Constructivist Account of the Congo Wars" („O relatare constructivistă a războaielor din Congo"), *African Security* 4.3 (2011), pp. 147–170
29. Gerard Prunier, *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe* (New York, Oxford University Press, 2008)
30. Numerele și incertitudinile legate de bilanțurile acestor evenimente sunt uriașe. Analizând violențele produse în Zair/RDC, Comitetul Internațional de Salvare (IRC) a tras concluzia, pe baza datelor disponibile referitor la mortalitate, că războiul trebuie să fi costat în jur de 5,4 milioane de vieți, în general, din cauza „bolilor infecțioase, malnutriției și condițiilor legate de neonatalitate și graviditate". În special copiii au avut de suferit: ei „reprezintă în jur de 47 la sută din decese, chiar dacă ei constituie doar 19 la sută din populația totală". Dr Benjamin Coghlan et al., *Mortality in the Democratic Republic of Congo: An ongoing crisis* (International Rescue Committee, 2007). Disponibil la: https://www.rescue.org/sites/default/files/migrated/where/g_belgium/2006-7_congomortalitysurvey_a4.pdf. Această estimare a fost contestată de Human Security Report Project (HSP), care a argumentat că studiile originale nu au fost făcute științific, prea multe dintre date fiind culese doar în regiunile grav afectate. În plus, orice estimare a luat în calcul cifrele de bază privind mortalitatea, iar estimarea IRC, bazată pe statisticile pentru Africa subsahariană, era prea mică. În loc de 2,83 milioane de decese în plus, HSP susținea că 860 000 ar fi o cifră mai corectă. (*The Human Security Report 2009/2010: The Causes of Peace and the Shrinking Costs of War*, partea a 2-a, pp. 123–131)
31. Jack Hirshleifer, „The dark side of the force" („Partea întunecată a forței"), *Economic Inquiry* 32 (1994), p. 3. Pentru o trecere în revistă a literaturii economice privind războaiele civile, vezi Christopher Blattman și Edward Miguel, „Civil War" („Războiul civil"), *Journal of Economic Literature* 48.1 (2010), pp. 3–57.
32. Michael Ross, „A closer look at oil, diamonds, and civil war" („O privire mai atentă la petrol, diamante și războiul civil"), *Annual Reviews of Political Science* 9 (2006), pp. 265–300
33. Vezi Abiodun Alao, *Natural Resources and Conflict in Africa: The Tragedy of Endowment* (Rochester, University of Rochester Press, 2007).
34. Fearon și Laitin, *Ethnicity, Insurgency, and Civil War*, p. 88. Ei au confirmat suferințele care puteau fi produse de războaiele civile.

35. Paul Collier și Anke Hoeffler, „Economic causes of civil conflict and their implications for policy" („Cauzele economice ale conflictului civil și implicațiile lor asupra politicii") în *Managing Global Chaos*, ed. Chester A. Crocker, et al., (Washington, DC, United States Institute of Peace, 2000)
36. Paul Collier et al., *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy* (Washington DC, World Bank and Oxford University Press, 2003). Vezi, de asemenea, Paul Collier, Anke Hoeffler și Dominic Rohner, „Beyond greed and grievance: feasibility and civil war" („Mai presus de lăcomie și suferință: fezabilitatea și războiul civil"), *Oxford Economic Papers* 61 (2009), pp. 1–27.
37. Collier et al., *Conflict Trap*, pp. 53–54
38. Paul Collier și Anke Hoeffler, „Greed and grievance in civil war" („Lăcomie și suferință în războiul civil"), *Oxford Economic Papers*, p. 56
39. C. Cramer, „Homo Economicus goes to war: methodological individualism, rational choice, and the political economy of war" („Homo Economicus pleacă la război: individualismul metodologic, alegerea rațională și economia politică a războiului"), *World Development* 30 (2002), p. 1849
40. Paul Collier, „The cultural foundations of economic failure: a conceptual toolkit" („Bazele culturale ale eșecului economic: un set de concepte de bază"), *Journal of Economic Behavior & Organization*, 126, (2016), pp. 5–24
41. M. Humphreys, „Natural resources, conflict, and conflict resolution: uncovering the mechanisms" („Resursele naturale, conflictul și rezolvarea conflictului: prezentarea mecanismelor"), *Journal of Conflict Resolution* 49 (2005), pp. 508–537
42. Ross. El a găsit o mai mare relevanță statistică în cazurile ocazionale de extracție „primară" de diamante din mine de mare adâncime controlate de companii mari și de guverne decât în cazurile de diamante „secundare", din exploatări apropiate de suprafață și operate de amatori.
43. Michael L. Ross, „What have we learned about the resource curse?" („Ce am învățat din blestemul resurselor?"), *Annual Review of Political Science* 18 (2015), pp. 239–259
44. Făcând această afirmație, Humphreys se referă la Angell, p. 513.
45. Jeremy M. Weinstein, „Resources and the information problem in rebel recruitment" („Resursele și problema informațiilor în recrutarea rebelilor"), *The Journal of Conflict Resolution* 49:4 (2005), pp. 598–624
46. David Keen, *The Economic Functions of Violence in Civil Wars*, Adelphi Paper no. 320 (Londra, Taylor & Francis pentru IISS, 1998)
47. Dennis Rodgers și Robert Muggah, „Gangs as non-state armed groups:the Central American case" („Bandele ca grupări armate non-statale: Cazul Americii Centrale"), *Contemporary Security Policy* 30.2 (2009), pp. 301–317; Jeffrey Gettleman, „Forever wars: Why the continent's conflicts never end" („Eternele războaie: De ce nu se termină niciodată conflictele de pe continent"), *Foreign Policy* 178 (2010), pp. 73–75; și John Mueller, *The Remnants of War* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004).

Capitolul 15

1. Prim-ministrul Tony Blair, discurs la Clubul economic din Chicago, PBS, 22 aprilie 1999, http://www.pbs.org/newshour/bb/international-jan-june99-blair_doctrine4-23/
2. Nicholas Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society* (Oxford, Oxford University Press, 2000)
3. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, (New York, Basic Books, 1977)
4. Pe 15 februarie 1991, președintele Bush a îndemnat poporul irakian „să ia problemele în propriile mâini, să-l forțeze pe Saddam Hussein să plece de la putere". Margaret Dowd, *New*

York Times, 16 februarie 1991, http://www.nytimes.com/1991/02/16/world/war-in-the-gulf-the-president-bush-scorning-offer-suggests-iraqis-topple-hussein.html.

5. *The Times*, 18 august 1992, citat în Martin Bell, *In Harm's Way* (Londra, Hamish Hamilton, 1995), p. 137. La vremea respectivă, acesta a fost descris ca „efectul CNN". Vezi Piers Robinson, „The CNN effect: can the news media drive foreign policy?" („Efectul CNN: poate presa de știri să influențeze politica externă?", *Review of International Studies*, 25:2 (1999), pp. 301–309. Efectul CNN original se referea la ubicuitatea canalului de știri (astfel încât toate taberele foloseau aceeași sursă de informații) și la particularitățile urmărilor lui. Termenul în sine are originea în timpul Războiului din Golf și a fost evident promovat de proprietarul CNN, Ted Turner. Vezi Thomas Allen, F. Clifton Berry și Norman Polmar, *CNN: War in the Gulf* (Atlanta, GA, Turner Broadcasting, 1999).
6. Document al reuniunii de la Moscova a Conferinței privind dimensiunea umană a OSCE, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa, 4 octombrie 1991. Disponibil la: http://www.osce.org/odihr/elections/14310
7. Albrecht Schnabel și Ramesh Thakur, ed., *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship* (New York, United Nations University Press, 2000), și Ivo Daalder și Michael O'Hanlon, *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo* (Washington DC, Brookings Institution, 2000)
8. Blair, discursul de la Chicago (vezi nota 1). Pentru contextul discursului la care a contribuit și autorul, vezi Lawrence Freedman „Force and the International Community: Blair's Chicago Speech and the Criteria for Intervention" („Forța și comunitatea internațională: Discursul lui Blair de la Chicago și criteriile pentru intervenție"), *International Relations*, 21:3 (2017), pp. 1–17.
9. John McKinley, ed., *A Guide To Peace Support Operations* (Providence, RI: The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies, Brown University, 1996), și Alex J. Bellamy, „The «Next Stage» in Peace Operations Theory?" („«Următoarea etapă» în teoria operațiunilor de pace?"), *International Peacekeeping* 11:1 (2004), pp. 17–38
10. Lawrence Freedman, „Bosnia: Does Peace Support Make Any Sense?" („Bosnia: Are vreun rost menținerea păcii?"), *NATO Review*, 43:6 (1995), pp. 19–23
11. Pentru câteva exemple de astfel de lucrări, vezi Nigel Rodley, ed., *To Loose the Bands of Wickedness* (Londra, Brassey's, 1992); Lawrence Freedman, ed., *Military Intervention in European Conflicts* (Londra, Blackwell, 1994); și Stephen A. Garrett, *Doing Good and Doing Well: An Examination of Humanitarian Intervention* (Westport, CT, Greenwood Press, 1999).
12. Vezi Adam Roberts, „The Civilian in Modern War" („Civilii în războiul modern"), în Strachan și Scheipers, p. 373.
13. International Commission on Intervention, *The Responsibility to Protect: The Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty* (Ottawa: International Development Research Centre [IDRC], noiembrie 2002); și Thomas G. Weiss, *Military-Civilian Interactions: Humanitarian Crises and the Responsibility to Protect* (New York, Rowman & Littlefield, 2004)
14. High-Level Panel on Threats, *Challenges and Change, A More Secure World: Our Shared Responsibility* (New York, United Nations, 2004), p. 66 (pct. 3, paragraf 203)
15. Rezoluție adoptată de Adunarea Generală, Documentul final al Summitului mondial din 2005, 25 octombrie 2005. http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf. Este important că rezoluția nu face referire la Capitolul 7, deci în principiu nu autorizează recurgerea la forță în sprijinul acestei responsabilități.
16. ONU, Rezoluția 1270 a Consiliului de Securitate (Sierra Leone), S/RES/1270, 22 octombrie 1999
17. Citat de Mats Berdal, „The State of UN Peacekeeping: Lessons from Congo" („Starea operațiunilor ONU de menținere a păcii: Lecțiile din Congo"), *Journal of Strategic Studies* 39

(2016), pp. 1–30

18. Simone Haysom și Jens Pedersen, „Robust peacekeeping in Africa: the challenge for humanitarians" („Fermitate în menținerea păcii în Africa: o provocare pentru umanitariști"), *Humanitarian Practice Network*, online, octombrie 2015. Disponibil la: http://odihpn.org/magazine/robust-peacekeeping-in-africa-the-challenge-forhumanitarians/.
19. Acesta a devenit subiectul unei reuniuni a Consiliului de Securitate, în 2001. UN Security Council, „Security Council Meets On Hiv/Aids And Peacekeeping Operations; Hears From Peacekeeping Under-Secretary-General, UNAIDS" („Consiliul de Securitate se reunește pe tema HIV/SIDA și operațiunile de menținere a păcii; audierea subsecretarului general pe problemele de menținere a păcii, UNAIDS"), 19 ianuarie 2001, http://www.un.org/press/en/2001/sc6992.doc.htm. Pentru eforturile de educare a forțelor din teren cu privire la pericole, vezi: UNAIDS, „Fact Sheet: HIV/AIDS and Peace-Keeping" („Fișă informative: HIV/SIDA și operațiunile de menținere a păcii"), iunie 2004, http://data.unaids.org/Topics/Security/fs_peacekeeping_en.pdf?preview=true.
20. Emily Paddon Rhoads, *Taking Side in Peacekeeping* (Oxford, Oxford University Press, 2016)
21. Andrew M. Dorman, *Blair's Successful War: British Military Intervention in Sierra Leone* (Farnham, Ashgate Publishing, 2009)
22. Virginia Page Fortna, *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices After Civil War* (Princeton, Princeton University Press, 2008). Michael Gilligan și Stephen Stedman, „Where Do the Peacekeepers Go?" („Unde se duc «căștile albastre»?"), *International Studies Review* 5.4 (2003), pp. 37–54. Gilligan și Stedman au constatat că, în timp ce numărul celor morți într-un război civil este asociat pozitiv cu probabilitatea unei intervenții, ONU acționează luând în calcul și considerațiile legate de putere și risc: în particular, este mai probabil ca ONU să organizeze o intervenție în state slabe și cu armate mici.
23. Paul Diehl și Daniel Druckman, *Evaluating Peace Operations* (Boulder, CO, Lynne Rienner, 2010)
24. Roland Paris, „Saving Liberal Peacebuilding" („Salvarea pacificării liberale"), *Review of International Studies*, 36:2 (2010), pp. 337–365
25. Jean-Marie Guéhenno, *The Fog of Peace: A Memoir of International Peacekeeping in the 21st Century* (Washington DC, Brookings Institution Press, 2015)
26. ONU, Raport al Comitetului ONU pentru operațiuni de menținere a păcii, „Brahimi Panel Report" („Raportul Comitetului Brahimi"), S/2000/809, 21 august 2000
27. La începutul anului 2017 erau în desfășurare 16 operațiuni ONU cu un personal de peste 107 000 de oameni. Peacekeeping Fact Sheet, United Nations, http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/factsheet.shtml.
28. Berdal, p. 6
29. Guéhenno, Epilog

Capitolul 16

1. Tim O'Brien, *Going after Cacciato*, (New York, Delacorte Press, 1978), p. 225–226
2. Mark Taylor, *The Vietnam War in History, Literature and Film*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003), p. 51. Acesta s-a bazat în linii mari pe Robin Moore, *The Green Berets*, (New York, Crown, 1965).
3. Lawrence H. Suid, *Guts & Glory: The Making of the American Military Image in Film* (Lexington, The University Press of Kentucky 2002), p. 248
4. Suid, pp. 356, 332. *Apocalypse Now* era o adaptare liberă a cărții lui Joseph Conrad, *Heart of Darkness*, a cărei acțiune se petrecea în anii 1890.
5. Suid, p. 514
6. C.D.B. Bryan, „Barely Suppressed Screams" („Strigăte cu greu reținute"), *Harper's* (1 iunie 1984)
7. Albert Auster & Leonard Quart, *How the War was Remembered: Hollywood & Vietnam* (New York, Prager, 1988)
8. Aceasta este o temă recurentă în Linda Dittmar și Gene Michaud, ed., *From Hanoi to Holywood: The Vietnam War in American Film* (New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 1990).
9. Intervenția americană în Beirut este descrisă în cartea mea *Choice of Enemies: America Confronts the Middle East* (New York, PublicAffairs, 2009).
10. George Shultz, *Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State*, (New York, Charles Scribner's Sons, 1993), p. 648
11. Caspar Weinberger, „The Uses of Military Power" („Utilizările puterii militare"), Discurs la Clubul Național al Presei, 28 noiembrie 1984, la www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/military/force/weinberger.html.
12. Mark Bowden, *Black Hawk Down: A Story of Modern War* (New York, Atlantic Monthly Press, 1999). Theo Farrell, „Sliding into War: The Somalia Imbroglio and U.S. Army Peace Operations Doctrine" („Alunecând spre război: Confuzia din Somalia și doctrina armatei americane privind operațiunile de menținere a păcii"), *International Peacekeeping* 2:2 (1995), pp. 194–214.
13. Samantha Powers, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide* (New York, Basic Books, 2002). Discutabil, Rwanda a fost o situație rară în care exista o obligație întemeiată de intervenție, cum este în cazul genocidului. Convenția privitoare la genocid a fost adoptată în 1948, ca reacție la Holocaustul nazist împotriva evreilor. Genocidul era definit ca acțiuni comise „cu intenția de a distruge, total sau partial, un grup național, etnic, rasial sau religios". Statele aveau datoria de a preveni sau pedepsi aceste acțiuni, o excepție de la Carta ONU privind obligația non-intervenției. Cum Clinton nu voia să își assume o altă intervenție în Africa, administrația lui a mers destul de departe pentru a nega că în Rwanda ar fi fost genocid.
14. *The Carnegie Commission for the Prevention of Deadly Conflict* (New York, Carnegie Corporation, 1998). Pentru o opinie contrară, vezi Alan J. Kuperman, *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda* (Washington DC, Brookings Institution Press, 2001).
15. Transcrierea interviului luat lui Osama bin Laden de Peter Arnett, martie 1997, http://news.findlaw.com/cnn/docs/binladen/binladenintvw-cnn.pdf
16. Vezi John Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality* (New York, Oxford University Press, 1992), și Fawaz Gerges, *America and Political Islam: Clash of Cultures or Clash of Interests* (New York, Cambridge University Press, 1999).
17. Bernard Lewis, „The Roots of Muslim Rage" („Rădăcinile furiei musulmanilor"), *The Atlantic*, septembrie 1990, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslimrage/ 304643/
18. Huntington, „The Clash of Civilizations?", p. 31

19. Anthony J. Dennis, *The Rise of the Islamic Empire and the Threat to the West* (Ohio, Wyndham Hall Press, 1996)
20. Tom Clancy, *The Sum of all Fears* (New York, Berkely Mass market publishing, 1992), p. 913
21. Gavin Cameron, *Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century* (Londra, Macmillan, 1999)
22. Brian M. Jenkins, *Will Terrorists Go Nuclear?* (Santa Monica, CA, RAND, 1975)
23. Atacul din 1993 de la World Trade Center s-a soldat cu șase morți și 1 000 de răniți. Intenția a fost de a dărâma unul dintre turnuri peste celălalt, ceea ce ar fi însemnat mult mai multe victime. Pe 7 august 1998 au explodat bombe la ambasadele SUA din Kenya și Tanzania, făcând 300 de morți, printre care 12 americani, și peste 5 000 de răniți. În decembrie 1999 au fost împiedicate atacuri care aveau legătură cu sărbătorirea noului mileniu, în Israel și în Statele Unite.
24. Remarci făcute de directorul CIA George J. Tenet pe marginea „World-wide Threat 2001: National Security in a Changing World" („Amenințări globale 2001: Securitatea națională într-o lume în schimbare"), 7 februarie 2001, http://u2.lege.net/avalon.law.yale.edu/21st_century/tenet_001.asp
25. US Commission on National Security/21st Century, *New World Coming: American Security in the 21st Century* (Washington DC, US Government printing Office, 1999), p. 48. Pentru o evidențiere similară, vezi și National Commission on Terrorism, *Countering the Changing Threat of International Terrorism* (Washington DC, US Congress, 2000). În temeiul Legii Publice 277, al 105-lea Congres. Tema atacurilor cu arme nucleare, chimice sau biologice a fost abordată în mai multe studii și înainte de 9/11: Gavin Cameron, *Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century* (Londra, Macmillan, 1999); Richard A. Falkenrath, Robert D. Newman și Bradley Thayer, *America's Achilles' Heel: Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack* (Cambridge, MA, MIT Press, 1998); Peter R. Lavoy, Scott D. Sagan și James J Wirtz, ed., *Planning the Unthinkable: How New Powers Will Use Nuclear, Chemical and Biological Weapons* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2000); Jan Lodal, *The Price of Dominance: The New Weapons of Mass Destruction and Their Challenge to American Leadership* (New York, Council on Foreign Relation, 2001); și Jessica Stern, *The Ultimate Terrorists* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999).
26. Hassner, *Religion on the Battlefield*, pp. 3–5
27. Richard K. Betts, „The New Threat of Weapons of Mass Destruction" („Noua amenințare a armelor de distrugere în masă"), *Foreign Affairs* 77.1 (1998), pp. 26–41

Capitolul 17

1. Secretariatul Apărării SUA, Conferință de presă – Secretarul Apărării Donald H. Rumsfeld, 12 februarie 2002. http://archive.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=2636
2. John J. Mearsheimer, *Conventional Deterrence.* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 1983)
3. André Beaufre, „Battlefields of the 1980s" („Câmpurile de luptă ale anilor 1980"), în Nigel Calder, ed., *Unless Peace Comes: A Scientific Forecast of New Weapons* (Londra, Allen Lane, 1968), p. 19
4. Mark Clodfelter, *The Limits of Air Power: The American Bombing of North Vietnam* (New York, Free Press, 1989)
5. Richard Burt, *New Weapons Technologies: Debate and Directions*, Adelphi Paper no. 126 (Londra, IISS, 1976), p. 3
6. Alvin și Heidi Toffler, *The Third Wave* (New York, Morrow, 1980)
7. Alvin și Heidi Toffler, *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century* (New York, Little Brown, 1993). Ne oferă un ghid amănunțit al dezbaterilor privind tehnologia militară la vremea respectivă.
8. Basil Liddell Hart, *The Revolution in Warfare* (Londra, Faber, 1946)
9. Richard Simpkin, *Race to the Swift: Thoughts on Twenty-first Century Warfare* (Londra, Brassey's, 2000)
10. Alan Campen, ed., *The First Information War: The Story of Communications, Computers, and Intelligence Systems in the Persian Gulf War* (Fairfax, VA, AFCEA International Press, 1992), și Edward Mann, „Desert Storm: The First Information War?" („Furtună în Deșert: Primul război informational?"), *Airpower Journal* (1994), pp. 4–14
11. Pentru originile și evoluția Revoluției în Afaceri Militare (RMA), vezi Freedman, *Strategy*, Capitolul 16.
12. Amiral William Owens, „The Emerging System of Systems" („Sistemul emergent de sisteme"), *US Naval Institute Proceedings* (1995), pp. 35–39
13. Robert H. Scales, *Yellow Smoke: The Future of Land Warfare for America's Military* (Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2003)
14. Ben Lambeth, „The Technology Revolution in Air Warfare" („Revoluția tehnologică în războiul aerian"), *Survival* 39.1 (1997), p. 72, și John A. Warden III, „The Enemy as a System" („Inamicul ca sistem"), *Airpower Journal* 9.1 (1995), pp. 40–55
15. Martin Libicki, „DBK and its Consequences" („DBK și consecințele ei"), *Dominant Battlespace Knowledge*, ed. Stuart Johnson și Martin Libicki (Washington DC, National Defense University, aprilie 1996), p. 18
16. Edward Luttwak, „Towards Post-Heroic Warfare" („Spre războiul post-eroic"), *Foreign Affairs* 74.3 (1995), pp. 109–122
17. Eric V. Larson, *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations* (Santa Monica, CA, RAND, 1996); Steven Kull și Clay Ramsay, „The Myth of the Reactive Public: American Public Attitudes on Military Fatalities in the Post-Cold War Period" („Mitul publicului reactiv: Atitudinile americanilor privind militarii morți la datorie după Războiul Rece"), *Public Opinion and the International Use of Force*, ed. Philip Everts și Pierangelo Isernia (Londra, Routledge, 2001); și Peter D. Feaver și Christopher Gelpi, „A look at casualty aversion: How many deaths are acceptable? A surprising answer" („O privire la aversiunea față de victime: Cât de multe morți sunt acceptabile? Un răspuns surprinzător"), *Washington Post*, 7 noiembrie 1999. Disponibil la: http://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPcap/1999-11/07/061r110799-idx.html.
18. US Department of Defense, *Joint Military Net Assessment* (Washington DC, Department of Defense, 1993), p. 3. Citat în Keith Payne, „Post-Cold War Deterrence and Missile Defense"

(„Descurajarea după Războiul Rece și apărarea antirachetă"), *Orbis* 39.2 (1995), p. 203.

19. Jeffrey Record, „Force-protection fetishism: Sources, consequences, and solutions" („Fetișismul protecției forțelor: Surse, consecințe și soluții"), *Aerospace Power Journal* (Vara 2000); Andrew Erdmann, „The U.S. presumption of quick, costless wars" („Premisa americană a războaielor rapide, fără costuri"), *Orbis* (Vara 1999)
20. Michael O'Hanlon, *Technological Change and the Future of Warfare* (Washington DC, Brookings Institution, 2000), p. 197
21. Ralph Peters, „Our soldiers, their cities" („Soldații noștri, orașele lor"), *Parameters*, (1996), pp. 43–50
22. Barry R. Posen „Urban operations: Tactical realities and strategic ambiguities" („Operațiunile urbane: Realități tactice și ambiguități strategice") în Michael C. Desch, ed. *Soldiers in Cities: Military Operations on Urban Terrain* (Carlisle, PA, U.S. Army War College, 2001), pp. 153–154
23. Michael Evans, „Future war in cities: Urbanization's challenge to strategic studies in the 21st century" („Viitorul război în orașe: Urbanizarea ca provocare pentru studiile strategice din secolul XXI"), *International Review of the Red Cross*, 98:1 (2016), pp. 37–45
24. General-maior Robert H. Scales, Jr. „The indirect approach: How U.S. military forces can avoid the pitfalls of future urban warfare" („Abordarea indirectă: Cum pot forțele militare americane să evite capcanele viitorului război urban"), *Armed Forces Journal International*, 136:3 (1998)
25. Secretarul Apărării Donald Rumsfeld, „A new kind of war" („Un nou tip de război"), *New York Times*, 27 septembrie 2001. Disponibil la: http://www.nytimes.com/2001/09/27/opinion/a-new-kind-of-war.html.
26. Pentru un exemplu de folosire timpurie a termenului, într-un context legat de Vietnam, vezi Andrew Mack, „Why big nations lose small wars: The politics of asymmetric conflict" („De ce națiunile mari pierd războaiele mici: Politicile conflictului asimetric"), *World Politics* 27.2 (1975), pp. 175–200. Vezi Steven Metz și Douglas V. Johnson, *Asymmetry and U.S. Military Strategy: Definition, Background, and Strategic Concepts* (Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001).
27. Steven Metz, *Iraq and the Evolution of American Strategy* (Washington DC, Potomac Books, 2008)
28. Vezi Freedman, *Choice of Enemies*, pp. 431–432.
29. „President and Prime Minister Blair Discussed Iraq, Middle East, the East room" („Președintele și prim-ministrul Blair au discutat despre Irak, Orientul Mijlociu, Sala de Est") 12 noiembrie 2004, http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/11/2004 1112-5.html.
30. Conrad C. Crane, *Cassandra in Oz: Counterinsurgency and Future War* (Annapolis: Naval Institute Press, 2016)
31. Conrad C. Crane, *Avoiding Vietnam: The U.S. Army's Response to Defeat in Southeast Asia* (Carlisle Barracks, PA, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2002)
32. Conrad C. Crane și W. Andrew Terrill, *Reconstructing Iraq: Insights, Challenges, and Missions for Military Forces in a Post-Conflict Scenario* (Carlisle Barracks, PA, US Army War College, Strategic Studies Institute, februarie 2003)
33. A fost implicat un grup de ofițeri cultivați: John A. Nagl, *Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam: Learning to Eat Soup with a Knife* (Westport, CT, Praeger, 2002); David Kilcullen, *The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One* (Londra, Hurst & Co., 2009); și general-locotenent David H. Petraeus, „Learning counterinsurgency: Observations from soldiering in Iraq" („Învățând contrainsurgența: Observații din serviciul military în Irak"), *Military Review* (2006), pp. 2–12.
34. *U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual (FM 3–24)* (Chicago, University of Chicago Press, 2007)

35. Vezi schimbul de replici dintre Robert J. Gonzalez, „Toward mercenary anthropology?" („Spre mercenariat în antropologie?") și Montgomery McFate, „Building bridges or burning heretics?" („Construind poduri sau arzând eretici pe rug?"), *Anthropology Today* 23:3 (2007), pp. 14–21. Vezi și Montgomery McFate și Janice Laurence, ed., *Social Science Goes to War: The Human Terrain System in Iraq and Afghanistan* (Londra, Hurst, 2015).
36. Stathis N. Kalyvas, „The New U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual as political science and political praxis" („Noul manual de contrainsurgență pentru armata terestră/infanteria marina a SUA, ca știință politică și ca practică politică"), *Perspectives on Politics* 6.2 (2008), p. 351
37. David Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice* (Westport, CT, Praeger, 1964)
38. Distincția între cinetic și non-cinetic a fost remarcată pentru prima data de Bob Woodward, în *Bush at War* (New York, Simon & Schuster, 2002). Vezi Timothy Noah, „Birth of a Washington word: When warfare gets «kinetic»" („Nașterea unui cuvânt la Washington: Când războiul devine «cinetic»"), *Slate*, 20 noiembrie 2002. Disponibil la: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/chatterbox/2002/11/birth_of_a_washington_word.html.
39. M.L.R. Smith și David Martin Jones, *The Political Impossibility of Modern Counterinsurgency: Strategic Problems, Puzzles and Paradoxes* (New York, Columbia University Press, 2015)
40. Col. Gian Gentile, *Wrong Turn: America's Deadly Embrace of Counterinsurgency* (New York, The New Press, 2013)
41. Ralph Peters „Progress and Peril, New Counterinsurgency Manual cheats on the history exam" („Progres și pericol; Noul manual de contrainsurgență trișează la examenul de istorie)," *Armed Forces Journal International*, 144 (2007), http://armedforcesjournal.com/progress-and-peril/
42. Carter Malkasian, *Illusions of Victory: The Anbar Awakening and the Rise of the Islamic State* (New York, Oxford University Press, 2017)
43, Smith și Jones, p. 182
44. Edward Luttwak, „Dead end: Counterinsurgency warfare as military malpractice" („Fundătură: războiul de contrainsurgență ca malpraxis military"), *Harpers*, februarie 2007, pp. 33–42.

Capitolul 18

1. Martin Barker, *A „Toxic Genre": The Iraq War Films* (Londra, Pluto Press, 2011), pp. 32–33
2. Edward Luttwak, „Towards Post-Heroic Warfare" („Spre războiul post-eroic"), *Foreign Affairs* 74.3 (1995), pp. 109–122
3. Concluzia finală, care confirmă atât costul ridicat al campaniilor de bombardamente strategice, cât și realizările limitate ale acestora, apare în Richard Overy, *The Bombing War: Europe 1939–1945* (Londra, Allen Lane, 2013).
4. James Corum și Wray Johnson, *Airpower in Small Wars: Fighting Insurgents and Terrorists* (Lawrence, KS, University Press of Kansas, 2003), p. 58. Irakul a fost locul în care Arthur Harris, în calitatea lui de commandant de escadron, și-a dezvoltat ideile privind bombardamentele strategice, pe care le-a aplicat apoi fără milă de la conducerea comandamentului de bombardiere împotriva orașelor germane.
5. Aylmer Haldane, *The Insurrection in Mesopotamia*, 1920 (Edinburgh, Blackwood, 1922; Mark Jacobsen «Only by the sword»: British counter-insurgency in Iraq, 1920" („«Doar prin sabie»: contrainsurgența britanică în Irak, 1920"), *Small Wars & Insurgencies*, 2:2, (1991), pp. 323–363
6. Sahr Conway-Lanz, *Collateral Damage: Americans, Noncombatant Immunity, and Atrocity after World War II* (New York, Routledge, 2006), p. 2
7. Matthew Evangelista și Henry Shue, *The American Way of Bombing; Changing Ethical and Legal Norms from Flying Fortress to Drones* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004)
8. Thomas Smith, *Human Rights and War Through Civilian Eyes* (Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press, 2016)

9. Charles J. Dunlap, Jr., „Lawfare today… and tomorrow" („Războiul judiciar astăzi… și mâine"), *International Law and the Changing Character of War*, ed. Raul A. „Pete" Pedrozo și Daria P. Wollschlaeger, vol. 87 (Newport, RI: US Naval War College International Law Studies, 2011); și Charles Dunlap, *Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts* (Cambridge, MA, Carr Center for Human Rights Policy Kennedy School of Government, Harvard University, 2001).
10. Stephen Saideman, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy, and International Conflict* (New York, Columbia University Press, 2001)
11. James Gow și James Tilsey, „The strategic imperative for media management" („Imperativul strategic pentru managementul presei"), *Bosnia by Television*, ed. James Gow, Richard Paterson, și Alison Preston (Londra, British Film Institute, 1996), p. 107
12. Ivan Arreguın-Toft, „How the weak win wars: A theory of asymmetric conflict" („Cum câștigă războaiele cei slabi: O teorie a conflictului asimetric"), *International Security* 26.1 (2001), pp. 93–128
13. Gil Merom, *How Democracies Lose Small Wars* (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), p. 15
14. Mao Zedong, *On Guerrilla Warfare*, trad. Samuel B. Griffith (Urbana, University of Illinois Press, 2000)
15. Beatriz Manz, *Paradise in Ashes: A Guatemalan Journey of Courage, Terror, and Hope* (Oakland, CA: University of California Press, 2005), și Jennifer Schirmer, *The Guatemalan Military Project: A Violence Called Democracy* (Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press, 1998)
16. Schirmer, p. 45
17. Alex de Waal, *The Real Politics of the Horn of Africa: Money, War and the Business of Power* (Londra, Jon Wiley, 2015)
18. Ian Fisher, „Playing by the rules: From an old fashioned war, a very modern calamity" („Jucând după reguli: De la un război de modă veche la o calamitate foarte modernă"), *New York Times Week in Review*, 4 iunie 2000, p. 5; și Ian Fisher, „Awful war, real peace: The model of Eritrea" („Război cumplit, pace reală: Modelul Eritreea"), *New York Times*, 6 aprilie 2001, A3.
19. Benjamin Valentino, Paul Huth și Dylan Balch-Lindsay, „«Draining the Sea»: Mass Killing and Guerrilla Warfare" („«Cum să seci marea»: Uciderile în masă și războiul de gherilă"), *International Organization* 58 (2004), pp. 375–407
20. Benjamin A. Valentino, *Final Solutions: Mass Killing and Genocide in the Twentieth Century* (Ithaca, NY, Cornell Studies in Security Affairs, 2005)
21. VK Shashikumar, „Lessons from Sri Lanka's war" („Lecții din războiul din Sri Lanka"), *Indian Defence Review* 24.3 (2009). Disponibil la: http://www.indiandefencereview.com/spotlights/lessons-fromthe-war-in-sri-lanka/.
22. Niel A. Smith, „Understanding Sri Lanka's defeat of the Tamil Tigers" („Înțelegând învingerea Tigrilor Tamili din Sri Lanka"), *Joint Forces Quarterly* 59 (2010), pp. 40–44. Samir Puri subliniază că „afacere plină de cruzime" a urmat încercărilor făcute de guvern de a îmbina dialogul cu coerciția, *Fighting and Negotiating with Armed Groups*, p. 36.
23. Amy Knight, „Finally, we know about the Moscow bombings" („În sfârșit, am aflat despre bombele de la Moscova"), *New York Review of Books*, 22 noiembrie 2012, recenzia lui John Dunlop, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule* (Stuttgart, Ibidem, 2012)
24. Jason Lyall, „Are coethnics more effective counterinsurgents? Evidence from the Second Chechen War" („Sunt co-etnicii contrainsurgenți mai eficienți? Dovezi din al doilea război din Cecenia"), *American Political Science Review* 104 (2010), pp. 1–20

25. Timothy L. Thomas, „Grozny 2000: Urban combat lessons learned" („Groznîi 2000: Lecțiile războiului urban au fost învățate"), *Military Review* (iulie–august 2000), pp. 50–59
26. Mark Galeotti, „Putin is playing by Grozny rules in Aleppo" („Putin joacă în Alep după regulile din Groznîi"), *Foreign Policy*, 29 septembrie 2016
27. Jason Lyall, „Does indiscriminate violence incite insurgent attacks? Evidence from Chechnya" („Violența nediscriminată incite la atacuri insurgente? Dovezi din Cecenia"), *Journal of Conflict Resolution* 53.3 (2009), pp. 331–362. El era evident neplăcut surprins de rezultatele analizei lui: „Categoric, articolul nu trebuie interpretat ca susținând folosirea violenței aleatoare împotriva civililor ca instrument politic. Asemenea acțiuni sunt respingătoare din punct de vedere moral și sunt pe drept cuvânt considerate crime de război și de legile internaționale, și de legislația proprie a Rusiei."
28. Emil Aslan Souleimanov și David Siroky, „Random or Retributive?: Indiscriminate Violence in the Chechen Wars" („Aleator sau retaliatoriu?: Violența nediscriminată în războaiele din Cecenia"), *World Politics*, 68:4 (2016), pp. 677–712
29. Luke N. Condra și Jacob N. Shapiro, „Who takes the blame? The strategic effects of collateral damage" („Cine este vinovat? Efectele strategice ale pagubelor colaterale"), *American Journal of Political Science* 56:1 (2012), pp. 167–187
30. Jason Lyall, Graeme Blair și Kosuke Imai, „Explaining support for combatants during wartime: A survey experiment in Afghanistan" („Explicând sprijinul pentru combatanți în vreme de război: Un studiu experimental în Afghanistan"), *American Political Science Review* 107.4 (2013)
31. Valentino, *Final Solutions*, p. 68, și Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2006), p. 388
32. Seth Jones, *Waging Insurgent Warfare: Lessons from the Vietcong to the Islamic State* (New York, Oxford University Press, 2017), p. 11
33. Christopher Paul, Colin Clarke și Beth Grill, *Victory Has a Thousand Fathers: Sources of Success in Counterinsurgency* (Santa Monica, CA, RAND, 2010), p. xxiv
34. Austin Long, *The Soul of Armies: Counterinsurgency Doctrine and Military Culture in the US and UK* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2016), p. 225

Capitolul 19

1. Deborah Scroggins, *Emma's War: Love, Betrayal and Death in the Sudan* (New York, Vintage Books, 2004), p. 427. Am găsit citatul în Kalyvas, „Civil Wars" („Războaiele civile"), în Boix and Stokes, *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ceea ce m-a făcut să citesc cartea.
2. *The State Failure Task Force Report: Phase al III-lea Findings* (McLean, VA, Science Applications International Corporation, 30 septembrie, 2000)
3. Charles Call, „The fallacy of the «Failed States»" („Fantasmagoria «statelor eșuate»"), *Third World Quarterly* 29.8 (2008), pp. 1491–1507
4. Comisia Carnegie pentru prevenirea conflictelor letale, *Preventing Deadly Conflict* (New York, Carnegie Corporation, 1997), p. xviii. Disponibil la: http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a372860.pdf.
5. Francis Fukuyama, *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004)
6. Stephen D. Krasner și Carlos Pascual, „Addressing State Failure" („Abordarea statelor eșuate"), *Foreign Affairs* 84:4 (2005), pp. 153–163
7. Wendy Brown, „The New U.S. Army/Marine Corps counterinsurgency field manual as political science and political praxis", *Perspectives on Politics* 6.2 (2008), p. 351
8. Walter C. Ludwig II, „Influencing Clients in Counterinsurgency: U.S. Involvement in El Salvador's Civil War, 1979–92" („Influențarea clienților în contrainsurgență: Implicarea SUA în războiul civil din El Salvador, 1979–1992"), *International Security* 41.6 (2016), p. 99

9. Virginia Page Fortna și Reyko Huang, „Democratization after Civil War: A Brush-Clearing Exercise" („Democratizarea după războiul civil: un exercițiu de curățenie"), *International Studies Quarterly* 56 (2012), pp. 801–808
10. John Clark, „The decline of the African military coup" („Declinul loviturilor de stat africane"), *Journal of Democracy* 18.3 (2007), pp. 144–155
11. Jennifer M. Welsh, „Introduction" („Introducere"), *Humanitarian Intervention and International Relations*, ed. Jennifer M Welsh (Oxford, Oxford University Press, 2004), p. 7. Pentru unele considerații imparțiale despre noul imperialism, motivate de rațiuni defensive, vezi Robert Cooper, *The Post-Modern State and World Order* (Londra, Demos and the Foreign Policy Centre, 2000).
12. Richard Cockett, *Sudan: The Failure and Division of an African State* (New Haven, Yale University Press, 2016) pentru mai multe informații de context privitoare la conflict. Emma McCone a inspirat totodată un personaj fictional în Philip Caputo, *Acts of Faith* (New York, Knopf, 2005).
13. BBC News: „«I'm going to return to South Sudan», says Riek Machar („«Mă voi întoarce în Sudanul de Sud», spune Riek Machar", 18 octombrie 2016, http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-37689235
14. „Why South Sudan is still at war" („De ce Sudanul de Sud este încă în război"), *The Economist*, 3 octombrie 2016. Disponibil la: http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2016/10/economist-explains-0. *The Economist* trata totodată dezaprobator un personaj care fusese la conducerea misiunii ONU, Hilde Johnson: *South Sudan: The Untold Story from Independence to Civil War* (Londra, I.B. Tauris, 2016). „From hope to horror" („De la speranță la oroare"), *The Economist*, 16 iulie 2016. Disponibil la: http://www.economist.com/news/books-and-arts/21702158-hopehorror.
15. Monica Duffy Toft, *Securing the Peace: The Durable Settlement of Civil Wars* (Princeton, Princeton University Press, 2010), p. 17
16. Ian Morris, *War: What is it Good For? The Role of Conflict in Civilisation, from Primates to Robots* (Londra, Profile Books, 2014)
17. Charles Tilly, „War making and state making as organized crime" („Războiul și formarea statului ca acțiuni de crimă organizată"), *Bringing the State Back In*, ed. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer și Theda Skocpol (Cambridge, Cambridge University Press, 1985), pp. 169–191
18. Edward Luttwak, „Give War a Chance" („Dați războiului o șansă"), *Foreign Affairs* 78.4 (1999), p. 36–44
19. Roy Licklider, „The consequences of negotiated settlements in civil wars, 1945–1993" („Consecințele înțelegerilor negociate în războaiele civile, 1945–1993"), *American Political Science Review* 89.3 (1995), pp. 681–690
20. Monica Toft, „Peace through victory: The durable settlement of civil wars" („Pacea prin victorie: Soluționarea durabilă a războaielor civile"), manuscris nepublicat, Harvard University, 2003
21. Robert Harrison Wagner, „The causes of peace" („Cauzele păcii"), *Stopping the Killing*, ed. Licklider (New York, New York University Press, 1993). Pentru un mecanism ușor diferit, vezi Toft, „Peace through victory" („Pacea prin victorie"). Herbst argumentează că problema fundamentală cu care se confruntau liderii africani era (și continuă să fie) cum să-și extindă puterea peste teritorii vaste, inospitaliere și slab populate. Vezi Jeffrey Herbst, *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 2000).
22. Jeremy M. Weinstein, „Autonomous recovery and international intervention in comparative perspective" („Refacerea autonomă și intervenția internațională în perspectivă comparativă"), Centrul pentru Dezvoltare Globală, Referat de cercetare, numărul 57, aprilie 2005

23. Sebastian Mallaby, *The World's Banker: A Story of Failed States, Financial Crises, and the Wealth and Poverty of Nations* (New York, Penguin, 2004)
24. David T. Burbach și Christopher J. Fettweis, „The coming stability? The decline of warfare in Africa and implications for international security" („Stabilitatea pe cale să se instaleze? Declinul războiului în Africa și implicațiile pentru securitatea internațională"), *Contemporary Security Policy* 35.3 (2014), pp. 421–445
25. Vezi Jonathan M. Powell și Clayton L. Thyme, „Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset" („Exemple globale de lovituri de stat din 1950 până în 2010: un nou set de date"), *Journal of Peace Research* 48,2 (2011), pp. 249–259
26. Paul D. Williams, „Continuity and change in war and conflict in Africa" („Continuitate și schimbare în război și conflict în Africa"), *PRISM* 6:4 (2017), pp. 34–35; Barbara Walter, „Why bad gouvernance leads to repeat civil wars" („De ce guvernarea proastă duce la războaie civile repetate"), *Journal of Conflict Resolution* 59:7 (2015), pp. 1242–1272
27. Scott Gates, Håvard Mokleiv Nygård, Håvard Strand și Henrik Urdal, *Trends in Armed Conflict, 1946–2014* (Oslo, Peace Research Institute Oslo, 2016)
28. Max Berak și Laris Karklis, „Starving to Death" („Înfometare până la moarte"), *Washington Post*, 11 aprilie 2017
29. Christopher Chivvis, *Toppling Qaddafi: Libya and the Limits of Liberal Intervention* (Cambridge, Cambridge University Press, 2013), p. 29
30, Barbara Walter, „The new new civil wars" („Noile noi războaie civile"), Annual Review of Political Science, 20-25 (2017), pp. 1-18

Capitolul 20

1. David W. Barno, „Military adaptation in complex operations" („Adaptarea militară în operațiunile complexe"), *Prism* 1 1 (2009), p. 30. Disponibil la: http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a521838.pdf.
2. Christopher Elliott, *High Command: British Military Leadership in the Iraq and Afghanistan Wars* (Londra, Hurst & Co., 2015)
3. Charles Krulak, „The three block war: Fighting in urban areas" („Războiul celor trei cvartale: Lupta în zonele urbane"), în *Vital Speeches of the Day*, 64:5 (15 decembrie 1997), pp. 139–141
4. Frank G. Hoffman și James N. Mattis. „Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars" („Viitorul războiului: Ascensiunea conflictelor hibride"), în *Naval Institute Proceedings*, 132:11 (noiembrie 2005)
5. Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars* (Arlington, VA, The Potomac Institute for Policy Studies, 2007). Thomas Huber a identificat un concept similar, și anume „războiul compozit", ca o formă de război în evoluție. El l-a descris în 2002 ca fiind „combinarea sistematică și deliberată de forțe regulate și asimetrice". Thomas M. Huber, „Compound warfare: A conceptual framework" („Războiul compozit: Un cadru conceptual"), *Compound Warfare: That Fatal Knot*, ed. Thomas M. Huber (Fort Leavenworth, MS, US Army Command and General Staff College Press, 2002).
6. Frank G. Hoffman, „Hybrid vs. Compound War: The Janus choice of modern war: Defining today's multifaceted conflict" („Război hybrid vs. război compozit: Alegerea lui Ianus în războiul modern: Definirea conflictului multifațetat de astăzi"), *Armed Forces Journal* (2009), pp. 1–2. Erin Simpson a folosit termenul de „război hibrid" pentru a descrie acel gen de conflict care avea să devină predominant. „Thinking about modern conflict: Hybrid wars, strategy, and war aims" („Idei despre conflictual modern: războaie hibride, strategie și obiective ale războiului"), Lucrare prezentată la conferința anuală a Midwest Political Science Association, 7 aprilie 2005.

7. Russell W. Glenn, *All Glory is Fleeting: Insights from the Second Lebanon War* (Santa Monica, CA, RAND, 2008), p. 3
8. Sam Jones, „Ukraine: Russia's new art of war" („Ucraina: noua artă rusească a războiului"), *Financial Times*, 28 august 2014, și Paul Goble, „Putin's actions in Ukraine following script by Russian General Staff a year ago" („Acțiunile lui Putin în Ucraina urmează scenariul de acum un an al Statului Major rus"), *The Interpreter*, 20 iunie 2014, http://www.interpretermag.com/putins-actions-in-ukrainefollowing-script-by-russian-general-staff-a-year-ago/. Acesta a fost un discurs rostit la sfârșitul lui ianuarie 2013 la reuniunea anuală a Academiei Ruse de Științe Militare, „Rolul Statului Major în organizarea apărării țării corespunzător noului statut al Statului Major, confirmat de președintele Federației Ruse".
9. Frank Hoffman a discutat Ucraina ca un exemplu de război hybrid în „On Not-So-New Warfare: Political warfare vs. Hybrid threat" („Despre nu-chiar-așa-de-noul război: Război politic vs amenințare hibridă"), *War on the Rocks*, 28 iulie 2014, http://warontherocks.com/2014/ 07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vs-hybridthreats/.
10. Am discutat aceasta în „Ukraine and the art of limited war" („Ucraina și arta războiului limitat"), *Survival* 56.6 (2014), pp. 7–38
11. Mark Galeotti, „The West is too paranoid about Russia's information war" („Occidentul este prea paranoic cu privire la războiul informațional al Rusiei"), *Guardian*, 7 iulie 2015, https://www.theguardian.com/world/2015/jul/07/russia-propaganda-europe-america
12. Timothy McCulloh și Richard Johnson, *Hybrid Warfare*, JSOU Report 13–4 (MacDill AFB, FL.: Joint Special Operations University, 2013)
13. Pentru exemple istorice, vezi Williamson Murray și Peter R. Mansoor, ed., *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present* (New York, Cambridge University Press, 2012).
14. Discursul secretarului general al NATO, Jens Stoltenberg, în deschiderea Seminarului privind transformarea NATO, 25 martie 2015. Disponibil la: http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_ 118435.htm?selectedLocale=en.
15. Frank G. Hoffman, „Hybrid warfare and challenges" („Războiul hybrid și provocările"), *Joint Forces Quarterly* 52 (2009), pp. 34–39. Pentru exemple istorice, vezi Murray și Mansoor.
16. Lincoln A. Mitchell, *The Color Revolutions* (Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press, 2012), p. 17
18. John Arquilla și David Ronfeldt, ed., *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy* (Santa Monica, CA, RAND, 2001), pp. 3–4. Disponibil la: www.rand.org/publications/MR/MR1382/.
19. David Kilcullen, „Twenty-Eight articles: Fundamentals of company-lvel counterinsurgency" („Douăzeci și opt de articole: Fundamentele contrainsurgenței la nivel de companie"), *Military Review* 83:3 (2006), pp. 105–107. Aceasta a început ca un e-mail distribuit pe scară largă în armata americană. Vezi și Emile Simpson, *War from the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics* (Londra, Hurst & Co., 2012), p. 233.
20. G.J. David și T.R. McKeldin III, *Ideas as Weapons: Influence and Perception in Modern Warfare* (Washington DC, Potomac Books, 2009)

Capitolul 21

1. William Gibson, *Neuromancer* (New York, Ace Books, 1984), p. 69. Scriitorul SF Gibson este creditat cu introducerea termenului „cyberspațiu", mai întâi într-o povestire din 1982 și apoi în acest roman. Wikipedia atrage atenția și asupra altor apariții ale termenului, anterioare lui Gibson, dar acestea nu aveau legătură cu computerele: https://en.wikipedia.org/wiki/Cyberspace.
2. Jean-Loup Samaan, „Cyber Command", *RUSI Journal* 195.6 (2010), pp. 16-21

3. Prima referință pare să fi fost: „Science: Push-Button War" („Știința: Războiul butoanelor apăsate"), *Time Magazine*, 23 iunie 1947.
4. Thomas Rid, *Rise of the Machines: A Cybernetic History* (New York, W.W. Norton, 2016), pp. 95–106
5. Scott Brown, „WarGames: A look back at the film that turned geeks and phreaks into stars" („Jocuri de război: O privire retrospective la filmul care a transfromat tocilarii în vedete"), *Wired Magazine*, 21 iulie 2008. Pentru o viziune foarte critică asupra filmului, ce subliniază caracterul infracțional al pirateriei informatice și totala lipsă de realism a intrigii, vezi Suid, pp. 446–452.
6. Fred Kaplan, *Dark Territory: The Secret History of Cyber War* (New York, Simon & Schuster, 2016), pp. 1–2
7. Acest termen a fost folosit prima dată în legătură cu explorarea spațiului și cu posibilitatea existenței unor „sisteme de tip organism artificial care să extindă mecanismele de control inconștiente, de autoreglare ale omului". Vezi Manfred E. Clynes și Nathan S. Kline „Cyborgs and Space" („Cyborgi și spațiu"), *Astronautics* (septembrie 1960). Retipărit în *New York Times*, (26 februarie 1997), https://partners.nytimes.com/library/cyber/surf/022697surf-cyborg.html.
8. P.W. Singer, *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*, (New York, Penguin Books, 2009), p. 66, p. 416
9. M.W. Thring, „Robots on the March" („Roboții în mars") în Calder, *Unless Peace Comes*, p. 180, p. 190
10. Owen Davies, „Robotic Warriors Clash in Cyberwars" („Războinici robotici se înfruntă în războaie cibernetice"), *Omni* 9.4 (1987), p. 76. Citat de Rid, p. 301.
11. Eric Arnett, „Hyperwar" („Hiper-războiul"), *Bulletin of the Atomic Scientists* 48.7 (1992), pp. 14–21. Citat în Rid, p. 303.
12. Kaplan, *Dark Territory*, pp. 31–32
13. National Research Council, *Computers at Risk: Safe Computing in the Information Age* (Washington DC, National Academies Press, 1991)
14. Vezi Rid, p. 308. Articolul original a fost Winn Schwartau, „Fighting terminal terrorism" („Luptând cu terorismul la tastatură"), *Computerworld*, 28 ianuarie 1991. Cum aceasta a fost la începutul anului, revendicarea pare să fie mai puternică decât cea a președintelui RSA Data Security D. James Bidzos, creditat de Scott Berinato în „The future of security" („Viitorul securității"), *Computerworld*, 30 decembrie 2003, citat în Jon R. Lindsay, „Stuxnet and the limits of cyber warfare" („Stuxnet și limitele războiului cybernetic"), *Security Studies* 22.3 (2013), pp. 365–404.
15. Winn Schwartau, *Terminal Compromise* (Old Hickory, TN, Interpact Press, 1991). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/79/79.txt.
16. Soții Toffler, *War and Anti-War*, p. 195
17. Bruce Berkowitz, *The New Face of War: How War Will Be fought in the 21st Century* (New York, The Free Press, 2003), pp. 138–140
18. Rid, p. 310
19. Anna Mulrine, „CIA Chief Leon Panetta: The Next Pearl Harbor Could Be a Cyberattack" („Directorul CIA Leon Panetta: Următorul Pearl Harbor s-ar putea să fie un atac cybernetic"), *Christian Science Monitor*, 9 iunie 2011. Adm. Mike Mullen, citat în Marcus Weisgerber, „DoD to Release Public Version of Cyber Strategy" („Departamentul Apărării va prezenta versiunea publică a strategiei cibernetice"), *Defense News*, 8 iulie 2011. Ambele citate de Lindsay.
20. Berkowitz, p. 143
21. Kim Zetter, *Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon* (New York, Crown, 2014)
22. Kaplan, p. 275

23. Citat în Aaron Franklin Brantly, *The Decision to Attack: Military and Intelligence Cyber-Decision-Making* (Athens, GA: University of Georgia Press, 2016), p. 39
24. Thomas Rid și Ben Buchanan, „Attributing Cyber Attacks" („Atribuirea atacurilor cibernetice"), *Journal of Strategic Studies* 38. (2015), pp. 1–2
25. Kaplan, p. 283
26. John Arquilla și David Ronfeld, „Cyberwar is Coming!" („Vine războiul cybernetic!"), *Comparative Strategy* 12.2 (1993), pp. 141–165
27. M-am ocupat de aceasta în *Strategy: A History*.
28. John Arquilla, „The computer mouse that roared: Cyberwar in the twenty-first century" („Mouse-ul de computer devine fiară: Războiul cybernetic în secolul XXI"), *The Brown Journal of World Affairs*, 18:1 (2011), p. 42
29. Gen. lt. Richard P. Mills, US Marine Corps, citat de Raphael Satter, „US General: We Hacked the Enemy in Afghanistan" („General American: am hackerit inamicul în Afghanistan"), *Associated Press*, 24 august 2012, citat în Lindsay
30. Ben Buchanan, *The Cybersecurity Dilemma: Hacking, Trust and Fear Between Nations* (Oxford, Oxford University Press, 2017)
31. Gadi Evron, „Battling botnets and online mobs: Estonia's defense efforts during the internet war" („Luptând cu boții și cu trollii: eforturile defensive ale Estoniei în războiul pe internet"), *Georgetown Journal of International Affairs*, 9:1 (1991), pp. 121–126.
32. George Lucas, *Ethics and Cyber Warfare: The Quest for Responsible Security in the Age of Digital Warfare* (New York, Oxford University Press, 2017)

Capitolul 22

1. Isaac Asimov, „Runaround" („Fuga în cerc"), *Foundation* (New York, Gnome Press, 1951). „Runaround" a fost publicată inițial în 1942.
2. *Star Wars (Războiul stelelor): Episodul IV – O nouă speranță* (1977). În 2016, *Rogue One* demonstrează că eroarea era deliberată, introdusă de un proiectant care simpatiza cu cauza rebelilor, și că Steaua Morții fusese testată cu succes pe o altă planetă.
3. *Return of the Jedi* (1983)
4. Dan Ward, *Defense AT&L: Better Buying Power*, 70 (septembrie–octombrie 2011), http://www.thedanward.com/resources/Build+Droids+Not+Death+Stars.pdf
5. Paul Shawcross, „This Isn"t the Petition Response You're Looking For" („Acesta nu este răspunsul la petiție pe care îl așteptai"), *Wired*, (11 ianuarie 2013), https://www.wired.com/2013/01/white-house-death-star/
6. Norman R. Augustine, *Augustine's Laws*, (New York, Viking, 1987), p. 143
7. Paul Scharre, *Robotics on the Battlefield Part II The Coming Swarm*, (Washington DC, Center for New American Security, 2014), p. 6
8. Richard Whittle, *Predator: The Secret Origins of the Drone Revolution* (New York, Henry Holt, 2014)
9. Michael Ignatieff, *Virtual War: Kosovo and Beyond* (New York, Metropolitan Books, 2000)
10. Peter L. Bergen și Daniel Rothenberg, ed., *Drone Wars: Transforming Conflict, Law, and Policy* (Cambridge, Cambridge University Press, 2015); Hugh Gusterson, *Drone: Remote Control Warfare* (Cambridge, MASS, MIT Press, 2016); și Sarah Kreps, *Drones: What Everyone Needs to Know* (New York, Oxford University Press, 2016).
11. Patrick Johnston, „Does decapitation work? Assessing the effectiveness of leadership targeting in counterinsurgency campaigns" („Funcționează decapitarea? Evaluarea eficienței luării în vizor a conducătorilor în campaniile contrainsurgență"), *International Security* 36.4 (2012), pp. 47–79

12. Daniel Byman, „Do Targeted Killings Work?" („Funcționează asasinatele la țintă?"), *Foreign Affairs* 85 (2006), pp. 95–111, și Johnson, „Does decapitation work?", pp. 47–79. Jenna Jordan în „When heads roll: Assessing the effectiveness of leadership decapitation" („Când cad capete: Evaluarea eficienței decapitării conducerii"), *Security Studies* 18.4 (2009) sugerează că grupurile ideologice sunt mai vulnerabile la pierderea conducătorilor decât cele religioase, dar sunt și mai descentralizate ierarhic, așadar tactica poate fi contraproductivă. Stephanie Carvin, „The trouble with targeted killing" („Problema cu uciderile la țintă"), *Security Studies* 21:5, (2012), pp. 29–555.
13. Avery Plaw, Matthew S. Fricker și Carlos R. Colon, *The Drone Debate: A Primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside Conventional Battlefields* (Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2015). Este greu de spus exact câți civili au fost uciși de drone, pentru că insurgenții insistă inevitabil că toate victimele erau necombatanți inocenți, în timp ce guvernul SUA tinde să-i numere pe cei mai mulți dintre cei uciși ca fiind combatanți. Pentru o idee privind ordinal de mărime, administrația apreciază numerele celor uciși în afara zonelor de război recunoscute din Afghanistan, Irak și Siria, între ianuarie 2009 și decembrie 2015, ca fiind între 2 372 și 2 581 combatanți, respectiv între 64 și 116 civili, în timp ce Biroul pentru Jurnalism de Investigație, cu baza la Londra, a estimat că până în august 2016, dronele americane au ucis între 492 și 1 138 de civili în Pakistan, Somalia și Yemen.
14. Vezi Chris Woods, *Sudden Justice: America's Secret Drone Wars* (Oxford, Oxford University Press, 2015), și Jeremy Scahill și personalul *The Intercept, The Assassination Complex: Inside the Government's Secret Drone Warfare Program* (New York, Simon & Schuster, 2016).
15. Administrația Trump a încercat să relaxeze restricțiile impuse loviturilor cu drone. Greg Jaffe și Karen deYoung, „Trump administration reviewing ways to make it easier to launch drone strikes" („Administrația Trump trece în revistă moduri să facă mai ușor de lansat lovituri cu drone"), *Washington Post*, (13 martie 2017) .
16. Gordon Johnston de la comanda Statului Major Interarme, citat în Singer, *Wired for War*, p. 63
17. Remarci făcute de adjunctul secretarului Apărării Robert Work la Centrul pentru noul forum american de securitate și apărare, 14 decembrie 2015. Disponibil la: https://www.defense.gov/News/Speeches/Speech-View/Article/634214/cnas-defense-forum.
Vezi și James R. McGrath, „Twenty-first century information warfare and the third offset strategy" („Războiul informational din secolul XXI și strategia celei de-a treia compensări"), *Joint Forces Quarterly* 82 (2016), pp. 16–23.
18. Louis A. Del Monte, *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity* (Lincoln, NE, Potomac Books, 2017)
19. Pentru o abordare sceptică, vezi Coker, *Future War*, pp. 100–105.
20. Aceste două paragrafe sunt inspirate de Mary L. Cummings, *Artificial Intelligence and the Future of Warfare, Research Paper* (Londra, Royal Institute of International Affairs, ianuarie 2017).
21. „Flight of the drones: Why the future of air power belongs to unmanned systems" („Zborul dronelor: De ce viitorul puterii aeriene aparține sistemelor fără echipaj uman"), *The Economist*, 8 octombrie 2011
22. Thomas G. Mahnken, *Technology and the American Way of War Since 1945* (New York, Columbia University Press, 2008)
23. Benjamin Wittes și Gabriella Blum, *The Future of Violence – Robots and Germs, Hackers and Drones: Confronting the New Age of Threat* (New York, Basic Books, 2015)
24. John Arquilla și David Ronfeldt, *Swarming and the Future of Conflict* (Santa Monica, RAND Corporation, 2005)
25. Scharre, op.cit.

26. David Kilcullen, *Blood Year: Islamic State and the Failures of the War on Terror* (Londra, Hurst 2016)
27. Michael O'Hanlon, *The Future of Land Warfare* (Washington DC, Brookings Institution, 2015), pp. 163–164
28. Sharon Weinberger, *The Imagineers of War: The Untold Story of DARPA, the Pentagon Agency That Changed the World* (New York, Alfred A. Knopf, 2017), p. 496
29. Președintele Bush, discurs la a 89-a Convenție națională anuală a Legiunii Americane, Reno, Nevada, 28 august 2007
30. Președintele Barack Obama, „Discursul președintelui", baza militară McGuire-Dix-Lakehurst, NJ, 15 decembrie 2014. Pentru Obama, momentul adevărului a venit în 2013, în Siria, când, cu toate că regimul Assad a depășit aparent „linia roșie" prin folosirea de arme chimice, Obama a decis să nu intervină în conflict. Jeffrey Goldberg, „The Obama Doctrine" („Doctrina Obama"), *The Atlantic Monthly*, aprilie 2016. Disponibil la: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/.
31. Patrick Porter, *The Global Village Myth: Distance, War, and the Limits of Power* (Londra, Hurst, 2015)
32. Analiza clasică a strategiei raidurilor poate fi găsită în Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Urbana and Champaign, IL, University of Illinois Press, 2001)
33. Efraim Inbar și Eitan Shamir, „What after counter-insurgency?" („Ce vine după contrainsurgență?") *International Affairs* 92.6 (2016), pp. 1427–1441
34. Bernard I. Finel, „An Alternative to COIN" („O alternativă la COIN"), *Armed Forces Journal* (februarie 2010), http://armedforcesjournal.com/an-alternative-to-coin/
35. Peter Cole și Brian McQuinn, ed, *The Libyan Revolution and Its Aftermath* (Oxford, Oxford University Press, 2015)
36. H.R. McMaster, „Discussing the continuities of war and the future of warfare: The defense entrepreneurs forum" („Discutând continuitățile războiului și viitorul lui: Forumul contractorilor din apărare"), *Small Wars Journal* (2014). McMaster a devenit consilierul pe probleme de securitate națională al președintelui Trump în februarie 2017.
37. Evoluțiile de acest tip se profilează sumbru în Christopher Coker, *Future War* (Cambridge, Polity Press, 2015).
38. P.W. Singer și August Cole, „How to write about World War III: Can fiction help prevent another conflict between great powers?" („Cum să scrii despre al Treilea Război Mondial: Poate ficțiunea să prevină un alt conflict între marile puteri?") *The Atlantic Monthly*, 30 iunie 2015. Vezi, de asemenea, P.W. Singer și August Cole, *Ghost Fleet: A Novel of the Next World War* (New York, Houghton Mifflin, 2015).
39. „Chronicle of a war foretold: The story of a conflict between America and China makes a fine example of future-war fiction" („Cronica unui război prezis: Povestea unui conflict între America și China este un bun exemplu de ficțiune privind războiul viitorului"), *The Economist*, 27 iunie 2015. Disponibil la: http://www.economist.com/news/books-and-arts/21656124-story-conflict-betweenamerica-and-china-makes-fine-example-future-war.
40. August Cole, ed., *War Stories From The Future* (Washington DC, The Atlantic Council Art of Future Warfare Project, 2015). Disponibil la: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/War_Stories_from_the_Future.pdf. Generalul Martin Dempsey, fostul șef al Statului Major Interarme, a lăudat scrierea, remarcând că unele teme ale literaturii SF din trecut, cum ar fi armele cu energie direcționată, pulsurile electromagnetice și războiul autonom, încep să se materializeze. „SF-ul ne permite să imaginăm posibilități viitoare și să explorăm posibilitățile practice și tactice ale tehnologiilor viitoare, emergente."

Capitolul 23

1. Fukuyama, *The End of History*, p. 148
2. Julia Dunn, „Los Angeles crips and bloods: Past and present" („Bandele Crips și Bloods din Los Angeles: Trecut și prezent"), *Poverty & Prejudice: Gangs of all Color*, Stanford University Edge. Disponibil la: https://web.stanford.edu/class/e297c/poverty_prejudice/gangcolor/lacrips.htm.
3. Newman, „Conflict research and the «decline» in civil wars" („Cercetarea conflictelor și «declinul» războaielor civile"), p. 263
4. Wendy MacClinchy, „Violence today" („Violența în zilele noastre"), *States of Fragility* (Paris: OECD, 2016) pp. 31–67, și Krause, „From armed conflict to political violence" („De la conflictual armat la violența politică").
5. Lothar Brock et al., *Fragile States: Violence and the Failure of Intervention* (Cambridge, Polity Press, 2012)
6. ONU, „The World's Cities in 2016" („Orașele lumii în 2016"). Disponibil la: http://www.un.org/en/development/desa/population /publications/pdf/urbanization/the_worlds_cities_ in_2016_data_booklet.pdf.
7. Robert Muggah, „Fixing fragile cities: Solutions for urban violence and poverty" („Repararea orașelor fragile: Soluții pentru violența și sărăcia urbană"), *Foreign Affairs* (2015): https://www.foreignaffairs.com/articles/africa/2015-01-15/fixing-fragile-cities; Robert Muggah, *Fragile Cities Rising* (Global Observatory, International Peace Institute, 2013); și João Pontes Nogueira, *From Fragile States to Fragile Cities: Redefining Spaces of Humanitarian Practices*, HASOW Discussion Paper 12, octombrie 2014. Disponibil la: https://igarape.org.br/wp-content/uploads/2016/04/From-Fragile-States-to-Fragile-Cities.pdf.
8. Christopher Coker, *Future War* (Cambridge, Policy, 2015), p. 189. Citatul provine de la Mike Davis.
9. Richard J. Norton, „Feral cities" („Orașele nedomesticite"), *Naval War College Review* 56.4 (2003), pp. 97–106
10. Jennifer M. Hazen, „Understanding gangs as armed groups" („Înțelegerea bandelor ca grupări armate"), *International Review of the Red Cross* (2010), pp. 369–386
11. David Kilcullen, *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla* (New York, Oxford University Press, 2013)
12. Statul Major al Armatei, Grupul de studii strategice, *Megacities and the United States Army Preparing for a Complex and Uncertain Future*, iunie 2014. Disponibil la: https://www.army.mil/e2/c/downloads/351235.pdf.
13. Samir Puri, *Fighting and Negotiating with Armed Groups: The Difficulty of Security Strategic Outcomes* (Londra, Taylor & Francis for IISS, 2016)
14. Phil Williams, „Transnational criminal organizations and international security" („Organizațiile criminale transnaționale și securitatea internațională"), *Survival* 36.1 (1994), pp. 96–113, și Moises Naim, „Mafia states: Organised crime takes office" („Statele mafiote: Crima organizată se instalează în funcții"), *Foreign Affairs* 91:3 (2012), pp. 100–111
15. Robert Muggah, „A war by any other name" („Un război, oricum i-ai spune"), *Small Wars Journal* (2017)
16. James Cockayne, *Hidden Power: The Strategic Logic of Organised Crime* (Londra, Hurst, 2016)
17. Michael T. Klare, *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy* (New York, Metropolitan Books, 2008)
18. Pavel Baev, *Russian Energy Policy and Military Power: Putin's Quest for Greatness* (Londra, Routledge, 2008)
19. Jeff D. Colgan, „Fueling the fire: Pathways from oil to war" („Combustibil pentru foc: Drumuri de la petrol la război"), *International Security* 38.2 (2013), pp. 147–180.
20. Tim Boersma, „The end of the Russian energy weapon (That arguably was never there)" [„Sfârșitul armei energiei pentru Rusia (care probabil n-a avut-o niciodată)"], Brookings, online,

5 martie 2015. Disponibil la: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/03/05/the-end-of-the-russian-energy-weapon-that-arguablywas-never-there/.

21. Roger J. Stern, „Oil scarcity ideology in US foreign policy, 1908–97" („Ideologia rezervelor insuficiente de petrol în politica externă americană, 1908–1997"), *Security Studies* 25.2 (2016), pp. 214–257
22. Rosemary A. Kelani, „The petroleum paradox: oil, coercive vulnerability, and great power behavior" („Paradoxul petrolului: Zăcăminte, vulnerabilitate coercitivă și comportamentul marilor puteri"), *Security Studies* 25.2 (2016), pp. 181–213, și Llewelyn Hughes și Austin Long, „Is there an oil weapon? National security implications of changes in the structure of the international oil market" („Există o armă a petrolului? Implicațiile pentru securitatea națională ale schimbărilor în structura pieței internaționale a țițeiului"), *International Security* 39.3 (2014/15), pp. 152–189
23. Emily Meierding, „Dismantling the oil wars myth" („Demontarea mitului războaielor petrolului"), *Security Studies* 25.2 (2016), pp. 258–288
24. Thomas F Homer-Dixon, „Environmental scarcities and violent conflict: Evidence from cases" („Precaritățile de mediu și conflictele violente: dovezi de pe teren"), *International Security* 19.1(1994), pp. 5–40. Vezi și cartea lui *Environment, Scarcity, and Violence* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1999).
25. Pentru un exemplu sumbru, vezi Harald Welzer, *Climate Wars: What People Will Be Killed for in the 21st Century*, (Cambridge, Polity Press, 2012)
26. Ban Ki Moon, „A climate culprit in Darfur" („Un vinovat climatic în Darfur"), *Washington Post*, (16 iunie 2007) http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/06/15/AR2007061501857.html
27. Bradford Plummer, „Global Warring" („Război global"), *New Republic*, 20 noiembrie 2009
28. Henk-Jan Brinkman și Cullen S. Hendrix, „Food insecurity and violent conflict: Causes, consequences, and addressing the challenges" („Insecuritatea alimentară și conflictele violente: Cauze, consecințe și abordarea provocărilor"), *World Food Programme*, iulie 2011
29. Julie Hirschfeld Davis, Mark Landler și Coral Davenport, „Obama on climate change: The trends are «terrifying»" („Obama despre schimbările climatice: Tendințele sunt «înspăimântătoare»", *New York Times*, 8 septembrie 2016. https://www.nytimes.com/2016/09/08/us/politics/obama-climate-change.html?_r=0
30. Memorandum prezidențial – *Climate Change and National Security*, The White House: Office of the Press Secretary (21 septembrie 2016), https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/09/21/presidential-memorandum-climate-change-and-national-security
31. *Implications for US National Security of Anticipated Climate Change*, NIC WP 2016-01(Washington DC, National Intelligence Council 21, septembrie 2016)
32. Nils Petter Gleditsch, „Armed conflict and the environment: A critique of the literature" („Conflictul armat și mediul: O critică a scrierilor"), *Journal of Peace Research* 35.3 (1998), pp. 363–380
33. Halvard Buhaug, „Climate not to blame for African civil wars" („Nu climatul este de vină pentru războaiele civile africane"), *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107.1 (2010), pp. 16477–16482
34. Wenche Hauge și Tanja Ellingsen, „Beyond environmental scarcity: Causal pathways to conflict" („Dincolo de penuriile de mediu: durmurile cauzale spre conflict"), *Journal of Peace Research* 35.3 (1998), pp. 299–317; Vally Koubi, Gabriele Spilker, Tobias Böhmelt și Thomas Bernauer, „Do natural resources matter for interstate and intrastate armed conflict?" („Contează resursele naturale pentru conflictele armate inter și intrastatale?"), *Journal of Peace Research* 51 (2014), p. 227; și Mark Notaras, „Does Climate Change Cause Conflict?" („Schimbările climatice

cauzează conflicte?") *Our World*, 27 noiembrie 2009, online. Disponibil la: https://ourworld.unu.edu/en/does-climate-change-cause-conflict.

35. Peter Gleick, „Water, drought, climate change, and conflict in Syria" („Apa, seceta, schimbarea climei și conflictual din Siria"), *Weather, Climate, and Society* (2014)
36. Williams, „Continuity and Change in War" („Continuitate în schimbare și confict"), pp. 37–38; discuție în Human Security Report Project, Human Security Report 2012: Sexual Violence, Education, and War, Vancouver, Human Security Press, 2012, pp. 195–197

Capitolul 24

1. Tucidide, *The History of the Peloponnesian War* (Londra, Penguin, 1972), p. 407
2. General-maior Bob Scales, *Scales on War* (Annapolis, MD, U.S. Naval Institute Press, 2016), p. 37
3. Harlan K. Ullman și James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington DC, NDU Press Book, 1996)
4. Pentru rolul scenariilor, cu exemple, vezi Michael F. Oppenheimer, *Pivotal Countries, Alternate Futures: Using Scenarios to Manage American Strategy* (Oxford, Oxford University Press, 2016).
5. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York, Vintage, 1988)
6. Vezi George Friedman și Meredith Lebard, *The Coming War with Japan* (New York, St. Martin's Press, 1991).
7. James Fallows, „Is Japan the enemy?" („Este Japonia inamicul?") *New York Review of Books*, 30 mai 1991, http://www.nybooks.com/articles/1991/05/30/is-japan-the-enemy/
8. Michael Crichton, *Rising Sun* (New York, Knopf, 1992)
9. Tom Clancy, *Debt of Honor* (New York, Putnam, 1994). Cartea a ajuns să fie amintită mai ales pentru că – scrisă înainte de 9/11 – a vorbit despre un pilot japonez nebun care și-a îndreptat avionul Boeing 747 către Colina Capitoliului, unde Congresul era reunit în sesiune specială.
10. George Friedman și Meredith LeBard, *The Future of War: Power, Technology and American World Dominance in the Twenty-first Century*, (New York, St. Martin's Griffin, 1998), p. 102, p. 419
11. George Friedman, *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century* (New York, Anchor Books, 2010)
12. Caspar Weinberger și Peter Schweizer, *The Next War*, cuvânt înainte de lady Thatcher (Washington DC, Regnery, 1998)
13. Jed Babbin și Edward Timperlake, *Showdown: Why China Wants War with the United States* (Washington DC, Regnery, 2006). Pentru un scenariu mai moderat, vezi, de asemenea, Ted Galen Carpenter, *America's Coming War with China: A Collision Course Over Taiwan* (New York, Palgrave, 2005).
14. Geoffrey Till, *Seapower: A Guide for the Twenty-First Century*, ediția a 3-a, (Londra, Routledge, 2013); Peter Haynes, *Toward a New Maritime Strategy: American Naval Thinking in the Post-Cold War Era* (Annapolis, MD, Naval Institute Press, 2015)
15. Sam J. Tangredi, *Anti-Access Warfare: Countering A2/AD Strategies* (Annapolis, MD, Naval Institute Press; 2013)
16. Stephen Biddle și Ivan Oelrich, „Future warfare in the western Pacific: Chinese Antiaccess/Area Denial, US Air/Sea Battle and Command of the Commons in East Asia" („Viitorul război în vestul Pacificului: Stoparea accesului Chinei/Zone interzise/Lupte aeriene și navale cu implicare americană/Controlul resurselor din Asia de Est"), *International Security*, 41:1 (2016), pp. 7–48
17. Amiralul John Richardson, șeful operațiunilor navale: „Deconstructing A2AD" („Deconstruirea A2AD"), *The National Interest* (octombrie 2016), http://nationalinterest.org/feature/chiefnaval-operations-adm-john-richardson-deconstructing-17918

18. Andrew F. Krepinevich, *7 Deadly Scenarios: A Military Futurist Explores War in the 21st Century* (New York, Bantam Dell, 2007)
19. David A. Shlapak și Michael Johnson, *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics* (Santa Monica, CA, RAND Corporation, 2016)
20. Generalul Sir Richard Shirreff, *War with Russia* (Londra, Coronet, 2016). Vezi și articolul lui pe aceeași temă din *The Daily Mail*, disponibil la: http://www.dailymail.co.uk/news/article-3601918/Why-war-Russia-year-apocalyptic-vision-British-General-Natochief-threatened-sack-blasting-Tory-defence-cuts.html#ixzz4ADrCHKi7.
21. Douglas Cohn, *World War 4* (Washington DC, The Lyons Press, 2016)
22. Cohn, p. 194
23. Peter Schwartz, *Inevitable Surprises: A Survival Guide for the 21st Century* (New York, Free Press, 2003). Viziunea lui a fost afectată de o interpretare foarte sumbră a impactului pandemiei HIV/SIDA, aceasta fiind însă una dintre zonele în care lucrurile nu au evoluat atât de rău pe cât se preconize.
24. Adrian Levy și Catherine Scott-Clark, *Deception: Pakistan, the United States and the Global Nuclear Weapons Conspiracy* (Londra, Atlantic Books, 2007)
25. Graham Allison, *Nuclear Terrorism: The Ultimate Preventable Catastrophe* (New York, Henry Holt, 2004), p. 15. Matthew Bunn, „A mathematical model of the risk of nuclear terrorism" („Un model matematic al riscului de terorism nuclear"), *Annals*, AAPSS, 607:1 (septembrie 2006), pp. 103–120, a tras concluzia că era o probabilitate de 29 la sută să se producă un act de terorism nuclear în următorul deceniu.
26. Michael Levi, *On Nuclear Terrorism*, (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2007), p. 141. Există o dezbatere interesantă din 2007 între Allison și Levi, în „How likely is a nuclear terrorist attack on the United States?" („Cât de probabil este un atac terorist nuclear împotriva Statelor Unite?") http://www.cfr.org/weapons-of-massdestruction/likely-nuclear-terrorist-attack-united-states/p13097.
27. Joe Cirincione, „Nuclear terrorist threat bigger than you think" („Amenințarea terorismului nuclear, mai mare decât credeți"), CNN, 1 aprilie 2016, http://edition.cnn.com/2016/04/01/opinions/ nuclear-terrorism-threat-cirincione/; Martin Malin, Matthew Bunn, Nickolas Roth și William H. Tobey."Will the Nuclear Security Summit help stop terrorists from getting the bomb?" („Îi va împiedica Summitul Securității Nucleare pe teroriști să obțină bomba?") *The National Interest*, 31 martie 2016, http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/will-the-nuclear-security-summit-help-stop-terrorists-15644?page=show.
28. Graham Allison, *Destined for War: America, China, and Thucydides's Trap*, (New York, Houghton Mifflin, 2017), p. xvii
29. Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Soviet Union* (New York, St. Martin's, 1983). Amalrik a anticipat și un război cu China.
30. Kiyoshi Takenaka, „Abe sees World War One echoes in Japan–China tensions" („Abe vede ecouri ale Primului Război Mondial în tensiunile dintre China și Japonia"), Reuters, 23 ianuarie 2014. Disponibil la: http://www.reuters.com/article/us-japan-chinaidUSBREA0M08G20140123.
31. India and China, „A Himalayan rivalry" („O rivalitate în Himalaya"), *The Economist*, 19 august 2010
32. Edward N. Luttwak, *The Rise of China vs The Logic of Strategy* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2012)
33. Documentele succesive pot fi găsite pe pagina de internet a Directorului național de inteligence: https://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends.
34. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2010*, ediție revizuită (Washington DC, National Intelligence Council, februarie 1997). Disponibil la:

https://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends/global-trends-2010. Privitor la influența „lebedelor negre" ca evenimente neprevăzute, vezi Nassim Nicholas Taleb, *Black Swan: The Impact of the Highly Improbable* (Londra, Penguin, 2008).

35. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts* (Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2000)
36. Office of the Director of National Intelligence, *Mapping the Global Future: Report of the National Intelligence Council's 2020 Project* (Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2004)
37. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2025: A Transformed World*, (Washington DC, National Intelligence Council, noiembrie 2008)
38. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2030: Alternative Worlds* (Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2012)
39. Office of the Director of National Intelligence, *Global trends: Paradoxes of Progress* (Washington DC, National Intelligence Council, ianuarie 2017)

Capitolul 25

1. Friedman rememora momentele pe care le-a petrecut blocat într-un avanpost israelian în Libanul de Sud, la sfârșitul anilor 1990. Matti Friedman, *Pumpkinflowers: A Soldier's Story* (Chapel Hill, NC, Algonquin, 2016), p. 222.
2. John Stoessinger, *Why Nations Go to War* (New York, St. Martin's Press, 1997). Pentru o idee similară, vezi Geoffrey Blainey, *The Causes of War* (New York, Free Press, 1988), p. 246.
3. Dominic Tierney și Dominic Johnson, „The Rubicon Theory of war how the path to conflict reaches the point of no return" („Teoria Rubiconului despre cum drumul spre conflict ajunge în punctul din care nu mai există întoarcere"), *International Security* 36.1 (2011), pp. 7–40
4. David Betz, *Carnage and Connectivity: Landmarks in the Decline of Conventional Military Power* (Londra, Hurst, 2015), p. 5
5. H.R. McMaster, op.cit.
6. Colin S. Gray, *Another Bloody Century: Future Warfare* (Londra, Weidenfeld & Nicholson, 2005), p. 7
7. Richard Rosencrance și Steven Miller, ed., The Next Great War? The Roots of World War I and the Risk of U.S.–China Conflict (Cambridge, MA, MITPress, 2015). Vezi și David C. Gompert, Hans Binnendijk, Bonny Lin, *Blinders, Blunders, and Wars* (Santa Monica, California, RAND Corporation, 2019)
8. James Goodby și George P. Shultz, ed., *The War That Must Never Be Fought* (Stanford, Hoover Press, 2015)
9. Brad Roberts, *The Case for U.S. Nuclear Weapons in the 21st Century* (Stanford, Stanford University Press, 2016)
10. Comentariul din septembrie 2014 al președintelui Putin este menționat în Tom Parfitt, „Ukraine crisis: Putin's nuclear threats are a struggle for pride and status" („Criza din Ucraina: Amenințările nucleare ale lui Putin sunt un efort pentru mândria și statutul lui"), *The Telegraph*, 26 septembrie 2014. Disponibil la: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/11064978/Ukraine-crisis-Putins-nuclear-threats-are-a-struggle-for-pride-and-status html.
11. Mark Fitzpatrick, *The World After: Proliferation, Deterrence and Disarmament if the Nuclear Taboo is Broken* (Paris: IFRI, 2009)
12. Philip Bobbitt, *Terror and Consent: The Wars for the Twenty-First Century* (Londra, Allen Lane, 2008)

13. Max Boot, *War Made New: Technology, Warfare, and the Course of History, 1500 to Today* (New York, Gotham, 2006), și Rosa Brooks, *How Everything Became War and the Military Became Everything: Tales from the Pentagon* (New York, Simon & Schuster, 2016)
14. Hal Brands, „Paradoxes of the Gray Zone" („Paradoxurile zonei gri"), *Foreign Policy Research Institute* (2016); http://www.fpri.org/article/2016/02/paradoxes-gray-zone/ și Frank G. Hoffman, „The contemporary spectrum of conflict: protracted, gray zone, ambiguous, and hybrid modes of war" („Spectrul contemporan al conflictului: tergiversare, zonă gri, ambiguitate și moduri hibride de război"), *Heritage Foundation Index of Military Strength* (2016), pp. 25–36
15. David Rothkopf, „The Cool War" („Războiul răcoros"), *Foreign Policy* (2013). http://foreignpolicy.com/2013/02/20/the-cool-war/. Vezi, de asemenea, Noah Feldman, *Cool War: The Future of Global Competition*, (New York, Random House, 2013)
16. Izvorul cărților despre viitorul războiului este puțin probabil să sece vreodată. După ce această carte a intrat în tipar, au mai apărut Paul Cornish și Kingsley Donaldson, 2020: *World of War* (Londra, Hodder & Stoughton, 2017) și Robert Latiff, *Future War: Prepairing for the New Global Battlefield* (New York, Alfred Knopf, 2017).